

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

74

НОВИ САД • 2008

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА СЛАВИСТИКУ

Покренут 1970. године
До књ. 25. (1983) под називом *Зборник за славистику*

Главни уредници
Од 1. до 43. књиге др Милорад Живанчевић,
од 44. до 53. књиге др Миодраг Сибиновић,
од 54—55. књиге др Предраг Пипер

Уредништво
др Мирјана БОШКОВ, др Петар БУЊАК, др Маја БУКАНОВИЋ,
др Корнелија ИЧИН, др Лили ЛАШКОВА,
др Љиљана ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ (секретар Уредништва),
др Људмила ПОПОВИЋ, академик Зузана ТОПОЛИЊСКА,
др Михал ХАРПАЊ, др Вјачеслав ОКЕАНСКИ

Главни и одговорни уредник
др ПРЕДРАГ ПИПЕР

YU ISSN 0352-5007 | UDC 821.16+811.16(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ

74

НОВИ САД • 2008

МАТИЦА СЕРБСКАЯ
ОТДЕЛЕНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА

МАТИЦА СРПСКА
DIVISION OF LITERATURE AND LANGUAGE

СЛАВИСТИЧЕСКИЙ СБОРНИК
REVIEW OF SLAVIC STUDIES

74

НОВИ САД

САДРЖАЈ — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

Вячеслав П. Океанский, Жанна Л. Океанская, „Шар железный”: антисофийное изображение глобальной антропологической катастрофы в поэтических мирах Е. Баратынского и К. Бальмонта	7
Draginja Ramadanski, <i>Kule od zemlje, kamena i reči</i>	19
Галина М. Васильева, <i>Опыт перевода и комментария трагедии И. В. Гете „Фауст”: сцена „Кухня ведьмы”</i>	35
Neda Andrić, <i>Model svakodnevice u romanu Mereškoveg „Smrt bogova. Julijan otpadnik”</i>	49
Alojzija Zupan-Sosič, <i>Sodobni slovenski roman v obdobju literaturnega eklekticizma</i>	63
Isidora Gordić, <i>Transpozicija sevdalinke u zbirci priča Inšallah, Madona, Inšallah Miljenka Jergovića</i>	79
Марина Обижајева, <i>Онџолоџија њрвих срџских ѓрамаџика (црквено)словенскоџ језика за Србе</i>	95
Слободан Павловић, <i>Просџорне меџафоре у сџаросрџском временском џадежном сисџему</i>	131
Predrag Piper, <i>Sintaksa imenske grupe u slovenačkom jeziku (u poređenju sa srpskim)</i>	147
Елена Линдстрем, <i>Класификација русских ненастоящих вопросов, призывающих к ответу</i>	173
Ивана Башић, <i>Неизречено, неизрециво, замукло — концепџи џуџања у срџском језику</i>	191
Жарко Бошњаковић, Светлана Вареника, <i>Прозодијске особине ѓовора села Рудне (Румунија)</i>	219
Радмила Жугић, <i>Предлошко-џадежне синџаџме узрочноџ значења с ѓениџивним џредлозима до, због, зарад и акузатџивним џредлоџом за у ѓовору јабланичкоџ краја</i>	231

ПРИЛОЗИ И ГРАБА

Hedviga Kubišová, <i>Polyhistor Ivan Branislav Zoch v slovenskom, chorvátskom a srbskom kultúrnom kontexte</i>	253
Здравко Бабић, <i>Неке сџецифичносџи катџеџорије имџерсоналносџи и имџерсоналних реченица у руском, џольском и срџском језику</i>	259

Марина Николић, <i>О лингвистички језичке културе у русистици и науци о српском језику</i>	273
Н. А. Бондаренко, <i>Прп. Иустин (Попович) о русској националној идеји</i>	289
Предраг Мутавчић, <i>О еџнониму Власи у значењу 'Срби'</i>	297
Jurij Rojs, <i>Frazeologija v romani „Zelo oddaljen Tartess”</i>	303

НЕКРОЛОЗИ

<i>Уход романтика-титана: Миливое Ђованович (8 мая 1930—18 мая 2007)</i> (Корнелија Ичин)	317
<i>In memoriam: Проф. др Пенка Филкова (1929—2007)</i> (Ксенија Кончаревић)	321

ПРИКАЗИ

Трећи међународни конгрес слависта... (П. Пипер)	325
Шездесет година Института за српски језик САНУ (Драгана Радвановић)	328
Милош Јевтић: <i>Славистички погледи Богдана Терзића</i> (Ксенија Кончаревић)	331
Рајна Драгићевић, <i>Лексикологија српског језика</i> (Предраг Пипер)	332
Стана Ристић, <i>Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма</i> (Владан Јовановић)	333
Данко Шипка, <i>Основи лексикологије и сродних дисциплина</i> (Софија Мићић)	335
Mirjana Detelić — Marija Ilić, <i>Beli grad. Poreklo epske formule i slovenskog toponima</i> (Ljiljana Pešikan-Ljuštanović)	337
Љиљана Пешикан-Љуштановић, <i>Станаја село зайали</i> (Медиса Колаковић)	339
Људмила Поповић, <i>Фокусна перспектива украјинске књижевности</i> (Миодраг Сибиновић)	343
Бошко Сувајџић, <i>Иларион Руварац и народна књижевност</i> (Марија Клеут)	345
В. П. Григорьев, Л. И. Колодяжная, Л. Л. Шестакова, <i>Собственное имя в русской поэзии XX века. Словарь личных имен</i> (Бобан Ђурић)	347
О. А. Седакова, <i>Церковнославянско-русские паронимы</i> (Милена Зорић)	348
Индекс кључних речи	355

САРАДНИЦИ У 74. СВЕСЦИ *ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА СЛАВИСТИКУ*

- Мр Неда Андрић, научни сарадник
Институт за стране језике, Подгорица
- Мр Здравко Бабић, сарадник
Програм за руски језик, Филозофски факултет, Никшић
- Мр Ивана Башић, научни сарадник
Институт за српски језик САНУ, Београд
- Н. А. Бондаренко, кандидат филолошких наука
Државни институт за руски језик „А. С. Пушкин”, Москва
- Др Жарко Бошњаковић, доцент
Катедра за српски језик
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
- Мр Светлана Вареника
истраживач на лексиколошким пословима у Матици српској
Нови Сад
- Галина М. Васиљева, кандидат филолошких наука
доцент катедре за међународне односе Новосибирског државног
института за међународне односе и право
- Исидора Гордић, професор
Нови Сад
- Др Радмила Жугић, виши научни сарадник
Институт за српски језик САНУ, Београд
- Милена Зорић, професор
Нови Сад
- Др Алојзија Зупан-Сосич, професор универзитета
Филозофски факултет у Љубљани
- Др Корнелија Ичин, редовни професор
Катедра за славистику
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Владан Јовановић, научни сарадник
Институт за српски језик САНУ, Београд
- Др Маја Клеут
Катедра за српску књижевност
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
- Мр Медиса Колаковић, библиотекар
Филозофски факултет, Нови Сад
- Др Ксенија Кончаревић, редовни професор
Богословски факултет Универзитета у Београду
- Др Хедвига Кубишова, сарадник
Факултет хуманистичких наука, Банска Бистрица
- Елена Линдстрем, кандидат филолошких наука
Шведска

- Др Софија Мићић, доцент
Медицински факултет Универзитета у Београду
- Др Предраг Мутавцић, ванредни професор
Катедра за неохеленске студије
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Мр Марина Николић, научни сарадник
Институт за српски језик САНУ, Београд
- Мр Марина Обижајева
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Др Вјачеслав П. Океански, професор
Катедра за руску словесност и културологију
Ивановски државни универзитет, Иваново
- Жана Л. Океанска, кандидат филолошких наука
Катедра за стране језике
Ивановски државни архитектонско-грађевински универзитет
Иваново
- Др Слободан Павловић, ванредни професор
Катедра за српски језик
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
- Др Љиљана Пешикан-Љуштановић, редовни професор
Катедра за српску књижевност
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
- Др Предраг Пипер, редовни професор
Катедра за славистику
Филолошки факултет Универзитета у Београду
- Мр Драгана Радовановић, научни сарадник
Институт за српски језик САНУ, Београд
- Др Драгиња Рамадански, доцент
Сента
- Др Јуриј Ројс, доцент у пензији
Марибор
- Др Миодраг Сибиновић
универзитетски професор у пензији, Београд
- Мр Бобан Чурић, асистент
Катедра за славистику
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Зборник Матице српске за славистику
Ислази двапут годишње
Издавач Матица српска

Славистически сборник
Полугодовой выпуск
Издательство Матица сербская

Review of Slavic Studies
Published semi-annually
Published by Matica srpska

Уредништво и администрација
Редакција и администрација
Editorial Board and Office:
21000 Нови Сад, улица Матице српске 1
Телефон — Phone
(021) 420-199, 6622-726
e-mail: jdjukic@maticasrpska.org.yu

e-mail: piperm@eunet.yu
<http://www.maticasrpska.org.yu>

Зборник Матице српске за славистику, св. 74
закључен је 11. фебруара 2008.

Лектори
Др ЉИЉАНА ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ
Др ДОЈЧИЛ ВОЈВОДИЋ

Технички секретар Уредништва
ЈУЛКИЦА ЂУКИЋ

Коректор
КАТА МИРИЋ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Слова на корицама
ИВАН БОЛДИЖАР

Компјутерски слог
Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа
ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање завршено октобра 2008.

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.16+811.16(082)

ЗБОРНИК Матице српске за славистику = Славистический сборник = Review of Slavic Studies / главни и одговорни уредник Предраг Пипер. — 1984, 26— . — Нови Сад : Матица српска, 1984— . — 24 cm

Годишње по два броја. — Наставак публикације: Зборник за славистику (1970—1983)

ISSN 0352-5007

COBISS.SR-ID 4152578

Штампање овог *Зборника* омогућило је
Министарство науке Републике Србије

Вячеслав П. Океанский, Жанна Л. Океанская

„ШАР ЖЕЛЕЗНЫЙ”: АНТИСОФИЙНОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ
ГЛОБАЛЬНОЙ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ КАТАСТРОФЫ
В ПОЭТИЧЕСКИХ МИРАХ Е. БАРАТЫНСКОГО
И К. БАЛЬМОНТА

Настоящий материал посвящён сопоставительному рассмотрению кризисологических моделей в поэтико-онтологических системах знаменитых русских поэтов конца Нового времени — Евгения Баратынского и Константина Бальмонта, которых разделяет почти целое столетие. Человек в этих художественных мирах (в силу различных причин, анализ которых осуществляется в статье) практически не защищён от необратимой гибели — более того: полный антропологический провал оказывается неизбежным следствием нигилистического восприятия истины творческим сознанием.

Ключевые слова: София, космос, земля, царь, катастрофа, Баратынский, Бальмонт

„Центральной проблемой софиологии является вопрос об отношении Бога и мира, или — что по существу является тем же самым — Бога и человека... В софийном миропонимании лежит будущее Христианства. Софиология содержит в себе узел всех теоретических и практических проблем современной христианской догматики и аскетики. В полном смысле слова она является богословием Кризиса (суда) — но в смысле спасения, а не гибели. И в конце мы обращаемся к потерявшей свою душу, обессиленной обмирщением и язычеством культуре, к нашей исторической трагедии, которая кажется безвыходной. Исход может быть найден через обновление нашей веры в софийный, богочеловеческий смысл истории и творчества. Ибо София — Премудрость Божия осеняет эту грешную и всё же освященную землю. И пророческим символом этого осенения является древняя Айя-София в Византии, в куполе которой само Небо снисходит к земле.”

*Отец Сергей Булгаков,
„Центральная проблема софиологии”*

Последнее слово чистой философии — всё должно погибнуть... Об этой же платоновско-шопенгауэровской „мировой скорби” свидетельствовала всегда и чисто философская поэзия в своих лучших образцах, например — Дж. Леопарди. Мысль, не обогащённая верой, отягощена открытием всеобщей брэнности. Но когда вера и знание оказываются в разрыве, случается и другое, а именно — ложная направленность неразумной веры, и тогда человек в исступлении провозглашает: „И Господа, и дьявола хочу прославить я...”; „Безумие и разум равноценны, как равноценны в мире свет и тьма...”; „Я люблю тебя, дьявол, я люблю тебя, Бог...”

Именно с этими крайними формами духовного оскудения и антропологического кризиса мы встречаемся, обращаясь к вышеуказанному сопоставлению: у Баратынского представлен некий антисофийный гнозис о базисной триумфальности смерти — у Бальмонта реализуется актуализация неподконтрольной витальности, лишённой мудрого начала... Перед нами — оборотные стороны утраты софийной полноты!

Сопоставление поэтической кризисологии Баратынского и Бальмонта интересно ещё и в том отношении, что, взятые в отдельности и соотнесённые друг с другом, они манифестируют чисто логические крайности „кушитства” и „иранства”, представленные историософией А. С. Хомякова (1) и позднее критически осмысленные учителем отца Сергея Булгакова — отцом Павлом Флоренским (2). Остановимся на приводимой аргументации более подробно.

Стихотворение „Истина” (1823 г.) проникнуто характерным для Баратынского гносеологическим пессимизмом: смерть — хранилище истины о бесцельности существования: „В пустыне бытия... цели нет”. Вместе с тем поэт показывает сложность переживания этой экзистенциальной катастрофы, ибо „души разуверенье / Свершилось не вполне” и „слепое сожаленье / Живёт о старине”, о „младых снах” и „надеждах” на близкое „счастье”. „Узрение истины” — „роковой гостью” — опрокидывает, однако, все сентиментальные упования и обещает иное утешение, весьма близкое буддийскому пониманию нирваны (*nirvana* — санскр., букв.: угасание, охлаждение):

...со мной ты сердца жар погубишь...
...разлюбишь
И ближних и друзей. /104/ (3)

Условно персонифицированная истина предлагает поэту стоический идеал философской атараксии — бесстрастия, но более близкого к выходу из кармических цепей „сансары” в поздневедической традиции, нежели к просветляющей „исихии” — бесстрастием восхищенного безмолвия у православных мистиков. „Привет” истины „печален”:

*Я бытия все прелести разрушу,
Но ум наставлю твой;
Я оболю суровым хладом душу,
Но дам душе покой. /105/*

Этот печальный нирванический покой бездоннее христианского ада, и поэт, преданный бессмысленному волнению жизни, отверщается от него:

*Светильник твой — светильник погребальный
.....
Твой мир, увя! могилы мир печальный
.....
Нет, я не твой! в твоей науке строгой
Я счастья не найду. /105/*

Интересно, что лирический герой Баратынского не хочет проститься со смертоносной истиной до конца... Познание иллюзорности и мимолётности жизненных благ оказывается *целительным (!)* на пороге небытия:

*Явись тогда! раскрой тогда мне очи,
Мой разум просвети,
Чтоб, жизнь презрев, я мог в обитель ночи
Безропотно сойти. /105/*

В художественном мире Баратынского человеческими „сынами” правит „судьба”, давая каждому от рождения „запас золотых снов” в „дорогу жизни”. Стихотворение „Дорога жизни” (1825 г.), где использован приём кольцевой композиции: судьба даёт „нам” сны, „мы” платим ей снами, — в смысловом отношении представляет собою герменевтический круг, побуждающий каждого „до конца пройти по этому кругу” (4), но так и не позволяющий „снам” стать явью, ибо:

*Нас быстро годы почтовые
С корчмы довозят до корчмы,
И снами теми путевые
Прогоны жизни платим мы. /128/*

Годы — *почтовые* потому, что они быстрые, как почтовая тройка Руси... Вместе с тем они — *почтовые*, ибо *несут в своём существе весть*, извещение о смерти. Скоротечность времени похищает брезжущую явь „золотых снов”, разверзая последнюю истину человеческого существования на земле как *бытие к смерти* (5). Вместе с тем, человеческое „бытие-в-мире” в этой поэтической Вселенной, подобно хайдеггеровскому „экзистированию”, накрепко прибито к земле, составляющей первый и последний удел мыслящего существа.

В стихотворении „Последняя смерть” (1827 г.) развёртывается глобальная эсхатологическая панорама грядущей исторической судьбы человечества, более того — „последняя судьба всего живого”

(138). Начинается эта визионерская поэма размышлением о бытии вообще:

*Есть бытие; но именем каким
Его назвать? Ни сон оно, ни бденье;
Меж них оно... /137/*

Человек, „заброшенный” в бытие, окружён „видениями”:

*Как будто бы своей отчизны давней
Стихийному смятенью отдан он;
Но иногда, мечтой воспламененный,
Он видит свет, другим не откровенный. /138/*

Перед поэтическим взором открывается будущее:

*Во глубине полночной темноты
.....
Раскрылись грядущие года;
События вставали, развивались
Волнуясь, подобно облакам,
И полными эпохами являлись... /138/*

Сначала рисуется победа „просвещения”, „разума” и цивилизации; укрощенная природа явила „дивный сад”; созревший „народ”

*...морей мятежные пучины
На островах искусственных селил,
Уж рассекал небесные равнины
По прихоти им вымышленных крил...
.....
Исчезнули бесплодные года,
Оратаи по воле призывали
Ветра, дожди, жары и холода... /138/*

Такой уровень состояния ноосферы (6), предполагающий не только развитие авиации (кстати, задолго предсказанное здесь Баратынским!), но и глобальные континентальные трансформации, управление климатом, — и поныне (сто восемьдесят лет спустя!) не представляется совершенно достижимым. Любопытно, однако, что следующее „видение” полностью воспроизводит антисофийную концепцию Баратынского, согласно которой *развитие разума враждебно чувству жизни*; предвосхищая здесь „роковое заблуждение Н.<ищше>”, будто наступило засилие интеллекта и надо спасать инстинкты” (7) поэт предрекает физиологическую деградацию людей на основе философии их бытия:

*...в полное владение своё
Фантазия взяла их бытие.
И умственной природе уступила
Телесная природа между них:
Их в эмпирей и в хаос уносила*

*Живая мысль на крыльях своих;
Но по земле с трудом они ступали,
И браки их бесплодны пребывали. /139/*

Другая ужасная „картина” подтверждает для Баратынского смертоносность царствующего ума:

*Ходила смерть по суше, по водам,
Свершалась живущего судьбина.
Где люди? где? Скрывались в гробах!
Как древние столпы на рубежах,
Последние семейства истлевали;
В развалинах стояли города,
По пажитям заглохнувшим блуждали
Без пастырей безумные стада... /139/*

Эсхатологическая панорама завершается „торжественным воцарением” в мире „глубокой тишины”, повсеместным запустением на земле, лишённой человеческого голоса:

*Один туман над ней, синяя, вился
И жертвою очистительной дымился... /140/*

Общая идея такова: в жертву „разуму” был принесён человек в его „крови и плоти”, разум же в этом поэтическом мире не может найти иного (надмирного!) укоренения для своего развёртывания и улетучивается как дым... Согласно Баратынскому, разум — не проявление высшей силы, но разрушительное начало, заложенное в нас самих.

Любопытно, что смерть не представляется поэту началом злым либо как-то связанным со злом:

Смерть дочерью тьмы не назову я... /141/

Напротив, в стихотворении „Смерть” (1828 г.) Баратынский воспекает смерть, одаряет её хвалебным гимном:

*О дочь верховного Эфира!
О светозарная краса!
В твоей руке олива мира,
А не губящая коса. /141/*

Смерть является необходимым и, как оказывается, наиболее благим космогоническим элементом, наделённым вполне ангелической активностью:

*Когда возникнул мир цветущий
Из равновесья диких сил,
В твоё хранение Всемогущий
Его устройство поручил.
И ты летаешь над твореньем,*

*Согласье прям его ля,
И в нём прохладным дуновеньем
Смирля буйство бытия. /141/*

Таким образом, равновесие бытия и ничто, „укрошение безумной силы урагана”, „возвращение вспять Океана”, наступающего на „свои берега”, задавание пределов растительной и животной жизни, — препоручено „смерти”, к которой поэт обращается, как христианин к Богородице: „...святая дева!”; а пред нею:

*Мгновенно сходят пятна гнева,
Жар любострастия бежит /142/.*

Смерть неустранима и неизбежна для всех:

*Дружится праведной тобою
Людей недружная судьба:
Ласкаешь тою же рукою
Ты властелина и раба. /142/*

В последней строфе автор пытается обрести опору для бытия в самой смерти, обнаруживает в поработённости Танатосу „условье смутных наших дней”, и даже обожествляет смерть:

*Ты всех загадок разрешенье,
Ты разрешенье всех цепей /142/*

Но, в сущности, вся эта *теология смерти* — есть продолжающееся *блуждание без Бога*. „Всемогущий” — далёк и непонятен, божественна и гносеологична — „смерть”, она разрушает иллюзию о смысле бытия, тем более — вечного бытия.

Такой „экзистенциальный вакуум” (8) обусловлен — и это в какой-то мере доступно пониманию Баратынского — далеко не просто какой-то прихотливой субъективно-романтической индивидуально-авторской квазимифологией, но глобальным макроисторическим периодом — тёмным эоном, „железным веком”, Кали-югой (9), к скорбям которого здесь, парадоксальным образом приближаясь к эзотерике Р. Генона, особую чуткость проявляет „последний поэт” Баратынского, в целом же настроенного вполне антигностически... Стихотворение „Последний поэт” (1835 г.) обнаруживает полный *разлад* между „снами поэзии” и „светом просвещения”; Баратынский трагически переживает свершение „мировой ночи”:

*Век шествует путём своим железным,
В сердцах корысть, и общая мечта
Час от часу насущным и полезным
Отчётливей, бесстыдней занята.
Исчезнули при свете просвещения
Поэзии ребяческие сны,*

*И не о ней хлопочут поколения,
Промышленным заботам преданы. /179/*

Воцарилась историческая эпоха, чуждая поэтическим страстям — „зима дряхлеющего мира”:

*...Суров и беден человек... /179/
.....
Стопы свои он в мыслях направляет
В немую глушь, в безлюдный край, но свет
Уж праздного вертепа не являет.
И на земле уединенья нет! /180/*

Источник катастрофы — *познание истины*: „Лучше, смертный, в дни незнания / Радость чувствует земля”. А поскольку истина смертоносна — человеческое существование построено и оправдано на тотальной метафизической лжи...

Совсем иная логика антропологической катастрофы развёрнута в художественном мире Бальмонта. Она обусловлена не макроисторической судьбой человечества, а — скорее, ложной направленностью человеческой воли к сугубой рациональности, возникающей ещё в дохристианские времена, но не несущей в себе ничего фатального... Именно как реализация свободы эта позиция у Бальмонта подлежит суду и своеобразному творческому проклятию — в противном случае, реализуемом в поэтическом мире Баратынского, его приговоры были бы странны и неуместны...

В стихотворении „Я не знаю мудрости” (1903 г.) поэт противопоставляет навязчивым мудрецам „зов мечтателей”, мудрость же воспринимается как тяжесть всеобщего, всеобъемлющего:

*Я не знаю мудрости, годной для других,
Только мимолётности я влагаю в стих. /78/ (10)*

Между тем, в стихотворении „Бог и дьявол” развивается чисто гностическая тема освобождения от земного удела с неизбежным, разумеется, попаданием в сети сатаны:

*В доме тесно и душно, и минутны все сны,
Но свободно-воздушна эта ширь вышины,
После долгих мучений как пленительный вздох
О, таинственный дьявол, о, единственный бог! /89/*

Неутолённая сатанинская жажда бытийного обновления оборачивается проклятием человеческому роду, и поэт-медиум транслирует это метафизическое состояние смыслов в стихотворении „Читатель душ” из цикла „Литургия красоты” (1905 г.):

*Я иногда хочу вам всем уничтоженья,
Во имя свежести нетронутых полей.*

*Не потому ль, храня незримую обиду,
Природа вольная замыслила потоп,
Прияла гневный лик и стёрла Атлантиду... /95/*

Другие поэтические тексты этого цикла: „Мировая тюрьма”, „Железный шар”, „Проклятие человекам”, „Человечки” — максимально репрезентируют кризисологическую проблематику в бальмонтском художественном мире, который, как мы уже указали выше, оказывается существенным образом гностичен. В стихотворении „Железный шар” возникает близкая Баратынскому тема „железного, жестокого века”, но лирический герой Бальмонта инициатически отверщается от земного удела и горделиво устремляется к „воздушной бездне”:

*Не говори мне: Шар земной, скажи точнее: Шар железный —
И я навеки излечусь от боли сердца бесполезной. /95/*

Поэту тесно на земле и даже во Вселенной, в мировом Целом — о чём свидетельствует стихотворение „Мировая тюрьма”, передающее метафизический симбиоз из оккультного миропонимания Дж. Бруно и пессимистического волюнтаризма А. Шопенгауэра:

*Когда я думаю, как много есть вселенных,
Как много было их и будет вновь и вновь, —
Мне небо кажется тюрьмой несчётных пленных,
Где свет закатности есть жертвенная кровь. /94/*

„Звёздный свет” льётся в „эфирных пропастях”, в „циклоне незримостей” некой „странной музыкой, безгласной и печальной”, а жизнь предстаёт как „стихийная чума”:

В блестящих звёздностях есть бешенство страданья... /94/

Но такая „литургия красоты” оказывается антиевхаристичной, ненасыщающей, не утоляющей жажду — неким церемониалом проклятых...

Лучист дворец небес, но он из тяжких плит. /94/

И, разумеется, такой цикл завершается „Проклятием человекам”. Поэт в порыве откровенности восклицает здесь:

*Я ненавижу человек...
.....
О человеки дней последних, вы надоели мне вконец. /96/*

Совершенно в духе ницшевского Заратустры (11) лирический герой Бальмонта указывает на современный факт культурного погашения живой истории древности:

*Вы даже прошлые эпохи наклейкой жалких слов своих
Лишили грозного величья, всех сил живых, размаха их. /96/*

Для поэта „какой-нибудь учёный” описываемых „дней последних” выступает исключительно как „маниак”, и здесь Бальмонт выступает продолжателем славянофильских идей А. С. Хомякова: „Немец нашего времени из человека перерождается в учёного. Он рудокоп науки, но уже не зодчий. Германия требует возврата к простоте” (12). Разница лишь в том, что уже для начала XX века эта ситуация становится практически тотальной:

*Мы говорим, что мы научны в наш бесподобный умный век.
Я говорю — мы просто скучны, мы прочь ушли от светлых рек. /96/*

Но характерно, что и здесь в конце поэтического текста возникает обращение к образу „Дьявола”, вычисленного в „китайском символе Дракона” и предстающего как манящее в небо „Созвездье”; и древний „стихийный” человек противопоставляется „человечкам современному, низкорослым, слабосильным”:

*Влагал он сложные понятия — в иероглифы, не в слова,
И панорама неба, мира в тех записях была жива.
То живопись была, слиянье зверей, людей и птиц в одно.
Зачем, Изида, возле сфинкса,
под Солнцем быть мне не дано! /97/*

Весьма характерно это заключительное смешение „иранского” уранического символизма — геноновского „языка птиц”! — с „кушитскими” геоцентрическими, согласно историософии Хомякова, признаками иероглифики, живописи, египтянства: подъём в надмирные соляные выси здесь явно не даётся...

В последнем стихотворении цикла „Человечкам” рисуется почти маркузеанский образ „одномерного человека” — „монотонного, односложного” — и Бальмонт восклицает:

О, когда б ты, миллионный, вдруг исчезнуть мог! /98/

Тематика „человеконенавистничества”, однако, продолжается и дальше: так, в цикле „Песни мстителя” (1907 г.) она обретает inferнально-символический и скрыто богоборческий характер, поскольку гнев уже обрушивается конкретно на Дом Романовых, Царскую Семью и самого Государя — помазанника Божьего, открывших позднее сонм святых новомучеников российских. Основным мотивом этого цикла выступает явный призыв к царубийству; он заявляет о себе сразу в стихотворении с характерным волюнтаристическим названием „Если хочешь”:

*Если хочешь смести паутину,
Так смотри и начни с паука. /120/*

В стихотворении „Наш царь”, не скупясь на личные оскорбления в адрес царя, Бальмонт далее развёртывает мистическую инферну роковых пророчеств:

*...час расплаты ждёт.
Кто начал царствовать — Ходышкой,
Тот кончит — встав на эшафот. /121/*

Поддавшись антимонархической истерии, за которую Россия оказалась впоследствии жестоко наказана, поэт в тексте под названием „Царь-ложь”, не щадит уже не только царя, но и своего художественного вкуса, называя государя „ничтожным человеком” и „грязным зверем”, и бросая угрозы в адрес самого принципа священного царства:

*Ты — царь, и, значит, весь ты ложь, —
И мы сметём царя! /121/*

В текстах „Зверь спущен”, „Будто бы Романовым”, „Неизбежность” и „Преступное слово” лейтмотив цареворства усиливается: автор направляет свою агрессию теперь уже на всю „Романовскую семью”, характеризуемую как „развратных ублюдков семью”, „спустившую погулять Зверя самодержавья”, который, между тем, уже „осуждён”, ибо его „пробил час”:

*Будет. Окончилось. Видим вас всех.
Вам приготовлена плаха. /123/*

Поэт, уподобивший себя Взыскующему на „Страшном Судище Христове”, определяет грех царской семьи как „смертный грех” и грозит её членам „казнью суровой”:

Ждите же царствия страха! /123/

Лично Православному Государю, подчёркивая „долженствование понять”, что „кругом — тюрьма”, поэт-гностицист „бросает в лицо яркое презрение” и предрекает с роковой „неизбежностью”:

...ты вступишь в сон кровавый. /124/

Очень скоро после мученической кончины русского царя большевики будут на деле подтверждать холодную справедливость платоновского призыва изгнать поэтов из государства философов. Те же немногие, кто останутся — закончат весьма печально... Доктринальная поэтическая жизнерадостность самого Бальмонта (вкуче с его врождённым космизмом), разумеется, не принявшего „красную” редакцию Апокалипсиса, печально закончилась практическим жизненным сумасшествием!

Бальмонт умер во Франции — столетием ранее в Италии умер Баратынский: идея макрокультурного кризиса и связанной с ним антропологической катастрофы, несомненно, существенно сближает их, учитывая все различия времени и обстоятельств земного пути. Как мы уже отметили в самом начале, в самих способах манифестации проблематики глобальной антропологической катастрофы у Баратынского и Бальмонта в гротескно-преувеличенной форме реализованы хомяковские „кушитство” (Баратынский) и „иранство” (Бальмонт), символическая дуализация земли и неба, змеи и птицы — но София (разумеется, церковная, изображаемая на православных иконах в символическом образе крылатого огненного ангела Божественная Премудрость, а отнюдь не еретическая София гностиков-офитов с их нечестивым змеепоклонством!) как воипостазированность Логоса в Св. Троице — по ту сторону этой двойственности...

Баратынский и Бальмонт, как и очень многие творческие деятели в России конца Нового времени, прошли мимо Византии, не заметили её... И вместе с русофильствующим космополитом С. Есениным каждый из них мог бы сказать:

*Никогда я не был на Босфоре,
Ты меня не спрашивай о нём...*

ПРИМЕЧАНИЯ

1. См.: Хомяков А. С. *Записки о Всемирной Истории* // Хомяков А. С. *Полн. собр. соч.*: В 8 т. М., 1900. Т. 5—7.
2. См.: Флоренский, отец Павел. *Около Хомякова (Критические заметки)*. Сергиев Посад, 1916.
3. Здесь и далее ссылки на поэтический текст Баратынского с указанием в косых скобках страницы приводятся по изданию: Баратынский Е. А. *Полн. собр. стихотворений*. Л., 1989.
4. Хайдеггер М. *Исток художественного творения* // *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX—XX вв.*: Трактаты, статьи, эссе. М., 1987. С. 265.
5. Ср. программное сочинение крупнейшего западно-европейского танатолога XX века: Хайдеггер М. *Бытие и время*. М., 1997.
6. Ср. современные вариации данной утопии — в кн.: *Ноосферная идея и будущее России: Тезисы межгосударственной научно-практической конференции, посвящ. 135-летию со дня рождения акад. В. И. Вернадского*. Иваново, 1998.
7. Михайлов А. В. *Ницше* // *Краткая литературная энциклопедия*: В 9 т. Т. 5. М., 1968. С. 297.
8. См.: Франкл В. *Человек в поисках смысла*. М., 1990; *Он же. Доктор и душа*. СПб., 1997.
9. См.: Генон Р. *Кризис современного мира*. М., 1991. С. 15.
10. Здесь и далее ссылки на поэтический текст Бальмонта с указанием в косых скобках страницы приводятся по изданию: Бальмонт К. Д. *Словучные песни: Соч. (избранные стихи и проза)*. Ярославль, 1990.
11. Ср. главу „О стране культуры” из символической поэмы Ф. Ницше „Так говорил Заратустра: Книга для всех и ни для кого”: Ницше Ф. *Соч.*: В 2 т. М., 1990. Т. 2.
12. Хомяков А. С. *Указ. соч.* Т. 5. С. 534.

Вјачеслав П. Океански
Жана Л. Океанска

„СВЕТ ГВОЗДЕНИ”: АНТИСОФИЈСКА ПРЕДСТАВА ГЛОБАЛНЕ
АНТРОПОЛОШКЕ КАТАСТРОФЕ У ПОЕТСКИМ СВЕТОВИМА
Ј. БАРАТИНСКОГ И К. БАЉМОНТА

Резиме

Рад је посвећен упоредном разматрању кризолошких модела у поетско-онтолошким системима чувених руских песника с краја Новог доба — Јевгенија Баратинског и Константина Баљмонта, које раздваја готово читав век. Човек у тим уметничким световима (услед разних узрока, чија се анализа проводи у чланку) практички је незаштићен од неповратног уништења — штавише: потпуни антрополошки крах показује се као неизбежна последица нихилистичке перцепције истине од стране стваралачке свести.

Draginja Ramadanski

KULE OD ZEMLJE, KAMENA I REČI
(Stvaralačka ostavština N. A. Ljvova)

U kontekstu nadvremenog dosluha umetničkih paradigmi ukazuje se na stvaralačku korespondenciju ruskog Srebrnog veka i 18. veka. Filozofska proza Osipa Mandeljštama umnogome baca novo svetlo na umetničke domete „naivnog i umnog” 18. veka i njegov „visoki patos utilitarizma”. Akmeistička deviza o „uspinjanju samo na one kule koje su svojeručno izgrađene”, duhovito aktualizuje stvaralački i duhovni profil ruskog pesnika, graditelja i izumitelja N. A. Ljvova (1753—1803) i posvedočuje mogućnost zanimljivih paralela.

Cljučne reči: Mandeljštam, Cvetajeva, Deržavin, Ljvov, klasicizam, akmeizam, arhitektura, graditeljstvo, putopis, prevođenje

*Spomenimo se Nikolaja Ljvova.
On znade cenu reči što Rusija ih skova.*

Andrej Černov

Tvrđnja da su u pesničkom kosmosu svi pesnici savremenici nije strana unutrašnjem svetu čitaoca, a pogotovo onog pretraživački raspoloženog. Svetska mreža je dobrodošla za ponovno, nadvremeno iščitavanje davno prepariranih stilskih formacija. Korisnik internetskih izvora je (prezentalizmom, kompetentnošću i dostupnošću podataka sa Mreže) više nego ikad ohrabren na nove i neočekivane paralele. Situacija u kulturi postala je bremenita sasvim novim ponašanjem, baš kao što je to uvek bivala nakon velikih otkrića (štampa, fotografija, film). Dela razdvojena prostorom i vremenom srastaju u jedan konceptualni organizam, kada po jednom jedinom detalju zaključujemo o hipotetičkoj celini. „Metonimijski detalj postaje sidro sećanja”, veli Svetlana Bojm. „Pitanja vremena, pripovedanja i stvaranja značenja mnogo su manje bitna u modelu Interneta. Kompjutersko pamćenje ne zavisi od afekata i čudi vremena, politike ili istorije; ono nema patinu prošlosti, sve ima istu digitalnu teksturu. Na plavom ekranu moguća su dva scenarija sećanja: totalno prizivanje neobrađenih bajtova ili jednako totalna amnezija koja bi u trenu mogla nastupiti usled iznenadnog tehničkog kvara”.¹

¹ Bojm, Svetlana, *Budućnost nostalgije*, „Geopoetika”, Beograd, 2005, str. 503.

Čitalački svaštarska oblapornost dospeva u kontekst nezajažljive nostalgije *par excellence*, suspendujući iritantnu „neautentičnost ponavljanja”. Pritiskom na tastaturu svoju utopiju usmeravamo na *bilo koju tačku* u prošlosti, pobeđujemo nepovratnost istorije, pretvaramo istorijsko vreme u mitološki prostor.

Nužan, i sa svoje normalnosti skoro neprimetan uslov za takvo ponašanje, jeste jedna kolosalna malenkost. „Ono najmanje ali i najviše na šta možemo računati jeste da će naš jezik kulture biti dovoljno širok da u sebe smesti — u donekle odraženom obliku — i druge jezike kulture”. Ovo testamentarno otkriće zaslužilo je uzvičnik ne samo od čoveka koji ga je za beležio.² Drugim rečima, sve ono, što uopšte možemo znati o jezicima kulture prošlosti, nalazi se *unutar našeg jezika kulture!*

Taj vazda izazovni kulturološki holizam, koji je na korak od fizike i metafizike poezije, prvi je proklamovao posvemašni modernizam. U kontekstu ruske kulture to je značilo zonu velikih, skokovitih, nelinearnih sinteza, vibrantnih i intuitivnih šifara ali i realne pogibelji. U ozračju smo Srebrnog veka (jednog više mitološkog negoli filološkog međuvremena), koji datumski *sledi* za Zlatnim, da bi *nasledio* sve prethodne. Sa procvatom u poslednjoj, dekadentnoj deceniji 19. veka (prvi broj „Sveta umetnosti”) i osipanjem nakon revolucije 1917. godine, on po inerciji traje još neko vreme, isprativši mnoge svoje protagoniste u smrt (Gumiljev, Blok, Kuzmin, Rozanov, Florenski) ili emigraciju (Hodasevič, G. Ivanov, Gippius, Mereškovski, O. Bulgakov).³ Njegove ekskluzivne srme sa zlatnom podlogom dostalo je na simbolizam, akmeizam, futurizam...

Možemo, dakle, reći da je, u kontekstu poriva za uspostavljanjem nadvremenog dosluha umetničkih paradigmi, upravo Srebrni vek, drsko i preporodno zavirivši u *sve* vekove, udahnuo novi život i ruskom osamnaestom veku.

U pesmi „Stamena lestvica vrednosti postoji”⁴ iz 1914. godine, Osip Mandeljštam brani klasicističke vrednosti u celini, dakle i kao *sopstveno aktuelno pravo* na patos i katarzu. Klasicizam je za Mandeljštama najviši oblik postojanja, čijem pozitivnom značenju treba vazda težiti. Na taj način, Mandeljštam se sâm, deklarativno, ovde i sada, uključuje u otvoreni, odnosno *nasilno* prekinuti, niz ruskih klasicista.

Stamena lestvica vrednosti postoji
Ponad plačevnih grešaka vekova.
Nepravедno u neznajše se broji
Skladatelj preuzvišenih stihova.

² Голованов, Василий, *Памяти А. В. Михайлова*, Новая юность, 1996, br. 13—14.

³ I pored ne tako davnog upozorenja Omri Ronena u studiji *The Fallacy of the Silver Age in 20th Century Russian Literature*, Amsterdam, 1992, ova sintagma još uvek ima potrebnu operativnu nosivost.

⁴ Svi navodi su dati u našem prevodu, prema publikaciji: Осип Мандельштам, Сочинения в двух томах, Москва, „Художественная литература”, 1990.

I odmah pošto jadni Sumarokov
 Odmuca nagravanu rolu
 Poput palice u šatoru proroka
 Procvetasma i mi u svečanom bolu.

Šta će nama teatar polureči
 I polumaski, junaci, carevi?
 Za mene delo Ozerova znači —
 Zrak tragičnog smiraja poslednji.

Pesma je nastala povodom predstave tragedije V. A. Orlova *Dimitrije Donski*, prve nakon 1807. godine, i imala je naslov „Orlovu — tragičaru”. Osnovna ideja pesme je polemična u odnosu na omalovažavajuću kritiku Puškina i Vjazemskog, kao i potonje udžbeničke ocene ruskih tragičara 18. veka. Ovo je prvorazredna poetska deklaracija. Mandeljštam Sumarokova stavlja na mesto začetnika, a Ozerova na mesto nastavljača tradicije, uz iskazano žaljenje što je ta tradicija ugrožena. Biblijska imagologija pesme je pročišćujuća; rima *Sumarokov—prorok* emancipuje navodnu oveštalost jednog klasicističkog opusa i izmešta ga u večnost, ne bez pomoći sazvučja ruskog korena *rok*: sudbina, pokretačka snaga tragedije.⁵

U svojim ranim pesničkim knjigama *Kamen* i *Tristia*, a posebno u članku *Devetnaesti vek* (1922) godine Mandeljštam iznova iskazuje svoje duboko poštovanje prema klasicizmu i njegovoj težnji ka objektivnosti i nad-individualnosti. Bio je to, svakako, i svojevrsni odjek teza V. V. Gippijusa, koji je vanvremenom pojavom, koja može da karakteriše bilo koju epohu (doduše samo „negativno”) smatrao — romantizam.

Taj prostorni i vremenski simultanzizam, spajanje dalekih tradicija sa savremenošću, u Mandeljštamovoj studiji *O prirodni reči* (1922) rezultuju visokooperativnim terminom „teleološke topline”: ono intimno u umetnosti u svakom trenutku pretpostavlja i ono univerzalno, i obrnuto. U „Stamenoj lestvici....” volšebno procvata palica od bademovog drveta povezana je, otuda, ne samo sa besmrtnim žanrom tragedije već i sa biblijskom konotacijom pesnikovog prezimena (Mandeljštam).⁶

Na tragu Bergsona, Mandeljštam proklamuje da „međusobno povezane pojave formiraju svojevrsnu lepezu, čija se krilca mogu rastvoriti u vremenu” (grafička emfaza D. R.). Nauka izgrađena na načelu takve „povezanosti” a ne „uzročnosti”, izbavlja nas od „loše beskonačnosti teorije evolucije”. Poslednja je za književnost „posebno opasna”, a „teorija progressa upravo pogubna”.⁷

⁵ Веселова, А., *Стихотворение О. Е. Мандельштама „Есть ценностей незыблемая скала...” и репутация русских трагиков 18. века, Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia*, X: „Век нынешний и век минувший”: культурная рефлексия прошедшей эпохи, Tartu, 2006, deo 2. str. 286—296.

⁶ Ovo filigransko otkriće A. I. Nemirovskog navodi O. A. Lekmanov u svojoj knjizi *Книга об акмеизме и другие работы*, Томск, 2000, str. 509.

⁷ Setimo se da je nemački filozof Valter Benjamin smatrao da u istoriji kulture nema linearne hronologije već osećaja jedinstva udaljenih istorijskih momenata. U svojim *Passa-*

Poznata je Mandeljštamova teza o helenizmu ruskog jezika, o njegovoj „substancijalnosti”, o svojevrsnom nominalizmu te o „zvućem i govorećem telu” ruskog jezika. Filologija nije drugo do porodični inventar, i to ne utvori već utenzilija, „domaćih potrepština”, u smislu koji tim terminima pridaje V. V. Rozanov. Rusi nemaju druge akropole osim — reči. „Svaka reč Daljevog rečnika” je „mali Kremlj”, krilata tvrđava nominalizma snabdevena helenskim duhom, a u misiji borbe sa nebitkom, u misiji očovečenja okolnog sveta i njegovog zagrevanja rečenom „teleološkom toplinom”. „Helenizam — to je pećkica kraj koje sedi čovek i ceni njenu unutarnju toplinu”. „Helenizam je pogrebni čamac egipatskih pokojnika, u koji se stavlja ...ogledalce i češalj”.⁸

Zadatak izgradnje takve poetike preuzeo je na sebe akmeizam, kao „organska škola ruske lirike”, nastao u opreci sa simbolizmom.⁹ To je živa poezija reči—predmeta, i njen tvorac „nije idealista—sanjar Mocart, već surovi i strogi veštak—rukodelac Salijeri, koji pruža ruku maestru stvari i materijalnih vrednosti, graditelju i proizvođaču predmetnog sveta”.

Otuda su i u višepomenutom kritički intoniranom traktatu *Devetnaesti vek* mogle biti izrečene ushićene tirade Mandeljštama, upućene „naivnom i umnom” osamnaestom veku, sa njegovim „visokim patosom utilitarizma”, sa pesničkim razmišljanjem o „sudbini prerađivačke industrije” naspram „budistički ravnodušne naučne misli” devetnaestog veka.

Za Mandeljštama je osamnaesti vek — vek sekularizacije i posvetovljenja ljudske misli; trenutak kada čovek odbacuje nasleđeni izvor svetlosti (liturgija shvaćena kao kadionički dim) i probija prozor u paganstvo „što ga je on sâm izmislio”, u „prividnu” „pomoćnu” i „utilitarnu” antičnost. Opustošeno nebo naseljava se ljudskim likovima.

Ta „pseudoantička teatralizacija života” rezultira „istinskim mahnitanjem furija revolucije”, kada se proces posvetovljavanja dovodi do kraja: na obalu devetnaestog stoleća izbačena je „ne Gorgonina glava, već stručak morskih trava”. I, konačno, čuvena „bezobalna” metafora: osamnaesti vek kao „slepo kuće u košari, bačeno među njemu neshvatljive svetove”.

Svojevrsni par—nepar. I vazda tako. Prvo „передвижники” sa realnim pejzažima Rusije, a zatim — „мирискусники”, zaokupljeni pejzažima duše. I deponije neshvatanja između njih.

gen-Werk, nastrojenim polemički naspram „filozofije istorije”, Benjamin daje obrazac „filozofije izvan istorije”. Naglasak je na nizovima senzornih percepcija, na fiziognomiki ideja. Zbogvarajući stvaranje inventara kulturnih fragmenata, i stupanje u dijalog sa njima, Benjamin zasniva tzv. arheologiju znanja.

⁸ Pravi je momenat da ukažemo na zaključke savremenog nemačkog egiptologa Jana Asmana, koji temu pamćenja vidi kao „novu paradigmu nauke o kulturi”. U potonjoj neprekidno deluju tzv. „konektivne strukture”, uronjene u posvemašni princip *ponavljanja*. Ян Асман, *Культурная память, Языки славянской культуры*, Studia historica, Moskva, 2004.

⁹ Жирмунский, В. В., *Преодолевшие символизм*, Русская мысль, 1916. I tipološki, u dinamizmu klatna, klasicizam, realizam i akmeizam stoje kao pandani baroku, romantizmu i simbolizmu.

Sličnu, ne manje dramatičnu, poetiku pamćenja i zaboravljanja neguje i Marina Cvetajeva.¹⁰ U eseju *Pesnik alpinist*, 1935, ona nedvosmisleno povlači paralelu između Mandeljštama i Deržavina, koji je „više vodopad negoli pesnik”. Cvetajeva i sebe uključuje u liniju tog vaspostavljenog rodoslova (povodom pogibije pesnika N. P. Gronskog). Tu se ne radi o podražavanju ili uticaju, već doslovno o „*uticanju*”, „reke u reku”, „oca u sina”. Pesnici kao pritoke. Pesništvo kao sinovstvo. Oploditi, premrežiti ve-kove (moguće i kao sasvim daleki odjek ničeanske ideje genealogije). Parafrazirajmo ključni pasaż toga eseja koji, sticajem prilika, integralno postoji samo u srpskom prevodu.¹¹ Cvetajeva se pita kako prirodi uspeva da majku u detetu poveže sa njegovim pradedom. I odgovara: vreme je da shvatimo da postoji i drugačija krv, drugačije nasleđe, drugačija fizika, u punoj meri verodostojna i aktivna kao i ona koju smo poznavali pre nje. Fizika duhovnog sveta. Ona je prosvetljenje, ozarenost, daleko manje slučajno telo naše duše. Koren, taj čudesni koren za koji se drže nokti pesnika, taj tanki sloj humusa na strmini bezdana, ravan je po dubini majdanima i kladencima. Pesnik zahvata zemlju tamo gde je ima, a stvara je tamo gde je nema, pa neka je to i nebo samo. Korenovi Deržavina su vek i po stremili budućnosti, da bi isterali novim mladicama...

2.

Protagonisti ruske književnosti s kraja osamnaestog veka bacaju novo svetlo na vaskoliku rusku kulturnu panoramu. Reč je o veku kada je Rusija nesporno postala evropska država, i kada je sa Zapadom govorila istim jezikom. Bila je to epoha kulturoloških titana, konkvistadora. Književnost, koja je tada stvarana u Rusiji, bila je doduše visprena, visokoumna, dotežala i zamorna, više glave svojih čitalaca. Ali ne lišena veličanstvene izazovnosti. Na smenu pedantizmu i učenosti dolazi lična harizma diletanata i samouka: ljudi čudesnih biografija stvaraju čudesna dela. Deržavin, Karamzin, Krilov. Profani žanrovi sedamnaestog veka, ta zanimljiva, frivolna delca, koja nažalost nisu namah stvorila tradiciju (pofrancuženi ruski osamnaesti vek protežirao je dvorske, velikodržavne vrednosti) oživljavaju u opusima ovih autora sa ruba epohe i tradiraju se baštinicima iz budućnosti. Čudesan, čist rad, kao na dlanu, koji zaslužuje revalorizaciju, u svetlu svega nagoveštenog i dešenog.

¹⁰ Izučavanju fenomena kulturne memorije i stvaralačkog pamćenja, svoje radove posvećivali su M. M. Bahtin, J. M. Lotman, M. L. Gasparov, kod nas Miliwoje Jovanović, Kornelija Ičin. U ovom smislu veoma je podsticajna knjiga Patrika Hatona, posvećena umetnosti i poetici pamćenja (Dž. Viko), mnemonici nesvesnog (S. Frojd), mnemonici autobiografije (V. Vordsvord), odnosima između istorije i tradicije (F. Aries), istoriji kao antagonistkinji pamćenja (M. Fuko), kolektivnom pamćenju (M. Halbvaks), hermeneutici savremene istoriografije H. G. Gadamera, sve do postmodernih pogleda, sa instruktivnim pogovorom I. M. Saveljeve. Патрик Хаттон, *История как искусство памяти*, СПб, 2004. Umetnosti zaboravljanja pak Umberto Eko posvećuje tekst *Ars oblivionalis? Forget it!*/PMLA. Мау 1988.

¹¹ Prevod na srpski prema ruskom izdanju Марина Цветаева, *Сочинения*, том второй, Москва, „Художественная литература”, 1988.

Bez tog prelomnog, epohalnog gesta (tradicija kao davanje i primanje), koji je uvek najteže uhvatljiv mada presudan, ne bi bilo ni sasvim obližnjih Puškina i Ljermontova, ali ni nadasve daleke Tatjane Tolstoj i Vladimira Sorokina.

Ako dovedemo do kraja ovaj a-hronološki poantilistički inat, i preokrenemo strelu vremena, učiniće nam se da su, recimo, ograda Letnje bašte, monolit ispod Bronzanog konjanika i Česmenska crkva projektovani — u ključu moderne... Projektant je isti: sin kuvara Petra Prvog, čuveni arhitekta J. M. Felten. Ili da je Nevsku kapiju Petropavlovske tvrđave nadasve zagonetni Nikolaj Aleksandrovič Ljvov rešio — u stilu kubizma...

Kao diskretni ali odlučni arbitar elegancije, taj počesto nevidljivi poslanik druge polovine 18. veka o kome želimo u nastavku da izvestimo, vidno utiče na potonji, i ne samo slovesni, ruski pejzaž. Čovek koji je reglamentiranom klimaksu osamnaestog veka ponudio sinkretizam svojih talenata, koji je spontano reagovao na sve izazove lepog, i koji je svojim nadarenim diletantizmom zasenio visokoobučene stručnjake, zasluživši simpatije i dušebrižništvo najviših vlasti, umeo je da se izmigolji iz statusa miljenika, i uvek radi po svome, sledeći vokaciju većitog buntovnika i inovatora, ne štedeći sebe, već upravo druge.

Upadljivo šarenilo nasleđa Nikolaja Ljvova najtešnje je povezano sa estetičkom klimom u Rusiji kraja 18. veka: nazovimo tu neuhvatljivu i prelaznu stilsku mešavinu predromantizmom. Po prvi put se, istina programski stidljivo, najčešće u marginalnim žanrovima (epistolarno sabesedništvo sa savremenima i pašenezima Deržavinom i Kapnistom) afirmiše tema stvaralačke ličnosti, sa individualnim, ne obavezno konfliktnim poimanjem sveta. Ljvova je prosto nemoguće idealizovati, jer izgleda da je odista bio idealan. Lepotan—danguba—zanesenjak. Suprug, otac petoro dece. Rodonačelnik loze koja i danas nosi čuveno prezime. Duša serkla kreativno nastrojenih ljudi, njihov nevidljivi oslonac. Nisu to kvaliteti za dospevanje u hrestomatije, antologije i udžbenike. To je živ, vibrantni, komunikativni genij, koji se troši na efemernosti, kojima je, opet, uprkos svemu, suđeno da traju, i nad-trajavaju.

Popularno, beletrizirano interesovanje za život i rad N. Ljvova prvi je ispoljio A. N. Glumov, u monografiji *N. A. Ljvov*.¹² Zanimljivo štivo, uz ponešto razumljive nepreciznosti i domišljanja. Akademsko pak interesovanje za stvaralačku ličnost Ljvova, zavidne dubine i egzaktnosti, vezuje se uz ime K. J. Lapo-Danilevskog. On je 1988. godine odbranio disertaciju posvećenu književnoj delatnosti N. A. Ljvova,¹³ a 1994. godine uredio izdanje njegovog književnog nasleđa.¹⁴ Zahvaljujući ovom korpusu, koji je

¹² Глумов, А. Н., *Н. А. Львов, „Жизнь в искусстве“*, Москва, 1980.

¹³ Лапо-Данилевский, К. Ю., *Литературная деятельность Н. А. Львова* (ментор Г. Н. Моисеева).

¹⁴ Н. А. Львов, *Избранные сочинения*, СПб, 1994, предисловие Д. С. Лихачева, вступительная статья, составление, подготовка текста и комментарии К. Ю. Лапо-Данилевского, перечень архитектурных работ подготовлен А. В. Татариновым. При-

dostupan i na Internetu, moguća je optimalna rekonstrukcija stvaralačkog puta ovog pesnika, libretiste, dramaturga, prevodioca, izdavača, putnika, putopisca, arhitekta, urbaniste, projektanta parkovnih i stambenih ansambala, geologa, arheologa, crtača i grafičara, sakupljača narodne muzičke produkcije, konstruktora i izumitelja.

Očito su sazreli uslovi za proširenje uvida u ovu, u velikoj meri objavljenu ili bar registrovanu produkciju.¹⁵ Ohrabrujuća je činjenica da je počelo i obeležavanje jubileja Ljvova, organizovanjem naučnih konferencija i objavljivanjem zbornika radova. Pominjemo veliku i podsticajnu proslavu 250-godišnjice rođenja i 200-godišnjice smrti A. N. Ljvova 2001. i 2003. godine (datum autorovog rođenja donedavno je bio antidatiran za dve godine). Zbornici predstavljaju obrazac interdisciplinarnog pristupa ovom kompleksnom opusu, a ujedno i prvi pokušaj njegovog širokog osmišljavanja.¹⁶ Za sada, doduše, nedostaju uopštavajući zaključci: istoričari književnosti, arhitekture i hortikulture još uvek ne preduzimaju saradničke metodološke napore. Lep izuzetak, na tragu Lihačova, predstavlja istraživački i teorijski angažman Aleksandre Veselove.¹⁷

3.

Stvaralaštvo Nikolaja Ljvova počelo je u prijateljskom krugu, izdavanjem rukopisnog časopisa *Dela četvorice satrudnika* (*Труды четырех общников*) tokom marta—juna 1771. (Publ. 1960.) Pored prevoda, Ljvov je odmah objavljivao i originalne pesme, koje i danas pobuđuju na ponovno čitanje i vrednovanje.

Da pišem stihove bih hteo, ali o čemu, ne znam.
Izvesnost čemu sada? Peru ću da se predam.
Ljubazno pero! O korisnom nečem zapleti
Da bleđa misao mi do čitaoca doleti.
Pero, oružje preslavnog spisateljskog dara,
Ubojitije od koplja, štita i džeferdara,
I mača britkog i britve naoštrene,
I vrha strele zlom očorijom namočene.

loženi prevodi Ljvovljevih umetničkih tekstova dati su prema originalima uključenim u ovaj izbor.

¹⁵ Sam pisac je, naime, sredinom 1790-ih izgubio svoj arhiv (pismo V. V. Kapnistu od 28. sept. 1795. godine), porodična arhiva je uništena prilikom pljačke imanja njegovih potomaka nakon 1917. godine. U fondu G. R. Deržavina RNB, f. 247, No 37, l. 1—105 nalaze se autografi Ljvova i autorizovane kopije njegovih pesama, pisama i komičnih opera, kao i pre-pisi njegovih stihova koje je 1800. godine načinio Jevstafije Abramov, Deržavinov sekretar.

¹⁶ *Гений вкуса: Материалы научной конференции, посвященной творчеству Н. А. Львова*, Тверь, 2001; *Гений вкуса: Н. А. Львов. Материалы и исследования*. Сб. 2. Тверь, 2001; *Гений вкуса: Н. А. Львов. Материалы и исследования*. Сб. 3. Тверь, 2003.

¹⁷ Лихачов Д. С., *Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. Сад как текст*. СПб., 1998. Веселова А. Ю., *Парк в эстетической концепции Н. А. Львова*// Н. А. Львов и его современники: литераторы, люди искусства, СПб., 2002. Ананьева, А. В., Веселова, А. Ю., *Сады и тексты*, Новое литературное обозрение, 2005, бр. 75.

Tobom je Ciceron svoje neprijatelje kleo,
 Tobom je Likurg slavne zakone sveo,
 Tobom je Hipija utuk na utuk ređao,
 Živa istina; šta i kako bih ja sada pevao?
 Zar nije bolje odmoru da se prepustim?
 Sva svoja dela ne mogu ni da izustim;
 Bejah na ostrvu, javih se svojoj komandi.
 U školu navratih; skicu predela napravih;
 Rukom poletnom klepih Harlamova.
 I Sumarokova posetih danas ja,
 I on mi nacрта nove fasade izgled.
 I Navakšonovu odnesoh portret
 Što mi ga Jermolajev dade.
 I još je ruka iz ovog ramena
 Aplečejeva vrgla na kolena.
 Dosta sam radio, ne bi više ni stalo;
 A sve me vuče da posedim još malo;
 Da nešto nadrljam iznenada.
 Dovraga s tim. Prestajem sada.

(1771)

Ljvov je u centru intelektualnog kruga, u koji od 1770-ih pa do kraja veka ulaze G. R. Deržavin, I. I. Hemnicer, V. Kapnist, F. P. Ljvov, M. N. Muravjov, a potom A. M. Bakunjin, I. M. Muravjov, A. A. Musin Puškin, A. N. Olenjin. Zajedničkim snagama za štampu su pripremane *Basne i bajke* I. I. Hemnicera i *Pesme* Deržavina. Stvaralački je Ljvov bio blizak i sa slikarima D. G. Levickim, V. L. Borovikovskim, arhitektom Dž. Kvarengijem, kompozitorima D. S. Bortnjanskim, D. Sartijem, I. Pračem, E. J. Fominom, N. P. Jahontovom.

Pravi književni debi jeste publikacija pesme „Idila, Veče 1780. godine novembra 8” (*Sabesednik*, 1783). Zahvaljujući odrazima francuskog pesničkog erotizma, ovu pesmu možemo smatrati najjavom K. N. Batjuškova. Zapravo je reč o aluziji na realnu ljubavnu epizodu iz života G. R. Deržavina. Iste godine u ovom časopisu Ljvov anonimno objavljuje „Opis portreta nj. i. v.” sa ambicijom objašnjenja simbolike portreta D. G. Levickog. Hipotetički su atribuirani neki članci u *SPb vesniku*. Na primer „Pesmica” iz 1780. godine, na koju je Bortjanski napisao muziku.

Slede publikacije u prestoničkim časopisima *Aonide*, *Muza*, *Džepna pesmarica* („Doralizi”, „Muzika ili Sedmotonija”, „Oproštenica za dva češljugara”, „Stihovi posvećeni ruži”, „Pesma u čast zauzeća Varšave”). Čitalački učinak je bio jednako svež i u slučaju popularne pastirske šale *Milet i Mileta*, ili polemične bogatirske pesme *Dobrinja*, sa oponiranjem galantnoj tipologiji evropskog viteštva (što je, sa svoje strane, protežirala karamziniistička škola) i demonstriranjem mogućnosti tonskog stiha.

Od 1790. godine, osim dela namenjenih širokoj publici, počinje i podzemni tok njegove produkcije, namenjen uskom krugu prijatelja i rođaka. Odlikuje ga potraga za novom umetničkom formom, sloboda izraza, parodiranje brojnih obrazaca. U tom pretežno rukopisnom nasleđu srećemo pokušaje reformisanja žanra ode u pravcu njene nacionalne varijante („Narod

kliče novom veku”), obnavljanje žanra pesme—napeva („Vojnička pesma na holandski manir”, „Pesma za ciganski ples”, „Zima”, „Zimovka”), prijateljske poslanice („Odgovor Gavrilu Romanoviču”, „Lizici bolesnoj i zdravom Olenju”, „Deržavinu”, „Epistola za A. M. Bakunjina”, „Tri ne”). Upravo je u žanru poslanice Ljvov ostvario programski potpuno pesničko samorazotkrivanje. S obzirom na metričke inovacije i namerno apartnu leksičku raznovrsnost, možemo govoriti o poetici prijateljskih poslanica Ljvova. U njenim temeljima leži bogata epistolarna praksa i tradicija prijateljskih posveta. Mnogobrojni adresati bili su ushićeni formalno-sadržinskom nosivošću ovih malih remek-dela. „Pismo N. A. Ljvova P. L. Veljaminovu. Selo Arpačevo, 17. avgusta 1791” objavljeno je u *Moskovskom žurnalu* N. M. Karamzina (oktobra 1791). Kao ilustraciju šaljive vrcavosti navodimo „Epigram na račun onoga što može da nam zavrti mozak”: *Da je Lj. promišljen / Jasno je k'o dan / Ali kad je zaljubljen / Lj. je baš zvekan.*

Kao crtač i graver, Ljvov pravi nacрте ordena Sv. Vladimira i Ane (1782) i ilustracije za Ovidijeve *Metamorfoze* (GRM, Odeljenje crteža No 14258).

Kao prevodilac potpisuje *Uputstvo za pčelarenje* Vajldmena, 1788, *Studiju o perspektivi* Petita, 1798, *Paladijev Traktat o arhitekturi*, sa komentarima, 1798. Godine 1794. objavljuje komentarisani prevod Anakreontove lirike. U predgovoru iznosi svoje prevodilačke principe. Misija prevodioca je, po njemu, da utiče na recepciju u novim istorijskim uslovima, da izvrši određenu „aklimatizaciju” (pismo V. V. Kapnistu od 2. septembra 1795). Prevodiočevi komentari i samo prevedeno delo čine jedinstvenu umetničku celinu, u rezultatu „skoro ličnog poznanstva sa autorom”. Primitan je i udeo autobiografskih digresija. „Poželjno je da mišljenja obnarodovana u knjizi vazda budu istinski stavovi privatnog života autora; biblioteke bi tada postale riznice srdaca, a knjige — ogledala istine”.

Ljvov je pripremio za štampu letopise *Letopisac ruski od dolaska Rurika do smrti Ivana Vasiljeviča*, 1792. i *Podrobni letopis od početaka Rusije do Poltavske bitke*, 1799. Dobili smo primer krajnje smele redakcije (modernizacija jezika, selekcija teksta, ubacivanje delova iz drugih izvora). Godine 1914. objavljeni su pod naslovom *Ljvovljev letopis*.

U kontekstu istorije grejne tehnologije zaslužuje da se spomene dvotomna knjiga *Ruska pirostatika*, 1795—1799, gde Ljvov predlaže posebnu konstrukciju peći i kamina, sa ekonomičnim zagrevanjem vrelim vazduhom.

Godine 1786. Ljvov je upućen u Boroviče na geološka istraživanja. Nakon mnogo godina (1797) izdat je carski ukaz *O preradi i uvođenju u opštu upotrebu zemnog uglja, nađenog u okolini grada Boroviči i na obali reke Mete*. Ipak, rizici su još uvek postojali, kako se vidi iz pesme „Povodom ugljanog požara”, 1799:

Počuj me, majko, crna zemljice,
Vekove mnoge ležaše ti nice,
A sada si se do neba vinula
I ko te je to uzneo? — Pa ja!

Nemoj mi bar ti nauditi sve dok
 Borim se protiv svoje nevolje
 Poslate od sablasne nemani:
 Od vazduha, vatre i vode.

Voda vatru ne guši,
 Danima plamti požar,
 Vatra vodu ne suši,
 Vazduh razvejava žar.

Godine 1797. povereno mu je upraviteljstvo nad uvođenjem „kuća od naboja” u rodnim Nikoljsko-Čerenčicama. Bila je to ideja gradnje jeftinih, na požar otpornih kuća—zemljuša. Godine 1801. Ljvov podnosi Aleksandru I album sa crtežima tih objekata (RNB, Ermitažna zbirka, No. 262), što ponovo skreće pažnju na njegovu delatnost i povlači napredovanje u službi.

Iscrpen, ali ne i razočaran, godine 1803. Ljvov se leči na Kavkazu, istražuje mineralne izvore planine Beštau, i pravi projekat lečilišta, sa parnim kupatilima i tuševima. Za vreme boravka u Tamanju, po njegovoj inicijativi izgrađen je zaštitni postament za Tmutorokanjski kamen. Po povratku, nakon kraće bolesti, umire u Moskvi.

4.

Impresije od inostranih putovanja i južnog putovanja na Kavkaz Ljvov je beležio u *Putničke sveske*. Utisci sa putovanja u Italiju 1781. godine sakupljeni su u elegantnoj svesci sa pergamentnim koricama (Rukopisno odeljenje Puškinskog doma u Peterburgu), poznatoj pod nazivom *Italijanski dnevnik*, pošto nema originalnog naslova. Na *Dnevnik* je prvi skrenuo pažnju V. A. Vereščagin, 1912. godine u časopisu *Stare godine*, pre svega zbog „frivolnosti stila” te „ciničnih i rizičnih definicija i poređenja” koja se nisu uklapala u „granice pristojnosti 18. veka”. Reč je, zapravo, o demonstriranju zadivljujuće gipkosti ruskog jezika, u pionirskom zadatku opisa dela evropske umetnosti. Iskrene, emocionalne beleške, nenamenjene publikovanju, svedoče o unutrašnjem svetu jednog od najnadarenijih predstavnika ruske umetnosti u celini. Opisi često prelaze u visoku esejistiku i umetničku kritiku. U isto vreme Italiju su posetili knjeginja J. R. Daškova, veliki knez Pavle Petrovič sa svojom svitom, D. I. Fonvizin, V. N. Zinovjev, i svi su ostavili pisana svedočanstva, u formi dnevnika, prepiske, memoara. Ljvov je zapisivao dnevne utiske iste večeri, pod svežim utiscima. Rukopis je stoga često nečitak, prošaran skraćenicama, crtežima, skicama.

To su pre svega Rim i Napulj (Vatikanske kolekcije, vila Borgeze, tatar Pergola i San Karlo, sa čuvenim protagonistima). Crteži fiksiraju vidike Pize, Firenze, Venecije, Pirana. Putovao je sa diplomatskom misijom pod pokroviteljstvom A. A. Bezborodka. U povratku je posetio Trst i Beč, gde je sreo Pjetra Metastazija „prvog našeg veka dramatičnog stihotvorca”.

Mada se ushićavao delima antike, nema tragova da je posetio Pompeju, koja je u to doba bila prava atrakcija za rusku aristokratiju. U kontaktu sa najvećim delima slikarstva, prednost je davao crtežu, a ne boji. Veliki uticaj na njega ostvario je I. I. Vinkelman, svojom *Istorijom stare umetnosti* i traktatom *O graciji u umetničkim delima*. U svom dnevniku, pred kraj života, zapisao je: „C'est 1800 novembar 16. Mon voyage à Moscou pour l'autre mond étoit plus pittoresque que tout cela.”

Krajem 1770-ih počeo je zadivljujući graditeljski put Ljvova. Najiscrpnije istraživanje, koje sumira sve njegove, kako realizovane tako i ne-realizovane projekte, jeste kolektivna monografija M. V. Budiline, O. I. Brajcovce i A. M. Harlamove *Arhitekta N. A. Ljvov*.¹⁸

Navedimo neke važnije objekte. Godine 1780. završen je projekat katedrale sv. Josifa u Mogiljovu i Nevska kapija Petropavlovske tvrđave. Sledi zgrada Glavne pošte u Peterburgu, 1782, Borisoglebska crkva u Toršku, 1785, vile, palate i letnjikovci u okolini Torška, 1780—90-e, crkva u Murinu, 1780-e, Veliki kremaljski dvorac u Moskvi, 1798, Priorat u Gatčini 1798, palata A. K. Razumovskog u Moskvi, 1800—1802. Za razliku od poezije, koja postoji u nekom međuvremenu aktuelizovane kulturne memorije, odnos arhitekture sa publikom je drugačiji. Tu tačku stavlja autor, a ne publika.

Graditeljstvo predstavlja bitnu sastavnicu mišljenja ruskih ekaterinaca — ne samo znakovlje ampira, već i organičnost, ekologičnost arhitekturne paradigme. Upravo takva ljubav prema arhitektonici potom je vaskrsela kod Mandeljštama, u eseju *Jutro akmeizma* (1912): „Dok futuristička reč kao takva još puže četvoronoške, u akmeizmu ona po prvi put poprima daleko dostojniji, vertikalni, položaj i stupa u kameni vek svog postojanja. (...) Akmeizam je za one koji se, obuzeti duhom graditeljstva, ne odriču svoje težine, već je rado prihvataju, eda bi probudili i arhitekturno iskoristili u njoj zapretane snage. Koji to bezumnik pristaje da gradi, a da ne veruje u realnost materijala, čiji otpor treba da savlada.” Da bi se uspešno gradilo, veli Mandeljštam, potreban je pijetet prema tri prostorne dimenzije. Srednjovekovlje je akmeistima drago jer je posedovalo „visok stepen osećaja granica i pregrada”. Šiljak gotske crkve jeste krasan, ali je i jednak, pošto je „sav njegov smisao da ubode nebo, da ga prekori zato što je prazno”.

Graditeljski opus Ljvova, sa blagorodnom smesom zdravog razuma i mistike (omiljeni akmeistički spoj) kao da se odvijao po geslu adamizma: „Mi ne letimo već se penjemo na one kule koje možemo sami da sagradimo.” To staranje o potrebama i mogućnostima čoveka dovedeno je kod Ljvova do *non plus ultra* — on nije kreirao samo zdrava, vatrostalna naselja nego i praktične parne peći... Sve njegove rukotvorene kule su bile, i ostale, pozornice drevnih mnemoničkih igrokaza. I još uvek čekaju svoje prave tumače.

¹⁸ Будилина, М. В., Брайцова, О. И. и Харламова, А. М., *Архитектор Н. А. Львов*, Москва, 1961.

Druga bitna sastavnica ruskih ekaterinaca jeste — slobodno zidarstvo. Koji su bili razlozi neočekivane obnove hiljadugodišnje tradicije svetske ezoterike, i to upravo u veku Prosvetiteljstva? Najveći ruski prosvetitelji bili su po pravilu masoni. Tako široka rasprostranjenost masonstva je, najverovatnije, bila posledica religiozne krize ruskog društva. Za vreme Katarine Velike volterijanstvo, enciklopedizam i ateizam postaju dominantno „mišljenje veka”. Ruski slobodni zidari takvu situaciju smatraju nepodnošljivom, i zalažu se za implantaciju „unutrašnje crkve”, zbratimljujući pravoslavlje, katolicizam i protestantizam. To ipak ne isključuje patriotizam i zalaganje za „grčku veru”. Masoni nisu samo „mistični maštari” već i hrišćanski inspirisani javni delatnici. Otuda ih Crkva toleriše. Pomenimo krug Novikova, Sumarokova, Deržavina, Karamzina, Puškina, Baratinskog. Muze su se, izgleda, zaista dobro osećale među zidovima masonskih hramova...

Masonstvo je bilo slobodan izbor, nenametnut od vrhovnih vlasti; o opasnostima takve „slobodne samoorganizacije društva” (N. Berđajev) reči-to govori, recimo, masonska afera Novikova, pokrenuta sa onog istog „najvišeg mesta”. Sintagma rusko masonstvo veoma je precizna i samobitna (kao uostalom i masonstvo srpskog prosvetiteljstva) i povezana je sa idejom narodnog duha i probuđene nacionalne samosvesti. Zbunjena volterijanstvom sa „najvišeg mesta” ruska duša „smirila se” u religiozno-idealističkoj filozofiji masonstva. To „smirenje” je po pravilu zakratko, i praćeno čudnom grižom savesti: masonstvo, izgleda, nije moglo biti ono konačno i definitivno — nikada cilj već uvek sredstvo. Upravo to konfliktno kulturološko žarište pokazao je Lav Tolstoj kroz masonsku epizodu Pjera Bezuhova, kome je namah intimno zasmetao raskošni ceremonijal tuđeg, templarskog viteštva.

Projektujući rezidenciju malteškog priora u Gatčini, sa čudesnom kulom svetiljom, Ljvov je u sebi taj kompleks nazivao „zemljano igumanstvo”.

A na imanju kneza Vjazemskog, u selu Aleksandrovskom, i danas stoji fenomenalni ansambl: rotonda i piramida. Masonski smisao, spoj nespojivog. Neupućen u specifičnu ezoteriju, narod je ovaj ansambl prozvao „Kulič i Pasha”. Trpezni oblici Vaskrsa. Faustovski eksperiment je, tako, pokršten... Zapravo, Ljvov je još u Rimu bio zadivljen proporcijama dva drevna spomenika — hramom Veste i piramidom Cestija. Zakleo se da će spojiti ove dve forme u jednu kompoziciju.¹⁹

Vetrovima je izloženo jedino preostalo krilo kuće u Nikolskim Čerenčicama, u kojoj je visio drznoveni zapis: „Prožektovao, črtao, iluminisao, gradio, gravirao i u njemu živi Nikolaj Ljvov”. Zapis čoveka—graditelja. Srećnog čoveka?²⁰ U dvorištu je bio hladnjak u obliku piramide, doveden

¹⁹ Никулина, Н. Л., *Николай Львов*, Ленинград, 1971, стр. 74.

²⁰ Константинова, С., *Счастливый человек, Краткое описание жизни и деяний Н. А. Львова, члена двух российских академий*, Химия и жизнь, 1983, бг. 12.

do tipske ekonomičnosti protofrižidera. Tu je i porodična grobnica—mauzolej, i ona sa neizbežnim piramidama. Sve u znaku *opus magnuma* i alhemijskog spoja stihija — vazduh, voda, zemlja. Toplo—hladno.

5.

U potrazi za ključem *metabiografije* Nikolaja Ljvova jamačno je najdalje dospelo esejista Rustam Rahmatulin.²¹ Ljvov je za njega ruski Prometej, sa misijom da zagreje celu Rusiju. Potraga za vatrom, toplinom i svetlošću, poverena je kao tema upravo njemu. Ljvov kao velika realizovana metafora maestra—Salijerija, „artizana i proizvođača predmetnog sveta” (Mandeljštam). Tragalac za užarenim jezgrom svega čega se dotakne. Takve su i njegove arhitektonske i muzičke metafore. Tornjevi zvonika liče na svetionike: umesto svetla — zvono, sa vidikom otadžbine—pristaništa. Zvuk kao svetlo, kao božanska vatra. Sakupljanje narodnih pesama je isto bio neki oblik krađe vatre. Glavni direktor svega zemnog, podzemnog i nadzemnog u Imperiji. Dugo bezuspešan eksperimentator. „Moje ugljevlje ne gori, ne greje, bez obzira na zapaljivu materiju koju sadrži...” Da li je to samo lament nad svojstvima uglja ili... Misterija ukradene vatre rešava se, kako i priliči u Rusiji, nekontrolisanim požarom. Ugalj je goreo na praznom mestu, u dvorištu glavnog inženjera, nekoliko meseci, nije ga bilo moguće ugasiti. Tako se ugrejala Rusija. Tako se ispunila misterija. „Njegov kabinet liči na alhemičarsku laboratoriju.” Samo u terminima našeg veka on je — izumitelj. Dobijanje uglja je zapravo dobijanje crnog zlata. On je travar. Veštac, koji mašta o tehnološki celishodnom dodavanju svoga praha svome mauzoleju. Asistira u morbidnoj nekrofilskoj predstavi posmrtnog krunisanja Petra III 1796. godine, uz učešće zemnih ostataka Katarine Velike. Ceremonijal-majstor, zadužen za regalije. Sve vrvi od alhemijske oksimoronike. Nisko—visoko. Dvorci od zemlje. Vazdušne peći. Zvonici—svetionici. Ter-papir. Narodne pesme kao magijske formule i basmе majčice zemlje („istrčaće donjozemci”). „Viju, viju, viju, viju” zaumni su refreni njegovih opera. Rezultat: zbornik „Sto ruskih napeva sa glasovima”, uz koautorstvo Ivana Prača, i uvodnim traktatom „O ruskoj narodnoj pesmi”.

U projektu parka za A. A. Bezborodka, 1798. godine (u čijem uvodu daje svoje viđenje hortikulture) Ljvov je predvideo i podzemnu salu, i u njoj kip sa vodenom draperijom, i vatru na žrtveniku. Sve stihije su tu, na jednom mestu. Devet (sic!) meseci bio kao mrtav. Posle se kao ponovo rodio. I kao da je izvana gledao na svoju bolešću izjedenu plot. Na Kavkazu je, u potrazi za eliksirom života i filozofskim kamenom, projektovao parna kupatila, sa šištavim kamenjem i vrelin kupkama. Ne zaboravimo da je Kavkaz mesto kazne Prometeja, opominje gradoslav Rahmatulin...

²¹ <http://curtain.ng.ru/plot/2001-03-23/7lvov.html>.

Ipak, sa portreta D. G. Levickog gleda nas vedro, pošteno, svetlo lice.
 Za kraj se možemo složiti da je Ljova—utopistu spasla njegova pe-
 snička samoironija:

Uprkos razumu, prenebregavši vreme,
 Čovek od čuda da zine,
 Sagradi on, nek mu se uzme u greh,
 Piramidu od prašine.

Deržavin je na to iskreno parirao:

I mada nasto iz zemlje i u zemlju će ići
 U zdanjima od zemlje večno će biti živ.

Odista, ideja besmrtnosti nikada nije dobila očigledniju, opipljiviju potvrdu, nego što je to šetnja kroz iznova otkriveno nasleđe ovog zapostavljenog i prema sebi nehajnog pirotehničara u svetu nesagorive supstance poezije. Nakon poznanstva sa njim, predstava o književnom i duhovnom profilu 18. veka višestruko je osvežena, podmlađena. To važi za monumentalne građevine sakralnog i svetovnog karaktera, podignute po nacrtima Ljvova, ali i za njegove pasije skrivene od javnosti... Novatorski genije Ljvov ponajpre je uporediv, i tu se slažemo sa Deržavinom, sa glinobitnim kućama koje je pokušao da patentira, oslonjen na najzdraviji, najplemenitiji materijal — ilovaču, od koje je načinjen Čovek, i u koju se čovek vraća... Istu ideju prelaza-transgresije, skulpturalno rešava i njegova *Kapija smrti*, kroz koju su, Nevom, prevoženi osuđenici na smrt u obližnji Šliselburg...

Po svim parametrima reč je o umetniku eksperimentatoru. Na tome insistiramo stoga, da epitet promašen, neostvaren ili, ne daj bože, netalентовan ne bi došao u obližje ovoga imena. Setimo se da kružok u kome deluje nosi ime *ljovsko-deržavinskog*. Ljvov je i podoban i kadar da rediguje (ispravlja!) rukopise Deržavina i Kapnista, koji tek nakon prijateljske redakture, koja je vrvela od duhovitih, tačnih sugestija i opaski, delo smatraju dovršenim i spremnim za publikaciju. Radeći nad tuđim, gotovim pesničkim materijalom, Ljvov zapravo stvara jedan nevidljivi i minuciozni kritičarski opus, što je huda sudbina svakog vrhunskog lektora. Zamislimo samo promenu koraka, i nepristajanje na pomoćni, nesamostalni učinak! Ovako, uvidom u rukopise, u dodiru sa nasledem ovog čoveka od ukusa, shvatamo da su njegove ideje—vodilje drugima često bivale nedostupne: preostajalo im je samo divljenje.

Zaigrani čovek sintaksičkog uma, koji uvek uza se ima lenjir, ali i notnu svesku, raspršene, ali i usredsređene energije, osluškuje damare planete, i drži svoj teško uhvatljivi umetnički kurs...

Draginja Ramadanski

A TOWER OF EARTH, STONE AND SPEECH
(THE CREATIVE ŒUVRE OF NIKOLAJ A. L'VOV)

Summary

In a diachronic combination of art paradigms the paper points out the creative correspondence of the Russian Silver Age and the eighteenth century. The philosophical prose of Osip Mandelstam clarifies the cultural heritage of the „naïve and wise” eighteenth century and its „high pathos of utilitarianism”. The Acmeist slogan about „climbing only those towers we ourselves built” actualizes the creative and spiritual profile of Russian poet, architect and inventor *Nikolaj A. L'vov (1753–1803)* and offers the possibility of new parallels. That often invisible worker on whom we wish to speak was a discreet but determined arbiter of taste, who noticeably influenced the latter Russian landscape, and not only in philology. The strictly prescribed aesthetic norms of the eighteenth century allowed him to offer the productive syncretism of his talents. L'vov reacted spontaneously to all challenges of beauty and in his gifted dilettantism surpassed all the qualified experts. He earned the sympathy and protection of the highest authorities. He was able to escape the status of a favorite and always acted on his own, following the vocation of an inventor and taking care not of himself but of others. The remarkable diversity of his heritage is closely connected to the aesthetic climate in Russia at the end of the eighteenth century: let us call this uncatchable stylistic mélange pre-romanticism. Here for the first time, although timidly and most often in the genre of the epistle, the theme of a creative personality is affirmatively presented.

Галина М. Васильева

ОПЫТ ПЕРЕВОДА И КОММЕНТАРИЯ ТРАГЕДИИ И. В. ГЕТЕ „ФАУСТ”: СЦЕНА „КУХНЯ ВЕДЬМЫ”

„Фауст” — не только текст Гете, но и память обо всех интерпретациях, переводах трагедии. Соотношение между переводимым и неперево́димым в „Фаусте” особенно непрочно благодаря поразительной спонтанности Гете как художника и мыслителя. Если речь идет о типологически далеких языках, целесообразно сначала представить переводимый текст в виде упрощенного и одновременно максимально эксплицитного пересказа-подстрочника. Гете называл прозаический текст стихотворного произведения „*Hungersweckerin*” — „возбудителем голода”, в том смысле, что он „подстрекает” читателя к изучению подлинника. В переводе мы пытались передать лингвистический облик текста, ту языковую матрицу („гений языка”), которая формирует и его семантику, и его художественную форму.

Ключевые слова: исток, рождение, образ, избыточность, недостача, творение, напиток, алхимический.

Комментарий в старинном смысле слова — сочиняющее припоминание. Русский и немецкий языки — две своеобразные логики построения мира. В переведенном тексте мы не имеем возможности опереться на акустико-артикуляторные характеристики звуков, на слово как элемент речи в ее зрительной и звуковой модальности, на слоговую структуру слова. Перевод — стилистика свободного и чуткого обитания в стихии немецкой речи, внимательного вслушивания в ее смысловые обороты. Так начинается разговор о смысловой многомерности знания: знание-формула, знание-состояние, знание-событие, знание-смысл. Тем более о смысле незнания — от чисто логического до экзистенциально-трагического. „Логия” в слове „онтология” — это некое стремление, дружелюбное расположение мыслящей речи к бытию. Оно создает условия, в которых бытие может сказаться само, как бы в ответ на идеи человека о нем.

В трагедии Гете необычайно важна географическая номенклатура. „География” странствий Фауста сильно сокращается или даже опускается — в погребе Ауэрбаха и в кухне ведьмы. Это не поступательное, линейное движение, но движение более прихотливое — с возвратами, уклонениями в сторону, остановками. Описание первых странствий Фауста — не пейзаж, не марина, не этюды неба, а ин-

терьерные сцены. Не случайно также, что фоном для всего действия в предыдущей сцене „Погреб Ауэрбаха” становится город. Одним из возможных источников обращения именно к городскому пространству можно считать известное место в Песни Песней: „...пойду по городу, по улицам и площадям, и буду искать того, которого любит душа моя...” (3, 2). В то же время дома и тела — органическое и искусственное — находятся в отношениях родства-отторжения. Поиски единения души и тела часто в христианской иконографии, но в еще большей степени в алхимической также представлялись как символический брак, союз мужского и женского начал. Здесь не просто интерес всесторонней любознательности, а содержательный процесс превращения чисто географического пафоса в мистический. В более широком плане можно говорить о традиции своего рода сакральной географии, уподобляющей весь внешний мир пространству, испанному знаками. Пространство выстраивается упоминаниями тех или иных локусов (Париж, Лейпциг, Римская империя) и не имеет, строго говоря, связи с действием, развертываемым в трагедии, с ее сюжетом. Но оно расширяет и специализирует тот контекст, в котором и получает более полное объяснение сценарий, „разыгрываемый” в трагедии. Так восстанавливается полный объем обоих пространств, „основного” и „второстепенного”, — того, что непосредственно вовлечено в действие, и того, что лишь упомянуто.

Мефистофель обещает показать Фаусту „пеструю жизнь”. В сцене „Кухня ведьмы” она называется „безумной волшебной сущностью” (*das tolle Zauberwesen*), „беспорядком неистовства”. „Ты предвещаешь мне, я должен наслаждаться / В этом беспорядке неистовства?” (*in diesem Wust von Raserei*). В русском слове „пестрый” среди многих значений есть такие, что, употребляясь в определенных контекстах, обнаруживают не только нечто „объективное” (разноцветный, неоднородный), но и оценочное. Причем эта оценка является определенно не положительной, но скорее потенциально отрицательной, намекающей на сомнительность, двусмысленность, извилистость, возможность соблазна. Такая семантика „пестроты” вполне отвечает символизму данного понятия в немецкой языковой и культурной традиции, как в сфере бессознательного, так и вполне осознанного и даже культивируемого (ср. разные коннотации нем. *bunt* в немецкой мистически-романтической традиции). „Пестрый” человек значит разный, всякий; а существенно в этом всяком возможное плохое, опасное, то подозрительное, от чего лучше заранее отказаться, обойти его стороной. Это понятие противостоит глубинному ведению, которому дано тонкое различие добра и зла и которое называется чистой совестью.

В сцене речь идет об искусственной молодости Фауста. Мефистофель сжал совет („чтобы тебя омолодить”) до идиллического масштаба: неприятельность так же связана со старостью, как „сча-

стливый” труд с пастухами. Старость есть идиллия. В классической идиллии бывают старики — поучающие, мудрые, почтенные теоретики счастья. Приведу подстрочник слов Дьявола: „Тихий ум долгие годы хлопочет. / Лишь время делает тонкое брожение крепким. / И все, что относится к этому, / Совершенно чудесные вещи!” [Goethe 1962: 199] Слова возвращают нас к древности человеческого рода, к истории Филемона и Бавкиды. Молодость возможна в классической пасторальной идиллии. Мефистофель связывает ее с незнатностью, простым сердцем, скромностью, вытесняющей жажду славы, с ландшафтной природой. Среди неидиллического мира возникает идиллия, как атавизм. Выстраивается цепь потерь и приобретений неких социальных ценностей. Между „недостачей” и „приобретением” ценностей („И будь я при деньгах, / Был бы я при уме”) стоит творческое деяние. Максимальная неясность в отношении выбора порождает серию вопросов. Гете использует прием сгущения вопросительного пространства: уже в первом монологе сцены — четыре вопросительных знака. Просьба, мольба определяют пристрастие к формам императива.

На низком очаге стоит огромный котел над огнем. В пару, который отсюда поднимается в высоту, появляются различные образы. Мартышка-самка сидит перед котлом, снимает накипь и следит, чтобы он не перелился через край. Мартышка-самец сидит рядом и греется. Стены и потолок украшены странными вещами домашнего обихода.

Фауст. Бессмыслицей чужда мне сущность колдовства.

Как исцелиться мне в безумстве бурном?

Совета старой бабы дурной,

И повара дрянной отвар

Неужто тридцать лет мне сбросит?

О горе мне! Коль у тебя замены нет.

Природой с чистым духом в сем вопросе

Не найден ли бальзам какой-нибудь?

Мефистофель. Мой друг, ты говоришь толково!

Есть средство молодость вернуть,

Природное, но слишком странно слово,

И в книге той другая суть.

Фауст. Я знать хочу.

Мефистофель. Изволь, есть способ странный —

Без денег, колдовства, врачей!

Отправься в поле утром ранним,

Мотыжь, копай, киркою бей,

И не разбрасывайся в мыслях,

И в узком круге находишь,

Не смешивай, что сладко, с кислым,

Как скот живи, и с ним сроднись,

Не должно, главное, считать

За жертву — пашню унавозить,

Поверь, что эдак можно стать

На восемьдесят лет моложе.

Фауст. Я не привык, я не приучен

Лопату, заступ в руки брать,
 Мне жизнь стесненная наскучит.
Мефистофель. Так, значит, нужно ведьму звать.
Фауст. Зачем же именно старуха?
 Не можешь сам сварить питье?
Мефистофель. Вот это был бы праздник духа!
 Кто ж тысячу мостов взведет?
 Не только знание с трудами,
 Терпенье в деле быть должно,
 Сосредоточенность годами,
 Брожение временем сильно.
 И все, что тот процесс вместил,
 Чудесно и весьма умело,
 Хоть Дьявол всех и обучил,
 Один не сможет это сделать.

(Здесь и далее перевод мой — Г. В.)

Метафорика текста воспроизводит „миф истока”, ситуацию возвращения к первоначалу, к райскому бытию до „падения” человека. В Начале, то есть в мифические времена, человек жил с животными в мире и понимал их язык. Внутренняя связь с окружающим природным миром, природными ритмами и законами неизменно сопутствуют описаниям исходного состояния человека. Текст о „генезисе” опирается также на характерное для Гете стремление ввести рождение человека внутрь сотворения мира. Перед нами классическая метафора рождения. Ведьма готовит напиток времени. Она похожа на сказочную ведьму, нечто вроде Бабы-Яги. „Темнота” заговора-заклинания служит источником его мистической силы. „*Добрый бокал известного сока*” выступал в качестве символа свободного утоления жажды. Сема „ведьма” включает в себя определенный семантический ареал. Необходимо эксплицировать смысл, уже заложенный в семе. В ремарке отмечено: „*юные мартышки играли с большим шаром*”. „*Это мир*”, „*он звенит, как стекло*”, „*он пустой внутри*”, „*он подает звук*”. Художественный образ — в идеале — трехмерен, и открытая нам реальность трехмерна. Плоскость сдается желанием обрести объем. Человек живет и на шаре, и в шаре, во чреве вселенной, ища выходов в иные миры, за пределы некоего данного шара. Он выходит из замкнутой сферы вовне, в следующую, более широкую сферу, соединившись с теми, кто там обитает. Без проникновения в сущность как бы трехмерной структуры образов Гете его фратерофильство может быть понято лишь как набор общих слов. Но общих слов у него принципиально не было и быть не могло. Слово у Гете всегда удостоверено ситуацией и обоснованно. Все, что есть на земле, связано братскими отношениями потому, что все пребывает в одной, для всех общей утробе. Мир — это полость нового шара, и он всегда чреват чем-то новым. Человек становится братом всего, что теплится в чреве мира.

Сцена отмечена морфологической чрезмерностью, то есть „излишком” материи. Чтобы придать декорациям видимость глубины, Гете старательно проводит принцип театрального фундуса и кулис. Вводит в восприятие некую иллюзию касания, синестетически пробуждая тактильный эффект материальности. Текстура делает физическое присутствие вещей тактильно ощутимыми. Поэт описывает демографию поверхности, ее обитателей, их „родовые окончания”, то, что они видят, слышат. Он ориентируется даже не на тактильные эффекты, но на своеобразную память организма. На те ощущения и на тот опыт, который рождается у живого существа от соприкосновения с материей, от ее преодоления или оформления. Этот опыт не становится предметом исследования, аналитического разложения на элементы. По сути дела, подобный опыт и неразложим. Он добывается не путем интеллектуальных усилий, но, скорее, вспоминается, оживает в процессе проникновения в мир материи. Это первичный, даже не архаический, но жизненно всеобщий опыт. Онтология бытия человека в мире материи и становится основной темой.

Возникновение мысли, изречение ее — прорыв сферы, рождение. Как писала М. Цветаева: „Когда подо всем и надо всем: боги, беды, духи, судьбы, крылья, хвосты — какая тут может быть „проза. Когда все на вращающемся шаре? Внутри которого — огонь” [Цветева 1997: 222]. Возникает универсум всеобщей семантической эквивалентности. Отсюда особая форма высказывания — перечисление, перечень. Перечень творящихся в волшебном царстве чудес. В этом перечне смешаны прилагательные и существительные, явления всех сортов и видов. Наиболее близкий аналог такого определения — „словарный” набор слов, лишенный всякого синтаксиса. Он оказывается словарной парадигмой, охватывающей мир — магический кристалл, в котором отражается радужный спектр. Гете разворачивает в причудливые картины вообще всякий тезис, моральную заповедь, которую он склонен был разделять, принимать. В мире не было ни одного выражения, слова, которое воспринималось бы им как плоскость. В слове, в отдельном звуке предполагался подлежащий дальнейшему развитию образ. И отдельное слово, и высказывание в целом Гете мыслит как сферу. Слово сюжетно. В нем сходятся звуки, каждый из которых органически содержателен. Звук содержит в себе запечатленную драму, воспоминание или пророчество. Рифма — не звуковое подобие, а орфографическое тождество рифмуемых слов: *Sohn — davon — Ton; sterben — Scherben*. Возникают сплошные повторы согласных шумового тембра — фрикативные *ж, ш, х*. Разные ритмико-синтаксические отрезки воплощают колебания трагической, пророческой и саркастической интонации. Большое значение имеет имитация внезапности.

Поэт стремится разрядить плотность текста. Он использует эффект контрастного соположения различных стилистических оболо-

чек, что создает впечатление ускользания, полуживленности смысла, воздушности и прозрачности всей стихотворной конструкции. Именно за счет такого построения в словесной ткани открываются, условно говоря, пробелы, в которых готова выглянуть та суть, для которой еще нет названия. Текст напоминает визуальную химию и алхимию, цель которой — путем смешения и разделения образов синтезировать новую материю. Сдвиги и сломы языковой материи рождаются из слияния разнородных элементов, из своего рода алхимического смешения различных реальностей. Этот язык был связан с исследованием экстатического опыта. Он сопутствовал выходу не только за пределы мира логоцентричного, но и антропоцентричного.

Мефистофель. Увидев зверей.

Ах, вот семья, у очага!

Служанка это! То слуга. *Зверям*

Хозяйки, видно, нет, зверушки?

Звери. Нет, на пирушке,

По дымоходу,

Через трубу — наружу!

Мефистофель. Пирует? Долго ль длится слабость?

Звери. Пока мы греем свои лапы.

Мефистофель Фаусту. Как нежное тебе зверье?

Фауст. Глупее видел я едва ли.

Мефистофель. Нет, обсужденья здесь всерьез

Мне радость часто доставляли! *Зверям*

Что, куклы чертовы, в разгаре

В котле кипит-бурлит сейчас?

Звери. Похлебку жидкую мы варим.

Мефистофель. Да, много публики у вас.

Мартышка-самец Мефистофелю. О, в кости сыграй

И выигрыш дай,

Чтоб стал я богатым!

Сплошная растрата —

А будут деньжата,

Прибавят ума-то.

Мефистофель. Для обезьяны счастье уже то,

Умей играть она в лото!

Юные мартышки катают шар

Мартышка-самец. Вот мир, взглядишь!

То вверх, то вниз,

В вращении вечном

Стеклом звенит,

Недолговечным,

И пуст внутри,

Он здесь горит,

Сверкает там:

„Я все живой!”

Сын милый, стой!

Шар не катай,

Смерть — по пятам,

Мефистофель. А что за решето?

Мартышка-самец достает его сверху.

Вот если б ты был вором,

Я тотчас знал бы, кто есть кто.

Он подбегает к мартышке и заставляет ее всмотреться.
Смотри сквозь решето!

Узнаешь вора, не боясь раздора?

Мефистофель, приближаясь к огню. Зачем горшок?

Мартышка-семец и мартышка. Вот простачок!

Не знает, для чего горшок и для чего котел!

Мефистофель. Зверь, вежливости явно мало!

Мартышка-семец. Сядь в кресло с опахалом!

Он заставляет *Мефистофеля* сесть.

Фауст, который в это время стоял перед зеркалом, то приближаясь к нему, то отдаляясь от него.

Что вижу я? Небесный образ чей

В волшебном этом зеркале явили!

О, одолжи, любовь, быстрейшие из крыльев,

В твою обитель полетим скорей!

Ах, если я сейчас уйду отсюда,

И к ней отважусь ближе подойти,

Лишь сквозь туман увижу это чудо! —

Прекрасный женский образ во плоти!

Возможно ли такое совершенство

В земном обличии, в брэнном теле?

И воплощение небесного блаженства

Бывает на земле на самом деле?

Мефистофель. О да, раз Бог сначала мучился шесть дней,

И сам себе в конце воскликнул Браво,

Должно же выйти что-нибудь на славу.

Налюбоваться вдоволь тем сумеи!

А я сумею отыскать подобный кладец,

Блажен тот, с кем судьба поладит,

Я женихом введу тебя в дом к ней.

Фауст все время смотрит в зеркало. Мефистофель, развалившись в кресле и играя опахалом, продолжает говорить.

Я здесь сижу как есть король на троне,

И скипетр держу, вот только не в короне.

Звери, которые до сих пор делали всевозможные причудливые движения, с большим шумом приносят Мефистофелю корону.

Будь добр, скорей

Корону склей

Кровью и потом!

Они обходят неловко с короной и разбивают ее на две части, с которыми прыгают вокруг.

Что вышло — все в ход,

Все в строчки пойдет,

Поем как по нотам.

Фауст напротив зеркала.

О, горе мне! Схожу с ума!

Мефистофель, указывая на зверей.

И в голове моей такая кутерьма.

Звери. А если повезет,

То мысль порою промелькнет

Как чудо!

Фауст, как и выше. Как начинает грудь пылать!

Скорей давай уйдем отсюда!

Мефистофель в том же положении.

По крайней мере, нам признать

В поэтах подлинность не худо.

Котел, который мартышка до сих пор оставляла без внимания, начинает переливаться через край; возникает большое пламя, оно выбивается в дымовую трубу. Ведьма съезжает сквозь пламя с ужасным криком.

Ведьма. Ай! Ай! Ай! Ай!

Проклятый зверь, свинья! Осел!

Обжег меня! Проспал котел!

Все выплеснулось через край!

Увидев Фауста и Мефистофеля.

Что такое?

Кто эти двое?

Что это за гости?

Муку огня

Сейчас от меня

Вот вам — в кости!

Она водит шумовкой в котле и направляет пламя на Фауста, Мефистофеля и зверей. Звери визжат.

Мефистофель. Поворачивает опахало, которое он держит в руке, и бьет им среди стаканов и горшков.

Пополам! Пополам!

Каша — хлам!

Вдрызг — стакан!

Стучу — о чан,

К твоей мелодии

Такт и начало!

В то время как ведьма отступает назад, охваченная гневом и ужасом.

Ну, узнаешь теперь меня, скелет?

Узнала господина, сводня?

Махну рукой — и нет как нет,

Тебя со всем твоим отродьем!

Не считаешь красный мой камзол?

И петушиное перо не различаешь?

Быть может, спрятал я лицо?

Иль самому назваться предлагаешь?

Ведьма. Простите, господин, за колкость!

Но где же конские копыта?

Где вороны из вашей свиты?

Мефистофель. На сей раз с рук тебе сойдет;

Что ж, мы не виделись так долго,

Культура мир весь прилизала,

И ей поддался даже черт:

Фантома севера не стало;

Где нынче когти, хвост, рога?

Моя сгодились мне б нога,

Но в обществе не принимают,

И вот — с фальшивой икрой,

Как молодой, я шеголяю.

Ведьма, танцует. Я без ума, я так пьяна, Что с нами юнкер Сатана!

Мефистофель. Не это имя, протестую!

Ведьма. Вину нашли вы в нем какую?

Мефистофель. То в басни имечко вошло;

Но лучше люди все ж не стали:

Разделавшись со злом, назвали,

Но в сердце так же носят зло.

Я нынче господин барон,

Я кавалер средь кавалеров,

Кровь благородная и тон,

Смотри: и герб мой для примера! *Он делает непристойные жесты*
Ведьма неводержанно смеется. Ха! Ха! Вот это в вашем стиле!
 Вы плут такой же, как и были!
Мефистофель Фаусту. Мой друг, скорей мотай на ус,
 Как с ведьмой ловко обхожусь!
Ведьма. Что господам помочь добыть?
Мефистофель. Бокал известного вам сока!
 Напиток должен древним быть:
 От выдержки в нем больше прока.
Ведьма. Бутылка из запасов старых!
 Я лакоплюсь порой сама,
 Уж вони нет, но в силе чары,
 Бокальчик рада дать весьма. *Тихо.*
 Но спутник ваш, коль выпьет сразу,
 То не прожить ему и часу.
Мефистофель. Не бойся, он надежный друг,
 Дай лучшее из кухни зелье,
 И заклинай, черти свой круг,
 И чашу полни, не жалея!

Гете включает в миф два взаимосвязанных мотива: описание пространства творения как кухни и эротизацию бытового предметного мира. Развертывается „сюжет” творения мира как кулинарного эксперимента, происходит проникновение кухонных аксессуаров (котел, бокал, „странные вещи домашнего обихода”, стаканы и горшки). Здесь с помощью большого набора метафорических субститутов фиксируется один смысл — нарастание энергии творения и создание мира. Дан набор разнородных и взаимосвязанных мотивов: кухонная утварь, органическая жизнь аморфной первоматерии, игра, ритуальная оргия, влечение. Пространство наполнено вещами, символизировавшими прокреативные и семейные, витальные ценности порождения и поддержания жизни.

Пространство наполнено репродуктивной символикой. Стоит отметить особый класс предметной символики: пронимальную, то есть символику проемов (отверстий, углублений, полостей) и действия пронимания (протаскивания, прохождения — „из дома по дымовой трубе наружу”, „ведьма съезжает сквозь пламя”, „водит шумовкой в котле”). Пронимальный принцип лежит в основе значительной части хозяйственных дел (взбивания — „что взбиваете вы в месиве”, приготовления). Возникает эксцентрический интеллектуальный экзерсис на тему анатомии. Пронимальные операции „прочитываются” как символическое воспроизведение прокреативных действий, устойчиво соотносятся с прокреативной символикой, в особенности женской, то есть символикой материнства. Всякого рода профанирование святынь имеет как бы характер „незаинтересованного” озорства.

Своеобразная нечитаемость, „внеисчислимость” сцены, ее предельно усложненная метафорика и символика подобна „нечитаемости” алхимических рисунков. Образы алхимии, как уже не раз отме-

чалось, угадываются за многими мотивами. Алхимические гравюры, различного рода рисунки к эзотерическим сочинениям по алхимии, мистике могут служить одним из иконографических источников, позволяющих найти возможный подход к интерпретации сцены. Часто это были изображения, составленные наподобие ребуса из различных эмблем и символических фигур [Arté e Alchimia: 1986, 18].

Отдельные мотивы и образы „Кухни ведьмы” строятся из „склеенных” вместе деталей. Наложение друг на друга разнородных элементов, их комбинирование создают особое пространство — с диссонансами, с ускользающим смысловым полем. Мефистофель является в „красном камзоле”. Но обычно красным цветом — цветом заключительной стадии трансмутации материи — символизируется рождение алхимического андрогина. Образ Мефистофеля со скипетром и короной так же соотносим с традиционной алхимической символикой. Царь — одно из основных действующих лиц алхимического опуса. Переход царя из несовершенного состояния в совершенную, цельную и не подверженную разложению сущность составляет основу символических алхимических сюжетов. Матримониальная тема влечет клише любовно-матримониальной фразеологии („*Und selig wer das gute Schicksal hat / Als Bräutigam sie heimzuführen*” — „*И блажен, у кого хорошая участь / В качестве жениха привести ее в дом.*”). На месте достаточно отвлеченной метафоры появляется картина будущего соединения, создание ими семьи. На многих из гравюр в алхимической свадьбе участвуют мужчина и женщина. Они изображены, как правило, фронтально, и окружены различными символическими фигурами, поясняющими происходящее.

Сцене „Кухня ведьмы” сопутствуют черты живописи; присущ изобразительный резонанс. Действие ведется смежными путями живописи и драматургии, возникает причудливая перспектива. По выражению Гете, „человек должен все постигать глазами” („*Alles muss der Mensch mit Augen fassen*”). Живописное начало вносит в ткань драматических и сценических отношений разрыв: оно изымает образ кухни из общего пространства и показывает трансцендентность как контрсюжет представления, задуманного в неукоснительно „человеческих” терминах. Таким контрсюжетом оказывается „Ангельская кухня св. Диего из Алькалы” Мурильо (или „Чудо св. Диего”, так называемая „Кухня ангелов”, 1646). Андалузец Мурильо использует местные источники с их наивной народной уверенностью в обязательном торжестве добра. На картине испанского живописца кухонная утварь соседствует с ангелами и святым в экстазе: тело св. Диего становится невесомым.

Живопись имеет дело не только с заполненными, но и с пустыми местами. Каждая фигура действует на своем месте, с которым она должна быть соизмерена; это место должно быть как-то связано не только с ее положением, но и с ее природой. Видимые движения —

которые только и могут быть освоены живописцем — определяются через отношение к месту и сводятся к перемещению (оно семи видов — вверх, вниз, вправо, влево, дальше, ближе, и, наконец, по кругу). Но существуют и другие перемещения, которые превосходят всякий разум. Они пренебрегают правилом, требующим, чтобы каждая фигура удовлетворяла равновесию своих частей императивам, аналогичным императивам тяготения в эмпирическом мире. При том, что самые изящные и живые из всех движений — вверх, к небу, которые противостоят тяготению и в которых проявляется свобода тел. Возникает горизонт возможностей: действие охватывает „небо” и хтоническое кипение земли. Стремление к божеству действует в глубинах хтонических недр земли. Слова сцены взяты из топологически разных миров: здесь и христианская лексика, и платоновская, и художественная. Но вся она внутри себя содержит эти миры; слова, понятия — топологически один мир.

Ведьма, с причудливыми жестами, чертит круг и ставит в него чудесные предметы; между тем как бокалы начинают звенеть, котел издавать звук и создавать музыку. Наконец она приносит большую книгу, ставит в круг мартышек, которые служат ей за пультом и должны держать факелы. Она делает знак Фаусту подойти к ней.

Фауст Мефистофелю. К чему вся эта кутерьма?

Нелепость жестов и ужимок,
Весь этот пошленький обман
Осточертел неотвратимо.

*Мефистофель. Ай, все для смеха! Шутки ради;
Не будь же ты чрезмерно строг!*

Врач фокус-покус свой изладит,
Чтоб был полезен тебе сок

Он заставляет Фауста вступить в круг.

*Ведьма, с большой выразительностью начинает
декламировать по книге.*

Ты должен внять!
Из одного десятку взять,
На два умножить,
С тремя — все то же,
Ты стал богат.
Четыре трать!
Семерку из пяти расти,
И сделай восемь из шести;
Вот ведьмы счет простой:
Девятка — это единица,
А десять — полное ничто.
Вот умножения таблица!

Фауст. Старуха явно бред несет.

*Мефистофель. Да здесь сам черт не разберет,
Вся книга так звучит темно;*

Противоречие равно
Для умника и для глупца.
Искусство то старо и ново.
Твердить таинственное слово,
Троичность целого, единство в трех,

Дать вместо истины подвох.
 Спокойно чушь несут веками,
 Охота ль спорить с дураками?
 Раз человек не ищет смысла,
 А верит на слово, не мысля.
Ведьма продолжает. Вся мощь познания
 От мира в тайне!
 Кто думать не в силах,
 Того осенило,
 Он все возьмет
 Без всяких хлопот.
Фауст. Ну что за несусветный вздор?
 Разломится так голова.
 Как будто кто-то целый хор
 В сто тысяч дураков созвал.
Мефистофель. Довольно, дивная сивилла!
 Наполни чашу до краев!
 Тому не страшна зелья сила,
 Кто проявил свое страданье,
 Немало сделавши глотков,
 Сей муж уже при многих званьях.
*Ведьма, с многочисленными церемониями, наливает
 напиток в чашу; как только Фауст подносит
 ее к губам, возникает легкое пламя.*
Мефистофель. Огонь лишь сверху, снизу — стынь,
 Пей! Тотчас же возвеселишься.
 Ты с Дьяволом самим на „ты”,
 И все же пламени боишься?
Ведьма уничтожает круг, Фауст выходит.
Мефистофель. Снаружи холодно! Нельзя стоять!
Ведьма. На счастье вам глоточек скромный!
Мефистофель ведьме. Я твой должник, должок отдать
 В Вальпургиеву ночь напомни!
Ведьма. Усилит действие питья
 Вам эта песенка моя!
Мефистофель Фаусту.
 Теперь за мной, быстрее, вперед:
 Пусть пот быстрее прошибет,
 Тогда влиянье зелья злее.
 Оценишь праздность и с весельем
 Услышишь, сладко упоен,
 Как заиграет Купидон.
Фауст. Позволь лишь в зеркале найти
 Еще раз образ тот прекрасный!
Мефистофель. Нет! Нет! Увидишь вскоре ясно
 Образчик женщин во плоти. *Тихо.*
 С таким напитком черт не страшен,
 Елену видишь в бабе каждой.

Сам характер гетевского творчества не дает оснований строго „привязывать” к тем или иным источникам интерпретацию его мифологии. Иногда образы и сюжеты как будто наталкивают на возможность прямого соотнесения их с какими-то широко известными иконографическими и сюжетными комплексами. Однако весь образный строй сцены может быть соотнесен с универсальной и одновре-

менно сугубо индивидуальной символикой, которая возникает спонтанно в фантазиях людей, часто даже отдаленно незнакомых с первоисточниками образов. Нет смысла пытаться буквально расшифровать гетевскую символику; можно лишь указывать цепочки вероятных смысловых ассоциаций.

При переводе мы пытались передать полистилистику — не только как смешение литературных стилей, но и как стилистическую контрастность фрагментов текста. Контраст является ценностью. Переводческое целомудрие, стусевывая грубость, изменило бы атмосферу. Примером для нас стал блестящий, необычный для русского литературного обихода — на пределе пристойности — „Сатирикон” в переводе А. Гаврилова. Наше стремление к лингвистической точности делает перевод-подстрочник не особенно благозвучным. Но он передает „анатомическую” структуру текста, намечает главные контуры того, что можно назвать семантическим портретом. А ритм делает мысль обозримой.

ЛИТЕРАТУРА

- Цветаева М. И. *Неизданное*. // Сводные тетради. М., 1997. С. 222.
 Goethe J. W. *Faust*. // Gesamtausgabe. Im Insel-Verlag. 1962. S. 199.
 Arté e Alchimia. *A cura di A. Schwarz*. Venezia, 1986. R. 18.

Galina M. Wasilewa

EIN VERSUCH DER ÜBERSETZUNG UND DES KOMMENTARS ZUR TRAGÖDIE VON J. W. GOETHE „FAUST”: SZENE „HEXENKÜCHE”

Zusammenfassung

Die Russische und die Deutsche Sprache sind zwei eigentümliche Logiken des Aufbaus der Welt. In dem übersetzten Text haben wir schon keine Möglichkeit uns auf die artikulationsakustische Charakteristiken des Tons zu stützen, auf das Wort als Element der Rede in seine Seh- und Tonmodalität, auf Silbenstruktur des Wortes. Die Übersetzung ist eine freie und feinfühligere Stilistik in der Naturkraft der deutschen Rede und ein aufmerksames Zuhören ihrer Sinnwendungen. Auf folgende Weise beginnt die Rede von der Mehrschichtigkeit des Wissens: die Wissens-Formel, der Wissens-Zustand, das Wissens-Ereignis, der Wissens-Sinn. Vor allem von dem Sinn des Unwissens — von dem logischen bis hin zum Existenzialtragischen

Der Teufel spinnt das Garn des Streites, es wird ein Netz gewebt, „fatale” Maschen, die das Ende für viele Leben bringen werden. Verhängnisvolle Fäden, Fesseln und Netz werden ganz offensichtlich gespürt. In diesem Zusammenhang ist das wichtigste nicht, dass der Teufel sein Netz aus menschlichen Taten flechtet, in dem der Mensch sich verfängt, sondern im Gegenteil das Mitbeteiligtsein, die Mitschuld der menschlichen Tat und Entscheidung in Verwirklichung des theokosmischen Lebens. Die Zeilen der Tragödie sind voll mit leidenschaftlicher Regsamkeit, aber in der Tiefe liegt die Ruhe, die diese Regsamkeit vom innen umfasst. Dasein ist menschliches Leben, das als Ungeteiltheit gelebt wird. Es wird die be rauschende, „nahrhaftige” Tiefe der Ewigkeit geöffnet. Es geht nicht um die Denküberlegung, sondern um die Aufmerksamkeit für der Vollkommenheit des Daseins die in sich ruht.

Neda Andrić

MODEL SVAKODNEVICE U ROMANU MEREŠKOVSKOG
SMRT BOGOVA. JULIJAN OTPADNIK

U radu smo analizirali način na koji Mereškovski opisuje model svakodnevice u romanu *Smrt bogova. Julijan Otpadnik* i daje njegovu estetsku ocjenu. Pisac razlikuje „visoku” i „nisku” svakodnevicu, ali, nakon analize, uočili smo da postoji veliki broj motiva koji su karakteristični za predstavnike obje svakodnevice. Mereškovski ne prikazuje sveprisutni duh svakodnevice samo među mirjanime, već ga otkriva i u okviru istorijske crkve.

Ključne riječi: Mereškovski, *Smrt bogova. Julijan Otpadnik*, svakodnevica, istorijska crkva

Umjetnički pristup Mereškovskog modelu svakodnevice vezan je za njegovu estetičku ocjenu istorijske epohe u koju su smješteni njegovi junaci. Mereškovski nije prvi ruski pisac koji je u svojim književno-kritičkim člancima i književnim djelima istraživao model svakodnevice na različitim nivoima. Kritikom modela svakodnevice prije njega bavio se Nikolaj Gogolj,¹ koji je uveo filozofsku kategoriju „пошлость”,² kako bi označio stanje duha koje postoji u granicama modela svakodnevice. Raščlanjujući spoljni način života Gogoljevih junaka — predstavnika svakodnevice — Milivoje Jovanović zapaža izvjesne sumarne karakteristike: anonimn, bezličan i prazan način života koji je u direktnom sukobu sa ličnošću i njenom slobodom. Sliku jednog takvog modela svakodnevice pruža nam i Mereškovski. U romanu *Smrt bogova. Julijan Otpadnik* naslovni junak nosilac je načela ličnosti. Zbog toga on neprestano ulazi u sukob sa junacima koji postoje jedino u krugu svakodnevice. Glavna karakteristika ovih junaka jeste anonimnost njihovih postupaka, koja se postiže djelovanjem u okviru grupe. Aktivnost anonimnih junaka odvija se zahvaljujući fenomenu javnosti: oni najviše djeluju okupljeni po gradskim trgovima (svetina koja ruši i pljačka hram Kibebe, Majke bogova,³ ili svetina iz Antiohije koja se pod-

¹ O kritičkom odnosu prema modelu svakodnevice kod Gogolja vidi: Milivoje Jovanović, *Kritika modela svakodnevice u Bulgakovljevom romanu „Majstor i Margarita”*, Letopis Matice srpske, knj. 412, god. 142, 1973, 649—681.

² Sinonim za isključivo spoljni način života onih koji pripadaju krugu svakodnevice.

³ Мережковский Д. С., *Собрание сочинений*. В 4-х тт., М., 1990. Т. 1. С. 71 — Dalje svi citati iz romana Mereškovskog *Smrt bogova. Julijan Otpadnik* daju se samo sa označenim brojem strane.

smjehuje imperatoru Julijanu⁴). Javnost je, zapravo zamjena za njihovu konkretnu, ličnu aktivnost. Kada su anonimni, ovi junaci su oslobođeni lične odgovornosti za svoje postupke. Jedna od bitnih karakteristika modela svakodnevice jeste dostavljački duh. Mereškovski je opisom ove karakteristike svakodnevničkih junaka izvršio etičku ocjenu njihovih postupaka. Mržnja je osnovni pokretač dostavljačkog duha. Iz mržnje prema hrišćanima Juventinova majka, paganka iz ugledne rimske porodice prijavljuje vojnicima mjesto gdje se kriju hrišćani.⁵ Apsurdnost mržnje pisac pojačava epizodom sa „pobožnom hrišćankom” Filumenom, koja mrzi svoju susjetku jer joj u dvorište neprestano ulazi njen magarac. Mržnja i u ovom slučaju rezultira dojavom vlastima.

Praznina u životu svakodnevničkih junaka uzrok je njihove leporečivosti, koja ima funkciju simulacije dijaloga. Simulacija je u stvari ključni pojam vezan za svakodnevničke junake jer je njihov život prazan, lišen bilo kakvih proživljavanja. Simulacija obuhvata čitavo njihovo biće, i može se reći da ovi junaci simuliraju i sam život. Tipičan predstavnik takvog načina života je Cirkumbrik, koji simulira čak i svoje religiozno osjećanje — mišljenja vjeroispovijest u zavisnosti od toga koja vjera je trenutno zvanična.⁶ Jedino o čemu se vodi računa jeste blagoutrobije i materijalno blagostanje. Tragedija za junake svakodnevice ne postoji, jer je uslov za tragediju ličnost, a oni su potpuno obezličeni. Sa obezličenošću i nemogućnošću proživljavanja povezan je i njihov odnos prema smrti. Oni smrt doživljavaju ravnodušno, jer je smatraju običnim produžetkom svakodnevničkog života (anonimna starica koja ne želi krivu grobnicu jer je bole kosti,⁷ podanici Konstantina Velikog koji se ponašaju kao da car nije umro već nastavlja i dalje da vlada⁸), a u nekim slučajevima proslavljaju tuđu smrt. Građane Antiohije ne interesuje toliko poraz Rima od strane Persijanaca, koliko su zaokupljeni smrću imperatora Julijana. Mereškovski kroz nosioca ličnosnog načela, Anatolija ocjenjuje likovanje svetine na vijest o Julijanovoj smrti: „Анатолий с отвращением чувствовал зловонное дыхание черни — запах людского стада. Зажмурив глаза, стараясь не дышать, выбежал на улицу, вернулся домой, запер двери [...]. Но от черни не было спасения”.⁹ Mereškovski prikazuje do kod stepena odnos prema smrti kod predstavnika svakodnevice može biti izopačen. Tako je i u slučaju sa grobarom koji se bogati na račun prodaje grobnica i koji „propovijeda” da jedini kriterijum zadobijanja carstva nebeskog predstavlja udaljenost grobnice od moštiju svetog Lavrentija.¹⁰ Tipičan predstavnik svakodnevice, koji je i prema svojoj smrti ravnodušan, jeste car Gal. Za razliku od načina na

⁴ Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 227, 232.

⁵ Ibid., 135.

⁶ Ibid., 298.

⁷ Ibid., 132.

⁸ Ibid., 35.

⁹ Ibid., 301.

¹⁰ Ibid., 132.

koji Julijan dočekuje smrt kao tragični junak, Gal se u potpunosti predaje u ruke dželatru, caru Konstanciju i svjesno ide ka svojoj propasti. Iako zna da ga uskoro očekuje smrt, spava snom „čovjeka mirne savjesti”, uživa u jelu i piću i u posljednjem razgovoru sa bratom Julijanom ne razgovara o suštinskim stvarima, već o potpuno nevažnim i svakodnevnim. Njegov odnos prema fatumu potpuno ga razlikuje od Julijana. On sam ide ka svojoj smrti, dok Julijan ima snage da se usprotivi, ne samo fatumu već i svim bogovima sa Olimpa. Po ovim odlikama Gal je tipični predstavnik svakodnevice i po njegovom beznačajnom životu može se naslutiti njegova smrt: dželat ne zna da ubija cara, već misli da je riječ o običnom lopovu. Međutim, pisac prikazuje i junaka, cara Konstancija, koga susret sa smrću mijenja, te postaje sposoban za patnju. Njegov raniji život pisac karakteriše kao spoljašnji, isključivo posvećen formi — od precizno propisanog jutarnjeg pozdrava kojim supruga mora da mu se obraća,¹¹ tačno određenog pozdrava vojnika i građana koji moraju da izražavaju oduševljenje i strahopoštovanje prema caru,¹² propisane dužine poruba na stolnjacima,¹³ propisane molitve uz metanisanje,¹⁴ sve do upotrebe mahalica u vidu šestokrilih anđela,¹⁵ posude za rumenilo u vidu malog groba za svete mošti,¹⁶ te krstića sa Hristovim imenom, koji su se nalazili u svim uglovima careve sobe i na svim stvarčicama kojima se služio.¹⁷ Konstancije, dakle, ne svodi samo bračni život (koji bi trebao da bude izgrađen na dijalogu dvije ličnosti) na spoljašnji vid komunikacije, već se i njegova religioznost ogleda u tačnom poštovanju rituala (čitanju precizno propisane molitve) i okruženošću predmetima koji treba da imaju sakralni karakter. Dakle, on, kao predstavnik svakodnevice, desakralizuje i tajnu braka i predmete koji po svojoj prirodi pripadaju sferi duhovnog: kovčežić za svete mošti i krst — svjedoče o pobjedi nad ljudskim grijehom i smrću kao posledici grijeha i koriste se u Svetim tajnama tokom bogoslužjenja. Prije nego što će umrijeti, Konstancije i dalje ostaje vjeran svojoj prirodi (plaši se da ljekar Jevrejnin ne opogani vodu u krstionici¹⁸), ali ga u predsmrtnom bunilu Mereškovski opisuje u drugačijem svjetlu¹⁹ i ističe „istinsko veličanstvo smrti” koje se pojavilo na licu umrlog cara. Međutim, suprotnost Konstancijevim predsmrtnim trenucima, kada junak dočekuje smrt nesvjesno i nesvjesno pati, predstavlja Mirina smrt. Pošto je junakinja ličnost, ona potpuno svjesno dočekuje smrt. I dočekuje je sa radošću. Za nju i život i smrt predstavljaju radost, jer je

¹¹ Ibid., 116.

¹² Ibid., 124.

¹³ Ibid., 116.

¹⁴ Ibid., 126 i 156.

¹⁵ Ibid., 112.

¹⁶ Ibid., 115.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid., 170.

¹⁹ „Должно быть, он страдал. Мычание превратилось в долгий, ни днем, ни ночью не прекращавшийся, хрип. Звуки эти были такие ровные, непрерывные, что, казалось, не могли вылетать из человеческой груди” [Ibid.].

njen život ispunjen ljubavlju i u njemu nema mjesta strahu. Ljubav ona doživljava kao najveći stepen slobode i zato ima snage sve da blagosilja, dočekujući smrt kao sjedinjenje u apsolutnoj ljubavi Božijoj, kao vječni život. Okolina ne primjećuje njen poslednji izdisaj, ne postoji predsmrtni ropac, niti bilo kakav nagli pokret prilikom umiranja: „Жизнь слилась с вечностью, как теплота вечера — с ночью свежестью.”²⁰

Novina koju uvodi Mereškovski u odnosu na svoje prethodnike koji su ispitivali modele svakodnevice jeste to što on taj model eksplicitno prikazuje kao sveprisutan ne samo među hrišćanima mirjanima, već i u okviru same istorijske crkve. Godine 1906. Mereškovski piše *Грядущий хам*, i tamo navodi tri načela duhovne malograđanštine. Osim načela samodržavlja i lica prostakluka, ističe se i načelo pravoslavlja koje predstavlja „мертвый позитивизм православной казенщины”.²¹ Međutim, i mnogo ranije, kada je pisao prvi dio trilogije, vidimo da je njegov odnos prema istorijskoj crkvi uopšte bio kritički intoniran i usmjeren na razobličavanje načela duhovne malograđanštine. Na prvi pogled, apsurdno je da ljudi posvećeni duhovnim načelima postoje u okviru svakodnevice, jer upravo je odsustvo duhovnih načela i usmjerenost na spoljašnju stranu života jedna od glavnih karakteristika modela svakodnevice. Ali, samo na prvi pogled ljudi iz crkve žive duhovnim životom. Njihov život je isto tako ospoljen, pošto su posvećeni brizi o ovozemaljskom i tjelesnom. Zato se oni i služe fizičkom snagom u borbi protiv neistomišljenika: monah koji sjekirom napada Skopasovu statu Demetre Dojilje,²² pustinjak koji se četrdeset godina nije okupao da bi izbjegao sablazan i koji nije u stanju da sublimira polni nagon, već se fizički obračunava sa statuom boginje,²³ arijevski sveštenici koji ruše hrišćanske, savelijanske crkve,²⁴ donatistički i kekilijanski sveštenici koji ubijaju jedni druge zbog neslaganja oko imena — da li je nepravilno rukopoložen Donat ili Kekilije.²⁵

Kako bi zadovoljili potrebe koje se kreću isključivo u granicama fenomena, predstavnici svakodnevice prinuđeni su da žive u skladu sa postojećim načinom uređenja društva i da se povinuju nosiocima vlasti. Kao primjer ne samo povinovanja vlastima, već otvorenog laskanja, može poslužiti donatist Purpurije, koji na Saboru poziva episkope da se ne suprotstavljaju carevoj volji,²⁶ ili vladika Valent, koji izjavljuje da ne može biti jeres ono što car propovijeda.²⁷ Ovog junaka kao predstavnika svakodnevice karakteriše i činjenica da je spreman služiti se lažima i potkupljivanjem, samo da bi ostvario svoje ciljeve (zajedno sa vladikom Ursakijem daje berbe-

²⁰ Ibid., 151.

²¹ Мережковский Д. С., *Полное энциклопедическое собрание сочинений*, Электронная библиотека. ИДДК-0870. ИДДК ГРУПП, Россия, 2004.

²² Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 72.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., 130.

²⁵ Ibid., 205.

²⁶ Ibid., 209.

²⁷ Ibid., 121.

rinu talant zlata kako bi ovaj uticao na carevu odluku o ispovijedanju vjere i proganjanju Atanasija²⁸). Strah od hijerarhije vlasti takođe je odlika modela svakodnevice. Naslovni junak ocjenjujući pritvorstvo hrišćanskih sveštenika, naziva ih laskavcima i ne prepoznaje u njima ljubav, na koju je pozivao Hrist, već mržnju.²⁹ Kroz Julijana, kao nosioca ličnosnog načela, pisac demaskira mržnju u okviru modela crkvene svakodnevice. Duh mržnje koji vlada, prouzrokuje nasilje i okrutnost, što je u direktnom sukobu sa osnovnom novozavjetnom idejom o ljubavi prema neprijatelju. Mereškovski daje kritiku crkvenog modela svakodnevice, i tako što prikazuje ospoljenost u životu same crkve. Kao primjer može poslužiti arijevski monah iz bazilike Svetog Mavrikija, koji drži u rukama terazije kako bi vjernici provjerili da li je blagodat svečeva sišla na komad tkanine.³⁰ Usredsređenost crkve na sam obred (na njegovu spoljnu, pojavnu funkciju, uz potpuno zanemarivanje mističke uloge obreda), dovodi do apsurdnih situacija kod vjernika, predstavnika „niske” svakodnevice, jer je kod njih vjera zamijenjena sujevjerjem. Tako, na primjer, siromašna starica prosipa čorbu koja je bila namijenjena bolesnom unuku i srećna je što nije „opoganela unuka” mesom koje je bilo pošćropljeno žrtvenom vodicom paganskih sveštenika,³¹ svetina na trgu širi glasine o trgovcu kome je istrulila utroba jer se najeo žrtvenog mesa,³² vatru u Apolonovom hramu, koju su potpalili Aragarije i Strobik, svetina doživljava kao čudo Božje i očevici hrišćani ne mogu da se dogovore da li je munja sišla s neba, ili je iz zemljine utrobe izišao plamen koji je opustošio paganski hram,³³ sukmarka Filumena trguje na račun sujevjerja — ona Gnifonu nudi na prodaju čudotvornu vodicu, jer se njome, navodno, čovjek može očistiti od grijeha, pozivajući se na stihove iz Psalama Davidovih „Окропи меня иссопом, и буду чист; омој меня, и буду белее снега”.³⁴ Ni predstavnici „visoke” svakodnevice nisu oslobođeni sujevjerja. Tako vječni Avgust, car Konstancije, prilikom pohoda protiv Julijana, doživljava kao „loše predznake” obezglavljeni trup na drumu i nailazak na put koji vodi u Macelum.

U sujevjerje predstavnika „niske” svakodnevice spada i očekivanje svetine da iz Kibeline statue izleti zloduh u vidu krvavog ili vatrenog zmaja ili sitni đavolčići,³⁵ ili bezimena pripadnik okupljene svetine koji izjavljuje da je bio svjedok kada su se iz Afroditine statue pojavili „sitni đavolčići” — smrdljivi, maljavi, crni, dok joj je iz otkinute glave izišao sam đavo „вот с какими рогами, а хвост облезлый, голый, без шерсти, как у паршивого пса”.³⁶

²⁸ Ibid., 113.

²⁹ Ibid., 246.

³⁰ Ibid., 45.

³¹ Ibid., 70.

³² Ibid., 71.

³³ Ibid., 255.

³⁴ Psal., 50, 9.

³⁵ Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 73.

³⁶ Ibid.

Odnos prema vlastima jeste lakmus papir po kome se prepoznaju predstavnici i „visoke” i „niske” svakodnevice, zato što od nosilaca vlasti zavisi njihovo blagostanje. U okviru modela svakodnevice, zahvaljujući blagostanju, kod junaka se pojavljuje osjećanje častoljubivosti i slavljublja. Međutim, iako je svakodnevica zasnovana na orijentaciji prema svijetu fenomena u kome razum predstavlja organ pomoću koga funkcionišu pripadnici svakodnevice, njihov odnos prema vlastima u romanu ponekad nosi i iracionalni karakter. Hrišćani, tako, vjeruju da car koji im je donio hrišćanstvo, Konstantin Veliki, kao oličenje vlasti, može da vlada i nakon smrti.³⁷ Iako su prihvatili hrišćanstvo, carevi podanici su zadržali pagansko doživljavanje vladara kao „kralja šume” — *Rex Nemorensis*, čuvara *zlatne grane*.³⁸ Dakle, pošto vladar stoji na granici dva svijeta, pripisuje mu se osobina vladanja, kako nad svijetom živih tako i nad svijetom mrtvih. Međutim, prepoznaje se i suštinska razlika u hrišćanskom i paganskom poštovanju vladara. Revalorizacija paganskog nasleđa ogleđa se u poštovanju vladara kao *Christus Domini*, ali hrišćani neće poštovati njegovo božansko porijeklo, kako su to radili pagani, već će njegov vjerski ugled poticati od krunisanja, kojim se on proglašava za miropomazanika Božjeg. Mereškovski naglašava apsurdnost situacije u kojoj su se našli podanici nakon vladareve smrti — od cara se osjeća zadah truleži, ali se podanici ponašaju kao se ništa nije dogodilo.³⁹ Iako je svakodnevica zasnovana na razumu, njeni predstavnici se u strahu od hijerarhije vlasti odriču i zdravorazumskog uzročno-posledičnog načina razmišljanja u okviru svijeta fenomena i zalaze u oblast iracionalnog, što je u suprotnosti sa njihovom suštinom. Usredsređenost junaka na spoljašnju stranu života toliko je jaka da su oni spremni ugoditi vladaru zarad najsitnije dobiti. Tako anonimni junak, predstavnik „niske” svakodnevice, u toku bahanalija moli imperatora Julijana da mu dodijeli mjesto konjušara, jer se već bijaše odrekao Hrista, a obećano mjesto nije dobio.⁴⁰ Mereškovski sliku svakodnevčkih junaka—hrišćana razvija sve do prizora sa bludnicom, koja svoj gubitak duše ne vidi u ranijem raspusnom načinu života, već zato što je, zbog očekivane sitne nagrade, pristala da učestvuje u bahanalijskoj povorci.⁴¹ Očigledna je sličnost po suprotnosti između priče o ovoj bludnici u jevandeoske priče o Magdaleni, koja prihvata Hrista kajući se zbog ranijeg načina života. Međutim, i predstavnici „visoke” svakodnevice spremni su zarad položaja u društvu da promijene

³⁷ Ibid., 35.

³⁸ Riječ je o zlatnoj grani koju je Enej na zahtjev Sibile odlomio prije svog odlaska u svijet mrtvih. Ovaj mit analizira Džejms Frejzer u *Zlatnoj grani* i izvodi zaključak da je taj mit mnogo stariji nego što se mislilo i da vodi porijeklo iz najdavnije prošlosti čovječanstva.

³⁹ „Придворные, епископы, евнухи, военачальники приветствуют императора, как живого; послы перед ним склоняются, благодарят его, соблюдая пышный чин; сановники провозглашают эдикты, законы, постановления сената; испрашивают соизволения мертвеца, как будто он может слышать” (Д. С. Мережковский, *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 35).

⁴⁰ Ibid., 189.

⁴¹ „— Не за что было и душу губить! — заметила блудница с негодованием. — Кому-то душа твоя нужна, — трех оболгов за нее не дадут.” (Ibid., 190).

vjeroispovijest. Nakon smrti imperatora Julijana nedavni poštovalac olimpskih bogova, Mark Auzonije ponovo se vraća pod okrilje hrišćanstva, dokazujući svoju vjeru tako što nosi hlamidu na kojoj su zlatom izvezeni krstovi. Ospoljenu prirodu njegove „religioznosti” Mereškovski pojačava time što navodi da je Auzonije nosio i papuče izvezene krstovima.⁴² Čak se i bivši hijerofant, veliki žrec boginje Astarte Dindimene, Hekebolije ponovo vraća hrišćanstvu nakon dolaska novog, hrišćanskog cara. Za razliku od svojih prijatelja, on je smislio originalan način pokajanja.⁴³ Ovakvo „opštenarodno pokajanje” predstavlja parodiranje motiva prisutnog kod Dostojevskog u *Zločinu i kazni* — javno pokajanje i traženje oprostaja Rodiona Raskolnjikova,⁴⁴ s tom razlikom što Raskolnjikov ljubi zemlju, a Hekebolije noge prolaznika pred očima novog cara Jovijana. Iako mijenjaju vjeroispovijest, ovi junaci ostaju vjerni svojoj prirodi. Tako, Auzonije i dalje pažnju posvećuje stilu, ali ne i sadržini izgovorenog,⁴⁵ Gargilijan uživa podjednako u jelima i tvrdi da je isto jesti u slavu Merkura ili u slavu svetog Merkurija,⁴⁶ Hekebolije ostaje odan svojoj leporečivosti i patosu i zadržava onaj osjećaj koji mu omogućava da uvijek u pravom trenutku odabere pobjedničku stranu.⁴⁷ Dok se predstavnici „visoke svakodnevice” odlično snalaze u svim uslovima, predstavnik „niske svakodnevice”, Cirkumbrik jeste simbol prostih ljudi koji ne mogu da se snađu u burnim vremenima, iako svim silama teže da budu poslušni vlastima.⁴⁸ Mereškovski kritikuje model svakodnevice opisom junakovog ispraznog, spoljnog načina života (Gargilijan — briga o blagoutrobiju, Auzonije — blagoglagoljivost kao zamjena za nemogućnost iskazivanja istine, ili Hekebolije, kome leporečivost i laskanje služe za uspon na društvenoj ljestvici, a postignuti položaj za uživanje u spoljnim blagodetima života,⁴⁹ Cirkumbrik, u čijoj se sudbini razotkriva rasplet između junaka koji nije sposoban da se pridržava opšteprihvaćenih pravila i izgrađenog sistema vrijednosti u krugu svakodnevice).

⁴² Ibid., 295.

⁴³ „Покаяние всенародное. Лег на землю в дверях одной базилики, из которой выходил Иовиан, среди толпы народа и закричал громким голосом: 'топчите меня, гнусного, топчите соль непотребную!' И со слезами целовал ноги проходящим” (Ibid., 297).

⁴⁴ „Он стал на колени среди площади, поклонился до земли и поцеловал эту грязную землю, с наслаждением и счастьем” (Достоевский Ф. М., *Преступление и наказание*, Наука. М., 1970. С. 406).

⁴⁵ Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 296.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid., 197.

⁴⁸ „До императора Константина приносил я жертвы богам. Потом крестили. При Констанции сделался арианом. Потом эллины вошли в силу. Я — к эллинам. А теперь опять, видно, по старому. Хочу покаяться, в церковь арианскую вернуться. Да боюсь, как бы не промахнуться. Разрушал я капища идольские, потом восставлял и вновь разрушал. Все перепуталось! Сам не разберу, что я и что со мной. Покорен властям, а ведь вот никак в истинную веру попасть не могу. Все мимо! Либо рано, либо поздно” (Ibid., 298).

⁴⁹ Nije slučajno ovaj junak u vrijeme vladavine imperatora Julijana postavljen za glavnog žreca Afrodite — Astarte, boginje smrti i sladostrašća.

Mereškovski je prikazujući kako junaci iz kruga svakodnevice doživljavaju sebe i svoj život na čisto ospoljen način koji pripada sferi isključivo pojavnog, motivisao nagon razaranja koje se odvija u slavu Boga: Agarije i Strombik u slavu Oca, Sina i Svetog Duha potpaljuju Apolonov hram u Dafninom gaju,⁵⁰ sveštenici crkve Svetog Mavrikija parniče se oko zemljišta sa sveštenikom iz Afroditinog hrama, Olimpiodorom,⁵¹ hrišćani kamenuju žreca Gorgija i ubijaju Eforiona,⁵² monasi pozivaju svetinu da pljačka i ruši Demetrin hram⁵³ i da kamenuje pagane. Zato pisac hrišćane, koji nisu posvećeni hrišćanskim načelima duhovnog života poredi sa životinjama — zmijama⁵⁴ ili stonogom.⁵⁵ Pišući o monasima u crnim mantijama Mereškovski ih poredi sa velikim crnim muvama.⁵⁶ Ovu sliku crnih muva pisac proširuje na sve hrišćane — neprijatelje imperatora Julijana: „Однажды воины римские нашли [...] в болотах Месопотамии льва, которого преследовали ядовитые мухи; они лезли ему в пасть, в уши, в ноздри, не давали дышать, облепили очи, и медленно побеждали уколами жал своих львиную силу. Такова моя гибель; такова победа галилеян над римским кесарем!”⁵⁷ Julijan karakteriše hrišćane i kao zmije. Kako izjavljuje u razgovoru sa Arsinojom, smatra podlošću da traži milost od cara Konstancija i „пресмыкаться у ног его по змеиному, по смиренному христианскому обычаю, выпрашивая милости”.⁵⁸ Odsustvo duhovnog načela i povinovanje tjelesnim potrebama u okviru modela svakodnevice, prouzrokuje preovladavanje životinjskog instikta kod njenih predstavnika. Mereškovski pojačava sličnost svojih junaka sa životinjama, opisujući njihovu ljubav prema cirkusu. Prefinjenije predstavnike svakodnevice — duhovne malograđanštine, velike ljubitelje cirkusa predstavlja hipodakon bazilike Svetih Apostola, Zefirin, koji je stalni posjetilac konjskih trka, poznavalac konja i kladioničar,⁵⁹ ili „pobožna hrišćanka” Stratonika, koju uvažavaju sveštenici i monasi zbog darova manastirima. Ona dolazi u cirkus zato što je to „otmeno” i kako bi se sreła sa svojim ljubavnikom konjušarem.⁶⁰ Svetina je caru spremna sve da oprosti, ali u trenutku kada Julijan zabranjuje cirkus, ona počinje da negoduje, jer jedino u čemu uživa jeste „radost krvi”.⁶¹ Međutim, nasuprot Julijanu koji prezire cirkuske igre, car Gal gladnim stanovnicima Antiohije umjesto brašna naručuje aleksandrijski prah za trljanje cirkuskih atleta i gladijatora. Po svojoj ljubavi prema cirkusu (prerušen on posjeđuje cirkus) Gal je antipod naslov-

⁵⁰ Ibid., 250.

⁵¹ Ibid., 48.

⁵² Ibid., 256.

⁵³ Ibid., 71.

⁵⁴ Ibid., 272, 111, 152, 246, 272.

⁵⁵ Ibid., 295.

⁵⁶ Ibid., 71.

⁵⁷ Ibid., 285.

⁵⁸ Ibid., 110.

⁵⁹ Ibid., 178.

⁶⁰ Ibid., 177.

⁶¹ Ibid., 227.

nom junaku. Predstavници „niske” svakodnevice hrišćani koji slušaju Teodoritovu propovijed u crkvi, jedino su opterećeni mišlju da ne zakasne u cirkus: „Как ни сладостно было красноречие Феодорита, оно не могло победить соблазна гладиаторских игр и британских медведиц.”⁶² Jedino što može natjerati predstavnike svakodnevice na iskreni izliv emocija, jeste trenutak kada u cirkusu ugledaju krv. Pisac daje konačnu presudu modelu svakodnevice sledećim riječima: „Глаза расширились и не могли насытиться видом крови. На рев звериный народ ответил еще более диким человеческим ревом.”⁶³

Mereškovski ne kritikuje samo model svakodnevice karakterističan za hrišćanski svijet, već se bavi proučavanjem svakodnevičkih paganskih junaka. Međutim, mnogo manje prostora posvećuje ovim junacima, jer mu je u trilogiji prevashodno bio cilj kritika istorijskog hrišćanstva. Najprefinjeniju osudu paganskog modela svakodnevice predstavlja epizoda gozbe kod Hortenzija. Pisac ne pravi direktnu paralelu sa gozbom u antičkom svijetu, ali je namjera jasna.⁶⁴ Kod Hortenzija se razgovor vodi o banalnim stvarima iz domena svakodnevice. Učesnici gozbe nisu zaokupljeni problemima egzistencije duše, vječnosti i Boga, njih ne interesuje traženje istine, već je besjedništvo svedeno na leporečivost kao svrhu. I sama gozba je napravljena u čast advokata Mamertina, jer je svojim umijećem oslobodio bankara Varnavu,⁶⁵ iako svi znaju da je ovaj zaslužen optužen. Varirajući temu o leporečivosti Mereškovski uvodi učitelja besjedništva, Lampridija, koji dolazi do spoznaje da je lijep stil važniji od vrline, jer vrlinu mogu posjedovati varvari i robovi. Dalje razmišljanje učesnika gozbe dovodi ih do iskripljavanja Ciceronove misli i zaključka da je laž opravdana kada se njome uljepšava stil.⁶⁶ Vrhunac na gozbi predstavlja apoteoza besmisla⁶⁷ i blagotrobija karakteristična za model svakodnevice — Gargilijan, koji poistovjećuje pjesništvo s kuvanjem: „Оценивая звучный стих Анакреона или Мосха, шевелил он ею (верхней губой — N. A.) так же сладострастно, как за ужином, когда наслаждался соусом из соловьиных язычков”⁶⁸ i zalaže se za uvođenje desete muze — muze gastronomije. Ocjenjujući učesnike gozbe, predstavnike svakodnevice, pisac daje i etičku ocjenu sadržaja razgovora definišući ga kao „orgiju riječi”. Predstavници svakodnevice, bilo da je riječ o hrišćanima ili paganima, podjednako cijene javnost kao način života. Oni su spremni da povodom najništavnijeg doga-

⁶² Ibid., 300.

⁶³ Ibid., 301.

⁶⁴ Uporedi Platonov opis gozbe u: Platon, *Dela*, „Dereta”, Beograd 2002, 26—28.

⁶⁵ Jevrejkin Varnava Mereškovskog asocira na Varnavu iz Jevandolja, koga je svetina oslobodila i time poslala Isusa na krst. Time pisac vrši karakterizaciju lika advokata: njegovi etički stavovi u potpunosti odgovaraju stavovima svetine koja poklanja život razbojniku i ubici Varnavi, a šalje u smrt Isusa.

⁶⁶ Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 105.

⁶⁷ „Содержание речи безразлично [...] не только смысл имеет мало значения, но даже сочетание слов — второстепенное дело, главное — звуки, музыка речи, новые сладкогласные сочетания букв.” (Ibid., 105).

⁶⁸ Ibid., 103, 104.

đaja izađu na trg i prate rasplet situacije. Kada car Gal greškom ubija guske u Prijapovom hramu, na viku pijane Prijapove sveštenice, Skabre, okuplja se svetina na čijim licima se ogleda „выражение радостного любопытства, которое всегда является при уличном происшествии”.⁶⁹ Razlog nesreće svetina uvijek pronalazi u drugom, u ovom slučaju u hrišćanima, kao što i hrišćani uvijek optužuju pagane. U oba slučaja riječ je o lažnim glasinama, o projekciji krivice na drugog, onog ko je izvan njihovog modela svakodnevice. Karakteristično je da u ovim „javnim” događajima niko ne shvata šta se događa: „В толпе был такой крик, смех, брань, что никто ничего не понимал. Кто-то вопил: 'убийцы!', другие: 'обрабили!', третьи: 'пожар!'.”⁷⁰ Dosadu, kao sveprisutno osjećanje karakteristično za model svakodnevice, i pagani, isto kao i hrišćani, savlađuju cirkuskim igrama. Hortenzije svoj dolazak u Rim proslavlja organizacijom igara u Flavijevom amfiteatru. Jedini nemir u njegovoj duši izaziva tok priprema za cirkuske igre: da li su gladijatori spremni za borbu, u kakvom su zdravstvenom stanju medvjedi i krokodili i hoće li stići na vrijeme lavovi iz Tarenta.

Mereškovski u romanu daje estetsku osudu modela svakodnevice kroz stavove svojih junaka — nosilaca ličnosnog načela. Na primjer, susret božanstvenog Jamvlika sa svetinom praćen je junakovim riječima: „Посмотри, какое уродство, какая пошлость и какая уверенность в правоте своей! Разве не стыдно быть человеком — таким же телом, такую же грязью, как эти?”⁷¹ Julijan u razgovoru s ljekarem Oribazijem žali zbog ružnoće savremenog čovjeka: „Почему, день ото дня, люди становятся все безобразнее? Где они, где эти богоподобные старцы, суровые мужи, гордые отроки, чистые жены в белых развевающихся одеяниях?”⁷² Međutim, sam pisac daje odgovor na Julijanovo pitanje. Pišući o stanovnicima Baje, on generalno ističe njihovu ružnoću, koja je posljedica fizičke i duhovne lijenosti, pohote i različitih poroka. Kod njih prevladava osjećanje dosade: ništa ne može da ih prene iz letargičnog sna — ni glasine o ratovima, ni vjerska previranja. Ovi ljudi dekadencije već u ranoj mladosti izgledaju kao starci. U slici ovih „poslednjih epikurejaca” Mereškovski najavljuje konačnu propast helenskog svijeta. Oni nisu zatrovani hrišćanskom boljkom — tugom (kao Julijan i Anatolije), već je degradacija nastupila usled zasićenosti književnošću, junačkim djelima, mudrošću, uživanjem u tjelesnim strastima njihovih predaka.⁷³

Mereškovski i pojedinačno opisuje fizički izgled predstavnika svakodnevice: „жирный старик, величественной и безобразной наружности, купец Бузирис”⁷⁴; „Марк Авзоний, [...] крохотный, худенький,

⁶⁹ Ibid., 60.

⁷⁰ Ibid., 61.

⁷¹ Ibid., 70.

⁷² Ibid., 191.

⁷³ Ibid., 146.

⁷⁴ Ibid., 224.

[...] казался оципаным и замороженным цыпленком”;⁷⁵ „Гаргилиан [...], дебелый, дряблый, мягкий как студень, огромный как туша бобра”;⁷⁶ „Публий [...] смотрел на свои ноги, изуродованные подгрой”.⁷⁷ Ružnoću golih ljudskih tijela pisac naglašava poredeći ih sa kipovima Antinoja i Adonisa, koji posmatraju ružnoću „novih ljudi”.⁷⁸ Iako rijetko, Mereškovski u romanu daje i etičku kritiku modela svakodnevice, na primjer, kroz pogled naslovnog junaka na učesnike bahanalijske povorke: „Он уже не замечал толпы; ему казалось, что он один, как человек, попавший в стадо зверей”.⁷⁹ Dakle, junak Mereškowskog se osjeća kao čovjek — etičko biće, dok je svetina prikazana ne kao stado ljudi, već kao stado životinja koje se nalazi van kategorije etičkog.

Banalizovanje i desakralizacija karakteristični su za modele svakodnevice koje istražuje pisac u romanu. Mermerni bareljef ukraden iz Dionisovog hrama uništen je garežom i ostacima čorbe, jer su ga predstavnici svakodnevice (porodica Jevrejina obučara) koristili kao ognjište. U toku praznovanja Dionizijskih svečanosti, učesnica povorke jede masne pogačice,⁸⁰ a hor iz *Antigone* predstavnicima svakodnevice ubrzo postaje dosadan, tako da se uskoro u bahanalijskoj povorci čuju ulične pjesme. Čak se i duhovni predstavnici u povorci ponašaju nedolično: žrec koji štipka bahanatkinju opravdava se Julijanu sledećim riječima: „Как увижу хорошенькую девочку, — не могу, вся кровь выиграет!”⁸¹

Način prevladavanja modela svakodnevice Mereškovski, kao i njegov prethodnik Gogolj, vidi u religioznom preporodu. Susret ličnosti sa Bogom jeste preduslov tog preporoda. Uslov postojanja svakodnevice jeste odbacivanje duhovnih načela i okretanje pojavnom svijetu u kome vlada sistem uzročnosti. Jedini instrument za spoznaju uzročnosti jeste razum i on odbacuje sve što je iracionalno. Zbog toga religiozna traganja naslovnog junaka predstavnici svakodnevice osuđuju. U romanu Mereškowskog put prevladavanja svakodnevice nagoviješten je u skupini hrišćana savelijanaca koji trepe proganjanja od strane hrišćana arijevac. Ovi hrišćani žive i vrše obrede odjeveni u bijelu odjeću pred ikonom Dobrog Pastira, u drevnim rudokopima koji podsjećaju na ranohrišćanske katakombe. Mereškovski ističe da se njihov obred završava odavno zaboravljenim ranohrišćanskim crkvenim „poljupcem mira”.⁸² Način života ovih vjernika predstavlja pobjedu nad svakodnevicom: oni su posvećeni stalnim molitvama, među njima vlada mir i ljubav i briga o spasenju duše. Zahvaljujući njima, a prije svega star-

⁷⁵ Ibid., 225.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid., 227.

⁷⁹ Ibid., 189.

⁸⁰ Ibid., 188.

⁸¹ Ibid.

⁸² Simbolika ovog poljupca koji vodi porijeklo iz prvih vjekova hrišćanstva sagledava se u kontekstu opisa završetka liturgije u Novoj crkvi Mereškowskih: „Каждый поцеловал каждого крестообразно: в лоб, в уста и глаза” (Гиппиус З. Н., *Собрание сочинений. Дневники (1893—1919)*, Русская книга. М., 2003, 78).

cu Didimu, Mira se u potpunosti posvećuje religioznom načinu života. Kada opisuje hrišćane Mereškovski daje njihovu estetsku ocjenu — oni su ti koji su ružni („черные монахи, как вороны слетают на белое мраморное тело Эллады”⁸³) i koji se bore protiv Ljepote.⁸⁴ Odras neukusa hrišćana pisac naglašava njihovom idejom da na Fidijev kip Apolona stave glavu hrišćanskog cara Konstantina Ravnoapostolskog, a kao opravdanje za korištenje paganskog kipa u „hrišćanske svrhe”, isticali su da je, navodno, u tijelo boga stavljen komad Časnog krsta. Mereškovski pravi izuzetak u slučaju kada opisuje starca Didima i, kasnije Miru — on ističe njihovu Ljepotu: „Улыбка слепого полна была детской нежности, и шелковистые, мягкие седины окружали голову его, как сияние.”⁸⁵ Kod ovog starca nema mržnje ni prema kome — bogougodniku čak ne smeta da živi u kelijski sa paganskim urnama. Jedini trenutak kada postupa na prvi pogled surovo, jeste razgovor sa majkom iskušenika Juventina. Međutim, on se suprotstavlja majci koja za svog sina želi dobrobit mjerenu okvirima svakodnevice i upozorava je da ona voli samo sinovljevo tijelo, ali ne i dušu. Mereškovski gradi ovaj lik u saglasnosti sa istorijskim sjećanjem na slijepog starca Didima, skitskog monaha poznatog po svojoj mudrosti. U Sozomenovoj *Istoriji Crkve* nalazimo podatak da su „его славою многие были привлекаемы в Александрию, — одни для того, чтобы слушать слепца, другие — чтобы только увидеть его”.⁸⁶ Kada opisuje Mirinu Ljepotu, Mereškovski je još eksplicitniji: „Странное выражение было на лице спящей. Никогда еще не дышало оно такую непорочной прелестью. Все ее маленькое тело казалось прозрачным и хрупким, как слишком тонкие стенки алебастровой амфоры, изнутри озаренной огнем.”⁸⁷ Značaj opisa Mirine duhovne Ljepote jasniji je kada imamo u vidu da je Mereškovski skoro istim riječima opisao ulogu simbolizma u umjetnosti: „В поэзии то, что не сказано и мерцает сквозь красоту символа, действует сильнее на сердце, чем то, что выражено словами. Символизм делает самый стиль, самое художественное вещество поэзии одухотворенным, прозрачным, насквозь просвечивающим, как тонкие стенки алебастровой амфоры, в которой зажжено пламя.”⁸⁸ Dakle, simbol kao izraz vječnog u vremenu, nedorečenog, onog što se samo naslućuje ima istu funkciju kao i Mirina duša, koja oplemenjuje tijelo tako da ono postaje krhko i prozračno.

⁸³ Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 192.

⁸⁴ Paralelu između hrišćana koji borave u katakombama i zvaničnog hrišćanstva Mereškovski proširuje: nasuprot crnim mantijama, hrišćani iz katakombi imaju bijelu odjeću, nasuprot crkvenim raspravama, među ovima vlada ljubav i sloga, nasuprot motivu tuge kao glavne odlike zvaničnog hrišćanstva, hrišćani iz katakombi su radosni i ne mole se „mračном Распећу”, već Dobrom Pastiru...

⁸⁵ Ibid., 133.

⁸⁶ Созомен Саламинский, *Церковная история*, III, 15.
<http://www.sedmitza.ru/index.html?did=17641>.

⁸⁷ Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 136.

⁸⁸ Мережковский Д. С., *О причинах упадка и о новых течениях современной русской литературы*// Литературные манифесты. Аграф. М., 2001. С. 41.

Kada je pisao ovaj roman, kod Mereškovskog se još nije bila pojavila ideja o potrebi formiranja Nove crkve,⁸⁹ ali zamisao prikazivanja Mirinog lika kao mogućeg religioznog načina prevladavanja svakodnevice pokazuje da je Mereškovski u to vrijeme vjerovao u mogućnost religiozne obnove preko reforme istorijske crkve — povratak crkvenim vrijednostima iz prvih vjekova hrišćanstva (poljubac mira, stalne molitve, briga o spasenju duše). Ovi hrišćani su vječno radosni (savelijanci, tri žene iz pustinje, pustinjiski oci), pomoću vjere i ljubavi sačuvali su harmoniju odnosa s prirodom (ljubav lava prema Gerasimu, ptice koje hrane žene) i za njih susret sa smrću predstavlja sjedinjenje s Bogom u ljubavi (Mira). Međutim, osnovna ideja nadvladavanja svakodnevice kod Mereškovskog, kao i kod ruskih simbolišta jeste estetska ideja. U prvom dijelu trilogije ovu ideju definiše naslovni junak: „Веръ мне — новое только в старом, но не стареющем, в умершем, но бессмертном, в поруганном — в прекрасном!”⁹⁰ Dakle, imperator kao tvorac novog života⁹¹ vjeruje u Ljepotu kao besmrtnu vrijednost, koja samo u modelu svakodnevice može da se profaniše ili da umre, ali među nosiocima ličnog načela, među stvaralocima — Ljepota je ono što oplemenjuje život i osnovni je instrument nadvladavanja svakodnevice. Važno je istaći da se Ljepota ovdje ne poistovjećuje sa egocentričnim unutrašnjim svijetom umjetnika (kao što je to bio slučaj kod pjesnika dekadencije⁹²), niti se Ljepota postavlja nasuprot Dobru (što bi predstavljalo ocjenu Ljepote kao vanetičke vrijednosti), već se mitologizuje sama Ljepota:⁹³ „Эллада — здесь, в наших сердцах. Эллада — богоподобная красота человека на земле”⁹⁴ [1: 192]. Ideja Mereškovskog (o kojoj piše u djelu *Gogolj i đavo*) jeste da istinsko зло ne predstavlja odsustvo dobra, već zlatnu sredinu malograđanštine kojoj je u prirodi težnja ka desakralizaciji i banalizaciji. U svom romanu Mereškovski dolazi do ideje da se to istinsko зло ne može pobijediti etičkim vrijednostima, jer nije riječ o podjeli na Dobro i Zlo, već jedino „religijom Ljepote”, koja nadvladava banalizovanje i desakralizaciju „zlatne sredine” — malograđanštine. Ova ideja ima korijene u stvaralaštvu Dostojevskog.⁹⁵

⁸⁹ Zinaida Hipijus piše da se ideja o osnivanju Nove Crkve pojavila kod Mereškovskog u ljeto 1899. godine. O tome vidi: Гиппиус З. Н., *Ничего не боюсь*, Вагриус. М., 2004. 66.

⁹⁰ Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 192.

⁹¹ Ideju da se osnovna misija vladara sastoji u tome da bude tvorac novog života Julijanu otkriva ljekar Oribazije.

⁹² Kada piše o spoznajnim mogućnostima umjetnosti Brjusov navodi principe po kojima se može razlikovati „dekadentska” pozicija — „цель искусства [...] раскрыть душу художника” od „simbolističke” — „цель искусства [...] подобрать, „ключи тайн” мироустройства” (Брюсов В. Я., Собр. соч.: В 7 т. М., 1975. Т. 6. С. 92).

⁹³ O religiji Ljepote, kao o osnovnoj karakteristici stvaralaštva dekadencije iz 1890-tih godina piše Z. G. Minc in: Минц З. Г., *Поэтика русского символизма*, Искусство. СПб., 2004. 175—189. Međutim, vidimo da Mereškovski i u kasnijoj fazi svog stvaralaštva zadržava sličan odnos prema Ljepoti.

⁹⁴ Мережковский Д. С., *Смерть богов. Юлиан Отступник*, 192.

⁹⁵ Uporedi Ipolitove riječi upućene knezu Miškinu u romanu *Idiot*: „Правда, князь, что вы раз говорили, что мир спасет красота? [...] Мне это Коля пересказал...” (Достоевский Ф. М., *Полное энциклопедическое собрание сочинений*, Электронная библиотека. ИДДК. БИЗНЕССОФТ, Россия, 2005).

Неда Андрич

МОДЕЛЬ ПОВСЕДНЕВНОСТИ В РОМАНЕ МЕРЕЖКОВСКОГО
СМЕРТЬ БОГОВ. ЮЛИАН ОТСТУПНИК

Резюме

В предлагаемой работе на материале романа *Смерть богов. Юлиан Отступник* рассматриваются многообразные типы модели повседневности, присутствующие в романе (христианский и языческий, „низкий” и „высокий”, мирской и церковный) и анализируются ключевые понятия, приближающие эти бинарные оппозиции. Особое внимание обращается на элементы повседневности в среде священников христианской церкви.

Alojzija Zupan Sosič

SODOBNI SLOVENSKI ROMAN V OBDOBJU LITERARNEGA EKLEKTICIZMA

Sodobni slovenski roman (1990—2008) odseva položaj globalizacije, saj je tudi nanj vplivala sprememba političnega, medijskega, kritiškega in bralnega horizonta. Njegova najpogostejša oblika je **modificirani tradicionalni roman** z realističnimi potezami, pomembna novost in skupna določnica pa **nova emocionalnost**, čutečnost novih premikov osebne identitete, ki se vrti v krogu stereotipov moškosti in ženskosti ter (humorne, ironične, groteskne ...) navezave na literarno tradicijo. Novo emocionalnost določa posebni, postmoderni, spleen kot pasivni dolgčas, ki se s turbokapitalistično travmo komunikacijske blokade zariše v temi odtujenosti in strahu pred izgubo individualnosti.

Ključne besede: sodobni slovenski roman, modificirani tradicionalni roman, žanrski sinkretizam, postmodernizem, modernizem, neo/realizem, minimalizem, literarni eklekticizem, nova emocionalnost

Sodobni slovenski roman (1990—2008)¹ še nikoli prej ni bil tako množičen in medijsko odmeven. Če je med leti 1980 in 1990 nastalo ok. 160 romanov, jih je v naslednjem desetletju (1990—2000) izšlo že trikrat več, približno 370. Število romanov se v novem tisočletju (2000—2008) le še veča: vsako leto izide približno 60 romanov, povečuje pa se tudi zanimanje zanje. Ko je nagrada kresnik, nagrada za najboljši slovenski roman, postala ena osrednjih medijskih prireditev in ko so mediji začeli znatno več pozornosti posvečati romanom, se je v Sloveniji povečalo tudi bralno zanimanje za slovenski roman. Kvantitativni razcvet romana je posledica različnih dejavnikov, celotna (tudi kvalitativna) podoba romana pa zrcali univerzalno literarno situacijo današnjega časa. Podati natančno sliko sodobnega slovenskega romana (1990—2008) je še prezgodaj, zato bo študija poskušala dvojje: z raziskavo kulturnega, družbenopolitičnega in duhovno-miselnega obzorja današnjika začrtati splošne obrise najnovejšega slovenskega romana, z literarnozgodovinskimi in interpretativnoanalitičnimi pristopi pa raziskati skupne poteze ter jih sestaviti v začasno podobo sodobnega slovenskega romana.

¹ Članek je nastal na osnovi gradiva za mojo knjigo *Robovi mreže, robovi jaza*. Zaradi svoje kratkosti in skicoznosti ne more podati natančne podobe najnovejšega romana — poglodbene analize o njem so zbrane v omenjeni knjigi.

Vsaka doba je o sebi zapisala, da so jo pretresale velike spremembe; naša doba t. i. mehanske reprodukcije (Kearney 1989: 1670) se lahko pohvali tudi z njihovo hitrostjo. Propad ali preureditev številnih držav in njihovo prestrukturiranje gospodarstva sta tesno povezana s prestrukturiranjem kapitala v globalni sistem neoliberalizma,² kjer se nacionalne države (četudi imperialistične) umikajo novi strukturi globalne neoprijemljive prevlade, prevlade elit globalnih korporacij in mednarodnih finančnih združenj. Globalizacija pa ne prinaša samo novih geopolitičnih združb, pač pa tudi premoč totalnega/globalnega načina informacijske dobe, v katerem medijska konstrukcija realnosti postaja naša najpomembnejša realnost. Zdi se, da se je človeški značaj zaradi karizme novih vizualnih in računalniških tehnologij spet spremenil: človek je danes redefiniran kot del kibernetičnega sistema informiranja in upravljanja (Matz 2004: 171). Monopol tehnoloških medijev spreminja profil bralca, vzporedno pa množični mediji, ki so postali najpomembnejši za iskanje, prepoznavanje in reprezentacijo identitet ter smisla človekovega obstoja (Košir 2001: 119—124), preoblikujejo pomen današnje literature. Vloga leposlovne literature se marginalizira v korist „lahke literature“, katere bohotenje zagovarja filozofija naivnega hedonizma z zahtevo, naj bo užitek dostopen vsakomur. Tako je tudi knjiga postala (kot ostali mediji) vir zabave in vodič pri iskanju instant resnic ali instant sreče. Dostopnost in kopičenje užitka (ne pa ugodja³) je kategorični imperativ potrošništva, privlačnega prav zato, ker ponuja preprost in neizčrpen ideal sreče (kupovanje) vsem, ki lahko plačajo. Pascal Bruckner (2004: 20), francoski pisatelj in filozof, povezuje potrošniško logiko z emancipatorskim geslom razsvetljenstva — zdi se mu, da se je razsvetljenška pravica do sreče danes že sprevrgla v dogmo in religijo gospodarstva, povzdignjeno na raven najvišje duhovnosti. Ta je pod krinko estetskega pluralizma zamenjala kriterije kvalitete s kriteriji uspešnosti in (postmodernistično) poetiko brisanja meja med elitno in množično kulturo zaostri la do skrajnosti.

O spremenjenem položaju literature razmišljajo tudi slovenski raziskovalci literature. Andrej Blatnik (1996: 18—19) meni, da je umetnost vse bolj postavljena v svet, ki zaznava na površini in v katerem je življenje zato lažje (za lažje življenje pa se odločamo vedno znova). Njena neogibna usoda so mediji, čeprav ima mediageničnost veliko neprijaznih pravil. Zatorej je želja po književnosti, ki se je medijska resničnost ne bi dotaknila (Blatnik 2005: 196—198), hrepenenje po neogibno izteklem času (literar-

² Glede na dolgotrajni razvoj kapitalizma bi lahko po evolucijski logiki (revolucijska je namreč pogorela) sklepali, da je danes kapitalizem izboljšal svojo naravo. To se z neoliberalizmom ni zgodilo: postal je še pohlepnejši in krvolačnejši — njegov razvoj pa je tako terorističen, da pravzaprav provocira teroristični odziv in vznik številnih novih družbenih gibanj. Ta zavračajo neoliberalno logiko, ki postavlja za edino merilo in vrednoto profit na škodo ljudi in narave (Zadnikar 2004: 201—226). Procese neoliberalnega kapitalizma mnogi imenujejo kar četrta svetovna vojna proti človečnosti.

³ O razmerju med bralnim užitkom in ugodjem je razmišljal že Adorno, ko je trivialni literaturi pripisal kratkotrajne užitke, umetniški pa trajno ugodje.

ne) nedolžnosti. V kontekstu kulturnega relativizma se zastavlja vprašanje o poslanstvu romana, ki je še toliko bolj zanimivo, če vemo, da je bilo 20. stoletje označeno kot čas romana, v katerem je bil roman ena izmed najpomembnejših in najbolj priljubljenih literarnih vrst. Da je roman postal ljubljene sodobnosti, je torej zasluga njegovega posebnega značaja, ki ga zgodovinsko potrjuje tudi edina njegova stalnica: sinkretizem.⁴ Roman kot najboljše pripovedna vrsta namreč ni izoblikoval svoje enotne zgodovine, ni izoblikoval vzorca romana kot takega, zato so zgodovinsko utemeljeni le posamezni romaneskni žanri, njegova znanstveno neoporečna stalnica pa tako ostaja sinkretizem. Prehodnost, odprtost in nedoločljivost kot sodobnosti prilegajoče se poteze pa niso toliko pripomogle k priljubljenosti romana. Bolj je nanjo vplival (že omenjeni) spremenjeni položaj literature ob koncu tisočletja, ki njegovi priljubljenosti dodaja grenak priokus. Romana si torej današnjak ni izbral samo zaradi nagnjenosti k inovaciji in spremenljivosti, pač pa je novodobnemu hedonizmu odgovarjala predvsem njegova prevladujoča lastnost: zgodbenost.

Pod krinko komunikativnosti⁵ se na literarni trg čedalje pogosteje vsipajo romani, ki mamijo bralce le s suspenzom in pregledno zgodbo. Prodajna logika je pokazala, da je (na žalost) tudi knjiga samo tržno blago in da je potrošniški virus zlahka okužil tudi bralce, ki kupujejo in berejo večinoma literarne uspešnice oz. dobro reklamirane knjige. Spretno prekrivanje kriterija kvalitete oz. kriterija literarnosti (in hkrati nenehno ponavljanje, da je ta tako in tako relativen) z zahtevo uspešnosti je omeščalo literarno vrednotenje bralcev, hkrati pa so tržni mehanizmi delovali tudi povratno — na same avtorje in njihovo odločitev za lahkotnejše literarne izdelke, ki z branostjo zagotavljajo prodajo, predujme, nagrade in medijsko slavo. Če je romanopisec na vrhuncu modernizma prejšnjega stoletja zaradi tržnega uspeha težko veljal za pomembnega književnika, pa danes obstaja neposredna povezava med vplivom medijev, trga in estetskega pluralizma (Lodge 2003: 1431). Ta povezava je izoblikovala tudi formulo za uspešnost/priljubljenost romana: v tradicionalni romaneskni model je vgrajena zanimiva zgodba, ki se zgleduje po trivialnih postopkih. David Lodge piše s tem v zvezi o zmagoslavju malomeščanskega romana, v katerem sodobnega pisatelja zanima predvsem stik z bralcem: „Ne glede na to, kakšna sta slog ali metoda sodobnega pisanja, najsi je realistično ali ne; fabuliranje, metafikci-

⁴ Roman je običajno obsežna pripovedna literarna vrsta. Njegova odprta in nedoločljiva identiteta ga je postavila za najpomembnejšo literarno vrsto sodobnosti, hkrati pa relativizirala vsebinske (v romanu je prevladujoča zasebnost literarnih oseb) in formalne kriterije (pripovednost, prozni zapis in zunanji obseg) lastne določitve — zgodovinsko so kanonizirani le posamezni romaneskni žanri. Njegova edina neoporečna stalnica je sinkretizem, ki se od sinkretičnosti ostalih literarnih vrst loči po večplastnosti, saj obsega tri ravni: zvrstni, vrstni in žanrski sinkretizem (Zupan Sosič 2003: 35—37).

⁵ Težnjo po komunikativnosti, povezano s spremenjenimi kriteriji vrednotenja književnosti, pa lahko razumemo tudi manj pesimistično: kot posledico zasičenosti z določenimi literarnimi modeli. Tako Blatnik (2005: 254) meni, da današnje navdušenje nad berljivo literaturo ni nič nenavadnega po dolgotrajnem kraljevanju hermetične literature.

ja ali nebeletristična pripoved ali pa mešanica vseh omenjenih, je največkrat bralcu prijazno” (Lodge 2003: 1432).

Tudi slovenski roman odseva položaj globalizacije umetnosti, saj je tudi nanj vplivala sprememba samega statusa književnosti, očitna v spremenjenem horizontu medijskega, kritiškega in bralnega pričakovanja. Globalizacija umetnosti in z njo povezana sekularizacija leposlovja pa ni le deziluzija slovenske kulturne politike, saj jo beležijo tudi ostale slovanske države. Marko Juvan (2002: 411) sorodno simptomatiko njihovih literatur utemeljuje z naslednjo hipotezo: sodobne politične spremembe (postkomunistična tranzicija, razpad mednarodnih državnih in političnih tvorb, državno osamosvajanje), samoregulacija nacionalnih kulturno-umetniških sistemov in težnja po prilagajanju globalni (zahodni) kulturi so oblikovale podobno literarno življenje, zaznamovano s komercializacijo in sekularizacijo književnosti ter izginjanjem njenih mitsko-ideoloških kolektivnih vlog. Z izgubo ideološko kolektivnih vlog se je v poosamosvojitvenem obdobju slovenska literatura otresla tudi prvenstvenosti,⁶ ki jo je v preteklosti — paradoksalno — lahko ohranjala celo v obdobju najhujših političnih represij. Če je v osemdesetih letih⁷ literatura še ohranjala nacionalnoafirmativno (in s tem državno subvencionirano) vlogo, je njena izguba v devetdesetih vplivala na nezmožnost preživetja leposlovne knjige. Ta naj bi danes upoštevala tržne kriterije, kar pa je zaradi premajhne ciljne skupine in neprožnosti državnega aparata, ki si je ob privatizacijah pustil pobrati vsa pretekla vlaganja v t. i. družbeno pomembno knjigo (Blatnik 1996: 10—18), nemogoče. Kako sta majhen knjižni trg in kriza založništva⁸ z globalizacijski-

⁶ Da položaj literature odraža samopodobo naroda, očitno ni več tako aktualna tema. O njej je npr. razpravljal V. Möderndorfer (2001: 72—76), ki je menil, da mora biti samopodoba neizprosna, kruta do svojih lastnih napak, saj ne sme ničesar skrivati: „Umetnost je edina, ki lahko v svojem času pokaže pravi in resničen/razgaljen obraz naroda, vprašanje samopodobe Slovencev je torej vprašanje umetnosti, vprašanje kulture. Še več, vprašanje odnosa državitvornih organov do ustvarjanja.”

⁷ Osemdeseta leta so bila tudi v smislu angažiranosti literatov povsem drugačna. V Sloveniji so prav ti na politične spremembe vedno najostreje reagirali ali pa bili njihovi glasniki. Tako je bil proces osamosvajanja (za začetek lahko štejemo tudi javni upor J. Menarta in C. Zlobca proti skupnim programskim jedrom — Repe 2002) povezan z društvom slovenskih pisateljev (DPS) in ustanovitvijo Nove revije (1982), čeprav je „slovensko pomlad” sprožilo še nekaj sorodnih ustanov, hkrati pa tudi nova družbena gibanja in *Mladina*. 57. številka *Nove revije* je leta 1987 presenetila s Prispevki za slovenski nacionalni program, v katerih so se avtorji z različnih vidikov lotevali vprašanj organiziranosti slovenske civilne družbe in politične države v demokratični republiki (Debeljak 1996: 13—16). Nadgradnja te številke je bila 95. številka *Nove revije* (1990) z naslovom Osamosvojena Slovenija, ki je predstavila osnovo za demokracijo s parlamentarnimi volitvami in teritorialno osamosvojitvijo Slovenije.

⁸ Zanesenjaštvo začetnih založniških sprememb ob nastanku nove države se je kmalu prevesilo v založniško krizo. Svobodni trg je namreč ustvaril nepredvidljive anomalije. V manj kot petih letih po uvedbi tržnega gospodarstva je število založnikov poraslo z (približno) dvajset na več kot petsto (Baumgartner 1999: 416—418). Hiperprodukcija je povzročila knjižnemu trgu škodo, situacija pa se z leti še slabša. Danes si založbe ne morejo privoščiti tiskanja romana nad 500 izvodov (včasih npr. 3000 izvodov celo za neznanega avtorja), lahko ga ob velikem zanimanju ponatisnejo v nadaljnjih 500 izvodih. Uveljavljene založbe so pod pritiski konkurentov radikalno spremenile svoje založniške programe in zmanjšale izdajanje poezije in leposlovne proze (kljub sistemu javnega knjižnega sofinanciranja) na minimum, de-

mi zakoni ukrojila podobo najnovejšega slovenskega romana, zaradi časovne bližine še ni možno natančno raziskati, prav tako ne diagnosticirati vpliva družbenih sprememb (nastanka nove države, spremembe političnega sistema) in medijske promocije romanov.

Čeprav romana ne moremo več razumeti stedhalovsko, kot „zrcalo, ki se sprehaja po veliki cesti“ in kaže obraz družbenih premikov, si lahko vseeno postavimo pragmatično vprašanje: koliko romani odsevajo omenjene politične spremembe? To vprašanje se zdi avtonomnosti literature navkljub aktualno prav zato, ker je najnovejši slovenski roman družbene spremembe zrcalil zelo netradicionalno: v sodobnem slovenskem romanu prevladuje mala zgodba, zato so družbene spremembe le obrobne prvine. Sodobni slovenski roman se je namreč izognil zgodbeno razvidnemu upovedovanju državotvornosti (kot pripovedovanju velike zgodbe s prepoznavnimi prvini), saj je politične premike le ponekod zgostil v zašifrirano podobo družbenega ozadja (npr. Hočvarjev roman *Šolen z Brega* in Virkov *Zadnja Sergijeva skušnjava*). Zanimivejša in za slovenski prostor bolj inovativna občutljivost za politične obrate pa se zdi posebna žanrska izbira. Tako je prav na prehodu iz osemdeseta v devetdeseta leta in v prvi polovici devetdesetih let nastalo največ antiutopičnih romanov (kar pet: *Filio ni doma* in *Ptičja hiša* B. Bojetu; *Smaragdno mesto* M. Jeršek; *Satanova krona* M. Mazzinija in *Harmagedon* T. Perčiča), ki žanrsko skeptično preceňujejo družbene razmere. Že sama izbira antiutopičnega žanra, ki lahko s svojo angažirano zazrtostjo v prihodnost kritizira in napoveduje, je v slovenski literaturi redkost. Čeprav je razcvet antiutopij tudi odsev milenarizma, vendarle s svojimi političnimi referencami izpisuje osamosvojitveno zgodbo, posodobljeno s paraboličnimi, grotesknimi, satiričnimi in (celo) pravljličnimi prvini. Antiutopični romani so v tem smislu angažirani, medtem ko so se angažiranosti popolnoma izmaknili romani pokrajinske fantastike, ki pa odražajo politične spremembe na nekem drugem, receptivnem nivoju. Na začetku devetdesetih let je bila namreč bralna pozornost osrednje Slovenije usmerjena v novo državo, ki jo je želela spoznati tudi preko obrobnih, središču manj znanih pokrajin (Istre, Prekmurja, Prlekije). Takrat so pisatelji M. Tomšič, F. Lainšček in V. Žabot v svojih romanih z remitizacijo in obnavljanjem regionalne eksotičnosti slovenskega obrobja posegli v zgodovinski osamosvojitveni trenutek utrjevanja narodne identitete. Večja medijska odmevnost romanov t. i. pokrajinske fantastike pa ni vezana samo na željo po ozaveščenosti mlade državnosti, pač pa tudi na poseben tip fantastike, ki je bralce očaral z nenavadno zgodbo in patino arhaičnosti ter na učinek globalizacije, ki po eni strani zagovarja čim hitrejši stik z globalno — zahodno — podobo sveta, po drugi strani pa želi panič-

---

setkratno pa pomnožile produkcijo knjig s področja new-agea, menadžmenta in popularne psihologije. Tudi knjižnično nadomestilo za najbolj izposojane knjige izdajanje leposlovja ne bo oživilo, saj razmeroma visoke odškodnine dobivajo tisti, ki jih že nagraduje komercialni trg — sistem knjižničnega nadomestila je torej zgolj utrdil težnje komercialnega založništva na področju javnih knjižnic (Breznik 2005: 76).

no ohraniti svojo nacionalno specifičnost tudi na račun lokalne pokrajinske pripadnosti.

Spremenjene politične razmere so bile prepoznavne tudi na založniški ravni, saj so slovenske založbe v devetdesetih letih začele pogosteje tiskati literaturo naših izseljencev in tako vsaj delno poskrbele za razrahljanje geotizirane oznake „izseljenska književnost”.⁹ Ta je namreč nepotrebna, če literatura izseljencev že v izhodišču postane integralni del slovenske literature (več o tem Zupan Sosič 2003: 10). Specifične poteze (odločitev za posebno žanrsko izbiro in pokrajinsko fantastiko ter tiskanje „izseljenske literature”), vezane na družbene spremembe, so v podobo sodobnega slovenskega romana zarezale komaj opazne razlikovalne značilnosti, ki razlikujejo romane osemdesetih od romanov devetdesetih. Med njimi je tudi večja medijska odmevnost najnovejših slovenskih romanov, za kar je zaslužna predvsem kresnikova nagrada. Ta je medijsko promovirala vsaj pet romanov letno (ožji izbor nominirancev), vsakoletnega kresnikovega nagrajenca¹⁰ pa na različne načine predstavila širši javnosti. Zunajliterarna razlikovalna lastnost romana v zadnjih letih je tudi njegova številčnost.

Posebna žanrska izbira (antiutopija) in receptivna usmerjenost (zanimanje za pokrajinsko fantastiko) ter medijska odmevnost in številčnost romana so preveč sporadične poteze najnovejšega slovenskega romana, hkrati pa omejene le na zunajliterarne dejavnike, zato bo sestavljanje podobe najnovejšega slovenskega romana (tudi zaradi časovne bližine opazovanega pojava) temeljilo na raziskavi pripovednih sprememb. Ta dokazuje, da je soobstoj različnih literarnih prvin v najnovejšem slovenskem romanu (1990—2008) vplival na medsebojno součinkovanje in preoblikovanje tradicionalnih ali modernih romanesknih vzorcev v prevladujočo obliko, ki sem jo poimenovala **modificirani tradicionalni roman**.¹¹ Ta se zgleduje po tradicionalnem romanu z realističnimi potezami, njegov model pa preoblikujejo različne post/modernistične pretvorbe. Tradicionalnost najnovejšega slovenskega romana temelji na strnjeni zgodbi, motiviranih razmerjih med literarnimi osebami in prepoznavnem kronotopu. Sodobni slovenski roman je pripoveden v ožjem smislu — kljub občasni lirizaciji in esejizaciji je prevla-

⁹ Za podrobnejšo predstavitev izseljenskega delovanja je poskrbela monografija *Slovenska izseljenska književnost*, 1999, ki je v treh knjigah zajela celotno književnost naših izseljencev po svetu ter pospešila vstopanje te literature v širši kontekst slovenske književnosti.

¹⁰ Kresnikovi nagrajenci so od leta 1991 naslednji avtorji: Lojze Kovačič (*Kristalni čas*), Feri Lainšček (*Namesto koga roža cveti*), Miloš Mikeln (*Veliki voz*), Andrej Hieng (*Čudežni Feliks*), Tone Perčič (*Izganjalec hudiča*), Berta Bojetu (*Ptičja hiša*), Vlado Žabot (*Volčje noči*), Zoran Hočevar (*Šolen z Brega*), Drago Jančar (*Zvenenje v glavi*), Andrej Skubic (*Grenki med*), Drago Jančar (*Katarina, pav in jezuit*), Katarina Marinčič (*Prikrita harmonija*), Rudi Šeligo (*Izgubljeni sveženj*), Lojze Kovačič (*Otroške stvari*), Alojz Rebula (*Nokturno za Primorsko*), Milan Dekleva (*Zmagoslavje podgan*) in Feri Lainšček (*Muriša*).

¹¹ O modificiranem tradicionalnem romanu, prevladujoči romaneskni obliki prejšnjega desetletja (1990—2000), sem že pisala v knjigi *Zavetje zgodbe. Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*, 2003. Ker so splošne poteze romana tudi v tem stoletju (2000—2008) podobne, jih torej povzemam za celotno raziskovalno obdobje (1990—2008), dodajam pa dileme o poimenovanju literarnih smeri in zaključke o novi emocionalnosti.

dujoči proces pripovedovanje, strukturirano kot nizanje dogodkov, ki s krotopskimi in vzročno-posledičnimi razmerji gradijo zgodbo. Zgodbenost odmikajo tradicionalnosti trije preoblikovalci: žanrski sinkretizem, prenovljena vloga pripovedovalca in večji delež govornih odlomkov.

Najpomembnejši modifikator tradicionalnega romanesknega modela z realističnimi potezami je **žanrski sinkretizem**, spreplet različnih romanesk-nih žanrov v okviru enega romana, čeprav k modificiranosti pripomoreta tudi posodobljeni pripovedovalec z ironično-satirično perspektivo ter dinamični dialogi. Žanrski sinkretizem je kot odsev postmodernistične poetike stapljal literarne in trivialne žanre ter tako izpeljal rahljanje meja med „visoko” in „nizko” literaturo. Postmodernistično zahtevo po mešanju različnih ravni in stopenj literarnosti je na Slovenskem uvedla že t. i. nova proza¹² in tako obnovila nekatere nepriljubljene, necenjene ali pozabljene žanre (kriminalko, vohunski roman, grozljivi roman, znanstveno fantastiko, anti/utopijo, družinski, potopisni roman ...), v „mladem slovenskem romanu”¹³ pa odseva ta zahteva predvsem v vračanju suspenza in razvidne zgodbe. Pri tem je najpogostejši preoblikovalec tradicionalnosti, žanrski sinkretizem, poskušal z žanrskimi šivi oz. žanrskim prepletanjem literarno preoblikovati romaneskne vzorce v pestrejšo in „berljivejšo” podobo romana. To so jim omogočile tudi različne romaneskne strukture, ki se niso razkrivale na fragmentizirajoč način, torej kot zgolj nizanje različnih žanrskih drobcev (to je bilo delno značilno za prejšnja desetletja), ampak so bile podrejene dominantni žanrski osnovi ali osnovni pripovedni liniji, ki jo je urejala pregledna zgodbenost. Modificirani tradicionalni romani, ki so s svojo kvaliteto obogatili romaneskno produkcijo od leta 1990 do 2008, so Andrej Blatnik, *Tao ljubezni*; Berta Bojetu, *Filio ni doma*; Aleš Čar, *Igra angelov in netopirjev*; Mate Dolenc, *Morje v času mrka*; Franjo Frančič, *Sovražstvo*; Nejc Gazvoda, *Camera obscura*; Polona Glavan, *Noč v Evropi*; Zoran Hočevar, *Porkasvet*; Drago Jančar, *Katarina, pav in jezuit*; Lojze Kovačič, *Otroške stvari*; Feri Lainšček, *Ki jo je megla prinesla*; Vinko Möderndorfer, *Nespečnost*; Marko Sosič, *Balerina, Balerina*; Marjan Tomšič, *Óstrigéca* in Suzana Tratnik, *Ime mi je Damjan*.

¹² „Nova proza” je skupno ime za generacijo na začetku sedemdesetih let, ki je bilo najprej mišljeno samo kot začasno ime generacije. Njena literarna besedila so označevali izredna formalna, slogovna in jezikovna izdelanost, mešanica različnih žanrov, z elementi fantastike, brez ideologije ali pa z njeno parodijo (Zorn 1991: 215). Vanjo spadajo: Marko Švabič (1949), Uroš Kalčič (1951), Emil Filipčič (1951), Vladimir Kavčič (1953), Branko Gradišnik (1951), Boris Jukić (1947), Tone Perčič (1954) in Milan Kleč (1954).

¹³ Zasilno poimenovanje „mladi slovenski roman” se navezuje na že uveljavljeno sintagmo, „mlada slovenska proza” (Virk 1991) in (kasnejšo) različico „mlada slovenska poezija” (Plajnšek-Sagadin 2002). Uporabljam ga za generacijo pisateljev in pisateljic, ki je delno zaznamovala že roman osemdesetih, očitneje pa še devetdesetih let. Njeni predstavniki so rojeni okrog leta 1960, najmlajši pa v sedemdesetih letih. Kljub neskupinskemu uveljavljanju in objavljanju jih družijo nekatere podobne pripovedne značilnosti (Zupan Sosič 2003: 8): prevlada „majhne” (intimne) zgodbe, uvajanje metafizijskih in postmodernističnih postopkov, zanimanje za „trivialne” žanre, prevpraševanje (spolne) identitete in vzporedni erotični motivi ter pogostejši fantastični motivi.

Postmodernizem, modernizem, neo/realizem in minimalizem

Raziskavi najsodobnejših proznih pojavov zaradi odsotnosti časovne (posledično tudi refleksivne) distance najbolj ustreza (pravkar izpeljana) analiza pripovednosti. Ta bo še natančnejša, če bo osvetljena skozi literarnosmerne uvide, čeprav so ti bolj negotovi in neoprijemljivi. Literarnosmerne uvide relativizira že negotovost postmoderne, ki s smerno-stilnim pluralizmom pušča številna vprašanja odprta. Ker smo pravkar v medprostoru med postmodernizmom in postmodernostjo, v katerem je vmesnost izvor literarnorefleksivnih zadreg (Epštejn 1998: 149), se bodo nadaljnji pretresi le dotaknili enigmatičnosti postmodernizma, modernizma, realizma, neorealizma in minimalizma, ne bodo je pa mogli dokončno razrešiti.

V sredini devetdesetih let 20. stoletja se je tudi v Sloveniji zgodil nepričakovan obrat: postmodernizem, ki se je v slovensko književnost odločilno zasil v osemdesetih letih, je začel izgubljati svojo moč. Slovenski raziskovalci postmodernizma (J. Kos, T. Virk, M. Juvan) so z njegovim upadom povezali vračanje romana k prenovljenim tradicionalnim oblikam. Postmodernizem,¹⁴ ta sodobna literarna smer, je bila že v osemdesetih letih najusodnejša za poezijo (v svetovnem postmodernizmu pa se je npr. najbolj razcvetela proza), v devetdesetih letih pa je ponudila le dve romaneskni deli, Perčičev roman *Izganjalec hudiča* (1994) in Gluvičev *Vrata skozi* (1997). Kot odsev postmodernizma se je v romanu že izpeljalo rahljanje meja med „visoko” in „nizko” literaturo, hkrati pa uveljavila težnja po pisanju žanrske literature. Tako lahko danes v romanu opazujemo različne postmodernistične postopke, ki pa so zgolj formalne narave (npr. citatnost, metafizijska ironija, nanašalnost ...), šaj znotrajliterarna resničnost ni več konstruirana kot zgolj virtualna danost. Če so danes postmodernistični romani že preteklosti, pa še vedno lahko zasledimo nekaj modernističnih romanov. Ti v množici modificiranih tradicionalnih romanov ne samo vztrajno nadaljujejo tradicijo začetkov sodobnega slovenskega romana, ampak predstavljajo pomemben kvalitativni vrh slovenske romaneskne produkcije. To so npr. romani modernističnih klasikov: *Kristalni čas* in *Otroške stvari* Lojzeta Kovačiča; *Srčne pege* in *Boštjanov let* Florjana Lipuša; *Demoni slavja* Rudija Šeliga; *Zaznamovana* in *Saga o kovčku* Nedeljke Pirjevec,

¹⁴ Ker so v slovenski literarni vedi uveljavljene ohlapnejše in strožje določitve postmodernističnega romana, bom v nadaljevanju razložila svoje (strožje) razumevanje te romaneskne oblike, kjer bom poleg formalnih kriterijev upoštevala še razmerje pripovedi do resničnosti (Zupan Sosič 2003: 13). V postmodernističnem romanu se resničnost ne prikazuje več v okvirih trdno zarisane metafizične resnice (Kos 1995: 50), ki določa, kaj je resnično in kaj ne, kaj je moralno in kaj nemoralno. V modernističnem besedilu je resničnost še prisotna v zavesti literarnih oseb, v postmodernističnem besedilu pa se iz nje že izmika. Ker je metafizični nihilizem v postmodernistični eksistenci resnice radikaliziran do skrajnega skepticizma, dvomi celo o resničnosti samega subjekta in njegovega orodja — jezika. V tem smislu postmodernistični roman nenehno načanja pripovedno iluzijo in opozarja na zgolj fiktivnost svojega lastnega literarnega besedila. Osrednja tema v njem postane literarnost oz. literatura. Ker se postmodernističnemu romanu izmikata tako zunanja kot notranja resničnost, mu preostane samo še samonanašalnost.

...Omenjenim romanom se pridružuje tudi modernistična govorica mlajše generacije, npr. romani *Volčje noči* in *Sukub* Vlada Žabota ter romana *Milovanje* in *Sviloprejka* Nine Kokelj.

Ker je prevladujoči model najnovejšega slovenskega romana modificirani tradicionalni roman z realističnimi potezami, postavlja upoštevanje realističnih načel mimetičnosti v ospredje vprašanje o realizmu, ki nas že takoj na začetku pahne v precep literarnozgodovinske dvojnosti: razumeti realizem v ožjem ali širšem smislu? Ker se ožje zgodovinsko razumevanje termina realizem skrči na oznako za literarno smer oz. usmeritev in obdobje (približno od 1830 do 1880), bom v nadaljevanju natančneje pregledala njegove širše, torej nadzgodovinske in univerzalne konotacije. Širša zamejitev vključuje realizem kot način pisanja, ki daje vtis zapisovanja ali reflektiranja resničnega oz. dejanskega življenja. Tako se lahko realizem v širšem smislu povezuje z literarno metodo, temelječo na podrobnostih natančnega opisa in principih verjetnosti ter stališču, ki zanika idealizacijo in eskapizem v prid prepoznavanja dejanskih življenjskih problemov (Baldick 1996³: 184). Stilno tipološki pojem — realistična metoda natančnega opisovanja z realistično perspektivo zanikanja idealizacije in eskapizma — lahko kot način zaobjamemo tudi z izrazom realistična tehnika, prav tako nadzgodovinskim terminom.

Zgodovinska perspektiva literarnozgodovinskega pojma realizem nas sili k skepticizmu¹⁵ pri navajanju realizma kot smeri sodobnega slovenskega romana, dvomi pa tudi o upravičenosti njegove različice — neorealizma. Prenovljena različica realizma je bila namreč kot smer neorealizem vezana le na socialno problematiko v sodobnem okolju, najpogosteje pa na prevladujoče gibanje italijanske fikcije štiridesetih in petdesetih letih (npr. literarna dela C. Paveseja, A. Moravie, E. Vittorinija ...) ter vzporedno gibanje italijanskega filma istega obdobja (npr. R. Rossellinija in V. de Sica — Baldick 1996³: 149). Ker sodobni slovenski roman (1990—2008) zaznamuje stilni pluralizem in pestrost avtopoetik, hkrati pa je za ustoličevanje neorealizma kot smeri še prezgodaj, se zdi v obdobju postmoderne — dobe sinkretizma zvrsti, vrst, oblik, žanrov, stilov in smeri — najbolj upravičeno pisati o neo/realizmu kot pripovednem načinu, temelječem na realistični metodi ali tehniki in se torej realizmu posvetiti kot širšemu, nezgodovinskemu poimenovanju. Takšna rešitev — pretvorba (ožje) literarnosmerne določitve v širšo, torej stilno umestitev — je v primeru slovenskega neo/realizma še uspešna, neuporabna pa postane pri poskusu določitve minimalizma. Če je realizem upravičena oznaka za posebno (realistično)

¹⁵ Nekatere analize najnovejšega slovenskega romana navajajo realizem kot smer v zadnjih dveh desetletjih, vzporedno modernizmu, postmodernizmu in eksistencializmu, ne da bi natančno opredelile, v čem je njena specifičnost gleda na realizem 19. stoletja, socialni in socialistični realizem ter neorealizem 20. stoletja. Realistične poteze sodobnega slovenskega romana še niso dokaz za literarnozgodovinski pojem realizma kot smeri (so pa dokaz za širši, nezgodovinski pojem realizem kot stil, tehnika ali metoda), saj se mora ta izoblikovati na temelju množice podobnih besedil, katerih podobnost sistematizirajo literarnovedne, sociološke, kulturnozgodovinske ali duhovnozgodovinske razlage.

metodo ali tehniko, prisotno skoraj v vsakem obdobju, ki prinaša v sodobni slovenski roman realistične poteze, pa se zdi termin minimalizem močno vprašljiv¹⁶ tudi kot nadzgodovinski pojem. Neuporaben postane pri opredeljevanju romana (ne pa kratke proze), saj se najboljšežnji pripovedni vrsti s svojimi značilnostmi ne prilega.

Minimalizem se je kot usmeritev likovne umetnosti v ZDA v šestdesetih letih poskušal vrniti k jasnim, stereometričnim oblikam (brez slehernih dodatkov), ki učinkujejo na gledalca z razmerji med zgradbo, svetlobo in obdajajočim jih prostorom. Razlagalci minimalizma so posebej opozarjali, da prihaja v tej umetnosti do sprememb na receptivnem nivoju, saj zahteva od gledalca pozornost do minimalnih premikov v videzu podobe, torej miselni, predstavn in doživljajski napor (Borčič 1991: 45). Prav tako je bila minimalistična umetnost v nekem smislu tudi upor proti interpretaciji (ki je vedno ideološka), ko si je s svojo eksaktnostjo sama narekovala umestitev in se izogibala interpretaciji. Osnovne določnice likovnega minimalizma (skrajnostni format, enostavna geometrijska oblika, material kot tak, aditivni princip in serija namesto kompozicije,) ter nagovor k drugačni percepciji uvrščajo to usmeritev v zadnje poglavje poznega modernizma, ki ga prepoznamo po ikonoklazmu, formalizmu in tautologiji (Denegri 1991: 51).

Merila literarnega minimalizma (kratkost, majhnost ali skromnost oblike; redukcija kompleksnosti, t. j. reference in perspektive kot poenostavitve in zgostitev) so abstraktna in v svoji shematičnosti prehodna določila, zato nas bo zanimal predvsem njihov konkretni prenos na literaturo. Caroline Schramm (V: Goller, Witte 2001: 249—277) razlaga literarni minimalizem kot estetiko izpuščanja in zgoščevanja, v kateri so zelo pomembne vrzeli. Interpretacija eliptičnih postopkov, ki si postavljajo za cilj estetiko izpuščanja in zgoščevanja oz. estetiko kratkosti, upošteva dve poti: prva je tipologija vrzeli, ki zaobjame vprašanje retorične ureditve ter vloge elipse in drugih figur; druga pot pa je opis jedrnatih podrobnosti, ki ustvarjajo semantiko prostora in pomena v koncizni in zgoščeni obliki. Dvojnega poslanstva ne nosijo samo postopki izpuščanja, ki so pravzaprav postopki skrajševanja (reduciranja), ampak tudi samo učinkovanje kratkosti, ki lahko prispeva k nepopolnosti besedila, njegovi jedrnatosti ali pa k fragmentarni vrzelnosti (Schramm 2001: 251). Krčenje lahko torej pripomore k nastanku enostavnega ali kompleksnega besedila, čeprav je slednji rezultat pogostejši.

¹⁶ Vprašljivost tega označevanja je še toliko večja, ker je termin v literarno vedo zašel iz likovne umetnosti in je torej zaradi drugačnosti umetniške narave zgolj prilagoditev prvotnih meril. Manj določevalne zadrege sproža termin v glasbeni (poimenovan trdi minimalizem), plesni in gledališki umetnosti. Trdi minimalizem je smer v elektronski glasbi, ki jo določajo enolični toni in odsotnost bogate vsebine. V plesni umetnosti zaznamuje minimalizem plesni način, ki ga je „povzročil“ vstop računalnika v umetnost, značilno zanj je ponavljanje enakomernih, razmeroma majhnih in ne zelo zahtevnih akcij (npr. koraka naprej in nazaj z istočasnim dvigom rok), z le malenkostnimi spremembami, ki ne vplivajo na značaj lastne dinamike. Tudi gledališki minimalizem temelji na skrajni redukciji — v tem primeru zgodbe in uprizoritve — potrebnih prvin, ki se z osiromašenim slovarjem in okleščeno dramsko postavitvijo približujejo estetiki tišine.

Estetika izpuščanja in zgoščevanja se dotika jezikovno-stilnih sredstev; o minimalizmu na drugi (višji) ravni pa govorimo, če je kratkost prisotna kot pripovedna perspektiva — minimalizem na prvi ravni je „kratek govor“, minimalizem na drugi ravni pa „govor kratkosti“. Minimalistična perspektiva prinaša semantične pretvorbe, ki uvajajo različne predstave, vgrajene v minimalistično razumevanje sveta: topiko pričakovanja, odsotnosti, praznine in nezmožnosti izražanja, poimenovane kar minimalistične teme. Te teme so povezane s splošno minimalistično težnjo opustitve transcendence, kar je v umetnosti čiste prisotnosti (in hkrati odsotnosti transcendence) oznanjal že ameriški (likovni) minimalizem, v katerem je bil artefakt razumljen kot samoreferenčni objekt, ki se lahko le opisuje, ne pa interpretira.

Projicirati minimalizem na sodobni slovenski roman se zdi neupravičeno zaradi več razlogov. Literarnozgodovinska linija obrata od metafikcije in postmodernizma k minimalizmu je tipično ameriška in v evropskih razmerah (zaenkrat) še nepotrjena celo na primeru kratke proze, kaj šele romana. Prav tako je vprašljiva tudi splošnost in prepustnost posebne duhovno-zgodovinske atmosfere, ki minimalizem pripenja na skrajno različico metafizičnega nihilizma. Ta je namreč prepoznavni znak številnih poetik in stilnih usmeritev postmoderne, ki z različnimi pisavami izpisuje literaturo „izčrpane eksistence“. Najtrdnější dokaz o neupravičenosti oznake minimalizem za sodobni slovenski roman pa je odsotnost formalnega minimalizma in vprašljivost tematskega minimalizma v sodobnem slovenskem romanu, oziroma dvom o obeh vrstah redukcije, kvantitativne in kvalitativne. Čeprav je formalna redukcija delno prisotna na ravni govora (mimetičnost sodobnega govora) in nemetaforičnega jezika, lahko te postopke jezikovne simplifikacije pripišemo tradicionalnim (tudi realističnim) potezam romana, od katerih je prav zgodbenost najprepričljivejši protidokaz minimalizmu. Prav zgodbenost z enostavno, a trdno strukturo, ki zahteva linearno povezavo dogodkov v smiselno zaporedje (minimalizem, nasprotno, zagovarja v strukturi aditivni princip, nasproten vzročno-posledični in kronološki logiki), najbolj prepričljivo zanika možnost formalnega minimalizma, nakazuje pa tudi zdrsljivost tematskega minimalizma. Tematski minimalizem ali kvalitativno redukcijo razlaga Eshelman (2001: 234—247) kot zmanjševanje reference in perspektive, ki pa sta bili že programski smernici celotnega modernizma. Tudi minimalistične teme (pričakovanje, odsotnost oz. praznina in nezmožnost izražanja) so pravzaprav teme modernega, predvsem modernističnega romana, v katerem pa sodobni slovenski roman ni pokazal skrajnejših zaostritev v poenostavitve in zgostitve minimalizma. Celo nasprotno, najnovejši slovenski roman je pokazal očitno pripravljeno na varno komunikacijo z bralcem in mu tako ponudil razvidno zgodbo. Ta je mala, intimna zgodba, ki bi s svojo usmerjenostjo v ožje socialne skupine (ljubezenska dvojica/trojica, družina, prijatelji, družba ...) najbrž lahko sprožila ugibanja o nekakšni redukciji, če ne bi tovrstne očitke zavirala zvest o posebni literarnovrstni identiteti romana, že njeni ustaljeni vrstnotopični obrnjenosti k zasebnosti.

Kako torej označiti najnovejši slovenski roman, če lahko razpršene neo/realistične in minimalistične težnje zasledujemo kot neo/realistične in minimalistične poteze, ne moremo pa jih posplošiti v tezo o novi smeri ali usmeritvi? Tu se ponuja rešitev, ki jo nakazujejo tudi druge nacionalne književnosti, saj je v svoji odprtosti dovolj široka: **literarni eklekticizem**, poimenovanje za mešanico različnih vplivov in pojavov. Najuspešnejši način določitve sodobnega slovenskega romana v zadnjih desetletjih pa je določitev njegovega najpogostejšega modela — že omenjenega modificiranega tradicionalnega romana z realističnimi potezami, preoblikovanega z različnimi modernističnimi in posmodernističnimi premiki, ki se v zadnjem času kažejo kot žanrski sinkretizem, prenovljena vloga pripovedovalca in povečano število govornih odlomkov. Kljub pestrosti romanesknih poetik pa lahko na koncu tega razmišljanja poiščemo skupno določnico številnim romanov (od 1990 do 2008 je nastalo okoli 740 romanov), ki je hkrati tudi razlikovalna posebnost obravnavanega obdobja, morda pa celo napovedovalka nove smeri. Ta se razkriva skozi prevladujočo lastnost najnovejšega slovenskega romana, ki sem jo že omenila: intimno zgodbo. Posvečanje majhnim zgodbam je tudi značilnost svetovne romaneskne produkcije, ki je s postmodernistično poetiko ukinjanja „velikih zgodb“ skrčila dogajalnost na ožje (socialne) skupine in intimno problematiko glavnih literarnih oseb. Ukvarjanje z intimnostjo je tesno povezano s tipično romaneskno naravnostjo v iskanje identitete, obarvano z iskrenostjo posebne postmoderne vrste. Ta odstira temeljne obrise subjekta postmoderne dobe, ki se v marsičem razlikuje od svojega predhodnika, predstavnika moderne. Že Hugo von Hofmannsthal je razmišljal o posebnem občutju sodobnega človeka in njegovi ozaveščenosti o razbitju in razpršenosti vsega, kar se je včasih občutilo kot enovito ali osrednje. V zadnjem desetletju se proces fragmentizacije še krepi, tako da se iskanje identitete zatika ob neskončnih transmutacijah.

Tudi nove geopolitične združbe in obeti nadnacionalnega subjektivizma kot možnosti preseganja razpršenosti se v romanu ne izpisujejo kot zadovoljujoče perspektive — otopelost zaradi oglušujočega šuma globalnosti je v slovenskem romanu iskanje identitete preusmerila v raziskavo spolne identitete. Ta je (v večini romanov) odtrgana od nacionalne identitete, vrti pa se v krogu stereotipov moškosti in ženskosti, med katerimi so najpogostejši: ženska-hišni angel, ženska-femme fatale, ženska-temni kontinent in moški-don Juan. Preiskovanje lastne identitete v ogledalu drugega/drugačnega (spola) je ljubezen postavilo za osrednjo temo sodobnega slovenskega romana. Tako postaja ljubezenska tematika prevladujoča smerica v bivanjski problematiki (Zupan Sosič 2003: 49), ki se odvrta od klasičnih obrazcev ljubezenske literature, hkrati pa preprišuje tradicionalne družbene norme (npr. zvestobo in materinstvo). Ljubezenski motiv je največkrat prisoten kot hrepenenjski ideal in implicitna vrednota, ki pa v svetu izpraznjene eksistence trči ob usodne ovire. Iskanje ljubezni postaja vse bolj najdenje zgolj telesnosti, hipnih erotičnih stikov, ki izberejo telo za zadnjo možnost komunikacije. Tako se v najnovejšem slovenskem ro-

manu poveča število erotičnih motivov; v erotiko, nosilko provokativnega naboja prejšnjega proznega ustvarjanja, pa se je naselila bolezen današnjika: zdolgočasnost.

Prav v razmerje med spoli, ljubezensko temo in navezovanjem na literarno tradicijo lahko umestimo vznik posebne (postmoderne) iskrenosti. Poimenovala sem jo **nova emocionalnost**,¹⁷ čutečnost novih premikov (spolne) identitete. Prevrednotenje klasičnih predstav ženskosti, usodno vrezanih v počasno rahljanje avtoritete moškosti, je zgnetlo nov tip čustvenosti, v katerem se moška in ženska kategorija prepletata, zamenjujeta ali celo ukinjata. Vzdrževanje okostenele, nefleksibilne identitete, postane s tradicionalno razdelitvijo moških in ženskih vlog povzročitelj osebnostnih zlomov na zgodbeni ravni ali tarča posmeha in parodije na ravni pripovedne perspektive (Zupan Sosič 2003: 49). Nova emocionalnost, skupna značilnost in novost najnovejšega slovenskega romana, je torej tesno povezana s konstrukcijo osebne identitete, ki ji oblikuje prepoznavno podobo tudi povečanje deleža ženskih literarnih oseb kot osrednjih likov. Ta inovacija je pripovedne narave in prinaša v romaneskne svetove pestrost spolne perspektive in motivike. Hkrati pa je nova emocionalnost povezana tudi z načinom in smerjo čustvovanja (ne samo s spolno identiteto): do romanesknega čustvenega okolja so vzpostavljene ironična, cinična ali/in parodična razdalja. Tako so lahko v smislu post-postmodernistične neosentimentalne estetike komentirani, ironizirani ali parodizirani drobci in prvine romanesknega žanra, obrazci pripovedi, shematičnost pripovednih zasnov, zadrege pripovedovalca...

Medtem ko se je postmodernistična emocionalnost že utrudila lastne zagledanosti vase, bi lahko za post-postmodernistično estetiko trdili, da je kljub opuščanju citatnosti v smislu očitne (že grafično prepoznavne) samonanašalnosti še vedno v tesni soodvisnosti s tradicijo. Postmodernistična emocionalnost je namreč v svoji baročni in skoraj scientistični preobloženosti že šablonsko kazala na svoje izvire in navdihe pisanja, na svoje „sogovorce“ v dialogu literature z literaturo — post-postmodernistična emocionalnost pa svojo ironijo in parodijo rajši usmerja v zunaj- in znotrajlite-

¹⁷ Do nove emocionalnosti vodi posebna refleksija iskrenosti, ki pa se v slovenskem romanu razlikuje od t. i. nove iskrenosti, o kateri piše Epštein (1998: 134–136). Tvorec te besedne zveze — nova iskrenost — je pesnik ruskega konceptualizma Dimitrij Prigov. Ta je novo iskrenost opredelil kot postcitatno ustvarjalnost, ko se iz vzajemnega odnosa avtorskega glasu in citatnega gradiva rojeva „trepetajoča estetika“, izvirajoča iz trepetanja resnosti in ironije. Tovrstne estetike v slovenskem romanu ne moremo izslediti tudi zaradi drugačnega — proznega — medija, lahko pa novi iskrenosti, ki pripelje do pojava t. i. nove emocionalnosti, prav tako pripišemo neko podobnost — dinamiko v odnosu tradicije in ironije. Sodobna čustvenost je namreč v slovenskem romanu večkrat komentirana, ironizirana ali parodizirana. Ker sem v najnovejšem romanu zasledila predvsem premike v iskrenosti in čustvenosti pri oblikovanju osebne identitete, sem tovrstne spremembe subjekta poimenovala nova emocionalnost, o kateri v slovenski metaliteraturi še ni zapisov. O splošnih premikih subjektivitete je pisal Virk (1998: 50), a jih ni analiziral, pač pa samo poimenoval z besedno zvezo novi subjektivizem, ki je pogosta tudi v razpravah o novejši nemški literaturi. Zanimiva oznaka za premike v modernem subjektu je tudi besedna zveza nadnacionalni subjektivizem, prisotna v angleški literarni vedi.

rarne stereotipe tako, da pri tem ne navaja svojih odnosnic. Ukinjanje prepoznavnih mehanizmov navezovanosti prežene iz literature tudi vtis skonstruiranosti in zaigranih čustvenih stanj: nova emocionalnost (post-postmodernistične estetike) vznikata med novo „za/resnostjo“ in humorno-ironično ozaveščenostjo. To zanaša v novo emocionalnost tudi sentimentalnost, za katero pa perspektive slovenskega romana 21. stoletja še ne napovedujejo obrata najnovejše estetike (z atributi zamišljenosti, tihe meditacije in nežne melanholije) v sentimentalnost 18. stoletja, kot je to storil Epštein (1998: 132—142) v razmišljanjih o ruski literaturi. V novi emocionalnosti je bolj kot (manj izrazita) sentimentalnost pomemben posebni duhovni spleen, neke vrste pasivni dolgčas, ki ga je že razsvetljenstvo prepoznalo kot z dolgočasnost modernega subjekta, zagledanega v novoveški hedonizem. Duhovna izvotljenost in izčrpanost sta pregneteni in posodobljeni s turbokapitalistično travmo komunikacijske blokade, v kateri sta odtujenost in strah pred izgubo individualnosti prevladujoči temi.

LITERATURA

- Chris Baldick, 1996³: *Literary terms*. Oxford: University press.
- Sandra Baumgartner, 1999: Slovenci in knjiga. Oglata miza. *Sodobnost* 5—6, 415—434.
- Andrej Blatnik, 1996: *Gledanje čez ramo. Komentarji kulturnih vsakdanjosti*. Ljubljana: Aleph.
- Andrej Blatnik, 2005: *Neonski pečati. Književnost v digitalnem času*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi).
- Barbara Borčič, 1991: Minimalizem — ameriški fenomen. Umetnik poseže v polje interpretacije. *Likovne besede* 17—18, 45—47.
- Maja Breznik, 2005: Slovensko založništvo med taylorizmom in onkraj njega. V: Andrej Blatnik, Samo Rugelj (ur.): *Zgubljeno v prodaji. Slovenska knjiga med državo in trgovom v tretjem tisočletju (sedem pogledov na prihodnost slovenske knjige)*. Ljubljana: Umco (Knjižna zbirka Premiera), 59—85.
- Pascal Bruckner, 2004: *Nenehna vzhičenost. Esej o prisilni sreči*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Claritas).
- Aleš Debeljak, 1996: Kratka zgodovina intelektualnega foruma. *Dialogi* 5—6, 13—17.
- Ješa Denegri, 1991: Vidiki minimalnega. *Likovne besede* 17—18, 48—52.
- Mihail Epštein, 1998: *Postmodernizam*. Beograd: MDM (Biblioteka Slovo).
- Raoul Eshelman, 2001: Thematischer und performativer Minimalismus bei Eric Gaus und Viktor Pelevin. V: Mirjam Goller, Georg Witte (ur): *Minimalismus zwischen Leere und Exzeß. Wiener Slawistischer Almanach*, Dunaj, zv. 51, 234—247.
- Rainer Grübel, 2001: Text als Embryo. Aus der Vorgeschichte des russischen Minimalismus: Vasilij Rozanovs frühe Prosaminaturen. V: Mirjam Goller, Georg Witte: *Minimalismus zwischen Leere und Exzeß. Wiener Slawistischer Almanach*, Dunaj, zv. 51, 51—79.
- Karl August Horst, 1964: *Das Spektrum des Modernen Romans*. München: C. H. B. Verlagsbuchhandlung.
- Marko Juvan, 2002: Iz slovanskih literatur na koncu 20. stoletja — uvodnik. *Slavistična revija* 4, 411.
- Richard Kearney, 1989: Kraj priče? *Književnost* 10, 1670—1678.
- Janko Kos, 1995: *Postmodernizem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Literarni leksikon 43).
- Manca Košir, 2001: Samopodoba v času množičnih občil. V: *Zbornik prispevkov za simpozij ob 75. letnici slovenskega PEN*. Ljubljana. Slovenski PEN, 119—124.
- Jiří Kratochvíl, 2003: Izpoved romaneknosti. *Apokalipsa* 73—74, 246—256.
- David Lodge, 2003: Roman na križpotju. *Sodobnost* 11—12, 1423—1435.

- Jesse Matz, 2004: *The modern novel. A short introduction*. Oxford: Blackwell Publishing LTD.
- James Meyer, 2000: *Minimalism*. London: Phaidon pres limited.
- Vinko Möderndorfer, 2001: Vprašanje samopodobe Slovencev je v resnici vprašanje o kulturi. V: *Zbornik prispevkov za simpozij ob 75. letnici slovenskega PEN*. Ljubljana: Slovenski PEN, 72—76.
- Vladimir Paperny, 2001: Minimalism, asceticism and russian culture. V: Mirjam Goller, Georg Witte (ur.): *Minimalismus zwischen Leere und Exzeß. Wiener Slawistischer Almanach*, Dunaj, zv. 51, 391—401.
- Irma M. Planjšek — Sagadin, 2002: Pesniški svetovi „mlade slovenske poezije” devetdesetih let. *Slavistična revija* 4, 487—503.
- Rečnik književnih termina*, 1992, ur. D. Živković. Beograd: Nolit.
- Božo Repe, 2002: *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan.
- Caroline Schramm, 2001: Die Ästhetik der Kurzsichtigkeit. Minimalismus in Leonid Dobyčins Roman „Gorod En”. V: Mirjam Goller, Georg Witte: *Minimalismus zwischen Leere und Exzeß. Wiener Slawistischer Almanach*, Dunaj, zv. 51, 249—277.
- Tomo Virk, 1991: *Postmoderna in „mlada slovenska proza”*. Maribor: Založba Obzorja.
- Darij Zadnikar, 2004: Kritika radostnega uporništva. V: John Holloway: *Spreminjajmo svet brez boja za oblast. Pomen revolucije danes*. Ljubljana: Študentska založba, *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. Posebne izdaje (Politikon 3)*, 201—226.
- Alojzija Zupan Sosič, 2003: Ali beremo maturitetne romane z užitkom? *Jezik in slovnostvo* 1, 7—21.
- Alojzija Zupan Sosič, 2005: Homoerotika v najnovejšem slovenskem romanu. *Jezik in slovnostvo* 3—4, 5—17.
- Alojzija Zupan Sosič, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.
- Alojzija Zupan Sosič, 2005: Spolna identiteta in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnost* 2, 93—115.
- Alojzija Zupan Sosič, 2003: *Zavetje zgodbe. Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi).
- Alojzija Zupan Sosič, 2006: Gender Identities in the Contemporary Slovene Novel. <http://clwebjournal.lib.purdue.edu/clcweb06-3/contents06-3.html>

Алојзија Зупан Сосич

САВРЕМЕНИ СЛОВЕНАЧКИ РОМАН У ЕПОСИ КЊИЖЕВНОГ ЕКЛЕКТИЦИЗМА

Резиме

Медијска конструкција реалности постаје управо наша најважнија реалност која човека претвара у део кибернетичког система информисања и управљања. У епоси механичке репродукције и белетристика је насела на усхићеност потрошачког друштва и под маском естетског плурализма заменила је критеријуме квалитета критеријумима успешности, а (постмодернистичку) поезику брисања граница између елитне и масовне културе заострила је до крајности. Словеначки роман такође одражава слику глобализације уметности, јер и на њега утиче промена самог статуса књижевности, која се огледа у измењеном хоризонту медијског, критичког и читалачког очекивања. Политичка померања и друштвене трансформације су се скоро неприметно урезале у словеначки роман: романескни јунаци се више не труде да кроз причу изграде национални идентитет, него их занима конструкција личног идентитета па стога у смислу националне мотивисаности пратимо само неке изузетке: жанровски избор (нпр. антиутопија на прелазу деценије), промене на рецептивном (интересовање за приказивање скрајнутих словеначких предела) и издавачком (штампање прозе исељеника) нивоу. Браћање суспензије и прегледне приче је у интеракцији традиционалних и модерних

романеских узорака утицало на формирање најчешћег модела најновијег словеначког романа: модификованог традиционалног романа са реалистичким цртама, чију традиционалност модификују жанровски синкретизам, обновљена улога приповедача и повећан удео говорних одломака.

Превлађивање модификованог традиционалног романа доказују и погледи на књижевне правце, који релативизују тврђења о неореализму и минимализму као новим смеровима словеначког романа. Њега наиме карактерише стилски плурализам и богатство аутопоетика — његове реалистичке црте још нису доказ за књижевноисторијски појам неореализма као правца, него за надисторијски појам нео/реализма као стила, технике тј. методе. Неправилна је и теза о минимализму као новом правцу савременог словеначког романа, о чему сведочи одсуство формалног минимализма и питање тематског минимализма. Управо прича са чврстом структуром, која захтева линеарно повезивање догађаја у смислени редослед (минимализам се, насупротив томе, залаже за адитивни принцип) негира могућност формалног минимализма, а промишљеном изградњом личног идентитета романеских лица указује и на клизавост тематског минимализма.

Упркос разноврсности романеских поетика, можемо потражити заједничку одредницу романа у последњих петнаест година: то је нова емоционалност, осећајност нових померања личног идентитета, који се врти у кругу стереотипа мушког и женског, као и наглашене телесности. Нова емоционалност није у вези само са полним идентитетом, него и са начином и правцем осећања — према романеском емоционалном окружењу успоставља се иронична, цинична или пародичка удаљеност у смислу пост-постмодернистичне естетике.

Isidora Gordić

TRANSPOZICIJA SEVDALINKE U ZBIRCI PRIČA
INŠALLAH, MADONA, INŠALLAH MILJENKA JERGOVIĆA

Rad se bavi transponovanjem pesme, sevdalinke i klapske pesme, u prozni tekst, odnosno u zbirku priča Miljenka Jergovića *Inšallah, Madona, inšallah*, korišćenjem tehnika karakterističnih za savremenu muzičku produkciju.

Ključne reči: priča, pesma, sevdalinka, sevdah, klapska pesma, Bosna, remiks, sampl, intermedijalnost

U vrlo raznovrsnom i obimnom opusu Miljenka Jergovića, pesnika, pripovedača, romansijera, dramskog pisca i novinara, višestruko nagrađivanog i prevedenog na dvadesetak jezika, zbirka priča *Inšallah, Madona, inšallah* zauzima posebno mesto, pre svega, zbog načina na koji je komponovana. Sve priče u knjizi su „prozni remiks”¹ bosanskih sevdalinki i dalmatinskih klapskih pesama, kako objašnjava sâm autor u *Napomeni* na kraju knjige, dodajući da je termin remiks preuzet iz savremene muzike u kojoj označava nanovo složen studijski zapis, s bitno drugačijim odnosom instrumenata nego u izvornom snimku.² U remiksu se uglavnom menja ritam i aranžman prvobitne kompozicije, dok se, pored teksta, zadržava osnovna melodijska linija.

Stihovi sevdalinki i klapskih pesama umetnuti ili pretvoreni u prozni tekst u ovoj zbirci nisu tek puki citati već *samplovi*.³ Semplovanje je takođe savremeni muzički termin i označava interpoliranje određene, prepoznatljive muzičke fraze u novu celinu u kojoj funkcioniše kao integralni deo, pri čemu se najčešće koristi kompjuterska memorija, a autor, u ovom slučaju, kako kaže, koristi sopstveno pamćenje,⁴ sećajući se pesama koje je slušao u različitim prilikama i situacijama.

U *Napomeni* pisac daje „ključ” za svaku od devetnaest priča, pesmu po kojoj je priča nastala, naglašavajući da sam tekst pesme nije dovoljan „jer su remiksi nastali po pjesmama i njihovim izvedbama, glazbi, glasu,

¹ Miljenko Jergović, *Napomena u: Inšallah, Madona, inšallah*, Civitas, Sarajevo, 2004, 363. (Knjigu je u Hrvatskoj iste godine objavio zagrebački Durieux.)

² Isto.

³ Isto, 364.

⁴ Isto. Osnovno značenje reči sampl (eng. *sample*) jeste uzorak, primerak, mustra, proba.

harmonici, sazu..., pa bi zvučni zapis⁵ bio jedina adekvatna osnovica ili građa iz koje je nastao remiks”.⁶ Međutim, ključ je istovremeno i nova zagonetka, jer sve pesme predstavljaju autonomne celine, a autor se, uz to, posve kreativno odnosi prema svakoj od njih.

Jergović tako pokušava da, u svojevrsnom intermedijalnom eksperimentu, otkrije kakva priča stoji iza ovih pesama, priča koja je u pesmi najčešće neispričana, ali zapravo pokreće samu pesmu. Junaci njegovih priča su obični ljudi koji su izmakli istoriji ili su iz nje prognani, čije priče su nezabeležene ili su njihovi zapisi uništeni ili nestali, pa za njima nije ostao nikakav trag. Zato, na primer, nekad slavni i čuveni Selim paša, najveći junak u istoriji turskog carstva, iz priče *Jilduz*, postoji samo u Jergovićevim pričama, baš kao i poseta tragičnog majstora tanga, Karlosa Gardela Sarajevu. Ovoj poseti nema traga ni u jednoj Gardelovoj biografiji ni u novinskim napisima iz njegova vremena (*Zapis*). Fiktivan je i rukopis Abu Jusuf-Abdelganija, koji je, po priči *Jid*, navodno uništen u poslednjem ratu, kao i ime fratra Jakova Durme, koje dosledno nestaje iz franjevačkih hronika u *Zulumu*, ili istina o Salku, koji u *Halalu* mrtav čeka na Trebeviću, u neobeleženom grobu pored puta, da konačno dođu po njega...

Jergović majstorski gradi atmosferu otkrivajući čitaocima Bosnu koje više nema, ili koje, možda, nikada nije ni bilo do u sevdalinkama i njegovim pričama. Ona se pokazuje kao tajanstveni i tragični prostor, periferija i zabit ogromnog Turskog carstva, u koju se ljudi šalju po kazni i kad se nađu u nemilosti, a koja, paradoksalno, s austrougarskom okupacijom poprima osobine centra.⁷ Bosna se, dalje, čita kao jedan osobeni multikulturni, multietnički i multikonfensionalni konglomerat u kome se međusobno sreću i sudaraju islamski svet s međusobno razdvojenim hrišćanskim — pravoslavnim i katoličkim — te sa sefardsko-jevrejskim. Ovakav koncept, spajanja naizgled nespojivog, nagovešten je već u naslovu zbirke *Inšallah, Madona, inšallah*, u kome se sastaju muslimansko „ako Bog da” i „Madona”, Bogorodica, čiji je kult posebno razvijen i poštovan u katoličkom svetu. Jergović ostaje do kraja veran ovom konceptu, pa tako, na primer, Karlos Gardel s Moricom Albaharijem, sarajevskim Jevrejinom, stiže iz Argentine u Sarajevo, po zapis kod hodže Zaima (*Zapis*), ili hanuma Rejhana, bivša lepotica, dolazi u čuveni Kreševski samostan, kod braće franjevac, tražeći lek za svoju muku (*Zulum*).

Prostor po kome se kreću Jergovićevi likovi jeste, dakle, uglavnom Bosna, sem u priči *Misir*, dok se u pričama *Lepant* i *Jatrib* prostor Bosne indirektno uvodi iako se priče ne odvijaju u njoj. Poetiku prostora autor

⁵ Valja napomenuti da se do pojedinih zvučnih zapisa danas vrlo teško dolazi. Za potrebe istraživanja pribavljeno je 18 od 19 pesama, dok je za preostalu, *U Mostaru čudan mekteb kažu*, pronađen samo tekst. Ovom prilikom se zahvaljujem koleginicama Medisi Kolaković i Dubravki Bogutovac, te kolegi Muhidinu Kešanu na dragocenoj pomoći.

⁶ Miljenko Jergović, nav. delo, 364.

⁷ Marko Grčić, *Miljenko Jergović i Bosna koje više nema*, Književna republika, 9/10, 2, 2004, 163.

umnogome preuzima iz sevdalinke, pa junake tako smešta u svedeni prostor đul-bašte (*Gurbet*), malenog sarajevskog sokaka (*Gasul*) ili poznatih čaršija, poput sarajevske, livanjske, mostarske, bihačke... (*Dert, Teman, Mekteb, Asag*). U priči *Jilduz*, s nepreglednih prostranstava Rusije i Ukrajine, te Carigrada, prelazi se u svedeni prostor Bosne, Sarajeva i Golobrdice, sarajevskog kvarta, i ovo sažimanje prostora, koncentrisanjem na „svoje”, malo i poznato, tipično je za sevdalinku.

Najširi prostorni zahvat imaju pripovetke *Lepant* i *Jid*. U *Lepantu* četiri nesrećnika — iz Venecije, trebinjskog zaleđa, s ostrva Hvara i s obala Skadarskog jezera — nalaze smrt na istom mestu, u bici kod Levanta. U *Jidu*, pak, nesrećni Abu Jusuf Abdelgani stiže iz Ramalaha i Bengazija u maglovitu i vlažnu bosansku čaršiju, na kraju sveta.

Sem prostornog, veoma je širok i vremenski obuhvat ove zbirke. Prošlost je najčešće zamagljena i vrlo neodređena, dok su datumi iz XX veka uglavnom precizno određeni. Često se u ovim pričama sreću prošlost i sadašnjost. Tako Lana Hrvat u *Lepantu*, u nekom trenutku naše sadašnjosti, na plaži u Zaostrogu pronalazi šuplji kamen koji donosi sreću, za koji se ispostavlja da je, u stvari, parče ljudske kosti stare četiri stotine godina, koja, kako sugerišu i priča i pesma, pripada nekom od nesrećnika iz levantskog boja. *Jid* objedinjuje relativno neodređeno Abu Jusufovo vreme Turaka i hajduka, posle 1690, Drugi svetski rat i rat u Bosni devedesetih. U *Asagu* devedesetogodišnji pripovedač, iz pozicije sadašnjeg vremena, priča priču o dobu kada je biti beg nešto značilo,⁸ dok u *Jatribu* sevdalinka *U Trebinju gradu, vel'ka žalost kažu* povezuje incident iz 1938. godine u zagrebačkoj aščinici „Jatrib” i tragičnu smrt mlade Sanje Kotorman šezdeset godina kasnije. Za razliku od njih, vreme u *Dertu* se zgušnjava na jedno kasno junsko popodne neposredno pred Prvi svetski rat.

Tematiku priča u knjizi *Inšallah, Madona, inšallah* Miljenko Jergović baštini iz sevdalinki, a njih ne zanima ništa što je izvan ljubavi i smrti. Sam naziv *sevdalinka* potiče od turske reči *sevda* koja označava ljubav, strast i arapske *sāwdā'* što znači „crna žuč”, „jedna od četiri osnovne supstance, koje se, po shvatanju starih arapskih odnosno grčkih ljekara, nalaze u čovječijem organizmu. Pošto je ljubav često uzrok melanholičnog raspoloženja i razdraženosti, dovedena je u vezu s 'crnom žuči' koja je uzročnik istog takvog raspoloženja, pa je ljubav nazvana *sāwdā'*”.⁹

Ljubav je i za Jergovića u ovoj zbirci bolna i tragična. On svakim napisanim redom kao da potvrđuje stih sevdalinke koji kaže da „od sevdaha goreg jada nema”. Za njegove junake je, kao i za Mihizove, „ljubav nešto što se ili mora, ili ne može”¹⁰ i od čega nije moguće pobeći i čemu se čovek ne može odupreti. Priča o ljubavi jeste priča o fatalnim ženama i kob-

⁸ Miljenko Jergović, nav. delo, 111.

⁹ Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, 561—562.

¹⁰ Борислав Михајловић, *Бановић Сѣрахѣња*, у: Слободан Селенић, *Анѣологија савремене срѣске драме*, СКЗ, Београд, 1977, 242.

noj lepoti, počev od Zumre u *Gurbetu*, preko Mare u *Asagu*, Rejhane u *Zulumu*, Begazde u *Alkatmeru*, Fate u *Temanu*, do neimenovane žene u *Gasulu*. Njihova lepota izaziva nepredviđene potrese, deluje destruktivno, kako na pojedince, tako i na celu zajednicu. U ovom svetu nema „srećne ljubavi” i najviše do čega dosežu Jergovićevi junaci jeste prolazni trenutak ljubavne sreće.

Pored ljubavi i smrti, Jergović se, gotovo opsesivno, u skoro svim svojim delima, bavi ratom. U sevdalinkama se često opevaju ratovi, pomori, kuge, požari, poplave, ali se to, najčešće, čini sa stanovišta zaljubljenih, kao ono što rastavlja ljubavnike i prekida normalni životni tok.¹¹ Jergovića rat zanima kao fenomen, kao temeljni poremećaj kosmičkog reda. On doživljava rat, čini se, kao i Hemingvej, čije „priče govore o ratu i smrti kao specifičnoj graničnoj situaciji s kojom se suočava običan čovek, situaciji koja je test njegove fizičke izdržljivosti i etičke ispravnosti”.¹²

U knjizi *Inšallah, Madona, inšallah* rat se, kao osnovni motiv, pojavljuje u pričama *Jilduz*, *Lepant*, *Jatrib*, *Jid* i *Tespih*. U prve dve priče u centru autorove pažnje našli su se davni ratovi između Turaka i Rusa (*Jilduz*), pomorska bitka kod Levanta, koja se zbila 7. oktobra 1571. godine i u kojoj su se sudarile dve najmoćnije pomorske flote u istoriji Mediterana — turska flota i flota Svete lige (*Lepant*). U ovim dvema pričama junaci se nađu u ratu nesrećnim sticajem okolnosti, bez želje i volje da u njemu učestvuju, i kroz njihove sudbine pisac daje sliku opšte ljudske nesreće. U *Jidu* Jergović povezuje četiri rata: neki već zaboravljeni turski rat na prostorima Male Azije, zatim davni boj u selu Drače između muslimana, stanovnika zabite bosanske čaršije, i katolika nastanjenih u još zabitijim Dračama, do koga dolazi posle ratova princa Eugena Savojskog iz 1690, uz to, manji deo priče bavi se Drugim svetskim ratom, dok je okvirna priča smeštena u poslednji vikend u novembru 1992, kad se rat u Bosni uveliko rasplamsao. Klaustrofobični, Abu Jusuf Abdelgani, čuveni *gazija*, koji je svoju „omamu” zaradio junaštvom, jer se tvrđava koju je skoro sâm osvojio srušila na njega, ne može da podnese bosanske magle, svesno vodi u bezrazložne bitke svake jeseni svoje meštane ne bi li prezimio na suncu u zauzetom selu Dračama, koje gleda na more, i spasao se ludila. Sumorno i bolno deluje podtekst koji se može iščitati iz ove priče, da se zarad tuđih, omama ljudi godinama sukobljavaju na ovim prostorima ne znajući pravog razloga, ni prave istine. Deo priče koji se odnosi na Drugi svetski rat jeste priča o dobru koje ipak opstaje na svetu, o ljudima na različitim zaraćenim stranama, Nemcu i Jevrejину, koji se jedan drugom nađu u zlu vremenu. Poslednji rat u Bosni, s druge strane, pojavljuje se u okvirnoj priči *Jida* kao priča o potpunom uništenju. Nepoznati Sava Turudija-Kostić, „vi-

¹¹ Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Неке сличности и разлике српске и муслиманске усмене лирике из Санџака*, Гласник Етнографског института XLV, Српска академија наука и уметности — Етнографски институт, Београд 1996, 55—64.

¹² Владислава Гордић, *Хемингвеј. Поетика крајње приче*, Матица српска, Нови Сад, 2000, 164—165.

kend—ratnik”, ispali granatu s obronaka oko Sarajeva i ona uništi Orijentalni institut u kome, između ostalog, izgori i nikad pročitani rukopis Abu Jusufa Abdelganija. Priča prestaje da postoji jer nije bilo nikog da je pročita pre no što je uništena.

U *Tespihu* Jergović takođe tematizuje opsadu Sarajeva. Pred glavnim junakom, Srbinom i bivšim oficirom JNA, četvorica mladića skaču u provaliju uz poklik *Allahu ekber*, iako on ne želi da im naudi. Godinama ga ta slika i povik proganjaju da bi ga na kraju, pošto se rat završi ubila.

O ratovima iz prošlih vremena, Jergović piše nepristrasno, s određene vremenske i istorijske distance, koja otvara mogućnost za objektivnost, ali u bosanski rat je lično involviran, on ga najdirektnije pogađa, i stoga mu pristupa izuzetno emotivno. Kao da je ono što ga boli i pogađa isuviše sveže da bi mu mogao drugačije pristupiti.

Čak i kada ga rat ne zaokuplja kao glavna tema priče, Jergović neretko poseže za njim. Izuzetno je zanimljiva slika rata u *Temanu*. Oduzeti pripovedač, koji ceo život provodi ležeći, kaže da je nebo, u koje je, inače, prisiljen da neprestano gleda, modra hartija koja je zalepljena za zemlju i ponekad se desi da čovek stigne do mesta na kome nebo počinje. I uvek se desi da onaj koji tamo stigne ima kremen ili šibice u džepu, stoga svakih deset—petnaest godina nebo plane „i uvijek se zna ko ga je zapalio. A njegovo ime poslije se nađe među imenima junaka ili imenima zlotvora. Sve zavisi od toga je li uspio pokoriti one kojima je zapalio nebo”.¹³ Hiljadu je takvih modrih hartija nad zemljom koje Bog plaćući razastire iznova jer se neke „zapale svakih stotinu godina, neke svakih pedeset, ali nigdje kao kod nas. Puno sam rekao svakih deset—petnaest godina. I češće nad nama gori, ali se navikosmo pa i ne primjećujemo.”¹⁴

Da li je rat zaista postao toliko svakodnevna pojava i da li su savremeni ljudi zaista toliko oguglali na njega da više nisu u stanju ni da ga opaze? Može li ih još pogoditi slika rata, ratnih nesreća i razaranja, posredovana direktnim prenosima velikih TV-mreža koje na tome, sigurno, odlično zarađuju? Je li ostalo u njima još toliko ljudskosti da bar saosećaju, ako se već ništa drugo ne može? To su neka od najvažnijih pitanja koja postavlja Jergovićeva zbirka i ponekad se čini da i sam autor i njegovi junaci u strahu izbegavaju odgovor.

S druge strane, pripovedač u *Asagu*, osobeni prežitak nekog davnog vremena, otvoreno tvrdi da nas mržnja čini ljudima. „Zadnji put kad nismo mrzili, nismo ni bili ljudi nego smo bili majmuni. Čim smo jedni drugima podijelili imena i čim smo počeli u nešto vjerovati, dakle čim smo se očovječili, počeli smo mrziti. I onda smo prestali!” A tada bolno rezignirano kroz njega više pisac: „Ma jebeš ti to, sine moj, što smo prestali!”¹⁵

I u *Asagu* i u *Temanu* reč je o nemogućim, neostvarivim ljubavima između ljubavnika različitih vera — Alipaše i Mare (*Asag*), te Fate i ne-

¹³ Miljenko Jergović, nav. delo, 234.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto, 106.

imenovanog kaurskog vojvode (*Teman*). Ime, i sve što ono sa sobom nosi, staje među njih. „Ime je razlog za zlo, za krv i rat, pa bi nam bolje bilo da smo svi bez imena”¹⁶ — kaže pripovedač *Asaga*. Ono isto ime koje je razlog i Kapuletima i Montekijevima da se međusobno ubijaju, dok Julija, misleći da je niko, pa ni Romeo, ne čuje, vapi: „Dušmanin je moj jedino ime tvoje.”¹⁷ Prihvatajući mržnju prema drugom kao osnov vlastite ljudskosti pripovedač *Asaga*, preseca ritualnim mačem vlastiti život, kidajući svaku mogućnost za ličnu sreću.

Prividna uniformnost remiksovanja i samplovanja kao književno-umetničkog postupka nudi i obilje različitih pripovedača.¹⁸ Pošto Jergović za osnovu svojih priča najčešće uzima sevdalinku, koja je pre svega lirska povest o velikoj boli i jadu koji nekoga muči — njegovi pripovedači često govore u prvom licu. Ovim postupkom postiže se u okviru priča sugestija duboke lirske ispovednosti, ali i osobeni dramski naboj usamljeničkog monologa, koji povremeno prelazi u dijalog s nevidljivim i nemim slušaocem.

U priči *Gurbet* koja otvara zbirku, pripovedač, koji je istovremeno i glavni junak, kazuje svoju životnu priču pletući je oko zagonetke koja se ni na kraju priče ne otkriva. Naime, on, Mustafa, toliko je ružan da mu i sama majka kaže da ga je „dobri Allah od ljubomore stvorio” takvog i da ga „samo on može pogledat, a da mu ne dođe muka”.¹⁹ Međutim, ni jednom rečju, ni jednim jedinim nagoveštajem ne otkriva se u priči u čemu se ogleda ta Mustafina nepodnošljiva grozota. On je apsolutno izdvojen od ostalih, on ne ide nikud, sklanja se od sveta koji se trudi da ne prolazi njegovim sokakom, živi u svojoj bašti među dvesta ruža i premišlja o svetu koji ne može videti. Kriv bez krivice, on mirno i stoički podnosi svoju ničim zasluženu kaznu, sve do trenutka kad prekrši nemi i neizrečeni dogovor između njega i komšije Mensura Abaze, i samo pogleda njegovu kćer Zumru, devojku čudesne lepote. A njena lepota je obeležena, kobna, jer je njena majka prilikom porođaja ostala nepokretna, a to je znak koga se „svaki đuegija boji”.²⁰ I tu se u priči sreću, a da se ne sretnu, dve nesreće i dve samoće, dijametralno suprotne a opet iste. Sreću se, možda i dva roditeljska greha, onaj koji proizlazi iz strašne oholosti Mustafinog oca i neiskazani, ali nagovešteni greh Zumrinih roditelja. Sav život Mustafe, *Gurbeta*, pretočen je u čekanje, u neizgovorenu molbu iz pesme „okreni se niz đul-bašču / na vrelo kad pođeš”. Pripovedač sluti, ali ne zna hoće li se devojka okrenuti i pogledati ga. I šta će videti ako se okrene. Iako smeštena u maleni bosanski Tešanj, ova priča ima nečeg od atmosfere poznate bajke *Lepotica i zver*, po Mustafinoj iskonskoj dobroti i Zumrinoj izuzetnoj lepo-

¹⁶ Isto, 103.

¹⁷ Viljem Šekspir, *Romeo i Đulijeta* u: *Celukupna dela Viljema Šekspira*, prev. Borivoje Nedić i Velimir Živojinović, Kutura, Beograd, 1966, 47.

¹⁸ Tipologija pripovedača je preuzeta od Normana Fridmana prema: Vladislava Gordić, nav. delo, 54.

¹⁹ Miljenko Jergović, nav. delo, 5.

²⁰ Isto, 9.

ti. No sluti se da „srećnog kraja” nema. Junaci ostaju suštinski nepromenljivi, zatočeni u sebi samima. Kraj je otvoren, i upravo ta otvorenost pored namernih lakuna u tekstu, svrstavaju ovu priču u žanr kratke priče.

U priči *Jilduz* pripovedač je, kako se u poslednjoj rečenici otkriva, mrtvi asker koga je Abdulrahman Šiško, otac glavne junakinje, ubio u leškovom grmu u Ukrajini ne znajući koga ubija. Pripovedač, budući mrtav,²¹ poseduje specifično sveznanje i uvid u sve stvari *ovoga* i *onoga* sveta, ali je njegova vizura vojnička, ratnička, pa su njegovi komentari, i kad su ironični, takvi. Motiv devojke-ratnice jeste internacionalni, a nije redak ni u narodnoj književnosti sa prostora bivše Jugoslavije²² odakle ga Jergović preuzima. U ovom slučaju, kao osnovu za svoju priču on uzima pesmu koja počinje stihovima „Služim cara devet godin’ dana,/ niko ne zna da sam ženska glava”.

Jilduza poseduje neobičan dar „kojega bi se svaki čovjek i svaki živi stvor rado odrekao”,²³ dar da ne oseti bol. Postavši Jilduz, ona odlazi u rat, i zahvaljujući ovom daru iz njega se vraća kao junak, ali je dar u međuvremenu postao prokletstvo, jer se zaljubila u mladog Resula Travničanina. Bez sudbinskog dara koji ima ne bi bilo ni njene najveće sreće, ni najveće nesreće. Jilduz, koga je ljubav opet pretvorila u Jilduzu, umire od kasno spoznatog bola.

Tespih počinje anonimni pripovedač u *ja*-formi, ali odmah u prvoj rečenici nastavlja se pripovedanje u trećem licu („priča je išla ovako: bila je zima...”²⁴). Junak je Veroljub Bakrač, zastavnik prve klase u trenutku raspada JNA, koji se silom prilika nađe u ratu, na položajima oko Sarajeva. Umire posle rata, od infarkta, na ekskurziji u Grčkoj, kada u Epidaurusu slušajući pesmu *Šehidski rastanak*, koju pevaju dvojica mladića prepozna u jednom od stihova povik „Allahu ekber”, koji pokušava da potisne i zaboravi jer ga podseća na pogibiju četvorice mladića s početka rata za koju je indirektno kriv. Pesmu *Šehidski rastanak* i sam Jergović naziva „posebnim slučajem”,²⁵ jer nije reč o sevdalinci, „osim po osjećaju s kojim se pjeva i sluša”.²⁶ Melodija je stara srpska iz pesme *Nizamski rastanak*, navodi Jergović, a tekst je tokom bosanskog rata napisao Benjamin Isović, preimenovali pesmu u *Šehidski rastanak*.

Priča *Zapis* neobična je po autorovom poigravanju glavnim junakom. Teško je razlučiti ko je to zapravo: Karlos Gardel, Moric Albahari, hodža

²¹ U usmenoj lirici neretko se javljaju lirski subjekti koji sa *onoga* sveta u pesmi ispovedaju ono što ih i tamo tišti.

²² Videti npr. pesme *Kumina Zlatija*, *Zlatija starca Ćeivana*, *Ljuba ajduk-Vukosava*, *Sestra Đurković-serdara* i *Ženidba Jova Sarajlije* u: *Српске народне џесме, скупио их и на свијет издао Вук Стефановић Караџић, књиџа тирећа, у којој су џесме јуначке средњијех времена*, Просвета, Београд, 1976. ili *Vojevala s njime a nije je prepoznao i Kasno je otkrio kao djevojku* u: *Ljuba Ivanova. Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji*, zapisao i uredio Olinko Delorko, Matica hrvatska, Split, 1969.

²³ Miljenko Jergović, nav. delo, 20.

²⁴ Isto, 32.

²⁵ Isto, 364.

²⁶ Isto, 365.

Zaim ili Ibrahim-beg Kustura. Priču o prvoj trojici kazuje sveznajući pripovedač, koji pripada tipu *uredničkog sveznalaštva*, a priču sa dva kraja o Ibrahim begu Kusturi Gardelu i Albahariju kazuje hodža Zaim kao svedok događaja, ali ne želeći da sam sudi je li Kustura bio ubica ili nije, već to ostavlja svojim slušaocima. On, ipak, kaže: „Tako nastade i pjesma o suncu koje bi sjalo, a sjati ne može, jer ne može ni sunce gledati kako Ibrahim-bega svezanog vode da ga objese.”²⁷ Velika nepravda koja se čini junaku priče prenosi se na kosmički plan i narušava njegovo ustrojstvo. I Helije, užasnut stravičnim zločinom koji je Atrej počinio posluživši svom bratu Tijestu njegovu sopstvenu decu za večeru, promeni svoju putanju.²⁸

Zapis je priča koja se poigrava verovanjem u neumoljivosti i neumitnosti sudbine. Argentinac Karlos Gardel, ne znajući da vračare „ne čitaju sudbinu, nego je upisuju”,²⁹ prelazi pola sveta i dolazi u Sarajevo ne bi li mu hodža načinio zapis i tako neutralisao kobno proročanstvo Ciganke, koja mu je gledala u dlan. Gardel, uprkos zapisu, ipak gine u avionskoj nesreći, dva meseca pre isteka proročanstva. U Sarajevu, gde traži spas od sudbine, on nekoliko puta dolazi u kontakt sa Sonjom Solovjevom, koja je prva u Sarajevu zaigrala tango. Sluša je u hotelu kako peva, ali sve se završava na površnom susretu. A tajanstveni sveznajući pripovedač kaže: „Na kraju krajeva, samo mu je Sonječka Solovjeva mogla spasiti glavu. Da mu je rekla kako se zove, odakle je došla i čije su pjesme koje pjeva, Carlos Gardel se najvjerovatnije ne bi našao u tom avionu.”³⁰ Kako ga je Sonja mogla spasiti, to do kraja ostaje misterija, kao što za Morica (ali i čitaoca) ostaje bez odgovora ono poslednje pitanje s kojim ovaj Sarajlija umire u staračkom domu u Argentini: Kako je hodža Zaim znao za argentinske gradove, pampase, tango „i zašto je onako slatko, kao da polijeva agdu po baklavi, Gardela zvao gaučo”.³¹

Nesumnjivo najupečatljivija priča u inače izvanrednoj zbirci Miljenka Jergovića jeste *Halal*. Priča počiva na pesmi o oceubici koji čeka pogubljenje i traži oprostaj, halal, od majke. Jergović, polazeći od ove pesme, kazuje priču o neizmernoj bratskoj ljubavi i apsolutnom žrtvovanju koje iz nje proizlazi. Nevini mlađi brat preuzme na svoja pleća zločin starijeg brata, koji je u pijanstvu ubio njihovog oca. Salko, ružan i nevoljen, došao na svet u trenutku kad je ljubav njegovih roditelja već bila potrošena, senka u tuđim životima, čak i manje od toga, tako životom plaća ljubav i zaštitu starijeg brata Fajka, jedinu istinsku naklonost koju dobije u životu.

U ovoj priči Jergović oblikuje pripovednu strukturu analognu strukturi klapskih pesama, čija je osnovna karakteristika višeglasno pevanje u *a cappella* stilu, bez instrumentalne pratnje. U njima najpre glavni vokal peva

²⁷ Isto, 65.

²⁸ Драгослав Срејовић — Александрина Цермановић-Кузмановић, *Речник жрице и римске митологије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1979, 66.

²⁹ Miljenko Jergović, nav. delo, 53.

³⁰ Isto, 75.

³¹ Isto, 66.

tekst dok ga ostali prate glasom, ali bez teksta. Zatim svi pevaju temu, ali su im glasovi u različitim intervalima do muzičke kulminacije pesme. Miljenko Jergović ovu strukturu dosledno sprovodi u celoj priči. Glavni narator jeste Salko, koji mrtav leži na Trebeviću, u grobu bez belega, i čeka da dođu po njega i sahrane ga kao čoveka, da bi mogao da izađe pred presto Božji. Sve vreme on ponavlja svoje ime da ga ne bi zaboravio, razmišlja o sopstvenom životu, preispituje se da li je bio dobar, obraćajući se čitaocima. On uvodi ostale naratore rečenicom: „A jesam li mu sličio [pokojnom stricu Salku, dobrome čoveku, čije ime nosi], to nije na meni da sudim. Neka o tome govore ljudi.”³² Ljudi progovaraju i svi govore o oceubistvu, ili pokušavajući da razumeju ili izražavajući mržnju i osudu. Naizmenično se smenjuju Salko i ostali naratori: komšija Ismet Čajkanović, očeva sestra Vera/Munevera, brat Fajko, majka Fikreta, Orhan Demirović, zatvorski čuvar na smrt osuđenih, i, na kraju, sama Zemlja. Orhan sluti istinu, a samo je Zemlja celu zna — da bi zaštitio brata Salko je preuzeo njegov zločin.

Svaka neparna deonica teksta Salkova je. Postoji muslimanska izreka „Bog je liho i sve što je liho — drago mu je”, sa značenjem Bog je neparan, jedan, i zato mu je drago sve što je neparno. I samo Salkovo ime izvedeno je od Salih, *dobri*, pa ova priča postaje tako priča o sistematskom poništenju, ali i tragičnom trijumfu Dobra, pošto je u Salku neželjena i neshvaćena zapretana praiskonska dobrotu. Istu tragičnu dobrotu sagledavamo i u liku Orhana Demirovića, koji je, zato što je pomagao ljudima da pobegnu iz zatvora tokom Drugog svetskog rata, postavljen za predsednika komisije za izvršenje smrtnih kazni. Ovaj posao uništava svaki mir koji je on u životu imao ili mogao imati. Salko je njegov poslednji „slučaj” i Demirović zna da je u smrt poslao nevinog čoveka. Time se do osobenog paroksizma potencira životno stradanje dobrih i pravednih — onaj ko nije mogao da gleda patnju nijednog živog bića postaje svedok niza agonija.

Na simboličkom planu, moguće je još jedno tumačenje oceubistva: Salko nije fizički ubio svoga oca, ali jeste počinio simboličko oceubistvo okrenuvši se religiji i Bogu, u potrazi za ljubavlju koju nikada nije imao. Njegovog oca, Hamdiju, ubeđenog komunistu, ovo potpuno slama i scena u kojoj on sebi zabada značku sa Titovim potpisom pod nokat, u mukloj tišini, bez grča na licu, jedna je od emotivno najsnažnijih u celoj zbirci. Stavljajući na mesto svoga zemaljskog oca Boga, kao univerzalnu očinsku figuru, Salko ponovo uspostavlja narušenu vrednosnu vertikalu, ali i suštinski narušava porodični život i odnose.

Zemlja, kao poslednji pripovedač, javlja se ovde u svojoj arhetipskoj ulozi pra-majke i preuzima simboličku funkciju jedine majke koju je Salko imao. Pored Salka, samo ona zna u potpunosti tajnu očeve smrti,³³ i samo ona će biti Salkov svedok i pred licem Božjim. Pred ljudima se njeno sve-

³² Isto, 77.

³³ Fajko je do bezumlja pijan u času kada ubija oca.

dočenje ne računa. Kao nenapisani moto ove priče može se iščitati narodna poslovice „Zaklela se zemlja raju, da se tajne sve doznaju.”³⁴

Muzički precizna i sugestivna struktura priče, upečatljivo oblikovani pripovedači — naročito mrtvi Salko i majka Zemlja, stara nena kojoj pucaju kosti — te potpuni preokret na kraju, zajedno sa biranim i sugestivnim jezikom, svrstavaju Jergovićevu priču *Halal* među remek-dela u žanru kratke priče.

Veoma je zanimljiva i priča *Asag*, nastala po jednoj od najlepših bosanskih sevdalinki, koju samo malobrojni mogu otpevati kako treba, uprkos vrlo jednostavnoj melodijskoj liniji. Junaci ove pesme izuzetni su, svako u svom jasno ograničenom prostoru: „Alipaša na Ercegovini/ Lipa Mara na Bišću bijaše.” Ukoliko bi bilo koje od njih napustilo taj svoj prostor, poništio bi se njegov identitet, ali i identitet onog drugog. Sve što ova sevdalinka jeste, staje u poslednja dva stiha, kojima Mara odgovara na Alipašino pitanje da li bi pošla za njega: „Da me prosiš, ne bih pošla za te, / Da s’ oženiš bih se otrovala.”

Anonimni, ali snažno prisutni pripovedač u *Asagu* interesantniji je, možda, od priče o Mari i Alipaši, koju kazuje. Jergović transponuje sevdalinku u svoju pripovest, pesmu koja, kako kaže, u sebi „ima nešto od antičke tragedije”.³⁵ Jergović koristi tehniku skaza: jezik pripovedača koji je ubeden da sve zna i spreman da u svađi to i dokazuje sočan je, živ, baš kao i situacija u kojoj se obraća svom neimenovanom adresatu. Taj jezik je, svojstveno usmenom kazivaču, izrazito gnomičan, pripovedač stalno svodi i uopštava životna iskustva. Tako on kaže: „Samo najgori krvolok i mater znaju mjeru zla na zemlji. Krvolok zato što zlo čini, a mater zato što se zla plaši”;³⁶ ili: „Čim si ravan ljudima, veći si od sebe samoga”.³⁷ Sličnu gnomičnost srećemo i u pričanju hodže Zaima u *Zapisu*: „A zapravo su ljudi ufrčili razliku između turske i švapske vladavine. Ranije nisi smio reći ono što misliš, a sad ne smiješ raditi ono što bi htio. Zato je većina cara Franju po dobru upamtila. Svijetu je eglen draži, taman da je i blebetanje, od svega što ruke mogu napraviti.”³⁸

Zašto Mara i Alipaša nisu mogli biti zajedno, pripovedač ne kaže, ali kaže da je njihova priča, u neku ruku, i njegova. Nikada se nije oženio samo su njegovi razlozi za to manji od Marinih. On tu uvodi internacionalni motiv asaga, srednjovekovnog mača,³⁹ koji su zaljubljeni stavljali između

³⁴ Poslovice je autoru nesumnjivo poznata budući da je u neznatno izmenjenom obliku („Zavjetovala se zemlja raju da sve tajne saznaju”) navodi u svom romanu *Gloria in excelsis*, Jutarnji list, Zagreb, 2005, 114.

³⁵ Miljenko Jergović, nav. delo, 365.

³⁶ Isto, 106.

³⁷ Isto, 108.

³⁸ Isto, 65.

³⁹ „Mač u postelji, kojim se dokazuje čednost onih koji u njoj zajedno leže — jedna je od Tristanovih epizoda u nizu zavaravanja kralja Marka — postoji u pričama sa dalekog azijskog istoka, sa Kavkaza i drugde.” (Ирена Гришкат, *Предговор у: Повести о Триштану и Ижолти*, Просвета — Српска књижевна задруга, Београд, 1988, 17.)

sebe kao granicu, da se nikada ne dotaknu. Ne kaže kakva tajna obavija njegov život, ali pominje da je u njegovom životu postojalo nešto kao taj asag, ali da nije bilo njegov izbor. Zato ga se i tiče priča o Mari i Alipaši, a proklinje čitaoca ako pogrešno zaključi zašto je Mara birala kako je birala.

Vrlo je sugestivan i nepokretni, gotovo bestelesni pripovedač u *Temanu*, koji ni glavu ne može da pomakne, a kazuje priču za koju nema svedoka. U njegovom istovremeno skučenom i beskrajnom prostoru, oblikovanom u kontrastu ponjave na koju ga iznose pred kuću i neba koje posmatra, pesma *Kad Kauri Livno porobiše* pretvara se u priču. Pripovedanje mu je krajnje nepouzđano, a iz njegove nepokretnosti proističe osobena fascinacija telesnošću: Ahmo je najjači čovek na svetu, Fata najveća lepotica kakvu svet nije video, a kaurski vojvoda najveći razbojnik — sve je hiperbolisano. Ni u ovoj priči ljubavnici ne mogu biti srećni zbog onoga što su i što im je rođenjem zadato da budu.

U *Jatribu* pripovedač apsolutno sve zna, nepristrasan je, kreće se u vremenu napred-nazad. Čini se da u ovoj priči Jergović kao osnovu koristi teoriju haosa dovodeći u vezu dva po svemu nepovezana događaja. Jedan, koji se zbija pred Drugi svetski rat, u kome tada mladi Radoslav Kotroman, iznerviran nečim i njemu nejasnim, zbog stida ili nečeg težeg od toga, hitne slanik na sazliju i prelomi mu instrument na pola, prekinuvši pesmu baš u trenutku kad se u njoj razboljeva mlada Zubčevića Fata. Drugi događaj se odvija ravno šezdeset godina kasnije. Radoslavova unuka Sanja svojim životom okonča nedovršenu pesmu o Fati, koja mrtva daruje svatove koje nije dočekala.⁴⁰

Svojom turobnom i jezovitom atmosferom, misterioznom od početka, priča *Misir* podseća na Poove priče. Nastala je na osnovu narodne pesme *Zaspalo je siročić* i kao da se unekoliko izdvaja iz cele zbirke. Puna je nerazrešenih, gotovo sablasnih tajni. Dečak Aladin, kome je i ime bajkovito, o svom ocu zna sve iako mu niko baš ništa nije rekao. Njegovu majku odvođe trojica tajanstvenih jednorukih ljudi za koje stanovnici ostrva Suska veruju da su Misirci, ali niko ne zna ni ko su ni šta su, niti kojim jezikom govore. Od čega mali Aladin umire pred vratima kuće Ivana Zavišina u Primoštenju, takođe se ne kaže, niti zašto se Ivan oseća krivim zbog toga. Ostaje tajna i zašto je proklet, da poput Pavićevih junaka, stalno sanja isti, ali tuđi san.

Napetu atmosferu, kao pred zločin, ima i *Alkatmer*, u kome je pripovedač manijakalno obuzet lepotom udovice Begazde, njenim materinstvom i grehom, i njima se opsesivno bavi. Ne može sa sigurnošću tvrditi ko je ljudi Meho iz pesme *Meha majka luda oženila*. Je li to pripovedač ili njegova žrtva? Je li bilo ubistva dečaka ili ga je pripovedač umislio? Je li prosto umislio celu priču obuzet ljubomorom na hodžu i lepu udovicu i potrebom da ih kazni za njihov stvarni ili umišljeni greh?

⁴⁰ Reč je o pesmi *U Trebinju gradu vel'ka žalost, kažu*.

I *Gasul* je priča o ljubavi, o troje ljudi koji su odrasli zajedno, dva muškarca, Enveru i Zahiru, i neimenovanoj ženi, koja im je obojici obeležila živote. Pripovedač je Zahir koji se obraća odsutnom prijatelju Enveru, koga je, zbog ljubomore, zamalo ubio, i priča mu svoju priču dok se bori da ne zaspi, kako jutro ne bi odmah stiglo i kako ne bi morao da se surva u dan, u kome ga u gasulhani, mrtvačnici, čeka poslednji susret sa voljenom ženom. Priču govori retrospektivno od njenog čudnovatog rođenja, kada su je jedva od smrti oteli na mubareć veče, najsvetije veče u godini za Muslimane. Zatim prati njihovo odrastanje te njegovo, Zahirovo, zaljublivanje u nju, i pokušaj ubistva Envera, u kojeg se ona zagledala, te boravak u zeničkom zatvoru.

Naročito je zanimljiv lik Stjepe iz epizode u zatvoru. Zahir kazuje da je Stjepo imao glas „kao bulbul” i da je tačno znao kome koju pesmu da peva. Njemu je otpevao *Djevojka se suncu zamjerila*. Stjepo, dakle, poseduje specifično sveznanje. Zločin, zbog koga je u zatvoru, toliko je stravičan da ga potpuno poništava kao ljudsko biće, te on prelazi *s one strane* i stiče osobenu vidovitost. I sve biva baš kao u pesmi: ohola lepotica dobija hudu sreću, a Zahiru se život konačno svede na to, da posle svih ljudi koje je gasulio, kupao pred sahranu, nju, koja ga zbog toga što je gasul nije htela — ne okupa.

Mekteb se po svom humornom tonu izdvaja iz cele zbirke. Jergović iz sevdalinke crpi i njen specifičan humor koji je u ovoj priči izrazito dominantan, ali čak i ovde na površinu probija teška, jergovićevska tuga kroz paralelno pripovedanje Mostarca Nisimovića o njegovoj nerođenoj kćeri i o čudnovatom Omerovom mektebu sa tri stotine devojaka koji je uzburio ceo Mostar.

Priča *Lepant*, nimalo slučajno, završava zbirku. Pored okvirne priče iz sadašnjosti, koja govori o Lani Hrvat i njenoj potrazi za savršenim oblukom s rupom u sredini koji će joj doneti sreću, u ovoj priči dovode se u vezu četvorica ljudi, po svemu različitih. Pisac se služi filmskom tehnikom kratkih rezova, koji se pravilno smenjuju, da bi povezao svoje junake. Prvi je Jakiša Matutin, iz Zaostroga, koji završi na hvarskoj galiji da njegova porodica ne bi pomrla od gladi. Drugi je Dabiša, priglupi i dobroćudni div, seljak iz okoline Trebinja, kome Ramizbeg poštedi život i proda ga u roblje umesto da ga živog skuva u smoli. Treći je Pjetro Domeniko Sanktis de Venedeto, Venecijanac, matematičar, iscelitelj, pesnik, redovnik svetog Franje koji reši da svom ugledu doda i junaštvo boreći se protiv nevernika. Četvrti je Mehmed Skadranin, Arnaut sa obala Skadarskog jezera, mistik i savršeni poznavalac mora i vetrova. U bici kod Levanta 1571, najstrašnijoj koju je Mediteran video, sučeljavaju oni svoje male živote, nevažne u velikoj priči istorije, i nalaze smrt na istom mestu.

Četiri stotine godina kasnije, na plaži u Zaostrogu Lana pronalazi parče ljudske kosti baš onakvog oblika za kakvim traga. Jesu li to ipak uslišene molitve Jakišine žene da joj more vrati muža kući? Priča, a samim tim i zbirka, završavaju za Jergovića potpuno neočekivanim optimizmom: Lana veruje da joj kamen za koji je analizom ustanovljeno da je kost ipak donosi sreću i nije ga se spremna odreći, baš kao ni sreće.

Priča *Lepant* nastala je na osnovu moćne i strašne klapske pesme *Kod Lepanta, sunce moje*, koju je napisao Ljubo Stipšić Dalmata. Dakle, Jergović se ne koristi isključivo pesmama usmenog postanja, iako su sevdalinke primarno vrsta usmene lirike, baš kao i klapske pesme. Međutim, često se dešavalo da pesme poznatih pesnika dožive naknadnu folklorizaciju, i kao takve zažive u narodu. Primer su pesme Alekse Šantića, Osmana Đikića, Safet-bega Bašagića, kao i sasvim neobična sudbina pesme *Azra* Hajnriha Hajnea, kod nas poznatije pod naslovom *Kraj tanana šadrvana*, koja u prevodu živi svoj sevdalijski život. Stoga se ne može govoriti isključivo o usmenoj lirici kao podlozi za ovu Jergovićevu zbirku. U njegovom konceptu, sevdalinka i klapska pesma postaju više od pesama iz naroda, one postaju kulturni kod, način života i nošenja sa njim. Iz svake od njih izbija dert, a njega je „zaludu objašnjavati onome tko ga nije doživio. Riječ je perzijskog porijekla, označava jad brigu, muku i bol, ali zapravo ništa od toga”.⁴¹

Kao jedan od najvećih kvaliteta ove knjige javlja se bogat i raskošan jezik, istovremeno gust, zbijen, i na momente teško prohodan zbog obremenjenosti brojnim turcizimima, ali upravo to ga čini visoko poetičnim i životnim. Nasuprot njemu, oblikuje se jezik pripovedača našeg vremena, visoko artificijelan, književni, bez dijalekatske obojenosti što doprinosi stilskoj raznovrsnosti cele zbirke.

Jergović se u ovoj knjizi još jednom vraća Bosni, svojoj omiljenoj temi, i potpuno ispravnim čini mi se sud Josipa Mlakića „da je Jergović ovu knjigu ciljano, kao nijednu drugu dosad, pisao za čitateljsku publiku kojoj Bosna nije *terra incognita*”.⁴² Istovremeno, od realnog prostora Jergovićeva Bosna postaje i prevashodno poetski, irealni, egzotični prostor nanovo promišljenog derta i sevdaha. Jergović ovom knjigom još jednom dokazuje da je pisac „identitetnog pluralizma”.⁴³

U zbirci priča *Inšallah, Madona, inšallah* Miljenko Jergović je u celosti uspeo da transponuje samu po sebi sinkretičnu pesmu — sa muzikom, melodijom, tekstom, načinom izvođenja, emocijom koju nosi, u samo jedan medij — reč, odnosno, priču, koristeći se pri tom tehnikama karakterističnim za savremenu muzičku produkciju ili film, te bi se sa sigurnošću moglo reći da je njegov intermedijalni eksperiment uspeo.

Jedna od definicija kratke priče kaže sledeće: „Idealna struktura kratke priče odlikuje se jedinstvom radnje, tona, raspoloženja i utiska, a duga je upravo toliko da se može pročitati u jednom dahu.”⁴⁴ Ako je suditi po njoj, onda je Jergović majstor kratke priče, a ova zbirka to potvrđuje jer u njoj

⁴¹ Miljenko Jergović, nav. delo, 368.

⁴² Josip Mlakić, *Dvori od slova, Svjetlo riječi*, Godina XXII Broj 260, Sarajevo, studeni 2004. Tekst preuzet sa sajta <http://www.svetlorijeci.ba/arhiva/html/2004/11-2004/html/revija/kultura4.html>

⁴³ Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti. Suvremena književna republika*, Svezak IV, Marjan Tisak — Slobodna Dalmacija, Split, 2004, 253.

⁴⁴ M.[ira] Đ.[orđević], *Kratka priča*, u: *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, fototipsko izdanje, Romanov, Banja Luka, 2001, 403.

čak ni priče znatno veće dužine ne izlaze iz okvira ove definicije. Naprosto, oduzimaju dah, pa se i one tako i čitaju — u jednom dahu. *Inšallah, Madona, inšallah* je dosad⁴⁵ najbolje Jergovićevo delo, koje samo učvršćuje njegovu, ionako suverenu, vodeću poziciju u savremenoj hrvatskoj i bosanskoj književnosti.

POPIS IZVOĐAČA I PESAMA KOJE SU KORIŠĆENE

1. Zehra Deović, *Okreni se niz dul bašču*
2. Behka i Igbal Ljuca, *Služim cara devet godin' dana*
3. Safet Isović, *Šehidski rastanak*
4. Safet Isović, *Sunce bi sjalo, sjati ne može*
5. Hasiba Agić, *Tri ptičice lastavice jednim glasom pjevale*
6. Himzo Polovina, *Alipaša na Hercegovini*
7. Beba Selimović, *Djevojka sokolu zulum učinila*
8. Šerif Manko, *Meha majka luda oženila*
9. Klapa Iskon, *Zaspalo je siročje*
10. Klapa Nostalgija, *Ka' smo zdigli crjenu kapu*
11. Safet Isović, *Đul Zulejha*
12. Nada Mamula, *Bosa Mara Bosnu pregazila*
13. Emina Zečaj, *Kad Kauri Livno porobiše*
14. Himzo Polovina, *Ima l' jada k'o kad akšam pada*
15. Himzo Polovina, *U Trebinju gradu, vel'ka žalost kažu*
16. Emina Zečaj, *Djevojka se suncu zamjerila*
17. Esad Kovačević, *Put putuje Latif-aga*
18. Vokalisti Salone Solin, *Kod Lepanta, sunce moje*

LITERATURA

- Đ.[ordević], M.[ira], *Kratka priča*, u: *Rečnik književnih termina*, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, fototipsko izdanje, Romanov, Banja Luka, 2001.
- Delorko, Olinko, zapisao i uredio, *Ljuba Ivanova. Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji*, Matica hrvatska, Split, 1969.
- Гордић, Владислава, *Хеминџеј. Поеџика крајџке љриче*, Матица српска, Нови Сад, 2000.
- Grčić, Marko, *Miljenko Jergović i Bosna koje više nema*, Književna republika, 9/10, 2, 2004.
- Грицкат, Ирена, *Предџвор у: Повесџ о Триџџану и Иџџџи*, Просвета — Српска књижевна задруга, Београд, 1988.
- Jergović, Miljenko, *Drugi poljubac Gite Danon*, V.B.Z. Zagreb, 2007.
- Jergović, Miljenko, *Gloria in excelsis*, Jutarnji list, Zagreb, 2005, 114.
- Jergović, Miljenko, *Inšallah, Madona, inšallah*, Civitas, Sarajevo, 2004.
- Jergović, Miljenko, *Ruta Tannenbaum*, Durieux, Zagreb, 2006
- Михајловић, Борислав, *Бановић Сџрахџа*, у: Слободан Селенић, *Анџологија савремене срџске драме*, СКЗ, Београд, 1977.
- Mlakić, Josip *Dvori od slova, Svjetlo riječi*, Godina XXII Broj 260, Sarajevo, studeni 2004. Tekst preuzet sa sajta <http://www.svjetlorijeci.ba/arhiva/html/2004/11-2004/html/revija/kultura4.html> (20. 10. 2005)

⁴⁵ Zaključno sa romanom *Ruta Tannenbaum*, Durieux, Zagreb, 2006. i zbirkom izabranih priča *Drugi poljubac Gite Danon*, V|B|Z, Zagreb, 2007.

Пешикан-Љуштановић, Љиљана, *Неке сличности и разлике српске и муслиманске усмене лирике из Санџака*, Гласник Етнографског института XLV, Српска академија наука и уметности — Етнографски институт, Београд 1996.

Prosperov Novak, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti. Suvremena književna republika*, Svezak IV, Marjan Tisak — Slobodna Dalmacija, Split, 2004, 253.

Срејовић, Драгослав — Цермановић-Кузмановић, Александрина, *Речник ђрчке и римске митологије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1979.

Српске народне ђјесме, скупио их и на свијет издао Вук Стефановић Караџић, књиђа ѡрећа, у којој су ђјесме јуначке средњијех времена, Просвета, Београд, 1976.

Šekspir, Viljem, *Romeo i Đulijeta u: Celukupna dela Viljema Šekspira*, prev. Borivoje Nedić i Velimir Živojinović, Kutura, Beograd, 1966.

Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.

Isidora Gordić

THE TRANSPOSITION OF SEVDALINKA IN THE COLLECTION OF STORIES
INŠALLAH, MADONA, INŠALLAH BY MILJENKO JERGOVIĆ

Summary

This paper presents the manner in which Miljenko Jergović successfully transposes songs, sevdalinka and klapa's song into a prose, that is, into the collection of stories *Inšallah, Madona, inšallah* by utilizing techniques characteristic to contemporary music production, like remix and sampling. Deceptive uniformity of sampling offers a variety of narrators, which is efficiently exploited by the author who seizes the poetics, language and emotions of sevdalinka and klapa's song and adapts them to himself and his modern sensibility in the best way possible. This collection, as an accomplished intermedial experiment, has established Jergović's supreme position in contemporary Croatian and Bosnian literature.

Марина Обижајева

ОНТОЛОГИЈА ПРВИХ СРПСКИХ ГРАМАТИКА (ЦРКВЕНО)СЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА ЗА СРБЕ

У раду се у контексту дијахронијског простора историје словенских књижевних језика реконструира онтологија школско-граматичких дела Стефана Вујановског и Аврама Мразовића, која су се, крајем XVIII и почетком XIX века, користила у настави матерњег књижевног језика за Србе у Хабзбуршкој монархији. Истраживање такође разоткрива екстралингвистичке разлоге због којих су биле састављене ове граматике.

Кључне речи: историја граматике, Срби у Хабзбуршкој монархији, српски књижевни језик, Вујановски, Мразовић

У збирци Библиотеке Матице српске налази се рукопис „Руководство къ славенстѣй грамматичѣ во употребленіе народныхъ училищѣ. Въ кесаро=кравлевскихъ державахъ; списано Стефаномъ Вујановскимъ Наукъ управителемъ. ѿдобреніемъ Правителствующихъ въ Виеннѣ. издано тѣпомъ Благор. Ф. Курцбека, 1785” (сигнатура РР II 45). Проучавањем историје састављања и постојања овог текста¹ потврђено је да рукопис представља школски препис граматике Стефана Вујановског, који је урађен око 1785. године у румској гимназији на течају Василија Крстића. Констатовано је да је у препису сачуван текст прве потпуне граматике (црквено)словенског језика за Србе у Хабзбуршкој монархији коју је саставио Стефан Вујановски између 1779. и 1785. године. Без обзира на то што није било објављено и постојало је само у преписима, ово дело, упоредо са објављеним *Приручником за љравилно чийање и љисање* Вујановског, као и *Приручником из словенске ѣрамайике* и *Приручником за словенско љравилно чийање и љисање* Аврама Мразовића, постало је императивни текст на српским територијама Хабзбуршке монархије, захваљујући коришћењу у школској настави, која се тих година активно развијала у оквиру тзв. Фелбигерове реформе у читавој земљи. Начини представљања језика код ова два аутора, делимично узроковани њиховим избором узора и ослањањем на различите словенске граматичке изво-

¹ В. Обижајева, 2003.

ре, изазвали су крајем XVIII века језичку полемику у српском друштву у Војводини.

Метајезик ових граматика формиран је под утицајем бечке граматике немачког језика Фелбигера, а уз очување и поједностављење традиција словенске граматике. Механизам састављања првих српских граматика матерњег језика представља адаптацију словенских граматика од ауторитета уз превод са немачког језика. Њихов језик—денотат можемо сматрати хибридном варијантом црквенословенског језика, који је био намењен за српску науку, унутрашњу администрацију и књижевност.

Наш приступ овом раду јесте гранично полазиште између историје културе и историје књижевног језика, које би могло расветлити шта је за Србе у Хабзбуршкој монархији представљала граматика уочи појаве предлога Вука Караџића, те каква су теоријска схватања постојала у вези са, да употребимо савремени термин, кодификованим језиком Срба. Наравно, за проналажење нити које ове текстове везују за одређени хронотоп, потребна нам је бројна грађа.

*Напомене у вези са историјом граматике
на просторима православних Словена*

Један од подстицаја да појаву прве српске граматике (црквено)словенског језика размотримо у оквирима ретроспективе развоја словенских граматичких размишљања у целини јесу и речи Наталије Запољске, која вели: „Културни радник — књижник,² преводилац, справшчик,³ књижевник — осећа да припада Великом Времену. Ма колико значајно било искуство језичке рефлексije, оно је увек везано за преосмишљавање искуства претходника и за покушаје стварања принципа значајних за све.”⁴

У европској историји језика процес културолошког преосмишљавања књижевног језика почиње унутар књижевне културе тако да и импулси овог процеса могу бити уочени у динамици дате културе, а не само у спољним утицајима. Наиме, адаптација књижевног језика према локалном некњижевном језику може се схватити и као кварење језика. „Принцип дистанцирања од народног језика чинио је незаконитим обраћање књижника властитом живом језичком искуству, те се због тога јављала потреба за регулацијом друге врсте, оне која

² Књижником називамо средњовековног хришћанског писца, односно преписивача, уредника, понекад и учитеља, знаоца и тумача Светог писма и Богослужбених текстова.

³ Справшчик — после појаве штампарства монах или световњак који је владао словенском, грчком или латинском граматиком, знао више језика и био овлашћен да се баве припремом текста за исправно издање; данашњи уредник издања, приређивач и лектор.

⁴ Запољска, 1999, 3.

се није односила на говорно искуство књижника, него се изражавала у систему апстрактних правила. Појава таквих правила указује на развој граматичког приступа књижевном језику.”⁵

Потреба за граматичком регулацијом узрокује појаву разноврсних граматичких списа. Разрада граматичког градива се повезује са достојанством (*dignitas*) датог књижевног језика а граматика постаје најважнији критеријум за процену исправности текста.

Назив *граматика* је веома рано повезиван са такозваним техничким описом језичке норме и у том суженом значењу је из античког и византијског света стигао у средњовековну Европу. Код православних Словена појам *граматика* наслеђен је из Византије и схватан као ортографија, као учење о основним елементима кода црквенословенског писма. Реч је о школском приступу који је, рецимо на подручју Московске Русије био доминантан све до средине XVII века, приступу у којем се чува схватање да је граматика везана за етимологију речи $\gamma\rho\alpha\mu\iota\alpha$ =слово, из чега следи да је граматика „уметност репродукције слова” и „наука о његовом дешифровању”.⁶

Опис пак граматичке структуре језика као посебне врсте знања, опште слике организације језика, али без кодификовања норме и система полазних елемената при стварању новог текста, у словенској традицији имао је посебан назив *Осмочастіе, осмочастный разумъ, осмочастное ученіе*. ☩ *осмихъ частехъ слова* јесте и назив најстаријег сачуваног граматичког списа код Словена (око XIV века, Србија или Бугарска; објавио га је Јагић, и то 1896. године). Средином XIV века овај трактат је био познат у Србији и на Светој Гори. Реч је о преводу односно компилацији неколико византијских извора, што је још један од доказа специфичности развоја словенске граматике. Наиме, сматра се да је прототип словенског текста могао бити прерађени у Средњем веку чувени старогрчки оригинални текст Дионисија Фракијског.⁷ Део трактата показује изузетну блискост са граматичком теоријом Аполонија Дискола, оријентисаном на синтаксу,⁸ која иначе није била баш популарна у средњовековној Грчкој, али је, како сведочи трактат ☩ *осмихъ частехъ слова*, код Словена, и даље на периферију византијског културног света, стигла истовремено с *Граматијом* Дионисија Фракијског. Као извори ☩ *осмихъ частехъ слова* сматрају се византијске граматике Мануила Москопула и Хоиробоска, граматике у којима су термини и дефиниције стоичке школе преосмишљени у духу византијске теологије.⁹ Најстарији словенски трактат о језику граматички методолошки одређује статус саставног дела богословља.

⁵ Живов, 1996, 43.

⁶ Кузминова, 2002, 8–9.

⁷ У науци се ауторство Дионисија Фракијског оспорава.

⁸ Николски, 1999, 10–11, 31.

⁹ В. Захарјин, 1995.

Статус граматике као саставног дела теологије код православних Словена потврђује и *Сказаніе изьявленно о писменехъ* Константина Костенечког (почетак XV века, Србија, објавио Јагић 1895, стр. 383—487), које се, у својству извештаја за светог деспота Стефана Лазаревића о мерама неопходним за очување црквене књижевности у Србији, ослања на читаочево добро познавање предговора *Тумачењу Јеванђеља ѿ Матјеју* блаженог Теофилакта Охридског.¹⁰

Трактат *Ѡ осмихъ частѣхъ слова* доспева у Русију преко Бугарске, и то почетком XV века. По свом термилошкој систему он се може сматрати извором и руске граматичке традиције.¹¹ Године 1586. трактат је штампан у Вилну (тадашње подручје Југозападне Русије, данашњи Вилнус), и постао извор за јужно-западно-руске граматике *Аделфойтес* (1591. године), затим граматике Лаврентија Зизанија (1596. године) и Мелетија Смотрицког (1619. године). На њега се ослонио и тумач Димитрије Герасимов, када је крајем XVI века за своју личну употребу превео са латинског *Ars minor* Елија Доната.¹²

Током XVI—XVII века приступ исправљању, односно провери исправности текста према имагинарном идеалном извору, код источних Словена се заснивао на верности традицији и под иностраним утицајем, пре свега грчким, светогорским и јужнословенским католичким (преподобни Максим Грк, браћа Лихуди, Далматинац Венијамин, Јурај Крижанић и други). Доласком Максима Грка у Москву 1518. године граматичко знање и наука и ту постају „начало и коначје всякому любомудрїю”,¹³ а разрађеност граматичког градива везује се за достојанство (*dignitas*) језика. Овакав приступ граматици драстично мења однос између узорних текстова и граматичких регулатива, односно допушта да се узоран текст може саставити уз помоћ граматичких правила. Управо је за рад Максима Грка везан почетак „књижне справе” засноване на граматици.¹⁴

Сви источнословенски граматички пројекти су се, у већој или мањој мери, ослањали на трактат *О осмихъ частѣхъ слова*, али су у извесној мери били оријентисани на страни културолошки предло-

¹⁰ В. Јагић, 1896, 247; Лукин, 1999, 46—47.

¹¹ В. Јагић, 1896, 38 сл; Ворт, 1983, 14—21; Кузминова, 2002, 7—9.

¹² Јагић, 1896, 524 сл; Ворт, 1983, 76—165; Живов, 1986, 93—107; Мечковска, 1984, 38—40; Захарјин, 1995. § 1.1.2.

¹³ Јагић, 1896, 333.

¹⁴ *Књижна справа* је организован од стране руских црквених и световних власти систем исправљања богослужбених текстова а на основу већег броја старијих црквено-словенских, грчких (а касније и западних) извора. Књижна справа постаје посебно актуелна настанком штампарства у Русији. Средином XVII века близу Москве се отвара и јавна школа за припрему *сїравщчикѧ* — „већа стручна спрема” од чтеца и писца, односно преписивача (в. напомену 3). Књижна справа је у Русији највише маха узела после 1620. година. Тек касније, у доба царевања Алексеја Михајловича, књижна справа поприма карактер црквене реформе. О трагедијама књижне справе в. Флоровски *Противуречности XVII века* (2. поглавље „Књижна справа”).

жак,¹⁵ што потврђује чињеницу да је историја словенских граматичких размишљања пре свега историја дијалога језика и култура, дијалога који се рађа приликом сусрета култура различитих светова *Slavia Orthodoxa*, *Slavia Latina* и западноевропских традиција.

Процес трансформације језичке свести био је општеевропског карактера, с тим што се у различитим деловима Европе одвијао различитом брзином и уз специфичности националне традиције и локалних услова, те су и резултати били различити. Полазна тачка ове трансформације крије се у верској борби узрокованој реформацијом и контрареформацијом.

„Грамматички прилаз тексту (и поред свих могућих примедби) подрива представу о светости најстаријих текстова. Нова свест допушта научно усавршавање базног корпуса текстова (Светог писма и богослужбених књига) и доводи до потребе за филолошком интерпретацијом и критичком анализом текста.”¹⁶

Код православних Словена промене у језичкој свести шириле су се од XVI века са југозападних руских територија.¹⁷ У Московској Русији су ове промене биле веома компликоване и дошле су до изражаја у полемичким текстовима присталица и противника црквене реформе патријарха Никона.¹⁸ У XVII веку се на бугарским територијама појављују новобугарски преводи *дамаскина*.

Из списка и одломака XVI—XVII века види се да су московски књижници највише користили граматике настале на просторима Југозападне Русије, односно данашње Украјине и Белорусије, од којих треба издвојити три већ поменута текста.

„АДЕЛФОТИС, Грамматика доброглаголиваго Еллинословенскаго языка, совершеннаго искусства осми частей слова по наказанію многоименитому Россійскому роду во Львовѣ въ друкарни братской, року 1591”, састављен „спудейми”, односно студентима школе у Лавову, где се у оквиру једне граматике описују чињенице грчког и црквенословенског језика. *Аделфотис* је пре свега приручник за учење грчког језика. Високи статус грчког језика као језика Новог завета одговара принципу *ad fontes* (ка изворима). Статус пак црквенословенског језика упоређује се са статусом латинског језика и он се исправља у правцу „елеганције” и преосмишљава у духу концепта *елинословенског језика*.

„Грамматика Словенска съвершенаго искусства осьми частей слова и иныхъ нуждныхъ, ново съставлена Л. З.” Лаврентија Зизанија, штампана 1596. године, и поред утицаја западноевропских теорија

¹⁵ Рецимо, украјински народни дијалекат — „прости језик” — већ у XVI веку имао је свој нормиран прототип у облику књижевног пољског језика а последњи је корелирао с новим, пристиглим из Италије и Немачке „елегантним латинским језиком”.

¹⁶ Живов, 1996, 50.

¹⁷ В. Толстој Н., 1963.

¹⁸ В. Флоровски *Прошвиуречности 17. века*.

представља црквенословенску граматiku. Она је прерада *Аделфойтеса*, мада аутор изјављује: „Зри же, яко и первая есть словенская грамматика.” У својству метакоментара Зизаниј се служи и *йросѣом мовом*, односно простим језиком. Предговор је посвећен похвали знању, јер „любезнейшій словенскій нашъ языкъ” формира „светлый разумъ чловечій”.

„Грамматики славенския правильное сунтагма” је састављена у Вилну (данашњи Вилнус) а објављена у Јевју 1619. године, и то трудом, „потщаниемъ многогрѣшнаго мниха” Мелетија Смотрицког (1577—1633). Постала је најзначајнији споменик руске граматичке традиције XVII века као и основ за касније словенске граматике. Ова граматика је била резултат културног такмичења са унијатством, с престижем латинског и грчког језика и супротстављања Кијева и Москве.¹⁹ У граматници Смотрицког су се сјединиле западне и православне словенске граматичке традиције. За разлику од западнословенских граматика, Смотрички најављује реформу језика без реформе вере: нема прелаза од наднационалног језика ка народном, него се у реформи наднационалног језика прелази од виших књижевних облика ка мање књижевним. Смотрички допушта прости језик који је ниже рангиран од књишког црквенословенског језика, али не сматра прости језик језиком нове вероисповести. Граматика Смотрицког је већ 1648. године прештампана у Москви, уз промене у акцентском систему и у систему именских деклинација. Отвореност и неуравнотеженост система, комбинаторност методе граматике Смотрицког омогућиће да ова граматика послужи концепту (црквено)словенске граматике код Московљана, Срба, Хрвата и других, затим у процесу кодификације простог језика у својству књижевног (граматика украјинског језика Ужевича, руске граматике у доба реформе Петра Великог и друге), и као треће за стварање концепција универзалног словенског језика (на пример, општесловенски језик Јураја Крижанића).

Многобројни преписи ових граматика са руских територија нуде два сучељена схватања појма граматике. Реч је о приступу Московске Русије, доминантном све до средине XVII века, где се чува већ поминуто схватање граматике везано за етимологију речи $\psi\alpha\lambda\lambda\omicron\gamma$ =слово и погледа Југозападне Русије где се под утицајем латинског Запада, појам граматике више односи на опис различитих нивоа структуре језика.

У том преломном периоду узрок специфичности језичке ситуације код православних Словена био је, пре свега, у одсуству супротстављености двају језика културе, за разлику од Западне Европе где су вековима пре појављивања идеје „достојанства простог језика” у језичкој свести постојала два језика културе — латински и народни

¹⁹ Панченко, 1996, 55—56.

(национални) језик.²⁰ Код православних Словена је постојао јединствен језик књижевне културе — црквенословенски — те је зато остваривање идеје простог језика било немогуће једноставном прерасподелом функција између црквенословенског и народног језика. Теоретски су за православне Словене постојале две могућности развоја идеје простог језика (и то много теже за остваривање него у западно-европској варијанти):

1. Стварање новог књижевног језика супротстављеног црквенословенском;

2. Расподела и развој функција међу јединицама књижевног језика, при чему се једном пољу језичких јединица придаје статус припадања простом језику.

Може се рећи да су током стварања новог књижевног језика обе могућности биле испробане од стране појединих књижевника и учених друштава и на руским и на српским просторима, и то на оним руским просторима који нису били директно суочени са опасношћу католичког или протестантског прозелитизма, одакле је и долазио подстицај за стварање књижевности на „простом језику”, и на српским територијама Аустроугарске које су биле непосредно угрожене прозелитизмом, иако се на оба ова простора тежило ка традиционалном. Крајње поједностављено, може се рећи да је на првој могућности инсистирао Петар Велики у својим реформама у Русији, а да је у Србији ову шему применио Вук Караџић. Друга шема се разрађивала у Русији и у Војводини током XVIII века.

Стога принципијелан значај има покретање језичких расправа о језику које сведоче о филолошкој рефлексiji и чији је резултат ново схватање претходне књижевне традиције, не као објективне еволуције језика него као објекта који је подложен исправљању.

2. Екстралингвистичка ситуација код Срба у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку

Историја књижевних језика јесте историја језичке норме.²¹ Специфичност еволуције језичке норме јесте то што се некадашњи процеси у језику данас могу дефинисати кроз представе носилаца тог језика о властитом језику. Кључну улогу у реконструкцији језичких сазнања књижника из доба пре формирања научне парадигме играју чињенице из њихове метајезичке рефлексije, пре свега подаци из граматика и граматичких дела,²² аргументи теолошко-језичких, а то-

²⁰ В. Обижајева, 1999.

²¹ В. Успенски, 1987.

²² Кузминова, 2002, 7: „Граматицка дела чија се жанровска специфичност одређује истовременом фиксацијом у њој језика и мисли о језику његових корисника јесу кључни извор за реконструкцију језичке свести на овом или оном синхронном преку.”

ком XVIII века и политичко-језичких расправа, као и методолошки предлошци за наставу језика. Један од основних проблема са којима се сусрећу истраживачи граматичких есеја претходних епоха јесте наметање савремених схватања језика, посебно књижевног, књижницима старијег доба.

Стереотипна и општеприхваћена рецепција европског културног развоја у XVIII веку јесу *просветиљство* и *национални прејород*. С друге стране, већ барок мења сам карактер филолошких истраживања, будући да је филологија принуђена да трпи конкуренцију тачних и природних наука које се нагло развијају, те почиње да користи логичке и математичке методе.²³

У XVIII веку код свих православних Словена прво кључно питање језичког опредељења јесте питање односа према статусу и области коришћења црквенословенског језика, односно одређивање дистанце између црквенословенског и простог језика, а кроз призму граматичких приступа који, како смо већ помињали, руше везу између филологије и теологије. Проучавање овог питања код Срба у Аустроугарској од посебног је значаја јер је метајезичка ситуација на овој територији у многим носила јединствен карактер иако је била многострана.

Други параметар јесте одређивање јачине и праваца страних утицаја, који се у Европи XVIII века вишеструко преплићу. Осим тога, у свету православних Словена појављује се и нова одредница — инословенски утицај који је везан пре свега за нестајање феномена *Slavia Orthodoxa*, као и за утицај руске редакције црквенословенског језика.

Почетком XVIII века језик словенске литургије нашао се под утицајем штампаних богослужбених књига, пре свега московских. У другој половини XVIII века са издањем „Јелисаветинске Библије” (1751. и 1756) рађа се феномен узорног ново-црквенословенског језика, језика кодификованог и нормираног. Од тада и код православних Словена *dignitas* језика и правила стварања текста одређују граматика, речник и реторика. Развој, пак, језика црквене књижевности кренуо је од хибридних (словеноруски, рускословенски, словеносрпски и словенобугарски) према живим језицима.²⁴

²³ Као илустрацију наведимо да је 1773. године Папа укинуо ред језуита, у оквиру којег се налазила већина школа и Универзитет у Бечу, после чега је Универзитет прешао држави, што је, између осталог, олакшало и повећало упис студената православне вероисповести. Тада је био промењен наставни план и универзитетски курсеви: уместо теологије, филозофије, права, латинског и грчког језика, који су били доминантни, видно је повећан удео природних и друштвених наука на опитној и аналитичкој бази, пре свега на Медицинском факултету. Године 1752. у правцу „научних сазнања” реформисани су Филозофски и Теолошки факултет, тако да су, рецимо, на Филозофском факултету уведени физика, природна историја и етика. Године 1753. на Правном факултету је уведен предмет „природно право”.

²⁴ „Штит и тврђава” (израз В. Тредијаковског) словеноруског и словенобугарског постао је црквенословенски језик (в. Инокентиј, 1999). О словеносрпском в. Демић, 1991.

За Србе је XVIII век у Хабзбуршкој монархији почео царским привилегијама из 1690—1695, привилегијама које су углавном гарантовале слободу вероисповести и очување црквене управе. Упркос отпорима и притисцима Срби су, не само тада него и касније, успели да регулишу и сачувају свој, привилегијама зајамчен, народноцрквени положај у Хабзбуршкој монархији. Добијањем права да оснива српске школе у Јужној Угарској, Српска црква је знатно проширила своју друштвену моћ, али је с друге стране морала властима да докаже своју способност за решавање овог задатка како не би дозволила језуитима да преотму православне школе.²⁵

Као што је познато, после Велике сеобе и одмах након добијања дозволе да Срби у Хабзбуршкој монархији отварају своје школе, митрополит Мојсије Петровић се, како због недостатка властитог кадра тако и у страху од католичког пропагирања уније, обратио Петру Великом за помоћ Српској цркви и школи. Духовна помоћ коју су Руси пружили Србима није била усамљен случај, него део духовне узајамности у православном словенском свету (*Slavia Orthodoxa*). Иако се тврди да је „један од најочљивијих резултата велике друштвене моћи цркве, у периоду од 1725. до 1770/1780, било планско ширење руског просветног и културног, а посредно и политичког утицаја међу Србима,”²⁶ истовремено се мора имати у виду да су „захтеви живота у новој држави убрзо наметнули потребу систематског образовања српског становништва и доброг познавања државних језика — немачког, латинског и мађарског...”²⁷

У то доба у Русији је већ узела маха језичка и школска реформа Петра Великог, за коју се сматра да је имала за циљ да нову културу обогати новим изражајним средствима и која је, наређењем одозго и без видљивих геополитичких разлога, некритички преузимала са Запада секуларне вредности.²⁸ „Као резултат такве језичке политике супротстављеност језика — традиционалног књижевног (црквенословенског) и *просїѡѡ* (руског) — везује се за супротстављеност култура. У условима културног конфликта црквенословенски и руски језик бивају један другом супротстављени и више се не допуњују, него се боре за освајање примата.”²⁹ Управо тада се и појављује посебан назив језика — црквено-словенски, јер раније ова допунска карактери-

²⁵ Школе у Хабзбуршкој монархији, до средине XVIII века, налазиле су се у домену делатности Католичке цркве, односно реда језуита.

²⁶ Јовановић, 2002, 71.

²⁷ Јовановић, 2002, 55.

²⁸ У ово доба већ почиње активна комуникација Руса са западним научницима на теме лингвистике: в. писма Лајбница Петру Великом о истраживању језика народа Русије, која су објављена у раду: Герье В., *Отношения Лейбница к России и Петру Великому*, Санкт-Петербург, 1871. Више је позната преписка Екатерине Велике са светским научницима тог доба, као и њен лични рад на „Речнику Паласа”.

²⁹ Живов, 1996, 124—125.

стика није била неопходна.³⁰ Језичка ситуација у Русији тога доба веома подсећа на ситуацију на српском подручју Хабзбуршке монархије после 1740. године, што савремено схватање језичке норме карактерише као хаотичност и као нешто што је немогуће повезати са нормом.

Одговоривши позитивно на молбу Срба Петар Велики је тиме потврдио не само своју стратегију просветитељства него и покровитељства кад су у питању јединоверни словенски народи, но тешко да је имао разумевања за духовне потребе јединоверних Срба.³¹ Може се рећи да је руска помоћ Србима стигла у облику који скоро да је одговарао бечким властима.

Године 1726. у Сремске Карловце стижу из Москве руски учитељи Максим Суворов, иначе тумач, и његов брат Петар. Обојица су били васпитаници Словенско-грчко-латинске академије у Москви, што значи да су школовани по западноруском систему. Знали су веома добро не само црквенословенски и латински, него и немачки језик. Из њихових биографских података³² види се да су били људи секуларне културе петровског кова. Максим Суворов је пре тога радио у Прагу и Бечу. Флоровски за њих вели да су боље владали латинским, него матерњим језиком. Током свог рада у Карловцима, као и у Араду, Суворов је примао плату из руске државне благајне, мада нередовно.³³

Међу поклонима Руског синода, који су стигли у Србију, налазило се и 70 примерака „Граматики” Мелетија Смотричког у москов-

³⁰ Специфичне језичке односе у Московској Русији забележио је и водећи западноевропски научник, који је саставио граматику руског језика: Henrici Wilhelmi Ludolfi, *Grammatica Russica quae continet non tamen praecipua fundamenta Russicae linguae verum etiam manuactionem quandam ad grammaticam Slavonicam*, Oxoniae, 1696. Ову граматику је са опширним коментаром поново објавио Б. А. Ларин, *Русская грамматика Лудольфа* (Лењинград, 1937). Енглеz Лудолф је 1696. године забележио: „Руси на руском само говоре, а пишу на словенском”.

³¹ Треба да се сетимо тадашњег масовног затварања манастира по Русији уз забрану монасима да пишу и да у ћелијама имају папир и мастило, а уз обавезан захтев да се преостали манастири баве корисним за друштво делатностима. Стратегија Петра Великог се у многоме преклапа са стратегијом Јосифа II према католичким манастирима пола века касније: затварања су могли избећи само они самостани који су се бавили корисним за друштво делатностима, рецимо лечењем болесника или школовањем деце, те је трећина самостана била затворена. Иако је Јосиф II себе прогласио браниоцем католичанства, ипак је водио активну борбу с папским утицајем. И он је, као и Петар Велики почетком 18. века, радио на томе да цркву на својим територијама претвори у један од алата државе и то независан од политике Ватикана: свештена лица су изгубила право на поседовање 1/10 дела од прихода становништва, била су приморана да се школују у теолошким школама које су се налазиле у оквирима државе; архиепископи су полагали заклетву на лојалност круни Хабзбурга; црквени судови су били укинати, па чак ни тајанство брака није више било у надлежности цркве. Број црквених празника био је смањен, не само православцима него и католицима. Држава је одредила чак и начин декорисања црквених зграда. Наравно да ова политика није могла потпуно заобићи ни православну цркву на територији Хабзбуршке монархије.

³² Кулаковски, 1903, 79—89.

³³ Кулаковски, 1903, 158—159.

ском издању и у редакцији Теодора Поликарпова (1721), 10 примерака „Тројезичног речника” Поликарпова (1704) и 400 буквара са катехизисом Теофана Прокоповича (1720—1724. објављено је 12 издања у Москви). Уз руске књиге набављане још у време Петра Великог у наставу се уводе и сва наведена издања.

Што се тиче Теофана Прокоповича, треба рећи да је његово вероисповедање теолог Георгије Флоровски назвао школско-протестантским: „До средине XVIII века су се, по својеврсној историјској инерцији, чак и у новооснованим школама још увек задржале старије романистичке кијевске традиције. Нове идеје не улазе баш тако брзо у оптицај... Ипак је победио Теофан као ерудита. Била је то победа школско-протестантске теологије.”³⁴

Једна од најзначајнијих личности у историји руског књижевног језика XVIII века свакако је Теодор Поликарпов-Орлов, справшчик³⁵ и управник Московске штампарије (умро је 1731. године). Био је ученик учених Грка браће Лихуда и један од сарадника светог Димитрија Ростовског на припреми Минеја. Аутор је грчко-латинско-словенског речника „Леџиконъ трязычный. Сирѣчь реченій славенскихъ, еллиногреческихъ и латѣнскихъ сокровище изъ различныхъ древнихъ и новыхъ книгъ собраное и по славенскому алфавѣту въ чинъ разположеное”. Овај речник је био у Русији у употреби до седамдесетих година XVIII века, а за узор имао западноруски „Леџисъ, сиречь речения вкратце собранны и изъ словенскаго языка на просты русский диялектъ истолкованы” Лаврентија Зизанија (1061 реч, Вилно, данашњи Вилнус, 1596) и „Леџиконъ славено-росский и именъ толкование” Памве Беринде (око 7000 речи, 1627. године). У припреми „Речника” Поликарпову су помагали браћа Лихуди и Стефан Јаворски. По наређењу Петра Великог 1721. године Поликарпов је приредио московско издање „Граматики” Мелетија Смотричког, које се због прераде и уноса већег обима руске грађе у науци често назива „Грамматика Поликарпова”. У постпетровско доба Поликарпов постаје оличење опозиције петровским реформама у области културе и језика, негативни јунак због своје привржености грчком језику и књижној лексици на супрот „простим речима”.³⁶

³⁴ Флоровски, 1937. IV.

³⁵ В. напомену 3 у овом раду.

³⁶ Као илустрацију језичке реформе Петра Великог, Живов наводи управо позицију Поликарпова: „Петар га је користио за своје културне подухвате, без обзира на то што је та његова нова светска култура Поликарпову очито била потпуно туђа и мрска. Испуњавајући цареве захтеве, Поликарпов је, ипак, као усталом и многи његови истомишљеници, успео да пронађе могућност да се бави и традиционалном културом, без обзира што је била скрајнута на периферију друштвеног и културног процеса. У томе је одређену улогу имала и супротстављеност грчког и латинског подтекста постојећих културних система... У томе се и састоји компромис између Петра и његових противника... Године 1704. Поликарпов у предговору *Тројезичком лексикону* покушава да раздвоји световну и црквену културу и то тако што им даје различите полазне основе. Тако је за световну културу полазна основа латинска култура и латински језик,

Касније су у Сремске Карловце били позвани учитељи из Кијева, те 1732/1733. године из Кијевско-могиљанске академије стиже Емануел Козачински са братијом. Кијевски монаси су били плаћени од стране Карловачке митрополије. Кијевска школа је већ од XVIII века спадала у латински тип образовања, па су учитељи из Украјине масовно позивани и у московске школе, и то не само у доба Петра Великог него и пре њега. Улога Козачинског у српској култури посебно се памти по организацији првих позоришних драмских представа.

Док се у Сремским Карловцима формира школа на латинским принципима Кијевско-могиљанске академије, у Москви 1703. године почиње редовна настава руског као страног језика (школа пастора Глука, аутора једне од руских граматика). Руске граматике Глука, И. В. Пауса (1729), М. Шванвица (1730) и граматички нацрт В. Адодурова (1731) биле су намењене странцима за учење руског језика и у њима су показани принципи нормирања руског језика према европским моделима.³⁷ Настава руског као матерњег језика у Русији ће почети тек у другој половини 1730. године.

У Хабзбуршкој монархији немачки језик почео је да замењује латински у школству и администрацији тек после 1749. године, кад је Марију Терезију у Бечу званично посетио најзначајнији лајпцишки граматичар Јохан Кристоф Готшед (1700—1766) са супругом.³⁸ У Аустроугарској језик званичне преписке још дуго је био латински. Рецимо, српски чиновници на бечким дужностима, у званичним писмима карловачким митрополитима, користили су латински све до почетка XIX века. Током друге половине XVIII века аустријске власти објављују низ одлука о привилегованом положају немачког становништва у Хабзбуршкој монархији. Тада је у свим провинцијама монархије уведен немачки као званични језик. Касније је томе допринео Јосиф II кад је немачки језик увео у све школе и самим тим му дао статус државног језика. Све ово сведочи да се формирање књижевног језика српске мањине у Аустроугарској одвијало паралелно са живим процесом преласка с латинског на немачки језик и давања државног статуса немачком језику, тако да су многа решења

који се пре свега употребљава „во грађанскихъ и школьныхъ делехъ”, док је полазни основ црквене културе грчка култура и грчки језик, језик на којем је написано Свето писмо... На тај начин су означене сфере примене грчког и латинског, и то у складу са супротстављеношћу световне и духовне културе, што је и чинило основ петровске језичке политике. Но 1704. године програм Поликарпова се донекле мења, тако да у њему више није реч о борби са световном културом него о заштити независности црквене традиције, традиције за коју су недопустиве промене у смеру европеизације” (Живов, 1996, 84—86).

³⁷ Кајперт, 1992; Успенски, 1975; Кајперт, Успенски, Живов, 1994.

³⁸ Готшед је аутор опширне (1748) и кратке (1753) граматике немачког језика. Стефан Вујановски је 1772. превео и адаптирао Готшедову граматiku за Србе. Пре тога је ова граматика била преведена на руски (1762) и на латински језик. В. Костић, 1971.

српских црквених великодостојника, чиновника и граматичара о књижевном језику Срба могла да буду формално слична са бечким решењима.

Треба поменути да је прелазак са латинског на немачки језик довео до промене облика латиничних штампарских слова. Како би се немачка слова разликовала од латинских, формира се тзв. готички облик слова. Израда нових штампарских слова била је веома скуп посао.

После вишегодишњих припрема, реформу руске азбуке, која је осим састава азбуке променила и облик штампарских слова, и то у правцу приближавања брзопису,³⁹ Петар Велики је одобрио у јануару 1710. године. Нова типографска слова припремио је Илија Копијевич у Амстердаму и делимично у Москви.

Јефтинији начин промене семантике словног знака у оквиру словеносрпског коинеа 1776. године предложио је Захарија Орфелин, приредивши и објавивши „Новѣйшія славенскія прописы ради пользы и употребленія Славено-Сербскаго Юношества”. Касније су писанке биле припремљене и за православне румунске ђаке, под називом ради „Валахийскаго Юношества”, али уз латинску писанку. Иако нема сумње да је као предложак за састав слова Орфелинове писанке узета руска грађанска азбука, ипак ће сваки истраживач словенског рукописног наслеђа приметити да је Орфелин, иначе поштовалац Петра Великог, предложио специфичан облик рукописних слова који се разликује од руског облика.

Преписивачка пракса код Срба, у XVIII и чак и у XIX веку, наставља свој развој⁴⁰ и мора се признати да је у њој очигледна улога, односно „вешто око” Захарије Орфелина, јер већина српских рукописа последње четвртине XVIII века прати облик и начин писања рукописних слова Орфелинове писанке. Ова чињеница нимало не умањује улогу српских штампарија које су наставиле да користе слова црквенословенског облика.⁴¹

Прегледајмо сада хронолошки наведене наслове књига од значаја за метајезичка проучавања која су била објављена за Србе као циљну групу у Аустроугарској током XVIII века:

[1728, Римник, митрополит Петровић, Теофан Прокопович]. Первое оученіе отрокѡмъ, в нем же Буквы и слоги, таже краткое Толкованіе законнаго Десятословія, М[оли]твы Г[оспо]дня, Сѹмвола Вѣры, и девяти Бл[а]женствъ. Напечатася же повелѣніемъ и благословеніемъ, и

³⁹ Што је изазвало критику, између осталих и Поликарпова.

⁴⁰ Лазар Чурчић је сматрао да су код Срба током 18. века постојала четири разлога за развијену преписивачку праксу: прво — скупоћа књига, друго — мали тиражи, треће — честа забрана штампања дела, и четврто — потребе ђака (Чурчић, 1961, 67).

⁴¹ Опсежан рад Славка Гавриловића *Грађа за историју ћирилске штампарије крајем XVIII века* детаљно представља овај део културне делатности Срба у Аустроугарској.

всякимъ иждивеніемъ Преч[е]стнѣйшаго, и Превс[вя]щеннѣйшаго Г[о]спод[и]на Мѹсея Петровича, Православнаго Архіеп[и]скопа и Митрополита Белиграда, и инныхъ странъ. Въ Еп[и]скопїи Рымнической, Иліа ѿ[т] Чернаводы: Тѹпографъ 1728.

[1755, Римник, митрополит Ненадовић, Мелетије Смотрички]. Настояніемъ Прилѣжаніемъ и иждевеніемъ Превс[вя]щеннѣйшаго и превосходителнѣйшаго Архіепископа Карловачкаго, и всего в' державѣ ихъ Цесаро Кралевскаго Величества вбрѣтающагося Славенно Сербскаго, и валахійскаго Народа Митрополїта, и обоихъ ихъ Цесаро Кралевскихъ Величествъ Тайнаго Совѣтника, и проч. Г[о]с[по]дина Павла Ненадовича, Книга сія Грамматика в' ползу и оупотребленіе штоквѣ Сербскихъ[ъ] Желашущихъ вснователнаго Наученія Славенскаго діалекта. Напечатана в' Еп[и]скопїи Рымнической, 1755.

[1766, Млеци, у штампарији Д. Теодосија, могуће ауторство Захарије Орфелина] Латинскїи Букваръ, содержащїи начало ученія и единъ краткїи словникъ латинскаго языка съ преводомъ славено-сербскимъ, ради сербскихъ дѣтей и всехъ, которые латинскому языку учить ся желаютъ, изданъ въ Венеціи в тип. Дим. ђеодосїа. 1766.⁴²

[1767, Млеци, у штампарији Д. Теодосија, могуће ауторство Захарије Орфелина] Первые начатки латинскаго языка, то есть М. Іванна Ренїа Доната, и Христифора Целларїа Меншїи Лексиконъ съ Лангїевыми школьными разговорами, въ ползу и употребленіе сербской юности на славеносербскїи языкъ преведены и изданы в Млеткахъ. 1767.⁴³

[1770, Млеци, у штампарији Д. Теодосија] Букваръ съ литерами греко-славенскими, въ ползу и употребленіе дѣтямъ греческимъ учащимъ ся славенскимъ буквомъ. Въ Венеціи въ тип. Дим. ђеодосїа. 1770.⁴⁴

[1770, Беч, Теофан Прокопович, прерађено] Бѣкваръ илїи началное бученіе хотящимъ бучитися книгъ писмены славено-сербскими: напечатана въ Царствѹющемъ Градѣ Вѣннѣ, въ Цесаро-Кралевской Иллуврїческой и Восточной придворной Тѹпографїи куръ Іусифа Кѣрцбека, лѣта ѿ[т] Воплошенія Б[о]га Слова „ацо, М[е]с[я]ца Івнїа перваго.

[1772, Беч, Стефан Вујановски] Нѣмецкая грамматїка изъ различныхъ авторовъ, наипачеже Готшедовыхъ книгъ собранна и в ползу сербскихъ дѣтей на славеносербскомъ языкѣ изяснена Стефаномъ Вујановскимъ слышателемъ правахъ во универзитетѣ вїеннскомъ. Печатана при Іѹсифѣ Курцѣбекѣ Цесаро-Крал. Восточно-Иллуврїческомъ Типографѣ, въ Вїеннѣ 1772.

[1774, Беч] Началное ученіе чловѣкомъ хотящимъ оучитися славенскому чтенїю напечатанное съ дозволеніемъ правителствующихъ при Іѹсифѣ Курцѣбекѣ Тѹпографѣ восточномъ придворномъ 1774 во Вїеннѣ.⁴⁵

[1774, Беч] Начало ученія, хотящимъ учить ся книгъ писмены нѣмецкими, съ малыми потребными наставленїями, ихъ же помощїю возможно отрока въ краткомъ времени обучити нѣмецкаго языка пи-

⁴² Према: Руварац, 1914, 152—153; Новаковић, 1869, бр. 35: „Ово је сигурно прештампано руско издање; ипак су у речнику значења латинских речи растумачена српским језиком.”

⁴³ Према Новаковић, 1869, бр. 38.

⁴⁴ Према Новаковић, 1869, бр. 42.

⁴⁵ Према Новаковић, 1869, бр. 55: „Ово је буквар, али поред словенских постоје и грчка писмена и више од половине обухвата немачки буквар, којему је наслов *Началное оученіе немецкому чтенїю*. Штампан је црквеним словима.”

санія совершенно читати и нуждейшія вещи именовати, и тако ихъ к разумѣнію малыхъ разговоровъ привести. Въ Віеннѣ при Іос. отъ Курцбекъ 1774.⁴⁶

[1775, Млеци, у штампарији Д. Теодосија] Бѣкваръ или началное дученіе хотящимъ бучитися книгъ писмены славѣнскими: Въ Венѣцій, въ Тѣпографіи Славѣно-Греческой благочестивой Димітрія Теодосіева: 1775.

[1776, Сремски Карловци, Захарија Орфелин] Новѣйшія славенскія прописы ради пользы и употребленія Славено-Сербскаго Юношества написаль и вырѣзаль Захаріа Орфелінь, Цесаро-Кралевскихъ Вѣнскихъ Академей Художествъ Членъ, въ Карловцѣ Сремскомъ. 1776.

[1776, Беч, Теодор Јанковић Миријевски, Јохан фон Фелбигер] Ручна књига (Методика Фелбигера).⁴⁷

[1776, Млеци, Захарија Орфелин] Первое ученіе хотящимъ учити ся книгъ писмены славенскими, называемое букварь, съ многими полезными и потребными наставленіями, по которими возможно въ краткомъ времени отрока нетокмо церковныя, но и гражданскія славенскаго языка писанія совершенно читати обучити к прямому богопознанію наставити, и къ понятію разныхъ в гражданскомъ житіи нужныхъ вещей привести, нынѣ первѣ ради употребленія сербскаго юношества изданъ въ Венѣцій од Зах. Орфелина.⁴⁸

[1777, Беч] Руководство къ честности и правости, то есть въ малыхъ училищахъ оучающейся славено-сербской неунітской юности на чтеніе опредѣленная книга. Съ дозволеніемъ Правителствующихъ. Напечатанна въ царствующемъ Градѣ Віеннѣ. При Іосифѣ благородномъ отъ Курцбекъ Іллірїическомъ Восточномъ Тѣпографѣ. Въ лѣто 1777.⁴⁹

[1778, Сремски Карловци, Захарија Орфелин] Славенская и валахійская калліграфіа или Наставленіе къ правилному писанію: во употребленіе учащяся въ малыхъ школахъ Славено-Сербскія и Валахійскія Юности сочиниль, написаль и рѣзаль Захаріа Орфелінь, Цесаро-Кралевскихъ Віенскихъ Академей Художествъ Членъ, въ Карловцѣ Сремскомъ. 1778.

[1781, Беч] Букварь ради употребленія сербскаго юношества въ Хунгарскомъ кралевствѣ и присовокупленныхъ ему предѣлахъ. Въ Віеннѣ. 1781.⁵⁰

[1782, Теодор Јанковић Миријевски] *Буквар срїско-румунско-немачки*.⁵¹

[1789, Беч] Букварь ради сербскаго юношества въ Хунгарскомъ кралевствѣ, и присовокупленныхъ ему предѣлахъ. Во Віенне (на на словној страни упор. текст на немачкомъ језику).

[1790/1791, Беч, штампарија Курцбека, Теодор Аврамовић] Нѣмецкій и сербскій словарь на потребу сербскаго народа въ Крал. державахъ: возписанъ егѡ Превосходителству Высокѡпресѡ[в]ященѣйшему

⁴⁶ Према Новаковић, 1869, бр. 54.

⁴⁷ Према Павић, 1979, 63.

⁴⁸ Према Новаковић, 1896, бр. 64.

⁴⁹ Према Новаковић, 1896, бр. 71: „Исти је такав и немачки наслов, и цело дело и српски и немачки.” Види исти наслов код 1798. год. и напомену уз њега.

⁵⁰ Према Новаковић, 1896, бр. 73. Уп. са бр. 17, 31.

⁵¹ Према Павић, 1979, 63.

Г[оспо]дину Г[оспо]дину Архіеп[ископу] и Митрополіту иже въ Карловцѣ. Во Вієннѣ. въ лѣто 1790.⁵² Део 1—2.

[1792, Беч, Аврам Мразовић] Руководство къ славенскому правочтенію и правописанію за употреблѣніе Національныхъ Славенно-сербскихъ училищъ. Въ Вѣннѣ, при Г. Стефану ѡ[т] Новаковичъ, въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ Языкѡвъ Привилег. Түпографій 1792.

[1792, Беч, Михајло Максимовић] Малій Букваръ за велику дещу. Издать и сочиненъ при высокославной дворной Іллүрической канцелларій дѣйствителнимъ дворнимъ концепистомъ. Съ дозволеніемъ правителствующихъ въ Вѣннѣ при Г. Стеф. отъ Новаковичъ, в Слав.-серб. Валлах. и Востч. языковъ Привил. Түпографій. 1792.⁵³

[1793, Беч, Стефан Вујановски] Руководство ко праволагланію, и правописанію, сочинено во оупотребленіе сербскихъ училищъ трудомъ Стефана Вујановскагѡ. Ѣдобреніемъ правителствующихъ. Въ Вѣннѣ при Г. Стефану ѡ[т] Новаковичъ, въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ Языкѡвъ Привилег. Түпографій. 1793.

[1793, Беч, Павле Стојадиновић] Сербскій и нѣмецкій разговори за оне, кои языкомъ симъ учиться желають ради облегченія и удовольствія, собрано Павломъ Марковъ Стојадиновичъ. Иждивеніемъ Гос. Николая Милетича. Въ Вѣннѣ, при Стефану благородномъ отъ Новаковичъ. 1793.⁵⁴

[1793, Беч] Рѣчникъ малый (нѣмецкій и сербскій). Въ Вієннѣ при Стеф. отъ Новаковичъ. 1793.⁵⁵

[1793, Беч, Стефан Новаковић, Фортунат Дурих] Книгохранилище славенское древнѣйшагѡ яька общагѡ и церковнагѡ всегѡ Славянѡвъ рода. Тщаніемъ і трудомъ Фортуната Дуриха въ 5 частъ содержашееся = Bibliotheca Slavica antiquissimae dialecti communis et ecclesiasticae universae Slavorum gentis. Studio et opera Fortunati Durich. V vol. comprehensa. Wienn, Buchdruckerey bey Stephan Edlen von Novacovics, 1793.

[1794, Беч, Аврам Мразовић] Руководство къ славенской грамматицѣ во употребленіе славенно-сербскихъ народныхъ Училищъ издано трудомъ Авраама Мразовича: иждивеніемъ же общества новосадскагѡ, 1794. [въ Вієннѣ: түпомъ Г. Стефана Новаковича]

[1794, Беч, Вићентије Луштина] Грамматика италианская ради употребленія иллүрической юности собранна Вікентіемъ Лустина. Въ Вієннѣ: при Стефанѣ Благородномъ от Новаковичъ, 1794.

[1795, Беч, Георгије Петровић] Венгерская грамматика г. Георгіа Саллера к. я. о. учителя меншихъ наукъ; такожде подтвержденнаго я. в. о. м. землемѣрца, и водохудожника въ ползу и употребленіе Славенно-сербскія юности на славенно-сербстѣмъ языкѣ изяснена Г. Георгіемъ Петровичемъ Слышателемъ правъ во Всеучилищи Вѣнскомъ. Түпомъ Благ. Г. Стефана Новаковича, 1795.

[1795, Беч] Краснописаніе. Въ Вієннѣ въ тип. Стеф. Новаковича, 1795.⁵⁶

⁵² Према Шафарик, 1846, Павић, 1979.

⁵³ Према Новаковић, 1896, бр. 117; Павић, 1979, 66.

⁵⁴ Према каталогу Матице српске, као и према Новаковић, 1869, бр. 136.

⁵⁵ Према Новаковић, 1869, бр. 134.

⁵⁶ Према Новаковић, 1869, бр. 161.

[1795, Беч] Прописе србске. У Будиму, 1795.⁵⁷

[1797, Будим, Аврам Мразовић] Руководство къ славенскому прачтению и правописанию во употребленіе Народныхъ Училищъ. Въ Будимѣ, печатано при Кралевскомъ Славено-сербскія Печатны, 1797. (2. изд.)

[1798, Будим] Букварь ради сербскаго юношества въ Хунгарскомъ краљевствѣ и присовокупленныхъ ему предѣлахъ. Въ Будинѣ. 1798.⁵⁸

[1798, Будим, Јанковић Јов. Тод.] Руководство къ честности и правости, то есть въ малыхъ оучилищахъ оучающейся славено-сербской неунѣтской юности на чтеніе опредѣленная книга. Въ Будимѣ пис. кр. всеуч. 1798.⁵⁹

[1798, Будим] Краснописаніе съ назначеными чертами. Въ Будимѣ, 1798.⁶⁰

[1799, Будим] Калиграфія въ дестѣ съ 18 изображ. Въ Будимѣ (1799)⁶¹

[1799, Будим] Калиграфія, малыя прописи съ 15 изображ. Въ Будимѣ, (1799).⁶²

[1800, Будим, Аврам Мразовић] Руководство къ славенстѣй грамматіцѣ: исправленнѣй во оупотребленіе славено-сербскихъ народныхъ оучилищъ / издано трудомъ Авраама Мразовича, Народныхъ оучилищъ в Крѣзѣ Печѣскомъ Правителя, Свободнагъ и Кралевскагъ Града Сомборскагъ Старѣйшины, и Благороднагъ Комітата Бачкагъ Сѣдейскія Столицы Присѣдателя: Второе изданіе [1/2. варијанта]. Въ Бѣдинѣ градѣ: Писмены Кралевскагъ Всеучилища Пештанскагъ. 1800, XVI + 192 стр.; 19 см.

[1800, Будим, Аврам Мразовић (1756—1829)]. Руководство къ славенстѣй грамматіцѣ: исправленнѣй во употребленіе славено-сербскихъ народныхъ училищъ / издано трудомъ Авраама Мразовича, Народныхъ училищъ в Крузѣ Печуйскомъ Правителя, Свободнагъ и Кралевскагъ Града Сомборскагъ Старѣйшины, и Благороднагъ Комітата Бачкагъ Судейскія Столицы Присѣдателя: Второе изданіе [2/2. варијанта]. Въ Будинѣ градѣ: Писмены Кралевскагъ Всеучилища Пештанскагъ. 1800, XVI + 192 стр.; 19 см.

Из наведеног списка видимо да се највише наслова појављује после 1770. године. Међутим, треба имати у виду да су објављивана она дела која су добила одобрење бечких власти. Тако је, на пример, Историја разнихъ славенскихъ народоѡ наипаче Болгарѡ, Хорватоѡ и Сербоѡ изъ тмы забвенія изјата и во свѣтъ историческїи произведенная Јоанномъ Раичемъ архимандритомъ во свято архагелскомъ монастырѣ Ковилѣ била објављена у Бечу 1794—1795, а састављена је скоро три деценије пре тога. Српској јавности су пре штампе били

⁵⁷ Према Новаковић, 1869, бр. 163.

⁵⁸ Према Новаковић, 1896, бр. 173.

⁵⁹ Према Новаковић, 1896, бр. 177: „Има и немачку титулу, уведено је било као читанка у школе, а текст је славено-српски и немачки. Издавано је врло често; нова издања види 1809, 1820. Штампано црквеним словима.”

⁶⁰ Према Новаковић, 1869, бр. 179.

⁶¹ Према Новаковић, 1869, бр. 197.

⁶² Према Новаковић, 1869, бр. 198.

познати бар неки њени делови. Они пак мање познати примери преписивања већ објављених књига могу се видети у: *Дурковић-Јакшић, 1977*. Но Срби су у настави користили рукописне скрипте и преписе, што нам даје за право да тврдимо да у проучавања XVIII века треба укључити и српско рукописно наслеђе, које је у неким случајевима, пре свега у зависности од места становања читаоца, избора наставника или учитеља, могло имати више утицаја на ђаке од појединих штампаних књига.

Од 36 наслова наведених у списку највише су заступљене теме словенског „словенског црквеног и грађанског, грчкословенског, словеносрпског и српског” језика, затим немачког (укупно 6), латинског (укупно 2, после 1766), румунског (2, после 1778), италијанског (1, 1794) и мађарског језика (1, 1795). Кад је реч о методици, садржај 28 наведених књига понајпре служи учењу читања и разумевања текста, мада су објављене и четири граматике (немачка, словенска, италијанска и мађарска), које предвиђају и могућност синтезе текста. Три наслова из немачког језика предвиђају могућност почетне говорне комуникације.

Такође, треба имати у виду доступност увозних књига и књига на страним језицима за Србе у Хабзбуршкој монархији, иако су, као што је познато, током XVIII века биле поштрене мере за контролу увоза књига из Русије. Одобрење за увоз књига из Москве и Кијева прво је било дато Курцбеку, а затим је ово право преузео Новаковић. Према архивској грађи Илирске дворске канцеларије, ова институција је током свог постојања потпуно контролисала увоз књига из Русије. Тако су самовољно увезене књиге неколико пута биле враћене у Русију, а оне које се нису налазиле на листи забрањених, предаване су на преглед Курцбеку, односно Новаковићу, или су у крајњем случају из њих цепане странице са молитвама за руске императоре, а њихови портрети били замењивани портретима династије Хабзбург.

Без обзира на то, чињеница је да је Карловачка митрополија била веома добро обавештена о књижевно-језичким дешавањима у Русији, поготову у последњих тридесетак година XVIII века. Томе су посебно доприносили српски студенти и културни радници у Русији.⁶³

Филолошка рефлексива, а тиме и истраживања метајезика, везана је за систем учења језика. У XVIII веку, најсложенија преплитања између западне културе и културе православног словенског света, као и у међусловенском дијалогу, запажена су у систему школства. Разлог је то што је средњовековни систем учења био веома сличан, будући да су га латинска култура и *Slavia Orthodoxa* наследили из византијског света. Тако је дијалог учитеља и ученика био облик граматичке обуке: учитељ је уз повремена тумачења, монотono понављао одломак текста све дотле док ђаци не буду у стању да га понове. Чи-

⁶³ В. Денић, 1986.

тање „у себи” било је непознато у средњем веку. Чак и после проналажења штампарства, крајем XV века, текст је још дуго био оријентисан на изговор. Против старог школског система, који се сачувао током XVIII века на подручју Београдског пашалука, био је Вук Караџић који вели: „Кад који ђак тако из рукописа изучи Бекавицу, онда узме (словенски) Часловац, кад изучи и прочита неколико пута Часловац, онда узима Псалтир; а који изучи и прочита неколико пута Псалтир, онда је већ изучио сву књигу; онај је могао бити, ако је хтио, поп, калуђер, мађистар, прота, архимандрит, а ако је имао доста новаца, и владика.”⁶⁴

Системи мнемотехнике били су заступљени и на Западу и на Истоку Европе, мада су аудиомоторне технике биле неопходније латинском свету, где је дистанца између матерњег и латинског језика била огромна. Напрезање моторних функција памћења вештачки се повећавало кроз систем физичког кажњавања ђака. Увод свом преводу *Донаџа* Димитрије Герасимов је саставио као упутство како спасити леђа од батина, а на маргини функцију учитеља на часу карактерише као мучење: *истязаетъ ихъ /ученике/ въпрашая, истязая въпрашаеъ*. Овде глагол *истязати* можемо тумачити и директно, јер за непрецизност или грешку учитељ је шибом ударао ученике по леђима.⁶⁵ Због конкретних разлога граматика је схватана као *истязаніе*, мучење.

Овакав систем латинских школа увезен је у Москву у XVII—XVIII веку преко западноруских територија, а касније је преко Кијевско-могиљанске академије стигао и у школу Покрова Пресвете Богородице у Сремским Карловцима.

Школским законом Марије Терезије од 6. децембра 1774. године, на просторима Хабзбуршке монархије извршена је једна од најснажнијих школских реформи у Европи. Било је покушаја Екатерине Велике, мада неуспелих, да се ово искуство пренесе и у Русију. Због тога је у Петербург, 1792. године, био званично позван Теодор Јанковић Мирјевски, што свакако сведочи о нивоу који су достигли српски просветни радници у савладању нових школских метода.

Током спровођења реформе на просторима Хабзбуршке монархије била је организована широка мрежа бесплатних и општеприступачних народних школа. Појавиле су се и стручне школе за припрему радника различитих специјалности, тзв. сагански педагошки систем. Универзитет пак и низ гимназија изнедрила је сама црква. Гимназије и факултети имали су за циљ практичну припрему чиновника, учитеља, лекара, економиста и др. Школе које су остале у оквиру цркве морале су да прихвате наставни план који је држава одредила. Тада је и српским школама био достављен Фелбигеров

⁶⁴ Вук Караџић, *Српски рјечник*.

⁶⁵ Захарјин, 1995. Глава 2.

програм и обавезни списак уџбеника које су требале да преведу на прости језик (пожељно латиницом како би могли да се користе код више народа у држави) и да их користе у настави.

Јосиф II је, настављајући реформе, издао наређење о обавезном нижем образовању. Средства за то морали су да издвоје племство и локалне власти. Иако одлука није била до краја спроведена, ипак се број нижих или *тривијалних* школа и код Срба драстично повећао. У градовима је било одобрено отварање гимназија. Учитељима је порастао ауторитет и добијали су станове и пристојне плате. Али учитељи су морали да се с благошћу опходе са децом и да поштују дечије достојанство. У овом систему са стриктним одредницама посебна пажња била је посвећена катихизацији градива, што је подразумевало усмену обраду нове теме уз понављање у облику разговора типа „какав је одговор на ово питање”. То је делимично подсећало на вишевековни систем учења код православних Словена.

Ово је за Србе у Хабзбуршкој монархији значило огроман рад на адаптацији бечких уџбеника у односу на своју веру и језик, као и почетак функционалне одбране свог језика по Западу разумљивом моделу „*questione della lingua*”: избор типа књижевног језика, образложење достојанства (*dignitas*) одабраног језика и начини његове одбране.

Књижевно-језичка ситуација код Срба у раздобљу 1726—1790. довољно је описана у науци. Најважнији теоријски закључци су дати у радовима Унбегауна, Толстоја, Младеновића, Гуткова, Дмитријева и др. Историчар књижевности Мирјана Бошков је, анализирајући теолошку и световну компоненту руског утицаја на српску културу у XVIII веку, показала како „првобитно искључиво теолошки утицај постепено прераста и у утицај секуларизоване литературе, теолошки доприносећи русификацији цркве и школе, обреда и језика, а световни носећи идејни и књижевни утицај руског просветитељства”.⁶⁶ Њену анализу допуњује преглед динамике књижевних родова српских књига штампаних током XVIII века и закључци историчара Мирослава Јовановића, који вели да је највећа пажња тадашњег српског друштва била усмерена на школство, то јест на образовање деце, и додаје да је „сразмерно велико интересовање владало и за лепу књижевност домаћих аутора, али и аутора из иностранства... На покушаје уклапања српског друштва у европске књижевне токове указује релативно велики број превода, који још више добија на значају ако се има у виду то да су припадници образоване српске елите, школовани на иностраним универзитетима, могли да читају страну књижевност у оригиналу.”⁶⁷

Овде смо показали да се у XVIII веку екстралингвистичка ситуација Срба у Хабзбуршкој монархији нашла под двојним западним

⁶⁶ Бошков, 1973, 566.

⁶⁷ Јовановић, 202, 93.

утицајем: експлицитним утицајем Угарске државе и имплицитним — посредством прихваћеног руског духовног и културног утицаја.

Такође, можемо закључити да се XVIII век у културној историји православних Словена у Русији и у Астроугарској одвијао по систему контрапункта — оно што се дешавало у Москви, Кијеву и Петербургу, чуло се и одјекивало у Сремским Карловцима упоредо са сопственим (хабзбуршким) темама.

*Филолошке рефлексије у српском друштву везане за
појављивање школско-граматичких дела Стефана Вујановског
и Аврама Мразовића. Језичка комисија митрополија
Стефана Сврашмировића*

Школска реформа спроведена по указу Марије Терезије с циљем подржављења и изједначавања основних школа по Фелбигеровој литерарно-табеларној наставној методи код свих народа Хабзбуршке монархије, у вези са стварањем јединствених школских уџбеника покренула је и питање јединственог наставног језика и правописа, како код Немаца тако и код других народа монархије. Покретач овог питања је била сама бечка влада.⁶⁸

Састављајући, према аустријском школском закону из 1774. године, школске књиге за учитеље и ученике немачких школа, опат Фелбигер је за више немачке нормалне (градске) школе 1775. године саставио граматику, а 1774. уџбеник правописа немачког језика, који је, 1778, штампан по други пут, а већ наредне године и као треће проширено издање.⁶⁹

Иако су главни циљеви ове реформе били централизација и германизација, бечка влада ипак није хтела да у не-немачке школе одмах уведе немачки као наставни језик, него је почетна настава у основним сеоским школама свих мањина у Астроугарској започињала на народном језику сваког народа, а тек пошто би савладали граматику матерњег језика, ђаци би у вишим разредима прелазили на граматику немачког језика. Овакве владине одлуке условиле су убрзано превођење бечких школских књига на све не-немачке језике монархије. Тако су се основни Фелбигерови уџбеници појавили у двојезичним издањима: немачко-италијанском, немачко-румунском, немачко-мађарском и на језицима словенских народа монархије. Код Срба је, на пример, царски комесар Матезен на седници Карловачког синода 19/30 јуна 1774. године захтевао да се катехизис за српске школе преведе „in die vulgäre oder Landessprache”.⁷⁰ Теодору Јанкови-

⁶⁸ В. Костић М., 1937а; Ивић, Младеновић, 1986.

⁶⁹ Костић М., 1937а, 254.

⁷⁰ Костић М., 1932, 155. О решењу овог ни мало једноставног теолошко-језичког задатка в. Кириловић, 1927.

ћу Миријевском, тадашњем директору српских народних школа у Банату, наређено је 1774. године из Беча да Фелбигерову „Методику за учитеље” преведе „in die landesübliche Sprache”,⁷¹ а резолуцијом Марије Терезије, од 24. децембра 1779, директорима српских школа наређено је да у своје школе уведу латиницу.⁷²

Јосиф II и бечка влада су 1782. у Пожуну сазвали школску комисију чији је задак био методичко изједначавање основне наставе у католичким, протестантским и православним школама у Угарској и Хрватској. Од Срба се захтевало да се ван цркве књиге штампају латиницом и „славонским” народним језиком (штокавско-икавског дијалекта).

Као заступник српских школа Теодор Јанковић је успео да убеди комисију да за Србе треба да се „књиге не на простомъ диалектѣ какъ простолюдинѣ говоритѣ, но гражданскимъ диалектомъ преводятся”. Пошто је добио одобрење за употребу траженог грађанског дијалекта, али на латиничном писму, он је 1782. године Јосифу II поднео реферат о питању азбуке и језика у српским школама, где је у заштиту престижа свог језика навео следеће аргументе:⁷³

1. Увођењем простог језика аустријска круна би изгубила ауторитет код Срба у Турској.
2. Пошто би увођење латинице омело развој трговине коју Срби у Хабзбуршкој монархији воде са граничном Турском управо захваљујући коришћењу узајамно разумљивог језика, то би таква мера нанела штету државној благајни.
3. Срби употребљавају три дијалекта — црквени, грађански или *Civilsprache*, прости. Уз сваки од дијалекта је навео пример истог текста, и тиме показао и њихов међусобни језичких однос.
4. Пошто се залагао за грађански дијалект, Јанковић је навео друштвени слој који се служи овим дијалектом, а то је интелегентнији, васпитанији и образованији део српског друштва.
5. Грађански дијалекат је чистији од простог, али је за обичан народ с обе стране границе са Турском разумљивији од црквеног.

Године 1784. митрополит Путник упутио је цару представку од десет тачака где се послужио и следећим аргументима у одбрану свог језика:⁷⁴

1. Ђирилица је за српски народ подеснија од латинице.
2. Губитак писма руши и сам темељ одржања народа, те узбуђење народа може довести и до немира.

⁷¹ У Костић М., 1932, 111 овај документ је означен: Митрополијско-патријарашки архив у Сремским Карловцима (М. П. А.), Suppl. Fasc. 1770—1789, 93 ex 1774. После размештања наведеног архива између Архива САНУ у Београду (АСАНУБ), Архива САНУ у Сремским Карловцима (АСАНУК), Архива СПЦ у Београду овакве ознаке могу да буду смернице трагању за оригиналом документа.

⁷² У Костић, 1937а, 259: М. П. А. у акту 624 ex 1784.

⁷³ Ивић А., 1932; Белић, 1948; Ивић, Младеновић, 1986, 86—87.

⁷⁴ Магарашевић, 1898; Ивић, Младеновић, 1986, 92.

Тек након трогодишње борбе, митрополит Путник је успео да издејствује одлуку јозефинске владе од 2. марта 1785. да (црквено)словенски језик остане код Срба у употреби као наставни школски и књижевни језик.⁷⁵

Одбрану матерњег језика требало је подржати граматиком и правописом. У раду на састављању уџбеника за српске школе према Фелбигеровим немачким узорцима у Хабзбуршкој монархији трудили су се културно-просветни радници: Вујановски, Јанковић, Лазаревић, Мразовић, Орфелин, Рајић, Секереш, па је 1776—1788. било завршено штампање основног реперторија уџбеника. Од тога су два буквара била објављена, и то „Руководство ко правоглаголанію и правописанію” Стефана Вујановског (друго издање је датирано 1793. године) и „Руководство къ славенскому правочтенію и правописанію” Аврама Мразовића (1792. и каснија издања). Са великом вероватноћом може се рећи да су ова два буквара коришћена и пре њиховог објављивања. Из аутобиографских података Стефана Вујановског⁷⁶ следи да је радио на овом буквару 1787—1788, као и то да је већина његових уџбеника коришћена у преписима по школама у осјечком округу и током прве деценије XIX века.

За српске нормалне (градске) школе, које су похађали кандидати за учитеље, требало је написати и граматику наставног језика. Тако је граматику славенског језика Вујановски написао 1779,⁷⁷ под називом „Руководство къ славенстѣй грамматицѣ”, а Мразовић 1780. године,⁷⁸ под називом „Руководство къ славенской грамматицѣ”.

Почетком 1782. године, управо у време почетка пожунске расправе о увођењу простог језика и латинице у српске школе, Мразовић је Угарском намесничком већу поднео на цензуру и одобрење за штампу између осталог и свој рукопис граматике. Његова граматика била је објављена 1794. године.

Вујановски је у октобру 1787. године преко врховног равнатеља у Загребу, грофа Петра Сермажа, поднео Угарском намесничком већу свој рукопис граматике с молбом да се објави како би се ученици коначно ослободили њеног преписивања. На основу мишљења грофа Сермажа, Угарско намесничко веће одобрило је штампање граматике Вујановског, под условом да се објави заједно са немачком и „славонском”, те „да се тако православној младежи помоћу њеног матерњег језика олакша учење тог литургијског језика”.⁷⁹ На то нису пристали ни митрополит Путник ни Стефан Вујановски. У науци

⁷⁵ Костић, 1937а, 260. Почетком 1786. митрополит Путник је успео да одложи бечке покушаје да у румунске школе уведе латиницу уместо ћирилице (о чему су писали Мита Костић и Чедомир Денић).

⁷⁶ Вујановски, Писмо.

⁷⁷ АСАНУ 9213/1.2; Гавриловић С., 1974, 50; Шафарик, 1865, 368; Костић М., 1937, 262.

⁷⁸ Костић М., 1937, 262; Мразовић, *Риџорика* 1821, 1.

⁷⁹ Костић М., 1937, 263. М. П. А. 24 ex 1789.

постоји још једна верзија, по којој је од Вујановског тражено да смањи обим своје граматике.

Др Мита Костић закључује: „Тако су се у српским школама почеле употребљавати две граматике и два правописа, чији су аутори били Вујановски и Мразовић. Многи директори и учитељи српских нормалних школа у разним окрузима већ су, у краћем или дужем изводу или препису, имали славеносрпску граматику Вујановског и његов штампани правопис, те нису хтели да као уџбенике уводе Мразовићеву штампану граматику и његов правопис. Тако се у српске школе ни тада није могао увести јединствен језик и правопис.”⁸⁰

То да су разлике у грађи постојале, доказује и писмо митрополита Стратимировића Авраму Мразовићу (26. 11. 1808. године), у којем вели да је чуо како свршене богослове из бачке дијецезе, који по завршетку клирикалне школе у Карловцима дођу к њему да их намести на какво учитељско место, с негодовањем прима и одбија уколико не приступе испиту, заједно са његовим препарандима и по његовим рукописима.⁸¹

Кад је 1797. године у Будиму био поново објављен буквар, односно правопис Мразовића под називом „Руководство к славенскому правочтењу и правописанју”, Угарско намесничко веће је, 7. 11. 1797, наредило митрополиту Стефану Стратимировићу да „у намери да се јединство правописа у српским школама спроведе и да се отклони штета од Будимске универзитетске штампарије која је Мразовићев Правопис штампала, сазове у Карловцима конференцију Срба стручњака: Теодора Аврамовића (проинспектора српских школа великоварадског школског округа), Стефана Вујановског (окружног директора српских школа у Осјеку), Аврама Мразовића (окружног директора српских школа у Сомбору) и друге људе *illyricae linguae peritos*’ а под председништвом митрополита Стратимировића, и да се питање српског правописа коначно реши.”⁸²

Петнаестог априла 1798. године, митрополит Стратимировић је окружним директорима Вујановском (Осјек), Мразовићу (Сомбор), Василију Николићу (Темишвар) и проинспектору Аврамовићу послао писмо с обавештењем о конференцији у Карловцима и наредбом да припреме реферате. Конференција је била одржана у митрополијском двору у Карловцима, 19. и 31. августа 1798. године, и на њој су осим окружних директора били и архимандрити Рајић и Видак, архиђакон Петровић, протопрезвитер Стеван Урошевић из Шида и професор гимназије Лазаревић. Из докумената конференције види се да је текла мирним академским током. На конференцији је речено да је ортографија повезана са граматицом, те се не може сама

⁸⁰ Костић М., 1937, 264.

⁸¹ Грујић, 1908, 208.

⁸² Према Костић М., 1937, 264: М. П. А. 311 ex 1797.

за себе написати него се мора поново сачинити. Сви директори су обећали да ће састављати ову књигу, као и друге, и слати их митрополиту на разматрање, као и то да неће ни школске уџбенике ни црквене књиге штампати без одобрења митрополита Стратимировића, јер у противном јединство правописа не може бити сачувано.⁸³ На тај начин, митрополит Стратимировић био је овлашћен да доноси одлуке по питању граматике за Србе. Зато сматрамо да је неопходно размотрити митрополитов став о књижевном српском језику за Србе.

Предстојатељ аустријских Срба Стефан Стратимировић своје писмо од 1/14. августа 1796. године почиње овако: „Хајдемо да Вам већ једном кажем и моје мишљење о словенском језику. Али да то остане између нас.” Стратимировић је изабран за митрополита 1790. године на Темишварском сабору, управо оном на којем је једно од најважнијих питања било питање отварања богословије и увођења матерњег (словенског) језика и писма у све српске школе. Његова борба је била дуга и, по речима Николе Радојчића веома непријатна и болна.⁸⁴

У преписци митрополита Стратимировића налази се и писмо датирано 14. 8. 1796. године,⁸⁵ упућено Теодору Јанковићу Мирјевском, школском инспектору у српским областима Аустроугарске, који је, на позив Екатарине Велике, од 1792. године боравио у Русији због увођења бечког такозваног саганског школског система. Мирјевски је и иначе био у сталној преписци са митрополитом Стратимировићем. Сасвим је оправдана претпоставка да се у писму говори управо о „Речнику Руске академије”, т. 1—6, штампаном 1789—1794 у Петрограду, што је временски ближе датом писму.⁸⁶ При том свакако треба напоменути да се међу састављачима речника Академије, и то у граматичком одељењу које је имало за задатак да одреди граматичке карактеристике речи, заједно с осталим академицима⁸⁷ налазио и „Федор Иванович Јанкович де Мириево”, односно Теодор Мирјевски.

О којем се то словенском језику говори у митрополитовом писму? Свакако о општем словенском језику, који по митрополитовом мишљењу објективно постоји и чија су народна наречја или дијалекти руски, црквени, хрватски, пољски, моравски, српски и други. У свом писму митрополит Стратимировић не говори о вредностима

⁸³ Према Костић М., 1937, 266: М. П. А. 311 ex 1797.

⁸⁴ Радојчић Никола, *Око митрополија Стефана Стратимировића* // Гласник Историјског друштва у Новом Саду, X, Нови Сад, 1937, 173.

⁸⁵ Текст тога писма с предговором насловљеним „Митрополит Стефан Стратимирович об общем славянском литературном языке” објавио је Јован Радоњић, врсни познавалац баштине митрополита Стратимировића, у првој свесци „Јужнославјанско-го филолога”. Оригинал писма нисмо успели да нађемо.

⁸⁶ В. Обијајева, 2004.

⁸⁷ Број састављача речника у почетку је био ограничен на петнаест научника у четири одела: Дашкова, Державин, Фонвизин, Богданович, митрополит Гавриил (Петров), Голенищев-Кутузов и др.

идеалног непостојећег општесловенског језика него о начинима заштите словенског језика, као што су развој лексичког фонда и очување чистоте изговора.

Важност сфере опстанка језика посебно му показује пример „Речника Руске академије”. Тим поводом он вели: „Еже множества касается, аще в Россиской Монархии вся дела и внутренняя держави, и религиозная, и судеиская, и военная, и купеческая, и вся Мудрости и Наук касающаяся, на славенском языке отправлятся будут, то и языка того же разпространенные, и прославленные, паче всех прочих стран и наречий славенских, во отношении равном во общем держави тоя процветением напредовати имеет.”⁸⁸

По мишљењу митрополита Стефана Стратимировића лексички фонд се може попуњавати на три начина: активирањем лексике словенских дијалеката, његовим попуњавањем позајмицама из несловенских језика, пре свега грчког и латинског, и стварањем нових речи из корена словенских речи. Код овог трећег начина веома је битно придржавати се неколико принципа: тежити да речи буду кратке и лаке за изговор, затим избегавати за изговор тешке групе сугласника и африката, како би се тиме допринело ширењу словенског језика међу несловенским народима, посебно на просторима на којима Словени и несловени заједно живе.⁸⁹ Овај став је сличан ставовима аутора пројеката стварања такозваног општег словенског књижевног језика Матије Мајара (1865) и Јураја Крижанића (1666).⁹⁰ У трећем тому свог дела „Политика” (1663—1666), написаном на општем словенском језику који је саставио сам аутор, Јурај Крижанић говори о „недостацима нашег језика”, који иначе подразумева руско, пољско, бугарско, бохемско, српско и хрватско наречје, и вели: „језик је сиромашан, несавршен, непријатан за слух, искварен, недорађен и у сваком смислу јадан; нема израза за уметност и науку, за наредбе, врлине и пороке ... и од осталих је мање погодан за песму, стихове, музику или за ма коју складну или поетску реч и певање”.⁹¹

Говорећи о начинима заштите словенског језика митрополит Стратимировића вели да су то граматика и правила, али исто тако и сам изговор. Он при том додаје да би онима који се брину о ширењу народног наречја било боље да брину о акцентима и изговору што се одражава и утиче на карактер народа подједнако као и објективни (екстралингвистички) услови постојања једног народа. Митрополит то илуструје на примеру Француза и Срба, а доцније и Немаца. При том вели да ће у противном Србима остати само три стотине „вера”, односно три стотине начина изговора „вера”. Што је тачнији изговор то је већа вероватноћа очувања језика, тврди митрополит Стра-

⁸⁸ Радонић, 1913, 117.

⁸⁹ *Исто*, 118, 121.

⁹⁰ В. Запољска, 2003.

⁹¹ Јуриј Крижанић, *Политика*. Москва, 1965, 112. Детаљније в. Обижајева, 1999.

тимировић и додаје: шта вреди да су руске књиге акцентоване, „наши Сербли [...] произношенние совсем разврашают, тако до им ударения тая почти ничего не[ ]ползуют, нити они сами колми другие Народи на чтение книг своих понуждаются. Оттудуже лишением нравних начинаный, сила и енергия карактера народняго губится, и мы по мало совсем у чужия народи преливаемся.”

Већ наредне, 1799. године, у архиву митрополита Стефана Стратимировића датиран је препис под називом „Разговор Между двумя Лицами Аз и Буки о правописании”.⁹² Текст је руског порекла, а његов садржај чине аргументи и контрааргументи у корист радикалне реформе руског правописа фонетско-морфолошког карактера. Иначе библиотека и преписка митрополита Стратимировића показују ширину његових погледа и знања, о чему је доста писано.⁹³

Деветнаестог августа 1798. године митрополит је записао: „Орфография касается всех частей грамматики, и тоя правил; Грамматика же определяет наречие; Но наречия приятие, или отметие определяет вечно судьбу или успеха, или стояния, или падения Народного Книжества и самого Народа. Тем же и мы Орфографию определить хотяще важное предприемлем дело; и прежде нежели чтолибо к тому творити начнем потребно есть знати: за кое от Славенских Наречий орфографию определить намераем?”⁹⁴ Бирајући између тежњи према народном српском и (црквено)словенском језику, митрополит је мислио да народни језик не одговара, јер је „многоразлично”, а осим тога не исплати се књиге на њему штампати. (Црквено)словенски језик је сувише удаљен од народног српског језика, а још је даљи од језика словенских народа у окружењу. За успешан пример митрополит је сматрао 900 примерака Рајићеве *Историје*, послате у Русију, која је састављена на језику разумљивом и Русима као и Србима. Дакле је „кроме Руссов несть в вселеной предела, ниже множества Славенскаго Народа, за нынешнее время егож[...] наречия в Науках успехи каковия сотворити, и Народ свой учением прославити могло”⁹⁵.

Треба напоменути да је у историју руско-српских односа митрополит Стефан Стратимировић ушао као аутор „Начертания о восставлении нового, славяно-сербского государства”, које је 1804. године послао у Петроград. У белешци је посебно указао на сличности два народа кад су у питању религија, језик и начин живота.⁹⁶

⁹² У архиву САНУ у Сремским Карловцима се чува преписка митрополита 1797—1798 године о питањима графике, орфографије и граматике у вези с датим рукописом, као и сам рукопис. Налази се под 1797. год., № 311. Изражавамо захвалност директору АСАНУК, проф. Чедомиру Денићу, који нам је скренуо пажњу не само на те, него и на друге материјале.

⁹³ Грујић, 1908, Костић М., 1937.

⁹⁴ Стратимировић, митр., *Мое М[нен]ие*. АСАНУК, 1797, 311, 31.

⁹⁵ Стратимировић, митр., *Мое М[нен]ие*. АСАНУК, МП, 1797, 311, 35.

⁹⁶ Ключевский В. О., *Курс русской истории*. Лекция 82.

Свакако да ставове митрополита Стратимировића не треба сводити на лични став појединца. Крајем XVIII века српско друштво се налазило пред неопходошћу стварања јединог српског језика. Словеносрпску школу су чинили људи из црквених кругова и њима блиски интелектуалци (на пример, Сава Текелија). У овом кругу се залагало за стварање наддијалекатског коинеа, заједничког језика словенских народа као посредника руског утицаја међу Словенима у Европи, и апеловало се да се при формирању српског језика нађе достојно место црквенословенским елементима.

Кад је реч о историчарима језика, онда свакако треба раздвојити питања руског и црквенословенског језичког утицаја, јер како показују језичка размишљања код Срба у Хабзбуршкој монархији крајем XVIII века, српска интелектуална елита одбија правац развоја језика у Русији. Осамнаести век завршава се лингвистичком конференцијом на митрополијском двору у Сремским Карловцима, која је, иако оријентисана на решавање задатака постављених од стране хабзбуршке администрације, ипак покушала да састави програм формирања књижевног језика Срба другачији од програма руских културтрегера.

Тако је, ето, изгледао почетак опраштања Србије с језичким наслеђем *Slavia Orthodoxa* и почетак српске лингвистичке парадигме.

ИЗВОРИ

Архив Војводине, Илирска дворска канцеларија — Беч (аналитички инвентар), свеске X/1, X/2, X/3 / Јован Валрабенштајн. Нови Сад, 1996.

Сабрана дела Вука Караџића, књ. II *Српски рјечник (1818)*. Просвета, Београд, 1966.

Вујановски, *Немачка грамаџика* — Нѣмецкая граммати́ка изъ различныхъ авторовъ, наипачеже Готшедовыхъ книгъ собранна и в ползу сербскихъ дѣтей на славено-сербскомъ языкѣ изяснена Стефаномъ Вуяновскимъ слышателемъ правахъ во универзитетѣ вѣннскомъ. Печатана при Јуцифѣ Курцьбекѣ Цесаро-Крал. Восточно-Иллурычскомъ Типографѣ, въ Вѣннѣ 1772. [1. изд., 1/2 варијанта].

Вујановски, *Писмо* — Писмо Директора народни школа Стевана Вујановског, од 1^{вог} Марта год. [1]810. Митрополиту Стратимировићу: поднешено, садржавајуће податке за животне првог, и повјестницу народни школа. Преведено са латинског језика. Прилог од Дра Ђорђа Мушицког. АСАНУ 9213/1, 2. (Оригинал, АСАНУ у Београду, Ад. бр. 287/у.з. ст. 1879)

Вујановски, *РПП*. — Руководство ко праволаголанію, и правописанію, сочинено во оупотребленіе сербскихъ оучилищъ трудомъ Стефана Вуяновскаго. ѿдобреніемъ правителствующихъ. Въ Вѣннѣ при Г. Стефану ѿ[т] Новаковичъ, въ Славенно-Сербской, Валахійской и Восточныхъ Языквѣхъ Привилег. Твографій. 1793. (2. издање).

Вујановски, *Рукопис РСТ*. — Руководство къ славенстѣй грамматичѣ во употребленіе народныхъ училищъ. Въ кесаро=кравлевскихъ державахъ; списано Стефаномъ Вуяновскимъ Наукъ управителемъ. ѿдобреніемъ Правителствующихъ въ Вѣннѣ. изда-но тпномъ Благор. Ф. Курцбека, 1785= (рукопис из Библиотеке Матице Српске, сигнатура РР II 45, стара сигнатура 209—352Д2, инв. бр. 48.272).

Грамаџике Зизанија и Смојрицкоѣ — Граматики Лаврентия Зизания (1596 г.) и Мелетия Смотрицкого (1619 г.). Составитель Е. А. Кузьмина. МГУ, Москва, 2000.

Грамаѣика Смоѣрицкоѡ — *Поликарѣова, 1721*. Грамматики Славенския правилное Сунтаѣма, Потшаніемъ Многогрѣшнаѡ Мнѣха Мелетія Смотрицкоѡ... в Москвѣ, 1721.

Грамаѣика Смоѣрицкоѡ — *Ненадовиѣа, 1755*. Грамматика. Въ Епископїи Рымнической, 1755.

Мразовиѣ, *Грамаѣика* — Руководство къ славенской грамматицѣ во употребленїе славено-сербскихъ народныхъ училищъ издано трудомъ Авраама Мразовича: иждивенїемъ же общества новосадскаѡ, 1794. [Б.м. (въ Вїеннѣ: тѣпомъ Г. Стефана Новаковича)].

Мразовиѣ, *Правоѣис* — Руководство къ славенскому правочтенїю и правописанїю за употребленїе Національныхъ Славено-сербскихъ училищъ. Въ Вѣннѣ, при Г. Стефану ѡ[т] Новаковичъ, въ Славенно-Сербской, Валахїйской и [sic] Восточныхъ Языкѡвъ Привилег. Тѣпографїи 1792. (1. издање).

Мразовиѣ, *Рѣѣорика* — Руководство къ славенскому краснорѣчїю (Будим, 1815, [1. издање], 1821 [2. издање]).

Орфелин — Новѣйшїя славенския прописы ради пользы и употребленїя Славено-Сербскаѡ Юношества написалъ и вырезалъ Захарїа Орфелинъ, Цесаро-Кралевскихъ Вѣнскихъ Академїеи Художествъ Членъ, въ Карловцѣ Сремскомѣ. 1776.

Поликарпов, *Речник* — [Федор П. Поликарѣов-Орлов] Леѣиконъ трезязычный. Сирѣчь реченїй славенскихъ, еллиногреческихъ и латїнскихъ сокровище изъ различныхъ древнихъ и новыхъ книгъ собраное и по славенскому алфавїту въ чинъ разположеное. Москва, 1704.

Прокопович, *Буквар* — Первое оученїе отрокамъ, в немъ же Буквы и слоги, таже краткое Толкованїе законнаѡ Десятословія, М[оли]твы Г[оспо]дня, Сѣмвола Вѣры, и девяти Бл[а]женствъ. Напечатася же повелѣнїемъ и благословенїемъ, и всякимъ иждивенїемъ Преч[е]стнѣйшаѡ, и Превс[в]ященнѣйшаѡ Г[оспо]д[и]на Мѡвсея Петровича, Православнаѡ Архїеп[и]скопа и Митрополита Белиграда, и инныхъ странъ. Въ Еп[и]скопїи Рымнической, Илїа ѡ[т] Чернаводы: Тѣпографъ 1728. (1. издање).

Стратимировиѣ, *Extract*. — Extract писанїа г[оспо]ину теодору Јанковичу ѡ[т] Мирѣво, ради славенскаѡ языка м[еся]ца августа 14го 1796 писана... / *Радонїй Јов*. Митрополит Стефан Стратимировиѣ о општемъ словенскомъ книжевномъ језику // Јужнословенски филолог, кн. 1, св. 1—2, 1913.

Текелија — *Дневник Саве Текелије: бесмѣрноѡ блаѡдетелья народа срѣскоѡ, воѡен у Бечу 1795—1797* / приредїо и спомену његовомъ 21. септембра 1992. године приликомъ светковине 150-годишњице његовоѡ упокојенїа посветїо Стеван Бугарски. Нови Сад: Матица Српска, 1992.

Темїшварски Sabor 1790. (ured. Slavko Gavrilović i Nikola Petrović) // *Građa za istoriju Vojvodine*, knj. 9. Novi Sad—Sr. Karlovci, 1972.

Фелбигер, *Грамаѣика* — Felbiger, Johann Ignaz von, *Anleitung zur deutschen Sprachlehre. Zum Gebrauche der deutschen Schulen in den Kaiserlichen königlichen Staaten*. Wien, 1779.

ЛИТЕРАТУРА

Бабајева, 1989 — Бабаева Е. Э., *История русской лингвистической мысли в начале XVIII века и языковая практика Петровской эпохи: лингвистическая и редакторская деятельность Ф. П. Поликарпова*. (Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук). Москва, 1989.

Бабајева, 1991 — Бабаева Е. Э., *Об учебных пособиях в Академии братьев Лихудов* // *Cyrrilomethodianum XV—XVI*. Thessalonique, 1991—1992. С. 93—111.

Белов, 2007 — Белов, Михаил, *Формирование и развитие сербской национальной идеологии в конце XVIII — середине 30-х гг. XIX века*. (Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук). Нижний Новгород, 2007.

Бошков, 1973 — Бошков, Мирјана. *Руска шїамїана књиѡа у нашем XVIII веку* // *Годишњак Филозофскоѡ факултета у Новом Саду*, кн. XVI/2 (1973). С. 527—567.

Бошков, Пийер, 1981 — Бошков М., Пипер П., *Оглед контирастивне анализе шексџа у проучавању језика српске књижевности у 18—19. веку* // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 24/1. 1981. С. 55—74.

Брковић, 1996 — Брковић, Мирјана, *Српске књиже и периодика 18. века Библиотеке Матице српске* // *Каталог старих и рејких књижа Библиотеке Матице српске*, књ. 2. Нови Сад, 1996.

Буквари, 1963 — *Буквари и букварска настава код Срба* (каталог изложбе). Стручна обрада грађе Срећко Ђунковић. Уредник Боривоје Аксентијевић. Београд, 1963—1964.

Веселинов, 1977 — Веселинов, Иванка В., *Ојиси српских рукописа Бошка Пејровића Жељског, новосадског професора* // Зборник Владимира Мошина. Београд, 1977.

Веселинов, 1983 — Веселинов, Иванка, *Српске ћирилске рукописне књиже 18. века у Библиотеци Матице српске* (3) // Годишњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину. Књ. 6, Нови Сад, 1983.

Веселинов, 1991 — Веселинов, Иванка, *Венгерскаја драматика Георџија Пејровића из 1795. године* // Проф. Иванка Веселинов. *Трагом српске прошлости*, Нови Сад, Библиотека Матице српске, 1991. С. 129—141.

Ворџ (Worth), 1983 — Worth D. S. *The Origins of Russian Grammar. Notes on the State of Russian Philology before the Advent of Printed Grammars*. Columbus, 1983.

Гавриловић, Н., 1986 — Гавриловић, Никола, *Школство код Срба у Хабсбуршкој Монархији* // у књизи *Историја српског народа*, књ. 4, том 2 (Срби у XVIII веку). Београд, 1986.

Гавриловић, С., 1974 — Гавриловић, Славко, „Аутобиографски подаци Стефана Вујановског” // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. 17/1 (1974)

Gavrilović, S. — Gavrilović, Slavko, Града за историју ћирилске штампарије крајем 18. века. (poseban otisak, SANU).

Грицкај, 1977 — Грицкат, Ирена, *Из предисторије стварања српске драматике* // у књизи *Зборник Владимира Мошина*. Београд, 1977.

Грицкај, 1992 — Грицкат, Ирена, *Из историје језичке настаје код Срба* // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. 1992, XXXV/2.

Грујић, 1908 — Грујић, Радослав, М. *Књижевна писма Мићрополија Стевана Сјрајшировића* // Богословски гласник, књ. XIII (год. VII), 1908. С. 204—219.

Гудков, 1979 — Гудков В., *Борба концепциј „славенског” и „простог” језика в историји литературног језика у сербов* // у књизи: *Славјанско и балканско језикознање. Историја литературних језиков и писменост*. Москва, 1979.

Гудков, 1993 — Гудков В. П., *Сербскаја лексикографија XVIII века*. Москва, 1993. 177с.

Денић, 1975 — Денић, Чедомир, *Рымникско издание Грамматике славјанској Мелетия Смотричког*. // *Revue des Études Sud-Est Européennes*. Tome 13 (1975), № 4. (Bucarest). С. 529—532. (poseban otisak)

Denić, 1986 — Denić Č., *Školovanje Srba u Rusiji krajem XVIII veka i odnos sunarodnika prema njima* // *Jugoslovenske zemlje i Rusija u 18. veku*. Научни skupovi SANU, knj. 32. Београд, 1986.

Дмитријевић, 1984—1985 — Дмитријевић П. А., *К вопросу о значении термина „славяно-сербский язык”* // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 27—28. 1984—1985. С. 223—229.

Дурковић-Јакшић, 1977 — Дурковић-Јакшић Љ., „Пройиси” *Василија Гађановића* // Зборник Владимира Мошина. Београд, 1977. С. 259—261.

Ђорђић, 1990 — Ђорђић П., *Историја српске ћирилице*. Београд, 1990.

Живов, 1986 — Живов В. М., *Славјанские грамматические сочинения как лингвистический источник* (о књиге D. S. Worth. *The Origins of Russian Grammar. Notes on the Russian Philology before the Advent of Printed Grammars* (= UCLA Slavic Studies. Vol. 5), Columbus, 1983, 176 p.) // *Russian Linguistics*, 1986, № 10

Живов, 1988 — Живов В. М., *Роль русског церковнославјанског в историји славјанских литературних језиков* // *Актуалне проблеми славјанског језикознања*. Москва, 1988. С. 49—98.

Живов, 1996 — Живов В. М., *Језик и култура в России XVIII века*. Москва, 1996.

Живов — Успенски, 1997 — Живов В. М., Успенский Б. А., *Grammatica sub specie theologiae* // Успенский Б. А. *Избранные труды*, т. III. Москва, 1997.

Зайольска, 1999 — Запольская Н. Н., Предисловие к книге *Эволюция грамматической мысли славян XIV—XVIII вв.* Москва, 1999. С. 3—6.

Зайольска, 2003 — Запольская Н. Н., „Общий” славянский литературный язык: типология лингвистической рефлексии. Москва: Индрик, 2003.

Захарјин, 1995 — Захарьин Д. Б., *Европейские научные методы в традиции старинных русских грамматик (XV — сер. XVIII вв.)*. München, 1995 (Specimina philologiae. Supplementband 40).

Ивић А., 1926 — Ивић, Алекса, *Архивска грађа о српским књижевним и културним радницама 1740—1880* // *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа*. Српска краљевска академија. Књига 2. Београд—Суботица, 1926. С. 65, 116—117.

Ивић А., 1932 — Ивић, Алекса, *Теодор Јанковић Миријевски у одбрану ћирилице* // *Јужнословенски филолог*, XI, с. 197—216.

Ивић М., 1997 — Ивић, Милка, *О Вуковом и вуковском језику*. Београд, 1997.

Ивић П., 1971 — Ивић П., *Српски народ и његов језик*. Београд, 1971.

Ивић — Младеновић, 1986 — Ивић, Павле, Младеновић, Александар, *О језику код Срба у раздобљу од 1699. до 1804.* // *Историја српског народа*, књ. 4, том 2 (Срби у XVIII веку). Београд, 1986.

Инокентиј, 1999 — Игумен Иннокентий (Павлов), *Slavia Orthodoxa в XVIII — начале XIX века и церковно-учительские труды св. Софрония Врачанского* // *Славяноведение*, № 2, 1999.

Iovin, 1984 — Iovine, Micaela S. *The „Illyrian Language” and the Language Question among the Southern Slavs in the Seventeenth and Eighteenth Centuries.* // *Aspects of the Slavic Language Question*. V. 1. „Church Slavonic — South Slavic — West Slavic”. Ed. by R. Picchio and H. Goldblatt. New Haven, 1984. S. 101—156.

Јаџић, 1896 — Ягич, И. В., *Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке* // *Исследования по русскому языку*, I. том, Санкт-Петербург, 1885—1895. Постоји сепарат, као и посебна издања: *Codex slovenicus rerum grammaticarum* edidit V. Jagić, Nachdruck des Separatdrucks, Berlin, 1896, и у едицији *Slavische Propyläen Texte in Neu- und Nachdrucken*, Band 25, München, 1968.

Јовановић М., 1926 — Јовановић, Мирко, *Срби у руским школама у 18. веку* // *Црква и животи*. Скопље, 1926.

Јовановић, 2002 — Јовановић, Мирослав, *Језик и друштвоена историја: Друштвеноисторијски оквири јолекме о српском књижевном језику*. Београд: Стубови културе, 2002.

Kajpert, Uspenski, Živov, 1994 — Johann Ernst Glück. *Grammatik der russischen Sprache (1704)*. Herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von H. Keipert, B. Uspenskij und V. Živov. Bohlau Verlag. Köln — Weimar — Wien, 1994 [Bausteine zur Slavischen Philologie und Kultergeschichte. Reihe B: Editionen. Neue Folge, 5 (20)].

Кириловић, 1927 — Кириловић, Димитрије, *Фелбиџеров катихизис* (посебан отисак). Нови Сад, 1927; такође у *Летопису Матице српске*, књ. 313, свеска 1—3 за 1927.

Кириловић, 1929 — Кириловић, Димитрије, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку*. Сремски Карловци, 1929. С. 1—13.

Кириловић, 1950 — Кириловић, Димитрије, *Каталог Библиотеке Матице српске*. I. део „Српске књиге 1494—1847”. Нови Сад, 1950.

Косић М., 1932 — Костић, Мита, *Гроф Колер као културнопросветни радник реформатор код Срба у Угарској у 18. веку*. Београд, 1932.

Косић М., 1937а — Костић, Мита, *Покушаји Бечке владе око увођења народног језика и правописа у српске, хрватске и словеначке школе крајем 18. века* // *Прилози за књижевност, језик и фолклор*, XVII, свеска 2. 1937. С. 253—267.

Косић М., 1937б — Костић, Мита, *Старомирковићево мишљење о св. Ђирилу и његовој ћирици* // *Прилози за књижевност, језик и фолклор*, XVII, свеска 1. 1937. С. 112—114.

Косић С., 1971 — Костић, Страхиња К., *Стефан Вујановски и његова „Нџмецкаја граматика”* // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XIV/2 (1971).

Кречмер (Kretschmer), 1989 — Kretschmer, Anna, *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums)*. („Slavistische Beiträge“, band 241). München, 1989.

Кузьминова, 2002 — Кузьминова Е. А., *Грамматический сборник 1620-х годов*. AION Slavistica, 1, 2002, [Napoli].

Кулаковски, 1903 — Кулаковский П. А., *Начало русской школы у сербов в XVIII веке*. Санкт-Петербург, 1903.

Лошман, Толстой, Усѣенки, 1981 — Лотман Ю. М., Толстой Н. И., Успенский Б. А., *Некоторые вопросы текстологии и публикации русских литературных памятников XVIII века* // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. М., 1981. Т. 40, № 4. С. 312—323. [Исто у књизи: Толстой Н. И. *История и структура славянских литературных языков*. М., 1998. С. 34—52. и у књизи Толстой Н. И., *Избранные труды*, т. 2. Славянская литературно-языковая ситуация. М.: „Языки русской культуры“, 1998. С. 464—482].

Лукин, 1999 — Лукин П. Е., *Доктринальные источники „Сказания о письменах“ Константина Философа Костенецкого* // *Эволюция грамматической мысли славян XIV—XVIII вв.* Москва, 1999.

Маџарашевић, 1890 — Магарашевић, Ђорђе, *Историјско-критички преглед словено-српске граматике до године 1847* // *Летопис Матице српске*, бр. 161 (1890).

Маџарашевић, 1898 — Магарашевић, Ђ., *Из историје српске школе* // *Летопис Матице српске*, бр. 193 (1898), с. 8—28.

Маршева, 2007 — Маршева Лариса *Братский язык (критички приказ монографије Хрущова 2006)* на сајту <http://www.pravoslavie.ru/sm4/070402153513>

Матић, 1952 — Матић, С., *Опис рукописа Народне библиотеке*. Београд, 1952.

Мечковска, 1984 — Мечковская Н. Б., *Ранние восточнославянские грамматики*. Минск, 1984.

Мечковска, 1997 — Мечковская Н. Б., *Язык и религия*. Пособие для студентов гуманитарных вузов. Агентство „ФАИР“, Москва, 1998. 352 с. <http://psylib.org.ua/books/mechk01/index.htm>

Михаиловић, 1959 — Михаиловић, Георгије Др., *„Венџерска граматика“ Георгија Салера у преводу Георгија Пејровића 1795*. // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, II, 1959.

Михаиловић, 1964 — Михаиловић, Георгије Др., *Српска библиографија 18. века*. Београд, 1964.

Младеновић, 1969 — Младеновић А., *Однос између домаћих и рускословенских елемената у књижевном језику код Срба пре његове вуковске стандартизације* // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 1969, XII.

Младеновић, 1971 — Младеновић А., *Народни језик у њесми „Љубосава и Радован“ Мићројолића Стевана Страјимировића*. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XIV/2, Нови Сад, 1971, стр. 71—121.

Младеновић, 1981 — Младеновић А., *Најомене у вези са схваћањима о књижевном језику код Срба у XVIII и у првим деценијама XIX века* // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 1981, XXIV/1.

Мошин, 1962 — Мошин, Владимир, *О периодизацији руско-јужнословенских књижевних веза* // *Slovo* 11—12, 1962.

Мушицки, 1847 — Мушицки, Г., *Судбине ћирилски писмена у аустријској држави* // *Гласник ДСС*, I (1847) с. 127—139.

Никољски, 1999 — Никольский Б. М., *„О восьми частях слова“: проблема источников* // *Эволюция грамматической мысли славян XIV—XVIII вв.* Москва, 1999.

Новаковић, 1869 — Новаковић, Стојан, *Српска библиографија за новију књижевност 1741—1867*. У Биограду, 1869.

Обижајева, 1999 — Обижаева М., *„Механизмы теоретической защиты литературного языка в грамматических сочинениях Юрия Крижанича и Пьетро Бембо“* // *Эволюция грамматической мысли славян XIV—XVIII вв.* Москва, 1999. С. 52—58.

Обижајева, 2003 — Обижаева М., *Славяно-греко-латинские основы грамматической и административной деятельности Стефана Вуяновского* // *Славистика*, књига (2003), Београд, 2003. С. 160—167.

Обижајева, 2004 — Обижајева М., *Митрополит Стефан (Стратимирович) о до-стоинстве славянских языков* // Славистика, књига VIII (2004), Београд, 2004. С. 43—48.

Павић М., 1970 — Павић, Милорад, *Историја српске књижевности барокног доба (17. и 18. век)*. Београд, 1970.

Панченко, 1996 — Панченко А. М., *Русская культура в канун Петровских реформ* // *Из истории русской культуры*, т. 3 (XVII — начало XVIII века). Москва, 1996.

Picchio (Пикио), 1984 — Picchio, Riccardo, „Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs” // *Aspects of the Slavic Language Question*, vol.1 / ed. by R. Picchio and H. Goldblatt. New Haven, 1984.

Радонић, 1913 — Радонић, Јован, *Митрополић Стефан Стратимировић о ошћинском славенском књижевном језику* // *Јужнословенски филолог*, књ. 1, св. 1—2, — Београд, 1913. — стр. 113—122.

Радонић, 1950 — Радонић Јован, *Римска курија и јужнословенске земље од 16. до 19. века*, Београд, 1950.

Руварац, 1914 — Руварац, Димитрије, *О првом латинском буквару за српску децу* // Бранково коло, XX (1914), с. 152—153.

Руварац, 1926 — Руварац, Д., *Покрово-Богородичне школе у Карловцима (1749—1768)*. По архивским списима. Сремски Карловци, 1926.

Сава еп., 1996 — Сава, епископ Шумадијски (Вуковић), *Српски јерарси од деведесетог до двадесетог века*. Београд—Подгорица—Крагујевац, 1996.

Слијепчевић, 1936 — Слијепчевић, М. Ђоко., *Стеван Стратимировић, митрополић Карловачки као јоџлавар Цркве, просветни и национално-политички радник*. Београд, 1936.

Стајић — Стајић, Васа, *Новосадеке биографије*, II, 121/122.

Стојковић, 1930 — М. Stojković, *Pokušaj uvođenja rusko-slovenske gramatike Meletija Smotrickoga kod Hrvata katolika* // *Nastavni Vjesnik*. Zagreb, 1930. knj. XXXVIII. S. 120—131.

Суботић, 1984 — Суботић Љильана, мр., *Јован Хаџић и грамањичка терминологија Вуковске епохе* // *Научни састанак слависта у Вукове дане*. XIV. МСЦ, 11—16. 9. 1984.

Терзић — Терзић, Богдан, *Један поглед на руски књижевни језик у делима Захарија Орфелина и Јована Рајића* // (сепарат). С. 141—147.

Толстој, 2004 — Толстая С. М., *О лингвистических воззрениях Йована Раича* // *Славянский вестник*. Вып. 2. МАКС Пресс, Москва, 2004. С. 376—385. (<http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/sv2/tolstaja.pdf>)

Толстој Н., 1978—1979 — Толстой Н. И., *Литературный язык сербов в XVIII — начале XIX в.* // *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*. Москва. 1978. [Исто у: Толстой Н. И. *Избранные труды*, т. 2. Славянская литературно-языковая ситуация. „Языки русской культуры”, Москва, 1998. С. 30—42].

Толстој Н., 1996 — Толстой Н. И., *Как называли сербы свой литературный язык в XVIII и начале XIX века?* // *Славяноведение*, № 1, 1996.

Толстој Н., 1961 — Толстой Н. И., *К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян* // *Вопросы языкознания*. 1961, № 1. С. 52—66. [Исто у књизи: Толстой Н. И., *История и структура славянских литературных языков*. М., 1998. С. 34—52. и у књизи Толстой Н. И., *Избранные труды*, т. 2. Славянская литературно-языковая ситуация. „Языки русской культуры”, Москва, 1998. С. 66—89].

Толстој Н., 1995 — Толстой Н. И., *Slavia Orthodoxa и Slavia Latina — общее и различное в литературно-языковой ситуации (опыт предварительной оценки)* // *Ricerche slavistiche*. 1995. Vol. XLII. P. 89—102. [Исто у: *Вопросы языкознания*. 1997, № 2. С. 16—23. и у књизи Толстой Н. И. *Избранные труды*, т. 2. Славянская литературно-языковая ситуация. „Языки русской культуры”, Москва, 1998. С. 30—42].

Трифунувић, 1987 — Трифунувић Г., *Дамаскин Хиландарец (к вопросу о греко-славянских отношениях на Афоне в XVII в.)* // *Исследования по древней и новой литературе (80-летию акад. Д. С. Лихачева посвящается)*. Наука, Ленинград, 1987. С. 316—319.

Трифуновић, 1990 — Трифуновић Ђ., *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд, 1990.

Ђоровић, 1989 — Ђоровић Владимир, *Историја Срба*. Књ. 1—3. БИГЗ, Београд, 1989.

Unbegaun, 1935 — Unbegaun В. О., *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*. Paris, 1935. [У преводу на српски језик: Б. Унбегаун, *О почецима књижевног језика код Срба*. Вукова задужбина — Београд, Матица српска, Орфелин — Нови Сад, 1995.]

Unbegaun, 1958 — Unbegaun В. О., *Russian Grammars before Lomonosov* // Oxford Slavonic Papers. Volume VIII, Oxford, 1958. P. 98—116.

Успенски, 1987 — Успенский Б. А., *История русского литературного языка (XI—XVIII вв.)*. „Sagners Slavistische Sammlung”, München, 1987.

Успенски, 1997 — Успенский Б., *Старинная система чтения по складам* // Успенский Б. А. Избранные труды, т. III. Москва, 1997.

Флоровски, 1937, II — Флоровский Г., *Встреча с Западом* // Прот. Георгий Флоровский. *Пути русского богословия* (цит. према публикацији у: *Из истории русской культуры*, т. 3: XVII — начало XVIII века. Москва, 1996).

Флоровски, 1937, III — Флоровский Г., „Противоречия XVII века” // Прот. Георгий Флоровский. *Пути русского богословия* (цит. према публикацији у: *Из истории русской культуры*, т. 3 (XVII — начало XVIII века). Москва, 1996).

Фуруновић, 1996 — Furunović, Dragutin, dr., *Enciklopedija štamparstva*. Beograd, 1996. Knj. I (A-H), knj. II (I-S), knj. III (Š-W).

Herrity (Херити), 1990 — Herrity, Peter, *Teodor Mirijevski's Memorandum on Variants of Written Serbian (1782)* // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIII, 1990. (посвећено проф. др Александру Младеновићу поводом 60-годишњице живота). С. 513—521.

Хрушчова, 2003б — Хрущёва А. А., „К изучению своеобразия церковнославянского языка русской редакции у сербов („Руководство къ славенстѣй грамматицѣ” Аврама Мразовича)” // *Славянский вестник*: Вып. 1, Москва, Издательство Московского университета, 2003. С. 120—164. <http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/sv1.pdf>

Хрушчова, 2006 — Хрущёва А. А., *Церковнославянский язык русской редакции как литературный язык сербов в XVIII — начале XIX века* Москва, Издательство Московского университета, 2006.

Шафарик, 1846 — Шафарик П. Й., *О древнеславянских, именно кириловских топографиях в южнославянских землях и прилежащих им краях, т.е. в Сербии, Босне, Герцеговине, Черной Горе, Венеции, Валахии и Седмиградии в XV, XVI и XVII столетиях* // ЧОИДР, № 3, Москва, 1846. С. 17—27.

Марина Обижаева

ОНТОЛОГИЈА ПЕРВЫХ СЕРБСКИХ ГРАММАТИК (ЦЕРКОВНО)СЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СЕРБОВ

Резюме

В собрании Библиотеки Матицы Сербской (Нови-Сад, Сербия) хранится рукопись „Руководство къ славенстѣй грамматицѣ во употребленіе народныхъ училищъ. Въ кесаро=кравлевскихъ державахъ; списано Стефаномъ Вуяновскимъ Наукъ управителемъ. ѿдобреніемъ Правителствующихъ въ Виѣннѣ. издано тѣпомъ Благор. Ф. Курцбека, 1785” (шифр РР II 45). Исследование истории составления и бытования этого текста подтвердило, что рукопись является учебным списком полной грамматики Стефана Вуяновского, выполненным около 1785 г. на учительских курсах Василия Крстича в гимназии города Рума. Констатируется, что в списке сохранился текст первой обширной грамматики (церковно)славянского языка, составленной Стефаном Вуяновским для нужд сербов в период между 1779 и 1785 г. с целью защиты родного языка и сохранения кириллического письма в условиях существования сербов на территории Габсбургской монархии. Несмотря на то, что грамматика не была опубликована и

распространялась только в списках, „Руководство к славянской грамматике” Вуяновского, наряду с его же „Руководством к праволаголанию и правописанию”, а также „Руководством к славянской грамматике” и „Руководством к славянскому правоучению и правописанию” Аврама Мразовича, получило статус императивного текста на сербских территориях Габсбургской монархии, в том числе благодаря и активно развивавшейся в те годы школьной системе Фельбигера.

Композиция и метаязык этих грамматик сформированы под влиянием венской грамматики немецкого языка Фельбигера, но с сохранением и упрощением православной славянской грамматической традиции. Механизм их составления представляет собой адаптацию авторитетных славянских грамматик в соединении с переводом с немецкого языка. Язык-денотат в грамматике Вуяновского можно считать гибридным вариантом церковно-славянского языка, предназначенным для использования в сербской науке, внутренней администрации и литературе.

Конкурирующие способы представления грамматического материала у этих двух авторов привели в конце XVIII века к дискуссии о языке в сербском обществе на территории Воеводины.

В данной статье выстроена онтология этих грамматик и осуществлена попытка вписать их в диахроническое пространство истории славянских литературных языков, а также раскрыть экстралингвистические причины их составления.

Слободан Павловић

ПРОСТОРНЕ МЕТАФОРЕ У СТАРОСРПСКОМ ВРЕМЕНСКОМ ПАДЕЖНОМ СИСТЕМУ*

У овом раду разматра се функционисање старосрпског временског синтаксичко-семантичког система из перспективе теорије семантичких локализација. Истраживање је ограничено (1) семантички, на временску локализацију и временску квантификацију, (2) синтаксички, на предлошко-падежне конструкције с протокационим значењем и (3) корпусно, на старосрпску пословноправну писменост, која је у периоду од краја XII до средине XV века — у контексту културног обрасца *хомогене дијалекције* — фунгира као најпотпунији функционални репрезентант српског језика.

Кључне речи: старосрпски језик, теорија семантичких локализација, прото-локализација, симултаност, антериорност, постериорност, лонгитудиналност, ингресивност, терминативност

1. У когнитивним приступима језику темпоралност се посматра мање-више као транспозиција перцептивно докучивих спацијалних семантичких параметара на један апстрактан систем, недоступан непосредном опажању, што је мотивисано уверењем да перцептивно по природи ствари претходи апстрактном, како на онтогенетском тако и на филогенетском плану. Без залажења у теоријске оквире, историју и развојне перспективе локалистичког приступа, који је у основи оваквих ставова,¹ довољно је, чини се, овом приликом подсетити на Касирерово мишљење да простор и време „у језицима наше, модерне културе ... чине нераздвојно јединство” пошто „је још увек уобичајена појава да се једна иста реч употребљава за изражавање просторних и временских односа” (1985/I, 148), мада — како исти аутор уочава — „језик не пружа потврду оне прости координације

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

¹ Основне идеје оваквог приступа језику у анализи српских језичких факата, евидентне већ у Даничићевој *Српској синтакси* (Белић 1999, 277), у XX веку актуализује М. Ивић (1957—1958, 144) уочавајући транспоноване спацијалних параметара на темпорално семантичко поље у систему српских предлога. Детаљну теоријску разраду и фактичку егземплификацију локализма у систему заменичких прилога у српском, руском и пољском језику даје П. Пипер (1983; 1988) који ће својом студијом *Језик и његов простор* (2001) понудити теоријске оквире локалистички усмереним истраживањима српског језика.

просторног и временског облика коју су у сазнајно теоријском по-
сматрању често покушавали да се докажу” (1985/I, 147).

Овом приликом ће се из перспективе теорије семантичких лока-
лизација размотрити функционисање старосрпског временског си-
стема, језички експонираног кроз предлошко-падежне конструкције с
протолокационим значењем и то у пословноправној писмености, ко-
ја је у периоду од краја XII до средине XV века — у контексту кул-
турног обрасца *хомођене дијгосије* — фунгира као најпотпунији функ-
ционални репрезентант српског језика.²

Овако усмерено истраживање чини се корисним из најмање два
разлога. Њиме се, с једне стране, на дијахроном плану проверавају и
аргументују основни постулати теорије семантичких локализација,
што може бити допринос општелингвистичким разматрањима, али
се, с друге стране, на бази понуђених теоријских поставки покушава-
ју сагледати структурни односи у једном организованом семантичком
систему какав је временски. Наиме, поклапања протолокационих и
временских значења конкретне синтаксичке јединице парадигматски
аргументују полазну теорију, док модификације протолокационих зна-
чења, у једном апстрактном семантичком систему попут временског,
системски маркују семантичке отклоне као историјсколингвистич-
ке проблеме, који захтевају адекватне одговоре, корисне како за исто-
рију језика тако и за полазну теорију.

Падежним конструкцијама с примарним протолокационим зна-
чењем, темпоралност се директивно и позиционо спецификује,³ чи-
ме се, аутоматски, и релација између детерминисане ситуације иска-
зане управном предикацијом и временског детерминатора интерпре-
тира као однос између објекта локализације и локализатора, односно
оријентира.⁴

² Истраживачки корпус чине фотографски снимци 680 старосрпских повеља и
писама одабраних према територијалном, хронолошком и жанровском критеријуму. У
складу с филолошким захтевима истраживања старог текста уз сваки пример, дат у
овом раду, наводи се (1) ознака канцеларије (*Балш.* Балшићи, *Бранк.* Бранковићи,
Драг. Драгаши, *Дубр.* Дубровник, *Кос.* Косаче, *Кошр.* Котроманићи, *Лаз.* Лазаревићи,
Нем. Немањићи, *Павл.* Павловићи, *Санк.* Санковићи) или адресанта, (2) година на-
станка акта, (3) број акта, према регистру у књизи С. Павловића (2006, 442–479) *Де-
терминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*, те (4) ознака реда у
којем пример почиње и то, сем ретких изузетака, према фотографском снимку акта.
Број примера овде је рационално сведен на меру која омогућује илустрацију полазног
теоријског приступа, при чему детаљан увид у грађу пружа управо поменута студија
(Павловић 2006).

³ Под директивном спецификацијом мисли се на учовање одогуарајућег еле-
мента тетрадне парадигме *локайивности* — *аблајивности* — *йерлајивности* — *адлајив-
ности* (уп. Пипер 2001, 68–69).

⁴ Пошто у литератури постоје различити приступи тријадној релацији *објект*
локализације — *локализатор* — *оријентир*, корисно је прецизирати да се овде локализа-
тор третира као позиција коју заузима објекат локализације, док се под оријентиром
подразумева просторни објекат према ком се дати локализатор дефинише. На тај на-
чин јасно се одвајају локационе падежне конструкције, које подразумевају контактност
[контакт +] између објекта локализације и оријентира, од оријентационих падежних

2. Темпорална квантификација, односно мера времена у старосрпском језику концептуализована је као динамичка семантичка категорија, што се испољава кроз употребу директивних падежних модела у исказивању овог феномена, и то аблативног *отъ* + *gen*, адлативног *до* + *gen*, односно *за* + *acc*, те перлативног беспредлошког акузатива.⁵ Системским сучељавањем старосрпских падежних конструкција у семантичкој сфери временске мере — упркос развојним модификацијама — уочава се аналогија између протолокационих директивних категорија, с једне стране, и одговарајућих категорија темпоралне квантификације с јасно израженом процесуалношћу, с друге стране. У начелу протолокационој аблативности одговара темпорална ингресивност, тј. временска процесуалност идентификована почетном временском тачком; протолокационој адлативности одговара темпорална терминативност, тј. временска процесуалност идентификована крајњом временском тачком; док је протолокациона перлативност у релацији с темпоралном лонгитудиналношћу, тј. с временском процесуалношћу у току.

2.1. Ингресивност — као тип темпоралне квантификације идентификоване левом граничном тачком одсека на временској оси (Антонић 2001, 149) — у оквиру старосрпског предлошко-падежног система исказује се генитивом блокираним предлогом *отъ*.⁶ Ингресивна тачка, односно период може бити идентификована (а) директно, када се у својству лексичког експонента поменутог падежног модела јављају именице с примарно временским значењем, или (б) индиректно везивањем ингресивног момента за одређену радњу, представљену девербативном именицом (*постанькѣ, съмръть* и сл.): *такорѣ ѿ|д| дншнѣ га днѣ да имамо кралевь|с|твѣ ти всакѣ почьстѣ госпо|д|скѣ* · (Дубр. 1254, № 28.7), и *стога ѣ кѣки цр|с|ва ми ѿ|д|ѣ покладѣ* (Нем. 1355, № 130.2), *ѿ|д|ѣ старѣхѣ врѣмень · ѿ|д|ѣ коихѣ нѣ памѣтара · въз|д|а вѣла кѣтъ срѣ|д|чана*

конструкција, које подразумевају дистактност [контакт —] између објекта локализације и оријентира (уп. Ивић 1957, 151). Контактна немаркиране падежне конструкције [контакт ±] биле би, на пример, општеаблативно $\emptyset$ + *gen*, те *отъ* + *gen*, односно општеадлативно *до* + *gen*, $\emptyset$ + *dat*, *къ* + *dat*. Контактност може бити (1) спецификована као интерна [интер +] (*отъ* + *loc*, *изъ* + *gen*, *крозь* + *acc* ...), односно екстерна [интер —] (*на* + *loc*, *съ* + *gen*, *прѣзь* + *acc* ...) или (2) неспецификована [интер ±] ($\emptyset$ + *instr*, *по* + *dat/loc*...). Дистактност, с друге стране, може бити дефинисана позиционираношћу објекта локализације према оријентиру као антелокациона (*прѣдѣ* + *instr*, *прѣдѣ* + *acc* ...), постлокациона (*за* + *instr*, *за* + *acc* ...), супралокациона (*надѣ* + *instr*, *надѣ* + *acc* ...), сублокациона (*подѣ* + *instr*, *подѣ* + *acc* ...) и сл. Семантичка разуђеност спацијалне дистактности на антелокализацију, постлокализацију, супралокализацију, сублокализацију, интерлокализацију и јуксталокализацију у темпоралном семантичком пољу не може се испољити у потпуности због другачије конципираности просторног и временског семантичког поља.

⁵ Инструментал временске мере у испитиваној писмености сасвим је неуобичајен. Његови трагови могли би се можда тражити у примеру како *ѣ* и *ѿ|д| ѿ|ѣ|ѣ* вила хиландарьска · и *паки вр|ѣ|минѿ|и* како *ѣ* *ѿ|д|стѣпила* · (Драг. 1381, № 188.7).

⁶ Ингресивно *отъ* + *gen*, регистровано још у канонским споменицима (Геродес 1963, 337), познато је свим словенским језицима (Копечни 1973, 151).

люб'въ (Котр. 1387, № 198.2), ми смо били ѡ|д| постанъа столѣ кралѣвства босаньскога въз|д|а добри и вѣрнии пропателии (Дубр. 1398, № 268.7), ере ѡ|д| сѣмр'ти гна цѣа стеѣа|н| · не давана тази днакониа (патријарх Никодим 1450, № 651.20).

Темпорална квантификација ингресивног типа, по дефиницији, подразумева одмеравање трајања радње управне предикације представљене глаголом имперфективног вида, што временском *отъ + gen* даје семантичко обележје процесуалности [процес +].⁷

Контактна немаркираност општеаблативне конструкције *отъ + gen* остаје очувана у сфери темпоралности утолико што временски период, тј. ситуација исказана овим падежним моделом, може бити, с једне стране, антериорна у односу на детерминисану ситуацију (односно дистактна с њом) као што, с друге стране, може бити и делимично симултана с детерминисаном ситуацијом (дакле контактна с њом) — уп. ере ѡ|д| сѣмр'ти гна цѣа стеѣа|н| · не давана тази днакониа (патријарх Никодим 1450, № 651.20) ~ *крь си живѣль ѡ|д| мала дѣтете ѣ дворѣ стѣпочивышагѡ г|д|на крала тврѣт|к|а* (Дубр. 1400, № 303.17).

2.2. Терминативност — као тип темпоралне квантификације идентификоване десном граничном тачком одсека на временској оси (Антонић 2001, 156) — у оквиру старосрпског предлошко-падежног система формализује се генитивом блокираним предлогом *до*.⁸ Терминативна тачка или период може бити идентификована (а) директно, када се у својству лексичког експонента поменутог падежног модела јављају именице с примарно временским значењем, или (б) индиректно везивањем терминативног момента за неку ситуацију исказану девербативном именицом или сигнализовану ознаком лица: *землю и виноградѣ что сте дрѣжали до ѣмрѣтиа гн|д|а ѡца* (Нем. 1254, № 27.5), *да се храни клобоучарѣ до сѣмр'ти* (Драг. 1388, № 202.81), *что е ѣ насѣ дрѣжль кожворе и црине ... до данашнега михѡла днѣ* (Котр. 1393, № 227.19), *на своми станѣ стѡгать ... до до вечера* · (Дубр. 1409, № 413.8), *кои сѣ гвсподовали до мене* (Котр. 1444, № 642.26).

Темпорална квантификација терминативног типа подразумева одмеравање дужине трајања радње управне предикације представљене глаголима имперфективног вида, што временском *до + gen* даје обележје [процес +].⁹

Контактна немаркираност општеадлативне конструкције *до + gen* остаје очувана у сфери темпоралности утолико што временски пе-

⁷ Под одређеним семантичким условима ова се конструкција може комбиновати и с глаголом перфективног вида, који, међутим, увек имплицира имперфективност (уп. Павловић 2006, 187): *что е ѣчинил една страна дрѣгои ѡ|д| почела рати до трѡнеѣ → ѡо шѡо је учињено шраје ...* (Кос. 1454, № 665.21).

⁸ Терминативно *до + gen*, регистровано још у канонским споменицима (Геродес 1963, 359), познато је свим словенским језицима (Копечни 1973, 61).

⁹ Под одређеним семантичким условима ова се конструкција може комбиновати и с глаголом перфективног вида, који увек имплицира имперфективност (уп. Павловић 2006, 183): *дасмо ниль ѣ вѣки вѣкомь ѣ племенито до скончаниѣ свѣта → ѡо шѡо је да-ѡо имају ...* (Котр. 1399, № 275.16).

Мада је у просторном семантичком пољу старосрпски беспредлошки акузатив сасвим неуобичајен,¹² у сфери семантичке категорије временске мере он је на српском језичком простору практично до данас стабилна категорија. Процесуалност временског модела *quant + acc/gen* могла је у старосрпском језику бити наглашавана употребом прилошког *по*,¹³ које је у сфери спацијалности маркирано перлативношћу и(ли) дифузношћу,¹⁴ али доминантност ове конструкције у сфери лонгитудиналности није могла бити битније пољуљана будући да се радило о семантичкој категорији која подразумева обухваћеност квантификативне временске јединице по принципу обухваћености објекта транзитивном радњом. Лонгитудинални акузатив делио је у том смислу судбину објекатског акузатива, чувајући при том примарно (индоевропско) својство падежа којим се указује на *радњом обухваћени простор* (уп. Красухин 2005, 51).

2.3.2. У погледу могуће лексикализације, лонгитудинално *за + quant + acc/gen* подударало се са падежним моделом *quant + acc/gen*, али је за разлику од свог беспредлошког еквивалента било комбинабилно с глаголима оба вида.

Уз глаголе перфективног вида акузатив с предлогом *за* чува своје примарно значење дистактне (постлокационе) адлативности, конституишући се као модел којим је идентификована количина времена неопходна за реализацију одређене радње,¹⁵ односно лонгитудиналност типа 'за колико', што је примарно значење ове конструкције и у савременом српском језику (Арсенијевић 2003/1, 222—223): *а ми да се · выготовимо · наивече · за двѣ · неделе · ѡ|д| кова ми · чѣмо* (Дубр. 1253, № 23.18), *за три мѣсеце : да си изидоуѣть* (Нем. 1282, № 39.9), *да се може в|с|аки ѡ|д| њи|х|ь вра|т|ити · слобод'но · домо|м|ь за не|д|лю ·* (Балш. 1373, № 166.4), *а тои трѣгѡваць ѣчини|т| не море · разѡѣрѡваѣ свои трѣгѣ да се скѣпи ни за не|д|лю ни за м|с|ць* (Дубр. 1417, № 496.34).

¹² Слободни просторни акузатив везан је за директивне глаголе којима префикси *мимо-* и *про-* обезбеђују транзитивност, те уз које именовани оријентир добија статус објекта (уп. Гортан-Премк 1971): *проѣшьдыше лимь мѣга оу глаувоки потоку* (Нем. 1234—1243, № 16.15), *миа|о|шь|д| село на д'ѣлоу* . (Нем. 1327, № 69.22), *поуте|м| на вродѣ масльници проѣшь|д| масльницоу проѣко оу вѣргамницѣ* . (Драг. 1388, № 202.56).

¹³ Мада је по уз акузатив лексикализован именицом с временским значењем третирано и као предлог (уп. Миклошич 1883, 434), по мишљењу А. Белића (1999, 290) „овде је *по* употребљено *прилошки*”. Белићево мишљење дели и М. Ивић (1951—1952, 205). Потенцирање линеарности лонгитудиналног *quant + acc/gen* прилошким *по* познато је, иначе, већ од канонских споменика — уп. по в'са д'ни с'ѣд'ѣхъ съ вами Супр. 566.23 (Геродес 1963, 334). Ова је појава својствена и словенском северу (Копечни 1973, 181).

¹⁴ Уп. *силь лю|д|ель и влахоль стогорьскѣ поутѣ да вива по в'са мѣта* . (Нем. 1276—1282, № 38.18), *по в'се дни веселецѣ ли се въ зем'ли кра|в|с|тва ли* · (Мрњ. 1370, № 163.5), *и по дълго дни стогоше* (Дубр. 1417, № 492.34).

¹⁵ Радња исказана глаголом перфективног вида реализује се, дакле, након истека временског периода идентификованог акузативом с предлогом *за*. Финализација дате радња смешта се, другачије речено, изван, односно „иза” назначеног временског периода, што и јесте смисао дистактне, постлокационе адлативности.

Уз глаголе имперфективног вида ова конструкција, међутим, модификује своје примарно, протолокационо значење и уместо дис- тактности промовише потпуну контактност детерминисане ситуације и назначеног временског одсека као и беспредлошки акузатив: *џ|џ| ми др' жаше за · в годице* (Нем. 1347, № 98.4), *др' жаль к њ мене цџинџ и ковницџ за гвдице богдань мил'бновиџ* (Бранк. 1414, № 469.3), *да за то- ликои вџ|џ|ме не имамо давати џнеи .s. сатъ пе|џ|џи* (Павл. 1442, № 632.94).

Системски гледано, уз глаголе перфективног вида лонгитуди- нално *за + quant + acc(/gen)* је у комплементном односу са паде- жним моделом *quant + acc(/gen)*, док уз глаголе имперфективног ви- да улази у конкурентну релацију према свом беспредлошком парња- ку. Будући да је тај конкурентски однос временом разрешен тако што је квантификација ситуације исказане глаголом имперфективног вида резервисана за конструкцију *quant + acc(/gen)*,¹⁶ могло би се претпо- ставити да је функционално преплитање ова два модела у старосрп- ском језику било заправо одраз дужег надметања двеју падежних конструкција при чему се предлошки модел нашао у орбити беспре- длошког као резултат дубљих системских померања.¹⁷ Ова се помера- ња могу, међутим, сагледати само реконструкцијом временског паде- жног система као целине. Очигледно је, међутим, да је лонгитуди- налност беспредлошког акузатива у једном периоду развоја српског језика (можда и словенских језика уопште) морала бити формално „ојачана” одговарајућим предлогом.¹⁸

¹⁶ Лонгитудинално *за + quant + acc(/gen)* у примерима типа *лов ловио за џејна- еџи дана* није својствено стандардном српском језику (Арсенијевић 2003/1, 222). С об- зиром на релативно високу учесталост ове конструкције у старосрпској пословноправ- ној писмености, могло би се претпоставити да се инкомбинабилност квантификатив- ног *за + quant + acc(/gen)* и глагола имперфективног вида у српском језику стабилизу- је након истраживаног периода.

¹⁷ Темпорално *за + acc* у канонским споменицима није регистровано (Словар 1994, 223—224), али су већ у редакцијској писмености чешке и моравске провенијен- ције сасвим обични примери типа *но тако живџста о господ'џ тако врат'џ и сестра · за д'и лет'џ ЖК 2, јакџ кров'џ кџ не идџше за г дни в зџмлю ЖВџч 5б* (Геродес 1963, 356), где се темпорално *за + quant + acc(/gen)* јавља у немодификованом лонгитудиналном значе- њу. Ако се узме у обзир староруско *да не воюџтъ за три лџта* (Миклошич 1883, 410—411), старочешко *lezel u mēsta nadarmo za mnoho dni; po nēm kraloval Aristobulos za jeden rok*; словачко *bol tam za tri dni a tri noci* (Копечни 1973, 287), могло би се претпоставити да лонгитудинално *за + quant + acc(/gen)* тек током историје појединих словенских језика почиње конкурисати конструкцији *quant + acc(/gen)*. Будући, међу- тим, да се ова појава манифестује на широком словенском простору, то се вероватно дешава непосредно након настанка првих канонских споменика. Није искључено да је лонгитудинално *за + quant + acc(/gen)* првобитно конституисано као модел којим је идентификована количина времена неопходна за реализацију одређене радње, одно- сно лонгитудиналност типа 'за колико', да би потом под утицајем одговарајућих син- тагматских и парадигматских померања ова конструкција почела конкурисати беспре- длошком акузативу.

¹⁸ Чини се да би се у том контексту могло посматрати и везивање, већ помену- тог, прилошког по уз падежну конструкцију *quant + acc(/gen)* у примерима типа *по в'се д'ни веселџџ ми се вџ зем'ли кра|л|џ|џ|тва ми ·* (Мрњ. 1370, № 163.5).

3. Темпорална локализација је у старосрпском језику концептуализована као динамички немаркирана семантичка категорија [процес ±], што се испољава, с једне стране, кроз употребу индирективних, падежних модела као што су *оу + loc*, *на + loc*, *при + loc*, *о + loc*, *по + loc*, *прѣдъ + instr*, те директивно немаркираног генитива с предлогом *оу* и, с друге стране, „синтагматски ослабљених” директивних конструкција као што су беспредлошки акузатив, акузатив с предлозима *оу*, односно *на*, те слободни инструментал. За разлику од темпоралне квантификације у којој се позициони протолокациони параметри не испољавају као релевантни, у сфери темпоралне локализације ови параметри имају системски значај, будући да се контактност испољава као симултаност, а дистактност као anteriornost или posteriornost.

3.1. Симултаност — као тип темпоралне локализације у којој је радња детерминисане предикације у контакту с темпоралним оријентиром — у оквиру старосрпског предлошко-падежног система исказује се локативом с предлозима *оу*, *на*, *при*, *о*, генитивом с предлогом *оу*, беспредлошким акузативом, односно акузативом с предлозима *оу*, *на*, те слободним инструменталом.¹⁹

3.1.1. Мада слободни локатив у старосрпском језику није потврђен у просторном значењу, траг индирективног, интерно контактнoг протолокационог значења овог падежа уочава се у прилошким образовањима типа *зимѣ, љсени, прѣлѣтѣи, ютрѣ: що помре црѣкви цркви добитка тои зимѣ* (Нем. 1300, № 45.326), *да даю љсени покрове а прѣлѣтѣи по два брѣва галова* . (Нем. око 1348, № 103.176), *да љ франко волѣнь поити ись тамнице дома на свомѣ станѣ стоятъ ютрѣ|ѣ| љ сѣботѣ* (Дубр. 1409, № 413.7).²⁰ На индирективни карактер петрифицираних облика локатива посредно би упућивало одсуство овог падежног модела у сфери темпоралне квантификације као изразито процесуалне категорије.

Предлози у комбинацији с локативом у сфери симултаности нису модификовали индирективност овог падежа већ су просто преци-

¹⁹ О беспредлошком темпоралном генитиву, који се развија на бази посесивног значења (уп. Павловић 2006, 120—129), у старосрпском језику може се говорити тек од XV века. Будући да у његовој основи директно не стоји протолокализација, ова падежна конструкција није ни релевантна за сагледавање постављеног проблема.

²⁰ Ова својства словенског временског локатива уочава, уосталом, и М. Ивић (1955—1956, 195) — и без ослонца на његова протолокациона својства — констатујући да је „изостајала у његовом значењу јасна представа о моционости, кретању кроз време”, при чему је било једино релевантно то што се он „употребљавао у случајевима када је требало означити да се вршење радње у временском погледу локализује у оквиру датог временског појма”. Уп. старословенско *иже вѣ архѣриѣ томѣ лѣтѣ* (Бауер 1963, 271), староруско *идоша вѣнѣ по половѣ. стѣпѣлѣ. и володимѣрѣ* (Франчук 1968, 271), старочешко *létě vždycky dělal* (Топоров 1961, 150). Овакво стање у словенским језицима сасвим је очекивано будући да је на индоевропском плану „общая тенденция развития локатива такова — от падежа с $\emptyset$ окончанием и неопределённым значением к косвенному падежу локаций” (Красухин 2005, 74). Ова је појава хронолошки везана, по мишљењу К. Г. Красухина, за конституисање акузатива као падежа директног објекта.

зирали тип контактности. Локатив с предлогом оу задржао је у начелу своју протолокациону интерну контактност, која се испољава кроз унутрашње преклапање радње детерминисане предикације и временског оријентира, док се екстерна контактност локатива с предлозима на, при, о испољава кроз спољашњу везу радње детерминисане предикације и ситуације идентификоване невременским, односно околностно обележеним временским појмом:²¹

(оу + loc) си съписа въ кр|с|тво ми и потъписа оу зетѣ въ лѣтѣ ѿ създанїа мира с. ѿ [ ] к днь . (Нем. 1282—1298, № 41.51), и с сехъ три годишь да ни сѣ дръжанъ свако годище изети твои власи десеть тисѣкъ товарь соли (Дубр. око 1380, № 185.3), и веке лѣди вѣше приедѣ кѣкомь радъниномь 8 ноѣи по вечерахъ (дријевске судије 1442, № 628.7);

(на + loc) говорыше тоу на з'бороу цр|с|т ми (Нем. 1355, № 124.4), властелинь на вѣч|ри да се не позива . развѣ да се позива прѣгнѣ вѣѣда . (Душанов законик 1425—1450, № 121Б.217в);

(при + loc) кто нѣсть ѿприль при игоумане исацѣ и ѕзель при архимоудритѣ никодимѣ . (Нем. 1300, № 45.147), да пла[ ]таю како сѣ плакали при животѣ|ѣ вра|т| мога (Балш. 1379, № 182.5), този все впе|т| при животѣ при сво|м| родите|л|е г|с|по|д|ства ми ѕзеше 8 свою рѣкѣ . (Бранк. 1457, № 671.4);

(о + loc) и ви ми ѿ|д|говористе . да пошлѣмо . ѿ илинѣ днї . (митрополит Михаил 1386, № 194.3), ѿ праз|д|ницѣ стїи|х| и върховнїи|х| ап|с|ль Петра и Павла да се даваа тридесети лит|р|ѣ . ѿ праз|д|ницѣ рожд|д|ества хва тридесети лит|р|ѣ . (Лаз. 1417, № 494.23).

3.1.2. Генитив с предлогом оу своју примарну директивно немаркирану дистактност (јуксталокационог типа) током средњег века модификује у директивно немаркирану интерну контактност сводљиву на пропозицију „објекат локализације је у сфери живог оријентира” (уп. Павловић 2005). Та је промена и омогућила везивање временске контактности за падежни модел оу + *gen*. Будући да се ова конструкција — без обзира на значење — по правилу лексикализује именицама с инхерентним обележјем [људско +], временска контактност се реализује само уколико надлежност именованог лица у референцијалном моменту није била актуелна:²² тако како соу 8 бана коулина

²¹ Временски локатив с предлогом оу подразумева директну везу радње детерминисане предикације и временског оријентира, а локатив с предлозима на и при промовише индиректну везу између радње детерминисане предикације и невременске ситуације, и то преко имплицитног временског одсека за који су обе везане. Оваква веза својствена је у начелу и локативу с предлогом о, будући да се у својству лексичког експонента овог падежног модела обично јављају називи празника као околности с којима ситуација идентификована управном предикацијом успоставља екстерну релацију. Додирна тачка темпорално детерминисане радње и празника јесте заправо датум за који су везане две ситуације.

²² Уколико је надлежност именованог лица у референцијалном моменту (односно времену настанка пословноправног акта) актуелна, генитив с предлогом оу биће схваћен као просторна категорија — уп. и цариникъ твои да стон 8 насѣ: (Дубр. 1234—1235, № 8.32).

ходили : (бан Нинослав 1232—1235, № 7.4), цю к|с| дрѣжалъ попь симѡ|н|
 ѿ црѣа стѣфна (Драг. 1375—1376, № 174.5), цю имъ нѣ било записано ѿ
 г|д|на и родитѣла ми деспота стѣфана за оудавѣ · (Бранк. 1445, № 647.36).
 Своју примарну директивну немаркираност генитив с предлогом оу
 чува у начелу и у сфери темпоралности у виду комбинабилности с
 глаголима оба вида (ходити ~ записати).

3.1.3. Мада је прасловенски акузатив по свој прилици као и пра-
 индоевропски био примарно падеж „выражающий предел, на ко-
 торый распространяется действие глагола” (Красухин 2005, 51), од-
 носно облик за кога се сасвим природно везивала протолокациона
 перлативност, али и адлативност, у старосрпском језику — а стање
 није битно другачије ни у осталим словенским језицима (уп. Ивић
 1955—1956, 185—196) — примарна (протолокациона) директивна кон-
 тактност овог падежа модификована је у сфери темпоралне локали-
 зације у директивно немаркирану контактност. Наиме, протолокаци-
 она директивна контактност старог акузатива очувана је у сфери тем-
 поралне квантификације, док је у сфери темпоралне локализације очи-
 гледно дошло до крупног системског померања у коме ће се акузатив
 прво профилисати као „идентификациони временски падеж у нај-
 ширем смислу речи”, да би потом „већ пред почетак историјске епо-
 хе” добио статус падежа временске актуализације, идентификујући
 „одређени временски одсек без прецизирања у који простор у оквиру
 његових граница пада време вршења радње” (Ивић 1955—1956, 188,
 206).²³ Директивна, односно процесуална немаркираност испољава

²³ Немогуће је, разуме се, само на основу словенског материјала закључити да
 ли је модификација примарне директивности старог акузатива у сфери темпоралне ло-
 кализације словенска или пак индоевропска ствар. Ситуација на словенском језичком
 простору додатно је, међутим, усложњена губљењем номинативних, односно номи-
 налних реченица и њиховим уклапањем у предикатске реченичне структуре. Наиме, у
 старосрпском језику трагови старих временских номинативних структура видљиви су
 још у XV веку: ато сѣди зима да ми нислио дослати к вашоу ма|с|ти сѣ вр|ѣ|миномъ како к|с|
 и за болк и почтено г|с|птвѣ ви · (Дубр. 1395, № 237.5), село вродѣ въ не|с|л| трѣгъ не|д|ла · и па-
 нагюрь .й. днѣ сѣ|к| · иже к|с| приложилъ сѣ|б| романъ црѣ (Нем. 1300, № 45.246). Ова је појава
 била позната на ширем словенском простору — уп. старословенско м|ж|чинъ же в|с|тѣтъ
 сѣ|б|и пишнии м|с|саца марта б| · днѣ с|ж|бота часъ 1, или староруско вѣ тѣж лѣт · осень · м|ц|а
 октѣвъ вѣ · к|г|... о|п|а|тъ приде всеславъ (Вечерка 1957, 34). Пошто су номинатив и акуза-
 тив великог броја именица с временским значењем били синкретични (изузетак су
 практично именице *a-/ja-* основе), стари номинативи — уклапајући се у предикатске
 реченичне структуре — бивају третирани као акузативи. Ове ће форме временом бити
 блокиране и одговарајућим предлозима као додатним синтаксичким средствима за
 идентификацију контактности. Процес је отприлике текао на следећи начин: *Јесен*.
Ойада лициће → *Јесен ойада лициће* → *У јесен ойада лициће*. Непревреле структуре које
 могу бити тумачене и као временски акузативи и као старе номиналне конструкције
 нарочито су упадљиве у староруским споменицима: оутро же повелѣ послати по печенѣгъ;
 осень. оумре половечскыи князь · и вечерѣ въниде кдинѣ въ хлѣвниоу тоу (Преображенска
 1968, 220). Индикативна је у овом смислу и констатација да „форма винительного па-
 дежа, употребљавшаяся в обстоятельном значении, т. е. для обозначения време-
 ни, частично занятого действием, тяготела к препозиции по отношению к глаголу”
 (Преображенска 1968, 221—222), на основу чега би се могло претпоставити да се иза
 акузатива временске локализације врло често крила заправо (полу)интегрисана препо-

се, при том, кроз комбинабилност оваквог акузатива с глаголима оба вида: кон се · шбрѣтѣ · то · време · въ · градъ · дубровѣчки · (Дубр. 1253, № 23.19), да даде слагаюки .ѣ. тоу кобылоу прѣво годише а веки ница . (Нем. 1313—1318, № 56.70а), да ти зна гп|с|тво крѣ уни днѣ кон прими-сно листѣ ваше ма|с|ти посласмо по андрета · (Дубр. 1406, № 382.9), и про-дасмо ю ми|л|ше слзѣ жонка цеоновиѣа уни ве|ч|рѣ кон дондосмо изъ дѣ-бровника (Дубр. 1457, № 672.11).

Предлози који су се комбиновали с акузативом у сфери симултаности нису имали утицаја на неутралисану директивност овог падежа већ су у начелу прецизирали тип контактности. Акузатив с предлогом оу задржао је у основи своју протолокациону интерну контактност, која се испољава кроз унутрашње преклапање радње детерминисане предикације и временског оријентира, док се екстерна контактност акузатива с предлогом на може тражити у чињеници да се овај модел по правилу лексикализује ознакама ситуативно, тј. околносно маркираних временских периода, што у начелу подразумева спољашњу везу између тако дефинисаног временског одсека и радње детерминисане предикације:²⁴

(оу + *acc*) ꙗ то вѣмѣ да не споменемо никогаре дълга никомѣре ꙗрокомѣ · (Дубр. 1254, № 28.17), вѣдите ꙗ понедељникѣ ꙗ вободи (Милетин и Ружир 1355, № 129.4), ти се заклеше вла|с|теле а ꙗ изав|р|ани данѣ све-тѣ недилѣ (Павл. 1454, № 666.49);

(на + *acc*) и сие писание пишѣ : на семиюнѣ днѣ (Нем. 1267—1268, № 31.5), да дае всаки ни|х| ꙗ годици три дни враниа · а на лѣто, да този при-кѣпаю ꙗ житницѣ . (Драг. 1378—1379, № 180.16), ꙗчинила сѣ г|с|пода ро|к| по божи|к|ю на василе|в| днѣ (Бранк. 1457, № 676.17).

3.1.4. Примарна (протолокациона) директивна контактност перлативног типа својствена старосрпском слободном инструменталу модификована је у сфери темпоралне локализације у директивно немаркирану контактност, што се испољава кроз комбинабилност овог падежног модела с глаголима оба вида: ако нѣкомѣ вѣременѣмѣ погыне љиганиѣ да га тни оулигарѣ ѿ себе поставляю . (Нем. 1282—1298, № 41.19), више писан'ни листѣ даше гоикѣ . подѣ нови ꙗ лѣциѣѣ ꙗ сѣботѣ днеѣмѣ на .кѣ. днѣ люлѣ · (Дубр. 1413, № 458.13), кѣп'ци кон приходе . ношю на ложице

нована номинална реченица. Преструктурирањем номинативних конструкција у акузативне, примарно есивно (Красухин 2005, 88), односно егзистенцијално значење номинатива везује се за акузатив синтагматски „слабећи” његову примарну директивност.

²⁴ Наиме, док временски акузатив с предлогом оу подразумева директну везу радње детерминисане предикације и временског оријентира, акузатив с предлогом на промовише екстерну контактност између радње детерминисане предикације и околносно дефинисаног временског одсека. Тако се, рецимо, у примеру писа шетоа дѣакъ ... ꙗ вѣрѣ на влаговѣстѣ (Павл. 1433, № 600.9) успоставља спољашња веза између две ситуације и то *писања* и празника *Благовѣстѣ* преко *25. дана месеца марта* као временског одсека за који су обе везане. Довољно је, чини се, илустративно у овом смислу подсетити на чињеницу да се имена дана као ситуативно немаркиране категорије граматикују управо акузативом с предлогом оу, док се имена празника као околносно обежене категорије граматикују акузативом с предлогом на.

(Душанов законик 1425—1450, № 121Б.236р). Потенцијална процесуалност овде као да је петрифицирана у самој конструкцији, а не у контактности глаголом исказане радње и инструменталом граматикализованог временског одсека, што би упућивало на адвербијализованост старосрпског временског инструментала.²⁵

3.2. Антериорност — као тип дистактне темпоралне локализације којом се радња детерминисане предикације смешта испред темпоралног оријентира — везивана је за инструментал с предлогом *рѣдъ*, који и у просторном семантичком пољу функционише као израз индирективне дистактности, антелокационог типа.²⁶ Примарно (прото-локационо) значење сачувано је и у сфери темпоралне антериорности, будући да се падежном конструкцијом *рѣдъ* + *instr* ситуација исказана управном предикацијом (представљеном глаголом перфективног или имперфективног вида) просто локализује у временски одсек смештен испред именованог оријентира: *приложи кра|лѣ ми вини-гра|д| лицвоѣ · на ѿгле|д|ницѣ на мегы любвижн'скои · и трѣгы оу призоѣнѣ рѣдъ праз|д|никомь · стѣго николи · да к|с| свѣкта цркви тои . (Нем. 1332—1334, № 77.45), рѣд|д| праз'|д|ником' стѣга пе|т|ра ... да се беретѣ таи ѿба трѣга (Нем. 1355, № 127.21).*

3.3. Постериорност — као тип дистактне темпоралне локализације којом се радња детерминисане предикације смешта иза темпоралног оријентира — у оквиру старосрпског предлошко-падежног система доминантно је везана за локатив с предлогом *по*.²⁷ Иако падежна конструкција *по* + *loc* у испитаним старосрпским споменицима није потврђена у просторном значењу, индирективна дистактност постлокационог типа својствена овом моделу добро се чува у сфери темпоралне постериорности.²⁸ Овом се падежном конструкцијом си-

²⁵ Наиме, веза између временског инструментала и ситуације исказане детерминисаним предикатом у примерима типа како *ѿ ѿѡ|р|ни на покладе ноцию кнезь кокводе радосава ... напѣсти на кѣкю кнеза нашега . (Дубр. 1422, № 544.6)* могла би се интерпретирати као контактна релација између перлативно перципираног времена и детерминисане ситуације, што би се могло представити на следећи начин: *Док је ѿекло време кроз ноћ, кнез војводе Радосава наидаде кућу нашег кнеза.*

²⁶ Овом падежном моделу конкурише генитив с предлогом *рѣѣ* (*ге*). Предлози *рѣѣ* и *рѣѣ* формално су прилошки компаративи прасловенског **perdъ* (*perdie*), односно **per* (*perje*) (Скок 1971/III, 33; Копечни 1973, 169—170), чиме се може тумачити и њихова генитивна рекција. Темпорални оријентир идентификован антериорним *рѣѣ* (*ге*) + *gen* примарно би, дакле, имао статус компранта (уп. и старосрпске антериорне везнике *рѣѣге* *него*, *рѣѣ неѣге*), те модел *рѣѣ* (*ге*) + *gen* није релевантан за постављену тему.

²⁷ Значајније му конкурише падежни модел (на)коњ + *gen* развијен на бази посесивне релације успостављене између именичког фрагментизатора (Пипер 2001, 132) коњ и појма у генитиву. Траг именичког фрагментизатора посебно је видљив у облику *накоњ*, што је по пореклу петрифицирани акузатив с предлогом *на*. Постериорно коњ + *gen*, према подацима које даје Ф. Копечни (1973, 91), представља специфичност словенског југа — уп. и старобугарско коњ *него* 'post eum'. Будући да генитив с овим предлогом није регистрован у канонским споменицима (Словар 1994), а да се у старосрпском језику, с друге стране, јавља већ од првих сачуваних споменика, може се претпоставити да се фрагментизатор коњ предлошки стабилизује током XII века.

²⁸ По Топоровљевом мишљењу (1961, 336—338), спацијално *по* + *loc* само је у примерима типа *пойти по ком*, а с тим у вези и *стоят по ком* (*бог по нас*), те *стоят по*

туаџија исказана управном предикаџијом (представљеном глаголом перфективног или имперфективног вида) просто локализује у временски одсек смештен иза именованог оријентира: *не малѣ гнѣвъ и наказаник има въсприкти ѿ кралевѣства ми · по животѣ же моемѣ наконѣ мене* (Нем. 1234, № 5.27), а по смр'ти калѣгерично да к|с| црковно · село невидово (Нем. 1360, № 141.16), *посласмо га · г|с|птвѣ ви на шправѣ · по въскрѣ|с|нию* (Дубр. 1409, № 414.15).

4. Из претходне анализе могу се у начелу извести следећа уопштавања.

(1) Старосрпски темпорални систем по правилу је устројаван метафоричком реинтерпретацијом перцептивно докучивих релација, осмишљених кроз инваријантна, протолокациона значења падежних модела. Синтаксички се овај тип концептуализације испољава у виду доминантне употребе просторно профилисаних падежних конструкција у исказивању темпоралне квантификације и темпоралне локализације.

(2) Темпорална квантификација схваћена је као изразито динамичан феномен, што се синтаксички манифестује кроз употребу директивно маркираних падежних конструкција (аблативног, адлативног и перлативног типа) у исказивању ове семантичке категорије. У начелу протолокационој аблативности одговара темпорална ингресивност, протолокационој адлативности одговара темпорална терминативност, док је протолокациона перлативност у релацији с темпоралном лонгитудиналношћу. Темпорална локализација, међутим, конципирана је као директивно немаркирана категорија, што се испољава, с једне стране, кроз употребу примарно индирективних, локативних конструкција и, с друге стране, примарно директивних акузативних конструкција.²⁹

чем (по староне) „несомнено общеславянская конструкция” која се у појединачним словенским језицима начелно чува до XV века — уп. старословенско *иже не ходитѣ по насѣ* Мр 9.38 Зоґр., Мар., Ас., Остр. (Геродес 1963, 332), староруско *подоша по гюрги*; старопольско *przivedzono bądq crolowi dzewicze po ney*; старочешко *tužie po nich na zvoditý most zběžechi* (Топоров 1961, 53, 110, 170). Прасловенско секвентивно *по + loc* има подршку и у несловенским фактима — уп. хетитско *appa + pai* 'ићи страга'.

²⁹ Пројектовани, теоријски модел подразумевао би еквиваленцију темпоралне локализације и протолокационе индирективности (односно локативности). Кључне промене идеалног модела — ако је икада и постојао — могле су бити изазване (1) актуализацијом временског квантификатора и (2) интеграцијом номиналних реченица у предикатске реченичне структуре. (1) Актуализацијом квантификативне конструкције типа *да коге дњь* (Нем. 1300, № 45.195) добијана је прелазна квантификативно-локациона конструкција типа *да коге (летњи) дњь, да коге (овај) дњь* и сл. Хибридни модел могао је даље бити интерпретиран и као чисто локациона категорија у одговарајућем синтагматском ланцу у зависности од контекста и фокуса пажње. Временом су се за овакав актуализовани акузатив могле везивати и ситуације исказане глаголом перфективног вида, чиме је у начелу искључивана квантификација. (2) Интеграцијом номиналних (номинативних) временских реченица у предикатске реченичне структуре, потенцијално је читав низ номинативних форми именица (*o-/i/o-* основа) с временским значењем бивао синтаксички апсорбован као акузатив, чиме је есивно, односно егзи-

(3) Интерна протолокациона контактност објекта локализације и оријентира темпорално је врло често осмишљена као интерна контактност ситуације исказане управном предикацијом и временског оријентира, док се екстерна протолокациона контактност експонира као спољашња веза између ситуације исказане управном предикацијом и ситуативно маркираног временског оријентира. Протолокациона дистактност у сфери темпоралности по правилу остаје очувана.

(4) У старосрпском временском семантичком систему протолокациона значења регистрованих падежних модела у начелу се добро чувају, а потврђене модификације настају као последица синтагматског окружења, али и крупних парадигматских преустројавања унутар овог семантичког поља. Показује се, при том, и да један апстрактни семантички систем, какав је временски може сачувати одређена протолокациона значења и када она немају одговарајућу потврду у просторном семантичком пољу (постериорно по + *loc*, на пример).

(5) Чини се да синтаксичко-семантички систем у начелу прибегава метафоричким реинтерпретацијама перцептивно докучивих релација, и то тако што протолокациона значења одговарајућих синтаксичких модела контекстуално спецификује као спацијална, темпорална и тако даље, ослањајући се првенствено на инхерентну лексичку семантику глагола у позицији управне предикације, те на семантику лексичког експонента датог семантичког модела. Временом систем може бити захваћен и аутономним померањима која доводе до модификације примарних, протолокационих значења.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Антонић 2001: Ivana Antić, *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.

Арсенијевић 2003: Нада Арсенијевић, *Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I и II)*. Нови Сад: Матица српска [прештампано из Зборника Матице српске за филологију и лингвистику, XLVI/1 и XLVI/2, 2003, 107—263; 53—216], 2003.

Бауер 1963: Ярослав Бауер, Беспредложный локатив в старославянском языке // *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*, Прага, 1963: 287—311.

Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деklinацијом. Речи са коњузацијом*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1999.

Вечерка 1957: Radoslav Večerka, Genitiv data u staroslovenštině // *Slavia*, 1957, XXVI/1: 31—41.

Геродес 1963: Станислав Геродес, Старославянские предлоги // *Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей*, Прага, 1963: 316—368.

Гортан, Горски, Пауш 1985: Veljko Gortan, Oton Gorski, Pavao Pauš, *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.

стенцијално значење номинатива пребацивано на акузатив. Све ово остаје, разуме се, у сфери спекулативне лингвистике, будући да би одговарајућа аргументација захтевала детаљно преиспитивање не само словенске већ и индоевропске синтаксичке грађе управо из ове перспективе.

- Гортан-Премк 1971: Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1971.
- Ивић 1951—1952: Милка Ивић, О предлогу по у српскохрватском језику // *Јужнословенски филолоџ*, 1951—1952, XIX/1—4: 173—212.
- Ивић 1954: Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој. Синтаксичко-семантичка студија*. Београд: САНУ, 1954.
- Ивић 1955—1956: Милка Ивић, Из проблематике падежних временских конструкција // *Јужнословенски филолоџ*, 1955—1956, XXI/1—4: 165—214.
- Ивић 1957: Милка Ивић, Једно поглавље из граматике нашег савременог језика — систем месних падежа // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 1957, III: 139—149.
- Ивић 1957—1958: Милка Ивић, Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику // *Јужнословенски филолоџ*, 1957—1958, XXII: 141—166.
- Касирер 1985: Ernest Kasirer, *Filozofija simboličkih oblika. I—III (Jezik. Mitsko mišljenje. Fenomenologija saznanja)*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sad, 1985.
- Копечни 1973: František Kopečný, *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svezek 1. Předložky, koncové partikule*. Praha: Československá akademie věd, 1973.
- Красухин 2005: Константин Геннадьевич Красухин, *Очерки по реконструкции индоевропейского синтаксиса*. Москва: Наука, 2005.
- Миклошич 1883: Franz Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien, 1883.
- Павловић 2005: Слободан Павловић, Генитив с предлогом у и његови синтаксички конкуренти у старосрпским повељама и писмима // *Зборник Маџице српске за славистику*, 2005, 67: 65—76.
- Павловић 2006: Слободан Павловић, *Детерминативни падежи у старосрпској и словенској јасмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Пипер 1983: Predrag Piper, *Zamjenički prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 1983.
- Пипер 1988: Предраг Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику. Семантичка студија*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.
- Пипер 2001: Predrag Piper, *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Преображенска 1968: М. Н. Преображенская, Винительный падеж // *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Члены предложения*, Москва: Академия наук СССР, 1968: 205—227.
- Савченко 1974: Алексей Нилович Савченко, *Сравнительная грамматика индоевропейских языков*. Москва: Высшая школа, 1974.
- Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I—IV*. Zagreb: JAZU, 1971.
- Словар 1994: *Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)*. Москва: Славянский институт академии наук Чешской Республики — Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук [Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой], 1994.
- Топоров 1961: Владимир Николаевич Топоров, *Локатив в славянских языках*. Москва: Академия наук СССР, 1961.
- Франчук 1968: В. Ю. Франчук, Местный падеж // *Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Члены предложения*, Москва: Академия наук СССР, 1968: 264—274.

Slobodan Pavlović

RÄUMLICHE METAPHERN IM ALTSERBISCHEN, TEMPORALEN KASUSSYSTEM

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird die Motivierung der temporalen Bedeutungen bei den Kasuskonstruktionen durch elementare semantische Merkmale analysiert, die Allgemeinbedeutung der Präposition bzw. Kasus darstellen. Die Analyse beruht auf dem Material, das aus dem altserbischen geschäftlich-rechtlichen Schrifttum exzerpiert wurde. Dieses Schrifttum funktionierte seit Ende des XII bis zur Mitte des XV Jahrhunderts, als einer der vollständigsten Repräsentanten der altserbischen Sprache.

Predrag Piper

IMENSKA GRUPA U SLOVENAČKOM JEZIKU U POREĐENJU SA SRPSKIM

U radu se razmatraju osobenosti sintaksičke strukture i funkcije imenske grupe u savremenom slovenačkom književnom jeziku, pri čemu se posebna pažnja posvećuje nukleusnoj imenskoj grupi i dopunskim elementima, kao i kategorijama referencijalnosti, kvantifikacije, padeža, spacijalnosti, temporalnosti, kauzalnosti i dr., uz dosledno ukazivanje na one crte sintakse imenske grupe u slovenačkom jeziku koje se razlikuju od sintakse imenske grupe u savremenom srpskom književnom jeziku.

Ključne reči: slovenački jezik, srpski jezik, sintaksa, imenska grupa, referencijalnost, kvantifikacija, padež, spacijalnost, temporalnost, kauzalnost

1. Iako savremeni slovenački jezik spada u slovenske jezike čija je gramatika relativno dobro opisana (npr. Jurančič 1965; Plotnikova 1977; Toporišič 1984; Prisli 1993; Vidovič-Muha (red.) 1998; Duličenko 2005, pored drugih gramatičkih opisa), a pojedina gramatička pitanja su i monografski obrađena (v. od novijih radova: Žele 2001, 2003), kontrastivnih opisa slovenačke gramatike je srazmerno malo, što se odnosi i na poređenje gramatičkih sistema i funkcija slovenačkog jezika sa srpskim jezikom (v. Ivić 1968; Kalenič 1970; Jurančič 1985; Piper 1996; Piper 1998; Piper 1999). U ovom radu predmet pažnje je jedan od osnovnih segmenata sintaksičke strukture — imenska grupa (imenski izraz, imenska fraza) posmatran u gramatičkom sistemu slovenačkog jezika i upoređen sa situacijom u srpskom jeziku.

2. Primarna funkcija imenske grupe jeste nominacija. Iako se imenska grupa često može zameniti rečenicom, npr. *Kajenje škoduje zdravlju* → *Če kdo kadi, to škoduje zdravlju*, predmet ili pojava koji su označeni imenskom grupom nisu osmišljeni kao odnos elemenata koji čine taj predmet ili tu pojavu, nego se imenuju kao celina.

Sadržaj imenske grupe u slovenačkom jeziku određen je (1) onim što se imenuje, (2) spaciotemporalnom referencijalnom lokalizacijom datog sadržaja i (3) njegovom kvantifikacijom (v. Topolinjska 1995).

Oblik imenske grupe sastoji se od konstitutivnog elementa i dopunskog elementa. Konstitutivni element je imenica ili neka druga vrsta reči koja se ponaša kao imenica (lična zamenica, poimeničeni pridev, broj, pa

čak i glagol, npr. u infinitivnom obliku, up. *Kajenje je prepovedano* prema *Kaditi je prepovedano*). Funkcija konstitutivnog elementa imenske grupe je primarna i tipična za imenice, dok je za druge vrste reči ta funkcija sekundarna, odnosno manje tipična ili netipična, npr. „*Na*” je predlog; „*Ah*” je medmet. Dopunski elemenat imenske grupe obično je pridev, npr. *ljubljan-ski grad*, pridevska zamenica, npr. *ta grad*, broj, npr. *trije gradovi*, nezamenički ili zamenički prilog, npr. *grad nocoj*, *Ljubljana nekoč in sedaj*, imenica, npr. *profesor Jurančič*. Prema obliku i stepenu sintaksičke složenosti dopunski elemenat nukleusne imenske grupe može biti (1) reč ili grupa reči koja nije imenska grupa (to je obično pridev i/ili prilog, odnosno priloški izraz, npr. *zelo star grad*, gde *zelo* određuje *star*, a *zelo star* određuje *grad*); (2) neka druga imenska grupa, npr. *hiša ob morju*, (3) rečenica, npr. *Hiša, ki se nahaja ob morju...*

U slovenačkom kao i u drugim slovenskim jezicima pridev kao elemenat nukleusne imenske grupe upotrebljava se po pravilu ispred konstitutivnog dela imenske grupe u stilski i komunikativno neutralnom redu reči, tj. kao levi kongruentni atribut, npr. *dobri ljudje*, dok se pridev kao desni kongruentni atribut upotrebljava ređe, npr. *strela božja*, ili u sastavu ustaljenih izraza, npr. *Aleksander Veliki*. U imenskoj grupi sa ispuštenim konstitutivnim elementom pridev može preuzeti funkciju ispuštenog dela grupe, npr. *Za prvega (tekmovalca) je pripravljena nagrada*. Broj prideva koji mogu biti upotrebljeni u funkciji dopunskih elemenata u istoj nukleusnoj imenskoj grupi obrnuto je proporcionalan verovatnoći da toliki broj pridevskih dopunskih elemenata bude upotrebljen u datoj funkciji, to jest, najčešće se upotrebljava jedna pridevska leksema, ređe dve, još ređe tri itd. Pridevski dopunski elemenat kongruira s konstitutivnim elementom u padežu, rodu, broju i animatnosti, up. *Poglej tega študenta / Poglej ta patent*, osim ako nije u pitanju neki od relativno malobrojnijih nepromenljivih prideva, npr. *poceni blago*. Takve reči se mogu smatrati pridevima na osnovu sintaksičkog kriterijuma.

Pridevi mogu biti modifikovani, zajedno sa imenicom koju određuju, drugom pridevskom rečju, npr. *ta nova hiša*, ili mogu biti modifikovani i prilogom (ili priloškim izrazom), npr. *zelo velik uspeh*, što važi i za particip pasiva, kao glagolski pridev, npr. *dobro pripravljeno srećanje*.

Iskazivanje odnosa referencijalnosti i kvantifikacije sadržaja imenske grupe njenim konstitutivnim i dopunskim elementom može imati vrlo raznovrsne oblike, počev od mogućnosti da i referencijalnost i kvantifikacija imaju poseban izraz, npr. *ti trije študenti*, preko delimično sinkretičnog izraza, npr. *ti študenti* (gde je imenicom *študenti* iskazan i sadržaj imenske grupe i njegova kvantifikacija; ili: *oba študenta* — gde se preko lekseme *oba* istovremeno ostvaruje i referencijalna i kvantifikacijska funkcija /ova druga funkcija se u datom primeru ostvaruje i preko dvojinskog oblika imenice/), do mogućnosti da sva tri odnosa budu iskazana istom rečju, npr. *Sedanjost je težka*, gde leksičko značenje upućuje na vreme govora (referencijalnost, sadržaj), a oblik jednine informiše o količini (kvantifikacija).

Nukleusna imenska grupa osnovni je element razvijene imenske grupe, koji obuhvata onaj deo nekog sadržaja koji podleže referencijalnoj lokalizaciji i kvantifikaciji, npr. *novi študenti* — u imenskim grupama kao što su *ti novi študenti*, *trije novi študenti*, *naši novi študenti* i sl. Nukleusna imenska grupa predstavljena je u razvijenoj imenskoj grupi imenicom, npr. *ta študent*. Neke imenske grupe mogu imati oblik samo nukleusne imenske grupe, npr. *ново pokopališče*, ali to nije moguće tamo gde se sadržaj imenske grupe, referencijalnost i kvantifikacija iskazuju sinkretički, npr. vlastite imenice, apelativne imenice sa odredbama koje imaju referencijalni element ili kvantifikator (*sedanje težave*, *večna vprašanja* i sl.), apelativne imenice u čijem je značenju sadržan referencijalni ili kvantifikativni element (npr. *sedanjost*, *preteklost*), lične i pokazne zameničke reči (*ja*, *ta*, *ti*, *sti*...) itd.

Konstitutivni elemenat imenske grupe može dozvoljavati ili tražiti prisustvo dopunskog elementa. Prisustvo dopunskog elementa u grupi traže imenice s relacionim značenjem: rodbinskim, npr. *oče*, prostornim, npr. *so-sed*, vremenskim, npr. *potomec*, posesivnim, npr. *lastnik*, funkcionalnim, npr. *rektor*, značenjem dela i celine, npr. *središče* i dr. Ako kontekst imenske grupe sadrži informaciju o drugom članu date relacije, modifikacija u nukleusnoj imenskoj grupi može biti izostavljena, npr. *Spoznal se je z rektorjem Ljubljanske univerze. Rektor ga je sprejel ob dvanajstih*, tj. 'rektor Ljubljanske univerze ga je sprejel ob dvanajstih'. Obavezno prisustvo dopunskog elementa imenske grupe ponekad traže i neke lekseme u konstitutivnom delu imenske grupe, čiji je semantički sadržaj uključen u gramatički nadređeni deo konteksta, npr. *gledati s široko odprtimi očmi* (bez odredbe *široko odprtimi* upotreba lekseme *očmi* tu je informativno redundantna, a gramatički nepravilna), ili u okviru nekongruentnog atributa, npr. *mož dobrih rok*, gde je bez pridevskog atributa upotreba same imenice *roka* sintaksički nepravilna jer imenica *mož* određena takvim nekongruentnim atributom *rok* implicira semantički sadržaj imenice koju određuje kroz odnos celine i njenog dela.

Dopunski elementi imenske grupe u zavisnosti od njihovog leksičkog sastava i konteksta upotrebe imaju različita značenja, pre svega okolnosna, npr. *mesto v Sloveniji*, *srečanje ob Božiču*, i neokolnosna, npr. *roman Ivana Cankarja*, *portret Ivana Cankarja*, *svinčnik Ivana Cankarja*. U oba slučaja konstitutivni element grupe može biti glagolska imenica kao produkt nominalizacije, npr. *razgled na morje*, *nasvet stare mame*.

Značenja imenskih grupa u funkciji dopunskog elementa ostvaruju se različitim padežnim oblicima sa predlozima ili bez njih, sa pridevskim modifikatorima, obaveznim ili fakultativnim ili bez njih, a konstitutivni element imenske grupe može biti modifikovan i zavisnom rečenicom, npr. *Spet smo se srečali s profesorjem, s katerim smo se včeraj spoznali*.

3. Dva moguća oblika argumentskog izraza u rečenici jesu imenska grupa, npr. *Gleda zahod solnca*, i klauza, npr. *Gleda, kako zahaja solnce*.

Rečenica najčešće ima do četiri takva argumenta, od kojih je prvi iskazan nezavisnom imenskom grupom, a ostali neposredno ili posredno zavisnim imenskim grupama (ili klauzama), tako da se razlikuje: (1) nezavisna imenska grupa (u funkciji prvog argumenta): npr. *Ivica kupuje*; (2) zavisna imenska grupa — (a) neposredno zavisna grupa (u funkciji drugog argumenta): npr. *Ivica kupuje darilo*; (b) posredno zavisna grupa (u funkciji trećeg argumenta): npr. *Ivica kupuje darilo očetu*. (c) posredno zavisna grupa (u funkciji četvrtog argumenta): npr. *Ivica piše očetu pismo s svinčnikom*. Nezavisan status imenske grupe prvog argumenta ogleda se, pre svega, u kongruenciji sa predikatskim izrazom prema rodu i broju. U onoj meri u kojoj su te gramatičke kategorije semantizovane, njihov sadržaj čine neka svojstva denotata (pol, količina) koja mogu biti odražena u gramatici imenske grupe, kao sintaksičkog izraza denotata, dok je njihovo iskazivanje u predikatskom delu rečenice u funkciji formalnog isticanja kongruencijom da se dati delovi rečenice nalaze u najtešnjoj smisaonoj vezi, npr. *Tone je student*; *Vida je tajnica*; *Silvanec je bil dober*. Bespredložki instrumental u imenskom delu predikata u kojem je glagolski deo zastupljen kopolom (npr. *Bil je učiteljem v Blatnem dolu*), predstavlja gramatičku pozajmljenicu koja je u XIX veku ušla u slovenački jezik, i koja se u savremenom jeziku ne koristi, ali se još navodi u odgovarajućoj literaturi s normativističkom napomenom (Toporišič 1992: 166). U srpskom jeziku takav model strukture predikata ne postoji.

Imenski deo predikata u savremenom slovenačkom književnom jeziku ima oblik nominativa, npr. *Tone je naš sosed*, ali u posebnim leksičko-semantičkim uslovima može biti u obliku akuzativa s predlogom *za*, npr. *Tone je bil za točaja*; *Ti bodi za pričo*, sa značenjem privremenog ili prividnog vršenja neke socijalne uloge. U srpskom jeziku takav gramatički model ne postoji, a odgovarajuće značenje iskazuje se bespredložkim akuzativom (npr. *Tone je bio kelner*, *Ti nam budi svedok*), a ako se želi naglasiti netipičnost date društvene funkcije za datog izvršioca, onda u srpskom jeziku prednost ima model *kao + Nacc*, npr. *Tone je bio kao kelner*.

Imenska grupa prvog argumenta nalazi se u obliku nominativa i smešta se ispred predikatskog izraza u rečenici koja je stilski i komunikativno neutralna. Subjekt dobija oblik genitiva ako je u rečenici negiran predikat s glagolom *biti*, npr. *Slovarja ni na mizi*; *Tiste šole ni več*. U srpskom jeziku veza između negacije i genitiva znatno je slabija nego u slovenačkom, a dubletne mogućnosti su češće, što umnogome zavisi od leksičkog sastava negiranog glagolskog dela predikata, up. *Rečnik nije na stolu // Rečnika nema na stolu*.

Blokiranje pozicije imenske grupe prvog argumenta u strukturi rečenice je srazmerno retko, up. *Sneži*; *Pozno je*, i svojstveno je rečenicama sa bezličnim glagolima ili sa predikativima i uopšte — svojstveno je bezličnim rečenicama, što načelno važi za oba jezika, ali realno zavisi od leksičkog sastava takvih rečenica.

Odsustvo imenske grupe prvog argumenta i u slovenačkom i u srpskom jeziku može biti fakultativno, kao u rečenici *Telefonira*, npr. u dijalogu *Kaj dela Tone? — Tone telefonira // Telefonira*.

Zavisna imenska grupa pomoću koje se ostvaruje drugi argument ima konstitutivni element u akuzativu i locirana je iza predikatskog izraza kada je rečenica stilski i komunikativno neutralna, npr. *Ivanka bere knjigo*. Objekat dolazi u obliku genitiva ili uz negirani predikat, npr. *Ni razumela tega vprašanja* (srpski ekvivalent ima oblik akuzativa: *Nije razumela to pitanje*), ili ako znači deo neke količine, npr. *Vzami še mesa*, — tu je situacija u srpskom analogna onoj u slovenačkom jeziku, up. *Uzmi još mesa*.

Imenska grupa u funkciji trećeg argumenta u odnosu je posredne zavisnosti od predikatskog izraza. Ako stilski ili komunikativni razlozi ne zahtevaju drukčiju linearizaciju, imenska grupa trećeg argumenta smešta se iza predikatskog izraza i iza imenske grupe u funkciji drugog argumenta, npr. *Lidija piše pismo Aljažu*. Ako je imenska grupa trećeg argumenta jedina u rečenici, tada se imenske grupe prvog i drugog argumenta samo podrazumevaju, npr. *Piše Aljažu*, ili su u pitanju rečenice s neglagolskim predikativnim rečima (leksičkim predikativima) kao nosiocima predikatskog izraza, npr. *Žal mi je*, odnosno bezlične rečenice tipa *Zdi se mi* i sl.

Imenska grupa u funkciji četvrtog argumenta takođe je u odnosu posredne zavisnosti od predikatskog izraza. Ako stilski ili komunikativni razlozi ne zahtevaju drukčiju linearizaciju, imenska grupa četvrtog argumenta nalazi se iza predikatskog izraza i imenske grupe u funkciji trećeg argumenta, npr. *Ivica piše pismo očetu s svinčnikom*. Ako je imenska grupa četvrtog argumenta jedina imenska grupa u rečenici, tada se imenske grupe ostalih argumenata samo podrazumevaju, npr. *Piše s svinčnikom*.

Imenska grupa čija je realizacija fakultativna može kao dopunski element modifikovati drugu imensku grupu ili neposredno predikatski izraz, npr. *To je knjiga moje mame*.

4. Najveći deo semantičkih funkcija imenske grupe ostvaruje se u okviru padeža kao gramatičke kategorije kojom se pokazuju odnosi između delova rečenice i njihove glavne semantičke funkcije.

Nominativ je padež gramatičkog subjekta i izraz je prvog argumenta u značenjskoj strukturi rečenice, npr. *Mateja pije kavo*. Tipično značenje gramatičkog subjekta jeste značenje lica i određenosti jer se gramatičkim subjektom označava pre svega vršilac izvesnog procesa ili odnosa, odn. nosilac osobine ili stanja. Međutim, gramatički subjekat može označavati i druga živa bića, npr. *Pas laja*, ili nešto živo u najširem smislu reči, npr. *Cvetje raste*, kao i nežive objekte, npr. *Motor se sliši*, uključujući i prirodne pojave, npr. *Dež gre*. Nominativ kao oblik gramatičkog subjekta pokazuje odnos međuzavisnosti između imenske grupe i predikatskog izraza, koja se ispoljava u njihovoj kongruenciji. Gramatički subjekat u komunikativnoj strukturi rečenice obično ima funkciju teme i mesto ispred predikatskog izraza. Samo imenske grupe u funkciji vokativa imaju veći stepen nezavisno-

sti od nominativa u odnosu na predikatski izraz. Svi drugi imenski izrazi su manje ili više sintaksički podređeni predikatskom izrazu ili nekom drugom imenskom izrazu. Nominativ se najčešće upotrebljava kao nominativ agensa, npr. *Marjeta zaliva rože*, nominativ pacijensa, npr. *Učenica je pohvaljena od učitelja*, *Pozdravljen bodi tudi on*, apelativni nominativ, npr. *Ivica, počakaj*.

I imenski deo predikata, kao deo predikatskog izraza, po pravilu je u obliku nominativa, npr. *Tone je natarar*. S obzirom na tu sintaksičku funkciju moglo bi se govoriti i o predikativu kao posebnom padežu, kada bi za to značenje postojao i poseban morfološki oblik, kakvog u slovenačkom jeziku nema, a ako se padež posmatra kao prvenstveno sintaksička kategorija, onda postoji osnov da se predikativ vidi kao poseban padež (prema padežnoj teoriji Z. Topolinjske /2002/, na koju se najvećim delom oslanja ovo tumačenje padežnih funkcija).

Akuzativ je padež direktnog objekta (= prvog objekta ili bližeg objekta), čiji je tipičan oblik akuzativ bez predloga, kao gramatički izraz drugog argumenta u semantičkoj strukturi rečenice, sa opštim značenjem neživog ili neživog na kome se ili na čemu se vrši neka radnja, npr. *Mateja ima rada Janeza*, *Mateja pije kavo*. Objekatski imenski izraz sintaksički zavisi od predikatskog izraza, koji mu obično prethodi. Objekatski imenski izraz može označavati i čoveka, iako je za čoveka tipična ona semantička uloga koja se izražava imenskom grupom prvog argumenta. Ako se ipak u ulozi objekta na kojem se nešto vrši nađe muško lice, netipičnost takve uloge obeležena je oblikom akuzativa jednine, koji je u tom slučaju formalno jednak genitivu jednine, npr. *Poglej tega študenta*. prema *Poslušaj ta koncert*.

Pored funkcije označavanja muškog lica u ulozi objekta, oblik akuzativa jednakog obliku genitiva upotrebljava se i za označavanje drugih živih bića u ulozi objekta kada su ona označena imenicama muškog roda, npr. *Poglej konja, psa, medveda* itd., a ređe i neživih objekata koji prema nečemu podsećaju na žive, npr. *Poglej tega pajaca*. Akuzativ se najčešće upotrebljava kao akuzativ objekta, npr. *Pozdravi Toneta*; spacijalni (prostorni) akuzativ, npr. *Midva pa greva v hišo*; temporalni akuzativ, npr. *Prišla je tisti večer*; akuzativ mere, npr. *Tri mesece čakamo nanjo*.

Genitiv je padež koji pre svega pokazuje odnos zavisnosti jedne imenice od druge imenice, a imenske grupe u obliku genitiva imaju značenje široko shvaćene gramatičke posesivnosti, koja obuhvata i posesivnost u užem smislu, i odnos autora prema njegovom delu, dela prema celini, rodbinski odnos i sl. Genitiv se upotrebljava kao genitiv agensa, npr. *članek Jakoba Šolarja*, genitiv nosioca stanja uz negaciju u egzistencijalnom predikatu, npr. *Očeta ni doma* (što je u srpskom moguće ako je u predikatu glagol *nemati*, ali nije moguće ako je u predikatu negirani pomoćni glagol *biti*, up. *Otac nije kod kuće, Oca nema kod kuće*); genitiv pacijensa, npr. *pogreb Jakoba Šolarja*; spacijalni genitiv, npr. *Gremo iz šole*; temporalni genitiv, npr. *To se je zgodilo 28 januarja leta 1990*; kauzalni genitiv, npr.

Ali je tega vesela? (što je karakteristično za slovenački jezik, ali ne i za srpski); kvalifikativni genitiv, npr. *Ona je dobrih rok*; *Andrej je dobre volje*; posesivni genitiv, npr. *hiša našega suseda*; partitivni genitiv, npr. *Dala mu je skodelico kave*; genitiv količine, npr. *U tej lekciji je precej veznikov*; genitiv uz negaciju, npr. *Očeta pa nisem videl*; *Upam, da ne dobimo morske bolesti*; genitiv izdvajanja, npr. *Ena deklet je recitirala tisto mesto iz Prešernovega „Krsta pri Savici”* (Toporišič, 1992a: 156), što je mogućnost upotrebe genitiva koja ne postoji u srpskom jeziku, up. *Jedna od devojaka je recitovala...*; up. u slovenačkom i mogućnost *Ena izmed deklet je recitirala...* (Toporišič, 1992a: 168); supstitutivni akuzativ, npr. *Pogosto ga imajo za njegovoga brata* (koji postoji i u srpskom jeziku, ali ne u sasvim istoj leksemnoj distribuciji, up. *Često ga zamenjuju s njegovim bratom*, ali *Smatraju ga za budalu, Drže ga za dobrog čoveka*).

Dativ je prvenstveno padež indirektnog, živog, objekta, odnosno lica ili bića kome se nešto govori, daje ili koje se usmerava, npr. *Janez piše sestri pismo*. Na takvo osnovno značenje naslanjaju se druga, izvedena značenja, npr. značenja koristi ili štete, up. *Zida bratu hišo*, *Maščuje se sovražniku* i dr. U slovenačkom jeziku, kao i u srpskom, dativ se najčešće upotrebljava kao dativ drugog objekta, npr. *Piše čestitko prijatelju*; dativ dopune, npr. *To je zvestoba domovini*; dativ primaoca, npr. *Ta svinčnik dam sestri*; dativ koristi ili štete, npr. *Prijatelju obrezuje sadje*; *Maščuje se sovražniku*; dativ doživljavača, npr. *Znano ji je*; *Slabo mu je*; etički dativ, npr. *To ti je bil hec* (srp. *To ti je bila šala*); „posesivni” dativ, npr. *Ona je bratu žena*; dativ pravca, npr. *Gre proti hiši*.

Instrumental je padež indirektnog neživog objekta, odnosno predmeta *Mati hrani otroka z žlico*; *Se upate voziti s čolnom*? kao šire shvaćenog sredstva kojim agens nešto ostvaruje. U slovenačkom jeziku upotreba instrumentalna je uvek predložki vezana, a u srpskom jeziku su predložki i bespredložki instrumental dosta jasno razgraničeni (uz neke izuzetke i kolebanja, up. *Igra se s lutkom* i *Igra se lutkom*, v. Sintaksa 2005). Na takvo osnovno značenje imenskog izraza indirektnog neživog objekta naslanjaju se druga, sekundarna značenja, kao što je značenje dopune, npr. *Ona se ukvarja z joga*. Instrumental se najčešće upotrebljava kao instrumental objekta, npr. *Ukvarjala se z matematikom*; pomenuti, u savremenom slovenačkom jeziku zastareli predikatski instrumental, npr. *Bil je učiteljem*; i aktuelni predikatski instrumental s semikopulativnim glagolom *Poimenoval ga je s šefom* 'imenoval ga je za šefa'; dopunski instrumental, npr. *Naša dežela je bogata z rudami*; atributski instrumental, npr. *ukvarjanje z matematikom*; adverbijalni instrumental, npr. *On dela z lopatom*; spacijalni (prostorni) instrumental, npr. *Sedela sva pred hišo*; temporalni instrumental, npr. *Pogovarjajo se med delom* (srp. *Dok rade, razgovaraju*); kauzalni instrumental, npr. *Umrli so za rakom* (srp. *Umrli su od raka*); telični, ciljni instrumental, npr. *Šli so v tujino za kruhom* (u srpskom jeziku isto u frazeologizovanom izrazu *trbuhom za kruhom*); instrumental oruđa, npr. *Piše s svinčnikom*; socijativni instrumental, npr. *Pogovarja se s prijateljem*; komitativni instrumental (karakterističan za slovenački jezik, ali ne i za srpski),

npr. *Midva z očetom*; kvalifikativni instrumental, npr. *To so bili ljudje z veliko voljo* (slovenačkom kvalifikativnom instrumentalu u srpskom je često ekvivalent kvalifikativni genitiv, npr. *To su bili ljudi velike volje*, ali kvalifikativni instrumental postoji i u srpskom *devojka plavih očiju // devojka s plavim očima*); instrumental načina, npr. *Brca se z vsemi štirimi*.

Lokativ je prvenstveno padež sa značenjem smeštenosti nečega u određenim okolnostima (u prostoru, vremenu, stanju i sl.), npr. *Ona je v svoji hiši*; *To se je zgodilo v XX stoletju*; *Živijo v strahu*; *Vse je v redu* itd. U slovenačkom jeziku najčešće se upotrebljava kao lokativ logičkog subjekta, npr. *Pri sosedovih pa danes ni miru* (čemu u srpskom jeziku odgovara genitivska konstrukcija s predlogom *kod*, npr. *Kod komšija danas nema mira*); dopunski lokativ, npr. *Mislila je o izpitu*; spacijalni (prostorni) lokativ, npr. *Vsi so v šoli*; temporalni lokativ, npr. *V tistih časih nam je vse bilo všeč* (što sa izvesnim leksičkim ograničenjima postoji i u srpskom, npr. *Sreli su se u januaru*, ali navedeni slovenački primer imao bi u srpskom ekvivalent sa akuzativnom konstrukcijom — *U to vreme nam je sve odgovaralo*); lokativ mere, npr. *V treh skokih je bila pri otroku* (u srpskom jeziku ekvivalent sa akuzativnom konstrukcijom — *U tri skoka bila je kod deteta*); kauzalni lokativ, npr. *V strahu je jokala*.

U slovenačkom jeziku, kao i u srpskom, lične zamenice, uključujući zamenicu *sebe*, ne mogu biti u odnosu zavisnosti prema imenskoj grupi, a odgovarajuće semantičke funkcije iskazuju se lično-prisvojim zamenicama (*moj, tvoj, njegov...*) i povratno-prisvojnom zamenicom *svoj*, npr. *Vozi avto svojega očeta*, ali *Vozi njegov avto*, umesto **Vozi avto njega* i sl. To važi i za blokiranu upotrebu socijativnog instrumentala zamenice *sebe* koji se u toj funkciji zamenjuje zamenicom *sam*, npr. *To si je sam naredil* (a ne **To si je naredil s sabo*).

5. U većini slučajeva imenske grupe se upotrebljavaju s predlozima. Nominativ se upotrebljava samo bez predloga, instrumental i lokativ samo s predlozima, a dativ i akuzativ bez predloga ili s predlozima. U realizaciji padežnih funkcija imenske grupe predlozi, u celini posmatrano, imaju važniju ulogu od nastavaka.

Genitivske imenske grupe upotrebljavaju se s predlozima *brez, do, iz, od, z/s, za, izmed (zmed), iznad (znad), ispod (spod), ispred (spred), izza, zaradi* i dr., npr. *Skoraj čisto do okna segajo drevesa*; *Kaj pa je tista lepa stavba nedaleč od šole?* *Okrog Božiča je zapadel sneg*; ali srpski ekvivalenti slovenačkih imenskih grupa s predložkim genitivom ne sadrže uvek etimološki iste predloge, up. *To so izdelki iz železa* (srp. *To su proizvodi od gvožđa*), *Katero pesem je recitirala ena izmed deklet?* (srp. *Koju pesmu je recitovala jedna od devojaka?*).

Dativske imenske grupe upotrebljavaju se s predlozima *k/h,¹ proti, kljub, navkljub* dr., npr. *H gospodu Kolariču pojdem*; *Morali so pluti proti*

¹ Poziciona distribucija predložkih alomorfa *z/s* i *k/h* zavisi od kvaliteta sledećeg suglasnika: alomorf *z* prethodi sonantima i zvučnim suglasnicima (npr. *z roko, z ladjo*), a *s* pretho-

toku; Kljub temu pridemo, Navkljub nasvetu pije (u srpskom jeziku predlog *k* nema alomorf *h*, a u izražavanju usmerenosti kretanja dativske konstrukcije s predlogom *k(a)* u srpskom su u izrazitoj defanzivi pred genitivskim konstrukcijama s predlogom *kod*, npr. *Pošli su kod profesora Kolariča*).

Akuzativne imenske grupe upotrebljavaju se s predlozima *čez, raz, skoz(i), zoper, pod, med, nad, pod, pred, za, na, ob, v* i dr., npr. *Odšli su z ladjo čez Savo* (srp. *Otišli su brodom preko Save*); *Čez deset minut se bo začela predstava* (srp. *Kroz deset minuta će početi predstava*); *Med liste papirja je dala indigo* (srp. *Između listova papira stavila je indigo*); *Imajo ga za dobrega* (srp. *Smatraju da je dobar*).

Instrumentalne imenske grupe upotrebljavaju se s predlozima *s/z, pred, zad* i dr., npr. *Ali Barbara že ve, kam bo šla med počitnicami?* (srp. *Da li Barbara zna kuda će ići za vreme godišnjeg odmora?*), *Vsak dan, ves čas imaš samo knjige pred seboj* (srp. *Svakog dana stalno imaš samo knjige ispred sebe*).

Lokativne imenske grupe upotrebljavaju se s predlozima *o, pri, na, ob, v, po* i dr., npr. *Se radi sprehajate ob reki?* (srp. *Da li rado šetate pored reke?*); *Prišla je ob treh* (srp. *Došla je u tri*); *Prišla je ob tretji uri* (srp. *Došla je u tri sata*); *V dveh dneh bo vse dobro* (srp. *Za dva dana sve će biti dobro*); *Ob večerih so sedeli pred hišo* (srp. *Uveče bi sedeli pred kućom*); *Živi ob kruhu in vodi* (srp. *Živi na hlebu i vodi*); *Razume se samo ob sebi* (srp. *Razume se samo po sebi*); *Sprehajali so se po kosilu* (srp. *Šetali su posle ručka*).

Kao što se vidi iz navedenih srpskih prevodnih ekvivalenata, ista značenja se, i u slovenačkom i u srpskom jeziku, često iskazuju različito uoblivenim imenskim grupama, bilo da je reč o izboru predloga, bilo da je reč o izboru padeža ili i o jednom i o drugom.

Predlozi *čez, med, nad, ob, po, pod, pred, skoz(i), za, v* u spoju sa akuzativnim zameničkim klitikama *-me, -te, -nj, -njo, ili -nje*, ili povratnom morfemom *se* prevlače akcenat na sebe i tvore jedinstvenu akcenatsku reč (neki predlozi na konsonant dobijaju u takvim konstrukcijama iza konsonanta vokala, npr. *vanj, medenj, skozenj* i sl.); *name, nate, nanj, nanjo, nanje; vame, vate, vanj, vanjo, vanje; obme, obte, obenj, obnjo, obnje, nase*, npr. *Zanj vedo, da je vesel; Le stopiva vanjo* [hišo]; *Zapira se vase*. U srpskom jeziku takva pojava predstavlja gramatički arhaizam ili regionalizam koji se u savremenom jeziku retko sreće i izrazito je stilski obojen.

U predložkom sistemu slovenačkog jezika jedan od funkcionalno najopterećenijih predloga je predlog *ob* u imenskim grupama s lokativom, npr. *ob delavnikih, ob petih, ob Novem letu, naselja ob poti, voziti se ob jezeru*, i sa akuzativom, npr. *postaviti prometni znak ob cesto, priti ob pamet* itd.

---

di bezvučnim suglasnicima (npr. *s teboj*), up. takođe *Mi z Minko*, ali *Mi s Tonetom*; predložki alomorf *h* prethodi suglasniku *k* ili *g*, a alomorf *k* prethodi svim drugim suglasnicima, npr. *Gre k bratu*, ali *H komu greš?* — *H Kalinovicim pojdem, H gospodu Kalinu pojdem* i sl.

Gomilanje predloga je u slovenačkom jeziku dosta retko, npr. *Ali ima-jo kaj primernega za na plažo? Imaš vse za na pot? Dogovorila sva se za ob pol osmih*; a retko je i u srpskom jeziku, gde uvek ima obeležje razgovornog stila ili supstandardnog izražavanja, npr. *Išao bi s njom do na kraj sveta; Podelili su novac na po pet hiljada svakome; Nema ništa za pod glavu*.

6. Važnije sintaksičke funkcije imenske grupe u rečenici jesu: subjekatska (subjekatski nominativ), npr. *Mario bere knjigo*; objekatska: objekatski genitiv, npr. *Daj mi še kruha*, objekatski genitiv uz negaciju, npr. *Upam, da ne dobimo morske bolesti*; dativ drugog objekta, npr. *Piše pismo prijatelju*; objekatski akuzativ, npr. *Pozdravi brata*; tzv. orfanski objekatski akuzativ² karakterističan za slovenački jezik, ali ne i za srpski, npr. *Kupi belega* (srp. *Kupi belo (vino)*); objekatski instrumental, npr. *Ukvarja se z matematiko*; dopunska: dopunski dativ, npr. *Ta je zvest domovini*; dopunski instrumental, npr. *Naša dežela je bogata z gozdovi*; dopunski lokativ, npr. *Mislil je o počitnicah*; predikatska: nominativ u imenskom delu predikata, npr. *Brat je postal zdravnik*; genitiv imenskog dela predikata, npr. *Andrej je dobre volje*; atributska: atributski genitiv, npr. *vznožje gore*; atributski akuzativ, npr. *življenje za drugega*; atributski instrumental, npr. *strah pred starostjo*; atributski lokativ, npr. *življenje v strahu*; adverbijalna: adverbijalni genitiv, npr. *lepega dne* (up. srp. *jednog lepog dana*); adverbijalni instrumental, npr. *On dela z lopato* i dr.; vokativna (apelativni nominativ), npr. *Ivica, počakaj*.

7. Semantički i pragmatički sadržaj imenske grupe u slovenačkom jeziku izražava se kombinovanjem gramatičkih i leksičkih sredstava, pri čemu se način na koji se te dve vrste sredstava povezuju u iskazivanju nečega što je označeno imenskom grupom, i stepen leksičke uslovljenosti realizacije određenog gramatičkog značenja razlikuje od kategorije do kategorije i od slučaja do slučaja.

7.1. Svaka imenska grupa u slovenačkom jeziku određena je prema referencijalnosti na jedan od dva načina: ili je upotrebljena referencijalno ili je upotrebljena nereferencijalno. Referencijalnost je postupak izbora situativno relevantnog denotata ili grupe denotata iz šireg skupa koji je imenovan u rečenici kojem taj denotat ili skup pripadaju, npr. *Pokličite tega fanta*, ili *Pokličite Janeza* (određena referencijalnost), *Nekdo je poklical Janeza* (neodređena referencijalnost), *Pokličite kogarkoli* (nereferencijalnost).

Sredstva paradigmatske referencijalne karakterizacije imenske grupe u slovenačkom jeziku jesu: određeni/neodređeni pridevski oblik, opozicija iz-

² Orfanski akuzativ je akuzativ prideva muškog ili ženskog roda u obliku genitiva kao jedini član objekatske imenske grupe čiji je konstitutivni član ispušten jer se podrazumeva, a znači neživo, npr. *Črnega, prosim* (misli se: *črnega kruha*). Ako je ispuštena imenica srednjeg roda, pridev može biti u obliku genitiva ili akuzativa, npr. *Prinesite nam črnega (vina) // ...črmo (vino)*.

među rednih i osnovnih brojeva, i opozicija između superlativa i tzv. pozitiva, odnosno ekvativa.

Opisni pridevi imaju određeni oblik kada označavaju poznatu osobinu, npr. *pomembni pisatelj*, u konstrukcijama s pokaznim zamenicama, npr. *ti-sti stari čovek*, u nekim ustaljenim konstrukcijama, npr. *veliki teden*, ponekad kada su supstantivizirani, npr. *dežurni*. Kada je nominativni oblik prideva upotrebljen u sastavu imenske grupe koja ima vokativnu funkciju, pridev muškog roda je obavezno u određenom obliku, npr. *Ljubi Bogec! Dragi sine! Spoštovani gospod Jesenšek!* i sl.

Redni brojevi se upotrebljavaju u referencijalno određenim imenskim grupama, za razliku od osnovnih brojeva, za koje referencijalna upotreba nije obavezna, npr. *Četrti študent je bil bolan* prema referencijalnom *Štiri študentje so bolni*, i nereferencijalnom *Poklicali bomo štiri študente naj nam pomagajo*. Množinski brojevi mogu biti upotrebljeni određeno ili neodređeno, npr. *dvojen namen / ta dvojni namen*.

Superlativ se upotrebljava referencijalno, npr. *Najstarejši je bil Francoz*, za razliku od komparativa, koji može biti upotrebljen ili referencijalno, npr. *Slišali smo najnovejša obvestila*, ili nereferencijalno, npr. *Novejšim obvestilam se vedno bolj zaupa, kot starim*.

Ekvativom, npr. *Lačen je kot volk*, iskazuje se neodređena referencijalnost svojstvena upotrebi imenske grupe u imenskom delu predikata.

I redni brojevi i pridevi u superlativu upotrebljavaju se ispred konstitutivnog elementa imenske grupe, a iza pokaznih i opštih zamenica, npr. *ta peti študent*, *vsak peti študent*, *ta najnovejši slovar*, *vsil ti najnovejši slovarji* i sl., i kongruiraju s konstitutivnim elementom grupe u rodu, broju, padežu i animatnosti, a redni brojevi se obično upotrebljavaju u jednini.

Oblicima selektivne referencijalne karakterizacije nukleusne imenske grupe iskazuje se ili referencijalna (određena ili neodređena), ili nereferencijalna upotreba imenske grupe. U slučaju određene referencijalnosti to su ili zamenička sredstva, ili nezamenička sredstva. Zamenička sredstva određene referencijalnosti imenske grupe su lične zamenice (*jaz, ti, on, ona, ono; midva, medve, vidva, vedve, onidva, onedve; mi/me, vi/ve, oni, one, ona*), pokazne zameničke reči (npr. *ta, takšen, tolik*), prisvojne zameničke reči (npr. *moj, tvoj, svoj*), opšte zameničke reči (npr. *ves, vsak, povsod*), uključujući i lekseme *cel, drugi, razni* i sl., koje su takođe zameničke prirode, kao i odrične zameničke reči (npr. *noben, nikdo, nič, nikoli*), i leksemu *oba* koja ima svojstva i zamenice *ves* i broja *dva*, npr. *Oba sta prišla*.

Deiktička funkcija zameničkih reči sa obaveznom referencijalnošću se, prema smeru upućivanja, ostvaruje kao egzofora, odn. upućivanje na neki element govorne situacije izvan samog teksta sa zameničkom rečju (takve su lične i posesivno lične zamenice 1. i 2. lica, kao i neposredno-pokazne zameničke reči *tale, le-ta, onile, le-oni, takle, le-tak*), ili endofora (= anafora u širem smislu, kao upućivanje na prethodni ili sledeći fragment konteksta), koja sa svoje strane obuhvata anaforu u užem smislu (upućivanje unazad), npr. *Matjaž je priden fant. On je že študent*, i kataforu (upućivanje

unapred), npr. *Potica se naredi tako: Vzameš en kilogram moke, kozarec mleka...* itd. U srpskom jeziku anaforsko upućivanje se obično ostvaruje pomoću T-zamenica (npr. *Oni su stigli. I to je sve*), a egzoforsko ili kataforsko pomoću OV-zamenica (npr. *Vidi ovo, To se pravi ovako: uzmeš...*), dok je primarna funkcija ON-zamenica u izražavanju anaforske distalnosti (npr. *Ono što sam na početku rekao...*) ili egzoforske distalnosti (npr. *Vidi onog onde*). U savremenom srpskom jeziku postoji tendencija sve šire upotrebe OV-zamenica u anaforskoj funkciji, što je ponekad funkcionalno opravdano (semantička transpozicija: pomenuto se želi predstaviti kao vizuelno), ali je često reč o lošem maniru u izražavanju i preterivanju sa upotrebom OV-zamenica u transpoziciji.

Slovenački jezik (kao i srpski) spada u pro-drop jezike, što znači da se u njemu subjekatski upotrebljena lična zamenica ispušta ako nije komunikativno naglašena, npr. *Rad ima hribe; Pozdravila ga je; Bili so na Bledu*, ali se ne ispušta ako je naglašena, npr. u komunikativnom kontrastu kao u primeru *On je že prišel, nje pa še ni*, ili bez komunikativnog kontrasta, npr. *On rad ima hribe; Ona ga je pozdravila; Oni so bili na Bledu i sl.*, up. srp. *On je već došao, a nje još nema i sl.*

Ostale pokazne zameničke reči mogu prema potrebi biti upotrebljene ili egzoforski (npr. *To je moj brat, tisto pa prijatelj; Po tej ulici tu sem prišel jaz, po oni tam pa ona; Takih knjig imamo veliko; Svinčnik je bil približno tako dolg; Tole je vrba*) ili endoforski, što je češće, npr. *To je Metka. Ona je moja prijateljica; Kupili so si nov avto. Takšen avto imamo tudi mi; Bil je srečen, in to bolj, kot si je mislil; V sredo smo se pripeljali na Bled. Tedaj smo se srečali z Boštjanom; V sredo smo se pripeljali na Bled. Tu smo se srečali z Boštjanom; Imam še en euro. Le toliko mi je ostalo.* i sl. Opšte i odrične zamenice takođe mogu biti upotrebljene anaforski ili kataforski, npr. *Tukaj so Matjaž, Tomaž in Jože. Vsi so za enkrat zadovoljni; Vse je pojedel: meso, krompir pa tudi solato;* ili *Tukaj so Matjaž, Tomaž in Jože. Noben ni zadovoljen.* Anaforski se upotrebljavaju i neke druge reči, npr. *prvi..., slednji...* kao u primeru: *Slišali smo o Kopitarju in Nahtigalu. Prvi je rojen v XVIII, slednji pa v XIX stoletju.* (srp. *Slušali smo o Kopitaru i Nahtigalu. Prvi je rođen u XVIII, a drugi u XIX veku*).

Ukoliko anaforska određena referencijalnost važi samo unutar iste proste rečenice, što se obično naziva refleksivnost, i u slovenačkom i u srpskom jeziku upotrebljavaju se povratne zameničke reči, čiji je tipičan predstavnik zamenica *sebe* (s paradigmom bez nominativa i bez množine), koja upućuje na animatni subjekt rečenice u kojoj je upotrebljena, sa značenjem da je on istovremeno i agens i pacijens radnje označene predikat-skim izrazom, up. *Brat se odpelje na postajo / Jaz brata odpeljem na postajo.* Kada zamenica *sebe* nije komunikativno naglašena, umesto punog obika upotrebljava se njen klitički oblik *se*, up. *Ali sebe vidiš na slici? / Ali se vidiš na slici?*

Zamenica *sebe* ima opšte-povratno značenje, za razliku od drugih povratnih zameničkih reči: *svoj* ima posesivno-povratno značenje, npr. *Lidija*

je odnesla svoje knjige, tvojih pa ne; priloški izraz po svoje ima načinsko-povratno značenje, npr. Lidija doživlja morje po svoje; zamenica sam ima negativno socijativno-povratno značenje, npr. Lidija je to naredila sama, Zlatka pa z Janezom; zamenički izraz drug drugoga ima recipročno-povratno značenje, npr. Zlatka in Janez pozdravljata drug drugoga (srp. Zlatka i Janez pozdravljaju jedno drugo); enako ima načinsko-povratno značenje ekvivalentnosti, npr. Zlatka in Janez sta to naredila enako, a Lidija po svoje, a može imati i načinsko-povratno značenje identičnosti, npr. Zlatka in Janez sta mi odpovedala enako; dok prilog različno ima načinsko-povratno značenje neekvivalentnosti, npr. Zlatka in Janez sta to naredila različno ili neidentičnosti Zlatka in Janez sta mi odpovedala različno itd.

Neodređena referencijalnost je takođe svojstvena neodređenim zameničkim rečima kao što su nekdo, nekaj, nekje... (npr. Nekdo je telefoniral; To je nekaj zame), upitnim zamenicama kdo? kaj? kateri? i sl. (npr. Je kdo tu? Vprašajte koga drugoga; Je kaj rekla? Vprašajte kako drugo osebo; Vam ugaja katera slika?)³ i drugim upitnim zameničkim rečima kada su samostalno upotrebljene, npr. Kdo je telefoniral? = 'nekdo je telefoniral i hočem vedeti njegovo ime', kao i imenskim grupama s leksemom en kada nema numeričku funkciju, npr. En gospod te čaka. Up. neodređeno referencijalnu i nereferecijalnu upotrebu imenske grupe u sledećim parovima primera: Nekaj mu je povedal / Mu bo že kaj povedal (srp. Nešto mu je rekao / Nešto će mu već reći); Neki norec nam je zaklenil vrata / Kakšen norec nam lahko zakleni vrata (srp. Neki ludak nam je zaključao vrata / Neki ludak nam može zaključati vrata). To pokazuje da se u slovenačkom jeziku jasno razlikuje nereferecijalna upotreba imenske grupe, od neodređenosti, npr. u rečenici Negdo mu je pisal (srp. Neko mu je pisao) imamo neodređenu referencijalnost, a u Napišite komurkoli (srp. Napišite nekome // bilo kome) neodređenost je nereferecijalna.

Nezamenička sredstva određene referencijalnosti imenske grupe jesu: (a) imenice — kako vlastite tako i one zajedničke imenice koje su semantički ili situativno bliske vlastitim, npr. Bog, papež, predsednik ZDA, rektor Ljubljanske univerze, i sl.; (b) lično-prisvojni pridevi, Lidijin, Tonetov, očetov i sl.

U slovenačkom jeziku nereferecijalna karakterizacija imenske grupe ostvaruje se pomoću odgovarajućih neodređenih zameničkih reči, kao što su kdorkoli, kakršenkoli, kdarkoli... (npr. Na to vprašanje vam lahko odpove kdorkoli, srp. Na to pitanje vam može odgovoriti bilo ko), kdo, kaj, kakšen... (npr. Če me bo kdo bo iskal, naj počaka, srp. Ako me (ne)ko bude tražio, neka sačeka) i sl., kao i pomoću nereferecijalno upotrebljenih imeničkih grupa, npr. Zamislite si študenta, kateri ne bi vedel tega (srp. Zamislite samo studenta koji to ne bi znao).

³ U srpskom jeziku je nereferecijalna upotreba zameničkih reči formalno jednakih upitnim (ko, šta, kakav, gde, kada...) moguća, ali srazmerno retka, npr. Ako je ko od vas šta zaboravio, neka se javi (običajne Ako je neko od vas nešto zaboravio, neka se javi).

Linearizacija imenske grupe u rečenici takođe ima važnu ulogu u iskazivanju referencijalnosti imenske grupe, jer je kod stilski i komunikativno neutralne strukture rečenice inicijalna pozicija rezervisana za određeno-referencijalnu upotrebu, npr. *Dekleta gredo po cesti* (srp. *Devojke idu putem*), a finalna pozicija najčešće za neodređeno-referencijalnu upotrebu, npr. *Po cesti gredo dekleta* (srp. *Putem idu devojke*).

7.2. Upotreba imenske grupe bez količinske karakteristike njenog sadržaja je retka, a to je, pre svega, moguće sa imenicama *pluralia tantum*, čiji je jedini oblik množinski (npr. *vrata, sanke, škarje*), neutralan prema semantičkom sadržaju odnosa singular / dual / plural, pa se, prema potrebi, numerička vrednost može iskazati nekim od brojeva, npr. *ena vrata / troje vrat* i sl.

U imenskoj grupi kvantifikacija se ostvaruje raznovrsnim i gramatičkim i negramatičkim sredstvima. Na semantičkom planu ona može biti numerička, tj. kvantifikacija koja se oslanja na pojam broja, i nenumerička. Objekti s manje-više jasnim granicama dopuštaju oba načina kvantifikacije, npr. *dvajset rož, veliko rož*, dok denotati koji nisu diskretne prirode, ili koji se ne shvataju kao takvi, preferiraju nenumeričku kvantifikaciju, npr. *visoka temperatura, nizka temperatura*, a numeričku kvantifikaciju ostvaruju preko posebnih, za to predviđenih leksema, npr. *temperatura od osemindeset stopinj*.

Gramatičko jezgro kvantifikacije imenske grupe predstavlja morfološka kategorija broja, a uz nju i kategorijalna značenja prirodnog broja.

U slovenačkom jeziku morfosintaksička odlika kategorije broja jeste postojanje tri grameme broja: singular, dual i plural (npr. *študent / študenta / študenti*) prema dve grameme u srpskom kao i u većini slovenskih jezika, sigular i plural (*student / studenti*). Time su, kao i kategorijom broja uopšte, obeležene sve imenske reči u slovenačkom jeziku, ali i većina glagolskih oblika, s reperkusijama na sintaksičkom planu (npr. *Študent- $\emptyset$ je čakal- $\emptyset$ Študenta sta čakala, Študenti so čakali*). U savremenom slovenačkom jeziku postoji tendencija da se umesto duala upotrebljava plural kada je reč o parnim delovima nečega, npr. *Nogi me bolijo*, osim ako se želi naglasiti broj, npr. *Obe nogi me bolita*.

Većina slovenačkih imenica ima paradigmu broja, dok manju grupu čine imenice *singularia tantum* i *pluralia tantum*. Pošto pridevski dopunski elemenat po pravilu kongruira s konstitutivnim elementom imenske grupe u rodu, broju i padežu, i jedna i druga grupa imenica predstavljaju posebne kongruencijske klase. U pogledu mogućnosti numeričke kvantifikacije imenske grupe sa imenicom *pluralia tantum*, zaslužuje pažnju činjenica da se u takvim slučajevima broj *en* upotrebljava u množinskom obliku dok se viša kvantifikacija ostvaruje pomoću zbirnih brojeva, up. *ena vrata / petero vrat*, a kada je reč o odevnim predmetima, pomoću osnovnih brojeva i lekseme *par*, npr. *dva para hlač*, što je inače uobičajen način numeričke kvantifikacije parnih odevnih i obuvnih predmeta i kada nisu imenovani imenicom *pluralia tantum*, npr. *dva para copat*. Imenicama *pluralia tan-*

tum donekle su slične imenice koje se upotrebljavaju najčešće u dvojin-skom obliku, a mogu se odnositi na osobe različitog pola, npr. *zakonca*.

Osim pravih imenica *singularia tantum*, npr. *Stane, Marko*, postoje i imenice koje imaju potencijalnu množinu. Takve su većinom gradivne, zbirne i apstraktne imenice, npr. *voda, pesek, ljubezen, sovražnost*. Njihova množina znači ili različite vrste iste materije, npr. *mineralne vode Slovenije*, ili različite situacije sa istim dominantnim stanjem ili osobinom, npr. *vse njene ljubezni*, a prilikom numeričke kvantifikacije gradivnih i nekih zbirnih imenica u imensku grupu se uvodi partikularizator kao naziv jedinice mere, npr. *dva kozarca vode, tri kaplje vode* i sl.

Funkcija partikularizatora, odnosno broja koji uvodi partikularizator u imensku grupu može da zavisi od različitih načina osmišljanja istog denotata, up. *pet kilometrov ceste*, gde je *ceste* dopunski elemenat, prema *cesta od pet kilometarov*, gde je *cesta* konstitutivni elemenat i sl.

Pored toga što se numerička kvantifikacija imenske grupe ostvaruje pomoću gramatičke kategorije broja, ona se ostvaruje i pomoću brojeva kao vrste reči u funkciji dopunskog elementa u imenskoj grupi, i to pomoću osnovnih brojeva (npr. *dva učenca*), rednih (npr. *drugi učenec*), distributivnih (npr. *dvoji učenici*), zbirnih (npr. *dvoje učenecv*), multiplikativnih (npr. *dvojen dobiček*) i razlomačkih (npr. *dve petih denarja*). U srpskom jeziku ne postoji klasa distributivnih brojeva sa značenjem različitih vrsta onoga što se kvantifikuje: *dvoji učenici* 'dve vrste učenika'. S druge strane, u slovenačkom jeziku ne postoji klasa muškoličnih brojeva tipa srpskih *dvojica, trojica* i sl.

Odnos između osnovnih i rednih brojeva odlikuje se najvećom regularnošću jer (a) prema skoro svakom osnovnom broju postoji redni broj sa istom osnovom (npr. *pet- $\emptyset$ — peti*), (b) osnovni i redni brojevi imaju zajedničko opšte značenje broja, a redni brojevi imaju uz to i diferencijalno značenje mesta u linearno uređenom skupu, (c) opozicija između osnovnih i rednih brojeva obuhvata veoma veliki (načelno neograničeni) skup slučajeva. Pošto su obeležja gramatičkih kategorija: visok stepen obaveznosti značenja, visoka regularnost izražavanja tog značenja, i širok obima skupa leksema za koje dato značenje važi, ne bi bilo pogrešno opoziciju između osnovnih i rednih brojeva smatrati opozicijom između dveju gramema posebne gramatičke kategorije *uređenosti* $+/\pm$, čiji markirani član izražava značenje linearne uređenosti numerički kvantifikovanog skupa, npr. *peti* 'poslednji u nizu od pet'.

Za redne brojeve karakteristična je funkcija dopunskog elementa u imenskoj grupi. Redni brojevi su, uostalom, i na morfološkom planu uobličeni kao pridevi, npr. *peti tekmovalac, osma številka*, osim ako redni broj funkciju konstitutivnog elementa imenske grupe preuzima od ispuštene imenice, npr. *Peti (tekmovalac) ne dobi ničesar*.

Brojevi *en, dva, tri(je)* i *štiri* predstavljaju u tom pogledu zasebne slučajeve. Broj *en* ponaša se pridevski, pa kongruira s konstitutivnim elementom imenske grupe. Njegov dopunski status proističe iz činjenice da se je-

diničnost može iskazati i samim singularskim oblikom, npr. *Na mizi je (ena) knjiga*. Broj *dva* (kao i *oba*) kongruira sa imenicom u dvojinjskom obliku (tu mogućnost srpski jezik nema), npr. *dve lipi, obe lipi*, i slično broju *en* podleže izostavljanju ako je imenica u dualu, npr. (*Dva prijatelja se pogovarjata*). Brojevi *trije, štiri* kongruiraju sa imenicom u množinskom obliku, npr. *tri lipe*, dok brojevi *pet, šest*, i svi brojevi viši od njih, dolaze u nominativu uz imenicu čiji je oblik jednak obliku genitiva množine, npr. *pet lip*, tako da se u slovenačkom jeziku može pored nominativa jednine, npr. *en študent*, i nominativa dvojinjske numeričke množine, npr. *oba študenta*, govoriti i o nominativu male numeričke množine, tzv. paukalu, npr. *trije študenti, štirje študenti* i o nominativu velike numeričke množine, npr. *pet študentov*. Nominativ male numeričke množine formalno je jednak nominativu opšte, nenumeričke množine (u datom primeru *študenti*). U kosim padežima imenica ne postoji razlikovanje male i velike množine, npr. gen. *treh študentov*, dat. *trem študentom...*; takođe *petih študentov, petim študentom...* itd. Rečeno važi jednako za sva tri roda, što ilustruju sledeći primeri: *en stol, dva stola, trije stoli, pet stolov; ena miza, dve mizi, tri mize, pet miz; eno okno, dva okni, tri okna, pet oken*. Kada je u sastavu imenske grupe pridevski atribut, u nominativu postoje posebni oblici za pridevski singular, dual, malu množinu i veliku množinu, a u kosim padežima singularski oblici prideva imaju jednu paradigmu, dualski oblici drugu, a ostali treću, što ilustruju sledeći primeri: *dva lepa stola, dveh lepih stolov, dvema lepima stoloma, dva lepa stola, dvema lepima stoloma, dveh lepih stolih; trije mladi fantje, treh mladih fantov, trem mladim fantom, treh mladih fantov, tremi mladimi fanti, treh mladih fantih; štiri stare mize, štirih starih miz, štirim starim mizam, štiri stare mize, štirimi starimi mizami, pri štirih starih mizah; pet naših fantov, petih naših fantov, petim našim fantom, pet naših fantov, petimi našimi fanti, pri petih naših fantih*.

U srpskom jeziku odgovarajuća situacije je unekoliko jednostavnija zbog odsustva duala, zbog čega je funkcionalno opterećenje paukala veće: on se odnosi na količinu '2', '3' ili '4', odnosno na višečlane brojeve koji se završavaju tim prostim brojevima.

Neodređeni, odn. egzistencijalni kvantifikatori najmanje su informativni u pogledu kvantitativne karakteristike sadržaja nukleusne grupe jer samo označavaju realno ili moguće postojanje izvesne količine. To značenje je praćeno i nekim nekoličinskim značenjima koja su uvek prisutna u semantičkim strukturama neodređenih kvantifikatora: *nekakršen* (osobina), *nekje* (mesto), *nekdej* (vreme) itd.

Osim opšte i neodređene kvantifikacije postoji i nenumerička kvantifikacija relacionog tipa, u čijoj je osnovi davanje jedne kvantitativne karakteristike putem lokalizacije date količine ili stepena kao više ili niže u odnosu na neku drugu količinu imenovanu ili podrazumevanu u datoj rečenici. Drugi elemenat u takvoj relaciji može biti (a) pojedinačne ili skupne prirode ili, (b) isključivo skupne prirode, kao 'prosek', 'norma'. U prvom slučaju to je kvantifikacija koja se u imenskoj grupi često ostvaruje oblici-

ma komparativa prideva, npr. *Višjemu fantu ime je Dušan*, iako iskazivanje komparacije ne ostaje uvek u sintaksičkim granicama imenske grupe, npr. *Dušan je višji kot Miloš*. Postoje i druga, zamenička sredstva takve kvantifikacije, kojima se ukazuje na ekvivalentnost ili neekvivalentnost, u oba slučaja sa stepenovanjem ili bez stepenovanja denotata koji se dovode u vezu: *enaki, isti, drugačen, podoben*, itd., npr. *Vsi moški so enaki, Vidva sta si podobna*. Za razliku od takvih oblika iskazivanja relacione kvantifikacije, komparativna značenja pridevskih oblika uvek su vezana za određene leksičke sadržaje, npr. *novejši, starejši, ožji* i sl.

Slično je i s relacijom kvantifikacijom prema kriterijumu 'uobičajene količine ili stepena', koja takođe može biti kategorijalna, leksički slobodna, npr. *veliko denarja, zelo pridna* i sl., ili može biti leksički vezana, ugrađena u leksičko značenje reči, npr. *bogati ljudje, visoki fantje, nove knjige*.

Ako je predikatski izraz u singularu, u imenskoj grupi prvog argumenta može biti samo broj *en* (ili brojevi koji se njime završavaju), npr. *En študent že čaka*, a ako je predikatski izraz u dvojini, tada u imenskoj grupi prvog argumenta mogu biti brojevi *dva* (ili brojevi koji se njime završavaju), *oba*, ili dualske lične zamenice, npr. *midva, vidva...*, pri čemu postoji kongruencija u rodu ako oblik predikata ima rod, npr. *Dva/oba študenta sta že čakala* (srp. *Dva/oba studenta su već čekala*); *Obe hčerke sta že čakali* (srp. *Obe cerke su već čekale*); *Medve sva čakali* (srp. *Nas dve smo čekale*). Ako je predikatski izraz u pluralu u imenskoj grupi prvog argumenta mora biti broj *tri* ili *štiri* (ili brojevi koji se njima završavaju), npr. *Trije študenti so čakali* (srp. *Tri studenta su čakala*), uz kongruenciju u rodu ako oblik predikata ima rod. Ako je predikatski izraz u singularu srednjeg roda, u imenskoj grupi prvog argumenta moraju biti brojevi *pet, šest* ili viši, ili neodređeni kvantifikatori *malo, veliko, manj, več, dosti*, npr. *Pet študentov je čakalo* (srp. *Pet studenata je čakalo*); *Včeraj je bilo veliko študentov* (srp. *Juče je bilo mnogo studenata*); *Danes je bilo več študentov kot včeraj* (srp. *Danas je bilo više studenata nego juče*).

Kada je potrebno kvantifikovati sadržaj gradivnih i zbirnih imenica u imensku grupu se uvodi partikularizator, kao posebna imenica u službi konvencionalne merne jedinice, npr. *dva kozarca vode, tri steklenice vina, pet krožnikov juhe* i sl. Ako imenica koja se numerički kvantifikuje nije zbirna niti gradivna, sličnu funkciju vrše fragmentizatori *začetek, središče, konec* i sl., koji po pravilu znače jediničnost i upotrebljavaju se bez broja *en*, npr. *začetek koncerta, središče mesta, konec tedna*, a ređe se upotrebljavaju u imenskim grupama sa brojevima, npr. *Oba konca dolge klopi sta že bila zasedena* (srp. *Oba kraja duge klupe su već bila zauzeta*).

Kategorijalno značenje količine identifikuje se pitanjem *koliko*, a pred imenskih grupa s količinskim značenjem upotrebljenih u adverbijalnoj funkciji, količinski adverbijali mogu biti prilozici s različitim specifičnim količinskim značenjima, npr. *koliko, toliko, nekoliko, kolikor, veliko, malo*.

8. Pored referencijalnosti i kvantifikacije za sadržaj imenske grupe u slovenačkom jeziku karakteristične su i neke druge kategorije.

Agens se u imenskoj grupi iskazuje, pre svega, pomoću nominativa agensa, npr. *Tone bere knjigo* (srp. *Tone čita knjigu*); ali i genitiva agensa, npr. *predavanje profesorja Osolnika* (srp. *predavanje profesora Oslonika*); ređe pomoću lokativa logičkog subjekta, npr. *Pri sosedovih pa danes ni miru* (srp. *Kod komšija danas nema mira*). Tome je blisko značenje koje se iskazuje genitivom logičkog subjekta uz negaciju u predikatskom izrazu sa egzistencijalnim značenjem, npr. *Očeta ni doma* (srp. *Otac nije kod kuće*); ili dativom doživljavača, npr. *Znano ji je* (srp. *Poznato joj je*); *Slabo mu je* i sl.

Pacijens se u imenskoj grupi iskazuje pre svega pomoću akuzativa pacijensa, npr. *Tone bere knjigo*; nominativa pacijensa, npr. *Pipe so zaprte* (srp. *Slavine su zatvorene*); *Učenka je pohvaljena od učitelja* (srp. *Učenica je pohvaljena od strane učitelja*) i sl. Tome je blisko značenje dativa primaoca, npr. *Ta svinček dam sestri* (srp. *Tu olovku ću dati sestri*); i dativa korisnika, npr. *Prijatelju obrezuje sadje* (srp. *Prijatelju orezuje voće*).

Pripadanje, kao jedno od kategorijalnih značenja koja se mogu iskazati imenskom grupom, ima kongruentni atributski oblik, s posesivnim pridevima i pridevskim zamenicama u funkciji atributa, npr. *naša sestra*, *mamina knjiga* (ali i dvoprisvojno-lične zamenice *najin*, *vajin*, *njun*), i nekongruentni atributski oblik: posesivni genitiv, npr. *hči prvega sosedu*, i tzv. posesivni dativ, npr. *Ona je bratu žena*, koji je faktički dativ *commodi/incommodi*. Kada se iskazuje odnos koreferencijalnosti između dve imenske grupe u istoj prostoj rečenici, imenska grupa s kongruentnim posesivnim atributom može primenom postupka elipse biti svedena samo na taj svoj atributski deo ako se u obe koreferencijalne imenske grupe pojavljuje ista imenica, npr. *To je naš avto // Ta avto je naš (avto)*.

Odsustvo posesivnog odnosa označava model *brez* + Ngen, npr. *Ostaja brez hiše* (srp. *Ostaje bez kuće*).

Specifičnost slovenačkog jezika, koja je srpskom jeziku nepoznata, jeste upotreba akuzativnih imenskih grupa sa predlogom *ob* u značenju gubitka nečega, npr. *pri ob pamet* 'izgubiti glavo', takođe *Tone je ob hišo*; *Marija je prišla ob dober glas*; *Spravili me boste ob dobro ime*.

Kvalifikativnost se u slovenačkom jeziku obično iskazuje imenskom grupom u čijem je sastavu opisni pridev kao kongruentni atribut, npr. *dobri ljudje*, *lepa Vida*, *nova srajca*, ređe kao nekongruentni atribut, npr. *mini krilo*. Kvalifikativnost se iskazuje i imenskim grupama s nekongruentnim atributom u formi kvalifikativnog genitiva sa obaveznom determinatorom, npr. *Bila je dobrih rok* (ali ne *Bila je rok), takođe *Andrej je dobre volje* (ali ne *Andrej je volje), ili kvalifikativnog instrumentala, npr. *To so bili ljudje z veliko voljo*. U poziciji kongruentnog atributa imenske grupe s kvalifikativnim značenjem mogu biti i kvalifikativne zamenice *kakšen?* *kakšen*, *kakšenkoli*, *nekakšen*, *nikakšen*, *takšen*, *taki*, npr. *Kakšno barvo imate radi vi?* *Za kakšnega materijalista me imate?* *Nekak(šen) občutek*

osamljenosti jo je mučil; Pozdravil jo je kot kako igračo; Če bo večerja res taka, kot praviš... (srp. respektivno Koju boju vi volite? Za kakvog materijalistu me smatrate? Mučio ju je nekakav osećaj usamljenosti; Pozdravio ju je kao neku igračku; Ako večera bude zaista takva kao što kažeš...).

Blisko kvalifikativnom značenju jeste kategorijalno značenje poređenja. Ekvativnost se iskazuje nominativom u rečeničnim strukturama tipa *sladka kot med*, a isti model u kojem je veznik *kot* s nominativom učestvuje i u iskazivanju diferentivnosti kada je pridev u obliku komparativa, npr. *slajša kot med*, i po tom sintaksičkom modelu se slovenački takođe razlikuje od srpskog (up. srp. *Sladja od meda*). Komparativ može imati semantičku funkciju oslabljenog pozitivu (apsolutni komparativ), npr. *Ima rad grenkejšo kavo; Ko je bila spet zdrava in krepkejša, je Barbara šla v službo* (srp. resp. *Voli gorču kafu; Kad je opet bila zdrava i jača, Barbara je pošla na posao*).

U strukturi imenske grupe superlativni oblik takođe ima funkciju kongruentnog atributa, npr. *najslajše jabolko*, što važi i za elativno upotrebljene imenske grupe, u kojima su u slovenačkom jeziku vrlo brojni pridevi s prefiksom *pre-*, npr. *Od tam je prelep razgled po vsem pristanišču* (srp. *Odatle je divan pogled na celo pristanište*). Isto važi i za ekscesivno upotrebljene imenske grupe, npr. *Te predrage knjige si ni mogel privoščiti* (srp. *Nije mogao sebi priuštiti tu preskupu knjigu*). Imenske grupe u imenskom delu predikata vrlo često su svedene na svoj atributski pridevski deo, a imenica je izostavljena, npr. *Tone je dober (človek); Rizling je bil predober, pa smo ga že spili i sl.*

Načinsko značenje takođe je blisko kvalifikativnom, a osnovni model izražavanja načina imenskom grupom jeste načinski instrumental, npr. *Brca se z vsemi štirimi* (srp. *Rita se sa sve četiri*). U načinskim adverbijalima umesto imenske grupe upotrebljavaju se prilozni (zamenički i nezamenički): *kako? kako, nekako, kakorkoli, kolikor, nikakor, tako; po slovensko, po domače, lepo, rdeče, bolj, ali manj, hote, mimogrede, vedoma*, npr. *Kako je pa to povedala? Barbara je bila nekako nezadovoljna*. Način može biti iskazan i pomoću lekseme *način*, npr. *Na ta način sem povedal vse*. I nezamenički načinski prilozni mogu imati stepene poređenja (npr. *dobro — bolj — najbolj*) kao i mogućnost ekscesivne upotrebe, npr. *Prevroče je, da bi pil; Upam da ne ostaneš predolgo* (što se u srpskom obično izražava priloškim intenzifikatorom, up. *Suviše je toplo da pijem; Nadam se da nećeš ostate suviše dugo*), ili elativne upotrebe, npr. *Bilo nam je prelepo*.

Sredstvo kao kategorijalno značenje blisko je načinskom značenju, a u imenskoj grupi u slovenačkom jeziku iskazuje se instrumentalom sredstva, npr. *On dela z lopato; Vozi se z čolnom; Važnejše stvari si je zapisala s svinčnikom v beležnico; Marjeta je mahala z robcem* itd. (srp. resp. *Radi lopatom; Vozi se čamcem; Važnije stvari zapisala je sebi olovkom u beležnicu; Marjeta je mahala maramicom*).

Društvo se u imenskim grupama u slovenačkom jeziku iskazuje socijativnim instrumentalom, npr. *Pogovarja se s prijateljem; Vzela te bom s*

seboj (srp. *Razgovara s prijateljem; Povešću te sa sobom*), ali i komitativnim instrumentalom, npr. *Tu so še bili oče z materjo* (srp. *Tu su još bili otac i majka*); Za izražavanje komitativnosti karakteristične su konstrukcije s pluralskom ili dualskom ličnom zamenicom (koja može biti ispuštena ako kontekst to dozvoljava) i imenske grupe u instrumentalu s predlogom *s/z*, npr. *mi z Janezom* (= 'Janez i ja'), *midva z Janezom*; *me z Minko*, *medve z Minko* i sl., npr. *Midva z bratom greva na ples*; *Kje je Marjeta? Z očetom sta se šla kopat* (srp. *Brat i ja idemo na igranku*; *Gde je Marjeta? Ona i otac su otišli da se kupaju*).

Spacijalnost, odnosno prostorna lokalizacija kategorijalno je značenje (mesto, linija ili smer kretanja) u čijem iskazivanju u imenskoj grupi učestvuju svi kosi padeži i nekoliko desetina predloga i predloških izraza. Jedna komponenta u semantičkim strukturama takvih imenskih grupa odnosi se na dinamički aspekt prostornog odnosa kao tip promene mesta vs. mesto gde se nešto lokalizuje, npr. *na cesto*, *s ceste*, *čez cesto* vs. *na cesti*. Značenje presecanja prostora može takođe biti iskazano samo glagolskim prefiksom, npr. *Prečkava cesto na mestu*, *kjer ni prehoda za pešce* vs. *Greva čez cesto* (srp. *Nas dvoje prelazimo ulicu na mestu gde nije pešački prelaz* vs. *Nas dvoje idemo preko ulice*), a kada linija kretanja ne znači potpuno presecanje neke površine upotrebljava se lokativna imenska grupa s predlogom *po*, npr. *Po tej ulici tu sem prišel jaz*, *po oni tam pa on* (srp. *Ovom ulicom ovde sam došao ja, a onom onde on*). Imenske grupe s predlogom *po* mogu imati prostorno-distributivno značenje, npr. *Izdelke iz železa so prodajali po svetu* (srp. *Proizvode od gvožđa su prodavali po svetu*).

Kada se lokalizacija vrši nekim delom lokalizatora, to može biti površina lokalizatora (npr. *na hiši / na hišo / s hiše / čez hišo / po hiši*), ili njegova unutrašnjost (npr. *v hiši / v hišo / iz hiše / skozi hišo*). Kada je objekat lokalizacije izvan lokalizatora, relevantan je kriterijum nivoa objekta lokalizacije u odnosu na lokalizator. Kod prostorne lokalizacije 'u nivou' relevantna je prednja strana lokalizatora (npr. *Stoječ pred hišo*, *so se pogovarjali*), ili njegova zadnja strana (npr. *za hišo* — i za mesto i za pravac), dok je kod lokalizacije 'izvan nivoa' relevantna gornja strana lokalizatora (npr. *nad hišo*), ili njegova donja strana (npr. *pod hišo* — za mesto ili pravac).

Kada nije relevantan kriterijum nivoa, relevantan je kriterijum količine samo ukoliko u lokalizaciji učestvuje više od jednog lokalizatora, ili više od jedne njegove strane, up. konverziju: *Učitelj stoji med učenci* ⇔ *Učenci stojijo okrog učitelja* (srp. *Učitelj stoji među učenicima* ⇔ *Učenici stoje oko učitelja*). Step en se u vezi s prostorom poima kao veličina rastojanja između lokalizatora i objekta lokalizacije. Distanca može biti relativno mala (npr. *ob ograji*, *poleg hiše*, *pri morju*) ili relativno velika, što se iskazuje predloškim izrazima (npr. *daleč od hiše*). Ako je lokalizator čovek (ili, ređe, neko drugo biće) lokativne imenske grupe s predlogom *pri* pored značenja prostorne blizine, npr. *Lepo je sedeti pri morju* (srp. *Lepo je sedeti kraj mora*) imaju i socijativno značenje, npr. *Kadar pride v Ljubljano*,

kosi pri prijatelju (srp. *Kad dođe u Ljubljano, ruča kod prijatelja*), ili značenje posedovanja, npr. *Imaš denar pri sebi?* (srp. *Imaš li para kod sebe*), a u određenim leksičko-semantičkim uslovima može označavati odnos deo — celina, npr. *Kaj se jim je pokvarilo pri avtu?* (u srpskom jeziku model *pri* + Nloc ima užu distribuciju, pa se kao ekvivalenti slovenačkih konstrukcija prema modelu *pri* + Nloc u srpskom obično pojavljuju konstrukcije s nekim drugim predlozima, up. prema prethodnom slovenačkom primeru u srp. *Šta im se pokvarilo na kolima?*). Dativske imenske grupe sa predlozima *k/h* ili *proti* nemarkirane su prema svim dosad pomenutim kriterijima, to jest, odnose se na čistu ekstralokalizaciju, ali sa informacijom o smeru kretanja (adlativnost), npr. *Greva k bratu, Dekleti sta šli proti hotelu* (srp. *Nas dvoje idemo kod brata; Dve devojke su išle prema hotelu*).

Izrazito razgraničeno razlikovanje površine i unutrašnjosti nije svojstveno svim lokalizatorima, pa se zato predlozi sa primarnim značenjem lokalizacije površinom ili unutrašnjošću ponekad upotrebljavaju s više konvencionalnosti, u zavisnosti od leksičkog sadržaja imenske grupe ili šireg konteksta, npr. *Brata odpeljem na postajo; Mama je v kuhinji, oče pa na vrtu; Marjeta je na morju; Tista nova trgovina je na Miklošičevi cesti; V Zidanem mostu ne pozabite prestopiti; Z ladje se vse lepo vidi* i sl. (srp. resp. *Brata ću odvesti na stanicu; Mama je u kuhinji, a otac u bašti; Marjeta je na moru; Ta nova prodavnica je u Miklošičevoj ulici; U Zidanom mostu ne zaboravite da presednete; Sa broda se sve lepo vidi*).

Ovde su izloženi samo osnovni odnosi među imenskim grupama sa prostornim značenjima. U funkcionalnom pogledu tu takođe spadaju imenske grupe s višočlanim predlozima (*levo od, desno od, odmik od* itd.) i grupe s nekim nepravim jednočlanim predlozima, npr. *Konec vasi je stala kočica* (srp. *Na kraju sela nalazio se kućerak*), koje se radi sažetijeg izlaganja ovde izostavljaju, kao što se mora izostaviti i opis stilske diferenciranosti takvih grupa i razvijenosti sinonimskih odnosa među njima.

U funkciji prostornih adverbijala pored imenskih grupa sa značenjima mesta ili pravca upotrebljavaju se i prilozni i priloški izrazi *kje?* *kje*, *nekje*, *kjerkoli*, *nikje*, *kjer*, *tu*, *tja*, *povsod*, *vsepovsod*; *kam?* *kam*, *nekam*, *kamorkoli*, *nikam*, *kamor*, *nikamor*, *sem*, *tam*; *kod?* *kod*, *ponekod*, *nikod*, *koder*, *nikoder*, *koderkoli*, *tod*, *ondod*; *od kod?* *od tu*, *od tam*, *od nikod*, *odpovsod*; *blizu* (komp. *bliže*), *daleč* (komp. *dalje*), *od blizu*, *od daleč* i dr., npr. *Kje ste? Kam bi šla? Od kod sta se Marjeta in Barbara vrnili v Ljubljano? Po oni tam ulici so prišli; Od tu z ladje se vse lepo vidi; Od tam je prelep razgled po vsem pristanišču; Biti mora precej star, in lepši je od daleč, kot od blizu* itd. (srp. *Gde ste? Kuda želiš da ideš; Odakle su se Marjeta i Barbara vratile u Ljubljano? Oni su došli onom tamo ulicom; Odavde sa broda sve se lepo vidi; Odande je divan pogled na celo pristanište; Mora da je vrlo star i lepši izdaleka nego izbliza*).

Temporalna lokalizacija označena imenskom grupom može, pre svega, da bude: ili lokalizacija vremena nekog događaja/stanja u granicama vremenskog lokalizatora, npr. *Prišla je ob tretji uri* (srp. *Došla je u tri sa-*

ta), ili lokalizacija izvan takvih granica, npr. *Čakal je nanjo do treh* (srp. *Čekao ju je do tri*). Ako je lokalizacija kontinuirana, ona ima oblik potpune ili delimične simultanosti lokalizatora i objekta lokalizacije kao u imenskim grupama s temporalnim genitivom, npr. *Odšla je lepega dne* (srp. *Otišla je jednog lepog dana*), temporalnim akuzativom, npr. *Prišla je tisti večer* (srp. *Došla je te večeri*); *Zadnji trenutak sma prišli na postajo* (srp. *U poslednjem času smo došli na stanicu*); *Vsak čas bomo krenili* (srp. *Svakog časa ćemo krenuti*); u imenskim grupama s temporalnim instrumentalom, npr. *Med vojno so živeli na vasi* (srp. *U toku rata smo živeli na selu*); *Pogovarjajo se med delom* (srp. *Razgovaraju dok rade*), u akuzativnim imenskim grupama sa zameničkim kvantifikatorom, npr. *Čakali so ves tedn* (srp. *Čekali su celu nedelju*), u lokativnim imenskim grupama s predlogom *ob*, npr. *Morala bi bila priti že ob pol osmih*; *Prišla je ob treh*; *Ob odhodu smo izmerili pritisk v kolesih* (srp. *respektivno Morala bi doći već u pola osam*; *Došla je u tri*; *Pri odlasku smo izmerili pritisak u točkovi-ma*), ili s predlogom *v*, npr. *V tistih časih nam je vse bilo všeč* (srp. *U to vreme sve nam je odgovaralo*). Diskontinuirana simultanost ostvaruje se konstrukcijama sa odgovarajućim kvantifikatorom, npr. *Ona gre na sprehod vsak dan* (srp. *Svakog dana ona ide u šetnju*). Simultanost se često iskazuje i akuzativnim imenskim grupama s predlogom *v*, npr. *v sredo*, ili u lokativu, npr. *V Bohinju so v preteklosti kopali železno rudo* (srp. *U Bohinju su u prošlosti vadili rudu gvožđa*), u zavisnosti od leksičkog sastava imenske grupe.

Ako je objekat vremenske lokalizacije u celini izvan granica lokalizatora, relevantno je da li mu on prethodi ili mu sledi. U prvom slučaju to može biti potpuna anteriornost, npr. *Čakali so na me do začetka koncerta* (srp. *Čekali su me do početka koncerta*), ili nepotpuna anteriornost, bez informacije o periodu koji deli objekat lokalizacije od lokalizatora, npr. *Prišli so do začetka koncerta* (srp. *Došli su pre početka koncerta*), ili s takvom informacijom, npr. *Današnji film je lep, tisti pred nekaj dnevi pa je bil še lepši* (srp. *Današnji film je lep, a onaj pre nekoliko dana bio je još lepši*). U prvom slučaju to može biti potpuna posteriornost, npr. *Čakali so na me od začetka koncerta* (srp. *Čekali su me od početka koncerta*), ili nepotpuna posteriornost, bez informacije o periodu koji deli objekat lokalizacije od lokalizatora (npr. *Prišli so po koncertu*; *Po kosilu so se sprehajali*, srp. *Došli su posle koncerta*, *Posle ručka su šetali*), ili s takvom informacijom, npr. *Čez dobro uro sem doma* (srp. *Za sat sam kod kuće*), *V dveh dneh bo vse dobro* (srp. *Za dva dana sve će biti dobro*). Imenske grupe s temporalno upotrebljenim predlozima *od* i *do* imaju pored anteriorno-adlativnog, npr. *do začetka*, i posteriorno-ablativnog, npr. *od konca*, istovremeno i limitativno značenje vremenske granice, a upotrebljavaju se i kombinovano, npr. *od petih do sedmih*. Temporalnu proksimalnost, ali vremenski neodređenu s obzirom na kriterijume anteriornosti / posteriornosti, iskazuje genitivska imenska grupa s predlogom *okrog*, npr. *Okrog Božiča je zapadel sneg* (srp. *Oko Božića je pao sneg*).

U funkciji temporalnih adverbijala pored imenskih grupa s temporalnim značenjima upotrebljavaju se i prilozi i priloški izrazi *kđaj? kđaj, nekđaj, marsi kđaj, kadarkoli, nikđar, nikoli, zđaj, tedaj, pravkar, zmeraj; do kđaj? doslej, dotlej, kadar, dokler; od kđaj? odkar, odslej, odtlej, od nekđaj; kako dolgo? včasih, redko, večkrat, velikokrat, pogosto; zjutraj, jutri; danes, podnevi, opoldne, dopoldne, popoldne; zvečer, včeraj; ponoči, opolnoči, nocoj, popolnoči; letos, poleti; počasi; pozimi, jeseni, spomladi; prvi-krat, vsakokrat, zadnjokrat; prvič, drugič, stotič, zadnjič, poslednjič; kar naprej, zdavnaj, zadnje čase i dr., npr. Kđaj ste prišli domov? Kako dolgo je Barbara mahala Marjeti? Sedaj razumem; Tedaj je pozvonil telefon; Pravkar sem prejela pismo od staršev; Nikoli nisam slišal take besede; Že zdavnaj sem ti to svetovala; Prej moram hitro še v mesto; Miloš je kar naprej pogledoval na uro. Ravno danes nam je morala počiti zračnica; Reci mu, da pride jutri; Ali ste drugi dan trudni, če greste zvečer pozno spat? Kam pa zadnje čase tako pogosto telefoniraš? Preberi to večkrat, da ne pozabiš; Včasih imamo za to posebne oblike.*

To su samo osnovni semantički odnosi među imenskim grupama sa značenjem temporalne lokalizacije i značenja samo važnijih temporalnih priloga.

Druga značenja koja se u slovenačkom jeziku iskazuju imenskim grupama manje su semantički i formalno diferencirana.

Kauzalnost iskazuju imenske grupe pomoću nekog od više padežnih ili predložko-padežnih oblika, kao što su uzročni bespredložki genitiv, npr. *Veselim se teh počitnic* (srp. *Radujem se tom odmoru*); *Ali je bil vesel Barbare?* (srp. *Da li se obradovao Barbari?*), instrumentalna imenska grupa s predlogom *z/s*, npr. *Umrli so za rakom* (srp. *Umrli su od raka*); konstrukcije prema modelima *iz + Ngen*, npr. *zakon iz ljubezni* (srp. *brak iz ljubavi*); *zaradi + Ngen*, npr. *Ne grem nikamor zaradi bolezni* (srp. *Nikuda ne idem zbog bolesti*); *za + Nacc*, npr. *Dobil je nagrado za knjigo* (srp. *Dobio je nagradu za knjigu*); *s + Ninstr*, npr. *Oni so zadovoljni s svojim položajem* (srp. *Zadovoljni su svojim položajem*); *v + Nloc*, npr. *V strahu je jokala* (srp. *U strahu je plakala*), a u adverbijalu se umesto uzročno upotrebljene imenske grupe sreću i uzročni prilozi *zakaj?, kaj?, zato, čemu, hote, name-noma, hotoma, nehote, nepredivodoma*, npr. *Zakaj ni prišel? Kaj vaju pa tako dolgo ni bilo? Zato ga ne bova čakala; Hote so to storili* (srp. respektivno *Zašto nije došao? Zašto vas dvoje tako dugo nije bilo? Zato ga nas dvoje nećemo čekati, Namerno su to učinili*) itd.

Teličnost, odnosno iskazivanje cilja vršenja onoga što je označeno predikatskim izrazom može se iskazati oblikom *za + Ninstr*, npr. *Šla je u tujino za kruhom* (srp. *Išla je u tuđinu /trbuhom/ za kruhom*), ili oblikom *za + Nacc*, npr. *Silvanca sem prihranil za to priložnost* (srp. *Silvanac sam sačuvao za tu priliku*); *Za vsak primer smo zamenjali še olje* (srp. *Za svaki slučaj smo zamenili i ulje*); *Marjeta se je učila za izpite* (srp. *Marjeta je učila za ispite*); *Poskrbela je tudi za rezervacijo* (srp. *Pobrinula se i za rezervaciju*), ali cilj se u slovenačkom jeziku (ali ne i u srpskom) ponekad is-

kazuje i upotrebom predloga *za* u konstrukciji sa infinitivom, npr. *Za jesti in piti je poskrbljeno* (srp. *Pobrinuo [sam/si...] se za hranu i piće*). Značenje intencionalnosti, odnosno namene nečega nečemu izražava se takođe akuzativnom imenskom grupom s predlogom *za*, npr. *Tone je dobio vstopnice za „Aido”* (srp. *Tone je dobio ulaznice za „Aidu”*); isti model služi i iskazivanju namene, npr. *Pipa za plin je zaprta* (srp. *Slavina za gas je zatvorena*); *Včasih imamo za to dvoje posebne oblike* (srp. *Ponekad imamo za to dvoje posebne oblike*); *Koliko metrov blaga rabi Marjeta za svoje krilo?* (srp. *Koliko metara platna treba Marjeti za suknju*).

KONCESIVNO značenje imenskih grupa izražava model *kljub* + Ndat, npr. *Kljub našem povabilu, ni prišel* (srp. *Uprkos našem pozivu nije došao*); *Kljub temu, se niso oglasili* (srp. *Uprkos tome nisu se javili*).

DEO—CELINA je kategorijalno značenje koje se u imenskoj grupi iskazuje genitivom bez predloga, npr. *streha od hiše, noga od mize* i sl., kao i partitivnim genitivom gradivnih ili zbirnih imenica, npr. *Dala je otroku kruha* (srp. *Dala je detetu hleba*); *Kupi mi bonbonov* (srp. *Kupi mi bonbona*) i sl., čak i kada je reč o izdvajanju neke osobe iz skupa prema nečemu istovrsnih osoba, npr. *Ena deklet // Ena izmed deklet je recitirala tisto mesto iz „Krsta pri Savici”* [Toporišič 1992a: 156, 168] (srp. *Jedna od devojaka je recitovala ono mesto iz „Krsta kraj Savice”*).

Kod zbirnih i gradivnih imenica upotrebom partitivnog genitiva naglašava se da je reč o količini koja je deo veće količine, i tada imenska grupa može početi kvantifikatorima *nekaj, malo* ili *precej*, npr. *Prinesi mi kruh / Prinesi mi kruha 'prinesi mi nekaj kruha'* (srp. *Donesi mi hleb / Donesi mi hleba*). Ako se umesto partitivnog genitiva upotrebi akuzativ istih imenica, značenja partitivnosti nema, up. rečenice sa objekatskim imenskim grupama u obliku Nacc i u obliku Ngen: *Nalij čaj / Nalij čaja; Porabili sva sladkor / Sladkorja še imava; Daj moke / Dodaj moko; Prinesi mi šunko / Prinesi mi šunke; Bonbone sem zgrizel / Kupi mi bonbonov; Sir vidim / Daj mi sira; Prodaja maslo / Vzemi si masla; Vzemi jabolka / Dobila sem jabolk* i sl. (Toporišič, 1992a).

CITIRANA LITERATURA

Duličenko 2005 — A. Д. Дуличенко, *Словенский язык // Языки мира: Славянские языки*. — Москва: Academia, 198—234.

Ivić 1968 — Milka Ivić, *Obeležavanje imeničkog roda u (standardnom) slovenačkom upoređeno sa odgovarajućom srpskohrvatskom situacijom*. — *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XI, str. 49—55.

Jurančič 1965 — Janko Jurančič, *Slovenački jezik: Gramatika slovenačkog jezika za Hrvate i Srbe*. — Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Jurančič 1985 — Janko Jurančič, *O sintaksičkim razlikama u slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku*. — *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 15/1, str. 5—10.

Kalenič 1970 — Vatroslav Kalenič, *Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini*. — *Slavistična revija*, 107—128.

Nomači 2006 — Motoki Nomaci, *От посессивности к аспектуальности (на материале словенского языка) // Slavia Meridionalis*, 6, *Studia linguistica: Slavica et balcanica* (Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk), s. 65—90

- Piper 1996 — P. Piper, The Grammatical Structure of Slovenian as Compared to Serbian. — *Journal of Hankuk University of Foreign Studies*, Seoul, XXIX, 633—648.
- Piper 1998 — P. Piper, O kvantifikaciji imenskom grupom u srpskom i drugim južno-slovenskim jezicima. In: *Studia Polonica-Meridianoslavica*, 9. — Toruń: UMK, 19—37.
- Piper 1999 — Предраг Пипер, Српска и словеначка граматика у огледалу руске. — Резюме: Сербская и словенская грамматика в зеркале русской // *Славистика*, III, 150—167.
- Plotnikova 1977 — О. С. Плотникова, Словенский язык. — В. кн. *Славянские языки (Очерки грамматики западнославянских и южнославянских языков)*. Под ред. А. Г. Широковой и В. П. Гудкова — Москва — Московский государственный университет, стр. 289—333.
- Prisli 1993 — T. M. S. Priestly, Slovene. — In: *The Slavonic Languages*. — Edited by Bernard Comrie and Greville G. Corbett. — London and New York: Routledge, 388—455.
- Sintaksa 2005 — П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: Простја реченица*. — У редакцији академика Милке Ивић. — Нови Сад: Матица српска — Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Topolinjska 1995 — Zuzanna Topolińska, *Zarys gramatyki języka macedońskiego*. — Krakow: Uniwersytet Jagielloński.
- Topolinjska 2002 — Зузана Тополинска, Антропоцентричка теорија језика и српски падежни систем // *Јужнословенски филолог*, LVIII, 1—13.
- Toporišič 1984 — Jože Toporišič, *Slovenska slovnica: Pregledana in razširjena izdaja*. — Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič 1992 — Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*. — Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič 1992a — Jože Toporišič, *Zakaj ne po slovensko*. — Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Žele 2001 — Andreja Žele, Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu). — Ljubljana: Založba ZRC: ZRC SAZU.
- Žele 2003 — Andreja Žele, Glagolska vezljivost: Iz teorije v slovar. — Ljubljana: Založba ZRC: ZRC SAZU.
- Vidovič-Muha (red) 1998 — Slovenski jezik / Red. A. Vidovič-Muha. — Opole.

Предраг Пипер

СИНТАКСИС ИМЕННОЙ ГРУППЫ В СЛОВЕНСКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С СЕРБСКИМ

Резюме

В настоящей статье описываются и объясняются особенности синтаксической структуры и функции именной группы в современном словенском литературном языке. Особое внимание уделяется ядерной именной группе и дополнительным элементам группы, а также категориям референциальности, количества, падежа, локализации, темпоральности, каузальности и другим семантическим и прагматическим категориям. Данные словенского языка в статье последовательно сопоставляются с фактами современного сербского литературного языка.

Елена Линдстрем

КЛАССИФИКАЦИЯ РУССКИХ НЕНАСТОЯЩИХ ВОПРОСОВ, ПРИЗЫВАЮЩИХ К ОТВЕТУ

В статье проводится семантико-прагматический анализ и предлагается классификация русских вопросительных по форме высказываний, которые, хотя и призывают адресата к ответу, не являются речевыми актами вопроса, а выступают в одной из своих вторичных функций. Такие высказывания, кроме интеррогативной функции, могут одновременно реализовывать ассертивную или фатическую функцию и служат для соблюдения речевого этикета, установления или поддержания коммуникативного контакта, запроса известной говорящему информации, выражения предположения или сомнения.

Ключевые слова: речевой акт вопроса, вопросительное по форме высказывание, прагматическая функция, интеррогативная функция, ассертивная функция, фатическая функция.

Как известно, кроме канонической интеррогативной функции, вопросительные по форме высказывания (ВФВ)¹ обладают возможностью реализации широкого спектра речевых интенций, что позволяет говорить о функциональной универсальности ВФВ. Согласно Г. В. Колшанскому (1984: 74) такие высказывания „вообще могут рассматриваться как „пробный камень” теории речевой коммуникации, поскольку их всеобъемлющая структура вмещает такое разнообразие различных смыслов, которые умещаются в диапазоне от так называемого прямого до так называемого обратного смысла”.

Для осуществления систематической классификации русских ВФВ на основе комплексного анализа их функционирования в речи нами была создана универсальная прагматически обоснованная модель классификации ВФВ (Е. Н. Линдстрем, 2003b).

Не вызывает сомнения, что в области синтаксиса вопросительного предложения, и в частности синтаксиса русского вопросительного предложения, ведущим специалистом является норвежский исследователь П. Рестан (1968). Продолжая его исследования, мы раз-

---

¹ Вопросительными по форме высказываниями мы называем высказывания, располагающие специальными языковыми средствами выражения категории вопросительности: интонацией (выраженной на письме вопросительным знаком), вопросительными частицами, вопросительными местоименными словами, особым порядком слов (см. Е. Н. Линдстрем 2003b: 5–6).

делили ВФВ на два типа: настоящие вопросы² и ненастоящие вопросы.³ *Настоящими вопросами предлагается называть речевые акты, основной целью которых является получение от адресата неизвестной говорящему информации* (Е. Н. Линдстрем, 2003а), а ненастоящими вопросами — ВФВ, которые не соответствуют данному определению.

В настоящих вопросах выполняются все условия успешности речевого акта вопроса (J. R. Searle, 1969: 66), а именно:⁴

- *подготовительное условие* — говорящий не знает ответа;
- *условие искренности* — говорящий хочет получить запрашиваемую информацию;
- *главное условие* — говорящий пытается получить ответ от адресата.

Приведём примеры настоящих вопросов:

- Мой отец учился в Союзе, кончил Тряпку в Питере.
- *Что кончил?*
- Текстильный институт. А мама с Кубани, лимитчица. (Н. Толстая, *Инспектор русского языка*, стр. 144),
- *Как вас зовут?* — спросил Марик.
- На букву „А”, — сказала Аня. (И. А. Велембовская, *Сладкая женщина*, стр. 199).

К настоящим вопросам мы также причисляем так называемые анкетные вопросы.⁵ Мы не согласны с мнением Л. В. Цуриковой (1992), которая вслед за Дж. Сейдоком (1974) считает, что в случае анкетных вопросов нельзя сказать, что говорящий действительно *хочет* получить запрашиваемую информацию (т.е. нарушается условие искренности), так как он не имеет личной заинтересованности в её получении. На наш взгляд, анкетные вопросы являются настоящими вопросами, например, стереотипные вопросы, задаваемые при оформлении въездной визы, типа *Были ли Вы ранее в России?*, *Цель Вашей поездки?* или при приёме на работу, типа *Какое у Вас образование?*, *Где Вы ранее работали?* и т.п.

В ненастоящих вопросах не выполняется хотя бы одно из условий успешности речевого акта вопроса. При невыполнении главного условия успешности речевого акта вопроса говорящий не пытается получить ответ от адресата, а призывает его к действию или к небезразличной внутренней (ментальной) реакции.

Для создания универсальной прагматически обоснованной модели классификации ВФВ в дополнение к введённым Ф. Кифером

² Термин автора. Ср. „vraie question” (E. Lindström 1996: 380).

³ Термин автора. См. Е. Н. Линдстрем, 2003b: 155.

⁴ Перевод автора.

⁵ Ср. „survey questions” в терминологии Дж. Сейдока (J. Sadock 1974: 122).

понятиям „дезидератум информации” и „дезидератум действия”⁶ нами были предложены понятия „дезидератум ответа” (Е. Н. Линдстрем, 2003b: 63) и „дезидератум ментальной реакции”.⁷ Де­зидератум информации — это желание говорящего получить от адресата неизвестную информацию. Де­зидератум действия — это побуждение адресата к выполнению действия. Де­зидератум ответа — это желание говорящего получить ответ от адресата. Под дезидератумом ментальной реакции понимается побуждение адресата к ментальной реакции.

Согласно предлагаемой универсальной модели ненастоящие вопросы подразделяются на три типа:

- 1) ВФВ, в которых присутствует дезидератум ответа, но отсутствует дезидератум информации;
- 2) ВФВ, в которых отсутствует дезидератум ответа, а преобладает дезидератум ментальной реакции;
- 3) ВФВ, в которых отсутствует дезидератум ответа, а преобладает дезидератум действия.

В данной работе предлагается классификация русских ненастоящих вопросов первого типа.

ВФВ, в которых отсутствует дезидератум информации, но присутствует дезидератум ответа, всегда реализуют интеррогативную функцию и могут одновременно реализовывать ассертивную или фатическую функции. Такие ВФВ подразделяются на восемь семантико-прагматических типов: 1) *вопросы дознания* (термин автора), 2) *экзаменационные вопросы*, 3) *дидактические вопросы*, 4) *этикетные вопросы* (термин автора), 5) *предварительные вопросы*, 6) *вопросы-предположения*, 7) *вопросы-сомнения* (термин автора), 8) *игровые вопросы* (термин автора).

1.1. Вопросы дознания

Вопросы дознания задаются во время милицейского (полицейского) допроса или судебного заседания следователем, судьёй, прокурором или адвокатом истцам, ответчикам или свидетелям.⁸ В вопросах этого типа формально выполняются все условия успешности речевого акта вопроса, но, несмотря на это, такие вопросы, на наш взгляд, могут существенно отличаться от настоящих вопросов благодаря особым прагматическим контекстам их употребления. Это происходит, например, когда подследственный должен подтвердить то, что уже известно следствию. В этом случае можно считать, что го-

⁶ Ср. „information desideratum” и „action desideratum” (F. Kiefer, 1988).

⁷ Ср. „desideratum de réaction mentale” (E. Lindström, 2000: 123).

⁸ Ср. „questions interrogatoires” (K. Kerbrat-Orecchioni 1991: 16), „процедурные вопросы” (Л. В. Цурикова 1992: 33).

ворящим нарушается подготовительное условие успешности речевого акта вопроса: „Только наивные думают, что полиция допрашивает для того, чтобы найти правду. Но как же могла бы она выявить правду, если бы у неё уже не было правды? ... Лучше всего придерживаться указания первого в истории полицейского Жаве, которое учит нас следующему: спрашивай о том, что уже знаешь” (М. Дель Кастийо, *Ночь Декрета*, стр. 234).⁹

Приведём в качестве примера два фрагмента допроса Дмитрия Карамазова из романа Ф. М. Достоевского *Братья Карамазовы*:

— Мы будем продолжать, — прервал Николай Парфёнович. — *Итак, что же руководило вами в ваших чувствах ненависти? Вы, кажется, заявляли публично, что чувство ревности?*

— Ну да, ревность, и не одна ревность.

— *Споры из-за денег?*

— Ну да, и из-за денег.

— *Кажется, спор был в трёх тысячах, будто бы недоданных вам по наследству?*

— ... Мне до зарезу нужны были эти три тысячи ... (Ф. М. Достоевский, *Братья Карамазовы*, ч. 3, стр. 144),

— А не заметили ли вы, — начал вдруг прокурор, как будто и внимания не обратив на волнение Мити, — не заметили ли вы, когда отбегали от окна: *была ли дверь в сад, находящаяся в другом конце флигеля, отперта или нет?*

— Нет, не была отперта.

— *Не была?*

— Была заперта, напротив, и кто ж мог её отворить? Ба, дверь, постойте! — как бы опомнился он вдруг и чуть не вздрогнул, — а разве вы нашли дверь отпертою?

— Отпертою.

...

— Дверь стояла отпертою, и убийца вашего родителя несомненно вошёл в эту дверь и, совершив убийство, этою же дверью и вышел, — как бы отчеканивая, медленно и раздельно произнёс прокурор. — Это нам совершенно ясно. (Ф. М. Достоевский, *Братья Карамазовы*, ч. 3, стр. 156).

Вопросы задаются Дмитрию Карамазову в процессе составления окончательного протокола следствия по делу об убийстве его отца. Из этих вопросов ясно видно, что следствие располагает фактами, которые нуждаются в формальном подтверждении их Дмитрием Карамазовым.

⁹ Перевод автора. Отрывок цитируется по книге М. Del Castillo, *La nuit du Décret*, Paris: Seuil, 1981.

2.2. Экзаменационные вопросы

Целью экзаменационных вопросов, которые обычно задаются в учебной обстановке, является проверка и оценка говорящим знаний адресата. Задавая экзаменационный вопрос, говорящий знает ответ на него, но, тем не менее, пытается получить этот ответ от адресата.¹⁰ Таким образом, в вопросах этого типа нарушается подготовительное условие успешности речевого акта вопроса, однако выполняются условие искренности и главное условие, например:

Игорь Владимирович: Ответьте, пожалуйста, на вопрос: *Каково было положение рабов в Римском рабовладельческом государстве?*

Студент: Положение рабов было очень тяжёлым. Рабовладелец мог убить раба ...

Игорь Владимирович: Минуточку. Правильно. Мы употребляем прилагательное *тяжёлый*, когда говорим о чём-то трудном, требующем большого труда. *А какие ещё примеры употребления слова тяжёлый* вы можете привести?

Студент: Например, *тяжёлая болезнь*, то есть серьёзная, опасная. (А. Н. Щукин, *Русский язык в диалогах*, стр. 88),

— *Ну, что я сейчас объяснил? — ... Ну, чему равняется сумма квадратов двух катетов?*

— Он ... это ... — бормочет Мартыненко ...

.....

— Я вам ставлю единицу, лодырь. (Л. А. Кассиль, *Кондуит и Швамбрания*, стр. 93),

Тогда её ещё звали по фамилии — Петрова. Это уж потом прозвали Журавлина, когда на уроке рисования Исидор Семёнович показал рисунок, где была изображена клюква, и спросил: *Как называется такая ягода?* Петрова ответила:

— Ет-та ягодина называется журавлина ...

Мы все так и покатались со смеху, только Исидор Семёнович чему-то ужасно обрадовался и сказал:

— Чего смешного? Это старинное русское название клюквы. (А. В. Драбкина, *Кто такая Журавлина?*, стр. 35).

¹⁰ Дж. Серль (1969) даёт следующие комментарии к выделенному им подготовительному условию успешности речевого акта вопроса (говорящий не знает ответа): „Существует два типа вопросов: а) собственно вопросы; б) вопросы, заданные на экзаменах. Задавая собственно вопросы, говорящий хочет знать (или найти) ответ; задавая экзаменационные вопросы, говорящий хочет узнать, знает ли собеседник ответ” (J. Searle 1969: 66, перевод автора). См. также J. Sadock 1974, A.-M. Diller 1984, E. В. Падучева 1985, К. Kerbrat-Orecshioni 1991, E. Lindström 1996, 2000.

Экзаменационные вопросы широко используются при проведении викторин, конкурсов, шоу и т.д., в которых наиболее авансированные участники награждаются призами, подарками, денежными премиями и т.д.

2.3. Дидактические вопросы

Дидактические вопросы стимулируют повышенную умственную активность адресата, поэтому очень распространено их использование в учебном процессе в методических целях для наилучшего усвоения учебного материала.

Приведём примеры дидактических вопросов:

Карету тащили лошади, а кто двигает автомобиль?

Слон сам поднимал брёвна, а какая сила заставляет работать подъёмный кран?

Кто приводит в движение тысячи станков на фабриках и заводах?

Ты, наверное, не раз слышал слово „энергия”. Так называется способность совершать работу.

[...]

Но разве может вода двигать поезда? Ведь вода течёт в речке, а поезда ходят по железной дороге.

Может ли солнце натирать пол в нашей комнате?

Почему это вдруг крохотные атомы оказались такими сильными?

Сейчас ты узнаешь, как это получается. (Л. Ларионов, *Твои могучие друзья*, стр. 6—7),

Напрашивается вполне резонный вопрос: *Какие же причины породили столь неконтролируемый доступ в русский литературный язык конца XX века обширных пластов лексики явно уголовного происхождения?*

Ответ на него кроется ... (З. К. Тарланов).

В дидактических вопросах, так же как и в экзаменационных вопросах, нарушено подготовительное условие успешности речевого акта вопроса, а условие искренности и главное условие выполнены.

1.4. Этикетные вопросы

Этикетные вопросы могут быть заданы говорящим (*Как дела?, Как жизнь?, Ну как ты/вы?, Что нового?, Как здоровье?, Как успехи?, Где ты пропал?, Какими судьбами?* и т.п.), а также адресатом в ка-

честве ответных реплик (*А ты/вы как?, А у тебя/вас как?, А у тебя/вас как дела?* и т.п.).¹¹

В этикетных вопросах выполнены подготовительное условие и главное условие успешности речевого акта вопроса, однако, нельзя сказать с полной уверенностью, что выполнено условие искренности.

Этикетные вопросы не являются свободными и произвольными по своей форме и своему содержанию, а довольно жёстко регламентированы в соответствии с нормами речевого этикета, установленными для того или иного языка. В связи с этим представляется интересным предложение Л. В. Цуриковой (1992: 123) рассматривать подобные речевые акты „как взаимные контактоустанавливающие регулятивы, функционирующие в рамках определённой этикетной процедуры и составляющие часть социального ритуала”.¹²

Приведём примеры этикетных вопросов:

Он домой спешит с Арбата.

— *Как живёшь?* — кричат ребята.

Он чихнёт — ребята хором:

— Дядя Стёпа, будь здоров! (С. Михалков, *Дядя Стёпа*, стр. 22),

Бежар: Ах, это вы, Брэндавуан? Ах, я совершенно вас не заметил. *Как ваше здоровье? Хорошо, вы говорите?* Ну, очень рад. Так до свиданья, Брэндавуан, я очень тороплюсь. (М. А. Булгаков, *Полумный Журден*, стр. 382),

— Кого я вижу?! — преувеличенно громко заговорил Каблуков, подходя к Гостюхину — Сколько лет, сколько зим? *Ну, как вообще?* Гостюхин равнодушно пожал протянутую ему руку и, в свою очередь, вяло спросил:

— *А как ты поживаешь?* (В. Е. Ардов, *Хочется поговорить*, стр. 65).

1.5. Предварительные вопросы

Предварительные вопросы задаются в самых различных коммуникативных ситуациях:¹³ знакомства (*Разрешите представить ... ?*, *Вы знакомы с ... ?*), учебного занятия или лекции (*Разрешите начать с*

¹¹ Ср. „бехабитивы” (*behabitives*) (J. Austin 1962), „экспрессивы” (*expressives*) (J. Searle 1976), „сатисфактивы” (D. Wunderlich 1980), „ритуальные вопросы” (*questions rituelles*) (K. Kerbrat-Orecchioni 1991: 23).

¹² Для обозначения этой группы речевых актов Л. В. Цурикова воспользовалась термином Р. Якобсона, который ввёл понятие фатической или регулятивной функции (R. Jakobson 1960).

¹³ Ср. Е. А. Schegloff 1980, К. Kerbrat-Orecchioni 1991, Е. Lindström 1996, 2000.

примера?, *Вы мне позволите продолжить?*), нравоучительной беседы¹⁴ (*Можно Вас упрекнуть?*, *Я могу Вам дать один совет?*) и т.п. Предварительные вопросы, как правило, употребляются в соответствии с нормами речевого этикета, установленными для того или иного языка. Они могут предшествовать интеррогативным речевым актам, например, *Можно нескромный вопрос?*, *Вы мне позволите Вас спросить?*,

Майор спросил:

— *О чём же вам рассказать?* О штурме Берлина — гитлеровского логова, хотите? (А. Жигарев, *Анна Герман*, стр. 24),

ассертивным речевым актам, например, *Ты знаешь, кого я сегодня встретила?*, *Вы можете представить, что со мной случилось?*,

Лакей: Слушаю. *Разрешите доложить, господин адъютант?*

Шервинский: Нуте-с? (М. А. Булгаков, *Дни Турбиных*, стр. 76—77),

Калерия (громко и сухо): *Вы мне позволите начать?* Это называется — „Эдельвейс”. ... (М. Горький, *Дачники*, стр. 65),

а также директивным речевым актам, например, *Можно Вас предупредить?* *Останьтесь сегодня дома*, *Я могу тебя попросить?* *Зайди, пожалуйста*, *на почту* и т.п.

В предварительных вопросах выполнены главное условие и подготовительное условие успешности речевого акта вопроса, но нарушено условие искренности.

1.6. Вопросы-предположения

Целый ряд лингвистов рассматривают в своих исследованиях вопросы-предположения, давая им различные, хотя и похожие друг на друга названия.

А. М. Пешковский (1956: 394) называет высказывания такого типа „вопросительно-повествовательными”, „ответ на которые более или менее рисуется говорящим уже в момент вопроса”. Э. Рэншон, исследуя данный тип вопросов, отмечает, что они призывают к „пред-

¹⁴ В данном случае они предваряют так называемые „лицоповреждающие” речевые акты или „акты угрозы лицу”. Ср. „face threatening acts — FTA” (в терминологии П. Брауна и С. Левинсона (P. Brown & S. Levinson 1987)). „Акты угрозы лицу — речевые акты, преследующие цель понизить значимость образа адресата в общественном сознании (в широком смысле). Термин социолингвистики” (А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский 1997). Таким образом, говорящий, задавая предварительный вопрос, как бы „готовит почву” для следующего высказывания, которое он расценивает как дерзкое или не вполне деликатное по своему содержанию.

полагаемому, желаемому или навязываемому ответу” (Н. Renchon 1967: 111),¹⁵ но, на наш взгляд, ошибочно относит их к риторическим вопросам. Используя терминологию Э. Рэнсона (1967), П. Реста́н (1968) называет их „презюмтивными вопросами”,¹⁶ Н. И. Голубева-Монаткина (1978) — „вопросами, выражающими предположение”, Л. Г. Фридман (1966) — „подтвердительными вопросами”, И. П. Распопов (1984) — „предположительно-вопросительными”, Е. В. Падучева (1985) — „неуверенным предположением”, А.-М. Диллер (1984) — „вопросами, выделенными запятыми”,¹⁷ Р. Л. Вагнер и Ж. Пэншон (1962) — „настойчивыми вопросами”,¹⁸ А. Борийо (1981) — „вопросами-репризами”,¹⁹ К. Кербрат-Орекьони (1991) — „ориентированными вопросами” или „вопросами, ожидающими подтверждения или одобрения”,²⁰ Л. В. Цурикова (1992) — „предположительными констативами” или „суппозитивами”.²¹

Мы полностью разделяем взгляды перечисленных лингвистов, что основным значением вопросов данного типа является не значение незнания запрашиваемой информации, а значение предположения или догадки. Речевые акты, выраженные с помощью подобных конструкций, являются промежуточными между интеррогативными и ассертивными речевыми актами, т. е. имеют переходный характер от вопроса к сообщению. Хотя можно считать, что главное условие речевого акта вопроса выполнено, говорящий пытается скорее не получить новую информацию, а уточнить для себя предполагаемую информацию, которой он уже располагает.

Назовём косвенный речевой акт, реализованный с помощью высказывания такого типа, „интеррогативно-ассертивным”.²² Главная цель интеррогативно-ассертивного речевого акта — не просто высказывание предположения (что можно сделать и с помощью чисто

¹⁵ Перевод автора. Ср. фр. „une réponse présumée, souhaitée ou imposée”.

¹⁶ От лат. слова „praesumere” (предполагать). Согласно П. Реста́ну (1968), понятие презюмтивности шире чем понятие предположительности, так как во многих предположениях уверенность преобладает над предположением, но тем не менее он относит подобные высказывания к презюмтивному типу.

¹⁷ Перевод автора. Ср. фр. „questions ponctuéées” (А.-М. Diller 1984). Здесь можно также привести сравнение с расчленёнными вопросительными предложениями (В. Г. Гак 1986) или так называемыми *tag questions*, широко употребляемыми в английском языке.

¹⁸ Перевод автора. Ср. фр. „questions insistantes” (R. L. Wagner & J. Pinchon 1962).

¹⁹ Перевод автора. Ср. фр. „questions-reprises” (A. Borillo 1981).

²⁰ Перевод автора. Ср. фр. „questions orientées”, „questions de confirmation ou d’assentiment” (K. Kerbrat-Orecchioni 1991).

²¹ „Констатив” (constative) — термин Дж. Остина (1963) для ассертивного речевого акта. Дж. Серль (1976) называет их „репрезентативами” (representatives). Ср. также „ассертив” (assertive), „ассерция” (assertion), „декларатив” (declarative) — термины, широко используемые в лингвистической литературе. По полноте выражаемого знания Л. В. Цурикова (1992: 83) делит констативы на „ассертивные” и „суппозитивные”, а с точки зрения выражаемого содержания — на „информативные” и „оценочные”.

²² Термин автора.

ассертивного высказывания типа *Я полагаю, что Вы сегодня уезжаете в Белград*), а уточнение предполагаемой информации (*Вы сегодня уезжаете в Белград, не так ли?*). В связи с этим, мы считаем целесообразным назвать данный тип высказываний вопросами-предположениями.

Вопросы-предположения выражают предположение и ожидают подтверждения, например, *Вы идёте на кафедру, не правда ли?, не так ли?, да?, верно?, что ли?, конечно?, так?, Вы, кажется, идёте на кафедру?, Вы, должно быть, идёте на кафедру?, Вы, стало быть, идёте на кафедру?, Вы, ведь, идёте на кафедру?, Значит, Вы идёте на кафедру?*

Иоанн: *Ты, стало быть, тут живёшь?* Хоромы-то тесные.

Тимофеев: Да уж, хоромы неважные. (М. А. Булгаков, *Иван Васильевич*, стр. 306),

Леотоев: *Ещё одно поражение? Не так ли, Эа?* (В. Брюсов, *Мир семи поколений*, стр. 361)

В вопросах-предположениях выполнено главное условие успешности речевого акта вопроса, в то время как два других условия, а именно подготовительное условие и условие искренности нарушены.

Даже в том случае, если то или иное суждение, выраженное с помощью вопроса-предположения является уже очевидным для говорящего, он этим вопросом пытается получить от адресата подтверждение правильности своего суждения, например:

Панкрасс: *Что за гам? Что за содом? Мне кажется, что здесь избивают человека?*

Журден: Чистейшая правда, господин философ. Они чуть не ухлопали его совсем. (М. А. Булгаков, *Полоумный Журден*, стр. 389),

Министр: Ну, что ж, вполне достаточно ... *Чертежей или объяснительной записки у вас с собой, по-видимому, не имеется?*

Вальс: Конечно, нет! Что за нелепое предположение. (В. В. Набоков, *Изобретение Вальса*, стр. 175).

Предположение, выраженное вопросительной конструкцией, допускает также заполнение адресатом информационной лакуны в знаниях говорящего, например:

Тимофеев: Оставьте вы, в самом деле, гражданина в покое.

(Милославскому) *Может быть, вы хотите вернуться в комнату Шпака? Я открою вам стенку.*

Милославский: Ни в коем случае. Я на него обижен. (М. А. Булгаков, *Иван Васильевич*, стр. 301),

Вальс: *Значит, вы уже допускаете мысль, что я могу взорвать гору?*

Министр: Я ничего не допускаю. (В. В. Набоков, *Изобретение Вальса*, стр. 182).

В русском языке существует целый ряд индикаторов вопросов-предположений, так называемых модальных дискурсивных слов, выражающих различные степени предположения (от слабого предположения до сильной уверенности), например: *может, может быть, верно, наверно, вероятно, видно, кажется, поди* (просторечное), *если я не ошибаюсь, если память мне не изменяет, как я понимаю, я полагаю, небось* (просторечное), *значит, стало, стало быть, по крайней мере, естественно, по-видимому, итак, то есть, так, ведь, же, со-знайтесь, должно быть, разумеется, да, правда, не правда ли, не так ли* и т.п.²³

Приведём примеры вопросов-предположений, выражающих различную степень уверенности:

слабое предположение

Дорант: Да, роль моя не особенно красива, но что же подделаешь. *Может быть, вас это затрудняет, милый Журден?*

Журден: Ничуть, маркиз! Для вас я готов на всё. (Вручает деньги). (М. А. Булгаков, *Полоумный Журден*, стр. 395),

явное предположение

Панкрасс: *Мне кажется, что это ваша супруга?*

Журден: Увы. На сей раз это вам не кажется. Это она на самом деле. (М. А. Булгаков, *Полоумный Журден*, стр. 393),

сильное предположение (уверенность)

Лакей: *А нас всех, стало быть, на произвол судьбы?*

Шервинский: Вы же видите. Вам-то ещё полгоря, а каково мне? (М. А. Булгаков, *Дни Турбиных*, стр. 86).

П. Рестан (1968) выделяет „эксплицитно-презуптивные” и „имплицитно-презуптивные” вопросы. В эксплицитно-презуптивных вопросах значение предположения выражено с помощью вышеперечисленных индикаторов. В имплицитно-презуптивных вопросах значение предположения может быть выявлено лишь с помощью контекста, например:

Когда я вхожу в столовую, жена спрашивает меня:

— *У тебя была сейчас Катя?* Отчего она не зашла к нам? Это даже странно. (А. П. Чехов, *Скучная история*, стр. 114),

²³ См. П. Рестан 1968, Н. И. Голубева-Монаткина 1978.

— Понимаешь, Анюта, я встретила одного человека, он полюбил меня и хочет, чтобы я стала его женой, а ты — его дочерью.

Мать ждала слёз, детских упрёков. Но девочка улыбнулась ...

— *Это дядя Герман? Я всё понимаю, мама.* (А. Жигарев, *Анна Герман*, стр. 15).

Для русского языка, П. Рестан (1968) отметил следующие формальные признаки вопроса-предположения („презумптивного вопроса” в его формулировке):

1) Значение презумптивности может быть выражено специальными лексическими средствами (*ведь, же, не правда ли, стало быть* и т.п.);

2) Презумптивно-вопросительное предложение, задающее вопрос о двух взаимо-исключающих альтернативах, никогда не бывает разделительным (**Вы идёте или не идёте на кафедру?*);

3) Презумптивные слова и вопросительная частица *ли* несовместимы (**Уезжаете ли Вы сегодня, не так ли?*);

4) Подавляющее большинство эксплицитно-презумптивных вопросов отличается прямым порядком слов (субъект + предикат).

1.7. Вопросы-сомнения

Этот тип вопросов является промежуточным между настоящими и риторическими вопросами.²⁴ Если настоящий вопрос задаётся говорящим с целью получения информации от адресата, то с помощью риторического вопроса говорящий, наоборот, сам сообщает какую-либо информацию адресату, выражая при этом категорическое суждение с утверждением противоположного, например:

Единожды солгавши, кто тебе поверит? (Козьма Прутков, *Плоды раздумья*, ч. 1, *Мысли и афоризмы*, стр. 129).

Вопросы-сомнения выражают предположение противоположного. Этим они напоминают риторические вопросы.²⁵ Мы относим вопросы-сомнения к интеррогативно-ассертивным речевым актам.

В вопросах-сомнениях, как и в вопросах-предположениях, выполнено главное условие успешности речевого акта вопроса, но нарушены подготовительное условие и условие искренности, например:

²⁴ П. Рестан (1968) называет их дубитативными вопросами. Ср. лат. *dubitare* (сомневаться).

²⁵ Р. А. Лэнхэм (R. A. Lanham 1968) среди риторических фигур, отражающих понятие риторического вопроса, выделяет фигуру *ratioinatio* (от лат. „спокойно мыслить, мыслить посредством вопросов”). Б. Лами (B. Lamy 1737) выделяет также фигуру *doite* (от фр. „сомнение”) и рассматривает её как частный случай *ratioinatio*.

Юленька: *И вы никого не обманывали?*

Белогубов: Насчёт чего вы спрашиваете?

Юленька: Не говорите. Я вам ни одного слова не верю. (А. Н. Островский, *Доходное место*, стр. 113),

— *И ты думаешь, что он понимает весь ужас моего положения?*
— продолжала Долли. Нисколько! Он счастлив и доволен.

— О, нет! — быстро перебила Анна. — Он жалок, он убит раскаяньем ...

— *Способен ли он к раскаянью?* — перебила Долли, внимательно вглядываясь в лицо золовки.

— Да, я его знаю. (Л. Н. Толстой, *Анна Каренина*, стр. 57),

— *Ты не оглох?* Слышишь, ключ потерялся! Тогда профессор лениво и как бы нехотя поднялся, отложив газету, с дивана и, зевнув, равнодушно сказал:

— Ну что же такого? Потерялся — и потерялся. Подумаешь — происшествие! ... (А. Зорич, *Кинорассказ*, стр. 167).

В первом примере Юленька выражает сомнение по поводу того, что Белогубов хочет сделать ей предложение и вопросом-сомнением составляет его окончательно с ней объясниться. Во втором примере Анна, выполняя просьбу своего брата, пытается помирить его с женой. Задавая Анне вопросы-сомнения, Долли хочет убедиться в серьёзности намерений мужа. В третьем примере жена профессора, выражая своё сомнение по поводу его способности слышать, совсем не хочет получить от него подтверждения того, что он действительно оглох. Она хочет получить от мужа ответ, свидетельствующий о том, что он слышит её слова, и побудить его предпринять необходимые меры для поиска потерявшегося ключа.

П. Рестан (1968), вслед за В. Н. Морозом (1963), обратил внимание на то, что в вопросе-сомнении нередко наличествует противительный союз. В. Н. Мороз (1963: 139) писал следующее: „Встречаются вопросы, где предположение, не согласующееся с высказыванием собеседника, показано союзом *но*. При этом предположение отрицательное, а вопрос положительный. Например: *Но сможет ли он сдать вступительные экзамены?*”. Современные французские лингвисты Ж.-К. Анскомбр и О. Дюкро (J.-C. Anscombe, O. Ducrot 1981) называют такие вопросы аргументативными.

1.8. Игровые вопросы

В игровых вопросах нарушены подготовительное условие и условие искренности, но выполнено главное условие успешности речевого акта вопроса.

Игровые вопросы представляют собой особый случай ВФВ, в которых выполняется главное условие успешности речевого акта вопроса, так как, задавая игровой вопрос, говорящий предполагает, что адресат не знает ответа, но может отгадать его, например, *Отгадай! Где я была?, Угадай! Орёл или решка?*,

Вдруг Вергилиан встал и показал пальцем на подий:
 — Смотри — там сидит сенатор Дион Кассий, привезший сообщение о победах императора. А рядом с ним ... *Кто рядом с ним?*
 — Кто?
 — Отгадай!
 — Откуда мне знать! Я ничего не вижу за головами людей!
 — Трибун Корнелин. Твой обидчик ... (А. Ладинский, *В дни Каракаллы*, стр. 292),

Полина: Хотите, я вам загадаю загадку?
 Жадов: Загадайте.
 Полина: *Что идёт без ног?*
 Жадов: Вот какая загадка! Дождик.
 Полина: Как это вы всё знаете! Досадно, право. Я так никак не могла отгадать, уж Юленька сказала. (А. Н. Островский, *Доходное место*, стр. 115),

— А что, дедушка, далеко мы сейчас от Парабели? — спросил Акимов.

— Не догнать им! — махнул рукой старик и, помолчав, ухмыльнулся: — На всяк случай попервости я их запутал. *Вспомни-ка, сколько раз мы дорогу пересекали? А потом в кедровнике пять кругалей сделали. ...*

Ничего не заметил: ни дороги, ни кругалей, — признался Акимов. — Казалось мне, что идём всё время по прямой.

Старик довольно рассмеялся, приглаживая белые кудрявые волосы, сбившиеся под шапкой. Слова Акимова были для него лучше всякой похвалы. (Г. М. Марков, *Сибирь*, стр. 84).

В первом примере Вергилиан знает, что его друг был оскорблён трибуном Корнелином, поэтому Вергилиан, чтобы подготовить друга к неприятному известию, задаёт ему игровой вопрос, на который сам и отвечает, когда окончательно убеждается, что друг не видит Корнелина. Во втором примере Полина, загадав Жадову загадку, была уверена, что Жадов не сможет её отгадать, и была очень огорчена, когда Жадов отгадал загадку. В третьем примере дедушка помогает Акимову бежать из ссылки. Задавая игровой вопрос, на который Акимов не знает ответа, дедушка таким образом старается рассеять его тревогу по поводу преследования.

Настоящие вопросы, вопросы дознания, экзаменационные вопросы, дидактические вопросы и игровые вопросы реализуют интеррогативную функцию. *Вопросы-предположения* и *вопросы-сомнения* реализуют одновременно интеррогативную и ассертивную функции, т.е. являются интеррогативно-ассертивными речевыми актами (термин автора). *Этикетные вопросы* и *предварительные вопросы* реализуют одновременно интеррогативную и фатическую функции, т.е. представляют собой интеррогативно-фатические речевые акты (термин автора).

Мы разделяем точку зрения П. Рестана и считаем, что установление основных прагматических функций русских ВФВ даёт возможность более глубокого изучения ВФВ и в других языках.

ЛИТЕРАТУРА

- Баранов А. Н., Добровольский Д. О., *Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике*. Москва, 1997.
- Гак В. Г., *Теоретическая грамматика французского языка*. Москва, 1986.
- Голубева-Монаткина Н. И., *Сопоставительный анализ французских и русских вопросительных предложений*. Автореферат дисс. канд. филол. наук. Москва, 1978.
- Колшанский Г. В., *Коммуникативная функция и структура языка*. Москва: Наука, 1984.
- Линдстрем Е. Н., *Что такое вопрос?* // http://pbuwak.narod.ru/gosti/L_Lindstrom_Vopros.htm, 2003а.
- Линдстрем Е. Н., *Классификация русских вопросительных по форме высказываний на базе прагматически обоснованной универсальной модели*. Дисс. канд. филол. наук. Москва, 2003б.
- Линдстрем Е. Н., *Использование универсальной прагматически обоснованной модели классификации вопросительных по форме высказываний для сопоставительного изучения ненастоящих вопросов в русском и других языках* // Проекты по сопоставительному изучению русского и других языков: Доклады VI международного симпозиума / Под ред. Б. Станковича. Београд: Славистичко друштво Србије, 2004.
- Мороз В. Н., О вопросительном предложении. Научные труды Ташкентского университета. Вып. 211. Филологические науки. Книга 24. 1963. С. 137–147.
- Падучева Е. В., *Высказывание и его соотносённость с действительностью*. Москва: Наука, 1985.
- Пешковский А. М., *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва, 1956.
- Распопов И. П., Ломов А. М., *Основы русской грамматики*. Воронеж, 1984.
- Рестан П., *Синтаксис вопросительного предложения*. Осло: Universitetsforlaget, 1968.
- Фридман Л. Г., *Вопросительное предложение в современном немецком языке*. Дисс. канд. филол. наук. Москва, 1966.
- Цурикова Л. В., *Вопрос и прагматический диапазон вопросительного предложения*. Дисс. канд. филол. наук. Воронеж, 1992.
- Anscombe J.-C., Ducrot O., *Interrogation et argumentation* // *Langue française*. № 52. Paris, 1981. R. 5–22.
- Austin J. L., *How to do things with words*. Oxford: University Press, 1962.
- Borillo A., *Quelques aspects de la question rhétorique en français* // *Revue de linguistique*. № 25. 1981. R. 1–33.
- Brown P., Levinson S., *Politeness*. Cambridge: CUP, 1987.
- Diller A.-M., *La pragmatique des questions et des réponses*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1984.
- Jakobson R., *Closing statement* // *Linguistics and poetics*. New York, 1960. R. 350–377.

- Kerbrat-Orecchioni C., *La question*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1991.
- Kiefer F., *On the pragmatics of answers // Questions and Questioning / In Michel Meyer (eds.)*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1988. R. 255—279.
- Lamy B., *La rhétorique ou l'art de parler*. La Haye: Pierre Paupie, 1737.
- Lanham R. A., *A Handlist of rhetorical Terms*. Berkeley and Los Angeles University of California Press, 1968.
- Lindström E., *Fonctions pragmatiques non interrogatives des questions en français // Actes du XIIIe congrès des romanistes scandinaves / In O. Merisalo & T. Natri (eds.)*. Jyväskylä: Institut des langues romanes et classiques, 1996. R. 371—381.
- Lindström E., *Valeurs illocutoires dérivées d'énoncés de forme interrogative en français, en anglais, en suédois et en russe // Филолошки преглед. Т. XXVII. № 2*. Београд: Филолошки факултет, 2000. П. 115—135; // *Pragmatics in 2000: Selected papers from the 7th International Pragmatics Conference. Vol. 2 / In Enikő Németh T. (eds.)*. Antwerp: International Pragmatics Association, 2001. P. 366—385.
- Renchon H., *Études de syntaxe descriptive. Vol II: La syntaxe de l'interrogation*. Bruxelles: Académie Royale de Langue et Littérature Française, 1967.
- Sadock J. M., *Towards a linguistic theory of speech acts*. New York, 1974.
- Schegloff E. A., *Preliminaries to preliminaries: Can I ask you a question? // Sociological Inquiry № 50*, 1980. R. 104—152.
- Searle J. R., *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: CUP, 1969.
- Wagner R. L., Pinchon J., *Grammaire du français classique et moderne*. Paris, 1962.
- Wunderlich D., *Methodological remarks on Speech Act Theory // Speech Act Theory and Pragmatics / In J. R. Searle, F. Kiefer and M. Bierwisch (eds.)*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1980.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ТЕКСТЫ

- Ардов В. В сб. „Советский юмористический рассказ 20 — 30-х годов”. Сост. Е. Глущенко. Москва: Правда, 1987.
- Брюсов В. *Мир семи поколений*. В сб. „Происшествие в Нескучном саду: научно-фантастические повести, рассказы, пьесы, поэма”. Сост. В. Ревич. Москва: Московский рабочий, 1988.
- Булгаков М. А. *Пьесы*. Москва: Советский писатель, 1987.
- Велембовская И. А. *Сладкая женщина: Повести, рассказы*. Москва: Советский писатель, 1988.
- Горький М. *Собрание сочинений в восьми томах: том 8. Пьесы*. Москва: Советская Россия, 1990.
- Достоевский Ф. М. *Братья Карамазовы*. Москва: Советская Россия, 1987.
- Драбкина А. В. *Волшебные яблоки: Рассказы и повесть*. Ленинград: Детская литература, 1975.
- Жигарев А. Л. *Анна Герман*. Москва: Искусство, 1988.
- Зорич А. В сб. „Советский юмористический рассказ 20 — 30-х годов”. Сост. Е. Глущенко. Москва: Правда, 1987.
- Кассиль Л. А. *Повести. Рассказы*. Москва: Правда, 1979.
- Ладинский А. В *дни Каракаллы*. Минск: Мастацкая літаратура, 1987.
- Ларионов Л. Г. *Твои могучие друзья*. Москва: Детская литература, 1978.
- Марков Г. М. *Сибирь*. Москва: Художественная литература, 1988.
- Михалков С. В. *Мы едем, едем, едем ...* Москва: РИО „Самовар 1990”, 1997.
- Набоков В. В. *Пьесы*. Москва: Искусство, 1990.
- Островский А. Н. *Пьесы*. Москва: Московский рабочий, 1974
- Прутков Козьма. *Полное собрание сочинений*. Москва, Ленинград: Советский писатель, 1965.
- Тарланов З. К. *Язык мой — друг мой или враг?* Петрозаводск: Изд-во Петрозаводского ун-та, 2003.
- Толстая Н. Н., Толстая Т. Н. *Двое: разное*. Москва: Подкова, 2001.

- Толстой Л. Н. *Анна Каренина*. Москва: Художественная литература, 1982.
 Чехов А. П. *Повести*. Москва: Художественная литература, 1968.
 Шукин А. Н. *Русский язык в диалогах*. Москва: Русский язык, 1983.

Јелена Линдстрем

КЛАСИФИКАЦИЈА РУСКИХ НЕПРАВИХ ПИТАЊА КОЈА ТРАЖЕ ОДГОВОР

Резиме

Широка употреба неправих питања у руском језику може да се објасни полифункционалношћу упитних по форми исказа (УФИ), који могу да реализују следеће илокутивне функције: интерогативну, асертивну, директивну, афективну и фатичку.

Предложена класификација добијена је на темељу нашег прагматички заснованог универзалног модела. За анализу прагматичких функција УФИ одабрани су услови успешности говорног чина питања које је предложио Ц. Серл.

Помоћу правих питања, у којима су испуњени сви услови успешности говорног чина питања, адресант покушава да добије од адресата њему непознату информацију.

УФИ у којима није испуњен главни услов успешности говорног чина питања не реализују интерогативну функцију. Адресант, не покушавајући да добије одговор од адресата, тражи од њега (из)вршење радње или невербалну унутрашњу (менталну) реакцију. Такви искази реализују директивну, асертивну, афективну или фатичку функцију.

Упитни по форми искази у којима је испуњен главни услов успешности говорног чина питања, али и нарушен припремни услов или услов искрености не изражавају захтев за непознатом адресанту информацијом. То нису права питања, без обзира на то што она реализују интерогативну функцију. Такви искази су интерогативни, интерогативно-асертивни или интерогативно-фатички говорни чинови и могу да се поделе на осам семантичко-прагматичких типова: 1) *исцјражна питања* 2) *исцјитна питања*, 3) *дидацтичка питања*, 4) *етикецијска питања*, 5) *прелиминарна питања*, 6) *питања-претпоставке*, 7) *питања-сумње*, 8) *питања за игру*.

Ивана Башић

НЕИЗРЕЧЕНО, НЕИЗРЕЦИВО, ЗАМУКЛО — КОНЦЕПТ ЋУТАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се на примерима из дијалеката и књижевног језика испитује концепт ћутања у српском језику, паралелно са иконишношћу двеју основних лексема — *ћућати* и *мучати*. Концепт *неизрециво* углавном је везан за област религијске, естетске или гносеолошке инфинитне вредности („не може се речима описати“), као и за однос реалије и именована — не именује се оно за шта не постоји референт у „стварности“. Концепт *неизречено* обухвата углавном поље прикривања емотивног доживљаја, неизрицања табуисаних речи или онога чему се не жели признати реалност. Концепт *замуклости* негативно је одређен као скамењеност, слабост и подмуклост. Дијалекатски примери, што подразумева српску језичку слику света, у великој мери показују сагласност са концептом ћутања у разноврсним религиозним, научним и уметничким текстовима. Изокретањем позитивно вреднованог концепта „ћутања као злата“, ћутање се може преобразити у ниҳилизам ћутања.

Кључне речи: ћутати, мучати, концепт, икониčnost, инфинитна вредност, ниҳилизам ћутања

Иако се већ у називу рада помиње израз *концепт*, овде неће бити примењена концептуална анализа у уобичајеном смислу те речи. Наиме, термин *концепт* схваћен је у свом основном значењу 'појма', али и у значењу 'скице', 'нацрта', 'опште менталне слике', те се, дакле, не разуме само као интелектуални појам одређеног „објекта“, актуелно и/или додатно обележје заједничко одређеној култури, већ и као нека врста „сажетка“ менталне представе која обухвата мноштво различитих искустава. Лексема, сходно оваквом сапировском виђењу (Sapir 1992: 19), игра улогу симбола тог комплексног појма, који чува трагове некадашње сложености. Стога се прототипичне лексеме *ћућати* и *мучати* анализирају са синхронијског аспекта, али и уз помоћ етимолошког податка, фразеологизама и дијалектизама, како би се истовремено дошло до слике која се налазила у основи првобитног именована, или до, како то Ђери назива — *замрзнуће концептуализације* (в. Драгићевић 2007: 100). Нови концепти настају суженом или проширеном употребом постојеће језичке грађе, али да би до тога уопште дошло, неопходно је активирати (потиснуте) компоненте првобитне сложене „слике“ (менталне репрезентације), које омогућавају метафорички пренос. Иако реч у конкретној употреби

изражава једноставан концепт (или комбинацију једноставних концепата), у њеној се основи налази својеврсна скица првобитне *збирке* (в. Виготски 1977: 144—169), настала издвајањем „значајних” или „безначајних” обележја из сфере чулних утисака. Гледано на тај начин, реч је (по свом пореклу) иконична.

Иконичност је схваћена као семиотички појам сродан појмовима *унутрашње форме речи* и *симболичности*, са којима јој је заједничка мотивисаност језичког знака (с тим да је код *унутрашње форме*, уколико се има у виду историјат развоја овог појма, тежиште пре на „идеји”, односно на интелектуалном елементу и активности — односно обликотворном начелу (в. Шпет 2006: 68—92), док термин *иконичност* упућује на чулну компоненту и резултат активности: ’појам-слика’), која се, опет, схвата као директна или индиректна веза, сличност или аналогија са предметом означавања, који се, у зависности од сазнајне теорије, дефинише као предметни садржај мишљења или објекат у стварности.

Термин *иконичност* користи се, дакле, у нешто измењеном и проширеном значењу, сродном значењу термина *замрзнућа концептуализација*, који је избегнут јер би више упућивао на домен појмовног и домен метафоричког преноса (*замрзнућа појмовна* метафора), а донекле неутралисао значење *схеме* или *скице* — односно значење симболичке скраћенице сложене представе — *збирке*. Термин *схема* није преузет, иако има слично значење, јер би могао нагласити важност пресликавања физичких искустава на апстрактни домен, док је аутору овог рада ближи став да првобитно (митско) мишљење и именовање не познаје ту врсту разликовања између конкретног и апстрактног, као што не постоји ни дихотомија између интелектуалног и чулног (*појма* и *слике*), већ да је пре реч о истовремености искуства.¹

За ово истраживање важно је стога разликовање између смисла и значења речи. Смисао речи представља укупност свих психичких чинилаца који настају у свести захваљујући речи, док би значење било најпостојанија зона смисла коју реч добија у одређеној употреби. Значење речи везује се претежно за интелектуалну сферу, док би смисао речи представљао сложену представу, насталу садејством чулног, емотивног и интелектуалног, на којој почива могућност измене значења, односно метафоричког процеса. Стога циљ рада није разоткривање иконичности која би била схваћена као етимон (првобитно **значење** речи), него као укупност смисла, фиксирана у једној симболичној слици—сажетку. Да би се до те слике дошло, потребно је, трагом различитих употреба, прећи обрнути пут. Између разумевања

¹ Ова истовременост језгровито је изражена Сезановом реченицом: „Наше очи мисле”. Он у сликарству, односно у посматрању и визуелном представљању, открива исте оне принципе за које се може рећи да функционишу и у језику: „реконструисати, синтетизовати, кристализовати” (Трифуновић 1982: 29—30).

смисла речи као сложене, дифузне и променљиве творевине и идеје ланчаног комплекса Виготског, као и теорија које почивају на појмовима *унутрашње форме*, *иконичности* и *мешафоре* постоји суштинска сагласност, јер се у основи свих налази се питање мотивације, или, како то Женет назива, мимологизма (Gennete 1985). Мишљење у комплексима основ је на коме почива могућност променљивости и преноса значења, а метафоричност језика представља процес актуелизације и преноса потиснуте компоненте смисла. Знак почива на иконичности (више или мање схематизованој представи по аналогiji) — која је и сама пренос „описа”, својеврсна скраћеница одређеног дела стварности. Овај пренос са чулног на знаковно јесте примарни семиотички процес, а у даљем процесу именована ти примарни „симболи”, по различитим типовима аналошког односа, постају метафоре за новооткривене појаве и односе, да би их језик потом прихватио и кодификовао, чиме се губи очигледност њихове иконичности, а отвара простор за даљу изградњу значењских ланаца. Сложена ментална слика је тако основа формирања значења, а метафоричност механизам који на површину извлачи аналошке везе и омогућава пренос.

Овакво разумевање омогућава истраживање са два аспекта. Један би био, на известан начин, спољашњи приступ, који истражује везу речи са другим речима, откривајући јединице сазнајног механизма и процес преношења из једног појмовног домена у други, што је суштина уобичајене концептуалне анализе. Циљу овог рада ближи је својеврсни „унутрашњи” приступ, који испитује везе семантичких варијанти, односно сложеност и обиље смисла унутар саме лексеме, те му је стога блиска и метода ретроспекције, који покушава да реконструише почетно стање елемената језика и културе (Толстој 1995: 8—9). Стога је за ово истраживање од подједнаке важности етимолошка реконструкција значења, преузимање резултата асоцијативне методе, анализа и интерпретација контекста, али и дијалекатски податак (који отвара могућност праћења семантичке „дијахроније у простору”). У раду су, углавном, избегнути терминологија и поступци који би изричито упућивали било на концептуалну, било на компонентну анализу, мада су, иако у другом плану, присутни елементи и једне и друге методе.

Из наведених ставова произлази и нешто необична структура овог рада, која је, на известан начин, аналогна процесу метафоричког „уланчавања”, односно издвајања, укрштања и преношења одређених компоненти смисла.

Ђушање је реченица (Ж. Ф. Лиотар)

У упитнику бр. 166 за I том *Српског дијалектолошког атласа* информатор на питање „Шта кажемо да је урадила жена која је раски-

нула брак склопљен у цркви?” (питање бр. 64, р. пр. ж. р. јд. „развенчала се”) одговара: „Кад се венчала, не може да се развенча” и „Поп прочита, па не може да се рашчита” и додаје „Може: *развели се.*”

Овај одговор открива нам став говорника да је однос између речи и ствари такав да реч реферише увек на постојеће, те се стога не сме употребљавати реч за непостојећу ствар или појаву (јер реч ипак постоји и информатор је употребљава — *развенча* — али само да би негирао могућност чина „развенчавања”). Међутим, за разлику од односа у коме израз увек захтева постојање конкретног референта, овде имамо нешто сложенији однос. Чин венчавања, спајања сакралном речју („читања”), учињен једном у цркви, не може се поништити, те је тако, иако и референт и израз постоје, реалност тог чина порекнута ћутањем, односно одбијањем да се да тражени облик. Овде је реалност сакралне речи (заветовања и обећања) изнад реалности конкретног људског чина, те се жена може и развести, али не може тим чином оповргнути реалност створену заветовањем. Изговорена реч у свести говорника једнака је признавању једног света у коме би такав чин био могућ, а такав свет је, сматра информатор, немогућ и зато се не сме изрицати.

Ту се не ради о табуисаној речи, која се не изговара да се не би призвало зло, него о ћутању као о порицању могућности постојања. А права реалност није оно учињено, већ оно изговорено. Иза наизглед дословно схваћеног хришћанског концепта брака („што Бог споји да човек не раздвоји”) — јер црквени развод јесте могућ — помаља се митска слика света, заснована на вери у творачку моћ речи. Концепт гласи „неизговорено је непостојеће” и уобичајено се у српском језику изражава фразом „оно о чему се не говори, то и не постоји”. Тек именованем нешто стиче статус реалности, али се ту не прави разлика између замишљеног и стварног универзума: „Наиме, природни језици имају то својство да могу изградити универзум на који реферишу; кадри су да за себе створе један УНИВЕРЗУМ ГОВОРА који није стваран него замишљен универзум” (Dikro/Todorov 1987: 141).

Став информатора сличан је ставу о коме говори Лиотар у *Расколу* — име је обележје једне функције означавања. Без обзира на то да ли је реалан или није, референт је представљен у универзуму реченице, дакле — ситуиран је у односу на неки смисао. „Он се појављује и ишчезава са тим универзумом, дакле са том реченицом” (Liota 1991: 40—43). Да би се установио реалитет референта треба побити ћутање: постоји неко ко ће означити референт и неко ко ће разумети реченицу која га означаје: ако се референт може означити — он постоји. Пошиљалац треба да добије сагласност примаоца о смислу референта. Ако до сагласности дође, онда је утврђено постојање реалитета. У нашем примеру информатор заправо ћутањем побија постојање референта. Он одриче смисао израза *развенчала се* ти-

ме што одбија да га употреби у траженом облику, чиме унапред онемогућава сагласност у утврђивању реалитета. У овој замени израза *развенчала се* „прихватљивим” изразом *развела се*, заправо је садржан став да значење није само начин утврђивања него и начин стварања референта. Разлика између замишљеног, могућег и стварног не постоји, стога је неприхватљивом свету забрањена и могућност замишљања, док замишљени, а прихватљив свет има статус више реалности у односу на стварни свет.

Порицање је у *РСАНУ* одређено као „повлачење речи, укидање већ изговорене речи или обећања” („рече па порече”) и у вези је са чином одрицања. *Одрицајћи* има следећа значења: 1. „порицати”, „оспоравати нешто (значај, вредност, постојање)”, „негирати”; 2. „не признавати”, „не прихватати некога, нешто”; 3. „укидати, поништавати нешто”; „стављати ван снаге”, „обеснажити”; 4. „одбијати да се нешто учини”, „прихвати се”. У народном говору постоји још и значење „скидати урок са некога”, али и „покретима главе лево-десно изражавати неслагање, незадовољство, одбијање”. Поред тога, јавља се и у значењу „изговарати, изрицати реч по реч”. У рефлексивном облику (*одрицајћи се*) добија значење „напуштања, одбацивања некога”, „лишавања” или „ускраћивања нечега”. Међутим, чин одрицања углавном је у вези са изрицањем, а не са ћутањем. У српском језику присутнији је концепт „ћутање значи одобравање”, док човек изриче, пориче или одриче, готово увек користећи реч или макар речити гест. Отуда се и израз *ћрећушно* углавном не јавља у вези са одбијањем, већ са прихватањем, усаглашавањем.²

Порицање ћутањем у овом примеру било би, дакле, неизговарање као чин одбијања да се нечему призна не само реалност него и смисао, као потпуно негирање могућности постојања, а не само као одрицање неког ипак постојећег смисла. Чином ћутања нешто се одређује као „ништа”, њиме не само да је порекнуто постојање, већ је порекнута и сама могућност стицања статуса могуће реалности. Чин ћутања је тако чин својеврсног „скривања бића”.

У ћутању је сигурносћ (Иво Андрић)

Концепт ћутања као спасоносног скривања може се наћи у нашим народним пословицама и причама. Оно је повезано са сигурношћу и са мудрошћу:

„Ако језик не излаја, глава не исклима”; „Ако језиком не изланда, главом не исклима”; „Ао, мој гласе, на зло ти ме напасе!”; „Боље

² Међутим, колективно ћутање може бити и злокобно ћутање неодобравања, привидни мир пред експлозију гнева (Константиновић 1995: 38). В. Половина говори о две врсте колективног ћутања — о ћутању као одразу опсесије и конспирације (ћутање покорности) и о ћутању отпора. (Половина 1996: 219).

је поклизнути ногом него језиком”; „Гори је женски језик но турска сабља”; „Бетлићи с језика гину (јер их по кликтању налази ловац)” (Вук 1985).

Лексеме *ћушаћи/ћушјећи* дају поствербал *ћуш* у значењу „осећај”,³ а од *оћушаћи* је добијено *оћуш*, „данас маскулиnum као психологијски термин *саћуш*” (Скок I: 367). Скок сматра да треба испитати и везу са *ћуд* и *ћуда* — „природа”, „воља” одакле иду *ћудљив* и *ћудовиш*, а претпоставља да је истог порекла и придев *дочудан*, *дочудна* („веселе *ћуди*, *расиложења*”, „добре воље”, *који* и у руском има своју *паралелу* у *йричуда* — „хир”, „ћудљивост” (Скок I: 367). Постоји и апстрактум *ћудање* („*илашење*”), *као* и *чудаћи се* („плашити се”), где је субјекту *коњ* (Скок I: 367—368). На Косову је забележен деноминал *оћушковати*, *оћушкујем се* („одлагати”, „одуговлачити”, „предомишљати се”, „устезати се”), а *ћудаћи* („волети”) према *чуднући* („жудети”) забележен је код Вука. У многим језицима користи се иста реч за ћутање и тишину и Бак *be silent* доводи у везу са престанком, слушањем, миром, а посредно и са слабошћу и спавањем (Вук 1965: 1238). У сфери перцепције постоји велики број примера лингвистичке синестезије, где долази до померања из једне сфере осећаја у другу (Вук 1965: 1019), те би првобитно значење *ћушања* тако могло бити одређено као, „скривање пред нечим што је дотакло наша чула”,⁴ као „мировање” које је услов боље перцепције неког чулног утиска, али и као начин постизања сигурности.

Претпоставци да постоји првобитна веза између ћутања и скривања (као опрезног мировања пред неким чулним утиском) иду у прилог и дијалекатски облици *чувида* и *ћувида* у значењу „ларва”, „образина”, „навлака”, „чоројица”, као и облик *чувеша* („сова”, „шоја”, „јејић”, „ухалка”), чије се порекло не мора тражити само у ономатопеји, већ може бити мотивисано одређеним својствима ове птице. Сова⁵ (ћук) је птица мрака и скривања — она се ретко и слабо оглашава, а њено оглашавање по српском народном веровању наговештава смрт. Оглашавање је овде повезано са изласком из тихе си-

³ „Sensus; данас синоним: *чувство* (в.) = *чуш* м (Рањина)” (Скок I: 367).

⁴ Да би се осветлило могуће првобитно значење *ћушања*, могу се повући паралеле са истозначним лексемама у другим језицима. Формална сличност између латинског *tacere* (ћутање) и *tactio* („дирање”, „пипање”) и *tactus* („дотицање”, у пренесеном значењу „деловање на ћутило”), можда указује и на семантичку везу, каква се претпоставља у српском језику. Ту је још и придев *tacitus* („шутећи”, „мучећи”) од кога иде *tacito* („у потаји”), *pass. tacitum* („замучан”, „тајан”, „скровит”), док облик *tacitus* користи Хорације у значењу „замишљен”, „задубљен у што”.

⁵ Симболизам сове показује велики степен универзалности — у готово свим митологијама везан је за тугу, таму, сетну и самотњачку повученост. Сова је Атинин симбол, ноћна птица, која се не излаже светлости. Рене Генон сматра да је та веза са Минервом, као и немогућност да поднесе дневну светлост (чиме улази у сферу скривености и покривања), доводи у везу са рационалном спознајом која стоји наспрот интуитивном сазнању као непосредности примања сунчеве светлости. Сова тако „симболизује мисао која влада тиминама” (J. Shevalier/A. Gheerbrant 1983: 619—620).

гурности таме. На семантичком плану све се ове лексеме могу довести у везу и са *ћуїаїи* и *чуваїи*, на основу заједничке компоненте „скривања”.

Пи воду и ћуїи (Драгослав Михаиловић)

У *Пеїријином вениу* Драгослава Михаиловића пити воду и ћута-ти два су основна услова одржавања живота, односно чувања главе — „пи воду и ћути” овде је императив опстанка:

„Овде једно време живео један Црногорац. Он говорио: човек ти је потребит за то и то. Е па тако. Човек ти је потребит за воду. Не можеш без њу. Ништа ти воду не мож да одмени. То запанти. Ни млеко ни пиво ни ракија. Нема то. Не надај се. Пи воду и ћути, гледај главу да избавиш. А ни то нећеш задуго. То ти је” (Михаиловић 1990: 6).

Ћутање има и значење скривања, скровитог чекања, али и стајања:

„Љубиша ме гурну у ону кујну. ’Ћути тамо’, каже. ’И никако не излази’.

Сакри се ја там” (Михаиловић 1990).

Може се јавити и у значењу „чекати”, „бити (непокретан и миран) на неком месту”:

„Поћутим онде мало да се тако привикнем. Одморим се лечка, па се некако усправим на колена” (Михаиловић 1990).

У говору пријепољског краја чуће се „Обуци, да видим како ти ћути”, у значењу „да видим како ти стоји”. У истом значењу користи се и у говору Великог Поморавља.⁶

Веза стајања, непомичности и скривања са ћутањем очигледна је у употребама глагола у значењу „сакрити се”, „склонити се”. Тако се у причи *Очев ѿрс* каже: „Завукао се у собицу своју па ћути и једнако кука” (Ђурић 1990: 78).

Информацију важну за реконструкцију примарног смисаоног комплекса *ћуїања* пружа и могућа прасловенска основа глагола *ћуїаїи*.⁷ Семантичка веза прасловенске основе *jut-* (јутро) са првобитним концептом ћутања може се успоставити такође посредством значења „скривања”, јер је тама представљала природни заклон, док је јутро, свитање, односно излазак из таме на светлост дана, тражило додатан опрез. На ову везу упућује и лет. *jautrs* („весео”, „живахан”, „бодар”,

⁶ Информације су добијене захваљујући љубазности др Софије Милораловић и Веселина Петровића, сарадника пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког ѿрстога*.

⁷ Према Миклошићевом тумачењу прасловенски корен **tjut* настао је од *ot-jut*, а ово од *o-tjut*. Уколико је депрефиксација настала у прасловенско доба, онда се *ћуїјеїи* доводи у везу са прасловенском основом *jut-* (*јутро*).

„радостан”, „здрав”; „пробудити се”), па би стога **jutr-* значило „чио, свеж после ноћног спавања” (Skok I: 788) У причи *Чудноваша длака* налазе се мотиви који иду у прилог могућој провобитној семантичкој вези *ћушања* и *јутра* — одлазак на извор ујутру, сусрет са девојком сјајном као сунце, у вези су са наредбом *ћутања*, која представља услов преживљавања:

„У њој ћеш наћи једну ријеку, па хајде уза њу док јој доћеш на извор. Онђе ћеш наћи једну ђевојку сјајну као сунце, просутијех коса низ плећа и голу као од мајке рођену, и чувај се да те љута змија не увије, немој ријечи проговорити, јер ако проговориш, затравиће те и претвориће те у рибу или у што друго, пак ће те изјести” (Ђурић 1990: 61).

Сусрет се збива ујутру, а девојка која удева у иглу сунчане зраке може се тумачити као персонификација јутра. Извориште ових мотива може се тражити у исконском страху од одласка на извор, јер је појило место које увек доноси ризик разоткривања и сусрета са непријатељима. Иако је место животодавног пијења, извор је и место страха и мудрог опреза, док је јутро бодро и живахно буђење, али и иступање из сакривалачке таме и излагање опасности. Ако јунак изговори реч, биће претворен у рибу, која је симбол занемелости, и поједен. Искупљење или казна због прекршене „забране” готово увек је нека врста пада у стање самог прекршаја, отуда се и неопрезни излазак из заштитничке таме може искупити једино опрезним *ћутањем*, док прекршај наредбе за собом повлачи одговарајућу казну — вечност *ћутања*. „Пи воду и ћути” јесте био основни императив, а скривање и неоглашавање неопходан услов опстанка.

Ћушање је злато

Анализирајући грчки појам *aletheia* („истина”), Мартин Хајдегер (Хајдегер 1999: 207—226) наводи Хераклитов 16. фрагмент: „Како неко може да се сакрије од оног што никад не залази?”, и првобитно комплексно значење овог појма одређује сликом „скривености као начина присуства”. *Присусјивовање* је у хеленском погледу на свет значило „осветљено самосакривање”, праћено зазором. Примарно значење би тако било „суздржано остати скривен пред приближавањем онога што је присутно”. Скривање, као и присуство, одређено је, пак, према ономе што никада не залази, а *залажење* је заправо значило „улажење у скривање”. Хајдегер долази до закључка да *скривање* и *залажење* овде заправо значе исто — Хераклитова изрека говори о томе да се нико не може сакрити од онога што никада не залази односно од онога што се стално рађа и само себе непрекидно разоткрива у светљењу. Разоткривање и скривање не доживљавају се као два различита догађаја, већ као једна те иста појава, што је са-

свим у складу са митским начином мишљења, које повезује оно што је у нашем појмовном систему супротстављено. У оквиру овог модела може се тражити и семантичка веза прасловенског корена **jut-* (*јутро*) са *ћушаћи*, схваћеног као скривалачко чување, које је истовремено са појављивањем светлости онога што не залази заувек него се стално рађа — „саморазоткривање воли самоскривање” (Хајдегер 1999: 177). Излажење сунца тражи скривеност. Ћутање, скривање, чуђење и јутро (светљење онога пред чим се не може сакрити) тако у митском начину мишљења спадају у исту сферу. Тумачећи Хелдерлина и Хераклита, Хајдегер *говорење* одређује као „нескривеност онога што је присутно”, оно што допушта да *aletheia* (‘нескривено’) лежи пред нама. Ћутање није пуки опозит говорењу које је одређено као излазак и трајање у нескривености, оно представља услов говорења, као што је и скривање услов разоткривања (Хајдегер 1999: 177).

Пословица „Ћутање је злато”, толико обична и саморазумљива да јој се већ не тражи смисао (осим у површном разумевању да се ћутање може златом наградити), открива у светлу митских представа своје архетипско значење.⁸

Злато је, као и сунце, амбивалентан симбол — поред највише вредности, плодности, светлости, спознаје, оно симболизује и тајну извучену из познавања обичног; то је метал које има сунчев пламени карактер, али је скривено испод земље. Изрека „Ћутање је злато” доводи у везу ова два појма управо на основу заједничке значењске компоненте „скривене вредности”.⁹ Ћутање би тако било откривалачко скривање и чување вредности, а злато је, као најдрагоценији метал, такође скривено и налази се испод површине земље. Стога се непосвећенима не саопштава тајно сазнање,¹⁰ једнако као што свештеници не излажу злато, које је и симбол просветљености, погледу световњака. Златна грана је симбол светлости која омогућава да се истражи подземни свет и представља, исто као и ћутање, снагу и мудрост сазнања (Фрезер 1992). Забрањено је показивање злата или изрицање мудрости пред непосвећенима, јер би значило банализацију, те стога и уништавање највише вредности. Ћутање је изједначено са златом, не као највиша вредност по себи већ као начин откривања и

⁸ Злато није само симбол највише материјалне већ и духовне вредности, примарно је соларни симбол, у алхемији се назива још и „сунцем ковина”. Само сунце је амбивалентни симбол, као и већина древних симбола, и означава извориште свега што постоји, чинећи га видљивим, али има и функцију „смртоносног психопомпа и иницијатичког хијерофанта”. Упанишаде кажу: „сунце рађа и прождире своју децу”. Сунце је, као Аполонов симбол, принцип интуитивне и непосредне спознаје.

⁹ У словенској митологији сунце се поистовећује са Дажбогом, „даваоцем добра”. Занимљиво је запажање да се словенски Дажбог „наслојио на грчко-римског бога подземља и даваоца (подземних) блага Плуто, и/или трачког (дако-гетског) Залмоксија” (Словенска митологија 2001:146).

¹⁰ У традицији мистерија тишини је, као помоћном средству иницијације, али и начину заштите обреда од неких и нечистих, додељивано узвишено место (Grin 2001: 32—33).

скривања највише вредности, просветљујућег сазнања. Символика таме и светлости, у митском свету, као и у мистичној спознаји,¹¹ која се ослања на логику мита (Мелетински б. г.: 166—173), вишеструко је преплетена и не показује ту врсту појмовног разграничења и супротстављености, каква постоји у нашем појмовном систему.

*Ако ћућимо, нисмо ништа рекли, али смо много прећућали.
Свака реч значи оно што значи њено ћућање
(Бранко Миљковић)*

У причи *Очев ћрс* налазимо још један концепт ћутања — ћутање може бити и знак љутње, скривања негативних емоција, „прогутаног” беса, повређености:

„Чим се свadio, ма’м је то учино, и отада није више имао са дјецом својом ништа; ни говорио није с њима ништа, а бома ни они са њим” (Ђурић 1990: 69).

Исто налазимо и у примеру из *РСАНУ* уз одредницу *љућаав*: „Не може од љутави да проговори.” Поред концепта ћутања као немупштог изражавања емоција, постоји и ћутање као сакривање и потискивање негативних емоција (у вези са бесом, љутњом, незадовољством), изражено фразеологизмом „ћути и гутај”. Ћутање је повезано и са трпљењем — „ћути и трпи”.

Ћутање тако не обухвата само занемелост насталу услед недостатка речи, него и прикривање испуњености осећањима,¹² али и ћутање као гест, односно вид испољавања осећања, чему је сродно и ћутање услед зачуђености пред нечим непознатим или чудесним. „Занемелост од чуђења” у вези је са дивљењем и оглашавањем чуда, а славан је онај који је *чувен*.¹³

¹¹ У ово спадају и алхемијски текстови. Алхемијском процесу добијања злата претходи процес црњења (*nigredo*), док процесу проналажења скривеног „камена мудрости” претходи процес силаска у унутрашњу таму.

¹² Скок (Skok I: 367—368) претпоставља да је **tjut-* свесловенска основа глагола *ћућјеџи*, што је балтословенски корен настао од сложенице *ot-jutiti, где се основно *jutiti* не поклапа ни са једним словенским језиком, али га има у лит. *jausti* (‘осећати’) као и у лет. *jautrs* („весео”, „живахан”, „бодар”, „радостан”, „здрав”). Развитак значења „sentire” у „tacere” („осећати” према „ћутати”) објашњава се законом резултата (синегдохе): „ко дуго ћути, осећа, трпи, а то никоме не каже, тај ћути”. Док *шућјеџи* у значењу „tacere” постоји само у српском и хрватском, за *ћућјеџи* налазимо паралеле у старословенском *шутити* поред *чутити* („осећати”), *шудь* поред *чудь*, као и у пољском, украјинском и руском (Skok I: 340). Сва ова значења спадају у област осећања.

¹³ Скок оставља могућност да се *ћуд-*/*чуд-* доведе у везу са *чудити се* и да се облици *чудити се*, *ћућјеџи* и *ћуд* могу објаснити индоевропском основом *geu („мотрити”, „пазити”, „ослушкивати”, „осећати”, „слутити”, „приметити”, „опазити”). Довођење у везу именице *чудо* са *чутити* одговарало би примитивном менталитету и *чудо* је могло значити „оно што се прочуло”, „оно о чему се говори”. Као индоевропска основа наводи се *geu-do-s, од основе *geu (‘чути’), у превоју према грчком *χυδος* * („слава”, „часть”) (Skok I: 340).

Скривање је у вези са опрезним сузбијањем осећања страха и стрепње, те није немогуће да је дошло до преноса на план других емоција. Тако су се из истог корена могле развити лексеме које значе осећања уопште, да би се потом проширила и на поље позитивних емоција (осећати жељу, волети, веселити се, шалити се — што има додирних тачака и са стањем пробуђености и упућује на могућу везу са *јуџром*), али и на област негативних емоција (срдити се, љутити се). Исто тако, скривање је и у вези са појмом *чувања* (најпре вероватно као самочувања, скривања пред опасношћу).

Ако прихватимо да постоји етимолошка веза између *чуџи*, *ћуџа-џи*,¹⁴ *чудо*,¹⁵ која се изводи из индоевропске основе **gei* („мотрити”, „пазити”, „осећати”, „слутити”), — имајући у виду дијалекатске примере у којима се из исте основе изводе речи у значењу „мировати”, „стајати”, „скривати се”, али и *чувида* („образина”, „покривало”), а можда и назив *чувеша* (сова), такође у вези са скривањем — онда би се првобитни концепт ћутања могао одредити као: „ћутање је мотри-лачко скривање ради опстанка”. Од скривања у дословном значењу — односно непокретног стајања на једном месту, ослушкивања (веза *чуџи* и *ћуџаџи*), мотрења и пажења, (стања повећане будности), које је, свакако, праћено осећањем страха (забележено *чудаџи* — „плашти се”) и ишчекивања (забележено дијалекатско *оћуџковати*, *оћуџкујем се* у значењу „одлагати”, „одуговлачити”, „предомишљати се”, „устезати се”, што подразумева уздржавање и одлагање акције) — из исте основе могло се развити и значење неизговарања.

Неизречеје у реч џо (Момчило Настасијевић)

Свакако има неџџо неизрециво. Оно се џоказује, оно је Мисџџично
(Лудвиг Витгенштајн)

Паралелно са концептом ћутања као скривања, постоји и филозофско, религиозно и уметничко ћутање,¹⁶ које појам *неизрецивоџ* упућује на област ван граница онога што се речима може изразити.

¹⁴ Скок говори о вези чути (што није свуда повезано искључиво са „опажањем ухом”, већ се наводе и примери „опажања њухом”) са *чуваџи* (Skok I: 344—345)

¹⁵ Бенвенист подовди *чудо* под исти корен **k^hl/e/ou9* — „опажати, предвиђати” и доводи у везу са словенским **čijo*, лат. *saveo* „чувам се”. Лома сматра да српска и руска народна поезија потврђују претпоставку о ’знамењу’ као изворном значењу *чуда*. „Првобитно, чудо је нешто што се перципира — чује или види у јави или у сну, и тумачи као божанско откровење — а не нешто што се дешава” (Лома 2002: 21—35).

¹⁶ У српском језику не постоји оригинални експлицитни религијски или филозофски систем који доноси одређени концепт ћутања, али постоји утицај византијске исихастичке религиозне филозофије на концепт ћутања који је присутан пре свега у књижевним уметничким делима. Стога ће концепту ћутања у исихазму бити посвећена већа пажња у овом делу рада. *Ћутање* у исихазму показује сагласност са другим религијским и филозофским концептима ћутања, те ће се стога обратити пажња и на њих, како би се истакла универзалност концепта ’ћутање је слутња/приближавање неизрецивом/ богу’, који постоји и у српској језичкој слици света.

У РСАНУ речи *неизговор*, *неизговоран*, *неизговорен*, *неизговорив* и *неизговорљив* одређене су као „изостављање чега при изговору”, али значе и „необично велик” (*неизговоран*), „огроман”, „неизрецив”, „онај који се не може изговорити”, односно „немогућ за изговор”. *Неизрециво* је „оно што се не може исказати и описати”, „неисказиво”, „неописиво”. *Неизреције* је повезано са „максимумом испољавања нечега”, као и са пољем чулних и емотивних доживљаја, а не са пуким недостатком речи, те се тако у примерима из РСАНУ доводи у везу са физичким сензацијама („неизрецива жега”, „дивна неизречна воња”), или са разноврсним осећањима („неизрецива чежња”, „неизрециви стид”, „неизрецива срећа”, „неизрецива брига”, „неизрециво болно”, „неизрецива досада”, „дубоко а неизрециво осетио”, „неизречена радост”), а везано је и за сферу „мистичног”.

У свом значењу „максимума испољавања нечега што се не може изразити”, концепт ћутања, односно неизрицања, у вези је са појмовима: *трансцендентално*, *светло*, *тајна*, *савршено*, *несазнајно*, *недокуциво*, *једно*, *ништио*, *неодређено*, те се тако може довести у везу са концептом „највише вредности”. Према Гринчерчу (Greenchurch 1990), који уводи појам *аксиолошког инфинитива*,¹⁷ то је она вредност у односу на коју се све друго мери. Гринчерч полази од Аристотелове изреке да се богови не могу хвалити, него једино славити. Инфинитивна вредност не може бити објекат хвале, јер не постоји вредност виша од ње, она која би била мерило за мерење самог инфинитива. У томе лежи суштина Еудоксовог парадокса — вредност и похвала нису синонимне категорије: највиша вредност може остати без похвале (те тиме и без изрицаја). Она не може бити појмовно дефинисана на адекватан начин, јер то подразумева услов по коме *одредити* значи „изгубити”.¹⁸

¹⁷ Гринчерчов термин *The Axiological Infinitive*, како запажа С. Угричић, тешко је преводив, а примерени превод био би *мерило* када се тиме не би редуковао „спектар импликација” овог неологизма (Угричић 1997: 7). Ваља напоменути да је овде реч о филозофској категорији која са граматичким појмом инфинитива има једно заједничко својство — својство „неодређености”. У раду се, када је реч о Гринчерчовим ставовима, употребљава израз *инфинитивна вредност*, због опозиције *инфинитив* — *дефинитив* (који је одређен као конкретна вредност), док се на другим местима користи уобичајенији термин *инфинитивна вредност*.

¹⁸ Гринчерч стога сматра да инфинитив увек остаје семантички сакривен. Аристотел му даје неухватљиво значење помоћу ритуала слављења, дакле помоћу чина, геста, а не језика — јер је аксиолошки инфинитив, будући да је непроцењив и несазнајан, услед своје неодредивости, истовремено и неизрецив. Инфинитив почива на институцији својеврсног денотичког тауба. Аксиолошко *ништио* (неодређена вредност која одређује све друге вредности) одређено је тако ћутањем, неизрецивошћу, односно чином указивања а не казивања. Појам *неизрециво* — односно концепт ћутања као онога о чему се не може говорити — из сфере аксиолошког преноси се у сферу етичког (врховно добро као неизрециво добро), естетског (идеално лепо као неизрециво лепо), гносеолошког (где се поклапа са појмовима *мистично*, *тајно*, *окултно*, *несазнајно*), и има свој врхунац у Витгенштајновом укидању метафизичких појмова ћутањем — „оно о чему се не може говорити о томе се мора ћутати”.

Не мање, овај концепт неизрециве инфинитне вредности делује и у реторици религиозног. У кабалистичкој традицији Божије име је тајна, као и у хришћанској, те у *Откровењу* читамо речи — „И има на хаљини на стегну своје име написано: цар над царевима и господар над господарима” (*Откровење*: 19, 16). Божије име је записано на скривеном месту, али није изговорено: „даћу му камен бијел, и на камену ново име написано којјега нико не зна осим онога који прими” (*Откровење* 2, 17).

У средњовековним хришћанским текстовима појам *неизрециво* присутан је апофатичкој, негативној византијској богословији и у филозофији и пракси исихазма, која почива на методу сабирања, усредсређивања ума у срцу, и на идеји безмолвија, односно „тиховања”. Исихаја је начин припреме за беседу са Богом: „Мора се најпре тиховати да би се разговетно беседило са Богом и ум постепено вратио са својих лутања” каже Григорије Богослов. Тиховање подразумева мировање насупрот лутању, то је припрема али и начин „разговора” са највишом вредношћу, означеном као *Бог*. Ово мировање не подразумева само мировање ума, већ и одређени положај тела — непомичност и повијање тела и главе да би се дошло до стања усредсређености ума. Тако Григорије Палама описује пророка Илију у тренутку исихастичког боговиђења овим речима: „И овај Илија, савршен у боговиђењу, са главом на коленима, трудољубиво је сабирао ум у себи и Богу.”

И религиозно ћутање, *безмолвије*, у вези је са хотимичним мировањем, непокретношћу тела, стајањем на једном месту, усредсређеношћу, уздржавањем од говора и покрета. У *Лествицама* свети Јован Лествичник поучава: „Онај који је заволео безмолвије затворио је уста” и још: „Безмолвије тела је познавање и уређење нарави и чула”, док св. Василије Велики, у *Посланици пријатељу св. Григорију*, пише о телесном безмолвију као о спутавању језика, гледања, слушања и речи. Стање тиховања у вези је, дакле, са спутавањем чула и повлачењем пред светом и скривањем у самога себе. Исихазам је постојано пребивање у Богу, који је Светлост и Тајна којој се можемо приближити једино непомућеношћу и спокојством. Тако свети Симеон Нови Богослов каже „Безмолвије је непомућено стање ума, спокојство слободне и радосне душе, непоколебиви и непокретни темељ срца, созерцање светла, познање тајинства Божијих, реч мудрости, бездан расуђивања о Богу, усхићење ума.”

У текстовима исихаста ћутање је одређено као спокој, стање мировања које води ка светлости и сазнању (мудрости / тајне), скрушеност пред неизрецивим. Исихазам разоткрива елементе првобитног комплексног смисла *ћутања* — упражњавање *безмолвија* подразумева уздржавање, мировање, непокретно стајање и скривање, али и повећану будност и испуњеност осећањима. Скривање је овде чување од искушења — јер погрешна мисао и погрешна реч отварају врата гре-

ху и значе смрт душе: „Не погани човјека што улази у уста, него што излази из уста” поука је Јеванђеља. Овоме су сагласне и српске народне пословице: „Брзоријека пуна гријеха” и „Боље је свашто јести, но свашто говорити” (Вук 1985). Ћутање је тако и чување (од греха), што је почетак мудрости и сазнања. Безмолвије је истовременост мировања и бдења — стања пробуђености: „Ја спавам а срце моје бди” (Песма: 5,2). Свети Григорије Синајски каже: „онај ко практикује безмолвије, мора за темељ имати врлине молчанија, уздржања, бдења, смиреноумља и дуготрпељивости”.¹⁹

Исихасти доводе у везу ову методу са новозаветним концептом „повлачења у келију”, што је метафора тела које ваља учинити непомичним и неосетљивим: „Умртвите, дакле, своје удове који су на земљи” (Кор: 3,5) — али уз постизање унутрашње будности (мотрење, трезвеност, опажање): „Зато немојмо спавати као и остали, него бдијмо и будимо трезни” (Сол.: 5,6—8).

Ћутање, слично начину на који је одређено у народном поимању, и у филозофији исихазма²⁰ представља слику спољашње пасивности (непокретности) и унутрашње пробуђености и активности (мотрења, будности, бдења). У исихастичким текстовима експлицира се и тема ћутања у вези са темом осећања — метод безмолвија повезан је са покајањем, сузама, плачем и *умиљењем*.

Иза исихастичког концепта *безмолвија* скрива се, заправо, првобитни смисаони комплекс ћутања, које је било начин очувања телесног живота, да би потом дошло до преноса из сфере конкретног у „апстрактно” — односно из домена билошког опстанка у домен „вечног живота”,²¹ али чувајући све компоненте првобитног комплекса. Овај концепт имао је утицаја и на наше средњовековне текстове, а преко њих, свакако, и на поимање ћутања у доцнијој српској књижевности. Концепт ћутања као губитка језика, немогућности да се, услед одвојености и „страности” или „бачености”, врхунски смисао изговори, означи речју, па још једино преостаје да се знаком упути на њега, јесте универзални књижевни мотив.²²

Мотив ћутања често је присутан у српској књижевности, и ту је можда један од најизразитијих примера поезија Момчила Настасијевића, која би се могла назвати поезијом ћутања и редукованог израза. У својим песмама он вишеструко варира мотив ћутања, које може значити заслепљеност лепотом („Лепота јер/ заслепи ме/ нем”), док

¹⁹ Исихастички текстови цитирани према: Влахов 1998: 275—294.

²⁰ О религиозном ћутању као универзалном феномену од древних религиозних традиција Египта, Грчке и Рима, преко суфизма, таоизма и будизма, па до новијих религиозних група, в. Grin. Исихазам, који није поменут у *Филозофији тишине*, показује велике сличности са осталим концептима религиозног ћутања.

²¹ О преносу из конкретног у апстрактно, као и из сфере профаног у свето, може бити речи само условно, јер је у митском мишљењу овоземаљаски живот у директној вези са сфером сакралног.

²² Види: Константиновић 1995.

је писање песме одређено као напор да се неизрециво и скривено доведе до изричаја и нескривености („неизрече у реч то”). У Настасијевићевој поезији вишеструко су испреплетани мотиви ћутања, замуклости, тајне, муке, камена и расточења, али и благости („мук овај расточења/ кротини твојој врело”; „Реч своју нем/ камену завештавам”; „О не/ шапата неспокоју овом/ вапаја не/ И до неба кад,/ и пакла/ тежи тим срцу мук; ками камена мене/ мукла стено”), где замуклост има негативно значење ћутања као болне скамењености.

Мучи као камен

Супротно концепту ћутања као испуњености, мудрости, сазнања или слутње инфинитне вредности, постоји и негативно одређено ћутање — ћутање као стид, као слабост, подмуклост, тврдоглавост, глу пост, ћутање из недостатка храбрости, услед поражености, забране, казне, ћутање праћено „скамењеношћу” услед страха. То је негативно одређено ћутање, ћутање „громом погођеног”, залеђено ћутање, ћутање као занемелост: „Скаменила му се уста, ками му у вилици”; „Шуто (је) шућећи, рогато (биће) говорећи”; „Ћути као мулац”; „Мучи као камен” (Вук 1995). Ћутљивост такође може бити и стид услед неког недостатка: „Покриј се ушима и ћути.”

Поред ових негативних одређења, ћутљивост, у оквиру концепта ћутања услед слабости или недостатка, може да добије и позитивно одређење, ако је у питању женско ћутање, те се тако за стидљиву и повучену жену, која ћутањем потврђује свој подређени положај,²³ похвално каже: „Уста има, језик нема”.

Неизговорене речи стоје попут камена на срцу, а изговарање је повезано са олакшањем. Тако код Вука налазимо следећу пословицу: „Боље се један пут зацљенити него сто пута блијеђети (Боље је један пут прегнути и казати оно што човеку није по вољи, него да га оно мучи).”

У народној причи *У цара Тројана козје уши*, кључни мотив је управо принудно ћутање, ћутање услед забране одавања тајне, коме је супротстављена потреба да се, упркос опасности, истина огласи:

„У то доба овај је момак једнако ишао и Тројана бријао, и за свако бријање добијао по дванаес дуката, и није никоме казивао да цар има козје уши. Али га најпосле стане мучити и грести где не сме никоме да каже, те се почне губити и венути. Мајстор то опази па га стане питати шта му је, а он му на много запиткивања најпосле одговори да има нешто на срцу, али не сме никоме казати, 'а да ми је', вели, 'да коме год кажем, одмах би ми одлакнуло' ” (Ђурић 1990: 68).

Ова врста ћутања, негативно одређена као мука и тескоба, или као скамењеност и страх, подмуклост и слабост или забрана, означе-

²³ О ћутању као изразу потчињености жена в. Половина 1996: 200–205.

на је лексемама *мук* и *мучајџи*, док лексеме *ћуџиња*, *шуџиња* и *ћуџање* чешће имају неутрално или позитивно одређење, мада су потискивањем глагола *мучајџи* и оне, у одговарајућем контексту, негативно маркиране.

Реч *мук* јавља се у значењима „ћутање”, „шутња”, „тајац”, често у појачаном значењу са придевима *џлужи*, *џробни*, *мрџви*, *камени* („потпуна, ничим нарушена тишина”). Прилог *муком* значи „ћутке”, а фраза *муком мучајџи* „не говорити ни речи”. Поред тога јављају се и фразеологизми: *муком се замукнуџи*, *муком умукнуџи*, *муком џоникнуџи* у значењу „прекинути разговор”, „ућутати”, али то је обично насилан и нагао прекид разговора. *Мукао* има и значење „који је без гласа, без шума”, док је *муклина* одређена као „мук”, „тишина”, „безгласност”, „потмула, пригушена, тупа јака”, „потмулост”. *Замуклосџи* и *мучање* често се доводе у везу са каменом: „Откриј се мени, а ја мукац кано мрамор камен” (*РСАНУ*). Од речи *мук* постоји читав низ изведеница и сложеница: *мукац* („без речи”, „ни речи”, „немо”), *муке* („незгодно”, „чудно”), *џромукао* („низак”, „пригушен”), *мукло* („без гласа у себи”), *мукложалан* („који притајено изражава тугу”), *муклосилан* („који је снажан, јак, иако се не исказује”), *муклосџи* („ћутање”, „шутња”, „мука”, „занемелост”), *муклохучан* („који се потмуло разлеже”), *мукно* („не дајући глас од себе”), *мукнуџи* („изгубити се”, „утишати”, „престати одавати гласове, звукове”), *мукнуџи* („огласити се карактеристичним, отегнутим гласом”, „прословити”, „бекнути”), *мукојед* („онај који неће да ради”). *Мукло* се доводи у везу са притајеношћу, скривеношћу, пригушеношћу, али и са болом: „Подмукло тишти”. *Мукорина* је назив за болест пчела, а постоји и *муклица* — „поткожни излив крви”, вероватно у вези са *џодмукло* (*РСАНУ*).

У руском језику такође постоји глагол *молчатъ*, у значењима „не говорити ништа”, „не испуштати звук”, „не нарушавати тишину”, што потиче од староруског *мџлчати*, а ово од словенског *mџlčati.²⁴ Скок *мучајџи* изводи из **mel*¹, а из истог корена су и *млад*, *млајџиџи*, *мџеџи*, *молиџи*, *маџ*, *мучајџи*, *муња*, а можда су сродни и *мул*, *муџ* („ситан талог на дну корита”), *мукљив* („изнутра влажан”, „сиров”, „прозукао”) и *мула* („мала камена плочица којом се деца плочају — гађају једном у другу”).

Пословицом „Шуто је шутеће, а рогато говореће” ћутање се доводи у везу са животињом без рогова, што је, посредно, довођење у везу са слабошћу и немогућношћу пружања отпора, јер је оно што је

²⁴ Фасмер доводи *молчатъ* у везу са *molawen* („топити се”, „гинути”, „капати”), одакле и ир. *malcait* („гњо”), гр. *μалаφοφ*, („мек”), лит. *smulkus* („ситан”), *smilkti* („одумирати”, „закржљавати”, „нестајати”) (Фасмер 1968: 648). У руском су из истог корена, који Скок одређује као **mel*¹, добијени *молот* (маџ, чекић), као и глагол *молотитъ* и именица *молотобец* („ковач”). Могућа је веза са лит. *mulkis* (‘лудак’) и грчким *μάλφη* („скамењеност”, „обамрлост од хладноће”) (Фасмер 1986²: 648).

поломљених рогова „ослабљено”. Забележена је још и лексема *омуљенац* („ован без рогова”, „онај коме су поломљени рогови”, „шут”), што такође може упућивати на метафорички пренос од значења ударца, ломљења (у овом случају рогова) на последицу, а потом на носиоца особине. Пословица „Ћути као мула” такође негативно одређује ћутање, доводећи га у везу са особинама глупости и тврдоглавости. Тврдоглава непокретност животиње која ћути под ударцима могла је бити мотивација назива *мула*.

Првобитно значење прасловенског корена могло би бити одређено као „тресак”, „ударац” (*млаїнуџи*, *муња*)²⁵ и „притисак који резултира уситњавањем, омекшавањем, разарањем, растакањем”. Камен јесте био примитивно, првобитно оруђе тих радњи, те се са радње назив могао пренети на средство, али исто тако и на резултат активности млевења, уситњавања, омекшавања. Истовремено, ударац је праћен физичком сензацијом бола, „мучења”, па отуда можда и *мука* (казна, која се извршавала као „стављање на муке” — ударањем и каменовањем).²⁶ Веза стављања на муке, кажњавања и ћутања, постоји и у фразеологизму „Ћути као заливен”, који је вероватно настао на основу особито сурове казне која се састојала у томе да се човеку уста „залију” растопљеним металом или катраном.²⁷

Метафоричким преносом од дејства ка последици дејства могло се развити из истог корена и значење непокретности и ћутања (као последице страха од ударца или самог ударца). Да би могло бити речи о томе да иконичност глагола *мучаїи* садржи слику неке врсте

²⁵ Лат. *mulco*, *I* („излупати”, „измлатити”, „разбити”, „растући”, „раздерати”, „сврскати”). Придев *Mulciber* је Вулканов атрибут и значи „онај који мекша тврде кови”. Сличног је звучања, а може се довести у семантичку везу и *mulctare*, *mulctal/multo*, *multa* („казнити”, „казна”), али и *multitudo* („мноштво”), које би се могло дефинисати и као оно што настаје „уситњавањем” из једног, услед дејства неке разорне силе. На Брачу се *мулом* назива ситно грожђе које никада не дозре (овде је могућ метафорички пренос од дејства до резултата „уситњавања”, а од резултата до назива на основу својства).

²⁶ Компоненте значења „закржљати”, „размекшати”, „пропасти”, „ослабити” (поново пренос од дејства према последици) могле су се даље пренети на биће које је носилац особина доживљених као резултат неког разорног дејства, те су отуда из истог корена добијене лексема са значењем „будала”, „луд”, „глуп” (постоји и дијалекатски аугментатив *муњера* у значењу „будала”). Ово може имати и своју мотивацију у митолошком погледу на свет, на шта упућује и израз *ударен* значењу „луд”, као и деминали *муњасїа*, *муњешаїи* („будаласта”; „будалити”, „лудовати”) и *муњешало*, *муњешалица* у истом значењу. И данас се у жаргону користи израз *оїаљен* у значењу „луд”, као и *замлаїа*, а Скок наводи и израз из Грижана *млаїа*, *млачїћ* у значењу „скитница”, „блебеташ”.

²⁷ В. Андрей Тарковский, *Андрей Рубљѳв*, 1969, као и: „Сетио сам се филма Тарковског *Андрей Рубљѳв* где су приказивали старинско кажњавање — монаху су сипали у уста течни метал. Све време пре егзекуције монах је страшно проклињао своје целате, али након што су му сипали метал у грљан, није више изговорио ни реч, само се трзао читавим телом. Најстрашније је било управо његово ћутање” (Peljevin 2007: 11). Ова казна забележена је и у закону: „и тех денежных мастеров за такое дело казнити смертию, *залити горло*” (Соборное Уложение 1985: 91), а сећање на њу сачувано је и у изразу „(ћути) устију као заливених”.

разорног ударца праћеног треском, који је претходно наговештен удаљеним, пригушеним звуком (*йоймула ѓрмљавина*) — јер се *муча-иши*, *мукло* не јавља само у вези са одсуством звука, већ и са пригушеним али и претећим звуком — као и о постојању мотивационе везе са ватром и каменом, потврђује и Скоково објашњење за реч *муња* („тријесак”, „гром”, „стријела”) коју срећемо и у словеначком, бугарском, као и у полапском, украјинском и руском, од балтословенског и прасловенског **tьln-*. Дијалекатски облици *муњен*, поименичени придеви *муњеник* и *муњеница*, као и придев *муњаси*, *муњевий* („брз”, „ватрен”), и у Водицама забележена псовка „Муна те умунила” — потврђују ову претпоставку. У Стону је забележена лексема *мељавина* у значењу „грмљавина”, „бука из даљине”.

У германском и исландском *tjollnir* је чекић бога Тора (бога грома), а у литавском је *tulna* значила „чекић Перкуне”: Према литавском се може закључити да је у прасловенском значила чекић бога Перуна, иако нема других потврда за то (овде се треба сетити и Вулкановог атрибута *Mulciber*). Скок из овога закључује да је корен германско-балтословенског митолошког порекла из ие. основе **mel*, истог оног који се налази и у *мљеиши*.

Могућа веза између камена и мучања назире се у називу за облук — *мула*, као и *мол* (у руском и српском језику „камени насип”, „лучки гат”), затим муљ (ситни песак помешан са водом), можда и острво Мљет, које је каменито острво вулканског порекла. Скок објашњава и назив игре *мулаиши се* (*койилаиши се*) метафоричким преносом: „два камена у који се убацују плочице”, међутим, тај метафорички пренос могао се одвијати и у супротном правцу, тако да је од првобитног назива *мулаиши се*, због касније успостављене везе са *мулац*²⁸ дошло до назива *койилаиши се*. На основу тога може се закључити да је *мулаиши* имало значење ударца каменом о камен, али и ударца муње, која се описује као Перунов камен.

У запису Прокопија Кесаријског забележено је да Словени верују у бога грома, коме се жртвује марва и разне жртве. Гвањини је 1578. године у делу *Sarmatiae Europae descriptio* забележио следеће: „На овом месту уздизаше се некада Перунов идол (...) Представљао је човека како у руци држи *ођњени камен*; *сличан је ѓрому*, јер реч перун код Руса и Пољака значи гром.” Леже наводи и народну песму са мотивом бога грома који гађа земљу камењем: „*Vouh Parom za-*

²⁸ *Мулац* значи и „незаконито дете”, „наход”. Скок сматра да је реч о преносу са назива младунчета *муле* на незаконито дете. Међутим, овај назив може имати и другачију мотивацију (јер нема разлога да се младунче муле сматра више „незаконитим” од остале животињске младунчади). Митови сведоче о веровању у натприродно порекло „копилета”, те је назив можда старији и без првобитног пежоративног значења. У овим натприродним зачећима у грчкој митологији предњачи управо Зевс, бог грома, а слично објашњење „незаконито” зачете дече сачувано је и у источној Србији — где су то деца змаја који ноћу похађа жене. Пежоративно значење је могло доћи касније, са успостављањем патријархалног морала.

blacom; / A vidi to nahevany. / Tresk! Zahrmi jej do čela / Hned i z de-
kem zkameriela. (Раждљућен бог Паром иза облака, виде то, и наједан-
пут баци гром и она би одмах скамењена)” (Leže 2003: 62).

Овде је очигледан митолошки мотив²⁹ окамењивања као после-
дице удараца грома, односно Перунове казне. Из те првобитне мито-
лошке слике развио се појам *мучања* као занемелости и скамењено-
сти услед страха и слабости, скрушености, понижености пред силом
која кажњава, уништава и уситњава. Вежа *мучања* и *камена* двоструко
је мотивисана — с једне стране реч је о психолошкој реакцији („не-
покретности”, „скамењености” од страха) коју таква сензација изази-
ва. Поред тога, ударац камена изазива звук сличан грмљавини, али
има и последице сличне ударцу грома — он мрви, уситњава, омек-
шава, меље („раслабљује”). На основу Гвањинијевог сведочанства
(Leže 2003: 60) може се претпоставити да је Перун замишљан као бо-
жанство које огњеним камењем гађа земљу. Од те првобитне слике
метафоричким преносом могао је настати читав низ лексема које на
први поглед припадају различитим па и неспојивим семантичким
пољима, али све садрже компоненту која је у вези са првобитном
сликом „ударити (ватреним) каменом”. Перунова својства пренета су
на св. Илију Громовника и у вези са његовим култом јављају се
слични мотиви: „Верује се да грмљавом рукује св. Илија Громовник.
(...) Опште је вјеровање да гром има зрно којијем убија и које је ко-
лико орах велико, а вјерује се да је као од стакла и да су у њему боје
као у дуги” (Тројановић 1930: 332).

У Србији постоји забележен древни обичај паљења живе ватре.
Један од начина добијања живе ватре јесте и кресање камена о ка-
мен. У ту сврху служи такозвана *стрелица*, што је крипто-кристалич-
ни кремен.³⁰ За белутак, кристалисани камен, народ сматра да је не-
беског порекла и да потиче од грома, а жива ватра назива се и гро-
мовном живом ватром. Постоји обичај да се угљен од дрвета спаље-
ног громом „уврће” воловима у рогове да оздраве ако су изнемогли,
а здравима да се не разболе. Порекло овог обичаја треба тражити у
митолошким и магијским представама. Оно што је настало дејством
божанске силе, још поседује својство те силе, те се тако може кори-
стити у заштитне сврхе. Рогови су симбол снаге, док је шута животи-

²⁹ Овај митолошки мотив (божије) стреле која „раба” претвара у камен јавља се и у песми *Осама на шрџу* М. Настасијевића: „Прострели, о прострели/камен да сам на веки”.

³⁰ Код Руса се такође помиње стрелица под називима *џромови* и *стрелка*. Обичај паљења свете ватре варницама из кремена забележен је и у Старом завету, као и у римској митологији и отуда иде и један од атрибута римског божанства грома Јупитера — *Јујитер Лајис* или *Јујитер Кремен*. Очигледно је да је свети кремен, лапис или стрелица којим страшни бог туче грешнике архетипски мотив. Друго Јупитерово име је *Fereirius*, од *ferēire* („избити варницу”). То је „камен у кога су небесне муње продр-
ле” (Тројановић 1930).

ња, *омуљенац*, слаба („Где ће шут са рогатим”), а оно што је слабо — ћути („Шуто је шутеће, а рогато говореће”).

Анализа метафоричког преноса, мотивисаног митолошким представама, који је резултирао читавим низом лексема из корена *mel,³¹ чија је веза са паганским култовима очигледна, заслужује ипак посебно истраживање, али се овде наведени примери чине довољним за извођење претпоставке да глагол *мучаџи* првобитно има негативно одређење ћутања као слабости и да се мотивација налази у сфери митолошких представа о богу Перуну, који гађа земљу и смртнике ватреним камењем. Последица деловања грома / муње на човека је скамењеност, што је са једне стране утемељено у реакцији страха, а са друге стране сасвим је у складу са главним начелом митског мишљења, на коме се темељи имитативна или хомеопатична магија, да слично производи слично, или „да последица личи на свој узрок” (Фрезер 1992: 58).

*Између ћутања и зла (Константиновић)
Где су очи и језик једно исто (Велимировић)*

Ћутање и прикривање као модел живота на балканским просторима један је од доминантних мотива у делима читавог низа писаца, па се може посматрати и као један од кључних мотива српске књижевности. То свакако има свог корена у архетипском, универзалном концепту ћутања, али глорификација ћутања може имати и своје начеље у нихилизму ћутања, који на место ћутања као услова за размишљање, зрење, сазнајно разоткривање и хераклитовско осветљавање о коме говори Хајдегер, поставља ћутање као ћутање „племена у ноћи”, какво је Радомир Константиновић (Konstantinović 1991) препознао у једном делу српске књижевности. Анализирајући Настасијевићеву поезију, он у његовом песничком изразу открива „муку безизраза” и отуђеност сваког израза и изрицања, карактеристичну за свет „тамног вилајета”, који непрекидно измиче јутру. Ћутање постаје саставни део филозофије паланке, где се шкртост на речима позитивно вреднује, и разоткрива као идеал „чистог сиромаштва”. Немогућност успостављања разлике између света и речи, јер је у паланачком светоназору свет нормативан, па тиме и номиналан, резултира ћутањем или кретањем у оквиру традицијом освештаног, већ изгово-

³¹ Скок сматра да је *молиџи се* (из истог корена) — првобитно имало значење жртве, приношења жртве, и сврстава га у терминологију словенског паганизма. Молитва је повезана са слабошћу, па отуда и пословица: „Сила бога не моли”. Руско *молить, маливать* („клати у одређено време”) оправдава тумачење да је значење молитве било „жртва”, а да је првобитно повезана са страхом и скамењеношћу пред временском непогодом, грмљавином и ударцем муње, одакле се метафоричким преносом могао развити читав низ значења забележеним у *мучаџи, млеџи, мул* („камен”, „облутак”), *маљ*.

реног смисла, док поигравање речима значи прекршај задатог и прећећи излазак из тог нормираног света.³² У овом концепту ћутања који заузима важно место у српској језичкој слици света садржан је отпор према говору, праћен осећајем стида или страха услед искорачења из задатих граница. Страх од говора је и страх од творачког и личног испољавања, страх од преображаја, расветљавања и промене — то је окамењеност у унапред задатој форми мишљења и живљења.

Ћутање се у оквиру овог концепта доводи у везу са достојанственошћу („поносито ћути”), самосавлађивањем и стоицизмом („подносити ћутке”), али то достојанство и понос може постати скровиште тоталитаризма. Ћутање постаје ознака моћи и ауторитета, и у овоме вероватно лежи одговор на питање зашто вође традиционално ћуте.³³ Ћутање и прослављање ћутања као и критика ослобађајућег, растеређујућег, разиграног и тиме за тоталитарни свет опасног и „издајничког” језика, један је од симптома ауторитарне свести. Овај дух паланачког тоталитраизма, као што ће Константиновић добро приметити, свој отпор према језику и критику језика често преобликује у критику промена у језику, те је стога склон заговарању језичких реформи које су увек усмерене ка неком „пра”, односно ка прошлом облику изражавања, који се означава као изворни и примарни. Константиновић у враћању на некакве „почетке”, где се свака промена доживљава као „кварење” језика препознаје идеју да језик сме да буде израз једном заувек датог „духа”, који је најбоље изражен у српском средњовековљу.

Овај вид језичког пуризма, као и тежња ка архаизацији језика,³⁴ може заиста бити симптом мржње према живом и променљивом језику, а усмерен је ка непокретности која се успоставља као форма апсолутног. Идеологија повратка архаичном заправо је „зло ћутање”, или ућуткивање живе речи у име мртве, „свете речи предака”, која је израз унапред датог и вечно понављаног смисла. Иза тога се заправо крије отпор према језику и концепт ћутања као вечности увек истог трајања, опасно лице паланачког нихилизма и порицања историје и промене. Тако се и традиционално позитивно вредновано „златно ћутање” може јавити у сасвим другачијем виду. Сопствена мисао заиста је у тоталитарном свету „сувише гласна”, а ћутање може бити стид и страх од субјективности и затомљавање личног.

³² Овакав однос добро илуструје пример са почетка овог рада, где ћутање значи негирање света који излази из оквира задатог. Забрана изговарања је забрана изласка изван граница једнозначно схваћеног и прихваћеног „реалног” и непристајање на могућност другачијег. Изговарање би ту значило отпадништво од прописаног света.

³³ Отуда је и Чаушеску имао надимак „друг тишина” (в. Половина 1996: 207).

³⁴ Ту је карактеристичан покушај да се свакодневни говор архаизује, имајући као свој узор говор црквених проповеди и средњовековља, а уметност која се базира на „народском” и архаичном изразу постаје посебно цењена. Ова тенденција је универзална. И Томас Ман у роману *Др Фаустус*, говорећи о једном од ликова, теологу Кумпфу, „жестоком националисти лутеранског кова”, истиче управо његов народски и архаичан (средњовековни) стил говора.

Експлицитна веза између ћутања и злата успостављена је и у *Речима о свечовеку* Николаја Велимировића, у поглављу „Где су очи и језик једно исто”. Мрачни Вран Гавран на позив копача злата силази у рудокоп, где осећа „величанство подземне тишине”:

„И обре се Вран сам, само-сам, у тами, која му се чињаше густа до опипљивости, и у ћутању, у коме му се његове сопствене мисли чињаху сувише гласне” (Велимировић 2000: 112). Лични израз овде је замењен општим местом о злоупотреби злата, а након оглашавања злата, све се „дивно претвори у првобитно ћутање и мрак”. У Велимировићевој визији злато, које је иначе универзални симбол истине, сунца, светљења и сазнања, проговара речима осуде човека (живог и променљивог), чија је делатност представљена као увреда ствари и елемената (мртвог и сталног), који вапију за ослобођењем од човекове тираније. Овај сусрет ћутања и злата завршава се поклоњењем хладном камену: „И клече на студен камен, и помилова га, и пољуби.” Поклоњење камену симболички је чин оданости непокретности и мртвој твари. Злато и ћутање овде не доносе просветљење него студен и мрак: „Без гласа и покрета стајаше Вран непомично, са отвореним очима и стегнутим устима” (Велимировић 2000: 115).

Очи које зуре у таму, стегнута уста и намргођено ћутање као неприкосновени знак мудрости и ауторитета, слика је и превише добро позната из једног другог, сатиричног контекста, контекста Домановићевог *Вође*. Упркос свом хумористичком огољавању ауторитета „чије су очи и језик једно те исто” и код Домановића значе истовременост слепила и ћутања³⁵ — концепт ћутања као мудрости и моћи и даље је једнако делотворан. Иза „тајанствене” правне формулације „ћутање администрације”, као и синтагме „власт ћути”, која је незаобилазни део новинских написа и наслова,³⁶ очигледно је да ћутање и у доба прокламоване „транспарентности” остаје један од кључних механизма власти и „мистичних темеља ауторитета”.

Међутим, између одбијања да се одговори на постављена питања и прећуткивања и „ћутања истине” и свакодневног неодговорног распричавања у коме се „све зна”, говора одређеног као наклапање и хајдегеровска утонулост у Се-личност — „прича се” (Heidegger 1985), ипак нема суштинске разлике — ћутању као скривању истине саприпадно је оглашавање лажи, скривање у бесмисаоном, привидно разоткривајућем, неодговорном брбљању (као наличју прокламоване слободе говора), насупрот хераклитовском расветљавајућем скривању. Ово је само још једна потврда могућности злоупотребе мита, овог пута митске представе о „златном ћутању”.

³⁵ Уп. народну пословицу „Будала кад ћути мисле га да је мудар” (Вук 1985).

³⁶ Једноставним претраживањем *Googla*, што подразумева уношење синтагми као што су „влада ћути”, „власт ћути”, „премијер ћути”, „тужилаштво ћути”, „надлежни органи ћуће”... добија се велики број исписа, углавном новинских коментара и наслова, који се најчешће односе на политичке, привредне и правосудне „афере”. О исказивању ћутања у журналистичком дискурсу в. и Половина 1996: 207—219.

Митски, амбивалентни концепт ћутања, крећући се на овој скали од слабог до јаког, од ћутања смртника до ћутања богова, дотиче тако једну опасну област која је добро дефинисана завршним речима Константиновићеве *Филозофије ѧланке* — речима „између ћутања и зла” — сасвим симболично забележеним у последњој фусноти.

Немоме бођу муклођа сѣра (Лаза Костић)

У *Асоцијативном речнику српскођ језика уз ѧлацим се* као једна од асоцијација наводи се и *неизрецивосѣ*, затим се јављају и *одбијање*, и *склупчаѣи се*. За глагол *ћуѣаѣи* добијене су и позитивне и негативне асоцијације. Изразито позитивне асоцијације су бројније, те се тако највише јавља *злаѣо* (35), затим *мислиѣи* (27). По бројности потом долазе оне које спадају у сферу мистике, тајне и мудрости: *ѣајна* (26), *мир* (13), *мудросѣ* (12), *ѣамеѣ* (7), *развиѣѣаѣи* (6), *мудроваѣи* (5), *слупчаѣи* (5) *мудро* и *сѣас* (4), *ѣамеѣан*, *ѣамеѣно* (3), *знаѣи*, *исѣина*, *леѣо*, *миран*, *мироваѣи*, *мисао*, *мудар*, *одобравање* (2), *разумевање* (2), *биѣи мудар*, *биѣи ѣамеѣан*, *биѣи учѣив*, *блађодариѣи*, *маѣѣаѣи*, *медиѣираѣи*, *мирно*, *мисѣичносѣ*, *надмоћ*, *рај*, *развиѣѣање*, *сан*, *сиђурносѣ*, *смирен*, *сѣрѣљивосѣ*, *свеѣиња*, *ѣајно*, *уживаѣи*, *вечно*, *вредносѣ*, *врлина*, *змиѣѣен*, *змиѣѣеносѣ*, *завеѣ*, *злаѣно*, *знање*, *знаѣи*, *издржљивосѣ*, *не издаѣи*, *оѣуѣѣање*, *ѣоверљивосѣ*, *ѣоѣврдиѣи*. Позитиван однос према ћутању потврђују и асоцијација *ћуѣи* која се јавља код одреднице *мудар*, а као асоцијација на *мудра* јавља се такође *ћуѣљива*, *ћуѣи*, *ѣиха*, *ѣиѣина*.

Изразито негативне асоцијације које иду уз *ћуѣаѣи* су: *досада* (8), *сѣрах*, *ѣрѣѣи* (7), *не знаѣи* (6), *ђлуѣосѣ*, *криѣи*, *нем* (4). Ћутање се доводи у везу са негативним емоцијама и стањима, па се тако јављају асоцијације: *ѣуђа* (4), *љуѣња*, *муѣав*, *нерасѣоложење*, *незнање*, *самоћа*, *скривѣи* (3), *ѣлакаѣи*, *смор*, *сѣид*, *ѣужно* (2), *бес*, *досађиваѣи се*, *дуриѣи*, *чамоѣиња* (2), *болеѣи*, *бриђа*, *иђнорисање*, *избеђаваѣи*, *бежаѣи*, *умор*, *усамљеносѣ*, *бојаѣи се*, *биѣи заѣосѣављен*, *ђажен биѣи*, *криѣи се*, *кривица*, *мучиѣи се*, *мука*, као и са разноврсним негативним особинама, слабостима и инхибицијама: *ђад*, *лаж*, *казна*, *можда*, *муцаѣи*, *мук*, *забрана*, *заливен*, *без везе*, *безобразлук*, *биѣи џлуѣ*, *биѣи нем*, *будала*, *ђлуѣ*, *ђроб*, *ђробље*, *ђрозно*, *ђуѣаѣи*, *ђлуѣо је*, *каѣанац*, *лађаѣи*, *лоѣа особина*, *мањак речи у речнику*, *мораѣи*, *муѣа*, *муѣавко*, *не биѣи искрен*, *не имаѣи језика*, *луѣѣаѣи*, *не мођу*, *не мођу ја ѣо*, *не знам*, *не знаѣи ниѣѣа*, *некомуникација*, *немо*, *неѣриродан*, *несиђурносѣ*, *незадовољсѣво*, *незаинѣересованосѣ*, *није добро*, *није људски*, *ођраничење*, *омуѣавиѣи*, *оѣасносѣ*, *ѣаѣиѣи*, *ѣлач*, *ѣокриѣи се*, *ѣоѣискиваѣи*, *ѣоѣиѣѣеносѣ*, *ѣовлачиѣи се*, *ѣовући се*, *ѣреѣераѣи*, *ѣревера*, *ѣрикриваѣи*, *ѣуѣѣаѣи*, *скривање*, *слеј*, *смараѣи се*, *смоѣаносѣ*, *смрдеѣи*, *срамоѣа*, *сѣидеѣи се*, *ѣајац*, *ѣескоба*, *ѣешко*, *ѣрѣиѣи*, *умреѣи*, *уздржа-*

вање, *везаност*, закон, *занемет*, *живет* *погнуйо* (Пипер / Драгићевић / Стефановић 2005: 487—488).

О важности ћутања у српској језичкој слици света говори и чињеница да наш језик, за разлику од многих језика који поседују само једну реч за ћутање и тишину, разликује не само *ћушање* (одсуство говора) од *тишине* (одсуства звука), него и *ћушање* од *мучања*.

Глагол *ћушајти* доноси концепт неизговарања услед пуноће и углавном је позитивно маркиран, а првобитни смисао могао би се одредити сликом „мудрог скривања/мотрења као услова опстанка и појављивања (бодрога присуствовања)”, док је првобитни комплексни појам глагола *мучајти* одређен као неизговарање услед слабости и недостатка. Иконичност глагола *мучајти* може се довести у везу са митском паганском представом „бити скамењен услед удараца грома/муње (Перуновог камења)”. Због ређе употребе глагола *мучајти*, глагол *ћушајти* преузео је и негативна значења.

Ћутање је у српској језичкој слици света претежно позитивно вредновано као сигурност, мудрост, стрпљивост, стабилност, слутња истине, мистично сазнање и доводи се у везу са облашћу инфинитне вредности (што потврђују и резултати асоцијативне методе), док је *мучање* или *мучаљиво ћушање* одређено као ћутање услед страха, слабости, притворства, немоћи и у вези је са муком и скамењеношћу. *Ћушање* и *мучање* само су делимични синоними, утолико што оба значе неизговарање, али док је ћутање пре свега неизговарање услед испуњености осећајима, осећањима или сазнањем, које се доводи у везу са неизрецивим, неизмерним, оним што је немогуће изговорити, и доноси концепт тишине као сигурности, мира, спокоја или савршенства, мудрости и непојамне вредности, као и задивљености пред њима, дотле је *мучајти* у вези са муком и немоћи, скамењеношћу, тескобом и подмуклошћу. Међутим, оба су одређена примарном емоцијом страха — док је *ћушање* неоглашавање услед страха који налаже мудри опрез, што резултира чекањем, скривањем, мотрењем и хотимичном непокретношћу, дотле је *мучајти* одређено страхом који резултира немогућношћу реаговања, скрушеношћу пред ударцем, скамењеношћу. Претежно позитивно одређење ћутања свакако има везе са утицајем хришћанског концепта ћутања, али не мање и са ропском и кетманском традицијом, која је потврдила ћутање (пред силом) као најсигурнији начин преживљавања слабијег. Уосталом, један од кључних традиционалних (васпитних) императива српског језика гласи: „Држи језик за зубима!” („То се не говори”; „О томе се не сме причати”). Свакако, позитивна маркираност може се довести у везу са иконичношћу *ћушања*, које упућује на могућу везу скривања, чуђења (дивљења) и светлости (јутра).

Иако показује већу диференцираност (*тишина* — „одсуство звука као ћутање природе”; *ћушање* — „одсуство људског оглашавања као хотимично скривање речи” и *мучање* — „престанак људског огла-

шавања као занемелост”), што сведочи о значајном месту ћутања, концепт ћутања у српској језичкој слици света показује универзалне одлике, а народна слика света у великој је мери сагласна са религијским, уметничким и научним (мисли се пре свега на филозофске текстове) концептима.

О универзалном и првобитном смислу ћутања и вези ћутања са светлошћу и сазнањем говорио је још Сократ (Платон 1957: 199—202): сунце је за постојеће предмете оно што је добро за идеје — таква је и ватра на улазу у пећину за предмете чије се сенке пројектују на њеним зидовима. Управо стога што нам нису доступне саме ствари него само њихове слике, постоје речи: „Говор је знак да не познајемо биће бивствујућег. Када га познајемо онда смо ми то бивствујуће, а то је ћутање” (Liotar 1991: 30). Ако богови јесу — они су неми, а ћутање богова јесте ћутање врхунског ауторитета. И словенски обреди сведоче о ћутању као о ритуалном понашању којим се или испољава припадност или приближавање (успостављање контакта) неког бића оностраним свету,³⁷ или представља начин скривања од оностраних сила: „Уздржавајући се од говора човек себе штити од утицаја оностраних сила (...) или им просто остаје неприметан” (Словенска митологија 2001: 549).

Људско ћутање у српској језичкој слици света стога може бити опрезно, подмукло, скрушено (скамењено) ћутање „слабог” пред (неизрецивом) силом, али и ћутање испуњено смислом — ћутање „јаког” — као (лажно или истинито) приближавање једнако немом божанству, што потврђује и иконичност двеју кључних лексема *ћуша-ши* и *мучаши*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Aristotel 2000: Aristotel, *Izabrana dela VII, Nikomahova etika*, Beograd, 2000.
 Buck 1965: Carl Darling Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, The University of Chicago Press, 1965.
 Wittgenstein 1960: Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Sarajevo, 1960.
 Виготски 1977: Лав Виготски, *Мишљење и џовор*, Београд, 1977.
 Влахос 1998: Митрополит Јеротеј Влахос, *Православна психотерапија (Светлошћачка наука)*, Београд, 1998.
 Gennete 1985: Gerard Genette, *Mimologije, Put u Kratiliju*, Zagreb, 1985.
 Greenchurch 1990: Stewart W. Greenchurch, *The Axiological Infinitive*, Boston, 1990.
 Grin 2001: Elis Borčard Grin, *Filozofija tišine*, Beograd, 2001.
 Dikro—Todorov 1987: Osvald Dikro i Cvetan Todorov, *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku 2*, Beograd 1987.
 Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколозија српског језика*, Београд, 2007.
 Konstantinović 1991: Radomir Konstantinović, *Filozofija palanke*, Beograd, 1991.

³⁷ „Та особеност је најочигледнија у понашању маскираних људи, који се привремено повезују с оностраним силама и стога се морају понашати као оне” (Словенска митологија 2001: 545). У овом ћутању „маске” поново уочавамо трагове имитативне магије — „богови” су скривени и ћуте — да би им се приближио и човек се скрива (навлачи маску) и ћути.

- Константиновић 1995: Радивој Константиновић, *Испраживање тишине и дружи ољеди*, Београд, 1995.
- Leže 2003: Luj Leže, *Slovenska mitologija*, Nova Pazova, 2003.
- Liotar 1991: Žan-Fransoa Liotar, *Raskol*, Sremski Karlovci—Novi Sad, 1991.
- Лома 2002: Александар Лома, *Пракосово: Словенски и индоевропски корени српске еџике*, Београд, 2002.
- Meletinski b. g.: Е. М. Meletinski, *Poetika mita*, Beograd.
- Пипер—Драгићевић—Стефановић 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд, 2005.
- Платон 1957: Платон, Држава, Београд, 1957.
- Половина 1996: Весна Половина, „Бутање као средство комуникације и сазнања у дискурсу”, *Прилози за когнитивну лингвистику*, Београд, 1996.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Београд, 1959—.
- Sapir 1992: Edvard Sapir, *Jezik*, Novi Sad, 1992.
- Shevalier, Gheerbrant 1983: J. Shevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb, 1983.
- Skok: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU I—IV*, Zagreb, 1971—1974.
- Словенска митологија 2001: *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд, 2001.
- Трифунковић 1982: Лазар Трифунковић, *Сликарски њрваци ХХ века*, Приштина, 1982.
- Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш, 1995.
- Тројановић 1930: Сима Тројановић, *Вајра у обичајима и живошу српског народа*, (Српски етнографски зборник, 45, 48, Обич. 19—20, СКА), Београд, 1930.
- Угрчић 1997: Сретен Угрчић, *Инфинитив — студија о измишљеном савременом филозофу*, Београд, 1997.
- Фасмер 1986²: М. Фасмер, *Етимологический словарь русского языка II*, Москва, 1986².
- Фрезер 1992: Џемс Фрезер, *Златна грана*, Београд, 1992.
- Хајдегер 1999: Мартин Хајдегер, *Предавања и расправе*, Београд, 1999.
- Heidegger 1985: Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, Zagreb, 1985.
- Шпет 2006: Г. Г. Шпет, *Внутренняя форма слова (этюды и вариации на темы Гумбольта)*, Москва, 2006.

ИЗВОРИ

- Андрић 1964: Иво Андрић, „Мост на Жепи”, *Жеђ*, Београд, 1964.
- Вук 1985: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне њсловице*, Београд, 1985.
- Велимировић 2000: Николај Велимировић, *Речи о свечовеку*, Београд, 2000.
- Ђурић 1990, Војислав Ђурић, *Анџологија народних њривоџедака*, Београд, 1990.
- Костић 1972: Лаза Костић, *Одабрана дела*, Нови Сад — Београд, 1972.
- Миљковић 1988: Бранко Миљковић, *Смрт Орфеја*, Ниш, 1988.
- Михаиловић 1990: Драгослав Михаиловић, *Петријин венац*, Београд 1990.
- Настасијевић 1991: Момчило Настасијевић, *Сабрана дела Момчила Настасијевића I, Поезија*, Београд, 1991.
- Соборное Уложење 1985: *Соборное Уложење 1649 года*, Россијское Законодательство Х—ХХ веков, Акты земских соборов Том 3, Москва, 1985.
- Peljevin 2007: Viktor Peljevin, *Empire „V”*, Beograd, 2007.
- Heraklit 1985: Heraklit, *Fragmenti*, Beograd, 1985.

Ивана Башич

НЕВЫСКАЗАННОЕ, НЕВЫСКАЗЫВАЕМОЕ, ОНЕМЕЛОЕ — КОНЦЕПТ
МОЛЧАНИЯ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе на примерах из диалектов и литературного языка рассматривается концепт молчания в сербском языке, параллельно с иконичностью двух основных лексем — *ћућайти* и *мучајти*. Концепт *невысказываемого* главным образом связан с областью религиозной, эстетической или гносеологической инфинитной ценности („нельзя описать словами”), а также с отношениями реалии и наименования — не именуется то, для чего не существует референт в „действительности”. Концепт *невысказанного* охватывает главным образом поле прикрытия эмотивного восприятия, невербализации табуированных слов или того, что не хочется признавать реальным. Концепт *онемелости* отрицательно определен как окаменелость, слабость и коварство. Примеры из диалектов, иллюстрирующие сербскую языковую картину мира, в значительной проявляют совпадение с концептом молчания в разнообразных религиозных, научных и художественных текстах. Концепт „молчание как золото”, имеющий положительную коннотацию, обладает способностью к противоположному семантическому преобразованию, граничащему с отрицанием молчания.

Жарко Бошњаковић
Светлана Вареника

ПРОЗОДИЈСКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА СЕЛА РУДНЕ (РУМУНИЈА)

У раду је приказан инвентар и дистрибуција прозодема у говору села Рудне у Румунији, југозападно од Темишвара. Акцентуација је новоштокавска, разликују се четири акцента са непотпуно извршеним преношењем. Снажан утицај румунског језика огледа се на плану прозодије као губљење дистинкције у квалитету кратког акцента: *˘* уместо *˘* (*девдјчица, рддиџељи*). Спорадично се јавља и кановачко дужење: *џна, џџаџа*. Послеакценатски квантитет је скоро доследно скраћен.

Кључне речи: дијалектологија, шумадијско-војвођански дијалекат, тамишка зона, српски говор у Румунији.

Увод

1.1. Село Рудна лежи на десној обали Тамиша, на 38. км од Темишвара. Припада општини Ђулвез (Giulvăz) у Тимишкој жупанији. Рудна је 1999. године имала 656 становника, од чега Срба 239 (36,43%). Засад најстарији запис о постојању Рудне налазимо у рачунима сакупљача папске десетине по Угарском краљевству из 1332. године. Следећи писани помен о селу среће се у Пећком катастигу, и из њега се сазнаје да је Рудна 1660. године била варош са неколико квартава (Перинац 1985: 256—259).

1.2. Већина Срба у румунском делу Баната говори шумадијско-војвођанским дијалектом, који је подељен у три локална типа. Први, *северни*, обухвата села северно од Тамиша и Поморишје. Други, *централни*, простире се између Тамиша и Банатских планина. Трећи, *јужни*, обухвата поједина села у дунавској долини (Живковић 1976: 274—275). Миле Томић (1984: 251—257) говоре Рудне, Гаја, Дезана, Денте, Ђира, Овсенице, Парце, Сенђурађа, Соке, Толвадије, Чакова назива *мешовитим*, будући да се у њима срећу староштокавске и новоштокавске особине. Румунски лингвисти Живковић, Берих и Веску (1961: 79) констатују да „што се више спуштамо на југ (нарочито у селима Сока, Дента у централном типу...), наилазимо на

све више случајева старих акцената”. На основу појединачних примера, које је Павле Ивић забележио од Српкиња рођених у овом делу румунског Баната, а удатих у селима на србијанској страни, уочено је присуство дугосилазног акцента ван иницијалне позиције, те су стога говори Рудне, Дињаша, Семартона, Иванде, Гада и Чавоша, на скици (карти) број 7, сврстани у тамишку зону (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 60—63).

1.3. Циљ овог рада јесте да утврди инвентар и дистрибуцију прозодема у говору Рудне. Другим речима, желели бисмо да утврдимо однос староштокавских и новоштокавских прозодијских карактеристика, али и степен нарушавања акценатског система, будући да је говор Рудне вековима изложен утицају румунског језика.

1.4. Корпус за ову анализу чини транскрипт 150 минута снимљених животних прича три информаторке рођене у Рудни. Прва, Радинка — Дида Бакић рођена је 1925, завршила је осам разреда основне школе и живи у Рудни. Друга, Кумрија Јанкулов рођена је 1939, завршила је седам разреда основне школе, а удала се у Толвадију. Обе информаторке су снимљене у новембру 2007. Трећа информаторка је снимљена десетак година раније, али су се подаци о њој загубили.

Судбина “ иза неакцентиоване крајкоће

Тип женѝ

2.1.1. Померањем “ са отворене ултимае на краткоћу, добијен је краткоузлазни акценат: *ва̀лда, врѐтѝено, во̀да, во̀ди* (2. л. јд. императива), *ла̀вно, дѐца, дивѝа, до̀бра, до̀бро, до̀цли, ду̀ха, жѐна, жѐне* (Нмн), *ѝди, ѝшла, ѝцле, ѝцли, јѐдну, јѐно, ко̀ње, лејѝа, ма̀шина, ма̀шине* (Нмн), *ма̀шину, мѐне, мѐтѝла, мѐтѝли, мо̀да, мо̀ла, мо̀ја, мо̀ји, мрѝве* (Амн), *но̀ја, њѝа, обѝцли, одвѐла, о̀на, о̀не, о̀ни, о̀ца, ѝ̀кло, ѝ̀омѝзи, ѝ̀дсла, са̀мо, свѐкра, сво̀је, секуриѝаѝе, сѐло, сирѝма, сирѝа, сирѝи, скѝро, скра̀јка, слѝжба, слѝжбу, ѝ̀цка*.

2.1.2. Под утицајем румунског језика, који не познаје тонске опозиције, дошло је до промене краткоузлазног у краткосилазни акценат. Број примера са метатаксом (50) благо заостаје за онима са метатонијом (55): *во̀да, ѝ̀рѝба, дѐца, до̀шла, до̀цло, жѐна, жѐне* (Нмн), *ѝ̀ре* (Нмн), *ѝ̀ру* (Ајд), *ѝ̀цли, ѝ̀цло, киселѝне* (Нмн), *којекѝве, ко̀ња, ко̀ње, лејѝа, ма̀шину, мѐтѝи, мѐтѝла, мо̀мци, мѝѝва, но̀си* (2. л. јд. императива), *њѝа, њѝму, о̀на, о̀ни, о̀йлеѝене* (Нмн), *ѝ̀чѐно, ѝ̀ро̀шла, свѐкра, сво̀је, сѐла* (Гјд), *сѐло, сѐлу, сѐстира, сѐстиру, слѝжба, слѝжби, срамѝа, ѝ̀во̀ја, ѝ̀дри, у̀неси, у̀рѐкли, у̀рѐчена, ѝ̀цли, финѝа, црвѐно, чѐло*.

2.1.3. Једна од староштокавских акценатских особина јесте и јавањање кановачког акцента (*ба̀да̀ва, дѐца, до̀бра, до̀цли, ѝшла, ѝцле,*

маци́ну, ме́не, мо́ла, она, о́ћу, у́чили). Наиме, овај дуги узлазни акценат среће се у кановачкој позицији, али и ван ње (*бо́жсићни, ва́лцере, њо́ворим, њо́воришци, ка́руца, ка́руце, ме́ћали, на́дими, наме́шћено, о́дмекну; ња́ко; де́ци*), што нас наводи на закључак да је реч о специјалном дужењу насталом у процесу нарушавања прозодијског система. У *Дијалектолошкој карти Војводине* Милош Московљевић (1938: 23) помиње кановачки али и примере типа *во́де < вòдѣ < водѣ, њдѣ < њдѣ < и́дѣ; њо́вори < њовори < њòври, жéнидба < жèнидба < женѝдба*. У првој групи примера појава дугоузлазног акцента протумачена је компензационим дужењем након губљења послеакценатске дужине, а за другу групу примера само се констатује да се дужење може срести и у тросложним речима. Дакле, можемо констатовати да је ова појава веома архаична и да је била шире заступљена у Војводини, а да се данас чува на њеној периферији, у инојезичној средини. Ова појава је уочена и приликом наших теренских испитивања српских говора у Румунији (2007). Она је нарочито била изразита у говору једне старице из Кетфеља, села на северу румунског Баната. Иста појава је примећена и у српским говорима у Мађарској: у Дески (Ракић 1998: 23–24) и Батањи (Ракић 1997: 90). Након свестранијих испитивања српских говора у Румунији, бићемо у прилици да утврдимо порекло и разлоге овог дужења. Путоказ нам може бити у чињеници да је изостала промена /ʋ/ > /˘/, тако обична у српским говорима изложеним утицају румунског језика, а регистрована узлана интонација на месту /˘/: *за́йришу, лу́там, њасу́љ, си́на*.

Тип њо́иѝдк

2.2.1. Померањем краткосилазног акцента с последњег затвореног слога на претходну краткоћу, добијени су слични резултати као и у типу 1. И овде су примери са метатонијом (24) у благој превласти у односу на оне с метатаксом (22): *Бо́жсић, њо́сиѝдин, да́нас, њси́ишѝ, једàред, јѝзик, јòриан, комуни́зам, ми́лер, мòмак, нòћас, о́дмор, о́лај, оѝлѝѝен, о́ѝац, о́ѝом, њрѝац, свѝкров, Ускрс, ци́линдѝер, ча́рѝав, чòвек*.

2.2.2. Процес балканизације, тј. потирање тонских опозиција под утицајем румунског језичког окружења, захватио је и овај акценатски тип: *би́чом, ва́лѝер, врѝѝеном, њѝѝов, да́нас, ѝзлѝѝѝ, ѝси́ишѝ, јѝсам, комуни́змом, мòмак, мрѝѝав, њѝѝов, Њу́јорѝк, одјѝѝедном, о́ѝкаѝд, Та́мишѝ, Ускрс, Хрѝсти́ом, че́ѝѝѝѝер, чòвек*.

2.2.3. И у овом типу јавља се кановачко дужење: *Бо́жсић, жи́воѝѝ, о́ре (орах), о́ѝац, ња́рох, њо́ѝѝѝѝѝ, ци́линдѝер*.

2.2.4. У домаћим сложеницама (*насре́д, оѝѝка́д, оѝѝкóд, сасвѝѝм*), у фонетски измењеним ликовима десетица (*седа́мдѝс, че́ѝѝрде́с*) и у страним лексемама (*ѝарада́ѝѝ*) краткосилазни акценат се може наћи на затвореној ултими иза кратке пенултими.

ка, унуку, унуИад, ускликнимо, Ускрса, ускршњи, усїали, усїане, учишељ, халїна, халїне, цїйеле, часїило, чейїири, човеку, шалїиве, Швабїца, шећером.

2.3.3. Број примера (21) са старим местом краткосилазног акцента говору Рудне даје прелазни или мешовит карактер: бунїка, веселїја, сїарїја, сїарїје, сїарїји, їовдри (3. л. јд. презента), їорела, заусїавїду, избрдојици, кривейїа, кукурїзна, наїравїли, научена, науцише, несрїїница, одовуда, їомало, їререзо, їрсїїїју, увайїи, увайїу, уп и убїїју.

2.3.4. Факултативност акценатских ликова, код истих информатора, употпуњена је и дужењем краткоузлазног акцента (бобжїћни, валцере, їоворим, їоворици, каруца, каруце, мећали, надими, намецише-но, одмекну), о чему је било је речи у 2.1.3.

Судбина ~ *иза неакценїоване країїкоће*

Тип боли

2.4.1. Дугосилазни акценат са отворене ултимае доследно се помера на претходни кратак слог, при чему су примери са метатонијом нешто чешћи (40 : 35). Само у једном примеру (їолдња) на месту некадашњег дугосилазног акцента сачуван је неакцентован квантитет. Примере ћемо овога пута дати према флективним карактеристикама: Гјд: дече, живїне, земље, рбе, родбїне, сесїре, службе, сїе, мдје; свечани; бацо, вло, доцо, изїцо, ицо, наїо, закло, їмо, одво, остїо; їоре, изїоре, држи, зове, иде, одведе, їостїдїи, седи, сїдїи, чїїа, се бдје, желу, зову, їду, изнесу, їреїлїїу; їако, їоїко.

2.4.2. Накнадно уклањање узлазне интонације резултат је утицаја румунског језика: Гјд: вде, дече, рсе, лїдїе, фїндїе, мдје; 3. л. јд.: бдїи, доведе, донесе, їдре, їде, крсїи, лжси, лдвї, лджси, їровде, їроїїїа, седи; 3. л. мн.: се веселе, бжсу, їдру, зїју, їду, їму, лджсу, нацврку, оїлїїу, їоздву, седу; изїцо, ицо, їмо, свано; їоїрбушке, їако.

2.4.3. И у овој позицији краткоузлазни акценат може да се промени у дугоузлазни: їако.

Тип асїал

2.5.1. Дугосилазни акценат са затворене ултимае чешће се преноси на претходну краткоћу (43 : 25), при чему су примери са метатонијом (30) скоро дупло фреквентнији од оних са промењеним краткоузлазним у краткосилазни акценат (13). Иако је некацентован квантитет у последњем затвореном слогу *иза* краткоузлазног веома стабил-

Судбина њ иза неакцентивоване дужине

Тип *дѣиѣ*

2.7.1. Померањем краткосилазног акцента са отворене ултима на неакцентован квантитет добија се дугоузлазни акценат: *ајјире*, *н асти́а-лу*, *бакра́че*, у *Бараі́ану*, *ба́цију*, *бе́ду*, *би́ла*, *браји́ића* (Гјд), *бура́је*, *буца́ка* (Гјд), *ва́нло*, *Васкрсе́ње*, *ве́дро*, *весе́ље*, *ви́но*, у *вла́сти*, у *војски*, *вра́ића*, *вредни* (Нмн), *вре́ме*, *вру́ћа*, *вукли*, *ла́ва*, *то́ре*, *де́ше*, *деји́ињстви*, *до́ле*, *доцла́ци*, *ћа́ци*, *жи́ва*, *засла́ди*, *зва́ли*, *зна́ше*, *ја́ка*, *једи́нца*, *језі́ро*, *ка́зли*, *ки́фле* (Нмн), *кола́че*, *кожсу́ре* (Нмн), у *Које-раји́ићи*, *ко́рју*, *крóића*, *ламја́ци*, *ле́ћа*, *ле́ше*, *Лућа́ну*, *ма́лко*, *Миле́ва*, *ми́рна*, у *ми́ру*, *мла́до*, *мо́дле*, *најре́да*, *њо́зи*, *оде*, *ода́кле*, *оде́ло*, *о́ре* (орак), *пани́алоне*, *пайри́каци*, *пáрче*, *пáсуља*, *пече́ње*, *пй́ли*, *пла́ву*, *поједи́нци*, *по́јма*, *по́ића*, *послајо́дне*, *пáрање*, *ре́ома*, *Руму́ни*, у *ру́ци*, *ру́чка*, *Са́ви*, *са́лу*, *све́ћа*, *све́ци*, *сви́нче*, *селя́ци*, *сефери́не*, *сна́ци*, *си́асла*, *сре́ди*, *сйихáре*, *су́во*, у *су́ду*, *шамбура́ци*, *швер́да*, *Темишва́ру*, *ше́шко*, *шо пáрави*, *шубе*, *шукли*, *ћерка*, *у́же*, *у́ја*, *уну́тира*, *у́стиа*, *фа-култи́ића* (Гјд), *фа́ла*, *це́ло*, *чвар́ке*, *чи́ку*, *Шва́би*.

2.7.2. У овој позицији ретки су примери у којима се дугоузлазни акценат свео на краткосилазни, што је претпоследњи корак до јављања експираторног акцента: *би́ло*, *ше́шко*. Треба истаћи да у говору Рудне нисмо забележили промену дугоузлазног у дугосилазни, што је тако често и обично у говорима изложеним утицају румунског језика (Ивић 1990: 191–192).

Тип *на́рòд*

2.8.1. И у овом типу јавља се дугоузлазни акценат, с тим што нисмо забележили ни један пример његовог скраћивања и мењање тона: *Врца́ц*, *ја́јићан*, *једи́нац*, *лојов*, *љу́бав*, *на́род*, *на́сий*, *новове́рац*, *пй́ићак*, *пáровод*, *пáрозор*, *ра́зред*, *ру́чак*, *све́ићак*, *у́јац*, *у́рок*, *чла́нак*; *ше́жак*, *обу́чен*; *армони́кациом*, *ви́ном*, *ду́лациом*, *инцињером*, *једи́нцом*, *пáсуљом*, *по́јцем*, *црквења́ком*, *чејшвер́ићком*.

Тип *пй́ићали*

2.9.1. Неакцентовани квантитет је скоро доследно повукао акценат на себе: *ба́цио*, *би́рала*, *бо́лове*, *ве́дрима*, *ве́зала*, *ве́зали*, *да́вали*, *донеси́вала*, *ла́уности*, *декларáцију*, *додво́рила*, *донеси́вали*, *жйивили*, *жйивіо*, *зависи*, *заврши́ла*, *заврши́ло*, *зара́дила*, *изпáвала*, *изнена́дило*, *ка́зали*, *кази́вали*, *кери́ли*, *ко́кице*, *ко́цићало*, *куйи́вали*, *куйи́ла*, *лојови*, *љу́бављу*, *љу́дима*, *ма́нула*, *мрзи́ли*, *мрзио*, *наду́вају*, *наји́јало*, *на́роду*, *обу́чени*, *одра́стила*, *одра́стили*, *пэнзи́је*, *пй́ићали*, *пла́тили*, *пла́тио*, *пла́ћали*, *победи́о*, *повамй́ирила*, *повамй́ирио*, *повра́тила*, *по-*

вратио, подлівала, познавала, појцима, покварили, поћилатио, преливали, прейисала, преручали, приредбу, продавали, прозоре, радила, радило, разликовало, разреда, рецийације, ручали, свињчећа, свирале, свирали, свршила, сџалози, сџрицовом, шражили, шридесећ, шринајстої, ћеркица, удавала, уживају, уживала, узнемиривали, урока, шарају, шџили.

2.9.2. Само у једном случају је сачувано старо место акцента, али са скраћеним преакценатским квантитетом: *куйили*.

2.9.3. Романизација, тј. промена дугоузлазног у краткосилазни акцент, нешто је чешћа у овом акценатском типу: *бубалица, завршио, кјио, лјила, лјубављу нмају, појцима, причала, прскају, радила, свршила, скјила, сјидили*.

Судбина ~ иза неакцентоване дужине

Тип вуче

2.10.1. Померањем дугосилазног акцента на дужину добијен је дугоузлазни, а постаакценатски квантитет је накнадно редукован: Гјд: *башије, од лаве до ијеје, чоколаде, од ћерке, код Швабе*; Гмн: *асила, ари, вамија, дана, дрва, зуба, колача, милиона, млади, иуја, (вице) ији, Румуна, свиња, сџрука, Шваба*; през. *вуче, леди, жмури, расији, обуће, сече, сјасе, украде; вуку, даду, живе, знаду, једу, краду, обуку, покраду, секу; перф. вико, казо, лјо, моро, нервио, ојаво, појшио, ијио*.

2.10.2. Само у једном примеру, под утицајем реченичне интонације, сачувана је послеакценатска дужина: *деца*.

2.10.3. У једном примеру је забележено и скраћивање дугоузлазног акцента: *сакраиво*.

Тип вџи

2.11.1. Процес је исти као у претходном типу, једино што није забележен ни један пример са послеакценатском дужином: *лавом, чорбом, шром; вредној, ваљаним, целим; ледим, дајем, најучем, нисам, сјасем, живици*.

2.11.2. Забележен је и један пример са промењеним тоном и квантитетом: *рком*.

Тип вџемо

2.12.1. Померањем дугосилазног добијен је дугоузлазни, али је накнадно скраћен послеакценатски квантитет: *балова, у наручју, понацање; исечемо, крадемо*.

Дезакцентуација

5.1. Поједине акцентогене речи, као што су титуле, сроднички термини и називи неких занимања, у комбинацији са властитим именицама губе свој акценат: *баба Сѝана, баба Сѝано, деда Ба́бу, деда Ра́нко, свети́и Са́ва, свети́и Са́ви.*

5.2. Слична појава уочава се и код устаљених форми поздрављања: *добро ве́че.*

Неакцентован квантификатор

6.1. Послеакцентске дужине су у овом говору скоро у потпуности изгубљене. Спорадично се чувају у оним фонетским позицијама у којима су и иначе најстабилније, а то је у финалном затвореном (*Лу̀иѝа̀н, ѝа̀су̀љ, сла̀ву̀ј, ѝдѐм, ѝма̀м, јѐда̀н, чеѝр̀на̀јс, ко̀д на̀с*) и медијалном (*Ру̀мѝн̀ка, ру̀мѝн̀ски, ѝзѐли, не ѝа̀нѝѝм, не ра̀ди*) слогу иза краткоузлазног акцената. Управо у овим слоговима факултативно се чува дугосилазни акценат, што им додатно обезбеђује релативну стабилност у нарушеном прозодијском систему (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 127).

6.2. Само у два примера, вероватно услед реченичне интонације, сачувана је дужина у финалном отвореном слогу иза краткоузлазног (*ѝо̀лдња̀*) и дугоузлазног (*дѐца̀*).

6.3. У једном примеру, са старим местом акцената, изгубљена је предакцентатска дужина (*куѝѝ̀ли*).

Закључак

7.1. На крају анализе можемо закључити да говор Рудне првенствено има новоштокавску основу (*дѐца, јѐзик, вдѐла, здѐву, здѐвем, дѐвојке; аѝѝ̀ри, на̀род, ву̀че, жѝвици, исечѐмо*) која је нарушена утицајем смедеревско-вршачких говора (*дѝц̀ла, бѝа̀ц, веселѝ̀ја, куѝѝ̀ли*). Дугосилазни акценат у финалном затвореном и медијалном слогу иза неакцентоване краткоће одлика је и говора тамишке зоне шумадијско-војвођанског дијалекта (*асѝѝ̀л, девѝ̀јке*).

7.2. Овај мешани новоштокавски говорни тип са староштокавским примесима захваћен је процесом романизације или балканизације. Она се огледа у замени краткоузлазног акцената краткосилазним (*вдѐда, мдѐмак, бдѐжѝѝ̀ни, лдѐви, вдѐдом дѐвојке*), у скраћивању дугоузлазног акцената (*ѝдѐцко, луѝѝ̀ала*) и губљењу некацентованог квантитета (*дрѝѝ̀жи, ѝроѝѝ̀ја, ко̀сом, крѝѝѝ̀им, дѐвојке, сѐдимо, кра̀ду, чо̀рбом, жѝвици, исечѐмо*). Дужине се, у принципу, могу срести у фонетским позицијама идеалним за њихово чување, али и за факултативно јављање дугосилазног акцената. Дакле, то су затворена ултима (*ѝа̀су̀љ, ѝдѐм*) и медијални слог иза краткоузлазног акцената (*ру̀мѝн̀ски, не*

rādi). Посебно треба истаћи да у говору нисмо забележили прелазак дугоузлазног у дугосилазни акценат нити скраћивање дугосилазног, што су појаве уобичајене у српским говорима изложеним утицају румунског језика. Међутим, уочено је ширење поља употребе дугоузлазног акцента на примере са краткоузлазним (*і́ворим, на́дими, і́ако*) и дугосилазним примарним акцентом (*зайрцику, лу́ам, сі́на, фі́но, і́асу́љ*). Природа, ареал и порекло овог дугог акцента биће предмет нових испитивања наших исељеничких говора у Румунији и Мађарској.

7.3. Говор све три информаторке карактерише факултативност јављања акценатских ликова (*жєна : жєна, іцили : іцили : іцили, ле-йди́а : лейди́а, мащину : мащину, Бџсић : Бџсић, бџсићни : бџсићни, Бџсића : Бџсића, цили́ндер : цили́ндер; і́вори : і́вори : і́овџри : і́ворим, і́ворищ, ме́нали : ме́нали, і́ако : і́ако : і́ако; і́дем : і́дем : і́дем, і́мам : і́мам, један : један : један, једно́ї : једно́ї, і́асу́љ : і́асу́љ : і́асу́љ, седма́најс : седма́најс, щийи́аљ : щийи́аљ; девојке : девојке : девојке, і́џање : і́џање, Руму́нка : Руму́нка, руму́нски : руму́нски; і́џцима : і́џцима, ра́дила : ра́дила, сврши́ла : сврши́ла*).

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић 1999: Бошњаковић, Жарко, Инвентар и дистрибуција прозодема у говору села Михајловца. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, XLII: 469—477.
- Бошњаковић 2003: Бошњаковић, Жарко, Прозодијски систем Батовца и његов однос према суседним говорима. *Српски језик*, Београд, год. VIII, 8/1—2: 315—328.
- Живковић, Берић, Веску 1961 и 1962: Живковић, М., Берић, Б., Веску, В., О српским и хрватским говорима у Банату. *Нови живоић*, Темишвар, год. V, 2: 77—84; год. VI, 1: 82—89.
- Живковић 1976: Живковић, Мирко, О српским и хрватским говорима у Банату. *Сведочанства о српско (јужословенско)-румунским културним и књижевним односима*. Букурешт, 271—296.
- Ивић 1990: Ивић, Павле, Балканизми у настајању у српским говорима Баната, у књ. *О језику некадашњем и садашњем*. БИГЗ—Јединство, 1990: 189—198.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: Ивић, П., Бошњаковић, Ж., Драгин, Г., Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник XL*: 1—419.
- Московљевић 1938: Московљевић, Милош, Дијалектолошка карта Војводине. Прештампано из „*Гласника Јужословенског професорског друштва*” књ. XVIII, св. 11—12: 3—32.
- Ракић 1997: Ракић, Софија, Извештај о дијалектолошком истраживању говора Батање. *Studia Slavica Hung.* 42: 89—98.
- Ракић 1998: Rakić, Sofija, О говору Deske. — *Studia Slavica Hung.* 43: 23—38.
- Перинац 1985: Перинац, Јагода, Перинац Стева, *Из села у село*. Критерион, Букурешт, (о Рудни 253—308).
- Сикимић, Бјелетић 1994: Сикимић, Б., Бјелетић, М., Проучавање језика Срба у Румунији. *Темишварски зборник*, Нови Сад, 1: 229—237.
- Симић, Царан 2006: Симић, З., Царан, М., О румунском утицају у говору Банатске Црне Горе. *Проблеми словенске филологије*, Timișoara, XIV: 151—163.
- Томић 1984: Томић, Миле, Антропологија Срба и Хрвата у Румунији. *Ономастолошки прилози V*: 251—257; 248—250 библиографија.

Жарко Бошнякович
Светлана Вареника

ПРОЗОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГОВОРА СЕЛА РУДНЫ
(РУМЫНИЯ)

Резюме

Авторы проанализировали прозодическую систему говора села Рудны в Румынии и пришли к выводу, что у него новоштокавская основа (*дѣца, жѣзик, вдлела, здву, здвем, дѣвојке; ајіури, нѣрод, вѣче, жиѣвици, исѣчемо*) которую нарушают староштокавские элементы из смедерево-вршацкого диалекта (*доцла, бѣици, веселија, куйли*) и тамишской зоны банатских говоров шумадийско-воеводинского диалекта (*асѣал, дѣвојке*). Влияние румынского языка заметно в сильном редуцировании неударной долготы (*дрѣжи, прѣоѣица, кѣсом, крѣсим, дѣвојке, сѣдимо, краду, чѣрбом, жиѣвици, исѣчемо* и факультативно: *йасѣль, йдѣм, рѣмѣнски, нѣ рѣди*), в сведении восходящих ударений на кратконисходящий (*вѣдда, мѣмак, бѣжиѣни, лѣви, вѣдом дѣвојке; ѣѣцко, лѣйала*), а также и в появлении долговосходящего вместо кратковосходящего (*йѣворим, нѣдими, ѣѣко*) и долгонисходящего (*зѣйцику, лѣйам, сѣна, фѣно, йасѣль*). Говор наших информантов отличается частим употреблением дублетных ударных форм (*йасѣль : йасѣль : йѣвори, йѣвори : йѣдри : йѣдри : йѣворим, йѣворици*).

Радмила Жугић

ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ СИНТАГМЕ
УЗРОЧНОГ ЗНАЧЕЊА С ГЕНИТИВНИМ ПРЕДЛОЗИМА
ДО, ЗБОГ, ЗАРАД И АКУЗАТИВНИМ ПРЕДЛОГОМ *ЗА*
У ГОВОРУ ЈАБЛАНИЧКОГ КРАЈА

У раду се анализира употреба и фреквенција предлошко-падежних синтагми узрочног значења с генитивним предлозима *ДО, ЗБОГ, ЗАРАД* и акузативним предлогом *ЗА* у говору јабланичког краја.

Циљ рада јесте да истражи конкурентски однос између синтагми са сваким овде наведеним генитивним предлогом понаособ, њихов однос према најфреквентнијем генитивном предлогу узрока *ОД* и акузативном предлогу узрока *ЗА*, као и однос између синтагми с предлозима *ОД* и *ЗА*.

Истраживање би требало да покаже релативно ниску фреквенцију узрочних генитивних синтагми *ДО, ЗБОГ, ЗАРАД + ОП* с једне стране, и високу фреквенцију генитивних синтагми с предлогом *ОД* и акузативних синтагми с предлогом *ЗА* узрочне семантике.

Реализација узрочног значења помоћу наведених предлошко-падежних конструкција у говору јабланичког краја биће праћена и упоређена са стањем у осталим призренско-тимочким и њима блиским косовско-ресавским говорима, с једне стране, а по потреби и са стањем у стандардном српском језику, с друге стране. Ово је начин да падежну проблематику говора јабланичког краја не посматрамо само као изоловану појаву, већ као појаву која је у одређеној констелацији с наведеним говорима и стандардним идиомом.

Посебна пажња биће посвећена продору општег падежног облика из призренско-тимочких у говоре косовско-ресавске дијалекатске зоне.

Кључне речи: генитив; узрочна значења; предлози; јабланички говор, призренско-тимочки и неки косовско-ресавски говори; стандардни српски језик; општи падеж; морфолошки генитив; аналитизам

1.0. Увидом у картотеку примера предлошко-падежних синтагми узрочног значења с генитивним предлозима *ОД, ИЗ, ДО, ЗБОГ, ЗАРАД* (у значењу узрока) и акузативним предлогом *ЗА*, формираном након теренског истраживања синтаксе падежа у говору јабланичког краја, наметнуо се утисак о великом броју примера с једним генитивним и једним акузативним предлогом. Реч је о генитивном предлогу *ОД*, који је вишеструко заступљенији у односу на сваки други генитивни предлог узрока понаособ и у позамашној предности над акузативним предлогом *ЗА* у наведеном значењу. С друге стране, уочено је ширење акузативних синтагми с предлогом *ЗА* на рачун генитив-

них узрочних синтагми с предлогом ЗБОГ, али и то да пред предлогом ЗА узмичу и сви остали генитивни предлози (ДО, ИЗ, ЗАРАД — у исказивању узрока) са изузетком предлога ОД. Ова специфична ситуација била је довољно подстицајна да најпре приступимо детаљном истраживању међусобне конкуренције генитивних синтагми узрочног значења ниже фреквенције, с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД (када се њиме исказује узрок) и акузативних синтагми узрока с предлогом ЗА, како бисмо потом могли детаљније да анализирамо однос најфреквентнијих синтагми с предлогом ОД и осталих узрочних синтагми.

1.1. Резултати ове анализе биће коришћени у посебним радовима у којима ћемо истраживати конкуренцију синтагми узрочног значења с предлогом ОД који је, према нашој грађи, заступљен с највише потврда, и с предлогом ИЗ као узрочним предлогом најниже фреквенције.

1.2. Овај рад се састоји од две целине. У првом делу биће обрађене генитивне предлошко-падежне синтагме с предлозима ДО, ЗБОГ и ЗАРАД (у значењу узрока), а у другом делу акузативне синтагме с предлогом ЗА узрочне семантике.

1.3. Разматрање предлошко-падежних конструкција узрочног значења биће изложено по предлозима. Као и досад, и овом приликом ћемо најпре анализирати предлошко-падежне синтагме узрочног значења с наведеним предлозима у говору јабланичког краја,¹ а затим ћемо резултате анализе компарирати са стањем у осталим призренско-тимочким и њима сродним косовско-ресавским говорима. При том ћемо за наведене говоре користити податке за синтаксу падежа у оној мери коју нам нуде студије у виду њихових монографских описа.² Ово је начин да падежну проблематику говора јабланичког краја не посматрамо као изоловану појаву, већ као појаву која је у одређеној констелацији с наведеним говорима и стандардним идиомом.

1.4. Пратићемо, такође, продор аналитизма из призренско-тимочких говора у говоре косовско-ресавског дијалекта, или у говоре прелазног типа између једних и других.

Генитивне предлошко-падежне синтагме

Предлошко-падежне синтагме ДО + ОП (у функцији генитива)

2.0. У стандардном српском језику, осим других значења, синтагмама од именичке или заменичке речи у генитиву с предлогом

¹ Потврде ћемо узимати из Жугић 2005¹ и материјала прикупљеног на терену путем синтаксичког упитника.

² Овде ће, што је сасвим природно, највише података бити у двама студијама које се искључиво баве синтаксом падежа: *Синтакса падежа у говору Левча Р. Симића и Употреба падежних облика у Параћинском Поморављу* С. Милорадовића. У осталим студијама наведених дијалекатских зона, врло детаљно се разматрају фонетика и морфологија, док се синтакса падежа, сходно њиховој намени, интерпретира у суженом обиму.

ДО, исказује се и услов, односно изазивач или узрок вршења радње управног глагола.³ Сви примери које Стевановић наводи узети су из дела писаца с краја 19. до средине 20. века, те у данашњем језичком осећању имају призивок архаичног, или се налазе у домену разговорног, а не књижевног језика. Међутим, такви примери су у употреби у многим народним говорима, односно у дијалекатском изразу, а такво стање бележи и говор јабланичког краја.

2.1. Овде доносимо примере с предлогом ДО забележене на простору јабланичког краја, а потом ћемо то стање упоредити са стањем у осталим призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима.

Не ми је до *й̑аре*, не иде ми се; неће тој до *џбдине*, ја съм постара од њум па несъм таква сурка; па исушила се, до *воду* ли е, не знам; неће до *квасџи*, до *брацно* је; не гу мајка праксувала, до *мајку* је; до *мајку* ли е, до *й̑аџика* ли е, она упропастена аметом; нема род ко друге године, до *јодину* је; горчив краставице, до *воду* је (краставце треба стално заливати); леб ми спљескан, до *квасџи* ли је, не знам; поприка све на лис, до *ћубре* вештачко је.

2.2. Грађа којом располажемо показује да су синтагме с предлогом ДО и ОП у функцији генитива узрока у испитиваном говору, по фреквентности употребе, далеко испод генитивних синтагми с предлогом ОД и акузативних синтагми с предлогом ЗА у узрочном значењу. Судаћи по броју забележених примера, овај предлог је четвороструко ниже фреквенције у односу на предлог ОД и око 2,5 пута ниже фреквенције у односу на акузатив узрока с предлогом ЗА. Узрочне синтагме с предлогом ДО иду у ред ниско фреквентних синтагми заједно с предлозима ЗБОГ и ИЗ. Наиме, с предлогом ДО смо забележили 10 примера, с предлогом ЗБОГ 14, с предлогом ИЗ 8, а са предлозима ОД и ЗА, 41 пример за први и 27 за други предлог.

2.3. Од осталих призренско-тимочких говора, узрочно значење синтагми с предлогом ДО регистровано је још у говору Алексиначког Поморавља и Запања. Док се у Богдановићевом исказу: Мислимо да је и у следећим примерима с предлогом ДО, у питању значење узрока: све то до *мају*, све то до *мајку*, слабо ница, до *семе*⁴“ наслућује извесна резерва, Марковић за говор Запања безрезервно тврди да се предлог ДО овде, између осталог, употребљава и у узрочном значењу, поткрепљујући то примерима: неће му до *й̑ој*, неје било до *й̑аре*, истичући да су ове конструкције у синонимији с конструкцијама ДО + Г.⁵

2.4. У односу на говор јабланичког краја, у говорима Алексиначког Поморавља и Запања, синтагме с предлогом ДО у значењу

³ Стевановић 1991⁵: 295.

⁴ Богдановић 1987: 236—237.

⁵ Марковић 2000: 224.

узрока, такође су ниске фреквенције, али се она одмерава у овим говорима према два различита предлога с највишом фреквенцијом. У говору Алексиначког Поморавља то је предлог ЗБОГ, што одступа од стања у осталим призренско-тимочким и неким косовско-ресавским говорима. У говору Запања одмеравање се врши према најфреквентнијем предлогу ОД, а тако је и у јабланичком говору.

2.5. Предлог ДО у узрочном значењу није потврђен у говору Бучума и Белог Потока,⁶ Црне Траве и Власине⁷ и у говорима Понишавља.⁸

2.6. Из овог кратког прегледа видимо да сви говори у којима остаје узрочно значење предлога ДО припадају сврљишко-заплањском или тимочко-лужничком поддијалекту призренско-тимочког дијалекта. Од овога, како смо видели, одступа говор Запања, који је највећим делом сврљишко-заплањски, с далеко мањим јужноморавским делом, отвореним према јужноморавској долини. Ако се у обзир узме чињеница да примери из Запања потичу управо из овог дела, можда би се могао извући закључак да је предлог ДО са значењем узрока својствен само јужноморавском поддијалекту. С друге стране, може се размишљати и у правцу постојања предлога ДО у узрочном значењу и у остатку призренско-тимочког дијалекта, имајући у виду две чињенице: једна од њих подразумева и лингвистички и географски врло блиске зоне, док се друга односи на могућност изостављања споредних и мање фреквентних значења с обзиром на унапред зацртан циљ монографских описа наведених говора и мали простор предвиђен за синтаксу падежних облика.

2.7. У косовско-ресавским говорима, узрочна конструкција с предлогом ДО слабо је посведочена. Она није регистрована у ресавском,⁹ трстеничком¹⁰ и у говору Параћинског Поморавља,¹¹ а у левачком говору, у групи примера „са помереним значењем”, Симић наводи и пример: *није до ђубрива, до орања* (што је кукуруз такав)¹² (ниског приноса — подвлачење моје) за који сматрамо да је употребљен са конструкцијом ДО + Г узрочног значења.

2.8. Чињеница да наша прва монографија о дијалекатској синтакси падежа у левачком говору не издваја узрочно значење с овим предлогом као посебно, тумачећи једини пример као потврду с помереним значењем, као и то да узрочно значење с предлогом ДО не потврђује ни друга наша монографија, која даје врло исцрпан регистар падежних значења у говору Параћинског Поморавља, учвршћује наше уверење да предлог ДО са значењем узрока није у употреби у

⁶ Богдановић 1979: 107—108.

⁷ Вукадиновић 1996: 254—256.

⁸ Бирић 1999: 156.

⁹ А. Пецо — Б. Милановић 1968: 302, 309—310, 316, 320—323, 327—328.

¹⁰ Јовић 1968: 164.

¹¹ Милорадовић 2003: 89—94.

¹² Симић 1980: 47.

косовско-ресавским говорима, изузmemo ли једну наведену потврду за левачки говор. Још прецизније: узрочна конструкција с предлогом ДО, осим у левачком говору са занемарљиво ниском фреквенцијом, није позната косовско-ресавским говорима.

2.9. Овакво стање се може објаснити одсуством наведеног значења са том конструкцијом у већини призренско-тимочких говора или релативно ниском фреквенцијом у остатку ових говора, с једне стране, а с друге стране — фреквентном употребом осталих узрочних конструкција с предлозима ОД, ЗБОГ, РАДИ (у узрочном значењу) из сфере генитивних синтагми, као и конструкција с акузативним предлогом ЗА у значењу узрока, које се као такве јављају и у већини призренско-тимочких говора.

2.9.1. Парцијални закључак: предлошко-падежне синтагме с предлогом ДО, релативно ниске фреквенције, карактеристика су, углавном, јужноморавских говора. Њихова релативно ниска фреквенција у говорима у којима се јављају може се објаснити употребом конкурентских синтагми врло високе фреквенције с предлогом ОД и акузативних синтагми с предлогом ЗА. О разлозима изостајања синтагми с предлогом ДО у наведеном значењу у осталим призренско-тимочким говорима в. т. 2.6.

2.9.2. Са изузетком врло ретке употребе у левачком говору, конструкција с предлогом ДО у значењу узрока није позната косовско-ресавским говорима. За разлоге оваквог стања в. објашњење у т. 2.7. и 2.9.

2.9.3. Употреба општег падежа у функцији генитива у призренско-тимочким говорима је сасвим очекивана. О његовом продору у косовско-ресавске говоре, у недостатку потврда за узрочно генитивно значење с предлогом ДО, не можемо судити. Поуздана је само употреба морфолошког генитива у наведеном примеру из левачког говора. За остале говоре у којима ово значење није потврђено, закључке о односу морфолошког генитива и општег падежа можемо изводити посредним путем, а сматрамо да довољно јасну слику пружају подаци о овоме који су наведени код осталих предлога.¹³

Предлошко-падежне синтагме ЗБОГ + ОП (у функцији генитива)

3.0. За разлику од предлога ОД, ИЗ, ДО који су полисемични, са узрочним значењем између осталих, предлог ЗБОГ у стандардном српском језику има једно и основно значење, а реч је о узрочном значењу.¹⁴

¹³ За предлог ОД в. у: Жугић 2007⁴, т. 5.5, 5.5.1, 6.2.1, 6.6.2. и 7.7.1, за предлоге ЗБОГ и РАДИ в. у овом раду, редом по предлозима, т. 3.9.4, 3.9.5, 3.9.8; 4.4.1, 4.4.2. и 4.4.3.

¹⁴ Стевановић 1991⁵: 257.

3.1. Расположива грађа с подручја јабланичког краја показује знатно ужу употребу генитивних синтагми узрочног значења с предлогом ЗБОГ. Прецизнији однос ових синтагми према осталим генитивним синтагмама узрочног значења, као и однос према синтагмама с акузативним предлогом ЗА, моћи ће да се сагледа упоређивањем статистичких података које нам грађа нуди. Посебно ће бити прокоментарисана појава мешања узрока и циља као и могућност замене ниско фреквентним предлогом ЗАРАД и акузативним предлогом ЗА који је у великој мери покрио поље узрочне реализације предлога ЗБОГ.

Да га молиж да се врне *збої деца*; сьг *збок ѿвоју* буда^длиц^ишину и деца^д п^датив; неће се свађамо *збої деца* па јутре да се замињујемо; ће изеш^д ћутек *збок ѿвоје* засмејување; чувамо ги *збої убаву* ву^дну; сви му се смејев деца, *збок ѿревскување*; рж смо највише сејали *збок сѿоку* и *сламу*; татко ти се опасно намрсѿја *збок ѿвоје* смуцање; твоји деца си фрљѿја *збок ѿуј* курвеѿшину; изедѿм си по чѿшь уз обр^док... *збок ѿреѿиисак*; п^довиш сам седи *збок ѿуј* б^долну н^доѿу; највише *збої деца* сьм се заробила с тебе; несу дошли *збої* једѿње и ѿцѿење, него *збої девојку* да видѿв; м^дора мот^дорче попр^даљам *збої навађување*; *збої ѿвоју* шк^долу њѿву сьм продаја.

3.2. Како видимо, у грађи се нашло 14 потврда с предлогом ЗБОГ. Судаћи по броју забележених примера са осталим предлозима, овај предлог иде у ред предлога узрочног значења ниже фреквенције, какви су и ДО (10 примера), ИЗ (8 примера) и ЗАРАД у узрочном значењу (9 примера). У поређењу са предлогом ОД има три пута нижу, а у поређењу са акузативним предлогом ЗА двоструко нижу фреквенцију. У том говору је приметно ширење синтагми узрочног значења с предлогом ЗА, које, готово редовно, без померања семантике, могу заменити синтагме с предлогом ЗБОГ.

3.3. Наведени примери показују да се предлог ЗБОГ, осим у значењу узрока, употребљава и у значењу циља, исто онако као што се предлог циља ЗАРАД употребљава и у узрочном значењу, што ће бити показано приликом његове обраде. Самим тим постаје јасно зашто у испитиваном говору долази до замене предлога ЗБОГ узрочног значења синтагмама с предлогом ЗАРАД. На овом месту ћемо показати како је предлог ЗБОГ употребљен и у значењу циља. Наиме, од 14 забележених примера с овим предлогом, у 8 примера налазимо узрочно, а у 6 значење циља: у првом примеру, деца су циљ и сврха повратка оца у брачну заједницу; у петом примеру, циљ гајења оваца јесте вуна; циљ и сврха сејања ражи у седмом примеру јесте прехрана стоке; у дванаестом примеру жена остаје у лошем браку како би била са својом децом; јело и пиће нису узрок доласка просаца у кућу, већ је узрок девојка коју треба испросити (тринаести пример); поправку мотора треба извршити ради наводњавања повртњака (четрнаести пример).

3.4. Из елаборираног материјала видимо да је узрочно значење предлога ЗБОГ добрим делом покривено акузативним предлогом ЗА и генитивним предлогом ЗАРАД, који се, осим у основном значењу циља, употребљава и у узрочном значењу. Мешање узрочног значења и значења циља у синтагмама с предлозима ЗБОГ и ЗАРАД, с могућношћу замене узрочног предлога ЗБОГ предлогом ЗАРАД у значењу циља, додатно сужава узрочно семантичко поље предлога ЗБОГ. Наведени разлози, у сваком случају, умањују фреквенцију овог предлога за означавање узрока, те у говору јабланичког краја он узмиче пред конкурентнијим предлозима ОД и ЗА.

3.5. Сада ћемо предлог ЗБОГ прегледати у осталим призренско-тимочким, а потом и у неким косовско-ресавским говорима, како је то учињено и код разматрања претходних предлога.

3.5.1. За говор Бучума и Белог Потока констатује се употреба предлога ЗБОГ у узрочном значењу, али и то да се он не користи напоредо с предлогом ЗАРАД, семантичким еквивалентом предлога РАДИ.¹⁵ Даље, за предлог ЗАРАД се каже да се употребљава у истом значењу као и предлог РАДИ.¹⁶ Схватимо да Богдановић мисли на значење циља предлога РАДИ у стандардном српском језику. Такође, на основу изнетих ставова о употреби предлога ЗБОГ и ЗАРАД, намеће се закључак да је у говорима Бучума и Белог Потока присутна дистинкција између предлога ЗБОГ, као предлога узрока, и предлога ЗАРАД, као предлога циља. Овакво стање одудара не само од стања у говору јабланичког краја и у осталим призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, већ и од свеукупног стања у књижевном језику, а подудара се са стањем у нормативном српском језику, у коме се инсистира на успостављању дистинкције узрока и циља радње, односно употребе предлога ЗБОГ у узрочном значењу, а предлога РАДИ у значењу циља.¹⁷

3.5.2. Судаћи по грађи датој уз предлог ЗБОГ, ипак се уочава мешање узрока и циља. Тако је у примерима: *ста̀лно се ка̀ра збо̀и нѐкакву ра̀бо̀ишу*, а не *види да смо га дора̀ботѝли*; *љу̀т збо̀и њѐнзију* и *осла̀бел збо̀и бо̀лес*, предлог ЗБОГ употребљен у узрочном значењу, док је у примерима: *о̀шли у са̀ло збо̀и шѝрица̀ње* и *ошъл у Кња̀жовац збо̀и за̀јослѐње*, јасно да је предлогом ЗБОГ исказан циљ вршења радње, те да је он могао бити замењен предлогом ЗАРАД.

3.5.3. Када је реч о односу између предлога ЗБОГ и других предлога узрока по ширини употребе, примери наведени уз њих иду у прилог тези да је предлог ЗБОГ најфреквентнији предлог узрока, како у сфери генитивних, тако и у сфери акузативних синтагми с предлогом ЗА узрочног значења, што је у великом раскораку са говором

¹⁵ Богдановић 1979: 114.

¹⁶ Исто: 112.

¹⁷ Уп. фусноге: 63, 64, 65.

јабланичког краја и осталих призренско-тимочких говора и детаљно истражених косовско-ресавских говора (*Синџакса левачкоѳ ѳовора и Ујоѳреба ѳадежних облика у ѳовору Параѳинскоѳ Поморавља*).

3.6.1. У оквиру монографског описа говора Алексиначког Поморавља, Богдановић у одељку *Синџакса ѳадежа*, у врло суженом обиму представља и употребу падежних облика у том говору. Тако, између осталог, наводи да конструкције с предлогом ЗБОГ узрочног значења не треба посебно објашњавати,¹⁸ не наводећи притом ни један пример, што се може протумачити тако као да је њихова употреба, суштински гледано, иста као и у стандардном језику, а разлика се своди на везивање предлога ЗБОГ са општим падежом у функцији генитива. Такође се може схватити да је употреба тог предлога фреквентнија у односу на остале генитивне предлоге узрочног значења, као и у односу на акузативне синтагме са предлогом ЗА у значењу узрока, које се са тим значењем и не помињу.¹⁹ За предлог УСЛЕД каже се да у овом говору није у употреби.²⁰

3.6.2. Када је реч о односу значења између предлога ЗБОГ и ЗАРАД, који је семантички еквивалент предлога РАДИ, аутор је нешто одређенији па каже да „није увек јасно да ли се предлогом ЗАРАД (подвлачење моје) означава узрок или циљ”.²¹ Дилема потврђује став да се тим предлогом може исказати и узрок радње, што би било у складу са стањем у говору јабланичког краја и још неким говорима призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, за које смо потврде пронашли у већ помињаним монографијама. Склони смо претпоставити да је тако и код предлога ЗБОГ, али у недостатку примера, на претпоставци и остајемо.

3.7. У говору Црне Траве и Власине, Вукадиновић не потврђује генитивно значење узрока с предлогом ЗБОГ.²² Чињеница да је овај предлог заступљен у свим осталим призренско-тимочким, као и у косовско-ресавским говорима, наводи на закључак да је његово одсуство само у говору Црне Траве и Власине, мало вероватно, исто толико колико је вероватно да се ту предлог РАДИ (у узрочном значењу) јавља баш у том, а не у лику који се наводи за суседне и њему сасвим сродне говоре призренско-тимочког типа.²³ Сагледавајући говор Црне Траве и Власине у контексту њему сродних говора, извлачимо закључак да је одсуство предлога ЗБОГ у њему, резултат ауторовог селективног приступа предлозима којима се у вези са ОП изражавају разноврсна значења свих падежних облика.

3.8. Ђирић за говоре Понишавља наводи само један пример с предлогом ЗБОГ: *свѳ збоѳ Крању* (Крања је хип. од Хранислав — под-

¹⁸ Богдановић 1987: 238.

¹⁹ Исто: 241—242.

²⁰ Исто: 238.

²¹ Исто.

²² Исп. и фусноту 20.

²³ Вукадиновић 1996: 256.

влачење моје) се оделил од нас. Само на основу једног примера није могуће извлачити ваљане закључке, нарочито оне који се односе на фреквенцију овог предлога и могућег мешања узрока и циља, својственог већини говора.

3.9. Марковић, генитивно значење узрока у говору Заплања, потврђује, између осталог, и предлошко-падежном синтагмом ЗБОГ + ОП у функцији генитива са два примера: *онé због̃ њаццалк, збо козу́*. Судаћи по броју наведених примера, тај предлог је исте фреквенције као и предлог ДО, и ширина његове употребе је значајно мања у односу на предлог ОД и акузативни предлог ЗА у узрочном значењу. То говори о идентичној ситуацији у вези с тим предлогом у заплањском и јабланичком говору.

3.9.0. Недовољан број примера, као и у случају говора Понишавља, није меродаван за оцену о мешању узрока и циља синтагми с овим предлогом. Наше размишљање се креће у границама претпоставке да је та појава и ту присутна као и у већини осталих говора.

3.9.1. У косовско-ресавским говорима, изузев ресавског говора, предлог ЗБОГ је далеко боље посведочен, а дефинисан је и његов однос према предлогу РАДИ, како у ширини употребе, тако и у погледу означавања узрока и циља радње.

3.9.2. У ресавском говору, с предлогом ЗБОГ наведена су само три примера, дакле онолико колико је наведено и за предлог ОД: *збоі Тѳрци*,²⁴ *збоі ова њуѳовања*,²⁵ *збоі чеја* да ме не зовеш.²⁶ Судаћи по броју наведених примера, намеће се констатација да су узрочне синтагме с предлозима ЗБОГ и ОД исте фреквенције, за разлику од говора јабланичког краја, у коме је предлог ОД три пута фреквентнији од предлога ЗБОГ.

3.9.3. На основу датих примера не можемо извући закључак о томе да ли се тај предлог употребљава и у значењу циља. Мешање узрока и циља може се само претпоставити на основу утврђеног стања у њему блиским говорима.

3.9.4. Међутим, и на овако малом броју примера може се потврдити однос између употребе морфолошког генитива и општег падежа у том говору: у првом примеру употребљен је облик номинатива множине; општи падежни облик уместо генитива налазимо у другом примеру, док у трећем примеру имамо морфолошки генитив. Разматрајући падежне завршетке генитива именица, аутори за ресавски говор у неколико наврата истичу исказивање генитивних значења морфолошким генитивом с једне стране, а с друге стране општим падежним обликом у служби генитива: „Исто толико, ако не и чешће, у служби овога падежа (реч је о генитиву — подвлачење моје) у упо-

²⁴ А. Пецо — Б. Милановић 1968: 309.

²⁵ Исто: 321.

²⁶ Исто: 363.

треби је облик општег падежа са предлозима и са другим речима уз које се употребљава партитивни генитив.”²⁷ „И у овом падежу (реч је о генитиву множине именица средњег рода — подвлачење моје), мада се доста ретко, судећи на основу забележеног материјала, јавља општи падежни облик, разуме се, и овде, као и код именица мушког рода, само у вези са предлозима а да је именица употребљена у том падежном облику, а не у генитиву, види се по облику заменичке и придевске речи које уз њу стоје”²⁸ нпр: *йзмеђу тã брда*. Или: „Поред оваквог облика генитива, са завршетком *е* (реч је о морфолошком генитиву једнине именица женског рода — подвлачење моје), у функцији тога падежа употребљава се, и то не тако ретко, и облик општег падежа.”²⁹

3.9.5. Јовић за трстенички говор каже да је ЗБОГ много фреквентније од РАДИ, што се може и закључити из односа примера датих за један и други предлог. Од седам примера с предлогом ЗБОГ и два с предлогом РАДИ, илустрације ради, навешћемо по један пример: *збої їдбе* ме тãта истуко и *ра їдбе* да се свãћам. Аутор, такође, истиче да у том говору, попут других дијалеката, није разграничена употреба тих предлога.³⁰ У говору јабланичког краја, такође, присутна је појава употребе предлога ЗБОГ и у значењу циља, односно предлога ЗАРАД и у значењу узрока у ова два говора. Ово би била једина идентична црта о проблему који се овде истражује. Разлика се, пак, огледа у две битне црте: у јабланичком говору је предлог ЗБОГ три пута ниже фреквенције од предлога ОД, док је у трстеничком говору ситуација обрнуто пропорционална оној у нашем испитиваном говору. Друга разлика се своди на искључиву употребу општег падежног облика у првом говору и морфолошког генитива у трстеничком говору.

3.9.6. Попут трстеничког, и у левачком говору предлог ЗБОГ знатно је веће фреквенције од предлога РАДИ, који се ретко чује и који је недовољно диференциран у односу на предлог ЗБОГ.³¹ Тако је у примеру — *радї*, овако, *нѣке бдлесїи*, да се нѣ би ўлило, и тõ, због^к тõга не тãм отѣрали — уместо предлога ЗБОГ, са значењем узрока, употребљен предлог циља РАДИ. Иначе, предлог ЗБОГ је и у левачком говору далеко фреквентнији у односу на јабланички говор.

3.9.7. У говору Параћинског Поморавља „предлог ЗБОГ је мало фреквантан и користи се у алтернацији са ради”.³² Он се осим у узрочном, употребљава и у значењу циља. Тако, рецимо, у примеру — На бдловању сãд збок *їдї сїомãка* — предлог ЗБОГ има узрочно

²⁷ Исто: 316.

²⁸ Исто: 321.

²⁹ А. Пецо — Б. Милановић 1968: 322.

³⁰ Јовић 1968: 165.

³¹ Симић 1980: 58.

³² Милорадовић 2003: 84.

значење, а у примеру — шприџали збо^к кју — значење циља, сврхе.³³ До мешања циља и узрока долази и код предлога РАДИ, што ће бити показано у оквиру предлошко-падежних синтагми с тим предлогом.

3.9.8. Релативно ниска фреквенција предлога ЗБОГ, алтернација са предлогом циља РАДИ, мешање циља и узрока код та два предлога, најфреквентнији узрочни предлог ОД, висока заступљеност акузативног предлога ЗА у узрочном значењу, употреба и општег падежног облика у функцији генитива — само су неке синтаксичке црте по којима је говор Праћинског Поморавља, у односу на остале косовско-ресавске говоре, најприближнији јабланичком јужноморавском говору.

3.9.9. Парцијални закључак о употреби предлошко-падежних синтагми с предлогом ЗБОГ у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима своди се на следеће: у говору јабланичког краја, генитивне конструкције ЗБОГ + ОП имају троструко нижу фреквенцију у конкуренцији с генитивним предлогом ОД и двоструко нижу фреквенцију у поређењу с акузативним предлогом ЗА узрочног значења. Овако сужена употреба предлога ЗБОГ објашњава се не само ширењем синтагми узрочног значења с предлогом ЗА на рачун синтагми с предлогом ЗБОГ, већ и могућношћу замене предлога ЗБОГ узрочног значења предлогом РАДИ у коме, као и код предлога ЗБОГ, ни су издиференцирана значења узрока и циља.

3.9.9.0. Уколико о ширини употребе предлога ЗБОГ у осталим призренско-тимочким говорима можемо судити по броју наведених примера, констатација је следећа: у говору Бучума и Белог Потока, на основу наведених примера уз генитивне предлоге узрока и акузативни предлог ЗА у узрочном значењу, може се закључити да је предлог ЗБОГ најфреквентнији предлог узрока, што је у позамашном раскораку у односу на говор јабланичког краја и осталих призренско-тимочких, као и неких косовско-ресавских говора (говор Параћинског Поморавља).

3.9.9.1. Конструкције с предлогом ЗБОГ, у говору Алексиначког Поморавља, како аутор каже, не треба посебно објашњавати, што значи да је њихова употреба иста као и у књижевном језику. Будући да се не наводи ни један пример, остајемо ускраћени за сазнања о могућем мешању узрока и циља с тим предлогом.

3.9.9.2. У говору Црне Траве и Власине није потврђено генитивно значење узрока с предлогом ЗБОГ.

3.9.9.3. На основу једног наведеног примера у говору Понишавља, није могуће извести закључак ни о фреквентности употребе, ни о могућности мешања узрочног значења и значења циља синтагми с тим предлогом.

³³ Исто: 124.

3.9.9.4. У говору Заплања, ширина његове употребе је значајно сужена на рачун предлога ОД и акузативног предлога ЗА узрочног значења.

3.9.9.5. Посматрано у целини, могло би се уопштено рећи, да је употреба узрочних конструкција с предлогом ЗБОГ у призренско-тимочким говорима значајно сужена, како у поређењу са стандардним језиком тако и у поређењу с косовско-ресавским говорима.

3.9.9.6. За разлику од призренско-тимочких говора, предлог ЗБОГ је далеко боље посведочен у косовско-ресавским говорима. Осим тога, у њима је јасно дефинисан његов однос према предлогу РАДИ, као предлогу знатно ниже фреквенције.

3.9.9.7. Паралела између ове две групе говора може се успоставити и по присуству мешања узрока и циља код предлога ЗБОГ и РАДИ (односно ЗАРАД као семантичког еквивалента предлога РАДИ у призренско-тимочким говорима). Та појава је присутна и у једним и у другим говорима, с том разликом што се у монографским описима призренско-тимочких говора то не потенцира, али се да закључити на основу примера или путем аналогije.

3.9.9.8. Када је реч о продору општег падежног облика из призренско-тимочких у косовско-ресавске говоре, може се закључити да је он присутан у ресавском говору и говору Параћинског Поморавља, док се у трстеничком и левачком говору овај предлог увек везује за морфолошки генитив.

*Предложко-падежне синтагме ЗАРАД / РАДИ + ОП
(у функцији генитива)*

4.0. О врло широкој употреби предлога РАДИ, као и сложених предлога ЗАРАДИ и ПОРАДИ, у узрочном значењу предлога ЗБОГ у српском књижевном језику, говори се у Стевановићевој *Граматици*.³⁴ Појава је распрострањена и у многим народним говорима. Мешање циља и узрока у употреби тог предлога у лику ЗАРАД бележи и говор јабланичког краја, али његова употреба у оба значења показује релативно ниску фреквенцију.

Стоку испродадо *зарад* њојну *свадбу*; шталу испразни *зарад* *свадбу*; *зарад* моју *лудуцину*, деца да испаштав; *зарад* нас *безмозгоње*, деца да патив; зацрнила съм мој живот с њега, *зара[d]* *шија дечица*; они несу заслужили, *зарад* *њум јадну* ћу идем; не се толко дери *зара[d]* *деће*; *зарад* *унука* па ме мене викав у суд; ја да се срмјужем прет комшику *зара[d]* *твој лош идмеи*.

4.1. Судаћи по примерима које смо забележили, предлог ЗАРАД је нешто мање фреквентан у поређењу с предлогом ЗБОГ.

³⁴ Стевановић 1991⁵: 258.

4.2. Из прегледане грађе с предлозима ЗБОГ и ЗАРАД видимо, да у говору јабланичког краја није присутна дистинкција узрока с предлогом ЗБОГ и циља с предлогом ЗАРАД, будући да се оба ова предлога употребљавају и у једном и у другом значењу. Употреба предлога ЗБОГ у ситуацији када се њиме изражава циљ и сврха вршења радње, показана је у оквиру предлошко-падежних синтагми с предлогом ЗБОГ. Међу примерима с предлогом ЗАРАД, два последња су употребљена у узрочном значењу.

4.3.0. Сада ћемо погледати стање употребе предлога ЗАРАД / РАДИ најпре у осталим призренско-тимочким, а потом и у косовско-ресавским говорима.

4.3.1. Предлог ЗАРАД, семантички еквивалент предлога РАДИ, у говору Бучума и Белог Потока, употребљава се у истом значењу као РАДИ (мисли се на књижевну употребу предлога РАДИ — подвлачење моје). У наведеним примерима попут овог — тој се рабóти (празнује) *зарад срећу и здравје* — заиста се конструкцијама РАДИ + ОП исказује циљ радње. Примери за узрочно значење нису дати, јер се пошло од констатације да је ово предлог циља. О томе да се у овим говорима предлогом ЗБОГ исказују и узрок и циљ, као и наш коментар о односу ЗБОГ и ЗАРАД, в. т. 3.3. и 3.4.

4.3.2. О значењу предлога ЗАРАД, који је семантички еквивалент предлога РАДИ, у говору Алексиначког Поморавља, Богдановић каже да „није увек јасно да ли се (предлогом ЗАРАД — подвлачење моје) означава узрок или циљ”.³⁵ Овај навод упућује на размислање да се у синтагмама с предлогом ЗАРАД мешају значења узрока и циља што је у складу са стањем у говору јабланичког краја и још неким говорима призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, за које смо потврде пронашли у већ помињаним монографијама. Међутим, у свим примерима попут овог — није он доша *зарад шебе*, но за себе — предлог ЗАРАД је употребљен у значењу циља, што опет, с обзиром на навод аутора, не значи да се не употребљава и у узрочном значењу.

4.3.3. За говор Црне Траве и Власине, Вукадиновић с предлогом РАДИ само у узрочном значењу наводи примере попут овог: *ради њу поносни*. Одсуство предлога ЗБОГ наводи на помисао да његово узрочно значење покрива предлог РАДИ, или неки од других предлога узрочног значења, што је мало вероватно. О разлозима изостајања предлога ЗБОГ в. т. 3.7.

4.3.4. Предлог РАДИ или његов еквивалент ЗАРАД, ни у једном од значења, није регистрован ни у говорима Понишавља, ни у говору Запања. Први, по нама највероватнији разлог јесте селективни приступ значењима предлошко-падежних синтагми, али можда не треба искључити ни могућност његове замене другим, фреквентнијим предлозима.

³⁵ Богдановић 1987: 238.

4.4.0. У косовско-ресавским говорима, стање употребе предлога РАДИ је следеће: тај предлог није регистрован у ресавском говору.³⁶

4.4.1. У трстеничком говору тај предлог је знатно ниже фреквенције у односу на предлог ЗБОГ, а употреба једног или другог предлога није разграничена. Оба предлога се везују за морфолошки генитив.³⁷

4.4.2. Овакво стање констатује и Симић за левачки говор.³⁸

4.4.3. У говору Параћинског Поморавља забележена је употреба предлога РАДИ и у значењу циља и у узрочном значењу: не заборава *ради Дулеџа*. „Дистинкција између предлога *због* и *ради* није успостављена у испитиваном говору, те оба предлога могу значити и узрок и циљ вршења радње.”³⁹ Предлог РАДИ се у Параћинском Поморављу, за разлику од предлога ЗБОГ и многих других генитивних предлога и предлога уз остале падежне облике, јавља искључиво с морфолошким генитивом.⁴⁰

4.5.0. Парцијални закључак: по употреби предлога ЗАРАД / РАДИ, призренско-тимочки и косовско-ресавски говори имају заједничких и различитих елемената. Оно што та два дијалекта обједињује јесте релативно уска употреба тих предлога као и мешање употребе узрока и циља. С друге стране, посебност се очитује у одсуству предлога ЗАРАД / РАДИ у неким призренско-тимочким говорима, за разлику од косовско-ресавских говора у којима је тај предлог, изузев ресавског, свуда потврђен искључиво у лику РАДИ. Врло оштра разлика изражена је у падежном облику за који се наведени предлог везује. У свим призренско-тимочким говорима предлог ЗАРАД / РАДИ иде уз општи падежни облик. У косовско-ресавским говорима, пак, предлог РАДИ иде уз морфолошки генитив (трстенички говор и левачки говор), или претежно уз морфолошки генитив, знатно ређе уз општи падеж (у говору Параћинског Поморавља), док за ресавски говор нисмо пронашли примере с тим предлогом, те је немогуће извући било какав закључак.

4.5.1. Ово није одлика само нашег говора, већ и осталих призренско-тимочких и косовско-ресавских говора. Слична појава је запажена и у стандардном српском језику.⁴¹ Ипак, овде се скреће пажња, да нормативни српски језик разграничава узрочно значење формално обележено предлогом ЗБОГ, и значење циља које се исказује предлогом РАДИ.⁴²

4.5.2. На разлоге мешања ових двају предлога, поред Стевановића, пажњу скрећу и најновија истраживања у којима се закључује.

³⁶ А. Пецо — Б. Милановић 1968: 302, 309, 316, 320—322, 327—328.

³⁷ Јовић 1968: 165; в. и фусноту 72 и тамо наведени пример.

³⁸ Симић 1980: 58; в. и фусноту 73 и тамо наведени пример.

³⁹ Милорадовић 2003: 125.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Стевановић 1991⁵: 258, 259.

⁴² Исто: 261.

Границе између значења циља и узрока често су веома колебљиве: кад започињемо радњу са намером да постигнемо неки циљ, онда се тај циљ — као покретачка снага — „често може сматрати и за узрок радње. Спољашњи израз таквог наслојавања значења јесте помешаност употребе одговарајућих конструкција”.⁴³

Предлошко-идаежне синџаџме ЗА + А / ОП

5.0. Узрочно акузативно значење с предлогом ЗА, у стандардном српском језику, спада у секундарна акузативна значења, те је као такво ниске фреквенције.⁴⁴ Акузативну синтагму с предлогом ЗА у узрочном значењу у српском језику потврђују још Гортан-Премк⁴⁵ и Љ. Милинковић.⁴⁶ Други аутор констатује да у српском језику постоји широк спектар глагола уз који се може употребити узрочна одредба у виду конструкције за + акузатив. Она може бити реализована и уз оне глаголе који својим значењем не прејудицирају експлицирање узрочног односа.⁴⁷ Ипак, ширина употребе акузатива с предлогом за у узрочном значењу, у поређењу са генитивним узрочним синтагмама знатно је мања.

5.1. У грађи забележеној на подручју јабланичког краја, нашао се велики број примера управо са синтагмом ЗА + А / ОП узрочног значења. Њену фреквенцију, као и конкурентски однос са генитивним синтагмама узрочног значења коментарисаћемо након изложене грађе:

— Што те тебе брига за *њојно алавeње*; немам **за куга** да се мучим, деца ми се по свет растикали; сров судови *за едн ручк*; не се секирај *за њиово балузиање*; да отидне за безлебара, *за њиово убавило*; бригнем *за оној деије* што га још нема да се врне; чувамо сьмо краве, *за млеко* и *за сирење*; има те све искідам *за оној врљање* по кугу; што си се с пријетели замерила одма на свадбу *за дар*; она не би отишла *за њиово убавило*; продава едно по едно *за ишење*; ал сьм се ете заробила *за иија деца*, мајку да има; докачиле се сестре *за имање*, па да се поједев ко кучке; немала *за куа* да се мучи; после стари ће се замерав *за вац мерак*; ал ме она кори *за иуј школу*, а ја несьм крива; доће време *за залченце леб* да трпите; несьм зборила с моју сестру две године, *за имање*; све се издоби *за онија деца* што ги још нема; ја ћу гу њум искалпим *за њојан толем језик*; направили калабуку там у њиве *за нику мебу*; ја ћу га њега коледујем *за њиово скишање*; бев опаднули Станка *за иаре*, а после

⁴³ Фелешко 1995: 137.

⁴⁴ Стевановић 19915: 436.

⁴⁵ Гортан-Премк 1963—1964: 446—449.

⁴⁶ Милинковић 1987: 155—157.

⁴⁷ Исто: 157.

се изнабе кој ги смотаја; оћутујеш му за једно, оћутујеш му за друго; имање је промуваја за ракију; ће изеш ћутек за њој ѿркаљање; он је њиве продаваја за ракију.

5.2. Ако упоредимо број забележених конструкција ЗА + А / ОП с узрочним значењем (27) са бројем забележених генитивних конструкција анализираних у овом раду: ДО (10), ЗБОГ (14), ЗАРАД (9) са ОП у функцији генитива, можемо закључити да су акузативне синтагме ЗА + А / ОП далеко фреквентније од сваке појединачно наведене генитивне конструкције. Наиме, оне су у односу на конструкције с предлогом ДО безмало три пута фреквентније, с предлогом ЗБОГ скоро два пута фреквентније и с предлогом ЗАРАД / РАДИ три пута фреквентније.

5.3. На основу прегледане грађе с предлогом ИЗ, види се да тај предлог, који се готово увек може заменити предлогом ОД, спада у предлоге најниже фреквенције, а из тога је јасан однос синтагми ИЗ + ОП и ЗА + А / ОП у значењу узрока.

5.4. Поређењем броја забележених примера с конструкцијом ЗА + А / ОП и ОД + ОП, може се констатовати да су акузативне синтагме с предлогом ЗА у узрочном значењу око 1,5 пута ниже фреквенције у односу на генитивне узрочне конструкције ОД + ОП.⁴⁸

5.5. У закључку бисмо рекли, да је у говору јабланичког краја присутна експанзија акузативних узрочних синтагми с предлогом ЗА на рачун генитивних синтагми с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД / РАДИ и ИЗ.

5.6. С овог становишта, судећи по богатству примера, уочава се врло висока фреквенција синтагми узрока с предлогом ЗА у односу на све остале генитивне предлоге узрока, изузимајући предлог ОД који је, пак, сам око 1,5 пута фреквентнији од предлога ЗА.

5.6.0. Након овога, прегледаћемо ширину употребе предлога ЗА у узрочном значењу у осталим призренско-тимочким и њима блиским косовско-ресавским говорима.

5.6.1. Предлог ЗА у наведеном значењу бележи и Богдановић у говору Бучума и Белог Потока са пет примера од којих ћемо овде навести само један: боји се за *маџер*. Истим бројем примера потврђено је и узрочно значење с предлогом ОД, па се у том смислу може говорити о њиховој равноправној заступљености, односно о истом степену фреквенције који је нижи у односу на предлог ЗБОГ.⁴⁹

У поређењу са стањем у говору јабланичког краја, разлика је чита. Сличност се једино уочава у погледу ниске фреквенције предлога ИЗ у оба говора.⁵⁰

⁴⁸ В. Жугић 20074, т. 3.

⁴⁹ В. Богдановић 1979: 114, 110.

⁵⁰ Исто: 108.

5.6.2. У говору Алексиначког Поморавља није забележена узрочна конструкција ЗА + ОП.⁵¹ Такво је стање и у говору Црне Траве и Власине,⁵² као и у говорима Понишавља.⁵³

5.6.3. Узрочно значење с овим акузативним предлогом познаје и говор Запања, а ауторка га потврђује с пет примера: немој да плачеш за *сво̀на̀ц*, ако те тепа̀м за *шо̀ј пу̀шѐње*, да те уби́е за *за̀лок лѐб*, и тг било кри́за за *лѐба*, ја сам рѣ́а за *једѐње*.⁵⁴ Судаћи по броју наведених примера, он је по фреквенцији одмах иза предлога ОД и има знатно шире поље употребе узрочног значења у односу на генитивне предлоге узрока ДО и ЗБОГ. Дакле, оваква ситуација у конкуренцији предлога узрочног значења одговара оној коју смо потврдили за говор јабланичког краја, мада лингвистички и географски фактори дозвољавају пре сличну ситуацију са говором Бучума и Белог Потока.

5.7.0. Акузативни предлог узрока ЗА, попут призренско-тимочких говора, није посведочен ни у свим косовско-ресавским говорима. Такви су ресавски и трстенички говор, док је у говору Левча и Параћинског Поморавља овај предлог узрока прилично фреквентан.

5.7.1. Можда се одсуство овог предлога у наведеним призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима може правдати селективним приступом аутора мање фреквентним значењима појединих предлога, какав смо случај имали и при обради неких других предлога. Ова се претпоставка чини заснованијом за призренско-тимочке говоре и за ресавски говор, док је за трстенички говор мање вероватна, будући да је за њега карактеристично изостајање неких предлога или појединих њихових значења са чиме смо се сусретали у овом раду.⁵⁵

5.7.2. Симић за левачки говор потврђује узрочно значење конструкцијама од предлога ЗА и акузатива с десетак примера од којих ћемо, као илустрацију, навести само два: *ка-цу га а^ндўци погорели за ѿ̀ре* и *тй си се сўдйла за нѐко има̀ње*.⁵⁶ У односу на врло фреквентне предлоге ЗБОГ и ОД, предлог ЗА има нижу фреквенцију, али је његова употреба у том говору замашнија у односу на остале узрочне предлоге. Општу оцену у односу на употребу узрочних синтагми с предлогом ЗА у јабланичком и левачком говору свели бисмо на много виши степен фреквенције тог предлога у јабланичком говору према најфреквентнијем предлогу ОД (синтагме с предлогом ЗА имају 1,5 пута нижу фреквенцију у односу на предлог ОД у јабланичком крају, а у левачком крају су три пута ниже фреквенције у односу на

⁵¹ Богдановић 1987: 241—242.

⁵² Вукадиновић 1996: 256—257.

⁵³ Ђирић 1999: 155—162.

⁵⁴ Марковић 2000: 224.

⁵⁵ О овоме в. нпр. Јовић 1968: 162. и 164.

⁵⁶ Симић 1980: 85.

предлог ОД и можда још ниже фреквенције у односу на предлог ЗБОГ, који, пак, у говору јабланичког краја иде у ред ниско фреквентних узрочних предлога).

5.7.3. Предлошко-падежне синтагме ЗА + А у узрочном значењу бележи и Милорадовић за говор Параћинског Поморавља. Од више примера које ауторка наводи, овде ћемо пренети само два: мајка чџтаво прецџкла за *ћџрку* и кџкам за *родџиџељи*, што и остџвљам.⁵⁷ Ако констатације ауторке да су у овом говору синтагме с предлогом ЗА + А обичније од синтагми са типичним узрочним предлогом ЗБОГ + Г⁵⁸ и да су овде најчешће узрочне конструкције с предлогом ОД,⁵⁹ доведемо у везу са стањем у јабланичком говору, може се закључити да се у оба говора узрочно значење најчешће реализује синтагмама с предлогом ОД, а да одмах за њим долазе акузативне синтагме с предлогом ЗА.

5.8.0. Парцијални закључак: у говору јабланичког краја присутна је експанзија акузативних узрочних синтагми с предлогом ЗА на рачун генитивних синтагми с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД / РАДИ и ИЗ. Оне су далеко фреквентније од сваке појединачно наведене генитивне конструкције, с изузетком синтагми с предлогом ОД: у односу на конструкције с предлозима ДО, ИЗ, ЗАРАД / РАДИ, фреквентније су око три пута, а у односу на конструкције с предлогом ЗБОГ скоро два пута.

5.8.1. Поређењем броја забележених примера с конструкцијом ЗА + А / ОП и ОД + ОП, може се констатовати да су акузативне синтагме с предлогом ЗА у узрочном значењу око 1,5 пута ниже фреквенције у односу на генитивне узрочне конструкције ОД + ОП.

5.8.2. Од осталих призренско-тимочких говора, узрочне конструкције с предлогом ЗА бележе још говори Бучума и Белог Потока и говор Заплања. Занимљиво је да је по фреквенцији синтагми с предлозима ЗА, ОД и ЗБОГ, говор Заплања много ближи јабланичком, него говору Бучума и Белог Потока што не бисмо очекивали с обзиром на географску и лингвистичку блискост заплањског говора и говора Бучума и Белог Потока.

5.8.3. У говору Алексиначког Поморавља, Црне Траве и Власине, као и у говорима Понишавља, није забележена узрочна конструкција с предлогом ЗА.

5.9.0. Акузативни предлог узрока ЗА, слично призренско-тимочким говорима, није посведочен ни у свим косовско-ресавским говорима. Такви су ресавски и трстенички говор, док је у говору Левча и Параћинског Поморавља тај предлог узрока прилично фреквентан.

5.9.1. У левачком говору предлог ЗА има нижу фреквенцију у односу на предлоге ЗБОГ и ОД, али је његова употреба у том говору

⁵⁷ Милорадовић 2003: 180.

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Милорадовић 2003: 84.

замашнија у односу на остале узрочне предлоге. Општу оцену у односу на употребу узрочних синтагми с предлогом ЗА у јабланичком и левачком говору свели бисмо на много виши степен фреквенције тог предлога у јабланичком говору.

5.9.2. Предлошко-падежне синтагме ЗА + А у узрочном значењу бележи и Милорадовић за говор Параћинског Поморавља. На основу упоређених резултата анализе у јабланичком говору и говору Параћинског Поморавља, може се закључити да се у оба та говора узрочно значење најчешће реализује синтагмама с предлогом ОД, а да одмах за њим долазе акузативне синтагме с предлогом ЗА.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

6.0. На основу анализе узрочног значења генитивних предлошко-падежних синтагми с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД / РАДИ и акузативних синтагми узрочног значења с предлогом ЗА, могућно је закључити следеће:

6.1. Предлошко-падежне синтагме с предлогом ДО, релативно ниске фреквенције, карактеристика су, углавном, јужноморавских говора. Њихова релативно ниска фреквенција може се објаснити употребом конкурентских синтагми врло високе фреквенције с предлогом ОД и акузативних синтагми с предлогом ЗА.

6.1.1. С изузетком врло ретке употребе у левачком говору, конструкција с предлогом ДО у значењу узрока није позната косовско-ресавским говорима.

6.1.2. Употреба општег падежа у функцији генитива у призренско-тимочким говорима је сасвим очекивана. О њеном продору у косовско-ресавске говоре, у недостатку потврда за узрочно генитивно значење с предлогом ДО, не можемо судити. Поуздана је само употреба морфолошког генитива у наведеном примеру из левачког говора.

6.2. У говору јабланичког краја, генитивне конструкције ЗБОГ + ОП имају троструко нижу фреквенцију у конкуренцији с генитивним предлогом ОД и двоструко нижу фреквенцију у поређењу с акузативним предлогом ЗА узрочног значења. Овако сужена употреба предлога ЗБОГ објашњава се не само ширењем синтагми узрочног значења с предлогом ЗА на рачун синтагми с предлогом ЗБОГ, већ и могућношћу замене предлога ЗБОГ узрочног значења предлогом РАДИ у коме, као и код предлога ЗБОГ, нису издиференцирана значења узрока и циља.

6.2.1. Употреба узрочних конструкција с предлогом ЗБОГ у осталим призренско-тимочким говорима показује разноликост која се креће од потпуног одсуства у неким говорима (говор Црне Траве и Владине), преко значајно сужене употребе (говор Заплања и говори По-

нишавља) до врло високе фреквенције у говорима Бучума и Белог Потока и говору Алексиначког Поморавља, што је у позамашном раскораку у односу на говор јабланичког краја и осталих призренско-тимочких, као и неких косовско-ресавских говора (говор Параћинског Поморавља).

6.2.2. За разлику од призренско-тимочких говора, предлог ЗБОГ је далеко боље посведочен у косовско-ресавским говорима (ресавском, трстеничком и левачком говору). Одступање у овом смислу представља говор Параћинског Поморавља, који је, по односу употребе предлога ОД и ЗБОГ, ближи говору јабланичког краја него косовско-ресавским говорима.

6.2.3. Када је реч о продору општег падежног облика из призренско-тимочких у косовско-ресавске говоре, може се закључити да је он присутан у ресавском говору и говору Параћинског Поморавља, док се у трстеничком и левачком говору овај предлог увек везује за морфолошки генитив.

6.3. Како у призренско-тимочким тако и у косовско-ресавским говорима, употреба предлога ЗАРАД / РАДИ релативно је уска и у свима њима је присутно мешање употребе узрока и циља. Неразграничена употреба предлога ЗБОГ и ЗАРАД / РАДИ, односно употреба предлога ЗБОГ и у значењу циља, а предлога ЗАРАД / РАДИ и у значењу узрока, својствена је говорима обе дијалекатске зоне, с том разликом што се у монографским описима призренско-тимочких говора то не потенцира, али се да закључити на основу примера који се наводе уз ове предлоге. Слична појава је запажена и у стандардном српском језику. Ипак, овде се скреће пажња да нормативни српски језик разграничава узрочно значење, формално обележено предлогом ЗБОГ, и значење циља, које се исказује предлогом РАДИ.

6.3.1. Врло оштра разлика између призренско-тимочких и косовско-ресавских говора изражена је у падежном облику за који се наведени предлог везује. У свим призренско-тимочким говорима предлог ЗАРАД / РАДИ иде уз општи падежни облик. У косовско-ресавским говорима, пак, предлог РАДИ иде уз морфолошки генитив (трстенички говор и левачки говор), или претежно уз морфолошки генитив, знатно ређе уз општи падеж (у говору Параћинског Поморавља), док за ресавски говор нисмо пронашли примере с овим предлогом, те је немогуће извући било какав закључак.

6.4. У говору јабланичког краја присутна је експанзија акузативних узрочних синтагми с предлогом ЗА на рачун генитивних синтагми с предлозима ДО, ЗБОГ, ЗАРАД / РАДИ и ИЗ. Оне су далеко фреквентније од сваке појединачно наведене генитивне конструкције, с изузетком синтагми с предлогом ОД: у односу на конструкције с предлозима ДО, ИЗ, ЗАРАД / РАДИ, фреквентније су око три пута, а у односу на конструкције с предлогом ЗБОГ скоро два пута.

6.4.1. Поређењем броја забележених примера с конструкцијом ЗА + А / ОП и ОД + ОП, може се констатовати да су акузативне синтагме с предлогом ЗА у узрочном значењу око 1,5 пута ниже фреквенције у односу на генитивне узрочне конструкције ОД + ОП.

6.4.2. Од осталих призренско-тимочких говора, узрочне конструкције с предлогом ЗА бележе још говори Бучума и Белог Потока и говор Заплања. Занимљиво је да је по фреквенцији синтагми с предлозима ЗА, ОД и ЗБОГ, говор Заплања много ближи јабланичком, него говору Бучума и Белог Потока, што не бисмо очекивали с обзиром на географску и лингвистичку блискост заплањског говора и говора Бучума и Белог Потока.

6.4.3. У говору Алексиначког Поморавља, Црне Траве и Власине, као и у говорима Понишавља, није забележена узрочна конструкција с предлогом ЗА.

6.4.4. Акузативни предлог узрока ЗА, слично неким призренско-тимочким говорима, није посведочен ни у свим косовско-ресавским говорима. Такви су ресавски и трстенички говор.

6.4.5. Општу оцену о употреби узрочних синтагми с предлогом ЗА у јабланичком и левачком говору свели бисмо на много виши степен фреквенције овог предлога у јабланичком говору.

6.4.6. На основу упоређених резултата анализе у јабланичком говору и говору Параћинског Поморавља, може се закључити да се у оба та говора узрочно значење најчешће реализује синтагмама с предлогом ОД, а да одмах за њим долазе акузативне синтагме с предлогом ЗА.

БИБЛИОГРАФИЈА

Богдановић 1979: Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белоџ Пошочка*. — СДЗБ XXV, Београд.

Богдановић 1987: Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. — СДЗБ XXXIII, Београд, 7—302.

Вукадиновић 1996: Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*. — СДЗБ XLII, Београд, 1—317.

Гортан-Премк 1963—1964: Даринка Гортан-Премк, *Падежне и њредлошко-њадежне конструиције код Вука*. — ЈФ XXVI/1—2, Београд, 437—458.

Жугић Р. 2005¹: *Речник џовора јабланичког краја*. — СДЗБ LII, Београд, IX—XLII +1—470.

Жугић 2005²: Радмила Жугић, *Еквивалентни адноминалног бесњредлошког генитивна и генитивних синтагми с њредлозима ОД и У за исказивање њосесивних значења у џовору јабланичког краја*. — ЈФ LXI, Институт за српски језик САНУ, Београд, 179—189.

Жугић 2006¹: Радмила Жугић, *Генитивне њредлошко-њадежне синтагме њросјорне и месне семантике у џовору јабланичког краја*. — ЈФ LXII, Институт за српски језик САНУ, Београд 259—280.

Жугић 2006²: Радмила, Жугић, *Темјорално генитивно значење у џовору јабланичког краја*. — ЗМСС 69, Матица српска, Нови Сад, 217—225.

Жугић 2007⁴: Радмила Жугић, *Предлошко-њадежне синтагме узрочног значења с њредлогом ОД у џовору јабланичког краја (њапареле са њризренско-тимочким и косовско-ресавским џовором)*. — Зборник радова Института за српски језик САНУ (1947—2007) (у штампи).

Ивић М. 1958: Милка Ивић, *Систем предлошких констѐрукција у српскохрватском језику*. — ЈФ, XXII, Београд, 141—166.

Јовић 1969: Душан Јовић, *Трсѐенички говор*. — СДЗБ XVII, Београд, 1—240.

Марковић 2000: Јордана Марковић, *Говор Зайлања*. — СДЗБ XLVII, Београд, 7—307.

Милинковић Љ. 1987: Љубо Милинковић, *Констѐрукције с предложом за у савременом руском и српскохрватском језику*. — ЈФ XLIII, Београд, 137—171.

Милорадовић 2003: Софија Милорадовић, *Уйошреба њадежних облика у говору Параѐинског Поморавља*. — Етнографски институт, књ. 50, Београд.

Пецо/Милановић 1968: Асим Пецо — Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗБ XVII, Београд, 241—366.

Симић 1980: Радоје Симић, *Синѐакса левачког говора I, Уйошреба њадежних облика*. — СДЗБ XXVI, Београд, 1—146.

Стевановић 1991⁵: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. — Научна књига, Београд.

Тирић 1999: Љубисав Тирић, *Говори Понишавља*. — СДЗБ XLVI, Београд, 7—262.

Фелешко 1995: Казимјеж Фелешко, *Значења и синѐакса српскохрватског гениѐиѐа*. — Београд.

Радмила Жугич

ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ ПРИЧИННОГО ЗНАЧЕНИЯ С ПРЕДЛОГАМИ С РОДИТЕЛЬНЫМ ДО, ЗБОГ, ЗАРАД И ПРЕДЛОГОМ С ВИНИТЕЛЬНЫМ ЗА В ГОВОРЕ ЯБЛАНИЧСКОГО КРАЯ

Резюме

В работе рассматривается употребление и частотность предложно-падежных словосочетаний причинного значения с предлогами ДО, ЗБОГ, ЗАРАД (с родительным падежом) и предлогом ЗА (с винительным) в говоре ябланичского края.

Здесь устанавливается конкурентное отношение словосочетаний с каждым из приведенных предлогов с родительным в отдельности, их отношение к самому частотному причинному предлогу с родительным ОД и причинному предлогу с винительным ЗА, а также и отношение между словосочетаниями с предлогами ОД и ЗА.

Исследование показывает относительно низкую частотность причинных словосочетаний с родительным падежом ДО, ЗБОГ, ЗАРАД + общая падежная форма (ОП), с одной стороны, и высокую частотность словосочетаний с родительным падежом с предлогом ОД и причинных словосочетаний с винительным падежом с предлогом ЗА, с другой стороны.

Реализация причинного значения с помощью приведенных предложно-падежных конструкций в говоре ябланичского края наблюдается и сопоставляется с состоянием в остальных прирзенско-тимокских и в близких им косовско-ресавских говорах, а также с состоянием в литературном сербском языке. Таким образом, проблематика говора ябланичского края не рассматривается лишь как изолированное явление, но и как явление, находящееся в определенной связи с приведенными говорами и стандартизованный идиомой.

Особое внимание уделяется проникновению ОП из прирзенско-тимокских говоров в косовско-ресавские диалектные зоны. Отмечается, что данное явление в большей степени характерно для говора Параѐинского Поморавля.

Hedviga Kubišová

POLYHISTOR IVAN BRANISLAV ZOCH V SLOVENSKOM,
CHORVÁTSKOM A SRBSKOM KULTÚRNOM KONTEXTE

Všestranného vedca I. B. Zocha (*24. 6. 1843 Jasenová — † 27. 12. 1921 Modra)¹ možno pre šírku jeho vzdelania a mimoriadne výsledky vo viacerých vedných disciplínach zaradiť k polyhistorom (podobne ako osobnosť Mateja Bela). Rozvíjal činnosť v oblasti vedy, techniky, histórie, literatúry a prekladu, pedagogiky, telesnej výchovy a i., svojimi prácami zasahoval do 12 vedných odborov.

Činnosť literárna, vydavateľská a prekladateľská

Vyrastal v rodine, kde národná uvedomelosť bola základným životným postojom a cieľom, dôkazom sú slová z korešpondencie jeho otca Ctíboha: „*Cjel Slovanstva je veliký, vznešení a cesta k nemu je ešte málo prekličená. Nám treba svornost', ( ) treba v každom ohlade od útlej mladosti použiť svoje síli na velikje veci, (...) treba srdce naše napájat láskou celého Slovanstva...*” (cit. Sedlák, 1970, s. 381).²

Vychádzajúc z rodinnej tradície zaujímal sa I. B. Zoch o život Matice slovenskej, o históriu a dejiny národa. V odbornom historickom článku *Krtíšsky glagolský pergament* sa pokúša o rekonštrukciu vzácneho dokumentu zo XIV. stor. Poukazuje na jav, že drahocenné slovanské preklady

¹ Životné cesty Ivana Branislava Zocha boli spletité. Bol najstarším synom evanjelického kňaza Ctíboha Zocha, ktorý patril k zakladajúcim členom MS a tvorcom matičných stanov. Nadaný, húževnatý a pracovitý I. B. Zoch predsa žil v skromných podmienkach. Gymnázium absolvoval v Banskej Bystrici, Těšine, Šoprone a v Levoči. Ako študent sa v B. Bystrici zoznámil s B. Němcovou a na priváte u Rázusovcov jej približuje slovenské povesti. Univerzitu absolvoval vo Viedni, vzdelanie si dopĺňal v Mníchove, Heidelbergu a v Erlangene. Po obhájení doktorskej práce pôsobil ako stredoškolský profesor na prvom slovenskom gymnáziu v Revúcej. Okrem prírodovedných predmetov vyučoval aj telocvik a študentov viedol v národnom duchu, čím obrátil na seba nežiaducu pozornosť maďarónskych kruhov, dostáva sa do väzenia (1867). Po vystupňovaní národnostného útlaku bolo ako prvé zatvorené vyššie gymnázium v Revúcej (dekrétom z 20. 8. 1874) a I. B. Zoch v r. 1876—1908 pôsobil v Chorvátsku a Srbsku. Na Slovensko sa vrátil až na dôchodok, tu spolupracoval so synovcom Samuelom Zochom a v r. 1921 aj zomrel, pochovaný je neďaleko Ľ. Štúra.

² Ctíboh Zoch: *Spolku miernosti v Levoči*, list 2., 20. 3. 1845. In: SEDLÁK, I.: *Strieborný vek II*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 381.

sa zachovali iba v odpisoch: „Bohoslužobný jazyk cyrillo-metodejský prešiel z Veľkej Moravy i k Čechom a Poliakom, na juhu k Horváthom, Srboom, potom k Rusom a stal sa na celé veky nielen cirkevným, ale vôbec literárnym jazykom južného a východného Slovanstva”. Závažné myšlienky adresuje **do oblastí filológie a teórie prekladu**. Uvedomuje si, že prepisovaním svätých kníh sa strácali pôvodné formy a výrazy: „Práve tak, ako vo svojom čase slovenčili a i dnes slovenčia na Slovensku bohoslužobnú češtinu, u Srbo-Horvathov srbštili a horvatštili, v Bulharsku bulharštili ... (Slovenské pohľady 1907, s. 19).

V Petrinji prekladá veľa rozprávok a povesti, dielo *Smrt' Smail — Agy Čengijiča* (Ružomberok 1897). Spolu s manželkou Milinou preložil do chorvátčiny Kukučínov román *Dom v stráni*.

Vydávanie stredoškolských učebníc pre študentov revúckeho gymnázia je dôkazom jeho vynikajúcich odborných a technických vedomostí, ale aj rozsiahlych pedagogických skúseností. Ako 25-ročný vydal prvú stredoškolskú učebnicu fyziky (*Physika, čili silozpyt pre slovenské gymnáziá, reálky a domáco poučenie* (1869). Aby ušetril náklady, názorné obrázky si doplňal sám; učivo bolo rozdelené do paragrafov. Učebnica sa používala 5 rokov, po zatvorení gymnázia sa mnohé exempláre zničili a stratili.³ Geometria vyšla pod názvom *Počiatky názornej merby pre nižšie gymnázium a semeniská* (1873); pripravoval aj vydanie psychológie, tá však zostala v rukopise. Venoval sa tiež zbierkovej činnosti, na gymnáziu založil bohatú prírodopisnú, fyzikálnu a chemickú zbierku.

Obdivuhodné výsledky dosahuje **v prírodných vedách**. Na radu svojho otca študoval na Vysokej škole technickej vo Viedni matematiku a prírodné vedy. Dosahoval vynikajúce výsledky, jeho práce boli uverejňované v medzinárodných časopisoch, napr. Poggendorfove *Annalen der Physik und Chemie* v Berlíne uverejnili prácu Dr. Ivana Zocha „aus Ungarn” *Zur Kenntniss der chemischen Harmonika* (1866, č. 6) a jeho dizertačnú prácu o rýchlosti zvuku v plynch *Über ein Verfahren zur Messung der Schalgeschwindigkeit in Gasen* v tom istom časopise (1866, č. 8). Na svetovej výstave v Paríži vystavoval svoj prístroj na meranie rýchlosti zvuku v plynch. Technické vedomosti využíval pre praktické účely, zostrojil napr. kávový mlynček a jeho výrobu prevzala aj istá viedenská firma.

K veľkým zásluhám I. B. Zocha patrí **tvorba odborného názvoslovia**, opiera o aktuálny stav v češtine, nemčine a ruštine. Uvedomuje si nejednotnosť v používaní prírodovednej terminológie, vo vede i technike; konštatuje, že vedci si alebo vytvárajú ľubovoľné výrazy, iní používajú výrazy nemecké a latinské.

V navrhovanej matematickej terminológii na Slovensku vychádza z nemčiny podobne ako pri tvorbe telovýchovného názvoslovia. Nemecké termíny uvádza v švabachu, niektoré sa používajú dodnes v modifikovanej podobe, napr. nastáva zmena v gram. rode:

³ www.mat.savba.sk/Matematici

(odchylok = odchýlka). V záujme zlepšenia stavu zostavil **Slovár vedeckého názvoslovia** (red. J. Škultéty) ako to dokumentuje nasledujúca ukážka z návrhu matematického názvoslovia (LMS, 1868, s. 15).⁴ Upozorňujeme na tvar výrazu „slovár“ (= dnes slovník), ktorý je prevzatý z ruštiny, používal ho aj A. Bernolák.

nemecký termín (v prepise do NJ) a Zochov slovenský ekvivalent	dnešný výraz
abgeschutzt // okyptený (česky zkomolený) Kegel, kypta kuželová	zrezaný kužel
abgekürzt //skrátенý / abgekürzte Pyramide / kypta ihlancová	zrezaný ihlan
abchaffен die Nenner	vylúčiť menovateľov
abschätzen, odhadnúť, (vulg.) ošacovať	odhadnúť

Poznámka: zmenu možno pozorovať v termíne *kypta* (= okyptený útvar), dnes je vlastnosť „okyptenia“ vyjadruje v atribúte *zrezaný kužel*.

Niektoré zo slovenských termínov, navrhovaných Zochom, sa však nezachovali, v súčasnosti sa preferujú internacionálne výrazy: *drobnoneter* (= mikrometer), *svetlopisectvo* (= fotografovanie), *nedrob* (= atóm), *návoj* (= cievka), *vatrena* (= batéria).⁵

Zásluhou I. B. Zocha sa pestovalo **vedomie československej vzájomnosti na revúckom gymnáziu** nielen v rámci vyučovania, ale aj v mimoškolskej činnosti. Českí národovci usporiadali finančnú zbierku v prospech gymnázia, prispel napr. F. Palacký, J. E. Purkyně. České knihy sa tak dostávali aj do revúckych rodín (Alois Jirásek venoval svoj 3. diel *Bratrství*), Gemer konkrétne slovenských profesorov gymnázia, J. Francisciho a A. H. Škultétyho, navštívila spisovateľka Božena Němcová. V Revúcej v tom období študovalo aj 20 českých študentov (prví asi okolo r. 1867/68). Počet študentov bol obmedzený, lebo maturitné vysvedčenia z uhorských škôl boli v Čechách neplatné (Gallo, 1962, s. 80—85). Po získaní peňazí zo zbierok a lotérie bol I. B. Zoch hlavným iniciátorom stavby novej budovy gymnázia, zostavil nákres budovy, zaobstarával drevo, navrhol konštrukciu strechy a viedol stavebné práce.

Telovýchovné názvoslovie na Slovensku a I. B. Zoch

Telesná výchova ako každá iná humanitná disciplína sa nezaobíde bez presnej a vedecky podloženej terminológie. Navštevoval turnerské cvičenia v Berlíne, vzorom mu boli nemeckí telocvikári (Eiselen) a najmä sokolské hnutie M. Tyrša. Základy telovýchovného názvoslovia v Čechách položil PhDr. Miroslav Tyrš (*17. 9. 1832 Děčín — † 8. 8. 1884 Oetz, Tirolsko). I. B. Zoch sa zaslúžil o rozvoj školskej telesnej výchovy na Slovensku, bol ideovým a teoretickým pokračovateľom M. Tyrša. Pre predmet

⁴ ZOCH, I. B.: Slovník vedeckého názvoslovia. In: *Letopis Matice slovenskej*. Ročník V. svázek 1. Sostavil V. P. Tóth. V Banskej Bystrici 1868, s. 14—21 a 99—109.

⁵ http://www.atpjournal.sk/pdf/2000_10_49.pdf

nášho príspevku je dôležitá najmä Zochova učebnica *Krátky úvod k vyučovaniu v telocviku hlavne pre národné školy* (Veľká Revúca, 1873), je pravdepodobné, že používal športové náradie, ako bolo vykreslené v príručke: *činky, tyče na šplh, štule, luk, povraz, lopty, pálky* (Chovan, 1965, s. 102). Presnosť a jednoznačnosť terminologického spojenia umožňuje rôznym cvičencom vykonávať rovnaké pohyby, dosiahla sa tak jednotnosť pri nácviku hromadných telovýchovných skladieb, ako boli známe sokolské zlety.

Termín sa odlišuje od bežného slova tým, že jeho význam je presne určený, konštantný, zaraďuje sa do logického systému, pri jeho výbere sa vychádza z konvencie a následnej kodifikácie. Podľa Horeckého bežný výraz nadobúda význam v kontexte, termín však musí byť jednoznačný aj samostatne, mimo kontextu (cit. Chovan, s. 26). Preberanie českých slovo-tvorných postupov v matičnom období komentuje J. Furdík (2005, s. 124): „*Základnou tendenciou je expanzia dejových substantív( ) a tvorenie slov konverziou. Tieto typy sa najskôr uplatnili v terminológii (impulzom k tomu bola snaha uplatniť pri tvorení termínov analogické slovo-tvorné postupy ako v češtine, ba priamo preberať niektoré termíny z češtiny)*”. Základom odborných termínov v telovýchovnom názvosloví sú deverbatíva. Najčastejšie ide o 1. verbálne (dejové) substantíva: (a) vytvorené z KM (*vis, sed*), (b) derivované prefixáciou (*predklon*); (2) verbá tvorené konfixáciou (*u-paž-i-t'*); (3) základ termínu dopĺňajú deverbatívne adverbiá (*preskok skrčmo*), alebo predložkové spojenia (*výskok do vzporu drepno*). Viacslovné termíny determinujú adverbiá, vyjadrujúce údaje o smere, resp. o spôsobe vykonávania pohybu. Na rozdiel od iných oblastí sa v telovýchovnej terminológii zachovávajú viaceré termíny v podobách, ako boli štandardizované v čase M. Tyrša a I. B. Zocha. Zatiaľ čo M. Tyrš prevádzal hromadné cvičenie iba na počítanie, I. B. Zoch využíval pri cvičení hudbu, sprievodnú hudbu na cvičenie skomponoval L. Vansa.

Zásluhy v organizácii Sokol: Po čiastočnom uvoľnení napätia v Rakúsku založil M. Tirsch v Čechách spolu s Fügnerom 16. 2. 1862 telovýchovnú jednotu Sokol. M. Tyrš aj I. B. Zoch si želali, aby idey sokolstva prispeli k rozvíjaniu starogréckeho ideálu kalokagathie pestovaním telesnej zdatnosti a kultúry, ich vlastenecké a filozofické zmýšľanie sa prejavilo v ideológii spolku. I. B. Zoch poznal Tyršov systém Sokola iba z tlače, v mnohých smeroch ho zdokonalil, ba i prekonal. Prvé spolky Sokola na Slovensku boli založené najprv Martine (1871) a v Revúcej zásluhou I. B. Zocha; slovenské sokolské zlety sa uskutočnili aj v USA (v Chicagu 1892). (Spevy sokolov tatranských).⁶

Pre zánietenosť v otázkach národných bol I. B. Zoch zatknutý a dva mesiace väznený (1867). Po prepustení z väzenia sa pričínil o **založenie Sokola** na Slovensku pod heslom štyroch **S — sloboda, svornosť, sila, sláva**. Vypracoval vedecky podloženú terminológiu, rozšíril však škálu cvi-

⁶ www. sokolnaslovensku.sk

čení a športov oproti Nemecku a Čechám (prialal *turistiku, plávanie, v zime korčuľovanie, ľahkú atletiku, tanec, verejné cvičenia*). Od Tyrša neprebral náplň cvičení, iba spolkový systém. Všestrannosťou a šírkou záberu sa Zochov systém telesnej výchovy zaradil k najmodernejším vo svojej dobe.

Po vystupňovaní národnostného útlaku bolo **zatvorenie vyššieho gymnázia v Revúcej (dekrétom z 20. 8. 1874)** dôvodom, prečo **I. B. Zoch opúšťa** milovanú **Revúcu**, kde prežil najplodnejšie roky svojho pedagogického života, vydával učebnice, organizoval telovýchovný a kultúrny život, divadelné podujatia a študentské majálesy. Odchádza na dva roky do Krupiny, tu pracuje v sudodielni, viac úsilia však vkladá do novozaloženej litografickej dielne, plánuje vydávať priemyselný časopis a knihy pre deti (vydanie sa neuskutočnilo).

Činnosť v Chorvátsku a Srbsku

Stupňujúce sa nepriateľstvo voči panslávom napokon prinútilo Zocha opustiť Slovensko. Na pozvanie biskupa Strossmayera zo Zagrebu sa vydáva na za prácou do Chorvátska, kde pôsobí ako pedagóg na reálnom gymnázium v chorvátskom Osjeku (1876—1879). Po obsadení Bosny a Hercegoviny odchádza na tri roky do Sarajeva (r. 1879—1882), kde pomáha zakladať prvé srbské gymnázium a je menovaný za riaditeľa. Neskôr sa vracia späť do Osjeku, kde sa spolu s manželkou Milinou venuje predovšetkým literárnemu prekladu. Posledných deväť rokov pracovných rokov od r. 1889 až do svojho penzionovania pôsobí ako riaditeľ gymnázia v Petrinji, získava si tu úctu a priazeň obyvateľov, realizuje rôzne praktické, užitočné a zaujímavé vynálezy. Založil a verejnosti sprístupnil meteorologickú stanicu; poludnie je oznamoval obyvateľom obce výstrelom z kanónika. Vydáva veľké množstvo pedagogických a odborných prác, zasahujúcich do rôznych oblastí. V prírodných vedách sa zameriava hlavne na matematiku, fyziku, chémiu, prírodopis (*Kalendar der Flora von Sarajevo für die erste Hälfte des Jahres*, 1880).

Vedecké metódy uplatňuje aj vo vyučovaní, po vzore otca používal mriežkový a taktovaný spôsob vyučovania krasopisu, svoje poznatky dôkladne rozpracoval o 27 rokov neskôr v Sarajeve vo vedecky podloženej práci *Metodika nastave u ljepopisu* (1896). Zaoberá sa otázkami školstva *Pogled na školstvo u Bosnoj a Hercegoviny* (1883). Najdôležitejšou zásluhou je vydávanie chorvátskeho konverzačného lexikónu. (*Enciklopedija hrvatska* I. a II, vyše 600 strán) — dielo vychádzalo v zošitoch a patrilo k najvýznamnejším lexikografickým prácam svojej doby v Európe, obsahom i úrovňou tlače sa vyrovnalo dielam vydávaným vo vyspelom Anglicku, Francúzsku a Nemecku.

Záver: I. B. Zoch patrí k významným osobnostiam slovenského národného života. Najviac sa zameriaval na prírodné vedy (matematika, fyzika, chémi, meteorológia). Dôkazom jeho všestrannosti je 270 publikovaných prác; dokázal však aplikovať vedecké poznatky v praktických čin-

nostiach. Bol členom matematicko-prírodovedeckého odboru MS. Ako pedagóg vydával učebnice a uplatňoval vedecké metódy vo vyučovaní, bol iniciátorom telovýchovného hnutia, zakladateľom Sokola na Slovensku. V tvorbe prírodovednej odbornej terminológie mu ako vzor slúžil odborný jazyk nemecký, český a latinský. Počas pôsobenia na gymnáziu v Revúcej (1866—1874) ako „učbár“ sa významnou mierou pričínil o jeho vysokú odbornú úroveň a materiálny rozvoj. Po obvinení z panslávstva našiel útočisko a nový domov v Chorvátsku a Bosne a Hercegovine, kde sa prežil viac ako 30 rokov (r. 1876—1908) a pričínil sa o rozvoj vedy, publicistiky a školstva v týchto slovanských krajinách, jeho život doznieva však predsa na Slovensku.

LITERATÚRA

- Encyklopédia Slovenska*. V. zväzok. Bratislava : Veda, vyd. SAV 1981, s. 539—40.
- GALLO, J.: Význam revúckeho gymnázia v utužovaní bratstva Čechov a Slovákov. In: *Sto rokov revúckeho gymnázia. 1862—1962*. Bratislava : SPN 1965, s. 80—85.
- CHOVAN, J.: *Názvoslovie telesných cvičení a ich triedenie*. Bratislava : SPN 1972.
- CHOVAN, J.: Ivan Branislav Zoch a jeho pôsobenie na revúckom gymnáziu. In: *Sto rokov revúckeho gymnázia. 1862—1962*. Bratislava : SPN 1965, s. 41—59.
- FURDÍK, J.: *Život so slovo tvorbou a lexikológiou*. Košice : Vydavateľstvo LG 2005.
- MASÁR, I.: *Príručka slovenskej terminológie*. Bratislava: Veda, vyd. SAV 1991, s. 114.
- WINKLER, T. — ELIÁŠ, M.: *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská 2003, s. 216—222.
- ZOCH, Ctiboh: Spolku miernosti v Levoči, list 2, 20. 3. 1845. In: SEDLÁK, I.: *Strieborný vek II*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 38.
- ZOCH, I. B. : Slovník vedeckého názvoslovía. In: *Letopis Matice slovenskej*. Ročník V. sväzok 1. Sostavil V. P. Tóth. V Banskej Bystrici 1868, s. 14—21 a 99—109.
- ZOCH, I. B.: Krtíšsky glagolský pergament. In: *Slovenské Pohľady* — časopis zábavno-počinný. Red. J. Škultéty. Martin 1907, r. XXVII. s. 19.
- [www. phil.muni.cz/fil/scfkomplet/tyrs.html/](http://www.phil.muni.cz/fil/scfkomplet/tyrs.html/)
- [www. sokolnaslovensku.sk](http://www.sokolnaslovensku.sk)
- [www. osobnosti.sk](http://www.osobnosti.sk)
- [www. mat.savba.sk/Matematici](http://www.mat.savba.sk/Matematici)
- http://www.atpjournal.sk/pdf/2000_10_49.pdf

Здравко Бабић

НЕКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ КАТЕГОРИЈЕ ИМПЕРСОНАЛНОСТИ И ИМПЕРСОНАЛНИХ РЕЧЕНИЦА У РУСКОМ, ПОЉСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду указаћемо на неке карактеристике категорије имперсоналности и имперсоналних реченица савременог руског, пољског и српског језика које се тичу сличности и разлика имперсоналних реченица у овим језицима, као и различитих погледа на саму суштину безличних реченица, њихову дефиницију, обим, граматичку структуру и лексичко-семантичку природу.

Питање безличних реченица, односно питање имперсоналности спада у једно од најдискутабилнијих синтаксичких питања. Веома много радова (од оних најширих граматичких до оних уско специјализованих) посвећено је имперсоналности. Међутим, до дан данас у лингвистичкој литератури нема јединственог мишљења о природи и обиму имперсоналности, о дефиницији безличних реченица, о природи субјекта у овим реченицама, као и о односу имперсоналности према другим морфолошким и синтаксичким категоријама. Многобројност проблема који се појављују при изучавању безличних реченица у великој мјери је повезана с тиме што ова група једночланих реченица није хомогена ни када је у питању структура, нити када је у питању њихово значење и природа појединих чланова. На то, између осталог, указује и присутност изузетно великог броја термина за имперсоналне реченице у славистичкој науци, који истовремено одликавају и различите приступе имперсоналности и појединим питањима везаним за неке уже и шире карактеристике имперсоналности. Многобројни термини: *безличные предложения, бесубъектные предложения, предложения с устраненным субъектом, имперсональные предложения; zdania bezpodmiotowe, zdania bezosobowe, zdania nieosobowe, zdania bezpodmiotowe bezorzeczeniowe, konstrukcje bezmianownikowe, konstrukcje werbalne bezosobowe, zdania wyrażające czynności i stanny ludzkie bezosobowe, zdania z nieokreślonym subjektem; безличне реченице, бесубјектјске реченице, айсолушно (релативно) бесубјектјске реченице, имперсоналне реченице, неноминативне реченице* указују на различита схватања категорије имперсоналности и имперсоналних реченица у

различitim периодима развоја синтаксичке науке у свакој од ових словенских језичких средина. Ми смо се овдје одлучили за термин *имперсоналне реченице* (*имперсоналносѝ*), не сматрајући тај термин рјешењем за све пређашње недоумице и различите погледе, већ просто због тога што је тај термин у духу са развојем савремене синтаксичке науке са акцентом на семантичкој анализи реченице. Овај термин је уведен у синтаксичку науку у другој половини 20-ог вијека у руској лингвистичкој средини, најприје у радовима руског лингвисте А. Б. Бондарка; тим термином вишеструко се служила и М. Ивић у својим радовима, покушавајући да одреди теоријске оквири имперсоналности, укаже на специфичност тзв. имперсоналних конструкција и на недостатак термина „*безличне реченице*”.

Проблем безличности (имперсоналности) занимао је језичку и логичку науку одавно. Може се рећи да се један од првих постављених језичких проблема односио на питање постојања и односа једночланих и двочланих реченица, што је нашло одраз и у радовима многих логичара и филозофа. Једни сматрају да су безличне реченице одраз једночланих судова, позивајући се на чињеницу да примитивни човјек није могао да размишља сложеним категоријама, па за многе појаве, прије свега оне у природи, није могао да открије њиховог вршиоца.¹ Други, пак, сматрају да једночланих конструкција нема, те да је сваки једночлани логички суд у језику представљен двочланом конструкцијом, па према томе безличне реченице представљају двочлане конструкције.²

Дискусија о постојању једночланих и двочланих конструкција у језику, као и о рефлексiji једночланих и двочланих судова у реченици, одражена је и у радовима савремених истраживача језика и синтаксичара, гдје се веома често срећу дијаметрално супротни погледи везани за постојање, обим и природу безличних реченица. Питање имперсоналних реченица ни до данас није добило задовољавајуће рјешење које би било општеприхваћено, зато што није, прије свега, усвојена јединствена дефиниција имперсоналних реченица, која би јасно одредила оквири безличности и безличних реченица. С развојем језика појављивао се већи број врста безличних реченица, које су се развијале у прасловенском и посебним словенским језицима, тако да данас имамо различит број типова безличних реченица у сваком од словенских језика, што зависи од више фактора, прије свега од различитих развојних тенденција појединих језика, као и од самог приступа природи реченице и њеној класификацији.

Наиме, у традиционалним анализама, које су базиране на формално-структурним карактеристикама реченице, категорија безличности била је веома широко заступљена и изучена, вјероватно боље

¹ Овакав став заступају Ј. Е. Herbart, F. Brentano, А. Jovanović и др.

² Носиоци овог мишљења су Chr. Sigwart, W. Wundt, H. Paul, K. Brugman и др.

од категорије личности. У оквиру тих погледа имали смо велики број група безличних реченица веома различите природе, подијељених на основу формално-структурних карактеристика, почев од оних за које је већина лингвиста сматрала да су прве и праве безличне реченице (реченице типа *Света ет, Грми* итд.), до потпуно двочланих реченица и семантички и структурно, чија се безличност базира на одсуству субјекта израженог номинативом због морфолошко-синтаксичких карактеристика предиката, који у таквим случајевима не дозвољава при себи субјекат у номинативу (*Нема ља* и сл.). Овакав став заступају, између осталих, А. А. Шахматов, Е. М. Галкина-Федорук, В. В. Бабайцева, М. Кубик, Z. Gołąb, А. Doros, И. Стевовић, М. Стевановић.³

Новији радови умногоме оспоравају и сужавају категорију безличности и уопште сам термин безличност, сматрајући да категорија имперсоналности представља један од начина изражавања персоналности као синтаксичко-семантичке категорије, што је резултирало приписивањем личним неких типова реченица које су традиционално сматране безличним. У њима се заступа теза о структурно-семантичкој двочланости реченице и наглашава да безличне реченице садрже у себи субјекат, само да он није изражен у њима из више разлога и да се свака од ових реченица може без посљедица по значење трансформисати у конструкцију са номинативом субјекта. Овакве ставове заступају Г. А. Золотова, Н. Ј. Шведова, М. Ивић, А. Wierzbicka, S. Karolak, С. И. Кокорина, П. А. Лекант и др.⁴ Ми заузимамо став о семантичкој двочланости реченице, али не и о обавезној структурној двочланости, која би директно одражавала ту семантичку двочланост. Другим ријечима, постоје реченице типа *Мне спится, Zimno mi, Сврби ме* и др. у којима савремена синтаксичка наука види и семантичку

³ А. А. Шахматов, *Синтаксис русского языка*, Ленинград, 1941, стр. 71—89; Е. М. Галкина-Федорук, *Безличные предложения в современном русском языке*, стр. 103—127; В. В. Бабайцева, *Односоставные предложения в современном русском языке*, Москва „Просвещение”, 1968, стр. 23—74; Z. Gołąb, *Problem podmiotu*, Biuletyn PTJ, z. XVIII, 1958, str. 3—43; А. Doros, *Verbalne konstrukcje bezosobowe w języku polskim na tle innych języków słowiańskich*, Polska Akademia Nauk — Oddział w Krakowie, 1975, str. 11—49; И. Стевовић, *Безлично предикативно име у безличним реченицама номиналног њија*, Анали Филолошког факултета, Београд, 1974, бр. 11, стр. 319—355; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 2*, Научно дело, Београд, 1964, стр. 85—90.

⁴ Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова, *Коммуникативная грамматика русского языка*, Российская Академия Наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, Москва, 1998, стр. 103—122; Н. Ю. Шведова, *Входит ли лицо в круг синтаксических категорий, формирующих предикативность*, „Русский язык за рубежом”, № 4, 1971, стр. 48—56; С. И. Кокорина, *О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке*, Издательство Московского Университета; 1979, стр. 16—49; П. А. Лекант, *Синтаксис простого предложения в современном русском языке*, Москва, „Высшая школа”, 1974, стр. 25—39; А. Wierzbicka, *Czy istnieje zdania bezpodmiotowe*, *Język polski XLVI*, nr. 3, str. 177—196; S. Karolak, *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa, 1972; М. Ivić, *O strukturi slovenske proste rečenice s glagolskim predikatом*, у: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Beograd: XX vek, 1983, str. 59—857; М. Ivić, *Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice*, Књижевност и језик, Београд, 1963, X, бр. 1, стр. 18—24.

и структурну двочланост, сматрајући те реченице јасним и потпуним. Ми у таквим реченицама видимо семантичку двочланост, али не и структурну, тј. ове и сличне конструкције сматрамо семантички потпуним и јасним, али структурно непотпуним, с обзиром на то да у њиховој структури недостаје други главни члан који постоји али није изражен. Као потврда овом ставу, сматрамо, служе, између осталог, и реченице које немају својих еквивалената у реченицама са номинативом субјекта, нпр.: *Меня тошним, Mdli mnie, Przykrzy mi się, Позлило ми је* и др. С обзиром на то да у словенским језицима постоји велики број реченица различитих типова сматрамо да је општа формула С у номинативу + П, којом би биле обухваћене и структурне и значењске карактеристике ових реченица, исувише уска. Међутим, можемо се сложити са ставом великог броја лингвиста да су најстарије и прве праве безличне реченице (које постоје у свим словенским језицима) оне које се односе на дејства разних појава у природи, нпр. *Светает, Темнеет, Grzmi, Pada, Грми, Сева* итд. и да су оне умногоме послужиле као модел за развијање других типова имперсоналних реченица у појединим словенским језицима. Дакле, многобројни покушаји који резултирају приписивањем личним неких типова реченица, које су традиционално сматране безличним, према нашем мишљењу, ни на који начин не нарушавају дихотомију личност-безличност (персоналност-имперсоналност), која је једна од основних, ако не и основна у цијелом систему просте реченице. То је свакако повезано са нејединственим схватањем суштине и степена безличности, као и са различитим дефиницијама безличних реченица, што је условило и превеликим сужавањем или ширењем ове категорије. Може се закључити да до данас није дата јединствена концепција која се тиче поријекла и дефиниције безличних реченица, нити међу лингвистима постоји заједнички поглед на обим и суштину ових реченица, што је одражено, као што смо видјели, и у веома разноликој терминологији која се односи на ове реченице. То се веома јасно одражава у класификацијама и анализи самих безличних реченица у радовима појединих аутора, поготово у оним радовима који се баве поређењем ових реченица у два или више језика.

Основа за класификацију свих реченица, па и имперсоналних, може бити различита што зависи од критеријума који се стављају у први план и помоћу којих се жели истаћи значај једних карактеристика у односу на друге. Као што смо видјели из претходног дијела овога рада, категорија имперсоналности нема оштре границе и постоје различити степени одступања од имперсоналности у најужем смислу и имперсоналности у ширем смислу, што се веома јасно одражава у различитим класификацијама имперсоналних реченица. У досадашњим класификацијама имперсоналних реченица руског, пољског и српског језика коришћени су различити критеријуми — имперсоналне реченице сврставане су у различите групе у односу на

облик главног члана, садржај који се њима исказује, (не)зависност конструкције итд., и као резултат различитих почетних позиција неријетко се дешавало да један те исти тип реченица буде посматран на различите начине и сврстан или не у имперсоналне реченице. Треба рећи да сваки од ових критеријума има одређене недостатке, с обзиром на то да је скоро немогуће подијелити све имперсоналне реченице једног језика, а да би при том било задовољено више критеријума. Тако, у класификацији безличних реченица руског језика у раду Е. М. Галкине-Федорук, који се сматра најрепрезентативнијим радом о безличности у славистичкој науци, поједини типови безличних реченица због својих структурних специфичности налазе се у различитим групама, иако означавају исте процесе или стања, нпр. у оквиру различитих група анализирају се реченице типа *рассветает* и *темнеет*, или реченице *зудит* и *зудится* или *тошнит* и *жжет*, а срећу се и случајеви када се реченице исте семантике разматрају два пута, нпр.: реченице са глаголом *знобит*, пошто тај глагол аутор наводи и у групи апсолутно безличних глагола и личних глагола у безличном значењу итд. Исто тако у раду А. Дороса, који је користио структурални критеријум у класификацији руских и пољских вербалних имперсоналних реченица, у истом структурном типу налазе се имперсоналне реченице потпуно другачијег значења, нпр.: *Его тошнит* и *Унесло лодку*, или *У меня в ушах зазвенело* и *Нет времени* итд. Неподударности таквог типа могу посебно да дођу до изражаја када се пореде појаве из два или више језика, с обзиром на то да сваки језик има одређене специфичности за изражавање неких појава и радњи у односу на други језик, па и када су у питању појаве, радње и стања, која се изражавају имперсоналним реченицама. Стога мислимо да је за нашу анализу најприхватљивија семантичка класификација ових реченица, с обзиром на то да су природне појаве, стања у природи и човјековом организму, као и већина других људских активности, заједнички свим људима, а за изражавање тих радњи, појава и процеса у сваком језику постоје одређена средства која се могу разликовати од одговарајућих средстава у неком другом језику. Овакав приступ омогућиће нам паралелну анализу семантички сличних, а структурно различитих реченица, као и обухватање свих предиката који формирају имперсоналне реченице, будући да поред глаголских у формирању имперсоналних реченица значајан дио заузимају и именски предикати. Дакле, оваква класификација подразумијева обједињавање вербалних и номиналних имперсоналних реченица у семантичке типове који означавају исте радње, појаве, процесе или стања, што није био случај у другим класификацијама (нпр. у класификацији безличних реченица Е. М. Галкине-Федорук посебно се разматрају глаголске и именске безличне реченице које означавају исте радње, појаве, процесе или стања). На овај начин у први план смо ставили семантичке карактеристике имперсоналних реченица, остављајући

простора да у даљој анализи обратимо пажњу и на структурне специфичности појединих типова имперсоналних реченица.

Основу наше анализе чине примјери имперсоналних реченица из електронских корпуса руског, пољског и српског језика. Материјал је узет из различитих тематских извора, углавном из књижевних текстова различитих периода и жанрова, научне, популарно-научне и публицистичке литературе.

Наша анализа показала је да и у руском и у пољском и у српском језику за изражавање имперсоналних значења постоје веома сличне језичке могућности; међутим, понекад долази и до значајних разлика.

1) С обзиром на то да се чувају у свим индоевропским језицима, може се претпоставити да се, када су у питању реченице које означавају неке појаве и процесе у природи и окружавајућој средини типа *Светает*, ради о првобитним и најстаријим имперсоналним реченицама. У погледу значења и структуре нема посебне разлике између руског, пољског и српског језика:

*Но вот уже, по часам, вечереет;
К ночи похолодало, вывездило;
U nas noc, a w Minsku dnieje;
Wśród ponurych domów nie było nikogo. Zmierzchało się;
Svanjiva, ali ne samo sa istoka; razdanjuje se u duši, u očima u sećanjima.*

Сва три језика, поред првобитних глаголских форми, развила су и именске облике за означавање појава и процеса у природи и окружавајућој средини:

*Здесь и холодно и дождливо и ветрено;
W czerwcu w dalszym ciągu było chłodno, pochmurno i opadowo;
Bilo je oblačno i malo je zahladnjelo, ali nije padala kiša.*

Може се, ипак, рећи да руски језик карактерише нешто шири круг глагола и предикатива који формирају овај тип реченица, док је у српском језику тај број најмањи. Исто тако, може се истаћи разлика пољског језика у односу на руски и српски језик када је у питању конструкција типа *Ma się na burze, Mialo się już pod wieczór*, која се на руски и српски језик преводи устаљеним конструкцијама *Вечерело* или *Смркава се*.

Употреба ових реченица углавном је карактеристична за разговорни језик, што иде у прилог тези о њиховом врло раном настанку. И у књижевном језику могу се срести реченице овога типа, што потврђују примјери из нашег корпуса.

2) Имперсоналне реченице које означавају радње или стања у природи и окружавајућој средини изазвана дејством неке непознате силе типа *Снегом замело дорогу* постоје у савременом руском и пољ-

ском језику, док се у савременом српском језику ове реченице не употребљавају — оне се на српски језик преводе двочланим конструкцијама са номинативом субјекта, нпр.: *Снијеџ је замео љуљ* итд. Овај тип имперсоналних реченица веома је распрострањен у савременом руском језику — заступљен је подједнако ако не и више од синонимичних конструкција са номинативом субјекта, нпр.:

И зверка точно ветром сдуло: исчез в олишанике.

Очевидно, его унесло туду напором воздуха от проходивших поездов.

У савременом пољском језику ове реченице скоро да се не употребљавају, мада постоје могућности за њихово образовање, нпр.: *Droga zawiało śniegiem, Zasypano ich piaskiem* и др.; у електронском корпусу пољског језика нијесмо нашли ниједан примјер овог типа имперсоналних реченица.

У пољском језику постоји конструкција типа *Wozem znowu zakotyśalo, Całą noc szarpało drzewiamy, Rzuciło nim jak piłka* итд. у којој облик у инструменталу означава објекат радње на који је усмјерена дата радња. Реченице ове структуре нијесу у употреби у савременом руском језику и преводе се на руски језик имперсоналном конструкцијом са допуном у акузативу: *Телегу опять качнуло*. У српском језику постоје потенцијалне могућности за употребу конструкција које би одговарале горе наведеним из пољског језика, нпр.: *Цијелу ноћ луљало је врашима*.

Руски језик развио је конструкције у којима у функцији оруђа у облику инструментала наступају конкретни предмети, а реченицама се означавају дешавања и ситуације из свакодневног живота:

Осколком немецкого снаряда его убило наповал;

Отлетевшим от разбитой машины колесом убило представителя персонала и и ранило нескольких зрителей.

Реченице овога типа нијесу карактеристичне за пољски и српски језик, што се може објаснити одсуством реченица типа *Снегом замело дорогу*, по аналогији на које су се и развиле поменуте конструкције у савременом руском језику.

Семантички сличан модел претходном типу реченица су и имперсоналне реченице без облика инструментала које могу да се употребљавају паралелно са реченицама са обликом инструментала. Ове реченице су широко заступљене у руском језику (баш као и одговарајуће реченице са инструменталом), а имају и потенцијално исти обим коришћења у пољском и српском језику, нпр.:

К тому же дорогу замело, и сыпал снег;

Машину занесло, и она разбилась вдребезги;

...bo mój mąż mówi, o to ciepło, ale jemu to zawsze ciepło ale wyszłam na balkon taka mnie zawiało.

Ипак, може се рећи, да се ове реченице веома ријетко употребљавају и у пољском и у српском језику (у електронском корпусу српског језика нијесмо нашли ниједан примјер овог типа имперсоналних реченица), што је свакако условљено и знатно мањом употребом реченица са инструменталом у пољском и њиховим непостојањем у српском језику.

Имперсоналне реченице са глаголом *Пахнет* и његовим синонимима присутне су и у руском и у пољском и у српском језику, с тим што се у српском језику користе имперсоналне реченице нешто другачије структуре: *Мирише на...*:

*В двухэтажном здании еще пахнет свежей краской;
Воняло спиртным, смердело блевотной;
Pachniało jeszcze kawą i dymem papierosów ze srebrnej cygarniczki;
Z każdego kąta pachniało tajemnicą i... smutkiem;
Sunce je oblivalo crvenom svetlošću sasušeno lišće i borove iglice. Mirisalo je na trulo seno i na šumsku smolu;
Mirisalo je na bosiljak. Svečeve mošti stavljene su u čivot, koji se od tada čuva u Ostroškoj crkvi.*

Код ових реченица немогућа је трансформација у реченице са номинативом без посљедица по значење: *Пахнет уютом* није исто што и *Пахнет уют*.

3) Када су у питању имперсоналне реченице које означавају нека стања у људском организму типа *Меня знобит*, *Его ткниело*, *Позлило му је* и сл., сматрамо да се ради о реченицама са високим степеном имперсоналности и да оне, заједно са претходно поменутих реченицама које означавају неке појаве и процесе у природи, чине највећи дио реченица за које се сматра да имају апсолутно безлични карактер:

*Как на грех, сердце не отпускает, саднит, спасу нет;
Да и Вас могу заразить: меня вечно теперь лихорадит;
Bartka coś tknęło i zrobił przerażoną minę:
Popu je laknulo, nije baš računao na trošak oko kremacije, nije to rekao, doduše, samo joj se tako učinilo, da mu je ipak laknulo.*

Ове реченице, према нашем мишљењу, не могу да се сматрају синонимичним са еквивалентним двочланим конструкцијама са субјектом у номинативу, што потврђују и неке конструкције које немају синонима у реченицама са номинативом, нпр.: *Меня тошнит*, *Mdli mnie*, *Позлило ми је*. Када је у питању обим њихове употребе може се рећи да руски језик карактерише нешто шира употреби ових реченица у односу на пољски, а посебно у односу на српски језик, што се објашњава већим бројем глагола и предикатива који се налазе у основи ових реченица у руском, него у пољском и српском језику.

4) Што се тиче реченица које изражавају самостално настале процесе који нијесу условљени вољом вршиоца радње или неким другим узроком типа *Мне повезло*, *Udało mi się*, *Успјело ми је*, може се рећи да нема већих ни структурних ни семантичких разлика између руског, пољског и српског језика:

Две женицины убиты, одной удалось вырваться;

Stało się tak dlatego, że przestraszyło ją niezwykle i zbyt długie połączenie fantazji i inwektyw w opowiadaniu;

Међу послатим из „Politike” našla se i jedna fotografija s ovakvim tekстом: „Holandskim ribolovcima posrećilo se već prvog dana sezone lova na jastoge”.

Ипак, треба истаћи да руски језик карактерише нешто шира употреба ових конструкција, те да се неријетко руске конструкције овога типа преводе на пољски и српски језик персоналним конструкцијама с номинативом субјекта, нпр.: *Мне пришлось уйти — Musiałem odejść — Мораво сам да одем* и сл.

5) Имперсоналне реченице којима се изражава склоност према психофизичким стањима израженим глаголом веома су распрострањене и у руском и у пољском и у српском језику. У структурама ових реченица обавезна су два члана: формант *-ся, się, se* уз глагол, као и ергативни облик именице или замјенице у дативу — то важи за сва три ова језика. Нпр.:

Тошка все набирала скорость, ей просто не терпелось вступить в справедливую борьбу;

Ne spava mi se. A kako bih želela dubok san, da ne čujem ovo što čujem, što moram da slušam.

У пољском језику обавезан је такође глагол *chcieć się* у формирању ових реченица:

Jeszcze dzisiaj nic nie jadłem. Nie chcę mi się w ogóle jeść.

Ове реченице формирају се (уз нека мала ограничења) од неповратних глагола у руском, пољском и српском језику. Може се, такође, рећи да су оне веома често у употреби у овим језицима, прије свега у књижевном, публицистичком и разговорном стилу.

И поред великих сличности постоје и значајне разлике између руског, пољског и српског језика. И код овога типа реченица веома често руске конструкције се преводе на пољски и српски језик двочланом конструкцијама са номинативом субјекта и личним глаголским обликом, нпр.:

Ему мечталось о весне — Marzył o wiosnie, Машџао је о ѓрољећу;

Мне не верилось — Nie wierzyłem — Нијесам вјероваво итд.

Када су у питању реченице овога типа, у руском језику се паралелно користе и сматрају се синонимичним реченице са глаголом *хочется* и без њега, нпр.: *Мне хочется спать* и *Мне спится*, док у пољском и српском језику постоји само по једна конструкција која одговара руским еквивалентима — у пољском језику то су реченице са глаголом *chcieć się*, док се у српском језику реченице ове структуре не употребљавају са глаголом *хијети*, нпр.: *Мне спится (Мне хочется спать)* — *Chcę mi się spać* — *Сјава ми се*, а исто тако веома често се преводе конструкцијама са номинативом: *Chcę spać*, *Хоћу да сјавам*, гдје се не чува значење које садрже руски еквиваленти.

Што се тиче ових реченица са негацијом, обично се руске реченице типа *Мне не писалось (гулялось)* преводе на пољски језик персоналним реченицама, нпр.: *Nie chciałem pisać (spacerować)* — *Nie miałem chęci pisać (spacerować)*, док српски језик има еквиваленте у (им)персоналним реченицама без обзира да ли се ради о негацији или не: *Није ми се писало (шетало)* — *Нијесам хијо да шишем (шетам)*.

У пољском језику веома је распрострањена конструкција типа *Jechało mi się przyjemnie, Fajnie mi się pisało*, која у српском језику уопште не постоји (нијесу у овом значењу уобичајене конструкције **Како ти се писало, пишовало*), док у руском језику постоје ове конструкције, али са много мањим обимом употребе (обично се користе у неким упитним конструкцијама, нпр.: *Как тебе ездилось, писалось?*).

Реченице типа *Мне не до шуток, сна, Nie do żartów, spania było mi nie, Није ми до шале, сјавања*, имају исто значење и обим коришћења у руском, пољском и српском језику.

б) Када су у питању имперсоналне егзистенцијалне реченице одричног карактера нема посебних разлика између пољског и српског језика:

Нем от них никакого покоя;
Lekarz powiedział, że nie ma innego sposobu: A jak cię bardzo boli, to napij się kieliszek koniaku;
...neće biti nikakvih posledica prilikom njegovog povratka,

док су реченице које означавају повећање или смањење нечега, вишак или недостатак нечега много мање заступљене у српском, него у руском и пољском језику, па се веома често неке руске и пољске конструкције преводе на српски језик реченицама са номинативом:

У него всего хватает — Он ими свежа у избилу;
Nie wystarczyło im sił — Нијесу имали довољно снаге;
Przybyło dnia — Дани су писали дужи итд.

7) Имперсоналне реченице које означавају неку људску активност и у руском и у пољском и у српском језику подразумевају рад-

њу коју је извршила нека особа или група људи, тј. увијек на нивоу дубинске структуре садрже неодређени агенс. Ипак, код имперсоналних реченица на *-но*, *-їшо* постоји низ значајних неподударности између пољског, руског и српског језика. Пољским облицима на *-но*, *-то* у руском и српском језику природно одговарају неодређеноличне или уопштеноличне реченице (у руском језику) и реченице на *-се* у српском језику:

Dziś mówiono tylko o tym;
Сегодня говорили только об этом;
Danas se govorilo samo o tome,

док руским и српским партиципским облицима на *-но*, *-їшо* у пољском језику одговарају партиципски облици на *-ne*, *-te*:

Zachotelось, чтобы все было сделано чужими руками;
Хїшо сам да све буде урађено їуђим рукама;
Chciałem, żeby wszystko było zrobione cieżymi rękami.

Пољски облици на *-но*, *-то* имају активно значење, што значи да се понашају као било која друга активна реченица, док облици на *-но*, *-то* у руском и српском језику имају само пасивно значење. У пољском језику ови облици се формирају и од прелазних и од непрелазних глагола, свршених и несвршених, док се у руском језику формирају само од прелазних неповратних глагола; у српском језику ови облици се граде од прелазних несвршених и свршених глагола:

Уже объявлено о собрании;
Građen je punih deset godina i sve što nije moralo da se kupi napravljeno je ručno.

У пољском језику широко се употребљава конструкција типа *Po-dano cherbatę* која у руском и српском језику се уопште не употребљава, нпр.:

W tablicy 9 podano charakterystyki tych olejów.

У овој пољској конструкцији употребљава се беспредложни акузатив као и у било којој другој активној конструкцији, формираној од прелазних глагола.

8) И имперсоналне „*-се* реченице”, као и реченице на *-но*, *-їшо* увијек означавају неку људску радњу. Овај тип реченица веома је продуктиван у савременом пољском и српском језику:

Czasem metrem podróżuje się — z przesiadkami do wybranej stacji — godzinę czy dwie;

Kupując dom kupowało się tajemnicę. Adaś przypominał sobie o dziwnym zdrażeniu we Francji, o którym czytał przez dwoma laty;

Rad starim oruđima je težak. Radi se sporo, utroši se mnogo rada, prolije mnogo znoja, a malo uradi i malo zaradi;

Sedi se u dve male zagušljive prostorije, servirke u keceljama donose jelo, mirišljivo, gusto, masno,

док у савременом руском језику такође постоје облици на *-ся* али са много мањим обимом коришћења и у уско специјализованим језичким намјенама:

*Запрещается переносить пишущие машины;
Обдувка пыли сжатым воздухом запрещается.*

Пољским и српским „*-се* реченицама” у руском језику природно одговарају неодређеноличне (рјеђе уопштеноличне) реченице. Ове реченице, дакле, карактерише присуство вршиоца радње на нивоу дубинске структуре, који је исказан синтаксичким формантом „*-се*” на нивоу површинске структуре. Имперсоналне реченице овога типа образују се од неповратних глагола (уз неке мале изузетке), и широко се употребљавају у свим стиловима језика.

У пољском језику постоји конструкција типа *Czyta się książkę*, које нема у српском и у руском језику:

Powiem ci, że bardzo fajnie się czyta tą książkę.

Ова конструкција у савременом пољском језику има све карактеристике активних конструкција и спада у језичку норму овог језика.

Пољски језик чува и конструкције типа *Jest się człowiekiem*, које такође нијесу заступљене у савременом руском и српском језику, нпр.:

Chodziło się na religię i było się katolikiem, bo taka była tradycja итд.

9) Имперсоналне реченице модалног карактера⁵ са непотпуним глаголима и предикативима заступљене су и у руском и у пољском и у српском језику и обухватају различита значења: дужности, (не)могућности, неопходности, различитих етичких и емоционалних оцјена итд.:

Стоило нам заговорити о ферме, где работает Вера, как в голосе девушки появились нотки горечи;

Просто ей пожаловаться охота;

Dla tego warto by było, gdyby owi „zdrowy” i „chorzy” postarali się o przelamanie tego schematu;

⁵ Значајан број имперсоналних „*-се* реченица” (и неких других), нпр.: *Запрещается курить* и сл. има модална значења, па је, наравно, немогуће свести модална значења само на она која се образују од модалних ријечи, будући да је свака реченица у одређеној мјери модална.

*Ogarniał ją coraz większy niepokój, szkoda jej było każdej godziny;
Nije joj nużda da radi hvala bogu, ali ona neće da proda radnju, — ža-
lio se u pismu Švager;
Neminovno je da dođe do otpuštanja radnika u oba preduzeća.*

Може се рећи да руски језик карактерише нешто већа употреба имперсоналних реченица, али у погледу структуре и значења нема већих разлика између ових језика. Дobar дио ових реченица не могу да образују номинативне моделе, као што је то био случај са имперсоналним реченицама на *-но*, *-ио* и „*-се*” које се увијек лако могу трансформисати у реченице са номинативом субјекта, нпр.:

*Мне следуеџ отдохнуџ — *Ја следуџ отдохнуџ;
Не доликује ми о џоџе расџрављаџи — *Ја доликујеџ о џоџе расџра-
вљаџи;
Należy lam róјść — *Ја należeџ tam róјść итд.*

Из наше анализе могло се видјети да се велики број реченица са различитим формално-семантичким карактеристикама разматра у оквиру категорије имперсоналности. Неке од њих настале су веома давно, на самим почецима језичког развоја, док су се друге појављивале у току прасловенског језика и у каснијим фазама развоја појединих словенских језика. Као што смо видјели, поред великих сличности постоје и значајне разлике када је у питању употреба имперсоналних реченица у савременом руском, пољском и српском језику. Може се рећи да руски језик фаворизује конструкције у којима у функцији субјекта наступа неки члан у зависном падежу, док је за пољски и српски језик више карактеристичан номинативни модел реченице, али и реченице уопштеног карактера, које на нивоу површинске структуре не садрже члан који би означавао субјекат. С тим у вези руски језик је, као што смо видјели, развио низ конструкција које нијесу заступљене или су веома ријетко заступљене у савременом пољском и српском језику. Исто тако и неке пољске имперсоналне реченице нијесу присутне у руском или српском језику.

ИЗВОРИ

www.ruscorpora.ru — Национални корпус руског језика
www.korpus.pwn.pl — Корпус Језика Пољског Wydawnictwa
www.korpus.matf.bg.ac.yu — Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду

Марина Николић

О ЛИНГВИСТИЦИ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ У РУСИСТИЦИ И НАУЦИ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Лингвистика језичке културе. Лингвистика језичке културе представља део опште културе и културе понашања и комуницирања, карактеристичних за неко друштво или појединца, који се испољава првенствено у степену познавања потенцијала одређеног језичког система који омогућује практично владање различитим функцијама тог језика. Највиши степен језичке културе подразумева владање нормама књижевног језика у његовој писменој и усменој форми, али и умеће избора и организације језичких средстава која су допуштена у одређеној говорној ситуацији и која, уз поштовање говорне етикеције, обезбеђују најбољи ефекат у достизању постављених комуникативних циљева.

Појам језичке културе обухвата два степена овладавања књижевним језиком: правилност и говорну вештину.¹

Правилносћ се огледа у поштовању норме. Оцена варијаната при том је веома категорична и јасна: правилно/неправилно. Језичка правилност изучава се у школи и представља темељ за надоградњу језичке културе.

Говорна вешћина, за разлику од правилног говора, није само поштовање књижевнојезичке норме него је она и умеће избора између коегзистентних варијаната оне које је смисаоно најтачнија, стилистички најприкладнија, изражајнија, најразумљивија итд. Оцене варијаната при томе су мање категоричне: лошије/боље, верније, јасније, тачније, прикладније и сл.

При усвајању културе матерњег језика говорник има четири крупна оријентира: укупност норми књижевног језика, укупност правила етикеције свога народа, укупност циљева и околности у којима се комуникација остварује, и националну представу о лепоти самог језика (језички, етички, комуникативни и естетски фактори језичке културе).²

¹ *Русский язык, энциклопедия*, под ред. Ф. П. Филина, Советская энциклопедия, Москва, 1979, 119.

² Т. В. Матвеева, *Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика*, Флинта, Москва, 2003, 121–123.

Језичка комјоненѿа огледа се у томе да је за језичку културу неопходно, пре свега, беспрекорно владање језичким нормама (ортоепском, морфолошком, синтаксичком, творбеном и лексичком). Питање нормативности појављује се приликом избора једне од две или више варијаната, које се фреквентно јављају у говору оних који теже овладавању нормом стандардног језика. Да би се остварио тај избор, неопходно је имати представу о раслојености језика на књижевне и некњижевне идиоме (дијалекти, жаргони итд.). Други део језичке компоненте везан је за правила избора једне од варијаната у границама стандардног језика оне варијанте која више одговара одређеној сфери употребе (у разговорном стилу је боље рећи једно, а у административном друго). Да би избор био правилан, потребно је имати представу о функционалним стиливима језика и емоционално-експресивном раслојавању језичких јединица.

Вербална еѿикеција, као једна од битних компоненти језичке културе, тиче се изражавања кодекса културног понашања народа путем језика. При том избор није између правилног и неправилног, већ између исправних јединица при чијем избору контекст има највећи значај (говорна и писмена етикетија, обраћање познатом, непознатом, старијем, вршњаку, млађем итд.). За правилан избор важно је познавати културну традицију народа који тим језиком говори, забране, схватање о чистоти језика и сл. Вербална етикетија захтева поштовање неких правила језичког понашања у одређеној ситуацији и манифестује се као главна слика у говорним чиновима (молбе, питања, захвалности, поздрава итд.). Говорни чин остварује се по посебним правилима, прихваћеним у датом друштву, у датом времену, која се одређују многим ванлингвистичким факторима: узрастом учесника у говорном чину, службеним или неслужбеним односом међу њима итд.

Комуникативна комјоненѿа односи се на утицај који на говор врши комуникативна ситуација. Нужно је да се, поред познавања језичке и етичке норме, говорник еластично прилагођава ситуацији и да се понаша у складу с њом. Ситуација одређује количину речи, неопходну и довољну у одређеном случају. Потребно је такође прилагођавање говора могућностима адресата: излагање мора бити сагласно са говорном ерудицијом сабеседника. У теорији комуникативних својстава говора та својства називају се умешношћу, лаконизмом и јасноћом.³ Комуникативна компонента има одлучујућу улогу у достизању циља комуникације. Могуће је не нарушити норму, испоштовати сва правила етикетије, а да текст опет буде незадовољавајући.

У сваком случају, потребно је водити рачуна о функционалној издиференцираности језика и прагматичким условима комуникације.

³ Т. В. Матвеева, *Учебный словарь (русский язык, культура речи, стилистика, риторика)*, Флинта: Наука, Москва, 2003, 123.

У језику постоје функционалне подврсте (различити жанрови) и функционални стилови (административни, научни, публицистички итд.).⁴ Свака функционална подврста има своје особености. Умеће преласка из једног функционалног стила на други — важан је показатељ језичке културе. Онај ко тиме није овладао, за разлику од људи с високом језичком културом, у свакој ситуацији говори мање-више на исти начин.

Свака функционална подврста језичке културе реализује се у одређеним прагматичким условима на оси говорник — слушалац, односно писац — читалац. Ти прагматички услови конкретизују циљ комуникације и, према томе, директно утичу на оптимални избор и организацију језичких средстава у датом случају. Ако су општеприхваћене норме обавезне за оног који говори или пише, комуникативна правила организације текста су довољно еластична и увек остављају места за креативност, за испољавање ауторске индивидуалности.

Језичка култура се проучава у више лингвистичких дисциплина: у прагматици, теорији говорних чинова, функционалној и практичној стилистици итд., али треба нагласити да су неке од тих дисциплина ближе лингвистици језичке културе док су неке удаљеније.

Естетска компетенција језичке културе везана је за културну традицију која одређује шта се сматра лепим, а шта се не сматра лепим у говору. Естетика говора у тесној је вези са схватањем говорног богатства и изражајности, што су главни елементи лепог изражавања. Лепота у језику може се читавати на свим нивоима, као и у свим функционалним стиловима.

Традиционално схватање језичке културе, где се она поима пре свега, ако не и искључиво као познавање и поштовање норми стандардног облика матерњег језика у изговору, правопису и граматици, као и општих препорука које се тичу лексике, фразеологије и стила, сувише је уско. Шири концепт језичке културе обухвата говорну културу као језгро око којег треба систематски изграђивати један слојевити омотач који омогућава прелазак од уског нормативистичког схватања говорне културе ка једном ширем социолингвистичком схватању језичке културе као обухватнијег и надређеног концепта, при чему се тежиште с нормативистичког приступа ставља на стваралачки аспект језика.⁵

Тако схваћена језичка култура обухвата и *културу вербалног комуницирања*, у чијим би се оквирима нарочита пажња посвећивала

⁴ *Култура руској речи* (под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сквородникова, Е. Н. Ширијева и др., Флинта: Наука, Москва, 2003), стр. 288.

⁵ Р. Бугарски, „Шири смисао језичке културе”, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 305—308, Р. Бугарски, *Језик у контексту*, Чигоја штампа, Београд, 1997, 244—254; Р. Бугарски, *Лица језика: социолингвистичке теме*, Библиотека XX век, Београд, 2001, 101—105.

принципима прагматике и реторике. Језичка култура повезана је с *културом друшћивеног йонацања* на једној страни и *културом мишљења* на другој. Круг се проширује укључивањем *културе слушања* — и туђег говора и другачијег мишљења, чиме се излази из граница стандардног варијетета матерњег језика.

Поред потребе за познавањем светских језика коју намеће савремена цивилизација, развијена језичка култура подразумева неговање исправних *ставова* према другим језицима и према њиховим говорницима, јер се иза негативних исказа о другим језицима крије одбојност према њиховим говорницима. Тим путем може се деловати ка превладавању пренаглашеног лингвоцентризма и етноцентризма. И ту је реч о прихватању другог као основном састојку језичке и опште културе.

Језичка култура не може се замислити без *лингвистичке културе* — знања о природи, структури и функцијама језика, о језицима света, јер проверено знање представља најпоузданију брану против свих врста стереотипа и предрасуда. Степен познавања чињеница о језику може утицати на манифестовање ставова о језику, а пошто се основна језичка знања стичу у школи, на узрасту критичном за обликовање ставова, требало би обезбедити потпунију и доследнију заступљеност савремених научних сазнања о језику у школама. То је једина реална шанса да се код већине популације, упоредо са ширењем језичких знања, делује и на ставове према језику. Том циљу може се тежити кроз наставу матерњег језика, нематерњег језика, страног језика, или опште лингвистике као засебног предмета.

Један од битних делова језичке културе јесте *језичка толеранција*, тј. толеранција у комуникацији. Комуникатори треба да буду равноправни, а да би се то постигло треба поштовати принципе кооперативности и учтивости у комуникацији, укључујући тзв. конверзационе максиме које је формулисао амерички филозоф Пол Грајс а које су данас широко заступљене у литератури из области лингвистичке прагматике.⁶ Реч је о скупу упутстава да се говори истинито и искрено, онолико колико је прикладно а не више или мање од тога, да се држи теме а не удаљује од ње, да се буде максимално јасан, итд.

С тим захтевима повезане су и појаве које социјални психолози и социолингвисти проучавају у оквиру *теорија прилагођавања*, а које се тичу финих и често несвесних прилагођавања сопственог говора говору саговорника. Позитивно прилагођавање очигледно је сигуран знак толеранције, док негативно прилагођавање открива њено одсуство.⁷ Из тако разуђеног и широко схваћеног предмета језичке култу-

⁶ N. Mišćević i M. Potrć (ur.), *Kontekst i značenje*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987; P. Бугарски, *Лица језика: социолингвистичке теме*, Библиотека XX век, Београд, 2001, 102.

⁷ P. Бугарски, *Језик у контексту*, Чигоја штампа, Београд, 1997, 112.

ре настаје посебна лингвистичка дисциплина — **лингвистика језичке културе**.

Основна *позитивна комуникативна својства* у језику представљају интегралне карактеристике усмене и писмене речи. Она могу бити присутна у већем или мањем степену. У конкретном језичком садржају нека својства могу постојати, док друга не морају. Присутност или одсуство тих карактеристика зависи, пре свега, од жанра и функционалног стила коме одређени језички садржај припада. На пример, иако је логичност својствена текстовима свих функционалних стилова, она се у њима различито реализује. Правила логичности су најстрожа у научном функционалном стилу, док, супротно томе, уметнички текст, а посебно поетски, претпоставља постојање подтекста, вишезначност, могућност различитог тумачења. Исто тако, различити функционални стилови захтевају различити степен прецизности. Најмању потребу за прецизношћу има разговорни језик, зато што непосредни контакт дозвољава „прецизирање у ходу” по жељи говорника или на питање његовог саговорника. Највећу прецизност захтевају научни и административни стил. Ту је веома важна прецизност у избору и примени термина. Прецизност у књижевноуметничком стилу има посебан карактер: ту речи треба да тачно пренесу оно што је аутор хтео да каже, итд.

У пракси се често догађа да више позитивних својстава језика долазе до изражаја напоредо, рецимо — богатство језика и јасноћа, или сажетост и лепота. Нису ретки случајеви када се мерила сукобљавају, те се мора жртвовати оно што је мање битно. Тада, осим у извесним врстама књижевних текстова, треба дати предност јасноћи над сажетошћу и лепотом, а ако дође до конфликта између тих двају квалитета, одлука мора зависити од датих околности.

У стилистици, реторици и језичкој култури прикупљени резултати истраживања сведоче о томе како које својство потпуније и боље помаже у достизању главног комуникативног задатка аутора, а то је омогућити примаоцу потпуно и адекватно разумевање текста. Концепција о комуникативним својствима активно се користи у савременој лингвистици и у оквиру теорије језичке културе предузимају се покушаји систематизације свих позитивних комуникативних својстава.⁸ Свеукупност комуникативних својстава у говору појединца обједињена је у појму *комуникативне компетенције* или језичке културе појединца. Систем позитивних комуникативних својстава чине: правилност, прецизност, логичност, чистота, сажетост, јасноћа, изражајност, богатство и сврсисходност.

⁸ *Култура руској речи* (под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др., Флинта: Наука, Москва, 2003.), стр. 257—259; Т. В. Матвеева, *Учебный словарь (русский язык, культура речи, стилистика, риторика)*, Флинта: Наука, Москва, 2003, 107—108; А. Н. Васильева, *Основы культуры речи*, Русский язык, Москва, 1990, 64—89.

С друге стране, постоји систем *негативних комуникативних својстава* који чине такве језичке појаве као што су језичке грешке, комуникативно-прагматичке грешке, вулгаризација, бирократизација, двосмисленост, неоправдана употреба нестандардне лексице, неоправдана употреба позајмљеница, употреба поштапалица, помодне речи и изрази.

Лингвистика језичке културе у русистици. У науци о руском језику проучавања језичке културе имају дугу и плодну традицију. Велика друштвена промена које се догодила нестанком Совјетског Савеза утицала је и на језик, а проучавања у области теорије језичке културе наставила су се уз проширивање и грађе и предмета истраживања. Друштвене, економске и образовне реформе одразиле су се и у језику и у говору. Дошло је и до промена у дотадашњим лингвистичким ставовима, до тражења нових стилских ресурса, до нових жанрова у језику, и на крају крајева, до сасвим новог поимања саме норме. Норма се не схвата више као систем забрана и заповести већ као избор језичких средстава. Позитивне промене огледају се и у томе што је руски језик успео да се ослободи од извесне идеологизације карактеристичне за језик совјетске епохе. Али процеси језичке либерализације имали су и своју негативну страну: они су често прелазили у језички анархизам, тако да, на пример, многи публицистички текстови обилују жаргонским изразима, понекад чак и сасвим некњижевним изразима.⁹ Оно што се десило с језиком и у језику није прошло незапажено. Јавност је постајала све забринутија за будућност свога језика, долази до појачаног интереса за проблеме језичке културе у средствима масовне комуникације и у школама — гимназијама, средњим специјалним, вишим и високим школама. Због тога долази до укључивања реторике у школске планове и програме, а у школске планове виших и средњих специјализованих школа које нису друштвеног (хуманистичког) профила, уводи се нови предмет — *руски језик и говорна култура*.¹⁰

Данас у Русији влада велико интересовање за *реторику*, које се родило у другој половини XX века. У деведесетим годинама настао је прави „реторички бум”. Реторика почиње да се користи за изградњу низа нових лингвистичких дисциплина — прагматике, функционалне лингвистике, стилистике текста и др. Реторика шири сферу значења термина „вештина речи” и бави се, у суштини, питањима најповољнијег језичког контакта у свим језичким ситуацијама. Велико занимање је за проблеме појединачних реторика (пословна реторика, педагошка реторика, реторика свакодневног говора итд.). Реторика се поново предаје у гимназијама у Русији, а такође је једна варијанта или

⁹ Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова, Е. Ю. Кашаева, *Русский язык и культура речи*, Феникс, Ростов на Дону, 2006, 40—45.

¹⁰ В. И. Аннушкин, „Риторика и культура речи в науке и речевой практике”, *Риторика в современном обществе и образовании*, Флинта: Наука, Москва, 2003, 32—42.

компонента (практичне) функционалне лингвистике у општем образовању у средњој школи.¹¹

Нове говорне технологије формирају погодно тло за стилске иновације. Комуникација преко интернета и мобилним телефоном води стварању нових стилова говора.¹² Тај говор се не може заснивати на културној традицији и, ако корисник није новаторски и креативно настројен, не може се ослањати на факта културе која већ постоји. Савремена цивилизација је оптерећена обиљем нових информација. Претходне форме говорне културе не ишчезавају него се само обогаћују.

Лингвистика језичке културе може се схватити двојачко.¹³ С једне стране, то је практична дисциплина која се бави употребом језичких средстава и својстава у говору, као и језичко-говорном способношћу коју говорник испољава (реализује). А с друге стране, проучавања језичке културе израстају у дисциплину која се бави језичким средствима и својствима која се испољавају у говору. Тако схваћена језичка култура има више нивоа: усклађивање са књижевно-језичким нормама, усклађивање са стилистичким и ситуационим нормама, проучавање садржаја и комуникативних намера и др.

Основни критеријум језичке културе јесте критеријум књижевно-језичке правилности, што је предмет најуже схваћене лингвистике језичке културе. Наредни, виши ниво подразумева стилистичко усклађивање и комуникативну сврсисходност, који су неодвојиви од проучавања садржаја текста и намере говорника. Тако се центар проблематике језичке културе премешта из области нормативности у област функционално-комуникативних могућности.¹⁴ Теорија језичке културе мора се бавити целокупним друштвеним окружењем у којем се комуникација одвија. Поред изучавања језичке реализације неопходно је изучавање контекста који је неодвојив и узајамно повезан с том језичком реализацијом. Компоненте које чине комуникацију могу бити екстралингвистичке, паралингвистичке (гест, мимика, поза, изглед) и лингвистичке (језичке). Лингвистичка језичка култура не може их посматрати одвојено, јер су оне обично тесно повезане.

Општи проблеми и критеријуми лингвистике језичке културе конкретизују се у зависности од вида комуникације (у зависности од услова, жанра, ситуације). Говор се може реализовати у усменој и писменој форми па се, према томе, језичка култура дели и према начину реализације. Култура усменог говора подразумева културу слу-

¹¹ Исто.

¹² *Русский язык и культура речи*, под ред. В. И. Максимова, Гардарики, Москва, 2006, 215–244.

¹³ А. Н. Васильева, *Основы культуры речи*, Русский язык, Москва, 1990, 5.

¹⁴ Шездесетих година прошлог века бављења говорном културом у Русији базирала су се на књижевно-језичкој правилности, да би се већ 70-их та истраживања усмерила на повезаност стилистике и прагматике са говорном културом.

шања,¹⁵ а култура писменог говора културу читања. Поред перцепције, култура говора се бави и говорном продукцијом.¹⁶

Лингвистика језичке културе повезана је са многим лингвистичким и сродним дисциплинама. Прагматика проучава говорни чин, реализацију али и контекст и савремена говорна култура користи прагматичка истраживања. Нижи нивои истраживања говорне културе (елементарна говорна култура) у вези су с фонетиком и фонологијом, лексикологијом, морфологијом и синтаксом, док су виши нивои истраживања повезани са стилистиком, лингвистиком текста, анализом дискурса, социјалном психологијом и социолингвистиком, са етиком и естетиком.

Спој реторичких учења и савремене теорије језичке културе препознаје се у говорним стратегијама и тактикама у сложеним ситуацијама комуникације. Данас је то предмет у оквиру проучавања *функционалне говорне културе*.¹⁷ Изучавање најефективнијих метода и начина за убеђивање у процесу комуникације у основи су посебне дисциплине — *теорија аргументације* (нова реторика).¹⁸ Максиме успешне комуникације, принципи кооперативности и принципи учтиве комуникације део су изучавања теорије језичке културе.

Језичком културом може се овладати у мањем или већем степењу, у разним видовима и у различитим жанровима комуникације. Није неопходно да појединац подједнако успешно влада свим видовима и жанровима комуникације. Важно је да овлада културом говора у актуелним видовима комуникације, односно у онима које су њему објективно важни.¹⁹

Предмет лингвистике језичке културе јесте и *говорна некултура*, која се огледа у намерном нарушавању принципа и критерија говорне културе и говорног понашања — најчешће за остварење сопствених неморалних циљева (најчешће у политичком дискурсу и у различитим видовима пропаганде). Средства за постизање тих циљева су лаж, ширење дезинформација, агресија у језику, говор мржње, итд.

¹⁵ И слушање је део језичке културе и доприноси ефективности комуницирања. По неким истраживањима умеће слушања не поседује више од 10% испитаника. Слушање представља процес перцепције и разумевања нечијег говора. Слушање је могућност усредсређивања на говор саговорника, способност издвајања из говора идеја, мисли, емоција, ставова свога саговорника. То је психолошка способност која се остварује при контакту с другим човеком. Слушање зависи од личности, карактера и интересовања слушаоца, његовог пола, узраста, друштвеног и службеног положаја. Постоје две врсте слушања: нереклексивно (пасивно) — умеће пажљивог слушања без изношења својих ставова, и рефлексивно (активно) — подразумева активно учешће у говор сабеседника. (Васиљева, 1990, 157—158).

¹⁶ Карактеристикама читања и слушања текстова из различитих функционалних стилова као и продукцијом тих текстова бави се Васиљева (1990, 128—220).

¹⁷ Васиљева (1990, 220—248).

¹⁸ *Култура руской речи* (под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сквородникова, Е. Н. Ширяева и др., Флинта: Наука, Москва, 2003.), стр. 356—359.

¹⁹ Посебно је важно да појединац овлада оним врстама дискурса које су важне за професију којом се бави.

Поред критеријума језичке правилности и стилистичке усклађености, постоји низ критеријума којима се бави теорија језичке културе, а који потичу још из античког доба. То су тачност, логичност, јасноћа, чистота, изражајност, богатство, естетичност, сврсисходност. За савремени руски језик карактеристична је тесна повезаност тих критеријума с функционално-стилистичким нормама, што значи да квантитет и квалитет сваког од тих критеријума зависи од функционалног стила. Један од принципа језичке културе јесте то да комуникација треба да се остварује у складу с поштовањем етикеције, и говорне и писане.

Објављен је знатан број *уџбеника* из руске језичке и говорне културе. Ти уџбеници најчешће су намењени студентима виших школа, али их могу користити и ученици у школама, гимназијама, лицејима и колеџима, као и сви они који се професионално баве језиком (наставници, писци, новинари, уредници у медијима, глумци, итд.) Теорија језичке културе у њима претежно је уједначена.²⁰

Руска језичка култура може се поделити на две целине које имају своје подтипове.²¹ Прва целина обухвата језичке подтипове који се налазе изван граница књижевног језика. То су: народни језик, прости језик и арго.

Народним језиком говори се у селима, обележје му је дијалекат.

*Простим језиком*²² говоре необразовани. Њихов говор карактерише непознавање функционалних стилова сопственог језика као и непознавање његових норми. Једно од обележја те врсте говора јесте јака дијалекатска основа. Говорници знају да постоји књижевни престижан језик, али га не познају у довољној мери и често без довољно успеха настоје да у свом говору користе нека обележја „доброг” говора,²³ те у њиховом изражавању наилазимо на мноштво поштапалица.

Арго се користи да би се нека информација сакрила од особа које нису директно укључене у процес комуникације. Данас најчешће арго представља тајни језик лопова, наркомана и других маргиналних друштвених група.

Друга целина језичке културе односи се на језичке типове који припадају сфери књижевног језика, а разликују се само по нивоу језичке културе говорника. То су елитни, средње-књижевни, књижевно-разговорни и фамилијарно-разговорни тип.²⁴

²⁰ Уједначеност теоријских тумачења јавља се, скоро као правило, у литератури на руском језику. Разлике су само у степену модернизованости теорија, односно ширине схватања језичке културе.

²¹ М. В. Невежина, Е. В. Шарохина, Е. Б. Михайлова и др. *Русский язык и культура речи*, Юнити-дана, Москва, 2005, 303.

²² *Просторечие* — в. Матвеева, *Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика*, Флинта, Москва, 2003.

²³ Носиоци таквог говора своје говорно неумеће покушавају надоместити употребом страних речи чије значење ни не познају.

²⁴ *Элитарный, среднелитературный, литературно-разговорный и фамилијарно-разговорный типы речевой культуры*. (Невежина и др., 2005, 303, 334—342).

Елитни тии означава максимално владање свим могућностима једног језика, што подразумева успешно коришћење оног функционалног стила који захтева одређена комуникативна ситуација, затим строго разликовање особина усмене и писмене реализације говора, успешно коришћење језичког богатства (синоними, различите форме изражавања, а у говору — разноврсне интонације), поштовање свих норми, наравно и етичких, и што је најважније — увек и све у језику користити сврсисходно и не злоупотребљавати стране речи. Елитни тип говорне културе повезан је с високом општом културом, не везује се само за поштовање норми стандардног језика. У време пре стандардизације неког језика, или данас, међу људима на селу где се говори неким дијалектом, постоје говорници елитног типа говора. Тај говор није само правилан већ и стваралачки, пре свега учтив, прилагођен саговорнику, циљу и условима комуникације. Број таквих говорника у једној заједници никада није велики. Друштвена елита не мора говорити елитним типом говора. Други назив за елитни тип говора је *полифункционални тии*.²⁵

Говорници *средње-књижевног тииа* говора нису до краја овладали књижевним језиком, тј. његовим нормама. Дешава се да чине језичке и комуникативне грешке. Ти говорници оријентишу се према језику медија, а медији најчешће у својим текстовима шире средње-књижевни тип говора. Говорници средње-књижевног типа говора не владају добро свим функционалним стиловима, већ најчешће оним који је својствен професији којом се баве, као и разговорним стилем. Тај тип говора је најмасовнији. Однос према елитном типу говора код говорника средње-књижевног типа је различит — они или теже да њиме овладају или су противници елитног типа. То зависи од нивоа опште културе појединца. Различито је понашање и према страним речима. Том типу својствено је или стремљење ка свему што је страно (у животу и у језику) или ксенофобија.

За *књижевно-разговорни* и *фамилијарно-разговорни тии* карактеристично је владање само разговорним стилем. У тим типовима говора обилују нестандартна лексика, жаргонизми, језичке грешке. Носиоци тих типова најчешће су млади људи.

Лингвистичка екологија представља нови правац језичке културе. Предмет лингвистичке екологије је култура мишљења и говора, заштита и „оздрављење” књижевног језика, проналажење и одређивање правца његовог обогаћивања и усавршавања, естетика говора.²⁶

²⁵ Треба рећи да говорници елитног говора имају критички однос према говору, како према туђем, тако и према сопственом, са циљем да постигну савршенство у изражавању. Често преиспитују сопствено познавање језичких норми, консултују правописне и друге језичке приручнике и речнике. За разлику од њих, говорници средње-књижевног типа слабо користе речнике и друге језичке приручнике, а своје изражавање сматрају добрим.

²⁶ Лингвистичка екологија као засебна лингвистичка дисциплина први пут је на српском језику предмет разматрања у књ.: П. Пипер, *Српски између великих и малих*

Широко схватање језичке културе као дисциплине која изучава услове, принципе, правила и средства оптималне организације усменог и писменог изражавања представља, у суштини, главне тенденције развоја савремене руске лингвистике.²⁷

Изучавања језичке културе, реторике и стилистике могу се посматрати обједињено, због тога што се реторика може схватити као учење о општој ефективности говора, а не само као учење о ораторској вештини каквом се сматрала у античко доба. Ефективни говор подразумева одабир између језичких средстава, а питањима избора традиционално се бавила стилистика. Таквим сједињавањем сродних лингвистичких дисциплина добија се општи корпус појмова и термина које користе све три дисциплине.

Владање изражајним језичким средствима представља један од обавезних услова за формирање нових текстова у различитим функционалним стилевима. Тако, на пример, у већини публицистичких текстова може се видети употреба поређења, епитета, метафора и других стилских фигура, чиме се показује да стилске фигуре и тропи нису само одлика књижевноуметничког стила. Није довољно само познавати фигуре и тропе, него је потребно и знати у којим функционалним стилевима их је могуће наћи, као и где их је најбоље употребљавати да би се постигла максимална ефективност израза.

Савремена научно-методолошка истраживања довела су до израде типологије најраспрострањенијих грешака и недостатака који се јављају у говору. За означавање те важне сфере истраживања поја-

језика. — Београд: Београдска књига, 2003, глава „О питањима еколингвистике”, стр. 9—179. В. такође: М. В. Невежина, Е. В. Шарохина, Е. Б. Михайлова и др. *Русский язык и культура речи*, Юнити-дана, Москва, 2005, 305—306.

²⁷ На тој концепцији настао је руски енциклопедијски речник *Культура русской речи* (под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширијева и др., Флинта: Наука, Москва, 2003) који је изашао у оквиру пројекта Института за руски језик Руске академије наука 2003. године. Речник представља прво енциклопедијско издање о руској говорној култури и савременом истраживању у тој области и једно је од највећих достигнућа у области славистичке теорије језичке културе. Садржи објашњења основних појмова теорије говорне културе, функционалне стилистике, реторике, а такође и неких појмова из теорије комуникације и других посебних дисциплина које су у вези са говорном културом. Речник се наслања на све претходне добре речнике из богате руске лингвистичке традиције. То капитално дело неопходно је за изучавање теорије језичке културе, али може служити и као практични приручник, и у ту сврху могу га користити наставници, студенти, ученици средњих школа, и сви они који желе правилно, изражајно и убедљиво говорити и писати, посебно новинари, лектори, уредници и издавачи, правници, маркетиншки стручњаци и др.

Циљ речника је да покаже повезаност језичке културе са другим теоријским и практичним дисциплинама. Проблематика језичке културе више није само скуп језичких норми већ и изражајност и ефективност исказа. У данашње време језик који нас константно окружује и који има највећи утицај на формирање језичке културе појединца и друштва јесте језик медија. Зато већину проучавања савременог језика треба усмерити баш према језику медија, те се савремена лингвистика језичке културе мора бавити појавама као што су лингвистичка демагогија, вербална (језичка) агресија, језичка манипулација и сл.

вљује се термин *ератологија*. Ератолошка истраживања посебно су корисна у настави језика, али и за језичку праксу уопште.²⁸

Лингвистика језичке културе у науци о српском језику. Ако би се покушала дати најкраћа оцена стања у српској језичкој култури, она би се уз неизбежно уопштавање, сводила на оцену да се одликује *зајушћеношћу*.²⁹ Проблеми с којима се носи савремени српски језик јесу: велика миграција становништва,³⁰ затим маргинализација ћирилице у јавној употреби, велика употреба англицизама која је у српском језику добила размере стварања паралелне језичке норме.³¹ Распадом СФРЈ, из чега је проистекло раздвајање српског и хрватског језика, дошло је до смањивања територије на којој се српски језик говори и смањивања броја говорника којима је српски матерњи језик. Све ове неповољне, пре свега ванлингвистичке околности, довеле су до тога да, уместо да се развија, српска језичка култура се деградира.

Поред тога што се мали број њих уопште бави том проблематиком, српски лингвисти бављење језичком културом у највећем броју ограничавају на практичне проблеме. Најчешће су то нормативистички радови који су усмерени на опис и отклањање конкретних проблема српске језичке и говорне културе. То су различити приручници или језички саветници (једног или више аутора) састављени од посебних чланака (претходно објављених у периодици) или у форми речника. Оно што недостаје јесу теоријски радови из области језичке културе.

Прави однос између онога што је друштвено признато као заједничко у језику, као граматика неког језика, и онога што је у језику обележје личности, представља најбољи вид језичке културе, у коме постоји јасно изражена узајамност споразумевања између појединца и друштва. Такав вид језичке културе треба неговати у школи, са свешћу да су њене основе развијена мисао, јасно одређен циљ споразу-

²⁸ Свим поменутих областима (појмовима из области говорне културе, реториком, функционалним стиловима, стилским фигурама и тропима, грешкама и недостацима у говору) бави се поменути речник *Култура русској речи* (Иванов, 2003). Концепт теорије језичке културе с почетка рада базиран је претежно на теорији која се појављује у том енциклопедијском речнику.

²⁹ П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, друго, допуњено издање, Београдска књига, Београд, 2004, 75.

³⁰ Масовна миграција људи са села у град је појава која траје од времена после завршетка II светског рата па до данас са већим или мањим интензитетом. Међутим, последње две деценије велики је одлив најчешће младих образованих људи у иностранство, што посебно штети српској језичкој култури. Сталне миграције становништва стално мењају језичку слику у једној држави и у једном друштву, а самим тим и стање у језичкој култури тога друштва — социолингвистички метод (W. Lubaš, „Sociolingvističký prístup k teórii jazykovej kultúry v Poľsku”, *Jazyková politika a jazyková kultúra, Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra Slovenskej akadémie vied*, Bratislava, 1986, 164—176).

³¹ Т. Прћић, „*Предлози За Нови Правопис (3): Псеудо Норма Несме Победити!*”, *Језик данас*, VII, 17, Нови Сад, 2003, 17—25; Т. Прћић, „Да ли је све ово само борба са ветрењачама?”, *Језик данас*, IX, 21—22, Нови Сад, 1—5.

мевања и правилност говорења. Од јасли до факултета потребно је повећати рад на језичкој и говорној култури.³²

Преводалаштво је један од извора који потенцијално може да допринесе усавршавању језичког израза неког језика, али исто тако и да утиче на његово кварење. Да би се постигло оно прво, потребно је да преводачки чин остварују истински зналци како страног тако и свог језика. Ту се мисли на све видове преводачке праксе.³³

Што се лекторских грешака тиче оне су најчешће настале из два разлога: један је општији и огледа се у представама о томе шта је књижевније (отменије), и други, који се читава у одбојности према туђем. Некада су лектори крути у оцењивању, те њихове интервенције могу довести до својеврсне уштогљености језичког израза, што је контраефекат и у супротности је са законима доброг језика и стила. С друге стране, најчешћа лекторска грешка јесте претеривање у избегавања позајмљеница.³⁴

Говорни узорни треба да буду они говорници који поседују сва позитивна комуникативна језичка својства. Међутим, ту је потребно још нешто, а то је моћ да делују на слушаоце. Неретко се дешава да они који нису језички добро потковани, захваљујући утицају који имају и моћи која није језичка, делују на говор слушалаца као да су у језику узорни и моћни.³⁵ Захваљујући честом појављивању у медијима њихов утицај је далеко већи.

Узори за добар говор требало би да буду они који имају велике изражајне даровитости, говорне вештине, лингвистичко знање. Не може се увек очекивати да једна особа поседује све те особине, тако да она треба ширити утицај само у оном сегменту језика у коме је перфектна. Не постоје идеални говорници, као ни непроменљиви установљени говорни узорни. Увек треба развијати критичку свест и увек критички посматрати говорне узорне. То је један од саставних делова развијања и неговања језичке културе.³⁶

³² С. Васић и В. Кнафлич, „Језичка култура у школи”, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 129—132.

³³ Б. Терзић, „О неким питањима наше језичке културе са становишта преводалаштва”, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 193—196.

³⁴ П. Ивић, „Ширина у језичкој политици — неопходна потреба развоја нашег књижевног језика”, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 73—77.

³⁵ Б. Поповић, „Говорни узорни”, *Актуелна питања наше језичке културе*, Просветни преглед, Београд, 1982, 339—342.

³⁶ Некада су узорни за добар језик били, пре свега, добри писци. Данас, не потцењујући значај и узорност уметничке речи, мора се признати да утицај на писани говор све више долази из публицистике (управо онако као што на говор данас највише утиче језик телевизије који је, у том смислу, заменио језик позоришта и радија). То може бити мана, јер књижевни говор има далеко повољније утицаје на језичку културу него што на њу имају новинари и бирократе. Писци развијају језичку културу, богате језик, користе све његове изражајне могућности, док новинари теже да језик укалупе, да створе језичке клишеје и изражајне шаблоне. За то не можемо кривити новинаре,

Само од себе поставља се питање како писати о питањима језичке културе. Матезијусово начело да је важно својство језика еластична стабилност увек треба бити основно начело за бављење језичком културом. Најважнија *мерила* на основу којих лингвисти треба да подржавају неке нове појаве у језику које доприносе језичкој култури једног народа јесу богатство језика, јасност, економичност, лепота, варијантност, краткоћа, континуитет, реализам и чистота. *Друштвени критеријуми* тичу се питања који или чији језик може служити као узор. Најважнији су: критеријум ауторитета, географски критеријум, књижевни критеријум, аристократски критеријум. Изван свега тога стоји један критеријум који је наша специфичност, али је за нас изузетно важан. То је потреба да се очува целовитост српске културе, а уједно и језичко заједништво с другим народима који се служе српским језиком.³⁷

Други европски народи, који негују језичку културу, схватили су значај вештине говора (богата литература, приручници). Лоше стање код нас је и у школи. Лош језик медија, политичара, неписмена администрација. Неопходна је свест о томе да нема успеха у пословима, па ни просперитетног друштва у целини, без успешне комуникације међу људима, а успешне комуникације, опет, не може бити без вештине говорења, без јасноће и убедљивости изговорене речи, укратко — без однеговане културе говора.

Културу говора Милан Шипка дефинише као „stepen usavršenosti vlastitog govora, tj. ovladavanja vještinom pravilnog, tačnog i tečnog iskazivanja vlastitih misli i osjećanja i uspješne komunikacije s drugim članovima govorne zajednice”.³⁸ Основна својства доброг говора које наводи Шипка јесу правилност, јасноћа, језгровитост, течност и сврсисход-

---

такво изражавање одлика је публицистичког стила. Језичка култура новинара није на високом нивоу иако је обавештавање зависно од мишљења, јасно одређеног циља и правилног језика у најширем смислу, а мишљење, сврсисходност и језичка правилност основне су компоненте језичке културе. Организовање лекторске службе и сарадничко повезивање са језичким установама које се баве језиком неопходно је за повећање нивоа језичке културе у медијима.

Што се тиче језика права и политике, неопходно је да језик закона буде јасан. Политички језик обилује туђицама и празнословљем, што је злоупотреба језика у политичке сврхе.

Језик у позоришту, са тачке гледишта језичке културе, налази се на највишем нивоу.

³⁷ *Српски језички приручник*, П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, Београдска књига, Београд, 2004, 51—64. *Српски језички приручник* представља основу у проучавањима српске теорије језичке културе. Она је то и по меродавности оних који су је написали и по питањима којима се бави, а и по томе како није изгубила на актуелности, иако је између првог и другог издања протекло тринаест година (1. издање штампано је 1991. а друго 2004).

³⁸ У књизи *Култура говора* Милана Шипке (Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2005, 88) образложене су теоријске основе и суштина културе говора, њени основни елементи и видови у којима се она испољава у јавној комуникацији и стваралаштву у различитим облицима друштвеног живота.

ност, а као негативна, бирократизацију језика — онако како је схвата и објашњава Клајн.³⁹

У неговању властите културе говора не смеју бити запостављени интерпретативни и креативни (експресивни) дискурси, као што су изражајно читање, препричавање, рецитоване и држање различитих беседа, а три језичке научне дисциплине директно су повезане са усменим говором и културом говора уопште. То су: акцентологија, версификација и реторика.

Културу говора Жарко Ружић посматра као дисциплину која се „bavi pitanjima najadekvatnije primene i najefikasnijeg funkcionisanja jezičkih sredstava u zavisnosti od situacija u kojima se govor javlja. Pri izboru sredstava govornik sa kultivisanim govorom vodi računa o kriterijumu pravilnog govora primerenog govornoj situaciji, odnosno funkcionalnom stilu kojim se u određenom trenutku služi.”⁴⁰ Култура говора се ослања на стилистику, нарочито у вези са изучавањем функционалних стилова и синонимике. За култивисани говор није довољна само језичка компетенција, већ је потребно да у њему дође до изражаја *мисаона* компонента и општа култура личности. Ако тога нема, говорна активност ће се претворити у фразирање. Ружић издваја три аспекта културе говора: лингвистички, естетски и социјални.⁴¹

Лингвистички аспект. Најадекватнија примена и најефикасније функционисање језичких средстава у одређеној ситуацији остварују се у оквиру језичког система и језичке норме која је на њему заснована.

Естетски аспект. Иако је појам естетске функције говора споран, преовлађује уверење да добар говор, поред практичних функција, има и естетску функцију. Она се остварује уколико је говор мисаоно богат, убедљив и у томе тако организован да изазива доживљај лепога.

Социјални аспект. Позната је чињеница да у језичким заједницама постоји феномен територијалног раслојавања језика и његовог социјалног диференцирања, а то се директно одражава на језичку културу.

О српској језичкој култури писано је и у радовима који обрађују друге теме (Радовановић, Тошовић, Шипка итд.).⁴²

За савремену српску језичку културу најважније је установљавање једне опште институционалне стратегије неговања српске језичке

³⁹ *Српски језички приручник*, стр. 183—192.

⁴⁰ Ž. Ružić, *Osnovi kulture govora*, Pedagoška akademija za obrazovanje vaspitača predškolskih ustanova, Beograd, 1981, 21.

⁴¹ Н. д. стр. 23.

⁴² М. Radovanović, *Spisi iz kontekstualne lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad, 1997; М. Radovanović, *Sociolingvistika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad, 2003; Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београдска књига, Београд, 2002; М. Шипка, *Језик и политика*, Београдска књига, Београд, 2006, итд.

културе, која се мора подићи на ниво националног интереса. Захтеви модерног живота изискују једну одговарајућу концепцију језичке културе коју би данас морали формирати језички стручњаци, педагози, писци наставних програма, уџбеника и приручника, лектори, новинари, преводиоци и сви други. Таква језичка култура указује нам се као вредан циљ образовне и језичке политике, али и опште културне и друштвене политике. Сви планови о томе како би се могла унапредити култура говора онолико су реални колико је држава за њих заинтересована и колико је спремна да их подржи, и финансијски и организационо.

Закључци. У русистици, за разлику од науке о српском језику, постоји знатно истраживачко искуство у области теорије језичке културе, почев од ужих или ширих концепција предметне области језичке културе и њеног односа према суседним лингвистичким областима (пре свега, језичка стандардизација, настава језика, прагматика, реторика, стилистика и др.) до њеног односа према неким савременим лингвистичким теоријама (нпр. лингвокултурологија, теорија дискурса, говорних чинова, максима успешне комуникације и др.) и специфичним видовима употребе језика (нпр. вербална и епистоларна етикеција, различити говорни жанрови итд.).

С друге стране, релативно бројни радови о српској, а раније српскохрватској језичкој култури највећим делом били су усмерени на решавање различитих практичних питања у вези са учвршћивањем књижевнојезичке норме, док је теоријска основа већине тих радова обично присутна више имплицитно или само у назнакама, него експлицитно и у развијеном облику.

Савремена истраживања о језичкој култури не заснивају се на некој врло препознатљивој и специфичној теорији, него њихову теоријску основу чини систем појмова и методолошких поступака који примарно припадају појединим посебним лингвистичким теоријама и методологијама, које се све изразитије уобличавају у засебну комплексну истраживачку област — лингвистику језичке културе.

Н. А. Бондаренко

ПРП. ИУСТИН (ПОПОВИЧ) О РУССКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕЕ

Выступление начну с цитаты из романа сербского писателя Горана Петровича „Осада церкви Святого Спаса”: „Многие народы без следа исчезли не потому, что у них было много врагов, а потому, что о них нечего было рассказывать. Навеки умирает тот, кого не поминают, а все остальные продолжают существовать так, как о них рассказывать. Горний мир становится шире от повестей, в которых перевешивает любовь, справедливость, доброта, милосердие” (Г. Петрович „Осада церкви Святого Спаса” СПб, Амфора, 2001).

К сожалению, глубокое наследие мыслителей славянского мира не является предметом широкого изучения ни в системе высшего, ни общего среднего образования. Это существенно обедняет наши представления о соплеменниках, разрушая те духовные связи, которые были заложены Св. Кириллом и Мефодием.

В XX веке Сербская церковь была прославлена именами Святителя Николая (Велимировича), епископа Жичского и Прп. Иустина (Поповича), богословские, философские и агиографические труды которых являются поистине жемчужиной в познании истины о мире и человеке.

В своей статье мне бы хотелось обратиться к некоторым работам одного из величайших деятелей Сербской православной Церкви, Архимандрита Прп. Иустина (Поповича) (1894—1979), раскрывшего через воззрения Ф. М. Достоевского тайну религиозно-мессианского призвания России, утверждая, что „...всечеловечность — это национальная русская идея”.¹

Широко известны его работы: „Догматика” (в трех томах) или „Православная история истины” (1932—1978), „Жития святых” в двенадцати томах (1972—1978), „Философские пропасти” (1957), „Человек и Богочеловек” (1969), „Православная церковь и экуменизм” (1974) и другие.

¹ Прп. Иустин (Попович) *Философские пропасти*. М.: — Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2004, С. 185.

Значительный интерес для нас представляют работы о Ф. М. Достоевском: „Философия и религия Ф. М. Достоевского” (1923), „Достоевский о Европе и славянстве” (1931), являющимся по сути „введением в православное понимание мира и жизни”.²

Ф. М. Достоевский — то мученик расчетливого ума, то врачеватель жаркого сердца, а главное — свидетель жизни Духа — был для Прп. Иустина его „вечным учителем и мучителем” (как он сам отмечал).

С ранних лет Россия навсегда вошла в сердце сербского мыслителя: еще в семинарии он интересовался проблемами мировой философии и литературы, особенно глубинными вопросами, поднимаемыми Ф. М. Достоевским.

Позже в 1916 году с группой сербских богословов из Скадра он едет на академическое обучение в Россию, в оригинале читает произведения русских писателей и философов: С. Булгакова, С. Л. Франка, В. В. Зеньковского, любимого Ф. М. Достоевского, пишет статьи „О рае русской души” (1939 г.) (О Св. прав. Иоанне Кронштадском), Житие Преп. Серафима Саровского. Для О. Иустина уже тогда было ясно: чтобы узнать народ, веру и душу — значит узнать его святых, ибо истинное Православие — в святости, в стяжании Духа Святого.

По мысли Прп. Иустина, „русская душа — это самое драматичное поприще, на котором беспощадно сражаются ангелы и демоны. За русскую душу ревниво борются миры, борются вечности... Где же рай русской души? ... он в святых Сергии Радонежском и Митрофане Воронежском, в святых Серафиме Саровском и Иоанне Кронштадском, во всяком подвижнике... во всяком праведнике земли русской”.³

После России он едет в Англию. Три года, проведенные там (1916—1919), позволили глубже увидеть существеннейшую разницу между православным пониманием Евангелия и западной гуманистической культурой.

Вся европейская культура, замечает Прп. Иустин, выстроена на критерии: человек есть мера всех вещей. „Гуманизм основал себя на человеке, как на новом и спасительном евангелии, и не предполагая, что любое евангелие завершается апокалипсисом... символ апокалиптической эпохи — обнажение всех гадостей, всех мерзостей, всех ужасов. Право на эту смелость дает им отец — гуманизм, так как они суть порождения его. И не желая того, гуманизм устроил страшную выставку человека, вынеся напоказ все человеческое”.⁴

² Цит. по Епископ Афанасий (Евтич). „Жизнеописание о. Иустина” // *Альманах „За крест честной и святую свободу золотую!”*, Изд. Русско-Сербское Братство в честь св. Новомучеников Царя Николая И Владыки Николая, 2004, С. 41.

³ Прп. Иустин „О рае русской души” // *Философские пропасти*. М.: — Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2004, С. 190.

⁴ Прп. Иустин „Европейский человек на раскаленном перепутье” // *Философские пропасти*, М.: — Издательский Совет Русской православной Церкви, 2004. С. 25.

В отличие от западного человека настоящий человек — тот, кто достигает совершенства через соединение с Богочеловеком, преодолевая в себе все смертное. Богочеловеческая культура преображает человека изнутри, идет от внутреннего к внешнему, — а это возможно только в православии. „Добро — это только то, что Христово, вне этого нет истинного добра. Поэтому основной принцип евангельской морали: без Христа человек не может сделать никакого бессмертного добра”.⁵

Поскольку во всех своих идеях и делах Европа преклоняется перед человеком, то по сути она „человекоцентрична”, а православие, в центре которого Христос, „христоцентрично”, заключает сербский философ.

Вслед за русским писателем, Прп. Иустин не мог принять такого человеко-поклонничества европейской культуры и в замечательной книге „Достоевский о Европе и славянстве” (1931) размышляет о тайне России, истинном призвании русского народа.

В главе „Тайна Европы” он отмечает, что причину идейного и морального хаоса Европы Ф. М. Достоевский увидел в „искаженном европеизированном Христе, созданном по образу и подобию европейского человека”, которого проповедует римокатолицизм.⁶ „Человекобог” оттеснил собою Богочеловека, это привело к раздробленности души на части. Современный „мир, созерцаемый в этой душе, представляется хаотичной, дробящейся, одичавшей стихией, которая никак не может вылиться в благозвучную симфонию любви”.⁷

Напротив, у христоносного человека душа соборна, целостна, поскольку через богочеловеческие добродетели она исцелилась от раздробленности, и мир в ней видится чередующейся монадой, устремленной к Христу.

Эти мысли О. Иустин высказывал и раньше. В статье для журнала „Христианская жизнь” он пишет: „Легко быть римо-католиком, еще легче быть протестантом, тяжело, очень тяжело быть православным. Ибо быть православным значит быть в непрестанном подвиге от человека к Богочеловеку, быть в непрестанном устроении себя богочеловеческими подвигами.”⁸ Словом, быть православным — значит быть „христоносцем и духоносцем”.⁹

Известно, что для Ф. М. Достоевского основополагающим в отношениях между людьми является чувство органической связи —

⁵ Преп. Иустин „Прогресс в мельнице смерти” // *Философские пропасти*, М.: — Издательский Совет Русской православной Церкви, 2004 С. 55.

⁶ Прп. Иустин (Попович) „Достоевский о Европе и славянстве”. Спб, 1998, С. 207.

⁷ Там же Наивысшая полнота жизни, С. 179.

⁸ Цит. по Епископ Афанасий (Евтич) „Жизнеописание о. Иустина” // *Альманах „За крест честной и святую свободу золотую!”*, Изд. Русско-Сербское Братство в честь св. Новомучеников Царя Наколая И Владыки Николая, 2004, С. 41.

⁹ Прп. Иустин „Основная истина православия” // *Альманах „За крест честной и святую свободу золотую!”*, Изд. Русско-Сербское Братство в честь св. Новомучеников Царя Наколая И Владыки Николая, 2004, С. 105.

со-единения всех людей. Из него произрастает братское сочувствие каждого человека другому, готовность прийти на помощь без насилия над собой и умаления собственной свободы.

Но способен ли европеец к такому братскому со-участию?

Размышляя над ответом на этот вопрос, Прп. Иустин замечает, что главной добродетелью человека (как сущностью христианства) является Любовь. Любить человека, а не любить Бога — это, в действительности само-любие. Любить Бога, а не любить человека, это — само-обман. Без Богочеловеческой любви невозможно единение с людьми. Удаляясь от Бога, человек тем самым отдаляется от людей. Любить, по понятиям европейского гуманистического человека, — значит любить поверхностно, абстрактно, лишь соприкоснуться с любимым. Где нет любви, подчеркивает О. Иустин, там абсолютный мрак неверия, ад. На вопрос, что же такое „диавол“, отвечает: „... диавол — это большая интеллектуальная способность без малейшей доброты и любви. Ведь человек — то же самое, если не имеет доброты и любви.”¹⁰ Подобная мысль звучит у Ф. М. Достоевского: „...что есть ад? — вопрошает русский писатель и замечает: „страдание о том, что нельзя уже более любить...”¹¹

Для православного христианина любить — значит душой войти в душу любимого, со-единиться с ним всем своим существом. Эту мимолетность и бессмысленность любви европейского типа прозорливо разглядел Ф. М. Достоевский, а потому он апостольски проповедует любовь евангельскую.¹²

С Богочеловеческой любовью связано понятие „жертвенности”. Соглашаясь с Ф. М. Достоевским, что славянская идея в высшем смысле — это потребность жертвы „даже собою за братьев, с тем, чтобы „основать великое всеславянское единение во имя Христовой истины”, Прп. Иустин, продолжая эту мысль, заключает, что в этом самоотверженном бескорыстии России — вся ее сила, все будущее назначение.

По мнению Прп. Иустина, в „Речи о Пушкине” — „вершине пророческого вдохновения и апостольского благовестия” русского писателя — с особой глубиной отразилась идея народной России, ее громадный исторический и нравственный потенциал. Отмечая в русском человеке открытость, способность к изменению и развитию, живую неисчерпаемость внутренних возможностей, сербский богослов вслед за Ф. М. Достоевским провозглашает, что призвание русского человека всечеловеческое, поскольку „он богобоязненно сохраняет Лик Христов”.¹³

¹⁰ Преп. Иустин „Серна в потерянном рае” // *Философские пропасти*, М.: — Издательский Совет Русской православной Церкви, 2004 С. 276.

¹¹ Ф. М. Достоевский Ф. М. „Братья Карамазовы”. Ч. 2, кн. 4, гл 1 // ПСС Т. 14, Л., 1976, С. 149.

¹² Прп. Иустин, *Философия любви и познания*, С. 162.

¹³ Прп. Иустин (Попович) „Достоевский о Европе и славянстве”. Спб, 1998, С. 230.

Европеец желает братства, но осуществить его не может, так как сам создан на началах эгоистической самодостаточности, которая отдаляет его от людей, делает одиноким.¹⁴ Братом для всех людей человек становится только тогда, когда разовьет в себе чувство любви и самопожертвования. Только на этом пути личность человека достигает полного совершенства и в каждом человеке видит брата.

Отсюда следует, что русская национальная идея, по Прп. Иустину, — это „всечеловечность. В духе русского народа существует живая потребность ко всеединению человечества, всеединению с полным уважением к национальным особенностям, к сохранению полной свободы людей. Это единение любовью обеспечивается делом, живым примером, потребностью на дела истинного братства”.¹⁵

Заметим, что размышления о православной церкви как церкви объединяющей можно найти у словацкого общественно-политического деятеля и ученого XIX века Людовита Штура (1815—1856). В своей работе „Славянство и мир будущего”, обосновывая первостепенную роль России в славянском вопросе, а также в рассуждениях о славянской интеграции Л. Штур коснулся вопроса общей церкви. С этой ролью, по мнению словацкого ученого, может справиться православная или как ее называл Л. Штур „греко-славянская” церковь, отмеченная внутренней глубиной, разумом, отличающаяся терпимостью и тем самым превосходящая католическую и протестантскую. Она исправляет недостатки и односторонность их как в самом вероучении, так и во всей практической деятельности. Это привело Л. Штура к убеждению, что данная церковь — „церковь будущего”.¹⁶

Как видим, эти рассуждения созвучны с мыслями сербского богослова об исторической миссии России.

Прп. Иустин, приняв Христово Евангелие со всей последовательностью, как свой личный подвиг, все свои деяния сверял Словом Божиим. На первой странице своего Евангелия им были написаны слова Св. Григория Богослова: „Нужно прежде себя очистить, а затем других учить чистоте, нужно прежде себя умудрить, а затем других учить мудрости, нужно прежде самому стать светом, а затем других просвещать, нужно прежде самому приблизиться к Богу, а затем других приводить к нему, нужно самому стать святым, а затем других освящать.”¹⁷ Всю свою жизнь Прп. Иустин следовал этому жизненному правилу.

¹⁴ Прп. Иустин (Попович). „Достоевский о Европе и славянстве”. Спб, 1998, С. 250.

¹⁵ „Достоевский как пророк православного реализма” // Преп. Иустин „Прогресс в мельнице смерти” // *Философские пропасти*, М.: — Издательский Совет Русской православной Церкви, 2004. С. 185.

¹⁶ Л. Штур „Славянство и мир будущего” (первое издание в русском переводе в журнале „Чтения в Обществе истории и древностей российских” *Материалы славянские*, книги 1—3. Москва. 1867. С. 159.

¹⁷ Цит. по Епископ Афанасий (Евтич) „Жизнеописание о. Иустина” // *Альманах „За крест честной и святую свободу золотую!”*, Изд. Русско-Сербское Братство в честь св. Новомучеников Царя Наколая I Владыки Николая, 2004, С. 53.

Особую актуальность представляют размышления сербского богослова о губительности реформ для церкви. В одной из статей журнала „Христианская жизнь” он писал: „Мы обращаемся за помощью к реформам потому, что мы отступили от наших святых отцов и подвижников, заразились поверхностным западным реформизмом. Мы забыли заповедь: „Не сообразуйтесь с веком сим, но преобразуйтесь обновлением ума вашего, чтобы вам познать, что есть воля Божия, благая, угодная и совершенная” (Рим. 12.2).¹⁸

Комментируя один из современных ему римо-католических призывов православным прийти и подчиниться римскому папе, Прп. Иустин писал: „Мал человек, слишком мал. Будь он и папа, чтобы мы могли оставить Богочеловека и прийти к человеку. Мы слишком углубили и обнажили третье дьявольское искушение, чтобы им нас могли соблазнить. Поклонение папе — человекопоклонство — вызывает печальную усмешку в сострадательной православной душе, и она денно и нощно молится сладчайшему Господу, чтобы всех человекопоклонников Он повёл путем Богочеловеческой истины в Богочеловеческую Жизнь. Легче верблюду пройти сквозь игольные уши, чем римо-католику войти в таинственное царство православной Церкви. За всеми их риторическими и схоластическими рассуждениями о человеке в конце концов человек для них — это механизм, который можно пустить в работу и привести в движение, если только его заведёт главный механик из Рима.”¹⁹

Глубоко чувствуя трагизм своего времени, Прп. Иустин всю свою жизнь являл пример бескорыстного служения Истине. Размышления над творчеством русского писателя, сумевшего увидеть тайну Европы и возвестить ее закат, побудили сербского философа вслед за Ф. М. Достоевским провозгласить, что историческая миссия России и ее национальная идея — в стремлении и способности осуществить всеединение человечества через сохранение в нем Лица Христа.

Таким образом, обращение к глубоким философским трудам мыслителей славянского мира поможет нам по-новому осмыслить богатое отечественное наследие, послужит восстановлению той особой славянской духовности, о которой говорили деятели культуры в прошлом.²⁰

¹⁸ Цит. по Епископ Афанасий (Евтич) „Жизнеописание о. Иустина” // *Альманах „За крест честной и святую свободу золотую”*, Изд. Русско-Сербское Братство в честь св.Новомучеников Царя Николая I Владыки Николая, 2004, С. 76.

¹⁹ Цит. (Епископ Афанасий (Евтич) „Жизнеописание о. Иустина” // *Альманах „За крест честной и святую свободу золотую”*, Изд. Русско-Сербское Братство в честь св.Новомучеников Царя Николая I Владыки Николая, 2004, 79.

²⁰ „Духовность имеет много понятий: это представление об уникальности человека как носителя разума; это неисчерпаемость, богатство и красота внутреннего мира человеческой личности, это степень преображенности человека Божьей благодатью” Архимандрит Платон (Игумнов) „Духовность и назначение человека // ж. „Глинские чтения”, № 1, 2007, С. 13.

Поистине, „горний мир становится шире от повестей, в которых перевешивает любовь, справедливость, доброта и милосердие” (Г. Петрович).

ЛИТЕРАТУРА

Прп. Иустин (Попович). *Философские пропасти*, М.: — Издательский Совет Русской Православной Церкви, 2004, Перевод с сербского М. Н. Яценко.

Епископ Афанасий (Евтич). „Жизнеописание о. Иустина” // *Альманах „За крест честной и святую свободу золотую!”*, Изд. Русско-Сербское Братство в честь св. Новомучеников Царя Николая I Владыки Николая, 2004.

Прп. Иустин (Попович). *Достоевский о Европе и славянстве*. Спб, 1998, Перевод с сербского Л. И. Даниленко.

Л. Штур. *Славянство и мир будущего* (первое издание в русском переводе в журнале „Чтения в Обществе истории и древностей российских” Материалы славянские, книги 1—3. Москва. 1867).

Предраг Мутавцић

О ЕТНОНИМУ ВЛАСИ У ЗНАЧЕЊУ 'СРБИ'

Под општим термином *Власи*, изворним егзонимом, обухвата се веома широко и разнолико романизовано становништво централног, источног и југоисточног дела Балканског полуострва, тачније речено — (Дако-)Румуни, Аромуни, Меглонорумуни, Истрорумуни и Морлаци. Овај термин од тренутка оснивања модерне румунске државе у енглеском језику, на пример, означава целокупно балканско романизовано становништво ван њених граница, невезано за њихово етничко порекло.

С историјске тачке гледишта, овај етним се по први пут појавио 980. године у једном подужем писму византијског цара Василија II Бугароубице.¹ У њему се прецизно наводи етним извесног народа који је до тада био сасвим непознат целокупном европском културном и цивилизацијском оквиру — „Власи”. Овај исти етним ће се појавити и коју деценију доцније, у једној његовој хрисовуљи из 1020. године, упућеној грчком архиепископу у месту Акрис (данашњи Охрид), у којој се говори о „των ἀνά πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων”, другим речима „о Власима из целе Бугарске”.² Хрисовуља је сасвим случајно пронађена у грчком манастиру Зермас, заједно са још једним документом из 1164. године, у коме се наводи по први пут једно влашко (односно цинцарско) име. У њему изричито стоји како је манастир, по спопственој жељи и нахођењу, подигао Влах — по имену Јоан Николау — из оближњег насеља Линотопе. Да су Власи за свега непун век касније били високо цењени и од изузетне важности по епирску државу (Епирску деспотовину), показује нам и сачувана наредба епирског деспота, Михаила II, из 1236. године. У њој стоји написано да су Власи из те области ослобођени плаћања свих уобичајених дажбина и пореза. Иначе, у то и нешто раније време ову ретку привилегију (а у Византији свакако) уживали су само поједини представници високог грађанског сталежа (најчешће велможе), који су се истакли каквим делима од значаја по државу, потом Црква, царска породица и њени чланови као и посебно заслужни појединци.

¹ Dölger, 1924, стр. 98.

² Ibidem, стр. 104.

Законик цара Душана, из 1345. године, јесте засигурно најбоља потврда да су у средњовековној Србији Власи били увелико познати, па бисмо зато могли слободно рећи како је то и први званични правни акт у Срба, који наводи Влахе као део целокупног становништва у држави. У члану 82. *Законика* каже се следеће:

Где ђресѿије Влах или Арбанасин на селу, на ѿоме селу да не сѿиане друѿи, за њим идуѿи, аколи силом сѿиане, да ѿлаѿи ѿоѿку и ѿѿио је ѿоѿасао.

И Власи и Арабанаси (данашњи Албанци) сврставани су у ред невластелинског становништва, званог опште себри, али, према данашњим тумачењима наших угледних правника,³ иако су били феудално зависни сточари, њихов положај у држави био је нешто бољи у односу на другу категорију становништва, обесправљене меропаше.⁴ Ни на једном месту у *Законику* нису наведена нити регулисана њихова права и обавезе — другим речима, сматра се да су све њихове обавезе остале исте као и пре доношења овог највишег правног акта у Срба. А оне су биле одређене најчешће или обичајним правом или каквим другим раније донесеним правним указом. И више је него јасно из цитираног члана да су Власи водили искључиво, или претежно номадски начин живота — тек много касније почели су да се поступно настанују по сточарским селима углавном подаље од српских средњовековних утврђених градова и већих насеља.

Дакле, под термином Влах се у држави цара Стефана Душана подразумевао подређени становник који није био српског порекла и који није говорио српским језиком, али га је свакако знао или познавао у одређеној мери, будући да му је био потребан ради остваривања основне комуникације и продаје сточарских производа. Исто тако, Власи и Срби нису смели да ступе у мешовите бракове, јер су такви бракови били готово забрањени или су то чинили веома ретко, безмало изнимно. Реч је о томе да су то биле две засебне групације

³ У том светлу би било добро погледати научна разматрања правних стручњака и историчара као и њихова детаљна објашњења. Овде ћемо навести само неке од аутора и њихових радова до којих смо дошли: Биљана Марковић, *Душанов законик*, Београд 1986, Б. Недељковић, *О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине цара Стефана Душана*, Београд 1975, С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*, Београд 1898, Н. Радојчић, *Душанов законик*, Научна издања Матице српске, III, Нови Сад 1950; *Карловачки рукопис Јустинијанова закона и Душанова законика*, Годишњак Историјског друштва Војводине, 1, Нови Сад, 1951; *Два намеравана издања Душанова законика*, Зборник Матице српске за књижевности и језик, 3, Нови Сад 1955; *Око Душановог законика 1—4*, Историјски часопис, књ. 2, Београд 1949—1950. и књ. 9—10, 1959, Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, I, Београд 1931.

⁴ Меропаси су били зависни сељаци с ограниченом слободом кретања, оптерећени разним дажбинама, порезима и наметима који су се разликовали од поседа до поседа, па је њихов положај бивао или лакши или тежи.

становништва строго одвојене једна од друге, без обзира на то што су и једни и други имали исти или сличан начин живота.

А да Срби нису (можда увек) имали позитиван став према Вла-сима, понајбоље нам може илустровати и следећа наша пословица коју је Вук Караџић уврстио у своју прву збирку српских народних изрека и пословица:

Ни у џикви суда, ни у Влаха друџа.

Вук⁵ је уз њу придодао објашњење како се она односи искључиво на праве Влахе, тачније речено — на данашње Румуне. Неколико годи-на касније је Ђуро Даничић у своју збирку⁶ унео једну веома сличну пословицу, забележену још 1697. године у Хрватској на подручју Славоније, у којој стоји употребљено име Србин наместо Влаха (*Ни џиква суд, ни Србљин друџ*).

Поред ове, Вук је уврстио још неколико изрека (идиома) и по-словица у које су директно укључени Власи, као што су:

1. измесити кога као Влах питу (тј. измлатити кога на мртво име);

2. да се Власи не (до)сете (тј. да се прикрије право стање);

Поставља се сада питање — да ли је Вуково тумачење заиста ис-правно и, уколико јесте, у којој би то мери било?

Правно посматрано, у *Законику* цара Душана ни на једном ме-сту није прецизирано који се народ под појмом Власи подразумева (оваква забуна данас не постоји када су у питању Арбанаси), али многи други писани документи показују нам да се у српском језику из средњег века (у периоду XII—XV столеће) под појмом Влах под-разумевао не само припадник романског/романизованог становни-штва, него и свако коме је сточарство било главно занимање. О томе је својевремено писао и Константин Јиречек.⁷ Да су Турци и, нешто касније, потурице, посебно у западним крајевима Балканског полуо-стрва, проширили термин **Влах** на **све Србе**, може нам послужити као сведочанство једна кратка белешка хрватског путописца — Бене-дикта Курипешиха — који је 1530. године прошао кроз Босну. У сво-јим записима је експлицитно назначио како је у њој затекао „три на-родности и три вере:

а) прво су *стари Бошњаци*, римско-хришћанске вере...,

б) други су *Срби* (Surffen) које зову **Власима**..., а вере су светога Павла (православне) ...,

в) трећи су народ *јрави Турци*, који су војници и чиновници, а владају сасвим тирански горе поменутих племенима.”⁸

⁵ Вук Караџић, 1900: број 4408.

⁶ Daničić: 1871, стр. 80, број 2962.

⁷ Jireček: 1914, стр. 69.

⁸ Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 56, strana 162.

Именом Власи називани су још и сви они Срби који су накнадно емигрирали из Босне и Херцеговине у Хрватску. Тако се у једном писму аустријскога цара Фердинанда I, датираном 6. новембром 1538. године, а упућеном хрватском бану Петру Кеглевићу, каже како му је дојављено „да су капетани и војводе Рашана или Срба те *Влаха који се обично Србима зову*, са својим присталицама и потчињенима, срећно прешли из Турске у Хрватску” („...capitenei et waywode Rasciani sive Sirviani atquae *Valachi quos vulgo Zrbscky vocant*”). Од тог доба постоји пуно писаних споменика у којима се Срби у потпуности изједначавају са Власима. Да наведемо само неколико илустративних примера из тог и нешто каснијег периода:

- „Valachi sive Rasciani” (Власи односно Рашчани),
- „Rasciani sive Valachi” (Рашчани односно Власи),
- „Morlachi o Serviani” (Морлаци или Србијани),
- „Valachi sive Rasciani vel ut verius dicam Serviani” (Власи или ти Рашчани који себе Сервијанима називају).⁹

У једној невеликој расправи српског митрополита Стевана Стратимировића под називом *О Власима*, из 1806. године, вели се како римокатолици у Хрватској и по Славонији име Влах „Славонцима и Србима који су источне, наше, вере са презрењем придају”, те да „исто тако и Турци у Босни и Србији сваког хришћанина Босанца и Србина Влахом називају”.¹⁰ Негде при самом крају XVIII столећа Стефан Ференчевић, угледни православни свештеник из Сомбора, прибележио је следећу изреку — „у крају се Власи даве” уз коју је дао и следеће објашњење:

*Тако се нама Србљем њоношавају иноверци с нама живећи, што сваки њосао добро њочнемо, а зло свршимо, као да initium а не finis coronat opus.*¹¹

Да се етноним Влах ипак односио само и једино на Србе недвосмислено нам потврђује нешто касније и сâм Вук Караџић. Тако на једном месту он каже да у пресудном тренутку „када су Србљи први пут дошли на Шабац (дакле, 1804. године), онда су турске жене у Шапцу пјевале:

*Подишло се неколико Влаха,
И њонело у шиквици њраха.*”¹²

У својим *Историјским и етнографским сѝисима*¹³ Караџић потом приповеда следеће:

⁹ Рад. М. Грујић, *Айолоџија*, стр. 55 и даље; Вас. Ђерић, 1914, стр. 49 и даље.

¹⁰ Летопис Матице српске, књига 228, стр. 119.

¹¹ Додатак к числу 83 Новина Србских за 1818. годину, стр. 654.

¹² Вук С. Караџић, 1896, стр. 135.

¹³ Вук С. Караџић, *op. cit.*, I, 152.

Када су Турци чули да њуцају шћојови на Љубићу, изнајјуре нису веровали да су шћо јрави шћојови, нешто мислили да су Срби начинили од дрвешта као сћује, шће их њлаше и за шћо су говорили: „Не превари, Влахо, не.”

Као српске народне пословице Вук је навео и две у којима су главне личности Влах (Србин) и Турчин. То су:

- А) Не зна пијан Влах шта је гладан Турчин;
- Б) Власи као ораси (а ораси као лешници).

Уз сваку од њих дао је и одговарајућу развијену причу како бисмо могли правилно схватити њихово значење и смисао употребе. Уз прву Вук казује ово:

Пријовјода се како је неки жладан Турчин доцао негђе јред срјску кућу и сјахавши с коња јовикао домаћину, који је њијан јред кућом жељао држалицу за будак: „Држи море коња ња вичи Влахињу нека мијеси јогачу и куха цицвару и јече кокош”. Па онда ојиде у кућу. Пошћо у кући мало јосједи и види да нишћи ко долази ни се шћија жћојови, изиђе ојешћи на јоље и видећи да му коњ сћојоји же га је и ошћавио, а Србин једнако жеља држалицу, он не знајући да је Србин њијан, сврне лулу, ња нега камишем јреко леђа, а Србин држалицом иза врашћа једном ња и дружом и да не дојрче жене шће га ојшму, мало га не убије.

Уз другу стоји следеће објашњење:

Ага један дође на крсно име код Србина, и у врјеме јела ујишћа: „Могу ли, Влаше, најишћи у здравље шћвоје и шћвојјех Влаха?” Србин: „Можеш, ага.” Турчин: „Здрав си, домаћине! У здравље шћвоје и шћвоје браће Влаха; Власи ка ораси, ораси ка лешници...”

У своје капиталном делу, *Срјском Рјечнику*, за реч Влах Вук је дао наредно тумачење: „Срби закона турскога, у Босни и Херцеговини, тако и они закона римскога, како у Босни и Херцеговини, тако и у царству аустрискоме, изван Далмације, зову, и то као за поругу, браћу своју закона грчкога.” За реч Власићи каже да у Дубровнику тако „зову људе закона грчкога”, а да се реч Турковлах користи нарочито у Далмацији „за Влаха (односно — православног Србина) из Турске, за разлику од оних из ћесарске.”¹⁴

ОДАБРАНА БИБЛИОГРАФИЈА

Радослав М. Грујић — *Ајоложија срјског народа у Хрвајској и Славонији и негових главних обележја: јоводом „Ојшћужнице” кр. држав. одвјешћника у Загребу од 12. 1. 1909*, Штампарија Учитељског деоничарског друшћва „Натошевић”, Нови Сад, 1909.

Dj. Daničić — *Poslovice*, Zagreb, 1871.

¹⁴ Вук. С. Караћић, 1900, бр. 681, 3878; видети и: Вук С. Караћић, *Најлејше срјске народне јриповејшке*, стр. 311.

F. Dölger, 1925/25 — *Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit*, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565—1453, München—Berlin, Teil 5.

Додатак к числу 83 Новина Србских за 1818. годину.

Вас. Ђерић — *О српском имену њо западним крајевима нашег народа*, Београд, 1914.

Соп. Јигећек — *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien III*, Wien, 1914.

Вук Караџић — *Српске народне њословице*, Српска краљевска државна штампарија, Београд, 1900.

Вук С. Караџић — *Српске народне њјесме IV*, Штампарија Краљевине Србије, Биоград, 1896.

Вук Караџић — *Српски рјечник*, том 1, Просвета, Београд, 1986.

Вук С. Караџић — *Најлепше српске народне њријовешке*, Књижара Томе Јовановића и Вучића, Београд, 1927.

Летопис Матице српске, књига 228, Нови Сад, 1938.

Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 56, Zagreb, 1929.

Jurij Emanuel Rojs

FRAZEOLOGIJA V ROMANU „ZELO ODDALJEN TARTESS”
(ОЧЕНЬ ДАЛЕКИЙ ТАРТЕСС) pisateljjev Sergeja Lvoviča
Vojskunskega in Isaja Borisoviča Lukodjanova, Moskva,
Molodaja gvardija, 1968, 272 s.

O tem, kaj je frazeologija, bržkone ni potrebno govoriti. Ne glede na to navajamo nekaj osnovnih značilnosti. Minimalna frazeološka enota je fonetična beseda (FB), na katero se naslanjajo enklitike ali proklitike, npr.: *milo mi je, drago mi je, za las, na rovaš* ipd. Torej gre za ustaljene besedne zveze (UBZ) z enim naglasom. Tako pojmujejo UBZ frazeologi L. I. Rojzenzon (1), Antica Menac (2), A. I. Molotkov (3), V. P. Žukov (4), M. S. Harlickij (5) i dr.

UBZ jemljemo iz pomnilnika kot že narejene besedne zveze in jih ne oblikujemo vnovič v govornem procesu. K frazeologiji prištevamo reke, pregovore, krilate besedne zveze (BZ), tehtne izraze in citate. Vsak frazem ima jedrno besedo z eno ali več komponentami. Tiste UBZ, ki imajo v slovarjih označen stilnoplastni kvalifikator, ga sprti navajamo.

V romanu *Zelo oddaljen Tartess* je največ UBZ s strukturo pridevnik + samostalnik (154). Na drugem mestu so frazemi s strukturo glagol + samostalnik (128), sledijo frazemi s strukturo členica + členica (48); glagol + predlog + samostalnik (17); predlog + zaimek + samostalnik (12). Drugi strukturni tipi nastopajo v manjšem številu ali pa posamično.

Pri navajanju frazemov jedrno besedo krepkeje pišemo, komponente pa v poševnem tisku. Če je v strukturi več UBZ, navajamo le obravnavani strukturni tip.

Frazemi s strukturo pridevnik + samostalnik

V avtorskem jeziku imamo frazeološko enoto (FE) *кулачный бой* /ZOT(6), 258/ -zast.” А это ты, *козлиная борода* /stražnik/241/. „Горгий оглянулся на сухонького старичка с *козлиной бородкой*... /Автор (7), 172/. „...обнялись, как *родные братья*” /mornar, 51/. „...какое значение для *бронзового века* имело олово” /А, 6/. „*Восточный ветер* дует через все море...” /А, 9/. „*Встречный ветер* донес до слуха бегле-

цов звук воды” /А, 251/. „У кормчего на всю жизнь застрял *морской ветер...*” /А, 16/. „Если бы не *попутный ветер...*” /А, 42/. „Тощий гончар перехватил *недоуменные взгляды греков*” /А, 32/. „Тордул поднялся *резанул стражника ненавидящим взглядом*” /А, 149/. „Он неподвижным *взглядом* смотрел на нее” /Gorgij, 262/263/. „Козел смерил его *презрительным взглядом...*” /180/. „И Тордул, ощутив на себе пристальный *взгляд...*” /А, 266/. „На миг скрестился... с *растерянным взглядом* Тордула ...” /А, 161/. „Тордул... вскинул на Горгия *сердитый взгляд*” /А, 165/. „Сапроний поднял на Горгия *тяжелый взгляд*” /А, 85/. „...*императорская власть...*” /А, 70/. „*Волосы* ее ..были не *черные*, а цвета *спелого каштана*” /А, 124/. „О матери у Горгия было лишь *смутное воспоминание...*” /А, 33/. „Но сейчас *военное время*” /осе, 224/. „Это было в *давние времена...*” /Gorgij, 54/. „В *древние времена...*” /А, 5/. „На миг увидел Горгий безумно *выпученные глаза...*” /А, 54/55/. „Он замолчал, установился на Горгия *немигающими глазами*” /А, 155/. „Он поднял *осовелые глаза...*” /А, 129/. „Там стояли двое: один — седой, благообразный, с печальными *глазами на выкате...*” /А, 97/. „...в его прищуренных *темных глазах...*” /А, 89/. „Наконец *черные глаза* Миликона остановились на нем” /А, 64/. „...закивал Эзул, остренько поглядывая *хитрыми глазками*” /А, 112/ — romanjševalnica od *глаза*. „И *глаза* были того же цвета, только *яркие и прозрачные*” /А, 124/. „Но если *круглый год* кормить их ...” /Milikon, 128/. „...*чья ослиная голова* глупее зада последнего из моих рабов!” /Ezul, 113/. „Рабы испуганно повскакали услышав *знакомый голос*” /А, 156/. „Оттуда донесся *невнятный голос*” /А, 139/. „...его *сильный, звучный голос...*” /А, 58/. „...*ясным голосом* сказал” /Ehjar, 248/. „...рядом с *царским дворцом...*” /А, 48, 103/104 in 257/. „Известное дело: рабу лишь *время тянуть...*” /А, 102/. „Так-то — боги *дело понятное*” /Gorgij, 166/. „Если старик *в самом деле* сядет на трон...” /А, 230/. „...*базарный день* закончился” /А, 50/. „...поговорим лучше о *завтрашнем дне...*” /Milikon, 116/. „У него сегодня был *черный день*” /Sapronij, 61/. „...не было ли в *дальней дороге* бурь” /А, 97/. „...распорядился он и *пошел своей дорогой*” /А, 152/. „Широкая проезжая *дорога*” /А, 82, 172/. „Он шагал по *пыльной дороге...*” /А, 50/. „*Горные духи...*” /А, 206, 232/ — mit. „*Дух* тут *тяжелый*” /А, 24/ — vulg. „Наш царь Аргантоний разрешает заменять *смертную казнь* высылкой на рудники...” /Ukruf, 79/. „Па-чему у тебя *самоцветных камней* расходуется больше положенного” /Indibil, 186, 187/. „*Пожилой кормчий* не выдержал, засмеялся” /А, 9/. „Вернулся в порт, заглянул и одну *винную лавку...*” /А, 81/ — rog. „...под самым Тартесом разбили *боевой лагерь*” /А, 257/. „Уж лучше бить кайлом в забое... чем мотаться вверх-вниз по *веревочной лестнице*” /А, 154/. „А какой-нибудь наш потомок, дожив до *преклонных лет...*” /А, 119/. „...из толпы горожан выдвинулся человек с неприметным, как бы *заспанным лицом*” /А, 78/. „...сбились у грязного причала *рыбачьи лод-*

ки...” /А, 32/. „...этими ночами стояла *полная луна*...” /Polmordi, 176, 176/. „Постоял, глядя на дорогу, скудно освещенную *ущербной луной*...” /А, 132/ — rogosteje se rabi oblika *луна на ущербе*.

„*Пылкая любовь*...” /А, 135/. „Дворец Павлидия был открыт только для *доверенных людей*” /А, 136/. „Как говорят *сведущие люди*...” /А, 190/. „Здесь стояла *канатная мастерская* купца Эзула” /А, 111 in 117/. „В сосуд клали тягучую *красную медь*” /А, 174/. „...по крайней мере...” /А, 167/. „Астурда хочет напоить тебя *кислым молоком*” /Ehiard, 234, 239/. „Может, оно и так, да гнилая рыба не слаще *тухлого мяса*” /А, 208/. „У меня же в трюме не *коровий навоз*” /А, 16, 21/. „...*звездное небо*...” /А, 146/; „...*жилистые ноги*...” /А, 10/. „...надоумел меня пройти Столбы *безлунной ночью*” /Gorgij, 31 in 251/. „Но *главным образом* фантастический” /А, 7/. „...спорили, когда придет срок получать *зимнюю обувь*” /А, 185/. „...отсюда этот *упрямый осел*...” /А, 268/ — rog. „Лишь один из них, долговязый, с *изрытым оспой* лицом...” /А, 266/. „...надо быть с ним в *хороших отношениях*” /А, 65/. „На базарную площадь рысью въехал *конный отряд*” /А, 33 in 44/. „Он хочет, в сущности, *дворцового переворота*” /А, 119/. „...многочисленная *базарная площадь*” /А, 32 in 34/. Trikrat smo opazili frazem: „*винный погреб*” /А, 14, 50 in 121/. „Тебе предстоит *дальний путь*...” /glavni svećenik, 94/. „...за *долгий путь* принялся расслаивать...” /А, 17/. „Миликон *сухой путь* запретил...” /121/. Dvakrat srečamo frazem: „*сухим путем*” /А, 83/84 in 129/.

„И вот, заключив союз с этрусскими *морскими разбойниками*, напали они на *фокейцев*” /А, 11/. „Не сразу начали *деловой разговор*” /А, 97/. „И не лезь ко мне с *пустыми разговорами!*” /Indibil, 187/. „Теперь пошел *торговый разговор*...” /А, 98/. „Нирул озадачено хлопал *белесыми ресницами*...” /А, 209/. „...шумела, падая с высоты, *горная речка*” /А, 172/. „...будто сквозь туман слышал он *нужную реч* кормчего” /А, 172/. „*Собачий род*...” /Milikon /112/. „...мне предстоит прочесть *исторический роман*...” /А, 7/. „...были они высотой в *человеческий рост*...” /А, 82/. „Он протянул над столом *жилистую руку*” /А, 47/. „За долгие месяцы плавания *сушёная рыба* поперек *горла стала*” /А, 32/. „*Кровавая сеча* в лесу шла до полудня” /А, 245/. „...все более опираясь на *военную силу*” /А, 70/. „Эзул служит кому угодно, хоть *мрачным силам* Аида...” /А, 48/. „Задуманное дело требовало *свежих сил*” /А, 163/. „По колонне пополз *тревожный слух*...” /А, 160/. „...ожидать *удобного случая*...” /А, 230/. „Спали *беспокойным сном* Георгий и Диомед...” /А, 196/. „Они перегоняют с пастбища на пастбище *овечьи стада*...” /А, 127/. „Дорога, что шла вдаль *крепостной стены* на север...” /А, 126 in 241/. „Послышался *хриплый стон*” /А, 247/. „Эй ты, *собачий сын!*” /Ambon, 101/. „Долго еще я буду ждать *собачьего сына?*” /Milikon, 113/. „...Карфаген хочет отнять у нас *морскую торговлю*” /Dundul, 105/. „Пробираясь вслед за гонцом по темным *лесным тропинкам*...” /А, 83/. „— сказал Миликон с до-

бродушной улыбкой” /A, 45/. „...с тонкой усмешкой сказал Миликон” /A, 116/. „Горгий смотрел на гавань, пытался в слабом свете *серенького утра* различить...” /A, 260/. „Из-за двери раздался *хриплый хохот...*” /A, 240/. „В *ранний* предрассветный *час...*” /A, 16/. „Я ждал *удобного часа*” /Milikon, 115/. „...такой *знатный человек...*” /Tordul, 141/. „*Сведущий человек* вино пил исправно...” /A, 46/. „...высокая это *честь...*” /Gorgij, 122/123/. „...остерегаясь поскользнуться на *рыбьей чешуе*” /A, 30/. „*Скорым шагом...*” /A, 34/.

*Frazemi s strukturo glagol + samostalnik
(s predlogom ali brez predloga)*

„*Накликаешь беду* на нас всех” /Nistrak, 79/ — rog. „В той стороне *идет бой?*” /A, 250/. „Горгий тоже *усмехнулся в черную бороду...*” /A, 10/. „Горгий, *усмехаясь в черную бороду...*” /A, 48/. „Миликон, *вздернув бровь*, пристально смотрел на Массалиота, потом перевел взгляд на Горгия” /A, 129/. „Матросы, побросав кости, *побродили* ее такими *взглядами...*” /A, 125/ — rog. „У Горгия *застучало в висках*” /A, 133/ — visok. „Но старик был пьян и не *обратил внимания* на угрозу” /A, 88/. „Не любил *привлекать внимание*” /A, 32/. „Или мириться надо с Карфагеном, или *идти* на него *войной*” /Ambon, 105/ — zast. „Персы собираются *пойти* на нас *войной...*” /Gorgij, 63 — zast. Enak frazem še je v jeziku avtorja na str. 54, 194 in 235/. „Разрешите *ответить на вопрос* вопросом” /A, 213/. „Козел *был в восторге*” /A, 180/. „...*бросился* ему в *глаза* воткнутый в стенку кинжал...” /A, 126/. „Чего *глаза выкатил?*” /starejši moški, 160/. „Послушай! — закричал Тордул, *выкатывая глаза*” /A, 220/. „У Дундула и без того *глаза были навывкате...*” /A, 105/. „*Глаза вылупил*, пададь” /stražnik, 150/. „Один из них, *выпучил глаза...*” /A, 109/. „Он притянул ее к себе, крепко обнял, *зажмурил глаза*” /A, 258/. „Тордул *опустил глаза*” /A, 266/. „А дальше, сколько *охватывал глаз...*” /A, 36/. „Он *повел глазами...*” /A, 266/. „Зевали, *протирали глаза*, отхаркивались...” /A, 148/ — vis. „Горгий *не спускает глаз* со стражника...” /A, 158/. „...*глаза* у него озорно *сверкнули*” /A, 179/. „Вот бы превратиться в птицу и *улететь куда глаза глядят...*” /Astruda, 273/. „Военачальник ошалело *хлопал глазами*” /A, 243/. „...нос крючком, *глазници горят...*” /A, 149/. „Эхиар вдруг выпрямился, *задрал голову* к темнеющему небу...” /A, 250/. „Диомед *замотал головой*” /A, 254/. „Дундул помалкивал, только *головой кивал*” /A, 97/. „*Крутил голову*, прислушиваясь...” /A, 249/. „Как шел, *опустив голову...*” /A, 125/. „Он *покачал* кудлатой *головой...*” /A, 173, 157, 188 in 218/. „Массалиот *помотал головой...*” /A, 129/. „Вот я сейчас подумал: что прежде всего *приходит в голову...*” /A, 244/.

„У жреца Укруфа **голос** был по-женски *высок*” /А, 73/. „...тут Укруф еще *повысил голос*...” /А, 79/. „Ночная тоска *взяла его за горло*...” /А, 147/ — Ijud. „...я купец и не *вмешиваюсь в такие дела*...” /Gorgij, 54/. „Хотя я и не *закончил свое дело*...” /starček, 259/. „Козел...*перешел к делу!*” /А, 186/187/. „Знай свое место, а *в наши дела не суйся*” /А, 99/. „...Горгий *проложил себе дорогу*...” /А, 231/. „Сегодня же вечером и *пустимся в дорогу*” /Gorgij, 123/ — rog. „И сам не дерусь и детям своим *лезть в драку* не дозволю” /Pavlidij, 90/. „Стражники сегодня прямо озверели, гоняли рабов, **дух** не давали *перевести*” /А, 193 in 256/.

„Во дворе *не было ни души*...” /А, 67/. „Он *перевел дыхание*...” /А, 73/ — rog. „...сейчас и главари будут *принесены в жертву* Нетону, богу богов...” /А, 265/ — kw. „Значит, ты *остался в живых*...” /Pavlidij, 226/. „...да *продлят боги его жизнь*...” /А, 91/.

„Лохматые бородачи поигрывают пращами, *скалят зубы*” /А, 20 in 196/. „Давно уже карфагеняне *точили зубы*...” /А, 11/. „Горгий *рассыпался в извинениях*” /А, 67/. „У Ретобона силы были *на исходе*” /А, 159/ — knj.

„Астурда... *свернулась клубочком*...” /А, 254/. „Астурда *опустилась на колени*...” /А, 232/. „...подумал Горгий и, *присев на корточки*, стал терпеливо ждать” /А, 234/. „...двое телохранителей *играли в кости*” /А, 241 in 242/. „Вечерами подолгу *резались в кости*...” /А, 175/. „...кузнецы и литейщики — колдуны, они могут лечить лихорадку, *заговаривать кровь*...” /А, 178/. „*Проливать кровь* не в моих правилах” /Pavlidij, 142/. „Да если б я знал, что в твоих жилах *течет... кровь*...” /Sapronij, 76/.

„...подошел к массивной двери, отворил ее дважды *хлопнул в ладоши*” /А, 143/. „Непривычная сытость и выпивка *валили рабов с ног*” /А, 203/. — Dovišna glagolska komponenta preteklika je v UBZ: „А впереди Кантабр мощным ударом *свалил 'своего' с ног*...” /А, 158/. Milikon ima frazeme: „**ноги не вержат**” /113, 202 in 250/. Polmordi spregovori: „Есть на нашей улице один губастый, всюду **нос сует**” /178/. „Один, горячась, задирает ногу, *совал* ее всем по очереди *под нос*” /А, 185/ — rog. Enako FE še spregovori Tordul /218/. — „**Отсрочку дает**, а там не миновать рабства” /А, 25/.

„Ткнула тонким **пальцем** в тележку” /Asturda, 124/. „Горгий стал *излагать свой план*” /А, 254/. „Мне **пора идти**” /Gorgij, 52/. „Не *проси у них пощади!*” /Nirul, 80/. „Тордул приветливо ему улыбался, усаживал рядом, *заводил разговоры* про целебную мазь” /А, 163/164/. „**Речь...текла** церемонно и гладко...” /А, 30/. „...не *лезь, мол, на рожон*...” /Kozel, 181/ — Ijud. „...можно было *идти в рост*” /А, 255/. „...заставали *разевать рты*...” /А, 29/ — rog. „**Заломив руки**, задрал кверху искаженное лицо...” /А, 195/. V jeziku avtorjev se dvakrat ponovi frazem: **махнул рукой** /73 in 164/. „...спешно *обтер руки* об одежду...” /А, 58/. „Кричали что-то на своем языке *размахивали руками*”

/А, 29/30/. „Пусть знают тартесситы, что их правители не *сидят сложа руки*...” /А, 265/.

„Идут ли за тобой *следом*...” /А, 97/. „Такие *слова* надо *чеканить* в серебре...” /А, 43/. „Стражники *несли службу*...” /Ambon, 104/. „*Пронесся слух*...” /А, 245/. „*Слух прошел* по Тартессу...” /А, 156/ — *рог*. „Только смутные *слухи* о нем *ходили*” /А, 38/ — *рог*. „...хлопнув грека *по спине*” /Tordul, 53/. „...дважды уже приказывал рабу *чесать спину* резной палочкой” /А, 102/. „Здесь *стеной* *стоял* высокий камыш” /А, 36/. „Мне известно, что ты втайне *сочиняешь стихи*...” /Pavlidij, 77/. Dvakrat smo opazili v jeziku avtorjev FE: *воцарилась тишина* /35, 61/. „Тартесс *вел* в Средиземноморье обширную *торговлю* металлами” /А, 6/. „Стража... кинулась в поселок *поднимать тревогу*” /А, 201/. „Раб и *ухом* не *ведет* на крик” /А, 101/. „Драчливый старик *на четвереньках* *заползал* под стол” /А, 89/.

„Он не *сделает ни шагу*...” /А, 38/. „Лошади *шли шагом*...” /А, 49/. „У Горгия чуть *с языка* не *сорвалось* про ремешок...” /А, 131/. Dvakrat ima avtorski jezik frazem: *цокать языком* /85, 258/, štirikrat pa: *поцокать языком* /29, 50, 92, 177/.

Frazemi s strukturo predlog + samostalnik

„И *без обиняков* добавил...” /А, 65/. „Отойди *в сторону!*” /stražar, 160/. „Многочисленность поэтов идет *во вред* власти...” /Sapronij, 65/. „И он поехал дальше *во главе* отряда” /А, 110/. „А его, Горгия, мотает судьба по ойкумене *из конца в конец*” /А, 258/. „История эта, переходя *из уст в уста*...” /А, 229/. „Тощий, с ввалившимися щеками, *с головы до ног* в черном...” /А, 72/. „...я скажу тебе *без утайки*” /Tordul, 141/. „*С утра до ночи*...” /А, 82/.

Frazemi s strukturo predlog + samostalnik + mestoma glagol

„Стояли плотно, *бок к боку*, вытягивали шеи...” /А, 72/. „У него *ветер в голове*...” /Indibil, 187/ — *рог*. „...и дальше начинался обычный *с виду* город” /А, 29/. „Павлидий видел, что царь *не в духе*” /А, 43/ — *рог*. „...тартесский товар ему больше *по душе*” /А, 24/ — *рог*. „Нам следует выявить истину *до конца*” /Ukruf, 78/. „*На миг* оглянулся...” /А, 161/. „Может, *по нужде* отошел?” /Diomed, 252/ — *navadno se uporablja v tej FE predlog za*. „Э, нет, грек *ней до дна!*” /mornar, 52/. „Фокейский корабль *по пути* в Тартесс...” /Pavlidij, 140/. „Нам с тобой не *по пути*” /А, 16/. „*Без разбора* тыча древком копь...” /А, 231/. „Такие зря не поднимутся *на рассвете*...” /А, 97/. „...*по его словам*...” /А, 46/. „Царствует он, *по слухам*, лет сто...” /А, 17/. „Нет читатель, ничего он, *к сожалению*, не нашел” /А, 6/.

„Горгий оттащил Молчуна *в сторонку*” /А, 192/ — knj. „Разве вы не слыхали от дедов, как было *в старину?*” /Nirul, 208/. „Стражник юркнул обратно — чуть не помер *со страху*” /А, 156/ — rog. „Такие корабли *на улице* не *валяются*” /А, 230/. „Так и вьется вокруг Козла, слово у него *с языка снимает*” /А, 176/ — namesto te glagolske komponente je rogosteje *срывать*ся. „Он *в упор* *смотрел* на одного из царских приближенных...” /А, 266/. — Le enkrat smo srečali strukturo predlog + samostalnik + prislov: „Да я всю ночь могу шелкать... пока головушку *с плечь долой*” /Kozel, 181/ — rog.

Frazemi s strukturo glagol + predlog + samostalnik

„Где ты научилась *ухаживать за больными?*” /Gorgij, 237/. „Новая игра *пришлась по вкусу...*” /А, 175/. „Его глаза, *першило в горле*” /А, 154/. „Горгий тащит, *прижимая к груди*, две амфоры...” /А, 83/. „Представьте себе, это *было бы в духе* того времени” /А, 168/. „Ты *ввел* меня *в заблуждение!*” /Sapronij, 76/. „...*играть в камешки*” /А, 188/. „*Присел на корточках...*” /А, 149/. „...*на корточках сидели* писцы...” /А, 185/. „Открытый взгляд женщины будто *до костей прожесг*” /А, 91/. „Всеми богами клянусь, у меня даже *в мыслях* не было *посягать...*” /Nirul, 77/. „*Переминался с ноги на ногу...*” /А, 136/. „Ты только что велел *похоронить* этого негодяя и изменника *с почестями* у стен храма!” /Tordul, 141/.

„Горгий с Диомедом шли в паре, *поглядывали по сторонам*” /А, 152/. „Он-то не *выжил из ума...*” /А, 84/. „Павлидий *посмотрел на Горгия в упор*” /А, 93/.

V ta strukturni tip sodijo še naslednji frazemi, nanizani po abecednem redu jedrne besede: „Стражники с копьями на плече *шли по* бокам колонны” /А, 157/. „Парня... следовало бы *поставить во* главе восстания...” /А, 119/. „Еще, еще, не бойся *потерять* берег *из* глаз...!” /А, 9/. „Тордул тоже *был не в духе*” /А, 188/. „С души *воротило* от чада жаровен” /А, 32/ — ljud. „Там у меня женщина, которую хочу *взять в* жены” /Gorgij, 46/. „Хорошо, — *процедил* он *сквозь* зубы” /Indibil, 163/. „Диомед подошел к *играющим в* камешки” /А, 180/. „...*засосало под* ложечкой” /А, 18/ — rog. „— Сейчас схватят... *накинут* петлю *на* шею, удавят...” /Tordul, 162/. „Самоцветный порошок любой дурак добавит, *был бы* он только *под* рукой” /poslanec Ambona, 47/. „Поклонился, *приложил* руку *к* сердцу” /А, 30/. „Он *махнул* рукой *в* сторону Индибила и стражников” /А, 203/. „Начал было прикидывать, сколько талантов серебра пошло на такую кровлю, да *сбил*ся *со* счету” /А, 29/. „Быстро *прикинул* *в* уме...” /А, 25/ — nedovršni pretekli čas glagolske komponente je v frazemu: „...*прикидывал* *в* быстром уме убытки” /А, 25/.

V ta strukturni tip sodijo še frazemi: „А он, как мы видим, и сам *попадает под* власть заблуждений” /Pavlidij, 60/. „День *перевалил за* полдень” /А, 48/. „Все были *в* сборе”.

Frazem s strukturo samostalnik + zaimek + samostalnik smo srečali le enkrat: „Просто он сын *своего времени*” /А, 168/.

Samostalnik + predlog

„Нам с тобой не *по* дороге...” /Gorgij, 155/. Dvakrat smo naleteli на FE: „*Так* и шли день за днем...” /2/А, 154, 216/ — rog. „Полотна на обоих было *в* меру...” /А, 97/. „...чтобы завоевать место *под солнцем*” /А, 168/. „...сказал *в* ответ...” /Pavlidij, 140/. „И Горгий узнал в нем того купца из Массалии, с которым *по* пути в Тартесс повстречался в Майнаке” /А, 129/. „Всех побросали на рудник голубого серебра, откуда, *по* слухам вовсе нет возврата” /А, 153/. „Постой, не *к спеху*” /neki Tartessit, 47/. „*С утра до ночи* вино хлещет” /А, 130/. „Тут Эхиар остановился, и Горгий *с ходу* налетел на него” /А, 256/. „Не *до шуток*, Ретобон” /Tordul, 219/. „И Диомед не *на шутку* стал тревожиться” /А, 156/. „Нетерпелив Диомед, одно у него *на языке* бежать да бежать” /А, 153/.

Glagol + predlog + zaimek + samostalnik

„Если бы даже Горгий *крикнул* сейчас *во всю глотку*...” /А, 193/. „...*ревел во всю глотку*...” /А, 204/. „Надо наконец, *стереть с лица* земли этот город...” /А, 264/. „...*бежать со всех ног* наверх...” /А, 158/. „...Тут из кустов *поднялся во вес рост* великан” /А, 201/. „Не *отказался* Тордул *от своего слова*” /А, 159/. „*Дошло до моего слуха*...” /Miklon, 67/.

Glagol + zaimek

„Послушай, — сказал Тордул *как ни в чем не бывало*” /А, 163/ — Rog. „*Делать* было нечего...” /Kozel, 181/. „Теперь нам *терять нечего*...” /Gorgij, 157/.

Predlog + zaimek + samostalnik

„Горгий повидал *на своем веку* портовых городов” /А, 28 in 261/. „Уже *в наше время* немецкий ученый Шульмен производил там археологические раскопки” /А, 6/. „Да если он *в самом деле* царь...” /Tordul, 179/. „...*на самом деле* — нет ему цены...” /А, 26, 141/. „...*во*

весь дух помчался прочь” /А, 269/ — рог. „до сих пор я полагал, что стихотворство дар богов...” /Sapronij, 75/. Енак frazem še je na str. 78. „... с тех пор, как ты рассказал мне о несчастном Эхиаре...” /Tordul, 115/. „во всяком случае...” /А, 71/. „На всякий случай Горгий решил наградить соседа титулом...” /А, 86/. „Мой дом по ту сторону стены” /Sapronij, 65/.

Glagol + glagol

„Горгий рано ложился спать...” /А, 96 in 132/. „Хочешь не хочешь...” /А, 197/.

Glagol + predlog + zaimek

„Отдохни день или два, *приди в себя*, и тогда...” /glavni svećenik, 143/. „Горгию стало не по себе...” /А, 52/.

Glagol + zaimek + samostalnik. Zaimek + glagol

„Ретобон не верил своим глазам...” /А, 216, 231/. „Он завопил во всю глотку...” /А, 72/. „Молчун и пошел своей дорогой...” /А, 184/ — рог. „...вам давно поплевать на все это!” /Tordul, 141/ — ljud. „Меня ты не *проведешь*” /Gorgij, 74/ — рог. „Не знал, что делать” /А, 64/ — рог.

Števnik + samostalnik

„При *первой возможности* я это сделаю” /оѣе, 224/. „Третьего дня, — доложил он...” /А, 42/ — рог. Енако še na str. 164. „Опять ворочать глыбы камня, тесать и тесать до *седьмого пота*” /А, 191/ — рог. „Я бы хоть сейчас отпустил их *на все четыре стороны*” /Tordul, 142/.

Zaimek + samostalnik

„*Всему свое время*, сынок” /Tordul, 223/. „Но теперь *другое дело*” /Tordul, 217/. „Козел *то и дело* покрикивал...” /А, 181/.

Prislov in samostalnik

„Мне ихные лошаки *поперек горла*, тьфу!” /Leprej, 121/. Trikrat se ropovi frazem: *сверх меры* /А, 235, 259, 263/.

Predlog + pridevnik + samostalnik

„...по крайней мере склон ее, открытый взглядам, выглядел голо и как-то безрадостно” /А, 159/. „... хватил Миликон за ноги без злого умысла” /А, 91/. „Стражники... уже по горло сыты” /А, 101/. „На худой конец...” /А, 230/ — rog.

Pridevnik + zaimек

„Более того: иногда они достаивались высочайшей чести...” /А, 41/. „Если остались руины Тартесса, то скорее всего они под водой” /А, 6/3/. — Posamično nahajamo prislovni frazem: *тем не менее...*” /А, 91/.

Glagol + prislov

„Сапроний тяжело опустился на скамью, залом выпил чашу вина” /А, 89/. „Тут откуда ни взялись въехали на причал...” /А, 99/. „...сидели на корточках” /А, 97/. „Тут несколько дней прямо наизнанку выворачивало” /А, 197/. „Про Укруфа ...говорили, что он помнит наизусть все шесть тысяч законов” /72/. „И он произнос нараспев...” /gazglaševales, 110/. „Укруф поднялся, воздел руки, прочитал нараспев...” /79/. „Жалостливый, — нараспев сказал старичок” /А, 172/. „...лезть напролом через Столбы — на это, видят боги...” /А, 48/. „... собрался было пасть ниц...” /gost, 111/.

Zaimек + prislov

„А ваши титулы для меня все равно что плевок” /Tordul, 115/. „Не все ли равно, где сидеть?” /starček, 189/. „А как известно, упоминание не должно быть реже одного раза на шесть строк” /Kostrulij, 60/. Enako FE še spregovorita Pavlidij /60/ in Sapronej /59/. „...против ожиданий стражи оказалось куда поболее обычного” /А, 137/. „Все сплошь — серебро и бронза...” /А, 66/. „Живете в повозках, то здесь, то там...” /Gorgij, 238/. „Мало ли что может случиться” /А, 126/. „Некогда мне” /Ambon, 101/.

Zaimек + glagol

„Обидно, а ничего не поделаешь...” /Polmordi, 173/. „Что делать будем?” /Ambon, 107/ — rog. „То есть как-зачем?” /Karutan, 104/.

Zaimek + samostalnik

„Неокл, он, конечно, дело знает, да все не *свой глаз*” /Lepriј, 121/. „Не *нашего ума* это *дело...*!” /Nistrak, 76/. „...*каждый день...*” /A, 176/. „Принесли в Тартесс *свои порядки?*” /A, 71/. „А купец Эзул так и не прислал *своего человека...*” /A, 48/. „...на *каждом шагу*” /Tordul, 141/.

Zaimek s členico zasledimo posamezno: „*Иной раз* думаю...” /Pavlidij, 134/. Samostalnik s členico imamo dvakrat: „Жарко в палате, не *правда ли?*” /A, 93/. „*Шутка ли* — полмины!” /A, 167/. Le enkrat smo naleteli na frazem s strukturo glagola in pridevnika: „А так, сел рядышком со старшим обозным — и *будь здоров*” /A, 194/.

Samostalnik in glagol

„Однако и *виду не подал...*” /A, 52/. „*День* начинался sereneкий” /A, 149/. „*Голова* была тяжелой от бессонья, *зуб* на зуб не попадал от холода” /A, 260/ — ljud. „*Сделай милость...*” /Ezul, 112/. „*Слух* такой *ходит*” /Pavlidij, 224/.

Samostalnik + samostalnik v rodilniku
(s predlogi: *d, k, na, s in v*)

„...до *восхода солнца...*” /Milikon, 111 in 170/. „Теперь испугались Карфагена, бросили союзников на *произвол судьбы*” /A, 97/ — knj. „...сверкал серебрянный *купол храма*” /A, 233 in 256/. „Мой дед сидел в *совете старейшин...*” /Ambon, 105/ — zast. „...с историчеслой *точки зрения...*” /Ambon, 108/ — knj. „С *точки зрения* фараона...” /A, 213/. „...с *моей точки зрения...*” /A, 228/. Frazem *друг друга* nahajamo trikrat tako v jeziku avtorjev kakor v jeziku junakov /126, 237, 238/. „Домишки тесно жались *друг к другу...*” /A, 82/. „Мало походили они *друг на друга*” /A, 136/. „Они стояли *лицом к лицу...*” /A, 142/.

Predlog + zaimek

„Щупал полотна и шерстяные ткани, *про себя* отметил...” /A, 32/. „...до *того* понравился толстяку...” /A, 124/.

Medmetni frazemi

„Еще несколько пирующих ввязались в драку, и тут *-видят боги!*” /A, 88/ — rel. „Видно, по всему городу разъезжают, чтоб, *избави*

боги, никто не остался в неведении...” /A, 50/ — rel. „**Боги** помогли мне” /Tordul, 31/ — rog., rel. Епакo ше: „Дождь, *слава богам*, перестал” /A, 261/ — rel.

Pregovori in reki

„Кто сам осторожен, того и боги берегут!” /A, 240/. „Торопливая стрела летит мимо цели” /A, 37/. „Лучше подохнуть с голоду в чужих горах, чем здесь, в неволе” /Gorgij, 147/.

Citati

„...Зерно, брошенное в землю, прорастает и дает новые зерна” /Ehiar, 236/ — ti stavki so vzeti iz evangelijskega sporočila o človeku, ki je posejal pšenico (Matej, 13, 24—30). — Izmed folklornih frazemov smo paleteli le na enega: „А как попадешь, если днем под землей и ночью в пещере **света белого** не видишь?” /Gorgij, 247/.

Eliptični frazemi

„— Быть или не быть...!” /Ašukini/: „Быть или не быть — вот в чем вопрос” /Monolog Hamleta/. „Завтра за час **до восхода...**” /Milikon, 116/ — elipsa: солнца. „Много лет мы с ним на рудниках **душа в душу...**” /Kozel, 239/ — elipsa glagola жить. „**Само собой** — *случайно...*” /Milikon, 131/ — elipsa glagola *понятно/разумеется*. „Услышал вопрос на *ломанном* греческом...” /A, 22/ — elipsa **языке**.

Frazeološka inverzija

„У матроса **глаз зоркий...**” /A, 260/. „Лицо у нее было бледное, **глаза огромные, тревожные**” /A, 260/. „...над ними распахнулось ночное **небо** — *безлунное и беззвездное*” /A, 256/.

Primerjalni frazemi

Frazemi, ki izražajo primerjavo nastopajo le dvakrat: „**Кошек** кто-то выпустил на волю, они *как угорелые...*” /A, 231/. „Диомед *привязался, как репей* к гиматию” /A, 49/ — rog.

Frazeološka substitucija

„Гордул **взглянул исподлобья...**” /А, 163/ — tu gre za substitucijo dveh glagolov: *поглядеть/глядеть* in *посмотреть/смотреть*. „Диомед нарисовал царя Аргонтия в **непристойном виде...**” /А, 146/ — normirana je pridevniška komponenta *неприличный*. „Они получают возможность широко торговать, как в **прежние времена**” /А, 211/. Normirana komponenta je *давние*. „Они плакали в **два голоса...**” /А, 84/ — normiran je frazem: „*плакать в три ручья. ...душа вон*” /А, 253/ — normirana je jedrna beseda *дух*. „Хрипели, **взвизвались на дыбы** кони” /А, 34/ — tu gre za substitucijo glagolov „*подняться/подниматься; стать/становиться. Опустился на корточки...*” /А, 192/ — slovarji normirajo glagol *сесть/присесть*. „...плакала, **уткнув лицо** в колени” /А, 266/ — normirana je jedrna beseda *нос*. „Ну нет, любезнейший, **не на такого ты наскочил!**” /Gorgij, 123/ — substituirana je jedrna beseda *напал*. „Медленно шли они узким лазом, то **сгибаясь в три погибели...**” /А, 255 — namesto omenjene glagolske „komponente bi morala biti *согнуться*” — pog. „Вдруг он **поймал себя на том...**” /А, 87/ — namesto zaimenske komponente bi morala biti samostalniška *мыслях*. „...так Козел на него **порчу напустил**” /А, 173/ — normirana je glagolska komponenta *навести/наводить* — ljud. „То как человек говорит, то **мутят** ему **боги разум**” /А, 189/ — tu gre za substitucijo besede *душа*, pog. „**Рубили наотмашь...**” /А, 245/ — normiran glagol je *ударить/ударять*. „**Не засоряй** моего **слуха** не нужными вопросами” /Tordul, 163/ — substituiran je samostalnik *глаза*. „А он, Горгий, не спит, и **душу** его **гложет тревога**” /А, 258/ — норма je *тоска*. „Видать погибает, бедняга, **гложет** ему грудь **чахотка**” /А, 179/ — normirano je *тоска*. „**Один за другим** они **пролезли на четвереньках**” /А, 256/ — tu gre za substitucijo komponente *ползти*.

Frazeološka transformacija

„Прогудел он, **округлив глаза**” /А, 47/ — normirana FE je *круглые глаза*, namesto pridevnika uporabljata avtorja deležnik. V naslednjem primeru gre za desubstantivizacijo jedrne besede: „...**зорко поглядывал**” /А, 32/ — норма: *зоркий взгляд (глаз)*.

Členica + členica

„**Вот и все...**” /Tordul, 162/. Členico *вот как* srečamo v jeziku avtorjev in junakov /53, 138, 138, 138/. „Так **вот оно** какое...” /А, 268/ — pog. „**Вот оно что!**” /Gorgij, 262/ — pog. „Мне **пока** что дорога своя голова” /Indibil, 162/. „Ну так **вот...**” /Pavlidij, 142/. „А дальше **вот**

что” /A, 217/. „Сказать, что **вряд ли** пробьется к Тартессу...” /A, 97/. „Она **все еще** сидела у Миликона...” /A, 91/. „...**все же**...” /A, 256/. „Но теперь-то ему было **все равно**...” /A, 165, енако Pavlidij, 138 in Nirul, 80/. „Не **все ли равно**...” /Ehiar, 248/. „Это **как же?**” /Dundul, 105 in 105/ — rog. „**Как же так?**” /Gorgij, 257/. „**Как же** теперь?” /sužnji, 192/ — rog. „**Как раз**...” /A, 103, 180 in 241/. „**Как только** стемнело...” /A, 241 in 259/.

„**То-то и оно**...” /Milikon, 131/. „Сам я **ни разу** не видел...” /Gorgij, 54, Kostrulij, 60, A, 91/. „Уйти без разрешения было неприятно, оставаться — вроде бы **ни к чему**” /A, 64/. „...**не так ли?**” /Grk, 67/. „**Так-то вот**...” /A, 48/. „**Так-то так**...” /A, 119/. „...Полморды был **тут как тут**” /A, 206/. „Зрелище было **хоть куда**” /A, 242/. Pri junakih in v avtorskem jeziku srečamo členico: „**Что ж** мы братья” /Leprij, 120, A, 7 in 169/. Kozel spregovori: „**Что же** ты, котенок” /184, A, 258, Dundul, 105, A, 244/. „**Ни за что!**” /A, 263/. „Проезжий, **что ли**...” /A, 133, 160, krmar, 125/. „**Чуть ли не** все свои штуки показал” /A, 157/. „Волосы... лились **чуть ли не** до пят” /A, 124/. „...**Чуть-чуть** приоткрыл дверь” /A, 249/ — rog. „Где это видано — обвинить человека в убийстве и **ни за что ни про что**, без суда...” /A, 263/.

Sestavljen veznik je prisoten v romanu le dvakrat: „Я терпеливо сношу твои дерзости, Тордул, **потому что**...” /Milikon, 114/. „**Потому что** побаивался моего грозного родителя” /Milikon, 114/.

Vstavljene besede (rus. вводные слова)

„Это он, **должно быть**, по неразумию...” /Milikon, 45, 110, A, 52, 93, 189 in 234/. „**Быть может**...” /A, 71/. „**может быть**” /A, 71, 135, Ehiar, 233/. „Работать сегодня в двадцать девятой они не будут, **стало быть**, и харч им не положен” /A, 17/.

SEZNAM ZAPOREDNIH OPOMB POD ČRTO

1. Л. И. Ройзензон, *Лекции по общей и русской фразеологии. Учебное пособие*, Самарканд 1973.
2. Antica Menac, *Neka pitanja u vezi sa klacifikacijom frazeologie*, Fililogija, št. 8, Zagreb, str. 221.
3. А. И. Молотков, *Фразеологический словарь русского языка*, Москва 1967.
4. В. П. Жуков, *Семантика фразеологических оборотов*, Москва 1978.
5. М. С. Харлицкий, *Лекции по русской фразеологии*, Москва 2006, Институт русского языка им. А. С. Пушкина: Чтение лекции с 8 по 9 ноября.
6. V nadaljevanju brez kratice, ker gre za obravnavani roman.
7. V nadaljevanju A.

УХОД РОМАНТИКА-ТИТАНА: МИЛИВОЕ ЙОВАНОВИЧ (8 мая 1930 — 18 мая 2007)

В Белграде 18 мая в возрасте 77 лет ушел из жизни профессор Миливое Йованович, литературовед и писатель. Он был крупнейшим знатоком русской литературы на просторах бывшей Югославии во второй половине XX — начале XXI столетия. Работал он на филологическом факультете Белградского университета с 1971 по 1998 гг., обогащая духовный мир многих поколений, внедряя в них жажду знаний, желание изучать русскую и европейскую культуру, понимание необходимости искусства в жизни. У него учились думать. От него узнавали то, чего нельзя было прочесть в учебниках, пособиях, в „рекомендованной” литературе. Его слушателями были не только русисты, но и студенты французской, итальянской, английской, всемирной литературы. Личность профессора Йовановича пленяла, это был свободный дух в тоталитарном государстве, к которому тянулась бескомпромиссная юность; бесконечные разговоры о самом главном — о литературе, о философии, об историософии, об истории, о религии. Поглощенность в мир слова: вечные его спутники — глаголы „читать” и „писать”.

Его исследования были и остаются образцовыми для всех нас. Докторская диссертация „Искусство Исаака Бабеля” 1964 года объемом 1200 стр. (опубликована в 1975) стала первой в мире книгой о Бабеле; первой в мире оказалась и книга о Булгакове „Утопия Михаила Булгакова” 1974 года (опубликована в 1975). За ними последовали следующие книги: „Обзор русской советской литературы” (1980), „Достоевский и русская литература XX века” (1985), „Михаил Булгаков. Книга вторая” (1989), „Русские поэты XX века. Диалоги и монологи” (1990), „Достоевский: от романа тайн к роману-мифу. Система „чужих голосов” в великих романах” (1992), „Достоевский: от романа тайн к роману-мифу. Метаморфоза жанра” (1993), „Избранные труды по поэтике русской литературы” (2004), „Элегические раскопки” (2005, соавтор Корнелия Ичин).

Миливое Йованович написал несметное число предисловий и послесловий к переводным книгам русских писателей, сотни статей обзорного и исследовательского характера, которые печатались в мировой научной периодике, огромное количество текстов о новых

русских книгах в сербской прессе. Это Миливое Йованович знакомил всех в Сербии с новинками русской литературы, еженедельно публикуя в старейшей белградской газете „Политика” отзывы о новых произведениях русских поэтов и писателей. Эти отзывы зачастую были первыми в мире отзывами о новых сочинениях русских авторов. Он обладал уникальным чутьем „узнать” нового автора, наметить ему будущее в литературе, или же угадать получателя престижной премии, каковой являются Букеровская премия или Национальный бестселлер. По следам этих отзывов переводились многие русские авторы на сербский язык, за ними следили как переводчики, так и издатели.

Сам он перевел свыше 50 книг русских авторов на сербский язык (Пильняка, Бабеля, Булгакова, Бунина, Вс. Иванова, Андреева, Эрдмана, Платонова, Владимова, Айги, Музу Павлову, Войновича и др.). Он редактировал собрание сочинений Булгакова, 3-томную антологию русского рассказа XX века, антологию Серапионовых братьев и многое другое.

К тому же, Миливое Йованович на протяжении 20 лет сотрудничал с парижской „Русской мыслью”, публикуя в ней „заметки литературоведа” о встречах с писателями и их творческим наследием, а также отклики о конференциях, посвященных русской литературе и философии, или же о памятных датах русской культуры.

Круг его научных интересов составила русская „авторская” литература, начиная с переписки Грозного с Курбским вплоть до Бродского и Петрушевской. Под влиянием своего профессора Кирилла Тарановского Миливое Йованович с большим увлечением с начала 70-х начинает изучать интертекстуальные связи сочинений русских авторов с их предшественниками и современниками в России, Европе и США. В последние полтора десятилетия исследовательские интересы М. Йовановича граничили с более широкой культурологической проблематикой (музыкой, живописью).

Итоговый период деятельности профессора Йовановича ознаменовали пересматривание и переоценка литературного процесса в целом. Он разработал концепцию о том, что произведения так называемой „реалистической” ориентации, по сути, монофоничны, тогда как сочинения „нереалистической” направленности, начиная с романтических авторов и кончая обэриутами, являются результатом последовательного, исчерпывающего и свободного собеседования с литературой и культурой разных эпох. К тому же, М. Йованович не скрывал скептического отношения к вопросам возникновения, конца и роли так называемого „русского авангарда”: в своих работах он показал, что „русский авангард” обязан разного рода нигилистическим требованиям, во многом связанным с соответствующими идеологическо-политическими моделями, что его история, в основе богосборческая, заканчивается, в частности, творчеством Хармса и Вве-

денского, возвращающимся к каноническим апокалиптическим видениям и к молитве (1939—1941).

Главная предпосылка Йовановича-аналитика заключалась в том, что всеобъемлющего представления об истории литературы и развитии ее художественных систем не может быть без предварительного основательного монографического анализа; он был убежден в том, что подробный монографический разбор лишь одного забытого текста может резко изменить наше представление о литературе, сформировавшееся без учета данного текста.

Профессор Йованович верил в то, что искусство первично по отношению к жизни, и что сама жизнь учится у искусства. Доказательство этому — его романы. Многие из них (антиутопического характера) пророчески предвосхитили события конца 90-х не только в Сербии, но и в мире. Помимо 16 опубликованных прозаических книг, осталось несколько неопубликованных романов, а также антимемуары „Пять копеек под языком”, которые выйдут в свет в скором будущем.

Научные труды Миливое Йовановича не устареют. Его меткие наблюдения о русской литературе будут и впредь вдохновлять и волновать молодых исследователей, они будут точкой отсчета, отправным пунктом в дальнейших изучениях литературы. Миливое Йованович создал школу, которая в Белграде занимается изучением русской литературы, переводческой и издательской деятельностью.

Профессор Йованович привил к нам любовь к великому Немому, посвятил нас в тайны связей литературы с философией, с разного рода искусствами, с оккультными учениями, поделился страстью к шахматной игре, к культуре вообще. Все, чего касался, превращал в жизнь, в духовную, нетленную жизнь.

Он был настоящим „жрецом” русской литературы. Занятия русской литературой и культурой для него были миссией. В личности Миливое Йовановича совмещались нежный, обаятельный романтик и титан югославской и европейской славистики. Таким он останется в наших сердцах и умах навсегда.

Корнелия Ичин

IN MEMORIAM: ПРОФ. ДР ПЕНКА ФИЛКОВА
(1929—2007)

Седмог јуна 2007. године упокојила се у Софији професор, доктор филолошких наука Пенка Димитрова Филкова, један од најистакнутијих бугарских русиста, врстан универзитетски професор, плодан истраживач старословенског и црквенословенског наслеђа у руском језику, руско-бугарских језичких дотицаја и веза, руске граматике и стилистике у синхронији и дијахронији, лингвокултурологије и опште лингвистике.

Пенка Димитрова Филкова рођена је у Казанлику 1929. године. Студије на Одељењу за руску филологију при Филолошком факултету Софијског универзитета завршила је 1951. године, у другој послератној генерацији русиста образованих у овој високошколској установи, након чега уписује постдипломске студије на истом факултету. Њеним научним радом у то време руководе доцент И. Лавров и професор Н. М. Дилевски. Године 1957. Пенка Филкова одбранила је кандидатску дисертацију на тему *Нејуногласна лексика у руском књижевном језику*. Четири године касније примљена је на дужност асистента за предмет Историјска граматика руског језика на Прву катедру руског језика (при софијском Филолошком факултету, наиме, постоје две катедре руског језика са различитим предавачким кадром — једна за студенте русистике и друга за студенте других профила). Од 1972. налазила се у звању доцента за Историју руског књижевног језика, при чему је предавања из ове области држала и у другим универзитетским центрима Бугарске — Пловдиву и Шумену. Године 1988. одбранила је докторску дисертацију на тему *Старобугарски и црквенословенски лексички елементи у руском књижевном језику*. Од 1989. постаје професор, а од 1990. до 1994. и управник Катедре за руски језик у Софији. Поред свог основног предмета, она неуморно држи предавања и из бројних специјалних курсева на основним и постдипломским студијама, као што су: Језичка ситуација у Московској Русији, Старобугарско наслеђе у руској књижевној лексици, Историјска лексикологија руског књижевног језика, Црквенословенски језик, Пушкин — утемељитељ савременог руског књижевног језика, Руски књижевни језик на крају XX века, Заједничке и специфичне тенденције у развоју руског и бугарског језика крајем XX века, Језич-

ки контакти, Теоријски проблеми језичке културе, Лингвокултурологија, Методика и методологија лингвистичких истраживања и др.

Професор Пенка Филкова аутор је више монографија (*Из историјата на руско-българските езикови врџки*, Софија 1963; *Старобългарские традиции в истории русского литературного языка*, Софија 1991; *Църковнославянският език в Русия и България. Кратък очерк*, Софија 2005), високошколских уџбеника и приручника, као и мноштва студија и расправа објављених у лингвистичкој и славистичкој периодици, тематским зборницима и зборницима са научних скупова. Средишње место у њеним истраживањима припадало је теми старословенског и црквенословенског наслеђа у руском књижевном језику, коју су пре ње разрађивали истакнути палеослависти и русисти (А. И. Собољевски, С. К. Булич, А. А. Шахматов, В. В. Виноградов и др.). У радовима проф. Филкове ова тема фокусирана је на лексички и стилистички ниво: анализира се инвентар старословенизама и црквенословенизама у савременом руском стандардном језику и даје њихова класификација по више параметара, истражује се карактер интеракције црквенословенских лексичких елемената са општеисточнословенским и руским, идентификују модификације и специфичне одлике функционисања старословенизама и црквенословенизама у староруском и потоњим етапама развоја руског језика, разматра се улога старословенизама и црквенословенизама у обогаћивању стилистичких потенцијала руског језика. На основу својих фундаменталних истраживања проф. Филкова разрадила је и поуздан систем критеријума одабира лексичких јединица руског вокабулара које се могу оквалификовати као старословенизми и црквенословенизми, који укључује нормативно-функционалне и нормативно-текстолошке, хронолошке, ареалне и културолошке параметре, а њиховом применом идентификовала је у руском књижевном језику, у свим етапама његовог развоја, 32000 старословенизама и црквенословенизама, од којих је њих 25000 она прва увела у лексикографске описе руског језика. Плод вишегодишњег преданог рада на овом пољу представљао је и њен тротомни речник *Старобугаризми и црквенословенизми у лексици руског књижевног језика* из 1986. године.

У студијама и расправама које је објављивала у реномираним бугарским и страним периодичним публикацијама проф. Филкова понудила је озбиљну разраду низа фундаменталних проблема историје и теорије руског књижевног језика, као што су књижевни језик и његова норма у средњем веку, функционални стилови у руском језику — њихова генеза и историјски развитак, црквенословенски језик — његове структурне и функционалне одлике, сфере примене, етапе у развоју. Посебну пажњу посветила је у руској палеославистици најдискутабилнијим проблемима историје руског књижевног језика у периоду пре формирања руске нације. У жижи њеног интересовања нашла се и концепција језичке ситуације у Кијевској и Московској

Русији — социјално и жанровски условљена црквенословенско-руска диглосија. Такође, значајан допринос пружила је и проучавању бугарско-руских и руско-бугарских језичких контаката, чему је посвећен низ њених прилога у периодичним публикацијама, као и монографија *Из историјата на руско-българските езикови врџки* (Софија, 1963), у којој се може наћи мноштво драгоцених података о рецепцији старословенског и старобугарског језика у средњовековној Русији и позајмљеницама старословенске и црквенословенске провенијенције у руском језику. Последњих година проф. Филкова активно се бавила и питањима конфронтационе лингвокултурологије (између осталог, српски русисти сећају се њеног изванредног наступа са рефератом на Шестом међународном симпозијуму МАПРЈАЛ-а „Проекти из конфронтационог проучавања руског и других језика” одржаном јуна 2004. у Београду, у коме је понудила оригиналну разраду теоријско-методолошких основа ове данас све актуелније дисциплине), као и лексичко-семантичким и стилистичким процесима у руском језику краја XX века.

Са великом одговорношћу и љубављу постављала се проф. Филкова према својој предавачкој делатности. Плод њених настојања да студентима русистике понуди систематизована знања из области у које их је упућивала представљали су први уџбеници историје руског књижевног језика објављени у Бугарској — *История русского литературного языка XI—XVIII вв.* (1973) и *История русского литературного языка XIX—XX вв.* (1976), затим вредни приручници *Сборник текстов и упражнений по истории русского литературного языка* (1977) и *Хрестоматия по истории русского литературного языка* (1991), као и *История русского литературного языка (середина XVIII — конец XX века)* (1999), рађена у коауторству са доц. др Алом Градинаровом. Изванредна научна компетентност, али и самопожртвованост, доброта и педагошки таленат привлачили су проф. Филковој студенте основних и постдипломских студија и докторанде, којима је била омиљени предавач, консултант и ментор при изради семинарских и дипломских радова, магистарских теза и докторских дисертација. На Софијском универзитету била је руководилац два научноистраживачка пројекта — „Лексички систем руског и бугарског језика од XVIII до XX века” и „Конфронтациона лингвокултурологија руског и бугарског језика”. Име проф. Пенке Филкове, добитника више награда и одликовања за животно дело, било је добро познато и изван Бугарске: своје радове она је објављивала и у Русији, Пољској, Немачкој, Србији, учествовала је у раду бројних међународних скупова, укључујући и славистичке конгресе у организацији Међународног комитета слависта, конгресе МАПРЈАЛ-а, тематске научне скупове и др.

Изнад свега проф. Пенка Филкова остаће у сећању својих колега, студената и свих који су имали срећу да је познају као човек високе моралности и уједно питоме, готово светитељске душевности и

топлине. У њој су се складно допуњавале ученост и животна мудрост, ерудиција и искуство. Њен светозарни, благи лик и баршунасти глас, њене речи пуне разумевања и ретке, у наше доба тако скупоцене доброте, још су живи у нашим сећањима, као што је жива и наша вера да се њена душа заувек покоји у земљи живих, у обиталиштима светлости и чистога радовања. Нека јој је вечан спомен!

Ксенија Кончаревић

III међународни конгрес слависта (Београд, 18—25. IX 1939).

Репринт-издање материјала неодржаног конгреса. Приредио Богољуб Станковић.
— Београд: Славистичко друштво Србије, 2008. — XXVII, 816 стр.

У српској славистици неки важни научни послови су завршени, неки су у току, али неке тек треба започети. У такве крупне научне задатке, који предстоје, спада и преглед историје српске славистике. У њему ће важно место имати одржани славистички конгреси, а уз њих и припремљени, а неодржани Трећи међународни конгрес слависта (словенских филолога).

Стање у науци једнога времена најбоље се види на међународним конгресима. Они су слика онога што је најкарактеристичније за науку тога доба, што конгреси одражавају и концепцијом, и тематиком, и проблематиком, као и доминантним теоријама, методима и достигнућа у њиховој примени. Важније одлике неког конгреса најбоље се уоче када се он упореди са оним који му је претходио и оним који му је следио, али конгреси одражавају и општу друштвену климу свога времена, поготову када се нађу у сенци великих историјских догађаја.

Главна особеност структуре Трећег међународног конгреса слависта била је у томе што су поред три уобичајене конгресне секције за лингвистику, историју књижевности и наставу језика и књижевности, као посебне биле предвиђене секције за балканологију и фонологију. То је одражавало тадашња водећа лингвистичка интересовања у славистици и лингвистици. Балканолошке теме биле су актуелне и због учења о језичким савезима развијаном у Прашком лингвистичком кружоку, и због ареалне лингвистике коју су утемељили италијански лингвисти, а и због одржавања Трећег међународног конгреса слависта на Балкану, и чињенице да је у то време и југословенска и бугарска балканологија имала више јаких представника.

Ипак Трећи међународни конгрес слависта више ће остати запамћен по судбини него по садржају.

Садржај конгресних материјала прекрила су чак три слоја тишине. Прва тишина прекрила је зборник избијањем рата. Врло темељно припремљен, Трећи међународни конгрес слависта, који би, да је био одржан, вероватно био научни догађај са далекосежним добрим последицама, не само да је морао бити отказан, него је, због светског рата, који је уследио, одмах пао у заборав. Наука је ту занемела иако се била добро припремила да каже нову реч. То што је требало да буде саопштено и размотрено, иако је било написано и умножено, одједном је постало, за више деценија, само грађа за славистичку историографију, или је чак физички уништено.

Друга тишина стигла је са ослобођењем земље. Ако је прва тишина била мук после ратне експлозије, ова друга била је тишина ћутања. На први поглед чини се да би било најприродније наставити тамо где се стало. Али ослобођење земље од физичке окупације имало је облик идеолошке окупације, која се умногоме односила и на науку. Додуше, идеолошке окупације већ одавно не престају него се само смењују. Конгресни материјали припремљени у Краљевини Југославији, под кровом Српске краљевске академије и под високим покровитељством кнеза-намесника Павла Карађорђевића садржавали су и називе институција, и имена многих људи, и идеје које у другој Југославији није било политички упутно помињати. У организационом одбору конгреса било је слависта чија су се страдања наставила после рата. На пример, индоевропеиста и балканолог Хенрик Барић постао је након рата човек не само без политичких права него и без права на примања. Полониста и књижевни историчар Ђорђе Живановић дуго није смео објављивати под својим именом. Словениста Јакоб Шолар због

монархистичке опредељености немачке логоре заменио је југословенским затвором, а потом је био принуђен да објављује радове као аноним или под псеудонимом. То су само три примера, а било их је више. Дода ли се томе да су у материјалима за Трећи међународни конгрес слависта коришћени неки термини и појмови које у другој Југославији није било политички упутно актуелизовати као, на пример, јужна Србија, за означавање потоње републике Македоније, не чуди што су конгресни материјали за дуго пређутно били практично избрисани из научне историје. Не само да они после рата нису поново објављени него се у литератури готово не помињу, на њих се и не упућује, осим можда по ретком изузетку, као да нису ни постојали.

Најзад, трећи вео тишине распротрло је време. Под хронолошким слојевима новијих догађаја постепено нестају и појаве веома значајне у свом времену, па и неодржани научни скупови, утолико пре што се у славистици све ређе примењује некадашњи добар обичај да научни радови почињу освртом на историју питања, критичким освртом на важнију литературу о предмету, на домаћу научну традицију и достигнућа на страни. Сада су прегледи литературе, ако их уопште има, све селективнији и краћи, а цитирају се превасходно актуелна звучна страна имена. Ко би се у таквим околностима сећао Трећег међународног конгреса слависта, утолико пре што су и сами конгресни материјали до објављивања ове књиге били скоро недоступни.

Срећом нису сви примерци нестали, а нису ни сви слависти оглувели за гласове из научне прошлости, па је тако заслугом Славистичког друштва Србије садржај Трећег међународног конгреса слависта данас пред нама, у још бољој опреми него пре седамдесет година. Зборник поред уводног чланка приређивача Б. Станковића насловљеног „Уместо предговора: Материјали неодржаног славистичког конгреса”, има следеће делове — Свеска 1: Збирка одговора на питања; Свеска 2: Саопштења и реферати; Свеска 3: Одговори на питања — Саопштења и реферати. Допуне; Свеска 4: Говори и предавања; Свеска 5: Организација.

Јасно је да зборник материјала за Трећи међународни конгрес слависта има историјску вредност као исцрпно и добро систематизовано сведочанство о стању европске и, уже — југословенске славистике уочи Другог светског рата. Посматрана с те стране ова књига представља драгоцен извор за праћење развоја научних идеја и организације научног рада у славистици.

Каква је данас њена научна вредност и актуелност, седамдесет година након што су написани радови који се у том зборнику објављују? За седам деценија славистика, као и свака друга наука, доживела је велике промене. Оно што је 1939. године била последња реч науке, данас је углавном — или познато и прихваћено, или је превазиђено и полузавраћено. Изузеци су наравно могући, као што се у историји науке увек нађу идеје и решења поред којих се олако прошло.

Поред тога идеје које су издржале пробу времена, уграђују се у основу нових истраживања чак и када се не упућује на примарни извор. Али, у славистици има и стално актуелних сложених питања, којима је свака додатна аргументација „за” или „против” добродошла. Таква су нпр. питања о временском одређењу епохе прасловенског језика, о балтско-словенском прајезику посматраном са акцентолошке стране, о начину издавања старих језичких споменика и др. Савремене дискусије о тим и таквим питањима вероватно ће наћи добар додатни ослонац у аргументацији која се предлаже у том зборнику.

Зборник *III међународни конгрес слависта* отвара и могућност поређења како су организатори конгреса планирали даљи развој славистике — са оним што је касније урађено. Припремљене конгресне резолуције предвиђале су 1. издавање потпуног старословенског речника, 2. организовање словенске филолошке и лингвистичке библиотеграфије, 3. организовање лингвистичких атласа словенских језика, 4. договор о начину издавања старих језичких споменика, 5. издавање етимолошког речника словенских језика, 6. издавање општег прегледа народне поезије, 7. договор о настави народног језика и књижевности у средњим школама.

После седамдесет година може се констатовати да је први задатак остварен (додуше, не као међународни пројекат) јер постоје квалитетни речници старословенског језика, а углавном је остварен и други задатак, јер постоји организовани рад на текућој словенској библиографији, мада не сасвим онако како је то А. Белић био зами-

слио; пројекат ОЛА је у току, као и објављивање етимолошког речника словенских језика; још се воде живе дискусије о начину издавања старих језичких споменика (али се, што је важно, они и даље успешно издају, сада са све већим ослонцем на електронско издаваштво), док је у осталим планираним областима било појединачних лепих резултата (али без објављених синтеза и међународних пројекатских истраживања). У међувремену, постављени су и остварени неки нови циљеви, који нису били предвиђени резолуцијама Трећег међународног конгреса слависта. На пример, завршен је и објављен речник лингвистичке терминологије словенских језика, као и опис савремених словенских језика, објављен у специјалној едицији.

Мерено истим мерилом, стање у српској славистици углавном је слично оном у међународним размерама. Српска лингвистичка славистика има, захваљујући часопису *Јужнословенски филолог* модерно осмишљену текућу библиографију, која би могла прерасти и у електронску базу података, а има и више ретроспективних библиографија, највише русистичких, поред многих других; рад на српском дијалекатском атласу и уопште на српској дијалектологији у пуном је замаху, објављена је пробна свеска српскословенског речника, објављује се етимолошки речник српског језика, у току је пројекат описа и стандардизације савременог српског језика, чија је граматика, творба и лексика добила више исцрпних монографских описа, а посебна пажња посвећује се српској лексикографији, што додуше није било предвиђено резолуцијама Трећег међународног конгреса слависта, али је један од приоритета науке о српском језику. За српску лингвистичку балканологију може се рећи да након одласка њених корифеја, чији се прилози објављују у материјалима Трећег међународног конгреса слависта, после дуже паузе она поново добија на снази.

Овом осврту на Трећи међународни конгрес слависта може се додати један податак који се у тој чињеницама пребогатој књизи не помиње. Реч је о следећем. У историји словенске филологије усталиле су се две врсте славистичких конгреса, две одвојене, паралелне серије конгреса. Прва је започета свесловенским конгресом одржаним у Прагу 1848. године, углавном у духу идеја Јана Колара о словенској културној узајамности. Тај први, свесловенски конгрес завршен је усвајањем *Манифеста европским народима*, а његово одржавање поздравили су Ф. И. Тјутчев песмом *Словени* и Јан Неруда песмом *Зора са Истјека*. За сада последњи, десети свесловенски конгрес одржан у Минску 2005. године завршен је усвајањем *Словенског манифеста*. Ти конгреси добили су назив свесловенских конгреса, а њихов садржај није био само научни него и културолошки у ширем смислу, па донекле и политички. Наспрам Коларове концепције словенске књижевне и културне узајамности током једног и по столећа развијане су друге, међусобно често доста удаљене идеје — и аустрославизма, и словенофилства, и панславизма, и југославизма, и друге, у којима је политичка компонента мање или више доминирала над културном. Свесловенска идеја као идеја међусловенске солидарности била је стално присутна на тим конгресима, али у различитим, понекад и доста удаљеним интерпретацијама.

Потреба за славистичким конгресом који би се држао само научне, филолошке проблематике довела је до тога да се од 1929. године започне са одржавањем међународних конгреса слависта (словенских филолога). Трећа карика у њиховом низу требало је да буде београдски међународни конгрес слависта, који јесте занемео, јер није дан припремљени реферат није могао бити саопштен, јесте конгрес чији се глас није могао чути, али је то ипак конгрес чија се реч могла и сада се опет може прочитати, што је за науку не мање важно од живе речи.

Трећи међународни конгрес слависта једини је међународни славистички конгрес који се због предстојећег светског рата није одржао. Нека би се остварила наша нада да он заувек и остане једини такав конгрес.

Предраг Пијер

Шездесет година Института за српски језик САНУ, зборник радова I (стр. 493), зборник радова II (стр. 223), Институт за српски језик САНУ, Београд, 2007

Зборник радова *Шездесет година Института за српски језик САНУ* припремљен је за међународни научни скуп одржан у организацији Института за српски језик САНУ и Одељења за језик и књижевност САНУ децембра 2007. године под насловом *Стање и перспективе науке о српском језику*. Зборник је штампан у две свеске — Зборник радова I и Зборник радова II.

Зборник радова I састоји се из два дела у којима се налази тридесет и пет прилога домаћих и страних аутора. Тридесет и два рада написано је на српском језику (међу њима има и радова страних аутора), с резимеима на руском, енглеском, пољском и немачком. Један рад написан је на пољском, с резимеом на српском, а два рада су на руском језику, такође с резимеима на српском. Овом великом броју радова претходи садржај књиге и предговор уредништва.

Први део зборника садржи десет радова. На основу првих пет радова читалац се може информисати о науци о српском језику у САНУ, о првим делатностима Института за српски језик од 1947. године, о његовом оснивачу, као и о првом наследнику. Већ у првом коауторском раду Драга Ђупића и Срете Танасића *Шездесет година Института за српски језик САНУ* даје се преглед делатности Института у протеклих шездесет година. Укратко су представљени досадашњи постигнути резултати у различитим областима истраживања српског језика, као и научне публикације које се припремају и издају у Институту. Кратак историјат САНУ (називи од оснивања), интересовање и издавачка опредељеност САНУ у науци о језику доноси прештампана верзија рада академика Ирене Грицкат-Радуловић *Наука о језику у делатности Академије*. (Рад је објављен 1996. године у: Глас ССCLXXIX, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, књ. 15, стр. 1—83.) Ауторка говори и о оснивању и делатности Института, о његовим првим публикацијама (издавање првог тома РСАНУ, зачеци публикација ЈФ и серије посебних издања), а потом даје преглед рада сарадника у научним областима и њихово учешће на домаћим и међународним пројектима. Следећа два рада, такође прештампане верзије, приложила је академик Мила Милић. У првом *Александар Белић (2. VIII 1876—26. II 1960)* М. Ивић говори о деловању и доприносу А. Белића српској лингвистици. (Рад је објављен 1960. године у: ЗБМСФЛ III, Нови Сад, 199—201), у другом (објављеном 1976. године у *Зборнику радова о Александру Белићу*, САНУ, Одељење за језик и књижевност, стр. 159—171) — *Актуелност Белићевих погледа на именицу*, М. Ивић Белићеву теорију о именицама упоређује са третирањем именица са становишта генеративне граматике. Прилог Драга Ђупића *Михаило Стевановић (Стијена Пићерска, 1903 — Београд, 1991)* посвећен је животу и делу М. Стевановића.

У преосталих пет радова првог дела представљени су научни пројекти Института. У раду *Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ* Стана Ристић говори о формирању и двовековном развоју Београдске лексикографске школе, организоване око израде *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. Чланком *Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“* Марта Бјелетић нас упознаје са оснивањем и делатношћу Етимолошког одсека. У другом делу рада, ауторка прилаже Изабрану библиографију сарадника овог одсека. Коауторским радом *Пројекат „Обрада старих српских писаних споменика и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српскословенског речника јеванђеља“*, Гордана Јовановић и Виктор Савић представљају делатност Старословенског одсека Института за српски језик. Истакнути српски дијалектолог Слободан Реметић у чланку *Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик САНУ* говори о континуираним дијалектолошким истраживањима у Институту од његовог оснивања до данас. Први део Зборника завршава се прилогом Предрага Пипера *Савремени српски књижевни језик у истраживањима и издањима Института за српски језик САНУ*, у којем даје преглед истраживања стандардног српског језика која су обави-

ли и публиковали сарадници пројекта у издањима Института, као и у издањима других научних установа, домаћим и страним.

Други део Зборника започиње прилогом академика Милке Ивић *О специфичном лексичко-морфолошком ентитету „џуџ“*, у којем говори о значењској, функционалној и обличкој специфичности лексеме *џуџ* која се најчешће остварује у споју са простим или редним бројем.

Остале радове (разнолике тематике) приложили су истакнути домаћи и страни аутори. Велики број прилога односи се на изучавање српског језика и уопште славистике у научним и универзитетским центрима у земљи и иностранству. Милорад Радвановић текстом *Ојолски пројекат* представља настанак, развој и завршетак међународног научног пројекта „Савремене промене у словенским језицима (1945—1995)“. Аутор посебну пажњу обраћа на српско учешће у реализацији овог научног пројекта и учешће Института за српски језик САНУ у том послу. О улози словенских језика као давалаца и прималаца у балканској језичкој заједници говори Андреј Собољев у раду *Календарна лексика балканских славян*. Милета Букумирић чланком *Изучавање српског језика на Филозофском факултету у Приштини* представља научну делатност професора српског језика на поменутом факултету од његовог оснивања до данас. Катедра за српски језик Филозофског факултета у Бањалуци и њена сарадња са Институтом за српски језик САНУ представљена је у раду Милана Драгичевића *Прекодрински мост (поводом 60 година постојања Института за српски језик САНУ)*. Герхард Невекловски прилогом *Српски језик у Аустрији* упознаје српску научну јавност са изучавањем славистике на аустријским универзитетима од увођења славистичких студија све до насталих промена у деведесетим годинама 20. века и приказује данашње стање и активности у вези са српским језиком. Милош Окука у раду *Србистика у Баварској* даје преглед развоја србистике у настави и истраживачким подухватима у Баварској од оснивања славистичке катедре на Универзитету у Минхену 1911. године, до данас. Преглед развоја србистике на Катедри за славистику Универзитета у Будимпешти током сто педесет година доноси рад Димитрија Стефановића *Нешто о лингвистичкој србистичкој на Универзитету у Будимпешти у прошлости и данас*. У раду *Србистика у Француској* Пол-Луј Тома говори о интересовању за српски језик и књижевност у Француској од краја 18. века до данас. Бранислав Остојић у раду *Досадашњи резултати, стање и будући задаци науке о српском језику у Црној Гори* анализира досадашње резултате, стање и будуће задатке испитивања српског језика у Црној Гори. Овој групи радова придружује се и рад Милице Радовић-Тешћ *Ставови М. Пешикана о језику у Црној Гори*, у којем ауторка износи аргументе М. Пешикана против именовања посебног књижевнојезичког стандарда којим се говори у Црној Гори. Овој групи радова могао би се прикључити и рад Владислава Лубаша *Мож наукову Белград*, у којем аутор износи успомене и сећања на боравак у Београду, када је радио као лектор за пољски језик.

Поред поменутих, *Зборник* доноси и велики број прилога из различитих језичких дисциплина.

Поједини аутори посветили су пажњу историјским темама. У раду *Језик српске средњовековне писмености: досиђнућа и задаци* Јасмина Грковић-Мејдор анализира језичку ситуацију у српском средњем веку са становишта хомогене диглосије два стандарда српкословенског и старословенског. Прилогом *Славеносрпска писменост и њено значење за историјску србистичку* Ана Кречмар указује на истраживачки потенцијал славеносрпске писмености и на неке могућности научног приступа овој грађи у погледу методологије.

Из области српске дијалектологије приложена су два рада. Радмила Жугић у раду *Генитивне предлошко-падежне синтагме узрочног значења с предлогом од у говору јабланичког краја (паралеле с љизренско-шимочким и косовско-ресавским говорима)* истражује ширину употребе предлошко-падежних синтагми узрочног значења с генитивним предлогом *од* у говору јабланичког краја. Ауторка настоји да утврди фреквенцију и конкуренцију синтагми с предлогом *од* у односу на остале генитивне синтагме с предлозима *из*, *до*, *због*, *зарад* + *ој* и акузативне синтагме узрочног значења с предлозима *за* + *а/ој*. Осврт на стање у српској дијалектологији након расцепа српскохрватског простора пружа рад Јордане Марковић *Српска дијалектологија после*. Резултате онома-

стичких истраживања доноси рад Звездане Павловић *Поглед на оронимију Србије*. У раду се даје преглед карактеристика оронима Србије (њихових семантичких и морфолошких типова) и предлаже објашњење имена планине Каблар. У домен морфологије и творбе речи залази текст Јованке Радић *Пол и категооријална припадност назива за лица у српском језику*. У раду се семантички податак о полу доводи у везу са граматичким категоријама лица, рода и броја. Зборник доноси и лексикографске теме. Даринка Гортан-Премк у раду *Српска лексикографија данас. Три предлога* говори о циљу сваког лексикографа да његово дело стигне до више корисника и предлаже три начина да се тај циљ на најбржи и најједноставнији начин оствари. Историјском лексикографијом бави се Гордана Јовановић у чланку *Ђура Даничић, Рјечник из књижевних старина српских — дело нејролазне лексикографске вредности*. У раду се указује на значај овог дела за српску и словенску историјску лексикографију. Представљен је Даничићев рад на изради *Речника из књижевних старина српских*, са кратким освртом на тешкоће на које је аутор речника за време израде наишао. Синтакси и семантици пажњу су посветили следећи аутори. У раду *Грамајичко-прајмајичке везе језичких јединица ево, ејо, ено у екскламативним конструкцијама*, Миланка Бабић анализира структуру и семантику тзв. екскламативних исказа, њихово прагматичко деловање и контекстуалне везе. Милош Ковачевић, у раду *Међуоднос фруштура I и фруштура II имперфективних глагола* анализира могућност синонимске употребе поменутих облика и показује да је она могућа у неколико типова зависних реченица. Светлана Толстој, у раду *Јзыковой образ пустого*, прати семантику лексичко-творбеног гнезда *пуст*. Указује на два основна параметра за одређивање семантике поменутог гнезда. Прилог Раде Стијовић, *Семантичко-орфографске дисјинкције неких сложеничких образовања* говори о томе како се у семантичком погледу огледа орфографски спој сугласничких секвенци *дш* и *дд* у сложеницама образованим префиксима *од-*, *над-*, *под-*, *пред-*. Зборник доноси и један рад из области методике наставе. Чланак *Српски језик као стари у теорији и пракси* Милорада Дешића говори о основним питањима (теоријским и практичним) везанима за област српског језика као страног — о организацији саме наставе, наставним плановима и програмима, уџбеницима и наставним средствима, провери знања и сертификатима.

Зборник радова II садржи тематски разнолике радове млађих сарадника Института за српски језик САНУ. Приложено је четрнаест радова, четири приказа, а један рад сврстан је у хронике. Радови су писани на српском језику, с резимеима на руском и енглеском. Текстовима претходи садржај и предговор уредништва.

Највише је радова из области лексикологије и лексикографије. Милица Марјановић у прилогу *Ејнонимима са нејативном експресивном конојцијом* анализира и пореди полисемантичке структуре етнонима (Влах, Бодул, Еро, Шијак, Безјак и Мутлак). Ауторка настоји да осветли нека од значења поменутих етнонима са лингвистичког, социолингвистичког, етнолингвистичког и етнопсихолошког аспекта. У раду *О неким лексемама са ојшћим појмовним значењем 'гледати, посматрати'* и њиховој лексикографској обради Владан Јовановић анализира лексеме чија основна значења изражавају појам 'гледати, посматрати', односно чија се значења заснивају на појмовној вези између појма 'гледати, посматрати', с једне стране, и појма 'говорити, рећи', с друге стране. Ружица Бајић, у чланку *О јравославним јразницима у Речнику Матице српске и Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* наводи одређене недоследности и разлоге њиховог појављивања у обради одредница којима се означавају сортоними у РСМ и РСАНУ, а потом указује на могуће начине превазилажења таквих недоследности. У раду *Турцизми у седамнаестом тому Речника САНУ* Марија Ђинђић је приказала турцизме у седамнаестом тому Речника САНУ, с циљем да се утврди њихово место у укупном корпусу овог речника и уопште у лексичком фонду српског језика. Ненад Ивановић у прилогу *Принципи формирања и организације корпуса Речника српскохрватског књижевног језика САНУ (у периоду од 1853. до 1953. године)* коментарише теоријске основе формирања и организације корпуса РСАНУ. Поменути радовима придружују се и радови писани из домена дијалекатске лексике. Данијела Радоњић у чланку *О једном семенити Вукове војвођанске лексике у Речнику САНУ* анализира Вукову војвођанску лексику у *Рјечнику*. Ауторка предлаже семантичку класификацију издвојене лексике и даје преглед квалификатора којима су лексеме означене у РСАНУ. Дијале-

катском лексиком бави се и Ана Савић-Грујић у раду *Географски распоред двеју фитонимских лексема у призренско-тимочким говорима (клиј, окомак)*. Методом лингвистичке географије приказан је распоред лексема којима се означава *клиј* кукуруза на терену призренско-тимочког дијалекта. Мирјана Петровић у тексту *Неки проблеми у проучавању лексике свадбених обичаја* износи проблеме који су у вези са обрадом лексике свадбених обичаја.

Резултати дијалектолошких истраживања представљени су у следећим радовима. Марина Јуришић у раду *Неке акценатске занимљивости из ичињских села* указује на две акценатске појаве везане за 1. лице једине презенте у говору Горње Пчиње. У раду *Преношење акцената на проклијатику у говору Ваљевске Колубаре* Драгана Радовадовић анализира степен реализације преношења акцената на подучју Ваљевске Колубаре, и то према типу преношења, врсти речи, броју слогова проклитика и акценатогених речи. Из области ономастике занимљив је рад Веселина Петровића, *Зоонимски систем Горњих Сврањана (код Пријелова)*, у којем разматра могућности семантичке класификације зоонима (забележених на обронцима планине Јадовник) и указује на најчешће мотивационе аспекте њиховог настанка. Антропонимизом се бави Мирјана Гочанин у раду *О именима близанаца*.

Радови из осталих научних области су знатно ређи. Резултате етимолошких истраживања доноси рад Марије Вучковић *Глагол ојзнући 'ослабити, омршавити; оронутти; омлохавити' — јужнословенски дијалектизам или континуантисл. основе *rylz-?, у којем износи тумачење ојзнући на основу фонетских и семантичких аргумената. У област историје српског књижевног језика спада рад Наташе Марковић *Преглед Вукове грамастичке терминологије*. Драгана Настановић бави се морфолошким темом у раду *О акузативу једине неких именица м. р. прве деklinационе врсте*. Анализира облике акузатива именица м. р. прве деklinације на основу категорије живо/неживо и указује на чиниоце од којих зависи употреба одговарајућег облика акузатива.*

Место у зборнику нашла су четири приказа: Наташа Вуловић *Уз седамнаестти том Речника САНУ*; Бранкица Марковић *Миодраг Јовановић, „Говор Пашићровића“*; Марина Спасојевић *Бојана Милосављевић, „Форме учивости у српском језику“*; Данијела Станић *Иван Клајн — Милан Шийка, Речник страних израза и изрека*.

Зборник се завршава Хроником која садржи текст Виктора Савића *Стандардизовање старе ћирилице и њено регистровање у Уникоду*.

Зборник радова *Шездесет година Института за српски језик САНУ* дело је сарадника и пријатеља Института из земље и иностранства. Приказани радови богат су извор информација домаћој и иностраној стручној, али и шире културној јавности о делатности Института од оснивања до данас. Велики број радова, разнолике тематике, поуздано сведочи о стању и перспективи српске лингвистике и, верујемо, може послужити као подстрек свима онима који се баве питањима српског језика и других словенских језика.

Драгана Радовановић

UDC 81:929 Terzić В. (047.53)(049.32)

Милош Јевтић: *Славистички погледи Богдана Терзића*,
Партенон — Београдска књига, Београд, 2006, 173 стр.

Питање да ли се историја може назвати науком попут других старо је колико и историографија. Сама етимологија ове речи у грчком језику показује да је древни Јелини нису сматрали егзактним *знањем*, него *познањем*, дакле оним знањем у коме је садржан снажно изражен естетички или волитивни моменат и које је импулс живота: човек жели да буде у самом догађају како би све видео властитим очима, и у том смислу *ιστωρ* је онај ко је присуствовао догађају, ко је нешто видео својим очима, а затим, из исте ове тежње за познањем, записао појаве чији је сведок и учесник био.

Књига публицисте Милоша Јевтића *Славистички погледи Богдана Терзића*, објављена као 133. у едицији *Одговори*, историју славистике разматра управо из перспективе изворног значења овога појма — као казивање сведока о догађајима у којима је

имао удела, при чему је код нашег хистора, доајена српске славистике Богдана Терзића, то казивање, *поведање*, обогато и самоудубљивањем и прерађивањем утисака о виђеном и доживљеном, што нас већ узводи у раван надисторијског, односно историософског. А да је реч о књизи која се може сматрати озбиљним прилогом историји славистике показују нам најмање три успешно задовољена критеријума: избор саговорника, концепција интервјуа и квалитет добијених одговора.

Професор Богдан Терзић је, без сумње, једна од најпозванијих личности за разговор о прошлости, савременом стању и перспективама домаће и светске славистичке науке. Као вишедеценијски угледни универзитетски предавач, учесник бројних научних скупова у земљи и иностранству, плодни сарадник славистичких гласила широм света, стваралац који је оставио видног трага у готово свим гранама славистичке науке, он неоспорно ужива право не само приказивања, већ и вредновања и процењивања личности, догађаја и појава на домаћој и светској славистичкој сцени у прошлости и данас.

Разговори са Богданом Терзићем вођени су у два наврата: децембра 1992. и у лето 2006. Питања која су му постављена распоређена су у неколико тематских кругова: сећања на доба школовања и студирања, на наставнике и колеге, на отпочињање универзитетске каријере, затим осмишљавање властитог педагошког, научног рада и других афинитета, процењивање савременог стања у славистици и перспектива њеног развоја, погледи на актуелна питања језичке политике и стандардизације српског језика, на статус руског језика у интернационалним размерама, предвиђања развоја демократије, културе, просвете и науке у Србији и словенским земљама, откривање битних појединости из приватног живота, казивања о значајним савременицима... Одговори које ће читалац наћи на страницама ове обимом невелике, али садржајне књиге плене прецизношћу у мисли и изразу, ширином научне и општекултурне обавештености, одмереношћу изнетих ставова и уравнотеженошћу разума, осећања и интуиције у сагледавању свога окружења и властите личности која се у односу према том окружењу формирала и реализовала. Нама, ученицима, пријатељима и поштоваоцима професора Богдана Терзића, ова књига остаје као својеврстан завет и попутнина за будућност, а њему самоме као ретко успела ретроспектива виђеног, осмишљеног и доживљеног.

Ксенија Кончаревић

UDC 811.163.41'373(049.32)

Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*.
— Београд: Завод за уџбенике, 2007. — стр. 351.

Чињеница да је *Лексикологија српског језика* доц. др Рајне Драгићевић прва икад написана лексикологија српског језика у време када вероватно нема европског језика чија лексика није добила целовиту монографску обраду била би сама по себи довољна препорука за ту књигу.

Други добар разлог да се тој књизи поклони поверење јесте у чињеници да је др Рајна Драгићевић доцент Београдског универзитета чија је најужа специјалност управо лексикологија српског језика, и што је књига настала не само као плод вишегодишњег истраживачког рада Рајне Драгићевић него и као плод њеног наставног рада управо на предмету који је у наслову њене најновије књиге. Рајна Драгићевић је и аутор већег броја радова из области српске лексикологије и лексикографије, што је више него било кога од активних универзитетских наставника у Србији квалификовало да напише управо лексикологију српског језика.

Трећи и најважнији разлог је у самој књизи. Није ми познато да је за неки други словенски језик написана лексикологија таквог обима и таквог степена обухватности, што се види већ из прегледа садржаја, који је дат и у општијој форми, тако да омогући бољи преглед основних делова, и у подробнијој форми, што омогућује одличан увид у структуру појединих глава све до садржаја појединих одељака. А књига обухвата следеће делове: Уводна реч, 1. Лексикологија, 2. Лексема и реч, 3. Лексикон, 4. Лек-

сичко значење, 5. Приступи проучавању лексичког значења, 6. Полисемија, 7. Механизми полисемије, 8. Семантика деривата, 9. Синтагматски лексички односи, 10. Парадигматски лексички скупови, 11. Парадигматски лексички односи; Завршна реч, Библиографија; Индекс имена и појмова; резимеи на српском и енглеском језику.

Четврто, такође веома важно, *Лексиколоџија српског језика* Рајне Драгићевић написана је тако да успешно повезује најбоље у српској лексиколошкој традицији, оличеној највише у радовима проф. др Даринке Гортан-Премк, али и многих других лингвиста који су се бавили појединим питањима српске, словенске или опште лексикологије, творбе речи или семантике, са савременим тренутком опште лексикологије и лексикологије словенских језика. И у једном и у другом погледу Рајна Драгићевић је остварила праву меру и добар избор, што је морао бити доста тежак задатак с обзиром на ширину проблематике, велики број релевантних радова у тој области и стално присутна искушења да се, с једне стране не искорачи из оквира омеђених традицијом, и, с друге стране, да се искористи прилика да се покаже властита начитаност и познавање најновије лексиколошке литературе чак и ако много тога можда неће имати трајнију будућност.

Пето, избегаваши обе те крајности, Рајна Драгићевић је показала ненаметљиву смелост да изложи своје виђење питања о којима пише и да о низу појава каже нову реч у лексикологији. Тај квалитет је доста редак у књигама са тако опсежним предметом и потенцијално уцбеничком наменом, где су мање или више успешне компилације чешће од препознатљивог ауторског рукописа. А он се огледа не само у самосталности опсервације, истраживања и закључивања, него и у стилу којим је *Лексиколоџија српског језика* написана, који одликује јасна и лака реченица, готово у духу усменог предавачког начина излагања, али ипак у оквирима стила научне монографије.

Тако написана *Лексиколоџија српског језика* готово сигурно ће задуго бити и једина лексикологија српског језика, јер би сада тешко било замислити књигу са сличним насловом која би се предметом могла од ове и по чему битније разликовати или је квалитетом надмашити. *Лексиколоџији српског језика* Рајне Драгићевић није тешко предвидети више издања, што ће бити и прилика за освежавање садржаја новим подацима, а вероватно и за нека концепцијска побољшања, ако се временом покаже да су потребна.

Предраг Пијер

UDC 811.163.41'373'26(049.32)

Стана Ристић. *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*.
Монографије 3. Институт за српски језик САНУ. Београд, 2006, 228 стр.

Едиција *Монографије* Института за српски језик богатија је за још једну књигу Стане Ристић, научног саветника Института за српски језик САНУ, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*.¹ Монографија, поред *Предговора* (9—10), *Завршног поглавља* (181—210), које садржи резиме на српском и енглеском језику, *Литературе и извора* (201—210), *Предметног* и *Ауторског регистра* (211—226), садржи четири поглавља: 1. *Развој језика и језичка норма* (13—75), 2. *Дескриптивни речници као нормативни приручници* (79—109), 3. *Лексикографски метајезик* (113—134) и 4. *Стране речи у српском језику* (137—177).

Ауторка у *Предговору* истиче да је књига настала као резултат вишегодишњег истраживања лексичке проблематике у оквирима насловљене теме. Резултати тих истраживања махом су и публиковани у лингвистичким часописима. Међутим, они су у књизи дати у измењеним, углавном допуњеним верзијама, како би се уклопили у тематске целине и како би се актуелизовао њихов садржај у складу са текућим променама у сфери лексике српског језика, као и допунама из савременијих извора и литера-

¹ Ауторка је у овој едицији објавила и књигу *Експресивна лексика у српском језику*, Монографије 1, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1994.

туре. Уводна студија под насловом „Неки аспекти развоја и нормирања српског језика” и „Резиме” представљају нове целине до сада непубликоване.

Први део, који носи наслов „Развој језика и језичка норма”, састоји се из четири одељка. У одељку „Неки аспекти развоја и нормирања српског језика” (13—40) ауторка разматра проблеме раслојености лексике српског језика и лексичке норме као динамичне процесе у домену језичке употребе и учења језика. У одељку „Лексичко нормирање и стандардизација језика” (41—52) ауторка говори о лексичком нормирању као посебном виду нормирања, које је прилично запостављено у поређењу са граматичким и правописним нормирањем. Улога лексичког нормирања нарочито је битна у појединим фазама језичке стандардизације. Оно доприноси не само стабилности језичког стандарда него и подизању нивоа језичке културе, и то само у условима јасно вођене и институционално подржаване језичке политике. Уколико ти услови изостају, што се дешава нарочито у преломним друштвеним променама, јавља се дестабилизација лексичке норме. Таква дестабилизација норме, сматра ауторка, карактеристична је за савремени српски стандардни језик, који најбоље репрезентује језик медија. У одељку „Нормирање лексике разговорног језика” (53—64) ауторка осветљава утицај емотивно-експресивне тонаности на нормативни статус лексике разговорног језика. Она је указала на смисао и домене лексичког нормирања у разговорном језику, полазећи од степена експресивности као критеријума класификације разговорне лексике. Закључено је да нормирање разговорног језика, па и разговорне лексике, надилази оквире лексичке норме. Примарну улогу у регулацији овог језичког идиома има говорна, интеракцијска норма. Услед деловања бројних нејезичких фактора комуникације разговорни језик, па и разговорна лексика, само су у одређеној мери доступни лингвистичким разматрањима, и то у оном делу у коме се формализују односи између бројних елемената говорења, комуникације. Разматрајући улогу конкуренције у регулисању лексичке норме у одељку „Улога конкуренције у регулисању лексичке норме (на примеру именица са префиксима *не-*, *надри-* и *назови-*” (65—75), ауторка истиче да се однос конкуренције јединица у лексичком систему испољава у виду раслојености лексикона једног језика на дијастратичком, дијатопичком, функционалном и нормативном плану. Замењивост лексичке јединице одговарајућим синонимом у једном контексту представља привремено „неприродно” стање, које се у динамици језичке употребе и језичког развоја најчешће разрешава расподелом истозначних јединица у различите слојеве пасивног и активног вокабулара, чија кумулативност пружа могућност не само за функционално нијансирање садржаја него и за њихово индивидуално и колективно креативно исказивање.

Други део, који носи наслов „Дескриптивни речници као нормативни приручници” (77—109), обухвата три одељка. У првом одељку „Нормирање и типови информација у дескриптивном речнику” (79—92) ауторка разматра елементе који су битни за усвајање норме а који су садржани у дескриптивним речницима. На корпусу *Речника САНУ* представљени су начини остваривања језичке норме: ортографско-ортоепске, граматичке и лексичке. Циљ је био да се покаже, до сада занемариван, нормативни карактер дескриптивних речника као и њихова могућа улога у језичком нормирању и усвајању језичке норме. У одељку „Стилске информације у дескриптивном речнику” (93—98) ауторка је представила стилске информације у дескриптивном речнику, које су у *Речнику САНУ* маркиране великим бројем квалификатора. Показало се, како истиче ауторка, да се у сложеној структури лексичког значења, поред денотативних компонента реализују и конотативне компоненте, као и компоненте које се тичу домена употребе лексичких јединица у говору и писању. О могућности коришћења дескриптивних речника у дидактичке сврхе у циљу подизања језичке културе и обогаћивања лексичког фонда ученика говори се у одељку „Улога дескриптивних речника у настави” (99—109).

У трећем делу, који носи наслов „Лексикографски метајезик” (113—134), разматран је проблем установљења јединственог метајезика и лексикографских поступака у српској дескриптивној лексикографији, као неопходног услова за њено укључивање у савремене токове лексикографије и лексикологије. У монографији су начини представљања лексичких јединица показани као инвентар лексикографског метајезика, који је у дескриптивним речницима заснован на традиционалној лексикографији и граматич-

ци, а који се допуњава одређеним лексикографским и техничким поступцима. Функционалност традиционалног метајезика српске дескриптивне лексикографије одређивана је у поређењу са природним семантичким метајезиком савремене руске системске лексикографије, као еталоном изграђеног лексикографског/лингвистичког метајезика, који би се, у одређеној мери, могао применити и у дескриптивном опису лексичког система једног језика.

У четвртом поглављу „Стране речи у српском језику” (135—177) ауторка је са дијахроног и синхроног аспекта представила лексичко нормирање стране лексике у језику предвуковског језика и у савременом језику. У одељку „Страна лексика у језику предвуковског периода (дијахрони аспекти лексичког нормирања)” (137—167) на корпусу историјских речника В. Михајловића расправља се о проблемима усвајања, адаптације и односа стране лексике према домаћој лексици. У одељку „Страна лексика у савременом српском језику (синхрони аспекти лексичког нормирања)” (169—177) ауторка анализира углавном лексику која је из страних језика продрла у српски језик као последица интернационализације и глобализације језичких, културних и друштвених појава.

Монографијом *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма* С. Ристић је обухватила широко подручје језичког развоја у домену лексичког система, који је, у овој књизи, разматран са становишта интеракције језичких, друштвено-историјских и политичких појава. Стога ова књига представља вредно дело не само лингвистима, него и осталим делатницима којима је језик у контексту поменутих друштвених појава незаобилазан предмет проучавања.

Владан Јовановић

UDC 81'373(049.32)

Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*.

2. измењено и допуњено издање. — Нови Сад: Матица српска, 2006. — 269 стр.

У богатом лингвистичком опусу Данка Шипке, професора на Државном универзитету Аризоне, лексиколога, граматичара, библиографа, сербокроатисте, полонисте и русисте, књига *Основи лексикологије и сродних дисциплина* заузима једно од главних места, а једнако је важна и у литератури о српскохрватској лексикологији и лексикографији. У тој књизи аутор се у циљу изграђивања кохерентног и једноставног модела општег и српскохрватског лексикона ослонио на богату традицију лексиколошких радова на српскохрватском језику, традицију лексиколошких монографија и приручника на другим језицима, као и на актуелне лингвистичке правце, како у лексикологији тако и у општој лингвистици.

У предговору аутор истиче да се током десет година, колико је прошло од првог издања његове књиге, интересовање у лингвистици значајније померило од граматике ка лексици, а у оквиру науке о српскохрватском језику — ка испитивању језичких промена до којих је дошло последњих деценија. То је утицало на природу допуна у другом издању *Основа лексикологије и сродних дисциплина*.

Основи лексикологије и сродних дисциплина подељени су на уводни део (Приступ) и девет глава. Књига је опремљена богатом библиографијом, сажецима, предметним и именским индексом.

У Приступу се истиче да је основни циљ *Основа лексикологије и сродних дисциплина* „да се изгради кохерентан и једноставан модел општег и српскохрватског лексикона, понуде нова рјешења појединих лексиколошких проблема и на једном мјесту пружи увид у основне проблеме и приступе оних лингвистичких дисциплина у чијем је центру проучавања лексичка јединица односно лексикон” (стр. 7). Аутор се позива на изворе традиционалне европске лексикологије и истиче да је приручник настао из потребе да се на једном месту пружи увид у основне проблеме читаве лексикологије, што је неопходно на српскохрватском језичком простору.

Прво поглавље има за предмет појмове лексичке јединице и лексикона као основне појмове лексикологије, и опште лексиколошке приступе. На почетку погла-

вља Данко Шипка истиче своје одређење за термин „српскохрватски језик” и даје аргументе за оправданост тог глтонима без обзира на све друштвено-историјске и политичке промене које су се десиле деведесетих година XX века и утицале на његов садашњи статус. Дефиниције основних лексиколошких појмова које даје у првој глави су јасне, прецизне и илустроване убедљивим примерима.

Друго поглавље посвећено је лексичким јединицама, њиховим врстама, моделима, лексичком значењу, облику. Дакле, појам лексичке јединице, иако дефинисан у првом поглављу, овде је детаљно разрађен, а посебну пажњу посвећује лексичком значењу и његовом потпунијем дефинисању, посебно у лексикографском смислу.

У трећем поглављу разматра се структура општег лексикона, његови елементи, релације и развој. Износе се и контрастивни односи међу језицима. Посебну вредност представљају веома прегледно дате класификације типова релација лексема, које су и графички приказане у виду дијаграма.

У четвртном поглављу обрађене су употребне карактеристике лексичке масе, схеме и модели употребног раслојавања (зависно и независно од контекста), лексемска валентност, квантитативни показатељи употребе, реченица, дискурсни параметри лексичке употребе. Посебно се истиче ауторово разјашњење појмова „стандардан” и „нестандардан” у језику уопште. Данко Шипка истиче да „и стандардне и немаркиране лексеме сматрају се овјереним за употребу у оним језичким варијететима на које се најчешће примјењује скупни назив ’стандардни језик’ ” (стр. 80). Он даље пише о неколико нивоа раслојавања лексике стандардног српскохрватског језика и графички то илуструје.

Пети део монографије посвећен је лексикону српскохрватског језика, његовој структури и развоју. Аутор посебно обрађује специфичност лексичких промена до којих је дошло деведесетих година прошлог века на српскохрватском језичком простору, а које су резултирале новим лексемама, новим значењима, променама конотације, слабљењем лексичке норме и променама орфографских принципа. Д. Шипка се дотиче и актуелног проблема ширења суфикса који означава жену која обавља неку професију (нпр. *психолоџица*, *психолоџиња*, *психолоџистичица*, *психолоџкиња*). Аутор истиче да те лексичке промене имају далекосежне системске последице, како у творбеним, тако и граматичким структурама. По њему, творба постаје знатно гипкија а број афиксоида је веома повећан.

Различити приступи општем и менталном лексикону обрађени су у шестој глави, где се разматра састав и функционисање менталног лексикона као и његово усвајање и развој. Д. Шипка јасно дефинише разлику између општег и менталног лексикона држећи се психолингвистичког приступа у разграничавању тих појмова.

Лексиколошке дисциплине тема су седмог поглавља. Размотрене су творба, фразеологија, етимологија, ономастика, терминологија. Шипка се ту бави разјашњењем природе и разграничавањем појединих лексиколошких дисциплина, разматрајући, поред осталог, познато питање да ли је творба речи део морфологије, јер и једна и друга проучавају морфеме и законитости њихове расподеле. Осврћући се на традицију посматрања творбе унутар морфологије, аутор аргументовано заступа став да је творба стање и процес повезан с лексиконом и његовим развојем и сматра творбу речи лингвистичком граном и делом лексикологије (стр. 126). Посебну применљивост, сматра аутор, има терминологија која се шири ван круга лингвистике и хуманистичких наука. Сматра да је стални задатак терминологије бележење и стандардизација терминосистема.

Последња два поглавља имају за предмет лексикографију као лингвистичку дисциплину. У осмом се говори о типовима речника, њиховој макро- и микроструктури, а у деветом аутор се бави друштвено-историјским оквиром, историјским развојем и савременим стањем и перспективама српскохрватске лексикографије. Истиче се значај формирања лексикографских база података са што више информација ка већој прилагодености кориснику и његовим потребама. Овде посебно место има домен компјутерских наука и технички развој.

У десетом поглављу дата је литература која се односи на претходне главе, што умногоме олакшава праћење извора података и доприноси прегледности.

Посебну драгоценост књиге *Основи лексикологије и сродних дисциплина* чине схематски и табеларни прикази обрађених проблема као и многобројни примери који их поткрепљују (на пример: дијаграмски приказ процеса развоја лексикона на стр. 67 и табеларни приказ области нових лексема на стр. 107—108). У књизи се посебно широко примењују психолингвистички и социолингвистички методи релевантни за савремена лексиколошка истраживања (на пример, у четвртом поглављу аутор истиче да је на психичком плану систем једно стање свести, а употреба њен процес, док је на социјалном, систем колективно искуство, а употреба комуникацијски чин).

Основи лексикологије и сродних дисциплина представљају несумњиво врло користан приручник, јер пружају пропорционално распоређене информације из појединих области, различита убедљиво изложена решења. Књига је написана јасним и прецизним језиком, разумљивим широком кругу читалаца, не само језичким стручњацима, па је корисна и за шири круг експерата из области хуманистичких наука.

Софија Мућућ

UDC 821.163.41-13.09:398

Mirjana Detelić — Marija Ilić, *Beli grad. Poreklo epske formule i slovenskog toponima*, Balkanološki institut SANU, Beograd 2006, 249 str.

Studija Mirjane Detelić i Marije Ilić *Beli grad. Poreklo epske formule i slovenskog toponima* sažima rezultate višegodišnjeg i autorskog i timskog istraživačkog rada posvećenog predstavama o prostoru u usmenoj epici, epskim gradovima u hrišćanskoj i muslimanskoj usmenoj epici i fenomenu epske formule. Istovremeno, ova studija otvara uvid u niz opštih jezičkih, etimoloških, etnoloških, istorijskih, geografskih, kulturoloških, religijskih izučavanja, pre svega slovenske, ali i indoevropske građe. Verovatno je upravo uvid u različita sagledavanja i izučavanja fenomena kojim se bave naveo autorke da se opredele za „mnogo više svetlih polja”, odnosno za maksimalno proširivanje „polja osvetljenosti”, umesto „reflektorskog” pristupa, kojim se na ispitivanu pojavu baca „uzak krug jakog svetla”, koji, sudeći prema uvidima koje donosi ova studija, može bitno izmeniti razmatranu sliku.

Zahvatajući izuzetno obiman korpus srpske, hrvatske i muslimanske deseteračke epike (čak 1258 epskih pesama), u koji su u celini ušle sve najznačajnije južnoslovenske zbirke, i pridružujući mu obiman makedonski, bugarski i ruski korpus — autorke su ostvarile kompleksan i složen uvid u ispitivanu građu. Potpunosti i obuhvatnosti tog uvida nije doprineo samo obim građe već i plodonosna odluka da se u ispitivanje uključe sva naseljena mesta, kako bi se formirao „kompletan fond epskih ojkonima”. Razlozi za ovo proširenje višestruko su opravdani: kako s obzirom na istorijske okolnosti, u kojima se grad pokazuje kao „izuzetno nestabilan pojam koji u razna vremena ima različita značenja”, tako i s obzirom na izuzetan značaj koji za ispitivanje poetike i semantike epske pesme ima „u razumnoj meri tačan pregled epskih ojkonima”.

Ovakvim pristupom oblikovana je studija koja daleko prevazilazi „obična, pa čak i vrlo pažljiva čitanja”, donoseći pouzdan i obuhvatan uvid kako u topos grada tako i u brojne opšte odlike usmene epike. *Beli grad*, s jedne strane, sadrži detaljan i dobro osmišljen pregled rezultata ekscerpције, a, s druge, njihovo razvijeno tumačenje. Rezultati ekscerpције prezentovani su višestruko: u popisu i opisu istorijskih belih gradova na širokom opšteslovenskom prostoru i u graničnim prostorima u koje su u svojim migracijama zalazili Sloveni (IV. *Istorijski 'beli gradovi'*), u indeksima i *Prilozima*. U *Index verborum* uključene su „reči i imena razmotreni sa jezičke strane”, izuzevši sintagme koje su neposredni predmet izučavanja (beli/ bijeli grad i beli/ bijeli + ojkonim). *Index nominum* sadrži geografska imena sa sažetim komentarima (na primer, „Belovode /rus. Беловодье/, legendarna obećana, srećna i slobodna zemlja”). *Prilozi* sadrže podatke o građi i tabelarne prikaze. Prva tabela sadrži rezultate do kojih se došlo ispitivanjem srpsko-hrvatske i muslimanske građe (jezik je u ovom tipu istraživanja morao biti osnov razdvajanja). Ova građa je, srećnom domislicom, različitim bojama sloga razvrstana na hrišćansku (plavo) i muslimansku (zeleno), s tim što su crno ispisani oni poj-

movi koji se javljaju i u hrišćanskoj i u muslimanskoj epici.¹ Ovdje su predstavljeni tipovi epske atribucije — razvrstani na imeničku (onu koju čine jedna imenica, dve imenice i imenica i pridev) i pridevsku, te atribuciju „predložko-padežnim konstrukcijama” (na, kod, u, sa, /iz/više, iznad, ispod/pod, niže/ poniže/ sniže, kraj/ ukraj/ pokraj, blizu i sa ostalim predložcima). Tabela su prikazani i ojkonomi bez atribucije i sedam „posebnih slučajeva”. Drugi slovenski korpusi (ruski, bugarski, makedonski) prikazani su u drugoj tabeli s oznakom žanra i frekvencijom.

Ovaj deo studije Mirjane Detelić i Marije Ilić nezobilažan je za svako buduće ispitivanje toposa grada, pa i prostora u usmenoj epici (i usmenoj književnosti uopšte), kao i za buduća ispitivanja poetike usmenog pevanja, naročito kada je reč o ispitivanjima formule i formulativnosti,² ali i o traganju za odnosom epske pesme prema istorijskom, socijalnom, reliģijskom i kulturnom iskustvu na kojem se zasnivaju ovi toposi.

Istovremeno, studija *Beli grad*, posredno, ali dovoljno jasno, postavlja visoke istraživačke standarde i kada je reč o obuhvatu i ekscerpciji grada, i kada je reč o sagledavanju predmeta istraživanja u veoma širokom kontekstu, ne samo predašnjih ispitivanja već i različitih istraživačkih metoda. Upravo objedinjavanje poetičko-teorijskih aspekata sa istorijsko-sociološkim, lingvističkim i kulturološkim, daje ovoj studiji osoben kvalitet. Traganje za iskonom, „pokušaj da se istraživanjem toposa *beli grad* dopre do početka ove pojave, do onoga što je pesmama bilo zajedničko znatno pre no što su bile ispevane”, autorke ne pretvaraju čistu spekulaciju, već ga, naprotiv, sprovode kao plodotvorno objedinjavanje skrupuloznog ispitivanja grada, istorijskih, lingvističkih, socijalnih činjenica sa traganjem za reliģijskim, mit-skim predstavama koje se s njima prepliću i reflektuju se u njima.

Ovo daje njihovom istraživanju širinu i obuhvatnost u svim domenima: od srećne odluke da se atribut u izdvajanju ojkonomskih sintagmi shvati „široko i uslovno” u poetičkom, a ne gramatičkom ključu, preko dobro zasnovanih, elastičnih kriterijuma ekscerpcije, koji polaze od unutrašnje logike grada, do smelih poniranja u istoriju jezika, značenja folklor, „upotrebu i značenje arhetipova”.

Zahvaljujući ovakvom pristupu, autorke u centralnim poglavljima svoga rada (I. Korpus; II. Semantika prideva *beli* i apelativa *grad*; III. Epski beli gradovi i Urbes Albae) daju ne samo dovoljno obuhvatan prikaz i kritički komentar dosadašnjih istraživanja već, istovremeno, otvaraju niz novih, visoko relevantnih uvida u fenomen koji ispituju.

„Pomalo neočekivano saznanje”³ da je opšteslovenski, praslovenski samo toponim, dok je formula samo južnoslovenska — vodi autorke do složene, produktivne, pa i istinski uzbuđljive hipoteze kojom se bitno pomeraju dosadašnja sagledavanja *belog grada*. Predašnja stanovišta autorke sumiraju u nekoliko tipova tumačenja: od onog bukvalnog, po kome *beli grad* jeste svetao, pa „belo u tom idiomu označava boju ili sjaj građevinskog materijala”, preko onog po kojem je on častan, dostojan junaka, do onog po kome je reč o gradu smeštenom kraj *bele* (brze, sjajne, velike) vode.

Sva ova tumačenja, s pravom ističu Mirjana Detelić i Marija Ilić, malo ili nimalo uzimaju u obzir poetiku usmene epike. Polazeći, nasuprot tome, „iz pozicije unutar epike”, autorke zaključuju da *beli grad* „ima zapravo dva korelativa: sakralni i sekularni”. Sakralni je, po njima, oličen u vilinskom gradu od kostiju konjskih i junačkih i upravo on je „stariji od pesama” i, po njihovom mišljenju, primarni *beli grad* u svesti Slovena, onaj koji spaja „beli grob i beli raj”. Prema njihovoj pretpostavci, do epske profanizaciji sakralnog pojma „koji se u folkloru ne ’uzima u usta’ bez preke potrebe”, dolazi usled osobenog istorijskog iskustva onih Slovena, koji su se, prodirući u Podunavlje, suočili s nizom grčkih i rimskih belih gradova na velikim vodama. Autorke, pri tom, verujem s pravom, odbacuju pretpostavku da su slovenski doseljenici pojam beloga grada preuzeli od „starosedelačkog naroda superiorne kulture”. Razmatrajući istorijske Urbes Albae, one ističu da su, „osim etrurskog grada Alba Longa, svi gore navedeni gradovi prvo (...) bili nazvani slovenskim imenom Beo/Beli grad...”

¹ Ovo je važno i zato što autorke, s pravom, ističu da je „beli grad (...) bio jedan od toposa koji je bez veroispovesnih i socijalnih smetnji mogao da šeta od jedne zajednice do druge”, što je još jedan dokaz da je „zaista bio stariji od pesama u kojima se javlja”.

² Iako autorke sintagme *beli grad* i *malo selo* razmatraju kao „omiljene topose” usmene epike, u značenju „stalno mesto”, kakvo mu pripisuje i Kurcijus.

³ Navod iz recenzije Aleksandra Lome.

U susretu s belim rimskim gradovima slovenski doseljenici — pretpostavljaju autorke — mogli su reagovati dvostruko. Doživljavajući ih, analogno vlastitim belim gradovima, kao stanište tuđih bogova, oni su ih zbog toga (svakako i zbog plena) — razarali i rušili. „Dodatni razlog (...) verske prirode” mogao bi, ovako gledano, motivisati izrazitu surovost slovenskih razaranja. Kasnije, naseljeni u gradskom zaleđu, Sloveni postepeno počinju i da zalaze u gradove, te da uspostavljaju ekonomske i socijalne veze sa starosedeocima. Tako se, vremenom, osobito pod uticajem pokrštanja i asimilacije, kod Južnih Slovena razvija novo poimanje i nova upotreba pojma *beli grad*: „Gotovo bi se moglo reći da je novi način života značio rez u upotrebi pojma beli grad, učinivši ga trivijalnim kao *factum*, ali zato privlačnim kao *imago*.” Tako se, u hiljadama godina iskustva, prvotno sakralno značenje *belog grada* stopilo sa srednjovekovnim, viteškim modelom sveta, postajući „jedan od šest obaveznih elemenata u izgradnji strukture epskog junaka, od čega junačka poezija ne poznaje ništa važnije.”

I kao pojedinačna studija, i kao deo sistematskog istraživanja poetike prostora u usmenoj epici, studija Mirjane Detelić i Marije Ilić *Beli grad. Poreklo epske formule i slovenskog toponima* — nezaobilazna je. Ona, istovremeno, postavlja i realizuje visoke naučne uzuse sa stanovišta grade, metoda, obuhvata i sistematičnosti istraživanja srpske i slovenske usmene tradicije.

Ljiljana Pešikan Ljuštanović

UDC 821.163.41.09:398(049.32)
39(=163.41)(497.113)(049.32)

Љиљана Пешикан-Љуштановић, *СТАНАЈА СЕЛО ЗАПАЛИ*.
Огледи о усменој књижевности, Нови Сад: Дневник, 2007, 285 стр.

Књига *Станаја село запали* Љиљане Пешикан-Љуштановић, представља ауторкин избор 15 радова који су настајали у интервалу од двадесетак година, а оно што их веже у кохерентну целину јесте предмет интересовања — усмена књижевност. Иако настали у широком временском распону, радови нису дати хронолошки, већ су, како ауторка каже, распоређени „према унутрашњим везама и сагласјима”, те су сходно томе, подељени у пет целина.

Прву целину чини пет радова. Природно, ауторка је на прво место ставила огледе који се баве најстаријим слојем усменокњижевног наслеђа, и то лирском песмом, која је у највећој мери сачувала стари митолошки слој. Управо тај слој певања је веома херметичан, међутим, Љиљана Пешикан-Љуштановић се озбиљно и зналачки ухватила у коштац са изазовима које намеће анализа оваквих текстова.

Први рад, *Песма о девојци која је запалила село у свејлу веровања о змају — кишодавцу*, почиње лирским песмама (краћа и дужа варијанта) о девојци која је запалила село (почетни стих краће варијанте ауторка је узела за наслов књиге). Ауторка се, на самом почетку, бави питањем класификације и жанровске припадности поменутих варијанти лирских записа, које, иако би могли бити сврстани у седенћарске песме, она подвргава темељној анализи и осветљавању њиховог могућег функционисања као митолошких песама. Сериозним и постепеним рашчлањивањем семантичко-митолошких слојева поменутих песама, добија се могући одговор о Станајиној *кривици*, те се, истовремено, успоставља веза и са дубљим, архаичнијим веровањем о вези жене и змаја. Обузет љубавним жаром, змај заборавља на своју примарну дужност кишодавца, и тако, узрокујући сушу, чини зло читавом колективу. Ауторка сагледава могућа значења у којима се, кроз понуђени корпус, по њеним речима, назиру народна веровања, обредне радње и симболи, међусобно контаминирани, стопљени и тешко распознатљиви, чију хијерархију умногоме намеће сам тумач.

Идентично трагање, за могућим дубинским значењима, ауторка наставља и у следећем раду, *Змај и свадба у усменом јеснишћиву у Јужних Slovena*, анализирајући корпус песама са мотивима свадбе и змаја на ширем, јужнословенском фолклорном простору.

У раду, „*Сјајна кошуља*” између митолошке и породичне јесме, ауторка своје истраживање почиње од песме *Сјајна кошуља*, коју је Никола Беговић објавио 1887. го-

дине у књизи *Животи Срба граничара*. У песми су заступљена два мотива: мотив вилинске градње на облаку и мотив чудесне лепоте момачке сватовске кошуље. Преиспитујући наведену песму управо као спој поменутих мотива и разматрајући њене евентуалне особености у односу на шири круг варијаната, ауторка покушава да утврди који од два плана — породични или митолошки — доминира.

Наредни оглед, *Игралке ђесме*, бави се проблематиком издвајања играчких песама као посебне врсте усмене лирике. У последњем раду прве целине ауторка се бави двадесетом групом Вукове класификације народне лирике — *џесмама бачванским на шега времена*. Једино ову групу песама Вук издваја по месту и времену настанка, и како ауторка наводи оне „пре делују као додаток него као равноправна група у оквиру Вукове класификације”. Иако су песме ове групе по времену настанка у великом броју *млађе* од осталих у Вуковој збирци, ауторка закључује да оне ипак припадају традиционалној поезији, и да су у њима „у једној фази преношења, животне реалије, уместо да се преобликују и уклопе у формулативни израз песме, остале мање или више 'сирове' и 'неуобличене', па су тиме успеле да себи у извесној мери потчине и очуване елементе класичне форме”, те да им се мора признати „индивидуалност, животност и свежина”.

Другом целином доминира оглед *Светије и ђроклетје — жене из ђородице Бранковић у историји и усменој традицији*, у којем ауторка, суверено и детаљно, упоређује усменопоетске и историјске судбине жена великашке породице Бранковић, која је последња владала српском државом пре њеног пада под турску власт. Сучељавајући историјске и поетске биографије Маре, Ангелине и Ирине / Јерине Бранковић, ауторка, између осталог, наводи да „предање о Јерининој и Мариној кривици за породичну несрећу и политички слом Деспотовине нема историјског основа. Оно што се зна и о Јерини и о Мари управо је супротно ономе што им већина песама приписује.” На крају, ауторка закључује да се рефлектовање историјских судбина ових жена у јужнословенском усменом песништву креће „између тумачења вишеструко трауматичних историјских искустава заједнице и готово потпуног заборављања конкретних особа, па песма своје јунакиње онда опева или као потенцијално опака и опасна, демонска бића, која угрожавају опстанак породице и државе, или као ону која доноси безусловни благослов у породицу”. Ауторка истиче да „ове песме откривају сложен укрштај митског и историјског са поетском граматиком усменог песништва”.

Трећи део књиге припада радовима који се баве усменом епиком. Целина започиње огледом „*Пошљедње вријеме*” у *Библији и ђесмама из Вукових збирки*, који посматра мотив *ђоследњег времена* односно *смака светија*, поредећи песме са овим мотивом у Вуковим записима са библијском представом о последњем времену, или крају историје. Ауторка примећује да се епске песме ове тематике могу поделити у две групе. У првој би се нашле оне у којима се *ђоследње време* смешта у „митско време стварања света и мотивише ђудским огрешењима”, док би другу групу чиниле песме у којима се овај мотив „историзује, везује за конкретна збивања и, углавном, не мотивише почињеним греховима”. Иако је несумњиво Библија, посредно или непосредно, утицала на епско обликовање представе о последњем времену, ауторка закључује да би ова представа у српској усменој поезији могла бити везана и за „древну индоевропску митску причу о смаку и поновном рођењу света”.

Потреба да се ближе сагледа карактеризација епског јунака, једним од секундарних начина — бојом, резултирала је наредним радом. Ауторка наглашава да се боја, посматрана у поменутом контексту, може јавити у именовану, опису телесног изгледа, руха, оружја и коња јунака. Поступно сагледавајући сваки од наведених сегмената, ауторка даје исцрпне примере из збирки епских песама Богољуба Петрановића и Вука Стефановића Караџића. У именовану јунака, као примарној форми карактеризације, боја се веома ретко користи. (Најпознатији пример представља надимак Црни у имену Ђорђа Петровића.) „Много чешће него у именовану”, истиче ауторка, „боја се у песми користи у описивању јунака — његовог изгледа, руха, оружја и коња”, и овако употребљена, она умногоме доприноси типизирању и конзервирању лика. Опис јунаковог изгледа најчешће представља спрега именице и стајаћег епитета (бело грло, беле руке, бело лице, црна коса, чарне очи...), док су одећа, оружје и коњска опрема пресходно обележени металним сјајем злата и сребра. С друге стране, ауторка наводи и

тврдњу Дејана Ајдацића, који је приметио да „нарушавање поетички фиксираних атрибуирања боја, сведочи о одступању од поетике и традиције усменог певања и могло би бити један од показатеља неизворности народне песме”: „Испитивање карактеризације јунака бојом углавном упућује на најчешћи тип обликовања јуначког лика, а тиме омогућава и јасније сагледавање онога што се од њега разликује. У односу на белоликог, тамноког и тамнокосог јунака, чије рухо, оружје и добар ат блистају од злата и драгог камења, издваја се, тако, управо бојом, загасит и негиздав јунак — одевен у мрку међедину, вучје крзно, рисовину, самур или суре боје непрерађене вуне.” На крају испитивања већег броја песама, Љиљана Пешикан-Љуштановић закључује да „боја у различитом степену учествује у карактеризацији епског јунака. Она је најчешће споредан и у великој мери стереотипан елемент, који само допуњује карактеризацију јунака радњом, при чему може имати различите функције — од чулно-визуелних до симболичких”.

У огледу *Змајевића обележја епских јунака — од природе бића до метафоре* ауторка поступно и детаљно, на изабраној грађи, анализира како *змајевића* обележја, или змајевски белези, епског јунака детерминишу као нељудско, или над-људско биће. Најчешће се ови белези откривају када се јунак нађе у граничним ситуацијама (рођење, смрт, борба на живот и смрт), и тада, захваљујући њима, открива се као биће „двоструког порекла и природе — и људско и надљудско”.

У раду *Баја Пивљанин у збирци Вука Стефановића Караџића — јунак и лик*, ауторка се позабавила епским ликом Баја Пивљанина. Опеван у дванаест песама Вукове збирке, Баја Пивљанин се у две помиње само као део сватовског каталога, док се у преосталих десет, углавном јуначких, транспонује историјска судбина Баја Николића Пивљанина. „У њима је он или главни носилац радње или помоћник и битни учесник у опеваним збивањима. Тематски, ове песме се групишу око типичних сегмената идеалтипске хајдучке (ускочке) биографије, какви су: разлози за одметање, двобоји, чествовање и јуначка погибија.”

Четврта целина свакако је најинтересантнија ширем читалачком кругу, јер су у њу ушла четири рада који се баве „урбаним фолклором”, односно, по ауторкиним речима, „променама до којих долази у обредно-обичајној пракси”.

Први оглед ове целине, *Неке промене у свадбеним обичајима црногорских колониција у Ловћенцу*, настао је на основу ауторкиног властитог искуства, односно, свадбене сестре Вјере Кривокапић и Обрада Краговића, одржане у Ловћенцу, у Бачкој 1971. године, и казивања пријатеља и породице. Иако свадбени обред има донекле устаљене елементе, у зависности од заједнице и локалитета, приметна су специфична одступања и допуне, које су неминовне. Ауторка бележи тврдњу казивача да је, од досељења до почетка шездесетих година прошлог века, у Ловћенцу доминирала традиционална, „старинска” свадба умногоме блиска свадбеним обредима у Црној Гори. Но, само преношење на нови локалитет, у нову средину, и чињеница да је становништво досељено из разних делова Црне Горе, условили су и приметна прилагођавања новонасталим околностима. Навешћемо само нека, од многих које је ауторка забележила: уместо на коњима, сватови су ишли пешке или, непосредно након досељења, камионима, а касније и аутомобилима и аутобусима, ако девојка не живи у Ловћенцу. Ангажовање музичара који су агресивним звуком и новокомпонованим репертоаром увеселјавали сватове, потпуно је потиснуло традиционално певање без инструменталне пратње. Самим тим, изостаје и упућеност на обредне радње које су биле праћене овим песмама. Ауторка примећује да „увођење плаћене музике у свадбени обред, не намеће само промену репертоара, већ омогућава да сватови од извођача, стваралаца музике, постану њени купци, потрошачи, што (заједно са поклонима) често постаје демонстрација богатства”. Наводећи још нека одступања и новине, ауторка закључује да се слој традиционалног обреда све више заборавља „или прелази у специфичну орнаментику” која затим, све више, „постаје само локални колорит једног новог свадбеног обреда”.

У наредном огледу, *Обичаји везани за изградњу шемеља и покривање куће код сџановника Клисе* ауторка, на ограниченом узорку (поред становника који годинама живе на новосадском насељу Клиса, значајан је и број досељеника углавном Срба из Босне), сагледава утицај различитих фактора (урбанизација, окретање новим облицима

рада, различите традиције и животне навике) на обичаје везане за изградњу куће. Љиљана Пешикан-Љуштановић примећује да је оно што је некада било обавезно, приношење градбене жртве, најчешће домаће животиње која се на градилишту клала и припремала, данас углавном замењено печењем које је намењено моби — онима који домаћину помажу у градњи новог дома. Моба је у великој мери утицала да се неке радње и даље задрже, али уколико моба изостане (првенствено због модернизоване грађевинске механизације, када машине замене велики број људи) ни обичаји се не поштују, односно, „некад обавезна градбена жртва свела се на домаћинову одлуку хоће ли боље или горе частити раднике”. Ипак, оно што се и даље показало обавезним јесте спремање печења када се лију плоче на кући. За разлику од обичаја везаних за изградњу темеља, изузетно висока канонизованост показала се код другог обичаја: кићења куће пред довршење крова и даривање мајстора. Интересантан је податак да је на једну од кућа која је покривена у јесен 1990. године, домаћин, повратник из Немачке, поред већ стандардних поклона мајсторима (кошуље, пића, пешкира, печења...), ставио и марке. Међутим, и поред канонизованости приметне су и неке особености које су вероватно условљене разменом традицијских искустава, како између мештана и досељеника тако и међу самим досељеницима. Али, с друге стране, ауторка примећује да је дошло и до новог облика обичајне праксе, односно споја различитих искустава која су створила једно ново, заједничко искуство — нешто што се „на Клиси ради”.

У последња два огледа четврте целине, *Чудесно излечење као тема урбаној предања* и *Чарцијска анегдота (Испитивање граница жанра)*, ауторка своје истраживање фокусира на шири план социјалних односа, тражећи рефлексе фолклорних форми првенствено као вид предања и андегдота урбане средине.

Књигу затвара пети одељак са огледом *Рад Томислава Маретића на изучавању усмене књижевности*, који је, како ауторка каже, с обзиром да је генерисан из њеног магистарског рада, могао заузети и прво место.

Радови садржани у овој књизи, скромно су названи огледима, јер већина, својом детаљношћу и озбиљношћу, спада у научне студије, а тиме представља и значајан научни допринос. Једна од предности ове књиге јесте и чињеница да, иако је ауторка у својим текстовима користила прецизан терминолошки систем и пратила јасно артикулисану научну причу, она остаје довољно разумљива и корисна широј читалачкој публици. Треба напоменути да је Љиљана Пешикан-Љуштановић приређивањем ове књиге осветлила не само поједине теме из области фолклористике, већ је својом обрадом дотакла и теме везане за науку о књижевности уопште. Безмало све радове, прати научна апаратура, док ће списак литературе, именски регистар, као и бројне напомене и библиографске референце дате уз текстове, несумњиво бити вишеструко корисне потоњим истраживачима усменог наслеђа. За велики број радова у овој књизи ауторка упориште налази у изучавању традиционалних усменокњижевних текстова, али преостали део, заснован на личном искуству и записаној грађи, чини да ова књига буде интересантно штиво и широј читалачкој публици.

Књига *Станаја село зайали* представља пресек двадесетогодишњег ауторкиног бављења усменом књижевношћу. На близу триста страна остварена је нова временска димензија — од настанка света, првобитног времена — до садашњих дана. Између корица ове књиге, нашли су се и змајеви и владари, играчице и деспотиче, и Бајо Пивљанин и мајстор Сејо из Пријепоља, и сватови из Ловћенца и несрећна Станаја, и Томислав Маретић и мајстори са Клисе... Попут драгоценог породичног албума, књига Љиљане Пешикан-Љуштановић чува, и подсећа на свет обичних људи, колектива, заједнице, који, упркос свим чудима модерног света, опстаје и траје.

Људмила Поповић, *ФОКУСНА ПЕРСПЕКТИВА УКРАЈИНСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ*.
Београд, Филолошки факултет, 2007, 254 стр.

1.

Монографија Људмиле Поповић „Фокусна перспектива украјинске књижевности” подељена је у четири тематске целине: „Огледало са хиљаду одраза. Систематизација као начин спознаје украјинске књижевности”; „Одроз у одразу. О узајамној рецепцији украјинске и српске књижевности”; „Игра одраза. Књижевноисторијски портрети и скице”; „Одроз иза огледала. Ново читање неспознатог познатог”.

Систематизација као начин спознаје украјинске књижевности у првом одељку књиге обухвата студије: „Украјинска поезија кроз векове”, „Стрељани препород као парадигма развоја украјинске књижевности у XX веку” и „Просторно-временска локализација савременог украјинског књижевног процеса”.

У студијама из другог дела књиге, уз синтетички поглед „Рецепција украјинске књижевности у Србији”, посебно су обрађене теме: „Иван Франко и српска књижевност”, „Љубав и смрт у поезији Лесје Украјинке и Десанке Максимовић”, „Културни покрет шездесетих у Украјини и његова рецепција у Србији” и „Десанка Максимовић и књижевни покрет шездесетих у Украјини”.

Трећи део књиге концентрисан је на следеће: „Тема маргинализације личности као доминанта песничког опуса Тараса Шевченка”, „Балада Тајни Ивана Драча”, „Мотив бола у поезији Васиља Стуса”, „’Свети дим ћутања’ Виктора Кордуна” и „Императив поезије Лине Костенко”.

И најзад, у завршном, четвртм делу обрађене су теме: „Поетски и метатекстуални хронотоп у новели Васиља Стефаника ’Пут’”, „Олександар Довженко и његов мит Украјине” и „’Перверзије’ Јурија Андруховича као ’нови витешки роман’ у савременој украјинској књижевности”.

Књига у додатку доноси селективну библиографију о темама које су у књизи биле предмет ауторкине анализе.

2.

Овако тематски оријентисана књига је вишеструко занимљива и корисна.

Сумаран поглед на украјинску поезију кроз векове покрива ону највиталнију линију континуираног развоја украјинске књижевности од најстаријег доба до данашњих дана. Њиме је обухваћена фолклорна база украјинске националне културе, зачеци савремене уметности речи из доба интензивне асимилације тековина постренесансне барокне оријентације, које су из западноевропске донеле импурсе за промене традиционалне старословенске уметности не само граничној источнословенској украјинској и белоруској већ и руској уметности XVII и XVIII века. Погледом на развој управо поезије обезбеђује се, такође, праћење украјинског књижевног тока и из раздобља официјелних забрана украјинског језика, када је тај ток било и једино могуће одржавати у кратким лирским и лирскоепским формама. Пошто би такав сумарни преглед само развоја поезије у ужем смислу ипак био парцијалан, детаљнији књижевноисторијски поглед на период репресивног сузбијања развоја украјинске национално оријентисане књижевности свих врста и жанрова из доба 20. и 30. година XX века, као и поглед на просторно-временску локализацију данашњег украјинског књижевног процеса у овој књизи представља допуне којима се уобличава научно фондирани информација о целокупном развоју украјинске књижевности.

Тај први део је заправо сјајан увод у разматрање богате грађе о узајамној рецепцији украјинске и српске књижевности, које испуњава други део књиге Љ. Поповић „Огледала и одрази”. После синтетичког систематског прегледа историје рецепције украјинске књижевности у Србији, ауторка у другом делу књиге своју пажњу усмерава на низ значајних примера контактних веза између појединих истакнутих украјинских и српских писаца и препородитеља у контексту и неких ширих књижевних покрета

(Иван Франко, Лесја Украјинка. Десанка Максимовић, културни покрет шездесетих година XX века и др.).

У циљу продубљивања украјинско-српских књижевних контаката, Љ. Поповић је трећи и четврти део своје књиге посветила низу тема, чије разматрање је нашим читаоцима могла поткрепљивати текстовима из старијих и новообјављених српских превода украјинске књижевности: маргинализацији људске личности као доминанти у поезији Шевченка, баладе тајни Ивана Драча, мотиву бола у поезији Васиља Стуса, „светом диму ћутања” Виктора Кордуна, императиву поезије Лине Костенко, поетском и метатекстуалном хронотопу у новели Стефаникове новеле „Пут”, Довженковом миту Украјине и „новом витешком роману” у „Перверзијама” Јурија Андруховича.

3.

Фундирана на савременим историјским сазнањима, на поузданим књижевноисторијским и књижевнотеоријским постулатима, ова књига представља једну кохерентну композициону целину, засновану на занимљивом преплитању различитих ракурса из којих се сагледавају књижевне појаве у код нас недовољно познатој украјинској књижевности, као и у досад још мање истраженој области културних и књижевних преплитања украјинске и српске културе. У оквиру таквог методолошког приступа, на пресеку општих филозофских, антрополошких, лингвистичких и естетско-уметничких премиса, поседујући ретку способност за суптилну анализу књижевног текста, Љ. Поповић нам предочава изузетно велики број чињеница релевантних за осветљавање покренутих тема. И што је најважније, усмерена на примере контактних подударности код двају писаца, она, за разлику од не малог броја данашњих поборника интертекстуалних истраживања, никада не остаје на пукој дескрипцији, него настоји да уочене подударности осмисли у контексту филозофије живота и поетике целине уметничког дела писца код кога је подударност доказана. Много који професор универзитета током своје целокупне каријере не открије толико нових научних чињеница колико их нам је у овој књизи представила ауторка на основу сопствених истраживања, обављених за непуну деценију и по рада на београдској славистичкој катедри... Нека поглавља књиге су, као радови за себе, претходних година објављена у славистичкој научној периодици. Друга су прву проверу доживела у облику реферата на домаћим и међународним славистичким научним скуповима (Србија, Украјина, Пољска, САД). Сада су, међутим, и ти текстови, представљени у изворној композиционој целини књиге — добили још више на садржинској комплексности и научној вредности.

У овом приказу ваљало би указати и још на једну значајну чињеницу. Љ. Поповић показује у нас данас ретку подједнаку отвореност и према лингвистичким и према књижевним истраживањима, проучавајући са једнаким успехом и жаром и старе и најновије, буквално данашње појаве украјинске књижевности и продуктивне обостране дотицаје украјинске и српске литературе. На толике напоре вероватно је присиљавала и чињеница што је она заправо први професор украјинистике на Универзитету у Београду, али је јасно да без талента, без свог личног научног потенцијала, упркос свем напору, не би могла бити тако успешна. Међутим, њен положај заснивача наше универзитетске украјинистике донео је овој књизи још један важан квалитет. Наиме, надовезујући се на поједине истраживачке, есејистичке или преводилачке подухвате својих претходника у осветљавању и неговању обостраних српско-украјинских књижевних веза, Љ. Поповић је написала књигу која ће бити један од незаобилазних приручника како за студенте, тако и за све младе научнике заинтересоване за даље проучавање овог сегмента славистике.

Миодраг Сибиновић

Бошко Сувајџић, *Иларион Руварац и народна књижевност*,
Институт за књижевност и уметност — Друштво за српски језик
и књижевност Србије, Београд, 2007

Ретко се дешава да нека студија која се бави релативно давним прошлим временима буде актуелна у садашњини, а управо је то случај са књигом *Иларион Руварац и народна књижевност*. Њен аутор, Бошко Сувајџић, наводи:

„три основна разлога зашто је Руварац и данас актуелан: 1. јер је основни мото Илариона Руварца у историјском проучавању био да се ништа што је постојано и делотворно у народу не може градити на обманама и лажи (Н. Радојчић); 2. јер се историји и поезији српске епске поезије не може приступити без познавања његовог, обимом невеликог, *Прилога к испишивању српских јуначких песама*; 3. јер се, суочавајући се са Иларионом Руварцем, на болан начин, суочавамо и са нама самима.”

Други по редоследу наведени разлог могао би бити дефинисан и као чињеница да су радови гретешког калуђера заборављени, односно да су пали у сенку његових сувременика и настављача у истраживању теме о митским и/или историјским коренима епских народних песама и усмене традиције (нпр. Стојана Новаковића, Ватрослава Јагића, Веселина Чајкановића). Поред овог разлога, који обично историчарима књижевности служи као алиби за бављење прошлошћу (у овом случају алиби је стваран и треба га прихватити), два потоња разлога тичу се наших текућих прилика: научних, псеудонаучних и популарних расправа о народним песмама, болног суочавања са националном традицијом, са њеним коренима и њиховом својерсном митологизацијом.¹ Ново читање дела Илариона Руварца дошло је, дакле, у право време и треба се надати да ће наћи своје читаоце.

Иларион Руварац припада оном кругу писаца (коме припада и Вук Караџић) који нису своје дело уобличили у виду синтезе но су се враћали темама о којима су већ писали и истовремено отварали нове проблеме, све то повремено у оштрој полемици са опонентима. То намеће потребу да се његови радови некако класификују. У дилеми између хронолошког приступа и тематског груписања, свестан предности и недостатака и једног и другог, Бошко Сувајџић определио се за други од наведених „оцењујући га прикладнијим за илустровање метода Руварчевог бављења народном књижевношћу, у коме не постоји природна узрочно-последична веза, већ напротив, велики хронолошки и методолошки резови, нарочито када се има у виду диспаратност његове прве — ’студентске’ фазе и другог, критичко-полемичког историографског раздобља”. На основу ових опредељења дошло се до поделе на „три основне групе радова:

1. Расправе које су у целости посвећене епској народној поезији и у којима се аутор сам декларише као истраживач компаративне митолошке оријентације [...].

2. Краће расправе (*прилози*) Илариона Руварца, које се морају контекстуализовати у шире оквире националне историје и историје српске књижевности, али које, по својој вокацији, ипак представљају драгоцене прилоге проучавању усмене књижевности [...].

3. Радови који проучавају однос историје и традиције у ширем смислу, при чему се артикулише доследно негативан став Илариона Руварца према непоузданим усменим изворима, са тенденцијом оспоравања било каквог научног кредибилитета традицији и њеним бранитељима, припадницима романтичарске националне историографије [...].”

Књига Бошка Сувајџића разуђене је структуре, са следећим одељцима: I. *Иларион Руварац у своје време*, који садржи Руварчеву биографију, преглед радова о на-

¹ Са нешто мало ироније могло би се рећи да бисмо се и данас могли поделити на Руварчеве и Срећковићеве присталице.

родној књижевности и у коме аутор назначавач свој приступ; II. поглавље насловљено је као *Две студенџке расправе* према наслову Руварчеве књиге, а односи се на радове о првој скупини песама (*Уводне најомене, О пореклу и карактеру српске јуначке поезије, О Балачку и Леђану граду, О Бановић Страхини и смрти војводе Момчила, „Јуначке скаске” о Марку Краљевићу, О форми српске јуначке поезије: историјске јесме, леђенде и баладе, Завршне најомене*); III поглавље — *Прилози из народне књижевности* — посвећено је другој скупини, мањим радовима, које је Руварац називао прилошцима (*Уводне најомене, Ца-Немање благо, О „џроклејој Јерини” и српским десјошима, Дебелић Новак и Старица Новак, Историографски прилози: о Мусићима, „царосјавнику” и „језику”, О неком народном предању, Завршне најомене*); IV. поглавље — *Између историје и традиције* — посвећено је трећој групи Руварчевих радова (*Уводне најомене, Полемика са Панћом Срећковићем, Предање о убиству у лову, О кнезу Лазару, О жрџу Бранковићу и Великој сеоби, О Цетињској шћамјарији и независности Црне Горе, Завршне најомене*), а V. чине *Прилози: Прејиска између Илариона Руварца и Константина Јиречека и Библиографија радова о Илариону Руварцу*. Научном апарату припадају: драгоцени *Рејисџар личних имена, Најомена* о настанку књиге са изразима захвалности онима који су помогли да књига угледа светло дана, белешка *О аутору* и резиме на немачком језику. У овом одељку недостаје списак коришћене литературе (претпостављам да је разлог економисање простором), али велики број библиографских фуснота речито сведочи не само о доброј обавештености аутора но и о доследно спроведеној намери да се Руварчеви прилози анализирају у своме времену и у контексту познијих научних достигнућа.

Опширно навођење наслова поглавља и целина унутар њих у књизи *Иларион Руварац и народна књижевност* има за циљ да покаже да ниједан од радова овог необичног калуђера и посвећеника научној истини није измакао пажњи Бошка Сувајџића. Интерпретирати (или скраћено препричавати) редом целину ове књиге чини ми се тешким (обимна је) и јаловим (треба је читати) послом. Приступ Бошка Сувајџића може се приказати и једним одломком књиге, рецимо оним са поднасловом *О пореклу и карактеру српске јуначке поезије*, који није биран насумце но због значаја теме, и за Руварчево дело и за данашње промишљање статуса еписких народних песама. Приказујући *Две студенџке расправе*, публиковане први пут 1856. и 1857—1858, а затим прештампане 1884. године, којима се зачиње митолошка школа у проучавању усменокњижевне традиције у Срба, Бошко Сувајџић прати судбину Руварчевих поставки (и промене научног дискурса) у делима следећих аутора: М. Арнаудов, Н. Банашевић, П. Бочков, М. Бошковић-Стули, М. Браун, А. Веселовски, Л. Делић, П. Динекон, М. Дрндарски, В. М. Жирмунски, Ј. Иванов, В. Јагић, Вук. Стеф. Караџић, Драг. Костић, Н. И. Кравцов, А. Лома, Св. Матић, Фр. Миклошич, В. Милер, Н. Нодио, К. Пенушлиски, Б. Петровски, Љ. Пешикан-Љуштановић, М. Поповић, П. И. Прајс, Б. Путилов, А. Серензен, Св. Стефановић, М. Трифонов, М. Халански, Д. Цветков, В. Чајкановић, И. Д. Шишманов, А. Шмаус.² И тако до краја, у сваком одељку књиге, а с тим што је код питања ужег опсега списак, наравно, краћи.

Овакав приступ има много својих добрих страна (служи као „тумач” Руварчеве, данас не и сасвим разумљиве терминологије, указује на могуће Руварчеве утицаје на савремене и потоње истраживаче, показује „оно што је живо и оно што је мртво” у делу насталом пре више од једног века и води ка поузданим закључцима) и једну ману (мисли Илариона Руварца нашле су се некако „затрпане” под теретом оних млађих, по логици научног развоја нужно ученијих).

Добили смо књигу која поуздано и зналачки интерпретира једног важног, а (полу)заборављеног посленика у истраживању усмене традиције, националне историје и њихових компликованих релација.³ Начин интерпретације — акрибично и обимно

² Овде би било место и радовима Дагмар Буркхарт. Примедбу износим једино стога што су радови ове вредне научнице и иначе неправедно занемарени.

³ Тешко је одолети напасти да се не наведе један одломак из кореспонденције Илариона Руварца и Константина Јиречека. Руварац пише 1904. године, када се његов живот ближи своме крају: „Ковачевић је био у Гргетегу четир дана... Походио ме је и Љуба Стојановић, министар на расположењу и библиотекар Јован Томић и Станоје

праћење судбине Руварчевих фактографских открића и идеја од времена њиховог настанка до данашњих дана — омогућава да се књига чита и мимо интереса за свог про-тагонисту (иако је Иларион Руварац њена главна тема), као преглед расправа и студија о поезици усменокњижевне традиције, посебно о односу митског и историјског.

Марија Клеуџ

UDC 801.82:821.161.1-14]:811.161.1'373.231(049.32)

В. П. Григорьев, Л. И. Колодяжная, Л. Л. Шестакова, *Собственное имя в русской поэзии XX века. Словарь личных имен*, Москва, 2005, 448 стр.

Крајем 2005. године московски Институт руског језика „В. В. Виноградов” Руске академије наука објавио је речник личних имена руске поезије XX века под насловом *Властѣишо име у руској ѡезији XX века. Речник личних имена (Собственное имя в русской поэзии XX века. Словарь личных имен)*. Овај речник, чији су аутори В. П. Григорјев, Л. И. Колодјажна и Л. Л. Шестакова, урађен је на материјалу и по принципима постављеним у великом лексикографском пројекту „Речник језика руске поезије XX века”, који је почео с реализацијом 2001. године, када је из штампе изашао његов први том (*Словарь языка русской поэзии XX века. Том I (А-В)*, Москва, 2001) у познатој едицији „Языки славянской культуры”. Речник садржи преко три хиљаде јединица, личних имена и њихових деривата. Извор грађе представљало је поетско стваралаштво десетого знаменитих руских писаца XX века: Инокентија Ањенског, Ане Ахматове, Александра Блока, Сергеја Јесењина, Михаила Кузмина, Осипа Мандељштама, Владимира Мајаковског, Бориса Пастернака, Велимира Хлебњикова и Марине Цветајеве.

У предговору издању његови састављачи указују на проблематику лексикографског представљања властитих именица и истичу све особености датог речника у односу на друге, већ постојеће сличне публикације.

Принципи састављања Речника — попис основних категорија личних имена и њихових деривата, као и структура речничког чланка дати су у одељку под насловом „Како користити речник” („Как пользоваться словарем”).

Речником су, како састављачи истичу, обухваћена имена реалних лица (име, презиме, патроним, псеудоним, надимак), имена фиктивних лица — литерарних, митолошких и фолклорних јунака, затим теоними — имена богова у политеистичким религијама, култоними — имена божанстава у монотеистичким религијама (нпр. *Боџ, Боџородица, Мухамед, Мадона...*), иницијали и друге скраћенице личних имена, као и имена чијим словима почињу стихови акростиха. У речнички корпус укључене су и оне заједничке именице које се у поетским делима јављају у улози личних имена и пишу великим словом (нпр. *Цар, Царевић, Голуб, Син* и сл.).

У речничком чланку састављачи издвајају пет зона овим редом: насловна реч (насловни облик речи), зона значења, зона контекста, зона коментара и зона условних ознака.

Као насловна реч речничког чланка наведено је име у номинативу јединице; у номинативу множине дата су обично презимена лица која су породично, рођачки или династички повезана. Хомоними су дати у посебним речничким чланцима, хронолошким редом (године живота реалних лица или година настанка дела за литерарне јунаке).

Зона значења следи иза насловне речи, дата је у угластим заградама и садржи информације енциклопедијског и лингвистичког садржаја.

Основни део чланка јесте зона контекста (једног или више њих). Унутар чланка контексти су дати хронолошки (према времену настанка поетског дела), а унутар јед-

---

Станојевић, али без лепше половине; све су вам то господа високога ума и велике учености, без велике скромности. Но ја их ипак волим и ни најмање им не завидим.” Праведан, хуман, диничан — сав је Иларион Руварац у ових неколико реченица.

ног датума — по азбучном реду аутора. Постоје два типа контекста: у облику фрагмента стиха (уколико се насловна реч среће у једном или више стихова песме) или у облику наслова, поднаслова, посвете, епитафа. Тамо где су састављачи сматрали да је потребно контекст је пропраћен кратким коментаром. Објашњавајући фрагмент стиха који улази у зону контекста речничког чланка, аутори истичу како је њихов задатак био да дају контекстно окружење насловне речи које ће показати све особености значења и звучања које она постиже у датом контексту; у исто време састављачи су тежили максималном сажимању контекста, тако да су његови оквири неуједначени, иду од синтагме до целог стиха, чак целе песме у неколико случајева. Аутори су се трудили да кроз изабрани фрагмент пренесу и све информације везане за ритам и риму поетског дела.

Коментари су факултативни. Уколико их има, налазе се после контекста. Коментар се увек односи само на дати контекст.

Условне ознаке обавезне су и прате сваки контекст. Њима су указани аутори, година настанка дела из кога је преузет дати контекст, као и страница изворника. За сваког од десеторо песника одређена је кратка ознака: Анн — Ањенски, Ахм — Ахматова, АБ — Блок и сл. Године су указане обично трима последњим цифрама; уколико је година приближна, дата је у угластим заградама.

Сналажење у Речнику олакшавају и списак условних скраћеница које су у њему коришћене, списак условних ознака и попис изворника — поетских дела из којих је преузета грађа Речника.

Речник ће свакако представљати драгоцену публикацију не само уском научном кругу филолога и културолога већ и сваком љубитељу руске поезије.

Бобан Ђурић

UDC 811.163.1'373.424(049.32)

О. А. Седакова, *Церковнославјано-русске паронимы. Материалы к словарю*, Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, Москва 2005.

Наслов књиге О. А. Седакове¹ могао би се превести као *Црквенословенско-руски пароними. Материјал за речник*. Издавач, Грчко-латински кабинет Ј. А. Шичалина, основан је 1990. године и чине га основна школа и класична гимназија, издавачко предузеће, те курсеви старих језика. Као издавач познат је по издањима речника и приручника старих језика, као и књига из историје, филозофије, античке културе и раних векова хришћанства. Међу књигама које издају налазе се и радови европских аутора и критичка издања оригиналних старогрчких и латинских текстова са коментарама.²

¹ Ауторка овог речника, Олга Александровна Седакова (Ольга Александровна Седакова), широј публици познатија је као песникиња превођена на многобројне језике, па и на српски (преводи Алексеја Арсенијева, Злате Коцић и Слободанке Перкучин објављивани у *Руском алманаху*, *Књижевним новинама*, *Повељи*, *Источнојнику*, *Поезији*, *Свишћу*), те као преводилац и теоретичарка књижевности која се бави руском и светском поезијом. Магистрирала је на Институту за славистику и балканистику Московског државног универзитета (Московский государственный университет — МГУ) и доктор је филолошког наука. На основу докторске тезе објављена је књига *Поэтика обряда: Погребальная обрядность восточных и южных славян*, Москва, 2005 (Поетика обряда: Погребни обреди Источних и Јужних Словена). Почасни је доктор теологије Европског хуманистичког универзитета у Минску (Европейский гуманитарный университет в Минске). Лауреат је многобројних престижних руских и европских награда, међу којима је и ватиканска награда Владимира Соловјева „Хришћански корени Европе” (1998). Према листи Кембричког међународног биографског центра, 1992. проглашена је женом године. Тренутно ради на Институту за светску културу при МГУ, као старији научни сарадник. Биографски подаци преузети са <http://sedakova.narod.ru/bio.htm>.

² <http://www.mgl.ru/111>.

Речник паронима о коме је реч настао је као плод дуготрајног рада, којем је ауторка била посвећена читавих четврт столећа. Самим текстуалним уобличавањем речника Седакова се бавила петнаест година.³ Прва, мање обимна и не толико подробно обрађена верзија речника излазила је у наставцима у часопису *Славяноведение* под насловом *Церковнославяно-русские паронимы. Опыт к словарю*, и то пуне четири године (2/1992—1/1996)⁴. У изради прве верзије учествовали су и А. В. Марков и А. Ј. Никифорова (А. Ю. Никофорова). Предговор за „пробни речник” написао је Н. И. Толстой (Н. И. Толстой), који је био и ауторкин први професор старословенског језика. Његовој успомени посвећен је овај речник.

До идеје да направи овакав речник, ауторка је дошла држећи часове црквенословенског језика људима који су желели да разумеју богослужења која су посећивали. Као највећи проблем показивале су се управо паремије, односно, бројне речи које звуче исто или слично, али имају другачије значење — некада само у нијансама, а некад чак потпуно супротно. Ови „лажни пријатељи преводиоца” представљају велики проблем за људе који почињу да уче језик и потешкоћу у комуникацији и споразумевању. Најчешће је реч о међујезичким хомонимима и паронимима,⁵ код којих се, и поред разлика у писаном или у звучном облику, због делимичне сличности, јављају погрешне асоцијације и долази до поистовећивања различитих значења.

Ауторка је свој речник назвала речником паронима због тога што је правих хомонима мало и унутар једног језика, док су међујезички хомоними веома ретки. У речник су, осим хомонима и речи које се, због системских разлика између два језика, фонетски разликују (нпр. црквенословенско *џ* уместо руског *ч*: *сѣџа* уместо руског *свеча*), укључене и речи којих у руском савременом језику нема, али се уз помоћ „рускојезичне интуиције” може лако (и неправилно) наслутити њихово значење (нпр. црквенословенско *џѣлованіѣ* може се лако довести у везу са руским *целовать*, при чему црквенословенска реч значи *приветствие — њоздрављање*, а руска значи *љубава*).

Реч је, дакле, о двојезичном речнику у којем је изворишни језик црквенословенски, а одредишни савремени руски језик. У руској традицији термин црквенословенски језик може имати два значења. У ширем смислу, то је језик словенског богослужења, у свим својим историјским и редакцијским облицима, почев од старословенског до српкословенског, рускословенског и осталих националних редакција црквенословенског језика.⁶ У свом ужем значењу, то је црквенословенски језик новије руске редакције, који се користи у литургији Руске православне цркве, док у Српској православној цркви постоји могућност бирања између овог и српског језика. У речнику Седакове, реч је о овом другом значењу термина црквенословенски језик, који је у српској традицији познатији као рускословенски. То је, дакле, уколико користимо терминологију уобичајену (не и сасвим прецизну) у нашој лингвистичкој пракси, речник рускословенско-руских паронима.

Речник, има 429 страна и може се поделити на неколико целина. Прва целина је предговор ауторке о речнику (стр. 7—19). Другу целину чини упутство за коришћење речника (стр. 20—24), списак извора и библиографија (стр. 25—27), затим долази

³ „Это очень долгое дело, которым я занимаюсь уже лет 25, а собственно над текстом книги работаю последние 15 лет.” (<http://www.religare.ru/print7637.htm/www.russ.ru/culture/vystavka/analytics13807.htm>).

⁴ <http://sedakova.narod.ru/bibl.htm>.

⁵ На пример, реч *ѣивница* постоји и у српском и у пољском језику, при чему у српском језику означава место где се продаје и конзумира пиво, најчешће точено у кригле, нефлаширано, док у пољском језику реч *piwnica* означава подрум, односно просторију која се налази испод темеља куће и најчешће служи за одлагање различитих предмета. Или, да останемо и даље код примера из пољског језика, ако се за неког каже да има *рувѣ осцу*, не значи да су му очи боје пива или да се сјаје због веће количине попијеног пива, већ да има смеђе очи.

⁶ Због вишезначности овог термина, у западној традицији је за старословенски уобичајен термин који би се могао превести као староцрквенословенски: нем. *Altkirchenslavisch*, енгл. *Old Church Slavonic*, у 19. веку и почетком 20. века у Русији *древне-церковнославянскій*.

тематски списак скраћеница (стр. 28—37), а иза њега и њихов азбучни редослед (стр. 38—45), томе следи списак општих скраћеница (стр. 46—47) и кључ за читање речи под титлом (стр. 48—50), као и кључ за означавање бројева (стр. 51). Трећу целину чини сам речник паронима (стр. 53—403), а у последњој целини налази се обратни грчко-црквенословенски речник састављен од грчких речи које се налазе уз прва значења речи обрађених у речнику (стр. 404—429).

У предговору, на нешто више од 11 страна, ауторка нас укратко упознаје са разлозима због којих је сматрала да би било добро саставити овакав речник, а затим се, доста опширно, бави проблемом диглосије који се појављује у односу руског и црквенословенског језика, позивајући се на хипотезу Б. А. Успенског (Успенский), према којој су руски и црквенословенски језик два, по својој суштини, различита језика који се налазе у односу међусобног допуњавања, и чији корисници их схватају као један језик са две функционалне варијанте, профаном и сакралном.

На основу предговора можемо издвојити основне проблеме на које се наилази приликом превођења богослужбених текстова са црквенословенског на руски савремени језик:⁷

1. Најважнији проблем представља то што није могуће лако поставити границу између ова два језика, иако граница свакако постоји, али није толико граматичка колико смисаона, стилистичка и функционална.⁸ Ауторка сматра да су за мимоилажење у смислу појединих речи у црквенословенском и савременом руском језику „одговорни” творци првог писаног језика Словена, солунска браћа Ђирило и Методије, који су, преведећи богослужбене текстове са грчког на словенски језик, користили словенске речи, али им давали нова, најчешће грчка значења, којих у свести Словена није било. То је уједно и основни разлог због којег ауторка у свакој одредници, одмах иза одредничке речи наводи грчки еквивалент. Као најбоља илустрација тог проблема може се навести грчка реч Λόγος око чијег значења у *Јеванђељу њо Јовану* (*У почетку бјеше ријеч, и ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше ријеч*⁹) проучаваоци *Светиоџ њисма* нису усаглашени.

2. Ауторка истиче да у савременом руском језику постоји велики број речи које су изгубиле значење блиско црквенословенском, али су та значења сачувана у јужнословенским или другим источнословенским говорима. Као пример можемо навести црквенословенску реч рѣгатѣса (рѣгакса) чије је прво значење *ругајти се*, као и у српском језику, док на руском језику глагол *ругаться* значи *исовати* или *вечерати* што на црквенословенском значи *вечерати*, баш као и на српском језику, док је у руском језику гл. *вечереть* безличан и значи *смркава се*, *иада мрак*, или реч дѣга која и на српском и на црквенословенском означава исто, тј. *ириродну њојаву*, док на руском значи *лук, свод*.

3. Постоје и разлике у граматичкој семантици, а у вези са творбеним моделима речи. Као најмаркантнији пример, ауторка наводи глаголске именце на *-ание, -ение, -ие*, које у савременом руском језику означавају процес, док у црквенословенском језику могу да значе и објекат или резултат радње. Ауторка наводи пример *жѣланіи* што може да означава и *ипредметі жѣље*, исто као и саму *жѣљу* (стр. 13).

Овде припада и група речи која истовремено означавају радњу и вршиоца радње, као нпр. *застѣпніи* што може да значи *заштїиѣ*, али и *заштїиѣница* (о Пресв. Богородици) или *мољніи* чије прво значење јесте *молба*, али друго је *изасланик, амбасадор* (стр. 13).

⁷ Превођења у супротном смеру, тј. са руског на црквенословенски језик нема јер је црквенословенски искључиво језик цркве и богослужења, и искључиво писани језик, којим се никада није говорило. Као такав представља затворен систем, у којем нема места за састављање нових текстова.

⁸ ...эта граница в значительно меньшей степени грамматическая, чем семантическая, то есть смысловая, стилистическая и функциональная (стр. 12).

⁹ Свето Јеванђеље по Јовану, у: *Светио њисмо староџа и новоџа завѣѣѣа*, превео *Стари завѣјет* Ђура Даничић, *Нови завѣјет* превео Вук Стеф. Караџић, Београд 1955, стр. 95, 1/1.

4. Присвојни придеви могу се јавити као синоним генитива: и дꙋх вѣ видѣ голꙋбинѣ што се на руски преводи као *и Св. Дух в образе голубя*.¹⁰

5. Појављују се придеви изведени од глаголске основе чије је значење далеко ближе значењу глагола него што је случај у руском савременом језику и ауторка истиче да у примеру живѣи вѣ помочи вишнаго придев живѣи треба превести или партиципом *живущий*, конструкцијом *тот, кто живет* (онај ко живи), мада самог придева нема обрађеног у речнику.

6. Јавља се проблем у вези са разликом система глаголских времена у црквенословенском и у савременом руском језику, који познаје само презент, перфекат и футур, и није могуће показати нијансе у разлици глаголских облика, па је често аорист потребно преводити као садашње време, а не као прошло: *милость и истина срѣтѣтѣса — милость и истина встречаются* (милосрђе и истина се срећу) (стр. 14), што би се у српском језику свакако могло превести аористом: *срећѣше се милосрђе и истина*.

У предговору су, такође, дати и примери колико удаљена могу бити значења речи у црквенословенском и савременом руском језику.

1. Семантика речи може бити толико удаљена, да је свака значењска веза изгубљена. Ауторка наводи пример *рѣшитѣльный* што значи *онај ко ослобађа од нечега* док у руском језику придев *решительный* значи *одлучан, одрешити, смео*, а уз овај пример можемо навести и глагол *рѣшити* (*рѣшѣ*) што значи ослободити, при чему руско *решить* значи *решити, одлучити* (стр. 14). Овде можемо додати и придев *равнодушный*, који означава оне који су *слични по души, блиски*, док руско *равнодушный* значи исто што и у српском — *равнодушан, незаинтересован*, као и именицу *самодовольство* која на црквенословенском означава *најпредак, благосињање*, док у савременом руском језику *самодовольство* значи *самозадовољство*. Интересантан је и прилог *опасно* који има потпуно супротно значење у црквенословенском: *ѡпасно*, *ојрезно, савесно*, док руско *опасно* има исто значење као и у српском језику, док *безопасно* на црквенословенском значи *дрско, без колебања, без стѣраха*.

2а. Постоје случајеви у којима црквенословенска реч као периферно има значење које је основно у руском савременом језику. Такав је пример именица *клевѣтникѣ* која у црквенословенском обично значи *шѣжуилац*, мада се среће и значење *онај који лажно ошѣжује*, које је блиско значењу у руском језику.¹¹ Можемо додати и пример *мѣртвѣи* којем је прво значење *смртѣан*, док је значење *мртѣав, мртѣвац*, које придев *мертвѣи* има у савременом руском језику, секундарно.

2б. Постоје и супротни случајеви у којима руска реч на својој периферији чува оно значење које је основно у црквенословенском језику. Наведен је пример руског глагола *требовать*, који у неким изразима савременог руског језика чува значење *ѡборно имати ѡшѣребу*, што је једино значење црквенословенског *тѣбовать* (стр. 14).

3. Понекад се дешава да се значење заједничко за оба језика јавља у другачијем морфемском облику. Као илустрацију ове тврдње ауторка наводи пример речи *нужда*, која у руском савременом језику значи исто што и црквенословенско *тѣбѣваніе* (*ѡшѣреба*), али црквенословенско значење *нѣжда — насилје* сачувано је у руском *принуждение — ѡпринуда* (стр. 14).

4. Посебно је потребно обратити пажњу на нијансе које се јављају у значењу, а које су врло важне за разумевање текста. Тако, нпр. ауторка наводи речи *дѣвѣи* и *злѣи* (*добар и зао*), које у савременом руском језику — *добрый, злой*, подразумевају психолошки моменат, нешто што је у вези са душевним својством, док те нијансе у црквенословенском језику нема (стр. 15).

Две су речи које ауторка, не само у предговору овог речника,¹² посебно истиче. То су придеви *тиѣи* и *тѣпѣи*, на чијем погрешном и површном превођењу, она сма-

¹⁰ На српски језик би се такође превело употребом генитива: *Св. Дух у лику голуба*.

¹¹ Иако у предговору наводи могућност проналажења примера са употребом речи *клевѣтникѣ* која одговара значењу у руском језику: „...уже встречается и значение 'ложный обвинитель', откуда недалеко до совр. русск. 'злостного лжеца' ” — стр. 14), у самом речнику ауторка не наводи и пример такве употребе ове речи.

¹² Уп. <http://www.religare.ru/print7637.htm>, www.russ.ru/culture/vystavka/analytics13807.htm; <http://sedakova.narod.ru/artc.19.htm>.

тра, почива погрешна слика о православљу као *тихом* и *тиоилом*, јер то је значење које ова два придева имају у савременом руском језику. Црквенословенско *тихий* значи *онај који не њреџи, добронамеран, у којем нема ојасносџи*, а поред тога, значи *радосџан*, док *тихий* значи *врео, ѓоруџи*, а у фигуративном значењу *усрдан, ревносџан, марљив*.

Грађа за речник ексерпирана је из богослужбених текстова Руске православне цркве каснијих издања. Детаљно су обрађени *Окџиох, Каноник, Цветџни џриод, Посни џриод, Требник, Служебник, Часосолов* и *Молиџвослов*, као и *Нови заветџи* и *Псалџир. Сџари заветџи* и *Минеј* коришћени су само у случају недостатка примера у осталим текстовима. Као разлог ауторка наводи то што се језик у њима, а нарочито лексика, разликује од језика богослужбених текстова.¹³

Сви извори означени су одговарајућим скраћеницама које чине прецизно разрађен систем и дате су најпре по тематском редоследу, како би се боље уочио принцип њиховог функционисања, а затим по азбучном редоследу, како би се корисник лакше њима служио. Када је правила тематску класификацију, ауторка је ове скраћенице поделила на 13 типова од којих 1. и 2. тип имају и своје подтипове: 1. основни извори: А. књиге Светог писма (дате су у општеприхваћеним скраћеницама) и Б. богослужбене књиге (нпр. Ирм. — Ирмологџи, ТЦ — Триодџи Цветная /*Цветџни џриодџи*/); 2. време вршења обреда: А. недељни круг (нпр. седм. — седмица, Вел. Пн. — Великиј Понедельник /*Велики џонедељакџи*) и Б. годишњи круг (нпр. с. — сентябрь /*сеџиџембарџи*/, јан. — јанварџи /*јануарџи*/); 3. опште скраћенице (нпр. вскр. — воскресный /*ускрџиџи*/, прздн. — праздничиный /*џразничиџи*/); 4. типологија светитеља, свештеника и монашка хијерархија (нпр. ап., апп. — апостол, апостољџи; апостольский /*аџосџол, аџосџоли; аџосџолскиџи*/, прор. — пророк, пророческиј /*џророк, џророчкиџи*/); 5. особе и светиње којима су посвећена појања (нпр. Арх. — Архангел, ИХ — Исус Христос); 6. празници и посебно именовани дани у недељи (нпр. Срет. — Сретение /*Среџењеџи*/, Усп. — Успение Пресв. Богородици /*Усџење Пресвџе Богородицеџи*/); 7. типови богослужења (нпр. Веч. (вел., мал.) — вечерња (великая, малая) /*вечерња (велика, мала)*/, Сл — Служба); 8. обреди (чинодејствија) (нпр. Пасх. — Пасха /*Ускрсџи*/, Венч. — Венчание /*венчањеџи*/); 9. делови богослужења (нпр. лит. — литџија /*лиџиџаџи*/, отп. — отпуст); 10. жанрови појања (нпр. Ак. — акафист /*акаџиџиџи*/, ирм. — ирмос); 11. текстови поучног карактера (нпр. предисл. — предисловие (Часослов) /*џредџовор (Часословџи)*/, синакс. — синаксарџи /*синаксарџи*/); 12. молитве (нпр. млов. — молитва, млов. пут. — молитва о путешествујућих /*молиџва за џуџиџникеџи*/); 13. аутори појања и молитви (нпр. Ин. Злат. — Иоанн Златоуст /*Јован Златџоустџи*/, Вас. Вел. — Василиј Великиј /*Василије Великиџи*/).

Ове скраћенице упућују на извор сваког примера којим су илустрована значења одредница. У делу у којем ауторка даје упутства за коришћење речника, налази се и детаљно упутство како ове скраћенице треба читати, што није нимало једноставан задатак с обзиром на то да је увек реч о комбинацији неколико скраћеница.¹⁴

Одредничке речи, као и примери, штампани су црквеном ћирилицом, а уколико је коришћен извор који је штампан грађанском ћирилицом, речи ексерпирание из њега, као и примери, транслитеровани су на црквену ћирилицу. Такви извори су у списку ексерпираних текстова посебно означени звездицом. С обзиром на то да јединствен правопис црквенословенског језика не постоји, доследно је праћена ортографија цитираног дела.

Речи су у речнику поређане редоследом слова у црквеној ћирилици, с тим што су под једним словом обрађене речи које почињу на [о, ѡ, О], као и речи које почињу на слова [Ѧ] и [Ѧ].

¹³ „Церковнославянский язык Ветхого Завета заметно отличается (и особенно в области словаря) от языка богослужбёных текстов, и работа с ним должна дать чрезвычайно интересные результаты...” (стр. 20).

¹⁴ Тако се, на пример, скраћеница *Вел. Пџи. Уџир. сџиџ. сџиџ. 4* (стр. 111, пример уз одредницу *дѡвѡта*) чита *Велики џеџак, Јуџрење, сџиџира, сџиџ 4*. Поред ових специфичних скраћеница, формираних за потребе речника, дат је и списак општих скраћеница, који је карактеристичан за свако лексикографско дело (нпр. ед. ч. — единственное число /*једнинаџи*/, синод. — синодальный перевод Св. Писания /*синодски џревод Свеџоџ џисмаџи*/).

Фразеологизми или посебне групе речи означене су знаком ♦, као у примеру *бана купальня, љоутров, тжс. фигур, очищение* (пример, превод примера, извор); ♦ *бана пакивьтїа, бана дѣховнаа, бана в:тїа, бана пакирожднїа, бана везмеѣртїа крещение, но-во рождение* (пример, превод примера, извор).

Већина превода примера коришћених за илустрацију значења настала је за потребе речника и углавном је реч о дословним преводима јер ауторка, која је сама преводила цитате, није имала уметничких претензије¹⁷ већ жељу да направи неку врсту службеног и компромисног превода, који би требало да приближи богослужбене текстове обичном читаоцу. Ауторка у предговору истиче да је на појединим местима могуће уочити разлику у превођењу истих цитата, али да је то урађено с циљем да се у једном цитату истакне значење једне речи, а у другом цитату је потребно да до изражаја дође значење неке друге речи. Уколико је и коришћен синодски превод *Свѣтоѡ ѿсма*, то је наглашено скраћеницом *синод*.

Речник обухвата 350 страна и садржи преко 2000 одредница.¹⁸ Значај овог речника је вишеструк. Пре свега, то је први речник који се на такав начин бави црквенословенским језиком на читавом терену византијско-православног цивилизацијског круга. Он омогућава јасније тумачење богослужбених текстова и разрешавање постојећих „тамних места”. Такође, овај речник може утицати на то да се речи погрешно преведене са црквенословенског на руски савремени језик не преносе у друге језике преводима богослужбених текстова Руске православне цркве. До детаља разрађен систем скраћеница које упућују на богослужбене текстове може се користити и у друге сврхе, а можда би се чак, на изванредан начин, могао и кодификовати, што би умногоме олакшало рад са текстовима овог типа. Речник може бити коришћен и као уџбеник за увод у црквенословенски језик, нарочито за предавања о лексици и семантици.¹⁹

Овај речник отвара и неке нове теме. Потребно је детаљно описати историју семантике и природу мимоилажења у значењима, као и проучити црквенословенски језик на општесловенском нивоу. Такође, поред несумњивог научног значаја, речник О. Седакове може бити и штиво које ће побудити размишљање о развоју значења речи, о ономе што се у језику не мења, као и о ономе што је подложно променама. Могуће је, најзад, да ће овај речник указати на потребу за стварањем сличног речника код нас — речника српкословенско-српских паронима.

Милена Зорић

¹⁷ „Мы стремились дать по возможности буквальный, подсобный перевод, совершенно не претендующий на литературное достоинство” (стр. 18).

¹⁸ Када се пре четврт века упустила у овај подухват састављања речника црквенословенско-руских паронима, ауторка није ни слутила да ће се он разрасти до толиких димензија, а сада се испоставило да је један велики посао тек отпочет и да га треба наставити.

¹⁹ Осим значења у савременом руском језику, уз сваку реч дат је и грчки еквивалент, а на крају речника налази се и обратни грчко-црквенословенски речник као својеврсни „речник у речнику”.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

- акмеизам 19
алхимически 35
аналитизам 231
антериорност 131
архитектура 19
асертивна функција 173
Бальмонт 7
Баратынский 7
Босна 79
вопросительное по форме высказывание 173
Вујановски 95
генитив 231
градитељство 19
Державин 19
дијалектологија 219
жанрски синкретизам 63
земља 7
избыточность 35
иконичност 191
именска група 147
ингресивност 131
интермедијалност 79
интеррогативна функција 173
инфинитна вредност 191
исток 35
историја граматике 95
историјска црква 49
јабланички говор 231
Јулијан Отпадник 49
катастрофа 7
каузалност 147
квантификација 147
клапска песма 79
класицизам 19
концепт 191
космос 7
литерарни еклектицизам 63
лонгитудиналност 131
Љвов 19
Мандельштам 19
Мерешковски 49
минимализам 63
модернизам 63
модифициран традиционални роман 63
морфолошки генитив 231
Мразовић 95
мучати 191
напиток 35
недостача 35
нео/реализам 63
нихилизам ћутања 191
нова емоционалност 63
образ 35
општи падеж 231
падеж 147
песма 79
постериорност 131
постмодернизам 63
прагматическая функција 173
превођење 19
предлози 231
призренско-тимочки и неки косовско-ре-савски говори 231
прича 79
протокализација 131
путопис 19
ремикс 79
референцијалност 147
речевой акт вопроса 173
рождение 35
сампл 79
свакодневица 49
севдалинка 79
севдах 79
симултаност 131
синтакса 147
слободни словенски роман 63
словеначки језик 147
Смрт богова 49
Софија 7
спацијалност 147
Срби у Хабзбуршкој монархији 95
српски говори у Румунији 219
српски језик 147
српски књижевни језик 95
стандардни српски језик 231
старосрпски језик 131

- тамишка зона 219
творение 35
темпоралност 147
теорија семантичких локализација 131
терминативност 131
ћутати 191
- узрочна значења 231
фатическая функция 173
царь 7
Цветајева 19
шумадијско-војвођански дијалект 219